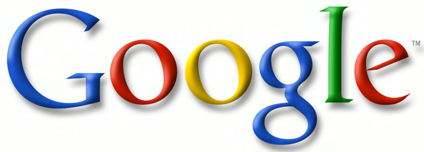

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

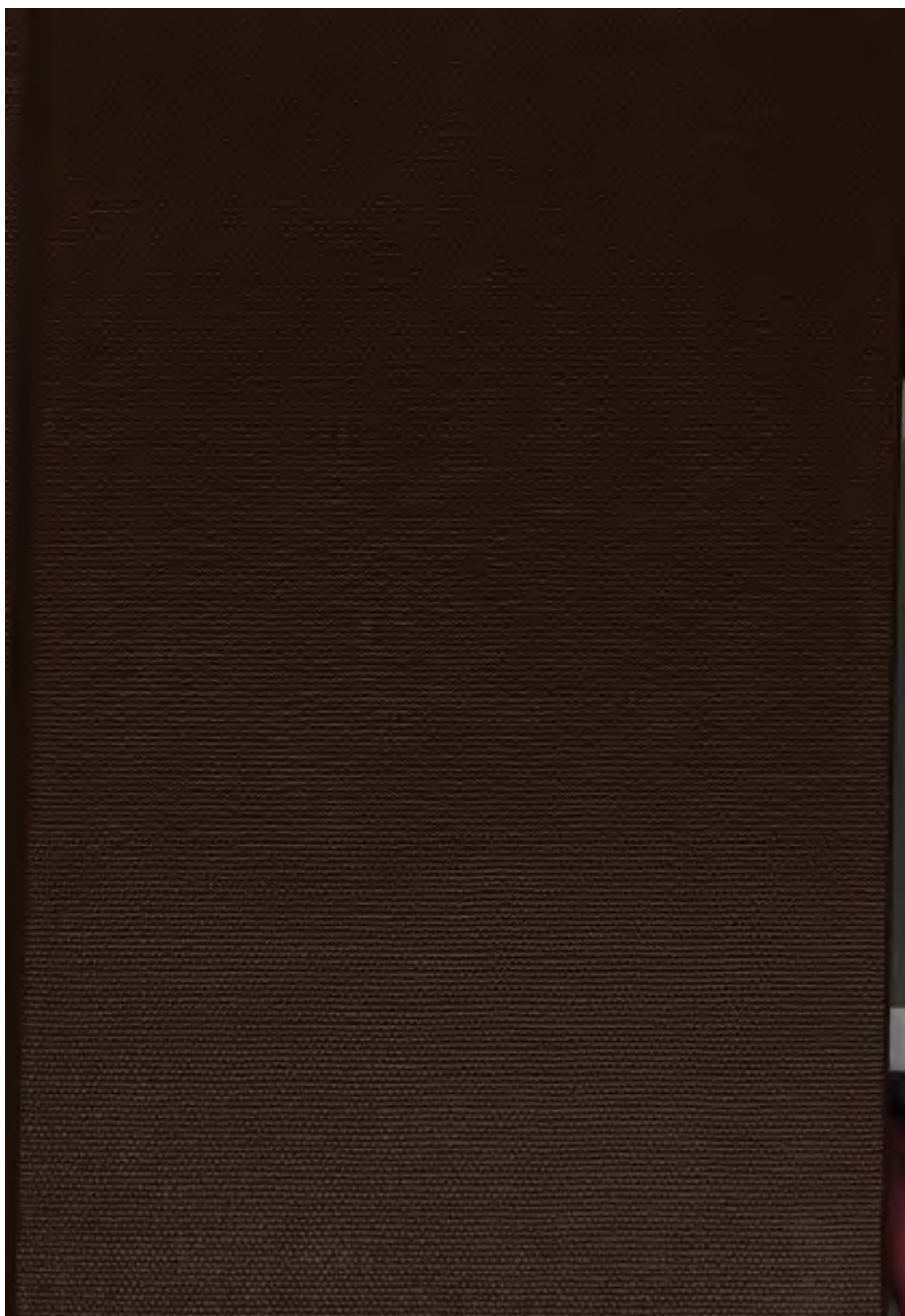

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE

VINDOBONENSIS

VOL. XXXII

S. AMBROSII OPERA

PARS I

EXAMERON — DE NOE
DE PARADISO — DE ABRAHAM
DE CAIN ET ABEL — DE ISAAC
DE BONO MORTIS

EX RECENSIONE

CAROLI SCHENKL

PRAGAE — TEMPSKY. VINDOBONAE — F. TEMPSKY. LIPSIAE — G. FREYTAG.

MDCCCLXXXXVI.

SANCTI
AMBROSII OPERA

PARS PRIMA

QVA CONTINENTVR LIBRI

EXAMERON
DE PARADISO
DE CAIN ET ABEL
DE NOE
DE ABRAHAM
DE ISAAC
DE BONO MORTIS

RECENSVIT

CAROLVS SCHENKL

PRAGAE F. TEMPSKY. VINDOBONAE F. TEMPSKY. LIPSIAE G. FREYTAG.

MDCCCLXXXXVI.

A = libri Aurelianensis (192 f. 7—14 = I 29 — II 3) fragmenta saec. VII
C = Cantabrigiensis collegii corporis Christi 193 saec. VIII
G = Parisiacus 12135 (olim liber S. Germani) saec. VIIII
P = Parisiacus 3984 (olim Colbertinus 1718) saec. VIIII, initio mutilus; incipit p. 14 u. 19
V = Ueronensis XXVII 25 saec. X
Π = *CGPV*
𝔄 = Augiensis CXXV, nunc Caroliruhensis saec. VIIII
𝔄' = Augiensis CCXVI, nunc Caroliruhensis saec. X
M' = Monacensis 6258 (olim Frisingensis 58) saec. X
N' = 𝔄𝔄'*M'*
M = Monacensis 3728 (Aug. eccl. 28) saec. X
S = Senensis F V 8 saec. XI ineuntis
B = Bernensis ms. theol. 325 saec. XI
N = 𝔄𝔄'*M'MSB*
σ = editio Augustana, quam impressit a. 1472 I. Schussler
γ = editio Coloniensis, quam impressit I. Guldenschaf
μ = editio Mediolanensis a. 1477
α = editio Amerbachiana

Librorum *A* et *C* integram proposui scripturam, ex ceteris selectam. hic illic commemoraui scripturas Atrebatensis 346 saec. XI (*Atr.*), Bruxellensis 1782/4 saec. XI ineuntis (*Brux.*), Cantabrigiensis collegii corporis Christi O 3, 35 saec. XI (*Cant.*), Carnutensis 63 saec. XI ineuntis (*Carn.*), Parisiaci 11624 saec. XI, olim Diuionensis s. Benigni (*Diu.*), Parisiaci 1719 saec. XI, olim Telleriani (*Tell.*), Trecensis 550 saec. XI ineuntis (*Trec.*), denique Uindobonensis 779 saec. XII (*Uind.*).

DIES PRIMVS.

1 Tantumne opinionis adsumpsisse homines, ut aliqui eorum I 1 A
tria principia constituerent omnium, deum et exemplar et B
materiam, sicut Plato discipulique eius, et ea incorrupta et
increata ac sine initio esse adseuerarent deumque non tamquam
creatorem materiae, sed tamquam artificem ad exemplar, hoc
est ideam intendentem fecisse mundum de materia, quam
uocant ὕλην, quae gignendi causas rebus omnibus dedisse ad-
seratur, ipsum quoque mundum incorruptum nec creatum aut 2 A
factum aestimarent, alii quoque, ut Aristoteles cum suis dispu-
tandum putauit, duo principia ponerent, materiam et speciem,
et tertium cum his, quod operatorium dicitur, cui sub-
2 peteret competenter efficere quod adoriendum putasset. quid
igitur tam inconueniens quam ut aeternitatem operis cum
dei omnipotentis coniungerent aeternitate uel ipsum opus
deum esse dicerent, ut caelum et terram et mare diuinis B
prosequerentur honoribus? ex quo factum est ut partes mundi

4 Diels Doxographi Graeci p. 567, 7 sqq. Baeda Hex. I 39 A *M*.

IN NOMINE DĪ PATRIS OMNIPOTENTIS. INCIPIVNT LIBRI (INC. LI *G*) EXAMERON ID EST SEX DIERUM. SCĪ. AMBROSII. EPS (EPISCOPI *G*) *CG* INCIPIT TRACTATUS SCĪ AMBROSII EPĪ EXAMERON *V* SCĪ AMBROSII PRIMUS DE SEX DIEBUS 𝔄 INCIPIT PROLOGUS SCĪ AMBROSII EP SUPER EXAMERON 𝔄' SCĪ AMBROSII (*deinde unus et dimidius uersus eras.*) *M'* INCIP̄ EXAMERON AMBR *M* INCIP. EXAEMERON SCĪ AMBROSII LIBER I DE PRINCIPIO RERUM *S* IN NOMINE DEI PATRIS INCIPIT MACROBII THEODOSII AMBROSII MEDIOLANENSIS LIB̄ QUI UOCATUR EXAMERON. INCIPIT DE PRIMO DIE SECULI *B* 4 in (*eras. C, del. m2 G*) incorrupta *CG* 8 ΥΛΗΝ *S* ylem *CGVB* ylen *G m2 cet.* 12 hi*s *C* operaturium (*corr. m2*) *CN'* 13 adoriundum *G m2 N'* 15 aeternitate coniungerent *Diu*.

deos esse crederent, quamuis de ipso mundo non mediocris
3 inter eos quaestio sit. nam Pythagoras unum mundum adserit, alii innumerabiles dicunt esse mundos, ut scribit Democritus, cui plurimum de physicis auctoritatis uetustas detulit, ipsumque mundum semper fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere: contra autem Plato non semper fuisse et semper fore praesumit adstruere, plurimi uero non fuisse semper nec 3
4 semper fore scriptis suis testificantur. inter has dissensiones eorum quae potest ueri esse aestimatio, cum alii mundum ipsum deum esse dicant, quod ei mens diuina ut putant inesse uideatur, alii partes eius, alii utrumque? in quo nec quae figura sit deorum nec qui numerus nec qui locus aut uita possit aut cura conprehendi, siquidem mundi aestimatione uolubilem rutundum ardentem quibusdam incitatum motibus B
sine sensu deum conueniat intellegi, qui alieno, non suo motu feratur.

2, 5 Unde diuino spiritu praeuidens sanctus Moyses hos hominum C
errores fore et iam forte coepisse in exordio sermonis sui sic ait: in principio fecit deus caelum et terram, initium rerum, auctorem mundi, creationem materiae conprehendens, ut deum cognosceres ante initium mundi esse uel ipsum esse initium uniuersorum, sicut in euangelio dei filius dicentibus: tu quis es? respondit: initium quod et loquor uobis, et ipsum dedisse gignendi rebus initium et ipsum esse crea- D

2 Diels Dox. 565, 9 Cic. Acad. II 55, cf. 73 4 Cic de nat. deor. I 120, de diuin. I 5 5 Philo de aetern. mundi 3 (II 489, 1 *M.*; cf. Philonis de aet. mundi ed. F. Cumont Prolegg. p. XV) Diels Dox. 570, 34 14 Cic. de nat. deor. II 46 19 Gen. 1, 1 23 Ioh. 8, 25

3 scripsit *N'B* 4 phisicis *M* fisicis *B* fysicis *cet.* uetustas auctoritatis *M'* 6 sed semper *G m2* 7 non *CGV* nec *N* 9 ueri esse *CGV* esse ueri *N* 12 eorum *CG* nec que numerus nec que *C* (c *bis eras.*) *et* (*corr. m1*) *G* neque n. neque *V* 13 aestimationem *CV* 14 rutundum *C m1* rotundum *C m2 cet.* 15 sensu* *C* 21 cognuscires *C* (*corr. m2*) 22 dicentibus sibi *MS* 23 quod] qui *C* (*m2 ex* quod) *B* quod (*s. l* qui) *M'* 24 gignendi *G* (*s. m2 l* gignendis) gignendis *N*

torem mundi, non idea quadam duce imitatorem materiae, ex
qua non ad arbitrium suum, sed ad speciem propositam sua
opera conformaret. pulchre quoque ait: in principio fecit, ut
inconprehensibilem celeritatem operis exprimeret, cum effectum
prius operationis inpletae quam indicium coeptae explicauisset.
6 quis hoc dicat aduertere debemus. Moyses utique ille eru-
ditus in omni sapientia Aegyptiorum, quem de flumine col- E
lectum filia Pharao ut filium dilexit et subsidiis regalibus
fultum omnibus saecularis prudentiae disciplinis informari
atque instrui desiderauit. qui cum de aqua nomen acceperit,
non putauit tamen dicendum quod ex aqua constarent omnia,
ut Thales dicit, et cum esset in aula educatus regia, maluit
tamen pro amore iustitiae subire exilium uoluntarium quam
in tyrannidis fastigio peccati perfunctionem deliciis adquirere.
denique priusquam ad populi liberandi munus uocaretur, F
naturali aequitatis studio prouocatus accipientem iniuriam de
popularibus suis ultus inuidiae sese dedit uoluptatique eripuit
atque omnis regiae domus declinans tumultus in secretum
Aethiopiae se contulit ibique a ceteris negotiis remotus totum
diuinae cognitioni animum intendit, ut gloriam dei uideret 4 A
faciem ad faciem. cui testificatur scriptura quia nemo sur-
rexit amplius propheta in Istrahel sicut Moyses, qui
sciuit dominum faciem ad faciem, non in uisione neque

6 Exod. 2, 5 et 10 Basilii Hex. 5 A *M.* (2 B *G.*) 10 Philo de uit. Moys. I 4 (II 83, 19) 12 Bas. 5 AB (2 BC) 13 Exod. 2, 15 16 Exod. 2, 11 sq. 21 Deut. 34, 10 23 Num. 12, 6—8 Bas. 5 BC (2 CD)

1 ducem *C* (m *eras.*) 3 conformaret *CG* confirmaret *V* formaret *cet.* 5 iudicium *V* explicauisset *C* (a *eras.*) *G m1 et* (ui *m2 in ras.*) 𝔄 explicuisset *G m2 V* 8 pharao *M'* farao *C m1 G* faraonis *V* (nis *s. u.*) *C m2* pharaonis 𝔄 *et B* (nis *s. u. m2*) 𝔄'*MS* 10 acciperit *C* (*corr. m3*) 12 dicit *C* đ *G* (*s. m2* dicit), *om. V* dixit *N* 13 uolumtarium *C* uolūtarium *G* 16 naturali* (s *eras.*) ęquitatis (is *ex* es *m2*) *C* 17 uoluntatique *CV et* (p *s.* n *m2*) *G* 18 omnis *C m1 N'* omnes *C m2 cet.* 21 faciẽ (*corr.* facie) ad *M* facie (faciae *C*) ad *cet.* 22 israhel *CGM'B* ihł *V* isrł *cet.* 23 scibit *C* (*corr. m2*) *G* (*corr. m1*) *V* faciem ad *CG* facie ad *cet.*

in somnio, sed os ad os cum deo summo locutus, neque in
specie neque per aenigmata, sed clara atque perspicua prae-
7 sentiae diuinae dignatione donatus. is itaque [Moyses] aperuit
os suum et effudit quae in eo dominus loquebatur secundum
quod ei dixerat, cum eum ad Pharao regem dirigeret: uade B
et ego aperiam os tuum et instruam te quid debeas
loqui. etenim si quod de populo dimittendo diceret a deo
acceperat, quanto magis quod de caelo loqueretur. denique
non in persuasione humanae sapientiae nec in philosophiae
simulatoriis disputationibus, sed in ostensione spiritus et
uirtutis tamquam testis diuini operis ausus est dicere: in
principio fecit deus caelum et terram. non ille, ut
atomorum concursione mundus coiret, serum atque otiosum
expectauit negotium neque discipulum quendam materiae, C
quam contemplando mundum posset effingere, sed auctorem
deum exprimendum putauit. aduertit enim uir plenus pru-
dentiae quod uisibilium atque inuisibilium substantiam et
causas rerum mens sola diuina contineat, non ut philosophi
disputant ualidiorem atomorum conplexionem perseuerantiae
iugis praestare causam: iudicauit quod telam araneae texe-
rent qui sic minuta et insubstantiua principia caelo ac terris D
darent, quae ut fortuito coniungerentur ita fortuito ac temere

5 Exod. 4, 12 9 Bas. 5 C, 8 AB (2 D, 3 A—C) 13 Cic. de fin. I 17 20 cf. Exam. IIII 4, 18

1 somnio *CGVB* somno *cet.* 2 speciem *CG* 3 is *N* (*ex* his 𝔄𝔄') *om. CGV*, *cf. Bas. 5 C (2 D)* οὗτος τοίνυν Moyses *inclusi* 5 farao *CGM et m1 S* faraonem *m2 CS* pharaonem *V* (nem *s. u.*) *N'* (*om.* regem) *B* 6 dibias (*corr. m2*) *C* 8 acciperat (*corr. m2*) *CG* 9 philosofiae *C* phylosofiae *G* 10 simulatoriis *C* (i *tert. s. u. m2*) simolatoris *G* (v *m2 s.* o *pr.*) 11 testis *C* (s *pr. in ras. m3*) textis *G* (s *s.* x *m2*) 13 atomorum *Cm1 GV* athomorum *Cm2 N* 14 discipulum quendam (*s. m2* disciplinam quandam) 𝔄 15 efficere *N'* 17 substantiarum *N'B* origines substantiarum *Cant.* origines substantias *Atr.* 18 filosofi *CG* 19 athomorum *libri* perseuerentiae *C* 20 et iudicauit *G* (et *s. u. m2*) *N'* tela* *C* (s *eras.?*) telas *G* (s *s. u. m2*) tela *V* 21 sic *C* (c *eras.*) 22 fortuitu (*bis*) *G*

dissoluerentur, nisi in sui gubernatoris diuina uirtute constarent. nec inmerito gubernatorem nesciunt qui non nouerunt deum, per quem omnia reguntur et gubernantur. sequamur ergo eum qui et auctorem nouit et gubernatorem nec uanis abducamur opinionibus.

3, 8 In principio inquit. quam bonus ordo, ut illud primum E
adsereret quod negare consuerunt et cognoscerent principium esse mundi, ne sine principio mundum esse homines arbitrentur. unde et Dauid, cum de caelo et terra et mari loqueretur, F
ait: omnia in sapientia fecisti. dedit ergo principium mundo, dedit etiam creaturae infirmitatem, ne ἄναρχον, ne increatum et diuinae consortem substantiae crederemus. et pulchre addidit fecit, ne mora in faciendo fuisse aestimaretur, ut uel sic intellegerent homines quam incomparabilis operator esset, qui tantum opus breui exiguoque momento suae opera- 5 A
tionis absolueret, ut uoluntatis effectus sensum temporis praeueniret. nemo operantem uidit, sed agnouit operatum. ubi igitur mora, cum legas: quia ipse dixit et facta sunt, ipse mandauit et creata sunt? nec artis igitur usum nec uirtutis expedit qui momento suae uoluntatis maiestatem tantae operationis inpleuit, ut ea quae non erant esse faceret tam uelociter, ut neque uoluntas operationi praecurreret nec
9 operatio uoluntati. miraris opus, quaeris operatorem, quis B
principium tanto operi dederit, quis tam cito fecerit: subiecit statim dicens quia deus fecit caelum et terram. audisti auctorem, dubitare non debes. hic est, in quo benedixit Melchisedech Abraham patrem multarum gentium dicens: benedictus Abraham deo summo, qui fecit caelum et terram.

3 Bas. 8 B (3 C) 6 Bas. 8 BC (3 C—E) 10 Psalm. CIII 24 18 Psalm. XXXII 9 27 Gen. 14, 19

7 consueuerunt *N'B* 8 arbitrentur *CV et m1 G* arbitrarentur *G m2 in mg. cet.* 11 creɘtorem *C* infirmitatem *G* (*in mg. m2* informẽ materiā) informam (info mem *M'*) materiam 𝔄 (*s. m2* ł infirmitatem) *M'* NE ANARCHON *C* ne anarchon *G cet.* 17 nemo enim *G* (enim *extra u. m2*) *Cant.* 20 expedit *C* expeçtit *V* expendit *G* (n *add. m2*) *N* 22 neque operatio *M Carn.*

et credidit Abraham et ait: extendo manum meam ad deum summum, qui fecit caelum et terram. uides quia hoc C non homo inuenit, sed deus adnuntiauit. deus est enim Melchisedech, qui est rex pacis et iustitiae nec initium dierum nec finem habens. non mirum ergo si deus, qui est sine initio, initium omnibus dedit, ut quae non erant esse inciperent. non mirum si deus, qui omnia uirtute sua continet et inconprehensibili maiestate uniuersa conplectitur, fecit haec quae uidentur, cum etiam illa fecerit quae non uidentur. inuisibilia autem his D quae uidentur potiora esse quis neget, cum ea quae uidentur temporalia sint, aeterna autem quae non uidentur? quis dubitet quod deus haec fecerit, qui per prophetam locutus ait: quis mensus est manu aquam et caelum palmo et uniuersam terram clausa manu? quis statuit montes in libra et rupes in statera et nemora in iugo? quis cognouit sensum domini aut quis consiliarius ei fuit uel quis instruxit eum? de quo etiam alibi legimus quia tenet circuitum terrae et terram uelut nihilum E fecit. et Hieremias ait: dii qui non fecerunt caelum et terram peribunt a terra et desub caelo isto. dominus qui fecit terram in uirtute sua et correxit orbem in sapientia sua et in sua prudentia extendit caelum et multitudinem aquae in caelo. et addidit: infatuatus est homo ab scientia sua. qui enim corruptibilia mundi sequitur et ex his putat quod diuinae possit naturae conprehendere ueritatem quomodo non infatuatur uersutae disputati- F onis astutia?

1 Gen. 14, 22 4 Hebr. 7, 2 et 3 12 Esai. 40, 12 sq. 18 Esai. 40, 22 sq. 19 Hier. 10, 11—13 23 Hier. 10, 14

5 neque finem 𝔄 10 potiora esse quis neget *ante* inuisibilia *u. 9 collocat CV* inuisibilia . . . neget *G m2 in ras.* (*m1 eadem quae in CV leguntur scripta erant*); potiora . . . ea quae uidentur *in mg. inf. m2* 𝔄' 11 tem*poralia *C* quis igitur *G* (igitur *in mg. m2*) *Cant.* 12 profetam *C* 13 manu* *C* (m *eras.*) 14 clausam *C* clausa *G* (a *alt. ex* ã) manu* *CG* (m *eras.*) 16 ei *C* eius *G* (us *s. u. m2*) *cet.* 18 quia *G* (a *s. u. m2*) *N* qui *CV* 19 hierimias *C* 24 aḅ *G* a *MS*

10 Cum ergo tot oracula audias, quibus testificatur deus quod fecerit mundum, noli eum sine principio esse credere, quia quasi sphaera mundus esse dicatur, ut principium eius nullum uideatur extare. et cum intonat, quasi in circuitu omnia commouentur, ut unde incipiat, ubi desinat non facile conprehendas, quia circuitus principium sensu colligere inpossibile habetur. neque enim sphaerae potes initium repperire uel unde coeperit globus lunae uel ubi desinat menstrua lunae defectione. neque uero si ipse non conprehendas, idcirco non coepit aut nequaquam desinet. si ipse circuitum uel atramento uel 6 A graphio ducas uel centro exprimas, unde coeperis aut ibi desieris interuallo interposito non facile uel oculis colliges uel mente repetes: et tamen et coepisse et desiuisse te ipse tibi testis es. nam etsi sensum subterfugit, ueritatem non subruit. quae autem initium habent et finem habent et quibus finis datur initium datum constat. finem autem mundi futurum ipse saluator docet in euangelio suo dicens: praeterit B enim figura huius mundi et caelum et terra praeteribunt et infra: ecce ego uobiscum sum usque
11 ad consummationem mundi. quomodo ergo coaeternum deo mundum adserunt et creatori omnium sociant atque aequalem esse disputant creaturam corpusque materiale mundi inuisibili illi atque inaccessibili naturae diuinae coniungendum putant, cum praesertim secundum suam sententiam non possint negare quoniam cuius partes corruptioni et mutabilitati C subiacent, huius necesse est uniuersitatem isdem passionibus quibus propriae portiones eius sunt obnoxiae subiacere?

1 Bas. 9 AB (3 E, 4 AB) 15 Bas. 9 BC (4 BC) 17 I Cor. 7, 31 18 Matth. 24, 35 19 Matth. 28, 20 20 Bas. 9 C, 12 A (4 CD)

3 sphera* *C* (m *eras.*) 4 commoueantur et unde *MS* 6 principii *C* (*ex* -ium) *V* sensum *C* possibile *C* impossibile *G* (im *s. u. m2*) *V* *cet.* 8 defectione *CV et* (ne *eras.*) *G* defectio *N* 11 graphio *S* grafio *cet.* 12 colligis . . . repetis *G m2 N'* 13 te *om. MS*, et *N'B* 14 subterfugit *C* (i *in ras.*) subterfugiit *G* 17 praeterit . . . mundi et *fort. interpolata; cf. p. 22 u. 12* 20 aeternum *CV* 21 creatorem *CV* 23 illi* *C* 26 hisdem *CGN'* eisdem *M*

4, 12 Principium igitur esse docet qui dicit: in principio fecit deus caelum et terram. principium aut ad tempus refertur D aut ad numerum aut ad fundamentum, quomodo in aedificanda domo initium fundamentum est. principium quoque et conuersionis et deprauationis dici posse scripturarum cognoscimus auctoritate. est et principium artis ars ipsa, ex qua artificum diuersorum deinceps coepit operatio. est etiam principium bonorum operum finis optimus, ut misericordiae principium est deo placere quod facias; etenim ad conferendum E hominibus subsidium maxime prouocamur. est etiam uirtus diuina, quae hac exprimitur adpellatione. ad tempus refertur, si uelis dicere in quo tempore deus fecit caelum et terram, id est in exordio mundi, quando fieri coepit, sicut ait sapientia: cum pararet caelos, cum illo eram. ad numerum autem si referamus, ita conuenit, ut accipias: inprimis fecit caelum et terram, deinde colles regiones fines inhabitabiles uel sic: ante reliquas uisibiles creaturas, diem noctem F ligna fructifera animantium genera diuersa, caelum et terram fecit. si uero ad fundamentum referas, principium terrae fundamentum esse legisti dicente sapientia: quando fortia faciebat fundamenta terrae, eram penes illum disponens. est etiam bonae principium disciplinae, sicut est illud: initium sapientiae timor domini, quoniam qui timet dominum declinat errorem et ad uirtutis semitam uias suas dirigit. nisi enim quis timuerit deum, non potest renuntiare

1 Bas. 12 C, 13 C (5 B—E, 6 A) 4 Prouerb. 16, 5 Sap. 14, 12 10 Ioh. 8, 25 14 Prouerb. 8, 27 15 Philo de opif. mundi 7 (I 5, 45; 7, 17 *C.*) 19 Bas. 16 A (6 BC) 20 Prouerb. 8, 29 sq. 23 Psalm. CX 10 Prouerb. 1, 7

2 principium autem ad *M et* (*in quo* principium . . . fundamentum est *in mg. inf. m2*) *S* 7 artificium *G* (i *tert. eras.*) 8 bonorum (b *ex* h *m2*) *CG* 9 placire *C* (*corr. m2*) 10 subsidium eo (eo *s. u. m2*) *G* 14 pararet *C* (ara *in ras.*) 15 referamus *CG m1* referas *G m2 cet.* 16 fecit ds̄ *N'B* fines *G* (e *ex* i) 19 fundamentum *pr.*] fundamenta 𝔄' fundata 𝔄*M'* 21 faciebas *C et* (*corr. m2*) *G* conponens 𝔄'*M'B* cuncta (*s. u. m2*) conponens 𝔄

13 peccato. quod aeque etiam de illo possumus accipere: *mensis hic initium mensuum erit uobis*, quamuis et de tempore 7 A istud accipiatur, quia de pascha domini loquebatur, quod ueris initio celebratur. in hoc ergo principio mensuum caelum et terram fecit, quod inde mundi capi oportebat exordium. ubi erat oportuna omnibus uerna temperies. unde et annus mundi imaginem nascentis expressit, ut post hibernas glacies atque hiemales caligines serenior solito uerni temporis splendor eluceat. dedit ergo formam futuris annorum curriculis mundi B primus exortus, ut ea lege annorum uices surgerent atque initio cuiusque anni produceret terra noua seminum germina, quo primum dominus deus dixerat: *germinet terra herbam faeni seminans semen secundum genus et secundum similitudinem et lignum fructiferum faciens fructum.* et statim produxit terra herbam faeni et lignum fructiferum, in quo nobis et moderationis perpetuae diuina prouidentia et C celeritas terrae germinantis ad aestimationem uernae suffragatur aetatis. nam etsi quocumque tempore et deo iubere promptum fuit et terrenae oboedire naturae, ut inter hibernas glacies et hiemales pruinas caelestis imperii fotu germinans terra fetum produceret, non erat tamen dispositionis aeternae rigido stricta gelu in uirides subito fructus laxare arua atque horrentibus pruinis florulenta miscere. ergo ut ostenderet D scriptura ueris tempora in constitutione mundi, ait: *mensis hic uobis initium mensuum, primus est uobis in mensibus anni*, primum mensem uernum tempus adpellans. decebat enim principium anni principium esse generationis et

1 Exod. 12, 2 4 Uerg. Georg. II 336 sqq. 7 Uerg. Georg. II 336 12 Gen. 1, 11 21 Uerg. Georg. II 316 sq., 331, cf. Lucr. IIII 652 sq. 24 Exod. 12, 2

2 *et* 4 mensuum *CVS et* 𝔄' (u *pr. eras.*) mensum *M'* mensium *G*𝔄*M* (*hi* i *ex* u) *B* 4 initiū *V* principium *M' et* (*corr. m2*) *V*𝔄𝔄' 7 expraessit *C* (s *alt. add. m2*) 8 splendore luceat *C* (ce *ex* ci *m2*) *G* (*corr. m2*) 12 primo *GN'B* 17 uernę *s. u. C* 18 promtum *C et* (*corr. m2*) *G* 22 gelum *C* 25 mensium *G* (i *ex* u) *B* mensuum *M* (i *s. u. pr.*)

ipsam generationem mollioribus auris foueri. neque enim
possent tenera rerum exordia aut asperioris laborem tolerare
14 frigoris aut torrentis aestus iniuriam sustinere. simul illud
aduertere licet, quia iure concurrit, ut eo tempore uideatur
in hanc generationem atque in hos usus ingressus tributus,
quo tempore ex hac generatione in regenerationem legitimus E
est transitus, siquidem uerno tempore filii Istrahel Aegyptum
reliquerunt et per mare transierunt, baptizati in nube et in
mari, ut apostolus dixit, et eo tempore domini quodannis
Iesu Christi pascha celebratur, hoc est animarum transitus a
uitiis ad uirtutem, a passionibus carnis ad gratiam sobrie-
tatemque mentis, a malitiae nequitiaeque fermento ad ueri-
tatem et sinceritatem. regeneratis itaque dicitur: *mensis* F
hic uobis initium mensuum, primus est uobis in
mensibus anni. derelinquit enim et deserit qui abluitur
intellegibilem illum Pharao, principem istius mundi, dicens:
abrenuntio tibi, diabole, et operibus tuis et im-
periis tuis. nec iam seruiet ei uel terrenis huius corporis
passionibus uel deprauatae mentis erroribus qui demersa
omni malitia uice plumbi bonis operibus dextra laeuaque
munitus inoffenso saeculi huius freta studet uestigio transire.
in libro quoque, qui scribitur de Numeris, ait scriptura:
initium nationum Amalech et semen eius peribit. 8 A
et utique non omnium nationum primus est Amalech, sed quia
per interpretationem Amalech rex accipitur iniquorum, iniqui
autem gentes sunt, uide ne principem huius mundi accipere

2 Uerg. Georg. II 343 sqq., cf. Ecl. VI 33 sqq. 8 I Cor. 10, 1 sq. 16 Ioh. 14, 30 22 Num. 24, 20

1 enim aliter *G* (aliter *s. u. m2*) *Cant.* 2 tollerare *C* (l *pr. eras.*) 3 istud *Diu.* 6 ac *C* generatione 𝔄' (e *tert. ex* ē) in generationem 𝔄*M'B;* in regenerationem *om.* 𝔄' 7 israhel *CGN'B* isrł *cet.* aegiptum *C* 14 mensuum *M* (i *s.* u *pr.*) mensium *B* 16 farao *C m1 GS* faraonem *C m2 V* 17 diabule *C* *post* diabole *add.* et angelis tuis *N'B* 20 dextera *G* 22 inscribitur *N* 23 amalec *M* (-ech *m2*) *S* 24 amalec *VS* 25 amalec *MS* 26 mundi huius *VMSB*

debeamus, qui imperat nationibus uoluntatem suam facientibus, cuius semen peribit. semen autem eius impii et infideles sunt, quibus ait dominus: uox ex patre diabolo estis.

15 Est etiam initium mysticum, ut illud est: ego sum primus B et nouissimus, initium et finis et illud in euangelio praecipue, quod interrogatus dominus quis esset respondit: initium quod et loquor uobis. qui uere et secundum diuinitatem est initium omnium, quia nemo ante ipsum, et finis, quia nemo ultra ipsum est. secundum euangelium initium est uiarum domini in opera eius, ut per ipsum disceret hominum genus uias domini sequi et operari opera dei. in hoc ergo principio, id est in Christo fecit deus caelum et terram, C quia per ipsum omnia facta sunt et sine ipso factum est nihil quod factum est: in ipso, quia in ipso constant omnia et ipse est primogenitus totius creaturae, siue quia ante omnem creaturam, siue quia sanctus, quia primogeniti sancti sunt, ut primogenitus Istrahel, non quia ante omnes, sed quia sanctior ceteris. sanctus autem dominus super omnem creaturam et secundum corporis susceptionem, quia solus sine peccato, solus sine uanitate, omnis autem creatura subiecta uanitati est. D

16 possumus etiam intellegere: in principio fecit deus caelum et terram, id est ante tempus, sicut initium uiae nondum uia est et initium domus nondum domus. denique alii dixerunt ἐν κεφαλαίῳ quasi in capite, quo significatur in breui

2 Psalm. XXXVI 28 3 Ioh. 8, 44 4 Apoc. 1, 17; 21 6 7 Ioh. 8, 25 10 Prouerb. 8, 22, cf. Luc. 20, 21 13 Ioh. 1, 3 14 Coloss. 1, 17 15 Coloss. 1, 15 17 Exod. 4, 22 20 Rom. 8, 20 24 Bas. 17 A (7 B)

1 debeamus (de *ex* di *m3*) *C* 3 diabulo *CG* 4 mysticum 𝔄'*M* misticum *cet.* 7 quod *C* (*m2* quid) 𝔄 (od *in ras. m2*) 8 ante ... nemo *om. C*, *in mg. m2 G* 9 ipsum est *CV* ipsum est et (et *s. u. m2*) *G* ipsum et *N*, *fort. recte* 10 disceret *C* (sc *in ras.*) 14 in ipso uita est quia in ipso *G m2 N'B* 15 totius *CGV* omnis *N* qui ante *CV et* (quia *m2*) *G* 17 israhel *CGV*𝔄*M'B* isrł *cet.* (*sic fere semper libri, numquam* Istrahel) 21 possimus *C* (possemus *m3*) 23 uie est et *V* uie et *C* uię (*m2* uia) et *G* uia et *N* 24 Incefaleo *C* incelę-faleo *G* incefaleoi *V* in cefaleon 𝔄*M'B* in cephaleo *MS* ЄNCЄFALЄON 𝔄'

et in exiguo momento summa operationis inpleta. sunt ergo et
qui principium non pro tempore accipiant, sed ante tempus
et κεφάλαιον uel caput, ut dicamus latine, quasi summam operis, E
quia rerum uisibilium summa caelum et terra est, quae non
solum ad mundi huius spectare uidentur ornatum, sed etiam
ad indicium rerum inuisibilium et quoddam argumentum
eorum quae non uidentur, ut est illud propheticum: caeli
enarrant gloriam dei et opera manuum eius adnuntiat firmamentum. quod secutus apostolus aliis uerbis in
eandem conclusit sententiam dicens: quia inuisibilia eius
per ea quae facta sunt intelleguntur. auctorem
enim angelorum et dominationum et potestatum facile intel- F
legimus eum qui momento imperii sui hanc tantam pulchritudinem mundi ex nihilo fecit esse, quae non erat, et non
extantibus aut rebus aut causis donauit habere substantiam.

5, 17 est enim hic mundus diuinae specimen operationis, quia
dum opus uidetur, praefertur operator. namque ut istarum 9 A
artium aliae sunt actuosae, quae sunt in corporis motu aut
sono uocis — cessauit motus aut sonus, nihil superfuit nec
remansit spectantibus uel audientibus —, aliae theoreticae,
quae uigorem mentis exerceant, aliae huiusmodi, ut cessante
quoque operationis officio operis munus adpareat, ut aedificatio atque textura, quae etiam tacente artifice peritiam eius
ostendant, ut operatori operis sui testimonium suffragetur:
similiter etiam hic mundus diuinae maiestatis insigne est, B
ut per ipsum dei sapientia manifestetur. quem uidens propheta simul et ad inuisibilia oculos mentis adtollens ait:

4 Bas. 16 C (6 E) 7 Psalm. XVIII 1 10 Rom. 1, 20 Bas. 16 C, 13 C (6 E, 6 B) 12 Coloss. 1, 16 18 Bas. 17 AB (7 B—D)

3 ΚεΦαΛΕΟΝ *CG𝔄'S* ΚΕΦaaCON *V* ΚΕΦΑΛΕωΝ *M* (*om.* et) cefaleon *cet.* 7 non *CGVMS* nondum *N'B* 14 non de *G* (de *s. u. m2*) *N'B* 16 enim *CGV* ergo *N* 18 motum *C* (m *alt. del.*) modum *V* 19 *inde a uerbis* aut sonus *incipit P* 20 peccantibus *C* (*corr. m3*) *P* (*s. u.* spectantibus) expectantibus *V𝔄M'* rethoricae II 21 uigore m. exerceantur *G* 26 quae II

quam magnificata sunt opera tua, domine! omnia in sapientia fecisti.

18 Nec otiose utique factum legimus quia gentiles plerique,
qui coaeternum deo mundum uolunt esse quasi adumbrationem
uirtutis diuinae, adserunt etiam sua sponte subsistere. et
quamuis causam eius deum esse fateantur, causam tamen C
factum uolunt non ex uoluntate et dispositione sua, sed ita
ut causa umbrae corpus est. adhaeret enim umbra corpori et
fulgur lumini naturali magis societate quam uoluntate arbitra.
pulchre ergo ait Moyses quia *fecit deus caelum et terram.*
non dixit quia subesse fecit, non dixit quia causam mundo
ut esset praebuit, sed fecit quasi bonus quod foret utile,
quasi sapiens quod optimum iudicabat, quasi omnipotens quod D
amplissimum praeuidebat. quomodo autem quasi umbra esse
poterat, ubi corpus non erat, cum incorporei dei corporea
adumbratio esse non potest? quomodo etiam incorporei luminis
19 splendor possit esse corporeus? sed si quaeris splendorem
dei, filius est imago dei inuisibilis. qualis ergo deus, talis et
imago. inuisibilis deus, etiam imago inuisibilis; est enim
splendor gloriae paternae atque eius imago substantiae. *in* E
principio inquit fecit deus caelum et terram. et
factus est ergo mundus et coepit esse qui non erat; uerbum
autem dei in principio erat et erat semper. sed etiam angeli,
dominationes et potestates etsi aliquando coeperunt, erant tamen
iam, quando hic mundus est factus. *omnia namque creata*
et condita sunt, uisibilia et inuisibilia, siue sedes
siue dominationes siue principatus siue potestates, F

1 Psalm. CIII 24 5 Bas. 17 BC (7 DE) 22 Ioh. 1, 1 25 Coloss. 1, 16 Bas. 13 AB (5 D)

3 ubique *libri* (factum ubique *MS*); *exp. G m2 et ante* otiose *m2 s. u. add. utique;* utique otiose *Cant.* 5 etiam II*N'B* eum *MS* 9 fulgur *C* fulguͦr 𝔄' fulgor *cet.* societati *C* (*corr. m3*) uolumptate *C* (*passim*) 14 poterat esse *G* 15 incorporei 𝔄*M'* in corpore 𝔄' (*m2* incorporei) *cet.* 16 possit *N* 18 et *G* (*s. m2* est) est *N'* 19 inuisibilis inuisibilis (*pr.*) *C* 22 qui *C* (i *in ras.*)

omnia inquit per ipsum et in ipsum creata sunt. quid est in ipsum creata? quia ipse est heres patris, eo quod a patre in ipsum transierit hereditas, sicut pater dicit: posce a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam. quae tamen hereditas a patre transiuit in filium et in patrem reuertit a filio. egregie itaque apostolus et hoc loco filium dixit auctorem omnium et maiestate sua continentem omnia et ad Romanos de patre ait: quoniam ex ipso et per ipsum et in ipsum omnia. ex ipso principium et origo substantiae uniuersorum, id est ex uoluntate eius et po- 10 A
testate — omnia enim ex eius uoluntate coeperunt, quia unus deus pater, ex quo omnia; etenim tamquam ex suo fecit, qui unde uoluit fecit, — per ipsum continuatio, finis in ipsum. ex ipso ergo materia, per ipsum operatio, quae ligauit atque constrinxit uniuersa, in ipsum, quia et quamdiu uult omnia eius uirtute manent atque consistunt et finis eorum in dei uoluntatem recurrit et eius arbitrio resoluuntur.

6, 20 In principio itaque temporis caelum et terram deus fecit. B
tempus enim ab hoc mundo, non ante mundum, dies autem C
temporis portio est, non principium. et quamquam lectionis serie possimus astruere quod primo diem fecerit dominus et noctem, quae sunt uices temporum, et secundo die firmamentum fecerit, quo discreuit aquam quae sub caelo est et aquam quae super caelum, tamen satis sufficit ad praesentem

3 Psalm. II 8 8 Rom. 11, 36

5 transibit *CP et* (*corr. m2*) *G* transit *V* transiit *Tell.* patre *CGP* 6 reuertit *M S et m1 CPM* reuersa est *B* reuertetur *P m2* reuertitur *C m2 M m2 cet.* 7 maiestatem suam *CPV* 8 romanus *C et* (-os *corr.*) *G* 9 ipsum sunt *G* (sunt *s. u. m2*) 𝔄' (sunt *s. u*) ipso sunt *M' et* (ipsum *m2 s.* ipso) 𝔄 10 uolumtate *C* (*passim*) potestate* (m *eras.*) *CP* potestateṁ *V* 13 per ipsum per ipsum *C* 14 per ipsum *om.* Π (*s. u. m2 G*) 15 ligabit *C et* (*corr. m2*) *GP* 17 uoluntate *CGP* 18 fecit deus *G* 21 serie* (m *eras.*) *CG* die *C* (diē *m3*) *V* die* *P* dn̄s *C* (n *eras.*) 22 noctē (ē *ex* c *m3*) *C* 23 quod *GP*𝔄𝔄' discrebit (*corr. m2*) *CG* discribit *P* 24 sufficit *PB* suffecit *C* (*corr. m3*) *G*, *om. V*, est *cet.*

adsertionem quod in principio caelum fecerit, unde praerogatiua generationis et causa, et terram fecerit, in qua esset D generationis substantia. in his enim quattuor illa elementa creata sunt, ex quibus generantur omnia ista quae mundi sunt. elementa autem quattuor, caelum ignis aqua et terra, quae in omnibus sibi mixta sunt, siquidem et in terra ignem repperias, qui ex lapidibus et ferro frequenter excutitur, et in caelo, cum sit ignitus et micans fulgentibus stellis polus, aqua esse possit intellegi, quae uel supra caelum est uel de illo superiore loco in terram largo frequenter imbre de- E mittitur. quae pluribus colligere possemus, si quid ad aedificationem ecclesiae ista proficere uideremus. sed quia his occupari infructuosum negotium est, ad illa magis intendamus animum in quibus uitae sit profectus aeternae.

21 De qualitate igitur et substantia caeli satis est ea promere quae in Esaiae scriptis repperimus, qui mediocribus et usitatis sermonibus qualitatem naturae caelestis expressit dicens quod F firmauerit caelum sicuti fumum, subtilem eius naturam nec solidam cupiens declarare. ad speciem quoque eius abundat quod ipse de caeli firmamento locutus est quia fecit deus caelum sicut cameram, quod intra caeli ambitum uniuersa claudantur, quae uel in mari geruntur et terris. quod similiter significatur, cum legitur, quia caelum deus extendit. extenditur enim uel quasi pellis ad tabernacula, habitationes

1 Bas. 20 A (8 A) 5 Bas. 20 AB (8 BC) 11 Bas. 20 C (8 D) 18 Esai. 51, 6 Bas. 20 C (8 E) Isid. de nat. rer. 12, 2 21 Esai. 40, 22 Bas. 21 A (8 E) 24 Esai. 40, 22; 34, 4

2 causae Π (*om. alt.* et) 5 helementa *C et* (h *exp. m2*) *G* caelum Π *Carn. Diu.* aer *N*, *fort.* caelum aer aqua, *cf. p. 29 u. 11* 6 terram *C* (m *eras.*) *GP* 7 repperies *Cm3 Gm2 B* lapidibus *C* (a *in ras.*) 10 demittitur *GB* dimittitur *cet.* 11 colligere (li *ex* le) *m3 C m2 G* possimus *M et* 𝔄 (i *ex* e) *et m1* Π possemus 𝔄'*M' et m3 C m2 PS* possumus *B et m2 GV* 13 negotium *C* (o *m3 ex* u) illam *C* 20 ipsi *C* (*corr. m3*) 22 uel *exp. m2 G* uel terris *Uind.* 23 d̄s Π*M* d̄n̄s *cet.* 24 habitationis (is *ex* es *m2*) *CGP* habitationisque *M' et m1* 𝔄𝔄' habitationesque *MSB et m2* 𝔄𝔄'

sanctorum, uel quasi liber, ut plurimorum scribantur nomina,
qui Christi gratiam fide et deuotione meruerunt, quibus 11 A
dicitur: gaudete quia nomina uestra scripta sunt in
22 caelo. de terrae quoque uel qualitate uel positione tractare
nihil prosit ad speciem futuri, cum satis sit ad scientiam quod
scripturarum diuinarum series conprehendit quia suspendit
terram in nihilo. quid nobis discutere utrum in aere pendeat
an super aquam, ut inde nascatur controuersia, quomodo
aeris natura tenuis et mollior molem possit sustentare ter- B
renam aut quomodo, si super aquas, non demergatur in
aquam grauis terrarum ruina? aut quomodo ei maris unda
non cedat et in latera eius sese loco suo mota diffundat?
multi etiam in medio aeris terram esse dixerunt et mole
sua inmobilem manere, quod aequabili motu hinc atque inde
ex omni parte protendat. de quo satis putamus dictum a
domino ad Iob seruum suum, quando locutus per nubem ait:
ubi eras, cum fundarem terram? indica mihi, si habes C
scientiam. quis posuit mensuras eius, si nosti? aut
quis est qui superinduxit mensuram super eam? aut
super quid circuli eius confixi sunt? et infra: conclusi
mare portis et dixi: usque huc uenies et non trans-
ibis, sed in te comminuentur fluctus tui. nonne eui-
denter ostendit deus omnia maiestate sua consistere, non
numero, pondere atque mensura? neque enim creatura legem
tribuit, sed accipit aut seruat acceptam. non ergo quod in
medio sit terra, quasi aequa lance suspenditur, sed quia D
maiestas dei uoluntatis suae eam lege constringit, ut supra

3 Luc. 10, 20 4 Bas. 21 BC (9 A—D) Isid. de nat. rer. 45, 1 6 Iob 26, 7 14 Diels Dox. 559, 23 16 Iob 42, 7 sq. 38, 1 17 Iob 38, 4—6 Bas. 24 A (9 D) 20 Iob 38, 10 sq.

5 prosit (*s. m2* proderit) *G* prodest *B* speciem Π *Diu.* spem *N* 6 conpraehendit *C* (e *alt. ex* i *m3*) 15 propendeat *N* 18 mensuras *ed. Rom.* (τὰ μέτρα *LXX*) mensuram *libri* 19 mensuram μ (σπαρτίον *LXX*) mensuras *libri* 21 portis *C* (r *ex* s *m3*) 23 non] in *Uind.* 25 accipit *P m2* accepit *P m1 cet.* aut Π*S* ut *M* et *G m2 B* (*in ras.*) aut et 𝔄 (et *eras.*) 𝔄'*M*'

instabile atque inane stabilis perseueret, sicut Dauid quoque propheta testatur dicens: fundauit terram super firmitatem eius: non inclinabitur in saeculum saeculi. non utique hic quasi tantummodo artifex deus, sed quasi omnipotens praedicatur, qui non centro quodam terram, sed praecepti sui suspenderit firmamento nec eam inclinari patiatur. non ergo mensuram centri, sed iudicii diuini accipere E debemus, quia non artis mensura est, sed potestatis, mensura iustitiae, mensura cognitionis, quia omnia non tanquam inmensa praetereant eius scientiam, sed cognitioni eius tanquam dimensa subiaceant. neque enim cum legimus: ego confirmaui columnas eius, uere columnis eam subnixam possumus aestimare, sed ea uirtute, quae subfulciat substantiam terrae atque sustineat. denique quam in potestate dei sit terrae constitutio etiam hinc collige, quoniam scriptum F est: qui aspicit terram et facit eam tremere et alibi: adhuc ego semel concutio terram. non ergo libramentis suis inmobilis manet, sed frequenter dei nutu et arbitrio commouetur, sicut et Iob dicit quia dominus commouet eam a fundamentis, columnae autem eius exagitantur et alibi: nuda inferna in conspectu eius, et non est morti inuolucrum. extendens boream pro nihilo, suspendens terram in nihilo, alligans aquam in nubibus suis. columnae caeli euolauerunt et expauerunt ab increpatione eius. uirtute mitigauit mare, disciplina strauit cetum, claustra autem caeli timent 12 A eum. uoluntate igitur dei inmobilis manet et stat in sae-

2 Psalm. CIII 5 11 Psalm. LXXIIII 4 Bas. 24 A (9 D) 16 Psalm. CIII 32 17 Agg. 2, 6 19 Iob 9, 6 21 Iob 26, 6—8 24 Iob 26, 11—13 27 Eccl. 1, 4

1 persiueret *C* (*corr. m2*) 2 firmamentum *N* 5 terrã *C* (ã *ex* a *m2*) 9 tanquam *C m1* tamquam *C m3 cet.* 10 tanquam *C* tamquam *cet.* 13 suffulciat *VN* 14 susteneat *C* (*corr. m2*) quam (*s. m2* quia) *M* qu** (*in mg. m2* quia) 𝔄' qua 𝔄 23 nihilo *C* nihilum *cet.* 25 disciplinam Π (m *eras.* *P*) 26 strauit *G m2 in mg. N* instruit Π cetum *V*𝔄' coetum *cet.*

culum terra secundum Ecclesiastae sententiam et in uoluntate dei mouetur et nutat. non ergo fundamentis suis innixa subsistit nec fulcris suis stabilis perseuerat, sed dominus statuit eam et firmamento uoluntatis suae continet, quia in manu eius omnes fines terrae. et haec fidei simplicitas argumentis omnibus antecellit. laudent alii quod ideo nusquam decidat terra, quia secundum naturam in medio regionem possideat B suam, eo quod necesse sit eam manere in regione nec in partem inclinari alteram, quando contra naturam non mouetur, sed secundum naturam, praedicent artificis diuini et operatoris aeterni excellentiam — quis enim artificum non ab illo accepit aut quis dedit mulieribus texturae sapientiam aut uarietatis disciplinam? — ego tamen, qui profundum maiestatis eius et artis excellentiam non queo C conprehendere, non disputatoriis me libramentis committo atque mensuris, sed omnia reposita in eius existimo uoluntate, quod uoluntas eius fundamentum sit uniuersorum et propter eum adhuc mundus hic maneat. quod apostolicae quoque liceat astruere auctoritatis exemplo. scriptum est enim quia uanitati creatura subiecta est non sponte, sed propter eum qui subiecit in spe. liberabitur autem et ipsa creatura a seruitute corruptionis, cum gratia diuinae D remunerationis adfulserit.

4 Psalm. LXXXXIIII 4 6 Bas. 24 CD (10 BC) 12 Iob 38, 36 20 Rom. 8, 20 sq.

1 ecclesiastę *S* ecclesiasten *C et G m1 PV* ecclesiastis *C et G m2* ecclesiastes *C m3 cet.* in *om. N* 2 innixa *Henricus Schenkl* enixa II (ęnixa *G*) nixa *N* 3 persiuerat *C* (*corr. m3*) 5 eius sunt omnes *Diu.* eius omnes sunt *B* finis *C* (-es *m3*) 6 laudant *N'* ideo *om. S, s. u. m2 M* 7 terra* *C* (m *eras.*) 8 regionem *C* (m *eras. PV*); sua *add. G m2 N* suã *V* 9 inclinari *C* (ari *in ras.*) *GPVS et* (ri *ex* re *m2*) *𝔄'B* inclinare *𝔄M'M* non *s. u. M, sed eras., om. S et* (*in quo* commouetur) *B* 10 artificis *C* (is *ex* es) 11 operatoris (is *ex* es) *CP* 15 disputatoriis II*B* disputationis *N'* disputaturum *M* (-us *corr.*) *S* (*in mg. m2* disputatoriis) 19 liceat II licet *N* 21 subiecit eam in *Tell.* 22 gratia *om. Diu., qui post* remunerationis *in mg. m2 add.* claritas

23 De natura autem et qualitate substantiae caeli quid enumerem ea quae disputationibus suis philosophi texuerunt? cum alii conpositum caelum ex quattuor elementis adserant, alii quintam quandam naturam noui corporis ad constitutionem eius inducant atque adfingant aetherium esse corpus, cui neque ignis admixtus sit neque aer neque aqua neque terra, quod huius mundi elementa suum quendam habeant cursum E
atque usum et motum naturae, ut grauiora demergant et in pronum ferantur, uacua et leuia in superiora se subrigant — est enim proprius cuique motus —, in sphaerae autem circuitu ista confundi et uim sui cursus amittere, quoniam sphaera in orbem suum uoluitur et superiora inferioribus, superioribus quoque inferiora mutantur. quorum autem secundum naturam motus mutati sunt, horum necessario ferunt mutari solere qualitates substantiarum suarum. quid igitur defendimus F
aetherium corpus esse, ne uideatur corruptioni obnoxium? quod enim conpositum ex corruptibilibus elementis est necesse est resoluatur. nam hoc ipso quod diuersae eadem sint elementa naturae simplicem et inuiolabilem motum habere non possunt, cum se diuersus elementorum motus inpugnet. unus enim motus omnibus aptus esse non potest et elementis distantibus conuenire; nam qui leuibus adcommodus est fit incommodus grauioribus elementis. itaque quando ad superiora motus caeli est necessarius, terrenis grauatur, quando ad inferiora decursus expetitur, igneus uigor ille uiolenter ad- 13 A
trahitur; etenim contra naturae suae usum deorsum cogitur. omne autem quod in contrarium cogitur non naturae seruiens, sed necessitati cito soluitur et in ea scinditur ex quibus uidetur esse conpositum in suam quamque regionem singulis

1 Bas. 25 A — 28 A (10 E — 11 D)

2 filosofi *CG* 5 etaerium *CGP* etaereum *V* aethereum 𝔄' (-ium *m2*) 𝔄*B* 6 neque acr *M* (aer *ex* aera) *S*, *om. cet.* 7 huiusmodi *G m2 N* 9 pronum *C* (n *in ras.*) 14 mutare *C* 16 aethereum *C* (re *ex* ri *m3*) 𝔄*B et* (-ium *m2*) 𝔄' 18 quo *CGV* 22 adcommodus *C* (ad *eras.*)

recurrentibus. haec igitur alii considerantes stabilia esse non
posse aetherium corpus caeli stellarumque esse arbitrati sunt
quintam quandam naturam corporis introducentes, quo diutur- B
24 nam caeli putarent mansuram esse substantiam. sed non
ista opinio propheticae potuit obuiare sententiae, quam
diuina quoque domini Iesu Christi maiestas dei nostri in
euangelio conprobauit. dixit enim Dauid: principio terram
tu fundasti, domine, et opera manuum tuarum sunt
caeli. ipsi peribunt, tu autem permanes: et omnia
sicut uestimentum ueterescent, et tanquam amictum
mutabis ea et mutabuntur, tu uero ipse es, et anni
tui non deficient. quod adeo probauit in euangelio dominus C
ut diceret: caelum et terra praeteribunt, mea autem
uerba non praeteribunt, nihil igitur agunt qui propter
caeli adserendam perpetuitatem quintum corpus aetherium
introducendum putarunt, cum aeque uideant dissimilem ceteris
adiunctam membri unius portionem labem corpori magis ad-
ferre consuesse. simul illud aduerte, quia propheta Dauid, ‹dum›
terram priori loco nominauit et postea caelum, credidit opus D
esse domini declarandum. quando enim dixit et facta sunt,
nihil interest quid prius exprimas, cum simul utrumque sit
factum, simul ne eo saltem praerogatiua caelo diuinae uideatur
adiudicata substantiae, ut primogenitae creaturae priuilegio
potior extimetur. itaque illos suis relinquamus contentionibus,
qui mutuis disputationibus se refellunt: nobis autem satis est
ad salutem non disputationum controuersia, sed praeceptorum

7 Psalm. CI 26—28 13 Matth. 24, 35 20 Psalm. CXXXXVIII 5 25 Bas. 28 AB (11 DE)

2 aethereum *C* (re *ex* ri *m3*) *B* 4 mansurā *C* (ā *ex* a *m3*) 7 terrā *C* (ā *ex* a *m2*) 9 ipsi *C* (i *alt. m3 ex* e) 10 ueterascent *B Cant.* tanquam *C* tamquam *cet.* 13 terra* *C* (m *eras.*) 15 aethereum 𝔄' (-ium *m2*) 𝔄*B* 17 corpori *SB* corporis *M* (s *eras.*) *cet.* 18 consueuisse *N'B* dum *addidi,* cum *α, om. libri* 19 priorē *MS* 22 simul *suspectum* ne eo *PVM* neċ eo *S* ne ei *B* in eo *C* ne haec *in ras. uerborum* simul ne eo *m2 G* ne his *N'* sal*tem *C* saltim *VN'* 23 preuilegio *C* (*corr. m2*) 24 potiora *PN'B et* (a *eras.*) *CG* extimetur *C m1 et* (s *s.* x) *G* existimetur *C m2 P* aestimentur *N'B* aestimetur *cet.*

ueritas nec argumentationis astutia, sed fides mentis, ut E seruiamus creatori potius quam creaturae, qui est deus benedictus in saecula.

7, 25 (Sermo II) Terra autem erat inuisibilis et inconposita. bonus F artifex prius fundamentum ponit, postea fundamento posito aedificationis membra distinguit et adiungit ornatum. posito igitur fundamento terrae et confirmata caeli substantia — duo enim ista sunt quasi uelut cardines rerum — subtexuit: terra autem erat inuisibilis et inconposita. quid est erat? ne forte in infinitum et sine principio extendant opinionem suam et dicant ecce quia materia, id est ὕλη, sicut philosophi dicunt, etiam secundum scripturam diuinam non habuit initium. uerum hoc dicentibus respondebis quia scriptum est: erat autem Cain operarius terrae et de eo qui Iubal dictus 14 A est habet scriptura: hic erat pater, qui demonstrauit psalterium et citharam et homo erat in Ausitide regione, cui nomen Iob. desinant ergo de uerbo quaestionem mouere, cum praesertim praemiserit Moyses quia fecit deus terram. erat ergo ex quo facta est. nam si sine principio eam dicunt esse, iam non solum dominum, sed etiam ὕλην sine principio dicentes definiant ubinam erat. si in loco, ergo etiam locus sine principio fuisse astruitur, in quo erat materia B rerum, quae principium non habebat. quod si absurdum uidetur de loco credere, uidete ne forte uolatilem terram debeamus

4 Gen. 1, 2 9 Bas. 29 AC (12 CE) 13 Gen. 4, 2 15 Gen. 4, 20 sq. 16 Iob 1, 1

5 prius *C* (p *ex* p̄ *m2*) 6 et *om. N* ornatum *C* (tum *in ras.*) ornamentum *G m2 N'B* 8 quasi uelut *scripsi* qua** (*m3* quas) uelut *C* quas uelut *GPVB* quae (*eras.* 𝔄') uelut *N'* uelut *M*Ƅ 10 ne Π*MSB* et ne *M'* nisi (*m2 in ras. ex* et) 𝔄𝔄' 11 id est re* *C* (res *m2*) id est res *G* (ylen *add. m2*) id est ΥΛΗΝ *PN'B* id est ΥΛΗ *S* id est ylen *V* id est yle *M* filosofi *CG* 16 citharam *N'MB* cytharam *cet.* ausithide *N'B* ausitidi *cet.* 17 desinantq *C* (desinam' *m3*) 18 praemiserit moyses *G* (t moyses *in ras. m2*) *P m2* praemiserimus esse *CV* praemisere muses *P m1* 19 si *om. C*, *m2 s. u. GP* 20 dnm Π dm̄ *N*, *recte puto* hylen *CGP* ylen *VM* ΥΛΗΝ *cet.*

aestimare, quae non habens fundamentum alarum remigiis suspendebatur. unde ergo ei alas sumemus, nisi forte huc deriuemus prophetici sermonis interpretationem a pinnis terrae prodigia audiuimus et illud uae terrae nauium pinnae? sed ut sic accipiamus, in quo aere uolabat terra? sine aere enim uolare non poterat, sed aer esse adhuc non C poterat, quia non erat sine rerum materia elementorum facta distinctio, cum adhuc ipsa elementa facta non essent. ubi erat ergo materia ista alarum subfulta remigiis? in aere non erat, quia aer corpus est mundi, corpus autem esse aerem docet lectio, quia emissa sagitta in locum, quem iaculator intendit, incisus aer statim in se ipsum resolutus est. ubi ergo erat ὕλη, nisi forte dicatur quadam dementi intentione quia in deo D erat? ergo deus inuisibilis naturae atque inuiolabilis, qui lucem habitat inaccessibilem, inconprehensibilis et purissimus spiritus, locus erat materiae mundialis, et erat in deo mundi portio, cum de hoc mundo non sit mens seruolorum eius, sicut habemus scriptum: de hoc mundo non sunt, sicut et ego non sum de mundo.

26 Quemadmodum ergo inuisibilia uisibilibus et ei qui ordinem ac decorem donauit omnibus inconposita copulabantur? nisi E forte, quia dixit: terra autem erat inuisibilis, inuisibilem eam per substantiam credant et non ideo, quia aquis operta

3 Esai. 24, 16 4 Esai. 18, 1 11 Sap. 5, 12 15 I Tim. 6, 16 18 Ioh. 17, 14

3 pinnis *M* (i *pr. in ras.*) pennis *V𝔄'SB et* (e *ex* i) *m3 C m2 G𝔄* 5 pennae *V𝔄'SB et* (e *ex* i) *m3 C m2 GP et* (i *m2 s.* e *pr.*) *M* pennatae *B* ut *G* (*s. m2* si) 𝔄 (*s. m2* hoc) huc 𝔄' 6 adhuc esse *N'* 8 adhuc ipsa *CGP* ipsa adhuc *cet.* facta *om. MS* erat ergo *CGP* ergo erat *cet.* 9 subfulta *C* suffulta *cet.* 11 missa *MS* iaculatur (*corr. m2*) *GP* iaculatur 𝔄*M'* 12 ipso II erat *m2 P𝔄'*, *om. B*, erit *P𝔄' m1 cet.* 14 deus id est *M'MS* deus qui est (qui est *m2 ex* id est) 𝔄𝔄' 15 inaccessibilem *C* (s *pr. add. m2*) 17 sit nec mens *M* (nec *exp.*) *S* (nec *in ras.*) seruolorum *C* (v *m3*) *G et P* (v *m2*) seruolorum 𝔄*M'* seruulorum *cet.* 22 et inuisibilem *C* (et *add. m3*) *M' et* (*eras.* et) 𝔄

uisibilis corporeis oculis esse non poterat, quemadmodum pleraque in profundo aquarum sita uisum oculorum aciemque praetereunt. non enim deo aliquid inuisibile, sed creatura mundi creaturae utique extimatione censetur. inuisibilis etiam terra, quia nondum lux quae inluminaret mundum, nondum F sol; postea enim luminaria facta sunt caeli. quod si solis radius plerumque etiam aquis operta inluminat et profundo mersa splendore luminis sui prodit, quis dubitet deo ea quae in profundo sunt inuisibilia esse non posse? nisi forte sic accipiamus inuisibilem terram, quod nondum uerbo dei et protectione uisitabatur quae hominem non habebat, propter quem dominus respiceret in terram, sicut scriptum est: d o m i n u s r e s p e x i t s u p e r f i l i o s h o m i n u m, s i e s t i n t e l l e g e n s a u t r e q u i r e n s d e u m. et alibi ait: d e c a e l o i a c u l a t u s e s t i u d i c i u m: t e r r a t r e m u i t e t q u i e u i t. et merito inuisibilis, quia inconposita, quae figuram et speciem

27 congruentem adhuc non acceperat a proprio conditore. et 15 A fortasse dicant: cur enim deus — sicut dixit et facta sunt — non simul ornatus congruos surgentibus donauit elementis, quasi non potuit caelum insignitum stellis subito ut creatum est refulgere et floribus ac fructibus terra uestiri? potuit utique, sed ideo primo facta, postea conposita declarantur, ne uere increata et sine principio crederentur, si species rerum uelut ingeneratae ab initio, non postea additae uiderentur. in- B conposita terra legitur et isdem a philosophis, aeternitatis quibus deus priuilegiis honoratur: quid dicerent si ab initio

4 Bas. 29 BC, 33 C, 36 A (12 E, 14 DE, 15 AB) 13 Psalm. XIII 2 14 Psalm. LXXV 9 18 Psalm. XXXII 9 20 Bas. 29 B (12 D)

2 profundum *CGP* uisu *CP et* (*corr. m2*) *G* 3 praetereant *B* 4 extimatione *m1 CG* exitimatione *P m1* existimatione *C m2 V* aestimatione *GP m2 cet.* 13 *post* hominum *add.* ut uideret *S in mg. m2* 15 *malim* es (ἠκόντισας *LXX*) 17 acciperat *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) 19 rebus assurgentibus *G m2* (*s. ras.*, *fuit* surgentibus) 𝔄𝔄'*M et* (rebus *eras.*) *S* adsurgentibus *M'B* 20 qu*asi (i *eras.*) *CGP* potuerit *Erasmus, recte puto* 21 fulgere *V* 25 hisdem *CP*𝔄' et (h *s. u.*) *G et S m2 M* iisdem *V* (i *alt. s. u.*) filosofis *CG*

eius pulchritudo uernasset? demersa aquis describitur uelut cuidam principiorum suorum addicta naufragio et adhuc a nonnullis facta non creditur: quid si decorem primogenitum uindicaret? accedit illud quod imitatores nos sui deus esse uoluit, ut primo faciamus aliqua, postea uenustemus, ne dum C
simul utrumque adorimur, neutrum possimus inplere. fides autem nostra quodam gradu crescit. ideo primum fecit deus, postea uenustauit, ut eundem credamus ornasse qui fecit et fecisse qui ornauerit, ne alterum putemus ornasse, alterum creauisse, sed eundem utrumque esse operatum, ut primum faceret, postea conponeret, ut alterum altero crederetur. habes in euangelio huius rei euidens testimonium. nam suscitaturus D
Lazarum dominus iussit, ut Iudaei remouerent lapidem de sepulchro, ut mortuum uidentes postea resuscitatum crederent. deinde uocauit Lazarum, et resurrexit et ligatis manibus et pedibus exiuit foras. nonne poterat remouere lapidem qui poterat mortuum resuscitare? et qui potuit defuncto uitam reddere non potuit nexus soluere uinculorum? cui uinctis pedibus gressum dedit, huic non potuit ruptis uinculis incessum reddere? sed utique aduertimus quod uoluit primum E
demonstrare mortuum, ut oculis suis crederent, deinde resuscitare, tertio iubere, ut ipsi uincula funeris soluerent, ut inter ista fides infunderetur infidelibus et per gradus quosdam credulitas nasceretur.

8, 28 Fecit ergo primum deus caelum et terram, ea tamen non F
quasi perpetua, sed quasi corruptibilis creaturae consummationi uoluit subiacere. unde in Esaiae libro ait: tollite in caelum oculos uestros et aspicite in terram deorsum, quia

12 Ioh. 11, 41 sqq. 27 Esai. 51, 6

6 adoremus *C et* (*corr. m2*) *P* adoremur (*corr. m2*) *G* 7 primo *MS* 8 *fort.* fecerit (*sic Cant.*) 10 primo *N* 11 ut] ne *N'*; ne alterum altero (-ri *Cant.*) deesse crederetur *G m2 Cant.* 15 uocabit *C* *post* Lazarum *ras. 7 litt. C* ligatus *PVM'S et* (us *m2 ex* is) *M* 17 resuscitare *CGVM'* suscitare *cet.* 20 primo *VN* 21 et oculis *C𝔄'* 23 grados (*corr. m2*) *CGP* 28 in *om. MS*

caelum ut fumus solidatum est, terra autem ut uestimentum ueterescet. haec terra est, quae ante erat inconposita. nondum erant enim maria suo fine distincta, et 16 A ideo uago fluctu et profundo gurgite terra inundabatur. considera quia etiam nunc palustri uligine terra inhorrere consueuit nec patiens est uomeris, ubi infusus terris umor exundat. erat ergo inconposita, utpote sollertis agricolae inarata culturis, quia adhuc deerat cultor. erat inconposita, quia nuda gignentium nec toris herbosa riparum nec opaca nemoribus nec laeta segetibus nec umbrosa superciliis montium nec odorata floribus nec grata uinetis. merito inconposita, B quae ornatibus indigebat, cui deerant uitium serta gemmantium. ostendere enim uoluit deus quia nec mundus ipse haberet gratiam, nisi eum uario cultu operator ornasset. caelum ipsum intextum nubibus horrorem oculis, maestitiam animis excitare consueuit, terra imbribus madefacta fastidio est, maria procellis turbata quos non incutiunt metus? pulcherrima est rerum species: sed quid esset sine lumine, quid sine temperie, quid C sine aquarum congregatione, quibus ante demersa poli huius habebantur exordia? tolle solem terris, tolle caelo stellarum globos: omnia tenebris inhorrescunt. sic erat, antequam lumen huic mundo dominus infunderet. et ideo scriptura ait quia tenebrae erant super abyssum. tenebrae erant, quia splendor deerat lucis, tenebrae erant, quia aer ipse tenebrosus est. aqua ipsa sub nube tenebrosa est, quia tenebrosa aqua D in nubibus aeris. erant ergo tenebrae super abyssos aquarum. non enim malas intellegendas arbitror potestates, quod dominus earum malitiam creauerit, cum utique non sub-

4 Bas. 36 A (15 B) 6 Uerg. Georg. II 223 9 Sall. bell. Iug. 79, 6 Uerg. Aen. VI 674 10 Uerg. Georg. I 1 23 Gen. 1, 2 Bas. 36 BC 37 A (15 C—E, 16 A) 27 Bas. 37 B—D (16 A—D)

2 ueterascet *B* 3 enim erant *N'B* 6 umor *N'MB* humor *cet.* 11 odorata Π odora *N* 15 animi *GV* 16 terram i. madefactam *C* 18 sed quid si *G* (si *s. u. m2*) *Cant.* 21 erant *G m2 N'S* 27 intellegendum *N*

stantialis, sed accidens sit malitia, quae a naturae bonitate
29 deflexerit. itaque in constitutione mundi opinio malitiae interim sequestretur, ne diuinae operationi et pulcherrimae creaturae ea quae decolora sunt admiscere uideamur, maxime cum sequatur: et spiritus dei superferebatur super aquas. E
quem etsi aliqui pro aere accipiant, aliqui pro spiritu, quem spiramus et carpimus aurae huius uitalis spiritum, nos tamen cum sanctorum et fidelium sententia congruentes spiritum sanctum accipimus, ut in constitutione mundi operatio trinitatis eluceat. praemisso enim quia in principio fecit deus caelum et terram, id est in Christo fecit deus uel filius dei deus fecit uel per filium deus fecit, quia omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil, F
supererat plenitudo operationis in spiritu, sicut scriptum est: uerbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum. itaque quemadmodum in psalmo docemur operationem uerbi, quod est uerbum dei, et uirtutem, quam dedit spiritus sanctus, ita hic propheticum resultauit oraculum quia deus dixit et deus fecit. spiritus quoque dei superferebatur super aquas. ornando enim polo caeli germinaturis terris pulchre spiritus superferebatur, quia per ipsum habebant nouorum partuum semina germinare secundum quod dixit propheta: emitte spiritum tuum, et creabuntur et 17 A
renouabis faciem terrae. denique Syrus, qui uicinus

5 Gen. 1, 2 Bas. 41 C, 44 A (18 BC) 7 Uerg. Aen. I 387 sq. 12 Ioh. 1, 3 15 Psalm. XXXII 6 23 Psalm. CIII 30 24 Bas. 44 B (18 C)

1 accedens *M' et* (*corr. m2*) *G𝔄* 5 superferebatur *C* (*s.* super *lineola erasa*) *G* (super *eras.*) ferebatur *SB* 8 sententiam *C𝔄M'* 9 constitutionem *CP* trinitatis *C* (i *alt. ex* e) 10 praetermisso Π (ter *eras. G*) 16 *inde a uerbo* [quemad]modum *incipit A* 17 uerui (*corr. m2*) *A* 18 profeticum (h *s.* f *m3*) *A* 20 superferebantur (n *exp. m2*) *A* 22 NOBU . . UM *A* (UM *ut uidetur ex corr.*) partuum *A* (*de* u *pr. dubitare licet*) 23 profeta (h *s.* f *m3*) *A* s.piritum *A* 24 renouauis (*corr. m3*) *A* *uicinus *A*

Hebraeo est et sermone consonat in plerisque et congruit, sic
habet: et spiritus dei fouebat aquas, id est uiuificabat,
ut in nouas cogeret creaturas et fotu suo animaret ad uitam.
nam etiam spiritum sanctum legimus creatorem dicente Iob:
spiritus diuinus, qui fecit me. siue ergo sanctus spiritus
superferebatur super aquas, tenebrae contrariarum uirtutum
super eas esse non poterant, ubi locum sibi tanta gratia uin- B
dicabat, siue ut quidam uolunt aerem accipiant, respondeant
qua ratione spiritum dei dixerit, cum satis fuerit spiritum
30 nuncupare. hi ergo uolunt a domino deo nostro quattuor primum
elementa generata, caelum terram mare aerem, eo quod causae
rerum ignis et aer, terra et aqua sint, ex quibus mundi
species constat et forma. ubi igitur tenebrae nequitiarum C
spiritalium locum habere potuerunt, cum augustae huius
decorem figurae mundus indueret? numquid malitiam simul
deus creauit? sed ea ex nobis orta, non a creatore deo condita
morum leuitate generatur non ullam creaturae habens prae-
rogatiuam nec auctoritatem substantiae naturalis, sed mutabi-
litatis uitium et errorem prolapsionis. eradicari hanc deus uult

4 Iob 33, 4 13 Bas. 37 B—D, 40 AB (16 A—E, 17 A)

1 in sermone *A* (in *m1 s. u.*) Π (in *eras. G*) 3 cogerit (*corr. m4*) *A* ut fotu (*ut uidetur*) *A* suo] suo . . *A ut uidetur; in Diu.* animaret *scriptum est in ras. uerbi, cuius prima litt. fuit* r; *fort.* reanimaret 5 sanctus spiritus *ACPMSB Carn.* spiritus sanctus *cet.* 6 SUPERFE. . . . $\overset{\text{ur}}{\text{UR}}$ (ur *m2*) *A* 7 siui (*corr. m3*) *A* 9 qua (a *in ras.*) *A* rati.ne (*ut uidetur*) *A* 10 uolunt a *AVN* uoluntatis *C* (s *ut uidetur add. m3*) uoluntates *G* (a *s.* ates *m2*) uoluntatem *P* (tem *eras.*) dni dei nostri *C* (*ex* dno deo nostro) 11 terram *C* (m *eras.*) aerem *C* (em *eras.*) 12 sin*t (i *eras.*) *A* 13 species *m2 ex* speciae *A* con**stat (te *ut uidetur eras., m4*) *A* et (t *m2 in ras.*) *A* f*orma *A* (f *m2 in ras.*) 14 agustae *C* augustae (u *pr. s. u.*) *G m2 P* 15 decore *PV* figirae (*corr. m1 ut uidetur*) *A* simul malitiam *MSB* 16 creauit (c *s. u.*) *A* 17 mor$\overset{\text{u}}{\ast}$m (e *eras.*) *A* nonnullam *C* creatore (-ure *corr. m1*) *A* 18 autoritatem *A* mutauilitatis (*corr. m3*) *A* 19 prolabsionis *AC* eradicari cum hanc *CP et* (cum *eras.*) *G* cum eradicari hanc *V*

de animis singulorum: quomodo eam ipse generaret? clamat
propheta: desinite a malitiis uestris et praecipue sanctus D
Dauid: desine a malo et fac bonum: quomodo ei initium
a domino damus? sed haec opinio feralis eorum qui pertur-
bandam ecclesiam putauerunt. hinc Marciones, hinc Ualentini,
hinc pestis illa Manicheorum funesta sanctorum mentibus
temptauerunt inferre contagia. quid nobis ipsi in lumine uitae
tenebras mortis inquirimus? scriptura diuina salutem suggerit,
uitae odorem fraglat, ut suauitatem legens capias, non E
praecipiti discrimen incurras. simpliciter lege, o homo, non
tibi ipse foueam prauus interpres effodias. simplex sermo est
quia fecit deus caelum et terram: fecit quod non erat,
non quod erat, et terra erat inuisibilis: ex quo facta est,
erat, et erat inuisibilis, quia exundabat aqua et operiebat eam,
et erant super eam tenebrae superfusae, quia nondum erat
lumen diei, nondum solis radius, qui solet et sub aquis
latentia declarare. quid ergo dicunt quod deus creauerit malum, F
cum ex contrariis et aduersis nequaquam sibi aduersa
generentur? nec enim uita mortem generat nec lux tenebras.
non enim sicut mutabilitates adfectuum ita etiam generationum
progressiones sunt. illae ex contrariis in contraria propositi

2 Esai. 1, 16 3 Psalm. XXXIII 15 4 Bas. 36 CD (15 DE) 10 Bas. 37 A (15 E) 13 Bas. 37 A (15 E, 16 A) 19 Bas. 37 C (16 C)

1 cum clamet *Gm2 N'B* 2 profeta (h *s.* f. *m3*) *A* praecipuae *A* 3 *ante* desine *ras. 2 uel 3 litt. A* quomodo ergo ei *N'B* 5 hinc ualentini hinc martionis *CGP* marciones *A* (*m1, m5* -nis) *M* martiones *S* martionis *cet.* 6 pestis *ACGP* pestes *cet.* illa *A m4 G m2 P* ille *C* illae *AG m1 cet.* 8 suggeril *ut uidetur A* 9 |.uitae (*fort.* tuitae) *A* fraglat *A* (a *pr. s. u.*) flagrat *cet.* 10 praecipitii *A* (i *quart. s. u.*) *cet.* crimen Π (discrimen, dis *extra u. m2 G*) 11 fobeam (*corr. m3*) *A* interpraes *A* (a *del. m4*) *CPM'* 13 inuisiuilis *A* et (*eras.*) eoperiebat (t *s. u. m3*) *A; uix* cooperiebat *scribendum* 16 lumen (lum *m1 ex* s.m) *A* solis (s *alt. s. u. m2*) *A* aquas *G* 17 creauit *C* (*in mg.* ad malum dš non creauerit) *G* (*m2* creauerit) *P* 18 aduersariis Π siui (*corr. m4*) *A* 19 generaentur *A* (a *eras.*, n *alt. s. u.*) *P𝔄'* neç *A* 20 non non enim *A* mutauilitatis (*corr. m4*) *A* 21 ille *A*

deflexione uertuntur, istae non ex contrariis in aduersa deflectuntur, sed ex eiusdem generis uel auctoribus uel causis creatae in similitudinem sui referuntur auctoris.

31 Quid igitur dicemus? si enim neque sine principio est quasi increata neque a deo facta, unde habet natura malitiam? nam mala esse in hoc mundo nullus sapiens denegauit, cum sit tam frequens in hoc saeculo lapsus ad mortem. sed ex his 18 A quae iam diximus possumus colligere quia non est uiua substantia, sed mentis atque animi deprauatio a tramite uirtutis deuia, quae incuriosorum animis frequenter obrepit. non igitur ab extraneis est nobis quam a nobis ipsis maius periculum. intus est aduersarius, intus auctor erroris, intus inquam clausus in nobismet ipsis. propositum tuum speculare, habitum tuae mentis explora, excubias optende aduersus mentis B tuae cogitationes et animi cupiditates. tu ipse tibi causa es inprobitatis, tu ipse dux flagitiorum tuorum atque incentor criminum. quid alienam naturam accersis ad excusationem tuorum lapsuum? utinam te ipse non inpelleres, utinam non praecipitares, utinam non inuolueres aut studiis inmoderatioribus aut indignatione aut cupiditatibus, quae nos innexos

4 Bas. 40 AB (16 DE, 17 A) 11 Bas. 37 D, 40 A (16 DE)

1 deflectione *A* aduersa (s *s. u. m2*) *A* 2 deflectunt Π (-untur *C m3*) 4 dicimus *AGN'B*, *quod fort. defendi potest* 5 malitiā (ā *ex* a *m4*) *A* 6 denegauit *m1 CG* denegabit *C m3 G m2 B*, *recte puto* sint *A* (n *del.*) 7 labsus *A* his (h *s. u. m4*) *A* 8 colligere (i *ex* e) *CGP* 9 deprauatio (pr *in ras.*) *A* 10 *ante* frequenter *add.* quāe 𝔄' obripit *C* (ri *ex* re) obrepit (it *ex* et) *GP* 12 periculum *C* (cu *ex* co *m2*) *G* (um *ex* is *m2*) 13 tuum *om. CGP* 14 mentis *s. u. C* explora (lor *in ras. m1 ex* rol) *A* optende *A* obtende *cet.* aduersus *A* (d *ex* t *m1*) *M'B* aduersum *cet.* 15 tuae (e *s. u. m2*) *A* 16 inprobitatis *A* (b *ex* u *m4*) *C* (b *ex* u, is *ex* es *m3*) *G* (b *ex* u, is *ex* es *m2*) atque (t *ex* d *m4*) *A* incentor (t *in ras. m2*) *A* 17 accersis *A et* (c *pr. s. u.*) *B* arcersis *CPV*𝔄' arcescis 𝔄*M'* arcessis *cet.* 18 labsuum *A* lapsum *CP et* (*m2* lapsuū) *G* inpelleret (-es *m2*) *A* 19 inuolueris (-es *m3*) *A* ab (aut *C m3*) studiis Π immoderaturibus *A* (*corr. m3*) inmoderationibus *C et* (*corr. m2*) *GP* inmoderatoribus 𝔄 20 indignationem *A* (v *s.* e *m3*) *C* (-nis *m3 ac mox m3* cupiditatis) *P* (m *exp.*) indignationibus *B*

uelut quibusdam retibus tenent. et certe in nobis est moderare
studia, cohibere iracundiam, cohercere cupiditates, in nobis C
etiam indulgere luxuriae, adolere libidines, inflammare ira-
cundiam uel inflammanti aurem accommodare, eleuari magis
superbia, effundi in saeuitiam quam reprimi in humilitatem,
diligere mansuetudinem. quid naturam accusas, o homo? habet
illa uelut inpedimenta quaedam senectutem et infirmitatem.
sed senectus ipsa in nobis moribus dulcior, in consiliis utilior,
ad constantiam subeundae mortis paratior, ad reprimendas D
libidines fortior. infirmitas quoque corporis sobrietas mentis
est. unde ait apostolus: cum infirmor, tunc potens sum.
itaque non in uirtutibus, sed in infirmitatibus gloriabatur.
responsum quoque diuinum refulsit oraculo salutari quia uirtus
in infirmitate consummatur. illa cauenda quae ex nostra
uoluntate prodeunt delicta iuuentutis et inrationabiles passiones
corporis. quorum igitur nos sumus domini, horum principia
extrinsecus non requiramus nec diriuemus in alios, sed E
agnoscamus ea quae propria nostra sunt. quod enim possumus
non facere si nolimus, huius electionem mali nobis potius
debemus quam aliis ascribere. ideo etiam in iudiciis istius

11 II Cor. 12, 10 12 II Cor. 12, 9 13 II Cor. 12, 9

1 moderare *APV et m3 C* moderari *C m1 cet.* 2 studia *APV𝔄'M'B* studio *C* (studium *m3*) *G* (*s.* ł studia *m2*) 𝔄 (studia *m2*) *cet.* cohercere *A* (r *pr. s. u.*) Π*N'B* coercere *MS* cupiditatem *GPV Diu.* nobis *A*Π nobis est *N* 3 luxoriae *C et* (*corr. m1*) *GP* iragundiam *C* 4 adcommodare Π*N'B* 5 superuia (*corr. m3*) *A* superbiam *P* repremi (*corr. m1*) *A* in *A*, *om. cet.* umilitatem (m *exp. m2*) *A* humilitatem *CV* et (ē *m2 ex* e) 𝔄' humilitate *G* (e *ex* ē) *cet.* 7 inpedimenta *C* (in *s. u.*) 8 nobis *A*Π nobis bonis 𝔄' bonis *cet.* 10 subrietas *M' et* (*corr. m2*) *CGP*𝔄𝔄' 12 in *alt. om.* 𝔄*M'*, *s. u. m3 C* 13 oraculum (*corr. m1*) *A* salutari *A* (*m2 ex* salus *uel* saluti) *G m2* saluatoris *CPV et m1 G* 15 inrationabiles (es *ex* is *m3*) *A* 16 quorumque (que *del. m1*) *A* 17 diriuemus *AP* deriuemus *cet.* 18 proprie *N*, *fort. recte* 19 facire *C* nolimus *A* (s *s. u.*) *MS et m1 CGPV* nolumus *C m3 GPV m2 N'B* 20 ascribere *AS* adscribere *cet.* istis (*om.* mundi) *N*

mundi uoluntarios reos, non ex necessitate conpulsos culpa astringit, poena condemnat. neque enim si per furorem aliquis innocentem peremerit, obnoxius morti est. quin etiam ipsius diuinae legis oraculo, si quis per inprudentiam intulerit necem, F accipit inpunitatis spem, refugii facultatem, ut possit euadere. hoc igitur de eo quod proprie malum uidetur dictum sit; mala enim non sunt nisi quae crimine mentem inplicant et conscientiam ligant. ceterum pauperiem ignobilitatem aegritudinem mortem nemo sapiens mala dixerit nec in malorum sorte numerauerit, quia nec contraria istis in bonis habentur maximis, quorum alia nobis ex natura, alia ex commoditate

32 accidere uidentur. non otiose nobis excursus iste processit, ut probaremus tenebras et abyssum simpliciter accipienda. erant enim tenebrae de obumbratione caeli, quia omne corpus umbram facit, qua obumbrat uel finitima uel inferiora et 19 A ea maxime quae operire atque includere uidetur. includit autem caeli polus, quia caelum sicuti camera extenditur, quemadmodum supra demonstrauimus. non ergo principalis erat tenebrosa substantia, sed quasi umbra secuta est mundi corpus caligo tenebrarum. itaque momento diuinae praeceptionis mundus adsurgens intra se inclusit umbram, ut si quis in campi medio, quem sol meridianus inluminat, B

3 Deut. 19, 4 12 Bas. 40 C (17 B)

1 mondi *ex* modi *A* (mundi *m3*) uoluntarius *A* conpulsus *A* (*ut uidetur*) 2 astringit Π .stringit *A* stringit *N'B* constringit (con *s. u. m2*) *MS* aliuuis *A* (*ut uidetur; corr.* alibuis *et deinde* aliquis) 3 perimerit *CP et* (*corr. m2*) *G* peremeret 𝔄 (i *s.* e *alt.*) *M'* perimeret 𝔄' 4 necem** *A* (*fort.* is *eras.*) 7 sunt *m2 ex* sum *A* manentem (an *exp. m4*) *A* 9 male *G𝔄'B* (*hi* mala *m2*) 𝔄*M'* 10 sortem Π𝔄 habuntur (*corr. m1*) *A* 11 commoditate (te *s. u. m2*) *A* 12 *post* otiosae *add.* non uti *A* (*del. m2*) 13 prouaremus (*corr. m4*) *A* tenebras (r *s. u. m4*) *A* 14 tenaebrae *A* 16 atque *A* (t *ex* d *m4*) uidetur *B* uidentur *AN'* uideatur Π *et* (a *exp.*) *MS* 18 demonstrautmus *A* (*corr. m1*) 19 substantiam *A* umbram *C* sequuta (secuta *m2*) *P* 20 tenebraeum *A* (*corr. m1*) tenebrosarum *G* 21 mundis *A* intra *A* (r *s. u. m1*) 22 inluminat *PB et* (at *m1 ex* et) *A* inluminet *cet.*

locum aliquem repente obsaepiat et densis ramorum frondibus tegat, nonne quo splendidior foris species loci eius effulgeat, hoc horrenti desuper scaena gurgustium eius intus obscurius fit? aut unde antrum clausum undique huiusmodi locum uocarunt, nisi quod atro inhorrescat situ atque offusione tenebrarum? istae ergo tenebrae super aquarum abyssos erant. nam abyssum multitudinem et profundum aquarum dici lectio C euangelii docet, ubi rogabant saluatorem daemonia, ne iuberet illis ut in abyssum irent. sed qui docebat uoluntates daemoniorum non esse faciendas praecepit illis ut irent in porcos, porci autem se in stagnum aquarum praecipitauerunt, ut quod recusabant daemonia non euaderent, sed digno praecipitio demergerentur. erat ergo haec mundi inconposita species et forma.

9, 33 Et spiritus inquit dei superferebatur super aquas. D et dixit deus: fiat lux. merito ergo praemissus est spiritus dei, ubi diuina incipere habebat operatio. fiat inquit lux. unde uox dei in scriptura diuina debuit incohare nisi a lumine, E unde mundi ornatus nisi a luce exordium sumere? frustra enim esset, si non uideretur. erat quidem deus ipse in lumine, quia lucem habitat inaccessibilem, et erat lumen uerum, quod inluminat omnem hominem uenientem in hunc mundum: sed eam lucem fieri uoluit, quae oculis corporalibus conprehen-

3 Uerg. Aen. I 164 sq. 8 Luc. 8, 31 sqq. 15 Gen. 1, 2 sq. 17 Bas. 44 C (18 E) 21 I Tim. 6, 16 Ioh. 1, 9

1 locum (m *m1 ex* s) *A* repentem (ın *del. m4*) *A* obsępiat *M* obsepiat *cet.* 3 schena *A𝔄M' et* (h *s. u.*) *B* schema *𝔄'* scena Π scenae *MS* 4 obscurum Π sit *AΠ𝔄𝔄'MS* 5 antro *CPV et* (n *s. u. m2*) *𝔄* atro (at *in ras.*) *G* 6 istae (e *s. u. m1*) *𝔄* erto (t *in ras.*, g *m4*) *A* aquam abysos (*m2* abyssus) *G* 7 abysum *A* 8 demoniă *A* 9 uoluptates *CPV et* (*corr. m2*) *G* demonįorum *A* 10 non (n *alt. ex* s *m1*) *A* 11 praecipitarunt *MS* 12 praecipitio (ti *s. u. m2*) *A* 15 *et* 17 inquid (*corr. m4*) *A* 16 dn̄s (n *del. m4*) *A* ergo *AB, om. cet., recte puto* 18 scribtura *A* incohare *C* in.choare *A* inchoare *cet.* 21 habetat (*corr. m1*) *A* et *om.* Π 23 conpraehąenderetur *A*

deretur. qui aedificium aliquod dignum habitaculo patris familias struere desiderat, antequam fundamentum ponat, unde lucem ei infundat explorat. et ea prima est gratia, quae si F desit, tota domus deformi horret incultu. lux est, quae reliquos domus conmendat ornatus. fiat inquit lux. plena uox luminis non dispositionis apparatum significat, sed operationis resplendet effectu. naturae opifex lucem locutus est et creauit. sermo dei uoluntas est, opus dei natura est: lucem creauit, tenebras inluminauit. et dixit deus: fiat lux. et facta est lux. non ideo dixit ut sequeretur operatio, sed dicto absoluit negotium. unde pulchre Dauiticum illud dixit et facta sunt, quia dictum inpleuit effectus. auctor ergo lucis deus, locus 20 A autem et causa tenebrarum mundus est. sed bonus auctor ita lucem dixit, ut mundum ipsum infuso aperiret lumine atque eius speciem uenustaret. resplenduit subito igitur aer et expauerunt tenebrae noui luminis claritate, repressit eas et quasi in abyssos demersit repente per uniuersa mundi fulgor lucis infusus. pulchre itaque et proprie dixit: facta est lux. sicut enim cito lux caelum terras maria inluminat et momento B temporis sine ulla conprehensione retectis surgentis diei splendore regionibus nostro se circumfundit aspectui, ita ortus eius cito debuit explicari. quid miramur si deus locutus est

7 Bas. 45 B (19 BC) 9 Gen. 1, 3 11 Psalm. CXXXXVIII 5 14 Bas. 44 C (18 E) 18 Bas. 45 A (19 AB) 22 Bas. 45 B (19 BC)

1 quia *G* (qui *add. s. u. m2*) *PN'MB* habitaculum *A et (corr. m2) S* patrisfamilias (as *ex* ae *m1*) *A* 2 fundamentum *AMS* fundamenta *cet.* 3 ea] ei (*m2* ea) *G* 4 orret *AG* 5 inquid (*corr. m4*) *A* p*ena *A m1* plena *A m2* 6 dispossitionis *A* adparatum Π 7 effectu *A m4 G m2 SB* effectum *AG m1 CPVN'M* opifex (e *m2 in ras.*) *A* 8 natura* (e *ut uidetur eras.*) *A* 9 tenebaras (a *pr. del. m2*) *A* 10 utut *A* (ut *pr. del. m2*) 11 pulcrhe *A* 14 dixit *Cant. Uind.* dilexit *cet., cf. u. 7 et 22* atque (t *ex* d *m4*) *A* 15 subito igitur *A* igitur subito *cet., fort. recte* 16 claritatem *PM' et* (m *eras.*) 𝔄 repraesit *A* represit (*m2* respersit) *G* *et *A* (s *eras.*) 17 dimersit *A* (i *pr. ex* e *m4*) 18 propriae (a *del. m4*) *A* 19 inluminat (lu *in ras. m3*) *A* 20 conpraehensione (e *pr. s. u. m2*) *A* 21 aspectui (sp *ex* ps *m1*, e *s. u. m2*) *A*

lucem et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis inter
aquas mersus oleum ore miserit, clariora faciat ea quae pro-
fundi tegebantur occultis? dixit deus non ut per uocis organa
quidam sonus sermonis exiret nec ut linguae motus caeleste
formaret adloquium atque aerem istum quidam uerborum C
strepitus uerberaret, sed ut uoluntatis suae cognitionem pro-
34 deret operationis effectu. et discreuit inter lucem et
tenebras et uidit deus lucem quia bona est. dixit, et
sonum uocis nullus audiuit: discreuit, et operationis molimina
nemo deprehendit: uidit, et oculorum eius intentionem nullus
aspexit. et uidit inquit deus lucem quia bona. nec quod
ignorabat uidit nec id quod nesciebat ante aut non uiderat con-
probauit, sed bonorum operum proprium est, ut externo com- D
mendatore non egeant, sed gratiam suam, cum uidentur, ipsa
testentur. plus est quod probatur aspectu quam quod sermone
laudatur. suo enim utitur testimonio, non alieno suffragio. quodsi
aput nos oculis iudicium emittitur, quibus simul et gratia uenu-
statis et rerum natura conprehenditur, quanto magis deus omnia

1 Baeda Hex. I 17 A 3 Bas. 45 B (19 C) 7 Gen. 1, 4 Bas. 45 C, 48 B (19 C, 20 A) 16 Bas. 45 C (19 D)

1 caligante P et (i s. e m2) G lumen m2 ex lucem G 2 ori A miserit (t in ras. m3 fort. ex s) A emiserit B (e pr. s. u.) S Baeda, recte puto profundi* C 3 tegebantur G (tege m2 in ras.) corgana (c del. m2) A 5 atque (t ex d m4) A quiu.erborum A m1 (iu. in ras., dam s. iu. m2) 6 istrepitus (i del. m4, ep ex gp m1) A uerberarit (b ex u m4) A cogitationem Cant. cogitationes 𝔄 (s. m2 cognitionem) 𝔄'M' 7 **effectu (ef uel ec erasum esse uidetur, ff ex cc, fort. ecfectu fuit in exemplo, quod descripsit librarius) A effectum CPV et (corr. m2) G discr*uit A (e s. ras. m2, i eras. esse uidetur, u ex b m3) 8 et pr. s. u. m1 ut uidetur A uidit (u ex b m3) A bona (b ex u m1) A 9 discreuit (c in ras. m1) A 10 depraehendit A uidit add. m2 A 11 aspexit N'MS inspexit A (in s. u.) ΠB inquid (corr. m4) A bona est B 12 ant. (aut ante aut antea scriptum fuit) A conprobabit (corr. m3) A 13 operum (u s. u. m2) A est (t s. u. m4) A 14 cv̄ m3 ex con A 15 quod (d s. u. m1) A 16 aliaeno A 17 aput m1 AG apud A m4 G m2 cet. 18 natura AΠB mensura cet. conpraehenditur AC

quae probat uidet et quae uidet probat secundum quod scriptum
est quia oculi domini super iustos. lucis natura huiusmodi E
est, ut non in numero, non in mensura, non in pondere ut alia,
sed omnis eius in aspectu sit gratia. propriis itaque sermonibus
naturam lucis expressit, quae uidendo conplacet, quoniam ipsa
uidendi officium subministrat. nec inmerito tantum sibi prae-
dicatorem potuit inuenire, a quo iure prima laudatur, quoniam
ipsa fecit, ut etiam cetera mundi membra digna sint laudibus.
uidit ergo deus lucem et uultu suo inluminauit et uidit quia F
bona est. non ex parte dei, sed generale iudicium est. itaque
non in splendore tantummodo, sed in omni utilitate gratia
lucis probatur. unde et discretio fit inter lucem et tenebras,
ut separata lucis natura atque tenebrarum nihil uideatur intra se
35 habere confusum. et uocauit deus diem lucem et tenebras
uocauit noctem, ut et nomine ipso diem noctemque distin-
gueret. aduertimus itaque quod lucis ortus ante quam solis diem
uideatur aperire; principia enim diei noctis exitum cludunt 21 A
finisque temporis et status limes nocti et diei uidetur esse

2 Psalm. XXXIII 16 4 Bas. 45 C, 48 A (19 DE, 20 A) 12 Bas. 48 B (20 AB) 15 Bas. 48 B (20 B)

1 probat uidet et quae uidet *om. m1 A, s. u. add. m2; m. ant. post* quae *add.* fecit scribtum *A* 2 iustos (o *ex* u *m4*) *A* 3 non *pr. om. CPV, s. u. m2 G* ut alia *om. C* utilia *V* 4 ominis (i *pr. eras.*) *A* aspectum (m *del. m3*) *A* gratia sit *N* gratiam (m *del. m4*) *A* 5 expraessit (a *del. et* e *s. u. add. m2,* s *pr. exp. m4* (?)) *A* 6 uidendi (d *alt. ex* t *m1*) *A et* (d *alt. ex corr.*) *V* uidendo *PG et* (-di *m2*) *B* sibi tantum *CGP* 8 laudibus (b *s. u. m1*) *A* 9 uultu (u *alt. ex* o *m4*) *A* 11 tantummodo (u *in ras.,* m *alt. s. u. m2*) *A* 13 separata (ta *s. u. m2*) *A* adque (dque *del. m2*) tenebrarum (-bris *m2*) *A* a tenebris Π intra *Costerius* inter *libri* 14 lucem diem *Brux.; cf. p. 39 u. 2* 15 et *om.* Π distinguerit *C* (*corr. m3*) 16 sol *MS* 17 uidiatur *C* (*corr. m2*) enim *eras. CG, om. Tell. Atr.* exitus (t *ex* m, m *s.* s *m2*) *A* claudunt *A* (a *s. u. m2,* t *ex corr.*) *G* (unt *m2 in ras.*) *VN* claudt (claudunt *m2*) ut *C* claudi ut *P* 18 finisquae *C* (quae *del. m3*) statutus *G m2* 𝔄𝔄' statutis *M'* li-mitis *AB* uidetur *C m1 GPV* uideatur *AN'MS et* (a *exp.*) *B* uid*tur *C m3* (e[a] *ut uidetur eras.*) esse* *A*

praescriptus. diem sol clarificat, lux facit. frequenter caelum nubibus texitur, ut sol tegatur nec ullus radius eius appareat; lux tamen diem monstrat, tenebras abscondit.

10, 36 Et factum est uespere et factum est mane, dies B
unus. quaerunt aliqui, cur prius uesperum, postea mane scriptura memorauerit, ne forte noctem prius quam diem significare uideatur. nec aduertunt primo quod praemiserit diem dicendo: et uocauit deus diem lucem et tenebras
uocauit noctem, deinde quod uespere finis diei sit et mane C
finis noctis. ergo ut praerogatiuam et primatus natiuitatis diei daret, prius finem diei significauit, post quam secutura nox esset, deinde postea finem noctis adiunxit. eo usque autem noctem diei scriptura anteferre non potuit, ut et diei et noctis tempora diei appellatione concluserit et tamquam principalis auctoritate nominis uindicauerit. et hanc scripturae esse con-
suetudinem, ut potiori appellationem deputet, frequentibus D
exemplis probamus, siquidem et Iacob dixit: dies uitae meae pusilli et mali et iterum: omnes dies uitae meae et Dauid posuit: dies annorum meorum, non dixit et noctes, unde aduertimus ea quae nunc in specie historiae traduntur uim statuisse legis in posterum. principium ergo diei uox dei est: fiat lux. et facta est lux. finis diei uespera est. iam

4 Bas. 48 C (20 BC) 15 Bas. 49 A (20 D) 17 Gen. 47, 9 18 Psalm. XXII 6 19 Psalm. LXXXVIIII 10

1 praescribtus *A* 2 nubibus *A* (bi *s. u. m2*) adpareat *CG* 3 demonstrat *N* 4 factus *CPV* factūş *G* uesper *CP* factum est *om.* Π dies (d *ex corr.*) *A* 5 cur *G* (ur *m2 in ras.*) *VMSB* cum *cet.* 6 *et* 13 scribtura *A* 7 quod primo Π 8 dicendo (c *s. u. m1*) *A* uocauit *A* (q *pro* o *scribere uoluit librarius*) lucem diem *CGP* 11 significaret *CPV et* (*corr. m2*) *G* 12 eousque (ou *in ras. m2*) *A* 13 potuit *s. u. A* 15 auctoritatem *CPVMB* auctoritate *G* (e *ex* ē) scributurae *A* 16 potiore *P* potiori *G* (i *alt. in ras.*) appellationem *C* (m *eras.*) 17 şiquidem *A* (ş *ex* s *m3*) 18 et *pr. s. u. m2 A* et iterum ... meae *post* meorum *u. 19 transponenda esse uidentur* 19 dauid (d *alt. ex* t *m2*) *A* posuit (s *in ras. m2*) *A* 20 in *om.* Π 21 legisse (se *del. m2*) *A* 22 lux *pr. s. u. m2 A* uespere 𝔄*B* uesper 𝔄'*M'MS*

sequens dies ex noctis fine succedit. sententia autem dei euidens, quia diem primo uocauit lucem et secundo uocauit tenebras
37 noctem. praeclare etiam unum, non primum diem dixit; nam E
secuturo secundo et tertio die et deinceps reliquis primum potuit dicere — et hoc ordinis uidebatur — sed legem statuit, ut XXIIII horae diurnae atque nocturnae diei tantum nomine 22 A
definiantur, ut si diceret: XXIIII horarum mensura unius diei tempus est. sicut enim uirorum generatio conputatur et intellegitur etiam feminarum, quia nectuntur secunda potioribus, ita etiam dies numerantur et noctes aestimantur adiunctae. sicut igitur circuitus unus ita unus dies. nam plerique etiam ebdomadam unam unum diem dicunt, quod in se quasi in unum redeat diem et quasi septies in se recurrat. est autem haec circuitus figura a se incipere et in se reuerti. unde et B
saeculum unum interdum scriptura dicit — nam etsi aliis locis saecula appellat, uidetur magis diuersitates statuum publicorum uel negotiorum significare quam saeculorum successiones aliquas definire — quia dies domini magnus et praeclarus et alibi: ut quid uobis quaerere diem domini? et hic tenebrae et non lux; manifestum est enim quod male consciis et indignis dies ille tenebrosus sit, quo C
fulgebit innocentia et mens noxia cruciabitur. ceterum quod sine interpellatione noctium et successione tenebrarum dies

3 Bas. 49 A—C (20 DE, 21 A) Philo de opif. mundi 3 (I 3, 36; 4, 12 C.) 14 Bas. 49 D (21 BC) 18 Ioel 2, 11 Bas. 52 A (21 C) 19 Amos 5, 18 21 Matth. 13, 43 23 Esai. 60, 19 sq.

1 ex (x *m2 ex* a) *A* sententiam (m *del. m4*) *A* 5 uidebatur (b *ex* u *m2*) *A* 6 atque (t *ex* d *m4*) *A* 7 definiantur (i *alt. ex* e *m4*) *A* ut *m1 AG* ac *A m2* (*s.* ut *m5*) *G m2 B* 9 **secunda (se *ut uidetur eras.*) *A* 12 ebdomada *N'* unam *A* una *N'B*, *om. cet.* unum] unam 𝔄' diem diem (*alt. del. m2*) *A* dicunt (t *s. u. m4*) *A* 13 recurrit *G* (*corr. m2*) *P* 14 haec *AMS* et Π*N'B* figura *C* (i *ex* u, u *alt. in ras.*) 15 *et p.* 40, 1 scribtura *A* 16 diuersitates (es *ex* is) *A* statum Π (statuum *G m2*) 17 su*ccessiones (s *ult. in ras. ex* m *ut uidetur*) *A* 18 et (t *m2 in ras.*) *A* 22 fulgebit (b *ex* u *m4*) *A* 23 interpellatione *C* (l *pr. eras.*) *P et m1 AG* interpollatione *V* (l *pr. eras.*) *et G m2* interpolatione *A m4 cet.*

perpetuus ille remunerationis aeternae futurus sit scriptura
38 nos docet. pulcre autem uicem utramque unum dicturus diem matutino eum fine conclusit, ut et a luce incohare diem doceret et in lucem desinere. non enim est integrum diei tempus et noctis, nisi fuerit expletum. unde et nos semper quasi in die D honeste ambulemus et abiciamus opera tenebrarum. noctem enim ad quietem corporis datam esse cognoscimus, non ad muneris alicuius et operis functionem, quae somno et obliuione transcurritur. non sit in nobis comisatio et ebrietas, cubile et inpudicitia, non dicamus: tenebrae et parietes operiunt nos, et quis scit si uidebit altissimus? sed sit in nobis amor lucis et cura honestatis, ut tamquam in die ambulantes opera E nostra coram deo lucere cupiamus, cui est honor laus gloria potestas cum domino nostro Iesu Christo et sancto spiritu a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum amen.

5 Bas. 52 B (21 E) 6 Isid. de nat. rer. 2, 1 Rom. 13, 12 9 Rom. 13, 13 10 Sir. 23, 18 (26) 13 Matth. 5, 16

1 sit *AN et* (t *s. u. m2*) *V* sicut *CP et* (sit *m2*) *G* 2 pulcrae *A* (a *del. m4*) *C* pulchrae *P* pulchre *cet.* 3 cum (*del. m2*) conclusit *A* incohare *C et* (h *s. u.*) 𝔄' inchoare *cet.* 4 luc. *A* luce II desineret *A* (t *del. m4*) *G* (t *eras.*) *C* desiniret *PV* desinire 𝔄' 5 ununde (un *pr. del. m2*) *A* diem *CPV* die *G* (e *ex* ē) 6 nocte *A* 8 et *AN*, *om.* II (operisue *G m2*), uel *Atr. Tell.* obliuione (u *ex* b *m4*) *A* 9 comesatio *A* (e *ex* i *m4*) *B et m2 GM* comisatio *GM m1 et* (i *m2 ex* e) *P* comessatio *V*𝔄𝔄' ebrietatis (*om.* et) *N'* et *alt. om. N'MS*, *eras. G* 11 uidebit (i *pr. ex* e *m3*, b *ex* u *m4*) *A* 12 hononestatis (no *del. m2*) *A* diem *ACPV* die *G* (e *ex* ē) 14 potestas ... semper et *om. G* dn̄o (n *infra add. m1*) *A* sancto sp̄u *AS* sp̄u sc̄o *cet.* 15 saeculis ... omnia *om. P* a saecula *C* a saeculo *VN'* 16 **en (am; *in ras., fuit* XP') *A*, *post* amen *add. C* emend (*i. e.* emendatum) *in A post u. 14 uersus unus erasus, alter uacuus relictus est, in tertio legitur* EXPLICIT TRACTATUS UNIUS *et post unius uersus spatium in quinto* DIEI INCIPIT SECUNDI DIES PRIMUS EXPLICIT. (EXPLICIT DIES PRIMUS *GVN'B*) INCIPIT DIES SECUNDUS II*N'B* EXPLICIT TRACTATUS DIEI PRIMI. INCIPIT (DIEI *add. S*) SECUNDI (TRACTATUS *add. S*) *MS* EXPLICIT DIES PRIMUS. INCIPIT LIBER SECUNDUS *Diu.* EXPLICIT LIBER PRIMUS. INCIPIT SECUNDUS *Brux.*

DIES SECUNDUS.

1, 1 **D**iem primum uel potius unum — maneat enim ei pro- F
(Sermo III) phetici praerogatiua sermonis — ut potuimus absoluimus. in
quo conditum caelum, terram creatam, aquarum exundantiam,
circumfusum aerem, discretionem factam lucis atque tene-
brarum dei omnipotentis et domini Iesu Christi, sancti 22 F
quoque spiritus operatione cognouimus. quis ergo non miretur
dissimilibus membris disparem mundum in corpus unum ad-
surgere et insolubili concordiae caritatisque lege in socie-
tatem et coniunctionem sui tam distantia conuenire, ut quae
discreta natura sunt in unitatis et pacis uinculum uelut indi-
uidua conpassione nectantur? aut quis haec uidens possi-
bilitatem rationis infirmo ingenio rimetur? quae omnia uis
diuina inconprehensibilis humanis mentibus et ineffabilis
sermonibus nostris uoluntatis suae auctoritate contexuit.
2 fecit igitur deus caelum et terram et ea quasi auctor esse 23 A
praecepit, non tamquam figurae inuentor, sed tamquam ope-
rator naturae. nam quomodo sibi conueniunt operatoria in-
passibilis dei uirtus et passibilis materiae natura tamquam
altera ab altera quo indiguerint mutuantes? nam si increata
materia, uidetur ergo deo creandae potestas materiae defuisse
et ab ea operationi subiacentia mutuatus: si uero inconpo-
sita, mirum admodum coaeternam deo materiem decorem sibi B

1 Bas. 52 C (22 A)

2 profetici *A* prophetici* (æ *ut uidetur eras.*) *C* 3 potuimus *C* (i *ex* e *m3*) 4 qua *C et* (o *s.* a *m2*) *G* exundantia II (-am *m2 G*) 5 atque (t *ex* d *m4*) *A* 6 dīō (ō *del. m4*) *A* omnipotentis (s *s. u. m2*) *A* omnips̄ *C* omnipotentes (-tis *m2*) *GP* sancti quoque sp̄s *A* sp̄s quoque sc̄i *cet.* 7 operatio*ne (r *eras.*) *A* 8 mundu* (s *eras.*, m *m2*) *A* 9 insolubili (i *ult. ex* e?) *A* legem *CPV* 10 conexionem *N'MS* 11 uinculo *A m4* 12 conpactione II 14 inconpraehensibilis *A* 15 conexuit *G m2 N* 16 auctor (c *s. u. m2*) *A* 18 sibi (b *ex* u *m2*) *A* 19 naturae (e *eras.*) *A* 20 quod *CG*, *s. u. V* 21 potestas (o *ex* u) *A* materia *G* (-ae *m2*) *P* defuisset II (t *eras. G*) 22 mutuatusi ... inconposita (*tres litt. euanidae*) *A* mutuata (a *alt. m2 ex* us) *G* 23 materiae *AC* materiaem *B* materiaem 𝔄' materiam *S* (-em *m2*) *GP*

non potuisse conferre, quae substantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa possederit. plus ergo inuenit operator omnium quam contulit: inuenit materiem, in qua posset operari, contulit autem figuram, quae decorem inuentis rebus adferret. unde excipiendus a ceteris tamquam dies unus, non conferendus cum ceteris tamquam dies primus est, quo fundamenta rerum omnium posita et causae esse coeperunt, quibus mundi huius atque uniuersae uisibilis creaturae fulta C
substantia est. quare ad secundi diei miranda opera sermo nobis prodeat, quorum eminentia non secundum tractatus nostri possibilitatem, sed secundum scripturam ad laudem refe-
3 renda est creatoris. uos igitur quaeso ut naturaliter aestimare quae dicimus probabiliter ac simplici mente et sedulo ingenio pensare dignemini, non secundum philosophiae traditiones et D
inanem seductionem suasoriae ueri similia colligentes, sed secundum regulam ueritatis, quae oraculis diuini sermonis exprimitur et contemplatione tantae maiestatis fidelium pectoribus infunditur, quia scriptum est: confirma me in uerbis tuis: narrauerunt mihi iniusti exercitationes, sed non sicut lex tua, domine. omnia praecepta tua ueritas. non ergo secundum elementorum naturas, sed secundum Christum, qui omnia quae uoluit fecit abundans plenitudine diuinitatis suae,

5 Bas. 52 C (22 A) 14 Coloss. 2, 8 18 Psalm. CXVIII 28 et 85 sq. 22 Coloss. 2, 9

1 substantia *C* (*corr. m3*) *P* acciperit *C et* (*corr. m2*) *GP* 2 tempore *A* (e *alt. in ras.*) possiderit *A* (*corr. m4*) *C* (*corr. m3*) 3 operator (op *ex* ur *m1*) *C* 4 possit *A* (*corr. m4*) *PN'MS* operari (i *m2 in ras.*) *A* 6 conferendus (s *ex* m *m2* ?) *A* 8 atque (t *ex* d *m4*) *A* 9 substantiam (m *del. m2*) *A* 10 prodeat (t *in ras.*) *A* 11 secund*m (a *eras.*, u *s. ras. m2*) *A* scribtorum (ra *s.* ru *m2*, *del. et corr.* scribturam *m4*) *A* scripturārụṃ *B* scriptorem (*m2* scripturam) *S* scriptorum *G* (*m2* scripturam; scriptoris ueritatem *G in mg. m3 et Cant.*) 12 ut *eras. C* 13 *ente (m *m2*) *A* 14 non (n *pr. s. u. in ras. m2*) *A* philusofiae *A* traditionis *C* 15 suasori. (*ultima littera euanida*, e *m2*) *A* suasorię *V* suasuri *CP et m1 G* suasurę *Diu.* suasoria *G m2 cet.* uirisimilia *C et* (*corr. m2*) 𝔄 17 *in uerbo* fide[lium] *desinit A* 22 plenitudinem *C* (m *eras.*)

consideremus quae facta sunt et naturae possibilitatem inter- E
rogemus. neque enim cum in euangelio leprosum curaret,
caecis uisum refunderet, populus qui aderat et spectabat illa
medicinae ordinem recognouit, sed potestatem domini miratus
dedit, ut scriptum est, deo laudem. neque secundum
numeros Aegyptiorum et concursus siderum et mensuras
elementorum extendit manum suam Moyses, ut diuideretur mare
rubrum, sed diuinae imperio potestatis obtemperans. unde et F
ipse ait: dextera manus tua, domine, glorificata est
in uirtute, dextera manus tua, domine, confregit
inimicos. illo igitur, sancta plebs, eleua mentem tuam et
totum animum tuum eo confer. non sic deus uidet quem-
admodum homo. deus in corde, homo in facie. nec sic igitur
homo uidet quemadmodum deus. audis quia deus uidit et
laudauit. noli igitur tuis oculis aestimare quae facta sunt
opinionibusque colligere, sed quae deus uidit et probauit
ea tu retractanda non putes.

2, 4 Et dixit deus: fiat firmamentum inter medium 24 A
aquae et sit discernens inter aquam. et factum est
sic. audi uerba dei: fiat dicit. iubentis est, non aestimantis,
imperat naturae, non possibilitati obtemperat, non mensuras B
colligit, non pondus examinat. uoluntas eius mensura rerum
est, sermo eius finis est operis. 'fiat' inquit 'firmamentum
inter mediam aquam'. firmum est omne quod statuit deus.
et satis pulchre praemisit 'fiat firmamentum', antequam
subiceret 'inter mediam aquam', ut tu prius crederes firma-
mentum ex praecepto dei factum quam de aquarum proflua

2 Matth. 8, 2; 9, 30 (20, 34 Marc. 8, 25; 10, 52 Luc. 18, 43 Ioh. 9, 7) 5 Luc. 18, 43 9 Exod. 15, 6 18 Gen. 1, 6 et 7 Bas. 53 C (22 E)

2 leprosos *B; cf. Luc. 17, 12* 3 et expectabat Π 6 et *alt. om. N* 7 moses *C* 12 confer *in ras. C* 17 ea tu *N* (ea tractanda 𝔄') creator Π*B* 18 inter medium aquae Π inter medium aquarum 𝔄*M'* in medio aquarum *B* inter mediam aquam 𝔄'*MS* 19 aquam et aquam *G m2 N' Cant.* 24 *et* 26 inter medium aquarum *G m2 Cant.*

qualitate dubitares. si naturam elementorum consideres, quomodo C
inter aquas solidatum est firmamentum? illae profluunt, illud
constringitur: illae currunt, hoc manet. *et sit inquit discer-
nens inter aquam.* sed aqua confundere, non discernere
solet. quomodo iubet quod scit secundum elementorum
rationem esse contrarium? sed cum sermo eius ortus naturae
sit, iure usurpat dare legem naturae qui originem dedit.
5 sed prius consideremus quid sit firmamentum, utrum ipsum D
sit quod in superioribus caelum appellauit an aliud et
si duo caeli an plures. nam sunt qui unum caelum esse
dicant nec alterius caeli faciendi, dum esset una ὕλη, ut ipsi
aiunt, potuisse subpetere substantiam, quoniam cum omnis
superiori caelo esset expensa, nihil reliqui fuit quod ad
aedificationem secundi caeli tertiiue proficeret. alii uero in-
numeros caelos et mundos esse adserunt, quos inrident sui —
non enim nobiscum illis maior quam cum suis pugna est — E
qui geometricis numeris et necessitatibus contendunt probare
quod aliud caelum esse non possit nec pati naturam, ut aut
secundum aut tertium sit, nec operatoris uirtutem idoneam,
ut multos caelos faceret. et quis non hanc eorum artificem
facundiam inrideat, qui cum ex una atque eadem causa plura
eiusdem generis ab hominibus fieri posse non abnuant, de
creatore omnium dubitent, utrum plures caelos facere potuerit,
de quo scriptum est: *dominus autem caelos fecit* et alibi: F
omnia quaecumque uoluit fecit. quid enim difficile ei

8 Bas. 56 CD (23 E, 24 A) Isid. de nat. rer. 13, 1 14 Bas. 57 AB (24 AB) Cic. Acad. II 55 24 Psalm. LXXXXV 5 25 Psalm. CXIII 11 (3 b)

4 et aquam *post* aquam *add. in mg. G m2* 5 quod sic *C* (scit *m3*) *G* (sict *m2*) *P* quod sit *V* 6 hortus *CP et* (h *exp.*) *G* 7 origenem *C* 8 ipsud *C* (*corr. m3*) *P* ipsūḍ *G* (*corr. m2*) 11 dum Π cum *N* esset ΝΑΥΛΕ *CPV et* (*m2* una ilen) *G* ipti *C* (ti *in spatio uacuo m. ant.*) *P* ipsi (si *in ras. m2*) *G* 12 adiunt *C* (a *in spatio uacuo m. ant.*) *P* aiunt *G* (ai *in ras. m2*) 𝔄' (i *ex* g) audent *V* omni *C* omnis (s *m2*) *G* 14 tertii uero Π (ro *eras. C, del. m2 G*) 18 uti *M* (i *eras.*) *S* 24 deus autem noster *G*

cui uelle fecisse est? fluitat igitur illis inpossibilitatis ratio,
cum de deo disputant, cui uere dicitur quia inpossibile
6 nihil tibi est. itaque nos non solum secundum, sed tertium
caelum esse negare non possumus, cum apostolus raptum se ad
tertium caelum scriptorum suorum testificatione confirmet.
Dauid etiam caelos caelorum in illo laudantium deum constituit
choro. quem imitantes philosophi quinque stellarum et solis
et lunae globorum consonum motum introduxerunt, quorum
orbibus uel potius globis conexa memorant omnia. quos sibi 25 A
innexos et uelut insertos uersari retro et contrario ceteris
motu ferri arbitrantur eoque inpulsu et motu ipsorum orbium
dulcem quendam et plenum suauitatis atque artis et gratissimi
modulaminis sonum reddi, quoniam scissus aer tam artifici
motu et acuta cum grauibus temperante ita uarios aequabiliter concentus efficiat, ut omnem supergrediatur musici
7 carminis suauitatem. huius rei fidem si requiras atque expetas B
sensu nobis et auditu probari, haesitant. nam si uera foret, quomodo tanto motu orbium concrepante, cum ille caelestis orbis,
cui adfixos ferunt stellarum cursus, qui sine intermissione uoluuntur, concitatiorem habeat conuersionem atque acutum sonum
excitet, hic autem lunaris grauissimum, non audiretur a nobis,
cum leuiora audire soleamus? fidem ergo eius disputationis
si testimonio nostro et auditus munere exigamus probari,
referunt obsurduisse aures nostras et hebetiorem nobis sensum C
audiendi factum propter illam a principio nostrae generationis

2 Marc. 14, 36 3 Bas. 57 B (24 BC) Isid. de nat. rer. 13, 1 4 II Cor. 12, 2 6 Psalm. CXXXXVIII 4 7 Bas. 57 B (24 C) 8 Cic. de rep. VI 17 sq. 22 Bas. 57 C (24 D) 24 Cic. de rep. VI 19

2 uero *G* (uere *m2*) 3 tibi nihil *N* sed II sed etiam *N et m2 G* 4 apostulus *C et* (*corr. m1*) *P* 6 dm̄ II dn̄m *N*, *fort. recte* 7 filosofi *CGP* filosophi *V* quinque II VII *B* septem *cet.* 16 expectas *C* (c *eras.*) *V et* (*m2* expectes) *G* expeẋtas *P* 17 haesitant *C* (h *postea add.*) aesitant *GPV* fore**nt 𝔄 (re *eras.*) forent 𝔄'𝔐' 19 *fort.* quae 20 habeant *CP et* (n *exp.*) *G* actuum II (acutum *G m2 in mg.*) 24 aebetiorem *CP et* (a *eras.*) *V* hebetiorem (h *s. u. m2*) *G*

concepti sonitus consuetudinem et exemplum adferunt eo
quod Nilus, fluuiorum maximus, eo uidelicet loci, ubi se ex
altissimis montibus in catadupa illa praecipitat, magnitudine
fragoris sui aures accolarum obstruat, ut audiendi munere
carere dicantur. sed facile his ipsa respondet ueritas. nam
qui tonitrua audimus nubium conlisione generata tantorum D
orbium conuersiones, qui maiore utique sicut motu ferri
aestimantur, ita uehementiores sonitus excitarent, non audi-
remus? addunt praeterea ideo sonum hunc non peruenire ad
terras, ne capti homines per suauitatem eius atque dulce-
dinem, quam celerrimus ille caelorum efficit motus, ab
orientalibus partibus usque in occasum propria negotia atque
opera derelinquerent et omnia hic otiosa remanerent quodam
humanae ad caelestes sonos mentis excessu. sed ea quae sunt E
aliena ab studio nostro et a diuinae lectionis serie his qui
foris sunt relinquamus: nos inhaereamus scripturarum cae-
lestium magisterio.

3, 8 Propositum igitur nobis est quia dixit deus: *fiat firma-* F
mentum in medio aquae et sit discernens inter
aquam et aquam. et hinc tractatur, utrum hoc firmamentum
appellet, quod ante iam fecit, de quo scriptum est: *in prin-*
cipio fecit deus caelum et terram. nec fallit quod aliqui
ante nos ita acceperint, eo quod supra creatum auctore deo et
conditum caelum scriptura expresserit, hic expositionem operis

1 Cic. de rep. VI 19 14 Bas. 57 D (24 D) 18 Bas. 60 A (24 E) 20 cf. Philo de opif. mundi 10 (8, 3; 10, 22 *C*.)

2 loco *B et* (o *alt. ex* i) *G m2* 𝔄′ 3 cathadyta *CG et* (*m2* cathadupa) *P* cathadita 𝔄′ catadyta *S* catadita *M* chadyta 𝔄 (*s. m2* ł cataduppa nili) *M′B* magnitudinem *CPV* magnitudine *G* (e *ex* ẽ) 4 audiendi* *C* (*fort.* s *eras.*) 6 conuersiones *C* (s *alt. eras.*) *P m2 V* conuersionis *P m1 et* (-ne *m2, in mg. m2* collisione) *G* 7 conlisiones *CPB et* (*m2 s. u.* conuersiones) *G* conlisione *V* ferri* *C* ferrea *G* (i *m2 s.* ẹạ) ferri (r *pr. s. u.*) *P* 8 uehementioris *C* (-es *m3*) 10 dulcidinem (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *P* 11 effecit (*corr. m2*) *GPM* 15 ab Π*N′B* a *MS* 20 *fort.* hic 21 appellet *C* (et *ex* at, *ut uidetur*) 23 acceperit *C* (-rint *m3*) *P* acceperint *G* (n *s. u.*) 24 hinc Π (n *exp. G*) expositione *CV*

creationisque diffuderit, ut ibi quasi summa operis breuiter
conprehensa sit, hic operationis qualitas per ipsas con-
currentium rerum digesta sit species. sed mouet nos quia et 26 A
nomen aliud significatur et species solidior et causa discernitur
et persona cooperatoris adiungitur. sic enim scriptum est:
et discreuit deus inter medium aquae, quae erat
sub firmamento, et inter medium aquae, quae erat
9 super firmamentum. et primo uolunt id destruere quod fre-
quenti scripturarum lectione inolitum nostris et inpressum est
mentibus, quia aquae super caelos esse non possunt, dicentes
rotundum esse orbem illum caeli, cuius in medio terra sit, et
in illo circuitu aquam stare non posse, quod necesse est defluat et B
labatur, cum de superioribus ad inferiora decursus est. quomodo
enim aqua super orbem stare ut aiunt potest, cum orbis ipse
uoluatur? haec est illa uersutia dialecticae. da mihi unde
tibi respondeam. quod si non detur, nullum uerbum refertur.
petunt sibi concedi axem caeli torqueri motu concito, orbem
autem terrae esse inmobilem, ut astruant aquas super caelos
esse non posse, quod omnes eas uoluendo se axis effunderet, C
quasi uero, ut concedamus illis quod postulant et secundum
eorum opiniones illis respondeam, negare possint in illa
altitudine et profundo uel longitudinem esse et latitudinem,
quam nemo potest conprehendere nisi is qui inpletur in
omnem plenitudinem dei, ut apostolus ait. quis enim facile

6 Gen. 1, 7 8 Bas. 60 B (25 AB) Isid. de nat. rer. 14, 1 22 Ephes. 3, 18 sq.

1 creationesque *C* diffunderit *C* (n *eras.*) diffunde**et *P* (i *m2*) diffuṇderit (t *s. u. m2*) ẹṭ *G* 7 sub (b *ex corr.*) firmamento (to *in ras.*) *C* et inter ... firmamentum *C in mg. m. ant.* 8 firmamento *G* (ṽ *s.* o) 10 aquas *M* (s *del.*) aqua *S* possint *G m2 et B* possit *MS* 11 rutundum 𝔄 (*corr. m2*) *M'* 19 uoluendo *C* (en *ex corr.*) 20 concedamus Π (us *exp. m2 G*) concedam *cet.* 21 respondeam *C m1* (*deinde parua ras.*) respondeamus *C m3* illam *C m3 M' et* (m *eras.*) 𝔄𝔄' 22 altitudinem *CM' et* (m *eras.*) 𝔄 altitudine *in ras. m1* 𝔄' uel Π et *G m2 N'MS, om. B* 23 his *CGV*, h *exp. PM*, h *eras.* 𝔄, h *ex* i *m2* 𝔄' 24 apostulus *C*

poterit esse diuini operis aestimator? est ergo latitudo in ipsa caeli altitudine. sunt etiam, ut de his dicamus quae scire possumus, pleraque aedificia foris rotunda, intus quadrata D et foris quadrata, intus rotunda, quibus superiora plana sunt, in quibus aqua haerere soleat. quae tamen ideo dicimus, ut aduertant opiniones suas opinionibus ueri similioribus reuinci posse et desinant tantum opus dei humanae operationis et
10 nostrae possibilitatis contemplatione metiri. nos autem scripturarum seriem atque ordinem sequimur et opus contemplatione aestimamus auctoris, quid dictum sit et quis E dixerit et cui dixerit. fiat inquit firmamentum in medio aquae et sit discernens inter aquas. audio firmamentum fieri praecepto, quo diuideretur aqua et ab inferiore superior discerneretur. quid hoc manifestius? qui iussit discerni aquam interiecto et medio firmamento prouidit quemadmodum diuisa atque discreta manere possit. sermo dei uirtus naturae est et diuturnitas substantiae, quoad uelit eam manere F qui statuit, sicut scriptum est: statuit ea in saeculum et in saeculum saeculi; praeceptum posuit, et non praeteribit. et ut scias quia de istis aquis hoc dixit, quas tu negas posse in superioribus caeli esse, audi superiora: laudate eum caeli caelorum et aquae, quae super caelos sunt, laudent nomen domini. nonne quasi aduersanti tibi dixit: quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandauit et creata sunt: statuit ea in saeculum et in saeculum saeculi; praeceptum posuit, et non praeteribit. an non uidetur tibi auctor idoneus, qui legem suo operi daret? deus est qui

3 Bas. 60 B (25 B) 18 Psalm. CXXXXVIII 6 21 Psalm. CXXXXVIII 4 sq. 24 Psalm. CXXXXVIII 5 sq.

1 poterit *C* potest *cet.* 4 rotundata *CP* 13 praecepto *C m3* per praeceptum *M* (per *del.*) *S* (per *eras.*) praeceptum *cet.* 17 et diuturnitatis *C* (et diuturni *in ras. minoris spatii*) diuturnitas substantiae *G m2* diuturnitatis substantia *G m1 cet.* quoad usque *N' et* (usque *s. u. m2*) *G* 18 et in saeculum *om. N* 23 aduersantibus (*om.* tibi) *V* 25 et in saeculum *om. N*

dicit, uenerabilis naturae, inaestimabilis magnitudine, inmensus in remunerationibus, inconprehensibilis in operibus eius, cuius 27 A altitudinem sapientiae quis inuestigare facilis? sed dicit filio id est brachio suo, dicit uirtuti suae, dicit sapientiae suae, dicit iustitiae. et facit filius quasi potens, facit quasi uirtus dei, facit quasi sapientia dei, facit quasi iustitia diuina. cum haec audis, quid miraris si supra firmamentum caeli potuit tantae maiestatis operatione unda suspendi?

11 De aliis haec colligite, de his quae uidentur oculis hominum, quomodo ad Iudaeorum transitum, si rationem quaeris, B se unda diuiserit. non solet hoc esse naturae, ut aqua se discernat ab aqua et in profundo interfusiones aquarum terrae medio separentur. *gelauerunt* inquit *fluctus* et firmamenti specie cursum suum insolito fine frenarunt. nonne potuit etiam aliter Hebraeum populum liberare? sed tibi uoluit ostendere, ut eo spectaculo etiam illa quae non uidisti aestimares esse credenda. Iordanes quoque reflexo amne in suum fontem uertit. haerere aquam, cum labitur, inusitatum, redire C in superiora sine ullo repagulo inpossibile habetur: sed quid inpossibile ei qui dedit posse infirmis, ut infirmus dicat: *omnia possum in eo qui me confortat.* dicant certe quemadmodum aer cogatur in nubem, utrum pluuia nubibus generetur an sinu nubium colligatur. uidemus plerumque

2 Eccl. 7, 24 (25) 13 Exod. 15, 8 17 Psalm. CXIII 3 21 Philipp. 4, 13 Bas. 64 BC (27 AB) 22 Uerg. Aen. V 20

1 natura *G m2 B* 2 eius *exp. G, eras. P, om. MS* 3 sed Π iste *N* 4 id est Π id est dicit *N* 8 tanta *C* 9 collegite (*corr. m1*) *CG et m1 P* collige *P m2 N* (college *M' et corr. m1* 𝔄) qui *C et* (quę *s.* qui) *B* uidentur Π*B* uiderunt *cet.* oculis 𝔄 (s *eras.*) oculi 𝔄'*MS* 11 diuiserit (di *ex* de) *C* 16 aestimare *C et* (-es *m2*) *G* 17 iordanes *C et m1 GPVMS* iordanis *m2 GPVMS cet.* suo fonte *C* (fronte, r *eras.*) *P et* (*corr. m2*) *G* 18 uertit *C* reuertit *PVM'S et m1 G*𝔄 *et* (t *alt. add. m2*) *M* reuertitur 𝔄'*B* et *m2 G*𝔄 inusitatum *G m2 B* us (*eras. et s.* & 𝔄) ita 𝔄*M'* ut ita 𝔄' usitatum *cet., fort.* ñ usitatum rursum (sursum, s *pr. ex* r 𝔄) redire *N'* 20 *post* posse *add.* quibus uoluit dedit posse *N* infirmis Π infirmitatibus *N* 21 deo Π confirmat *N* dicat Π 23 sinus *CGV* sinos *P* (sinu *m2*) sinu *B* (u *in ras.*)

exire nubes de montibus. quaero utrum de terris ascendat
aqua an ea quae super caelos est largo imbre descendat. si
ascendit, utique contra naturam est, ut ascendat in superiora D
quae grauior est et portetur aere, cum aer subtilior sit. aut
si conciti orbis totius motu rapitur aqua, sicut imo orbe
rapitur ita summo orbe diffunditur. si fundi, ut uolunt, non
desinit, utique non desinit rapi, quia si axis caeli semper
mouetur, et aqua semper hauritur. si descendit, manet ergo
iugiter supra caelos, quae habet unde descendat. deinde quid
obstat, si confiteantur quia aqua super caelos suspensa sit?
nam quo uerbo dicunt terram in medio esse suspensam et E
immobilem manere, cum utique grauior sit quam aqua? ea
ratione possunt dicere non praecipitari aquam orbis illius
caelestis conuersione, quae super caelos est. sicut enim terra
<in> inani suspenditur uel pondere librato undique immobilis
perseuerat, ita et aqua aut grauioribus aut aequis cum terra
ponderibus examinatur. ideoque non facile superfunditur mare
12 terris, nisi cum iubetur exire. deinde cum ipsi dicant uolui orbem F
caeli stellis ardentibus refulgentem, nonne diuina prouidentia
necessario prospexit, ut intra orbem caeli et supra orbem redundaret aqua, quae illa feruentis axis incendia temperaret? propterea
quia exundat ignis et feruet, etiam aqua exundauit in terris, ne eas
surgentis solis et stellarum micantium ardor exureret et tenera
rerum exordia insolitus uapor laederet. quanti fontes fluuii lacus
inrigant terras, quia eas internus quidam ignis uaporat! unde 28 A
enim aut arbores germinarent aut frumenta uel sata prorumperent uel orta coquerentur, nisi ea interior quoque ignis

15 Ouid. Met. I 12 sq. 18 Bas. 64 CD (27 BC) Isid. de nat. rer. 14, 2 20 Isid. de nat. rer. 12, 4 23 Uerg. Ecl. VI 33 sq.

5 orbis totius orbis Π, *fort.* totius orbis *scribendum* 7 utique non desinit *in ras. m1 C* 8 auritur Π (*corr. m2 G*) discendit *C et* (*corr.*) *G* discendet (*corr.* descendit) *P* ergo *eras. C* 9 super *G* discindat *C* descendat (e *pr. ex* i) *G* 10 supra *N* 15 in *addidi* inani *MS* inanis *cet.* 18 ipse (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 24 lacos *C et* (*corr. m1*) *GP* 27 conquererentur *C* (n *et* re *pr. eras.*) *G* (n *pr. eras.*) *P* (i *s.* e *pr.*) quoquerentur *B*

animaret? qui etiam de saxis frequenter excutitur et de ipso saepe, dum caeditur, ligno exilit. ergo sicut necessaria ignis creatura, ut ordinata et disposita permaneant caelique clementia temperet aquarum rigorem, ita etiam aquarum redundantia non superflua, ne alterum altero consumeretur, quia nisi B conueniens utriusque mensura sit, sicut ignis aquam exsiccat ita et aqua restinguit ignem. ideoque pondere et mensura examinauit uniuersa; numerata enim sunt ei et stilicidia pluuiarum, sicut in libro Iob legimus. sciens uel rerum facilem defectum fore uel solutionem uniuersitatis, si alterum exsuperaretur altero, ita utriusque temperauit dispendia, ut neque plus ignis exquoqueret neque exuberaret aqua quam inminutio fieret utriusque moderata, quae et superfluum C detraheret et necessarium reseruaret. itaque cum tanta de terris erumpant maximorum fluenta amnium, Nilus effuso Aegyptum stagnans flumine, Danubius de occidentalibus partibus barbarum atque Romanorum intersecans populos, donec ponto ipse condatur, Renus de iugo Alpium usque in oceani profunda cursus suos dirigens, Romani memorandus aduersus feras gentes murus imperii, Padus mariti- D morum commeatuum Italicis subsidiis fidus inuector: Rodanus rapido concitus cursu Tyrreni aequoris freta scindit, in quo non mediocre fertur nauigantum periculum, dum inter

1 Uerg. Aen. I 174 (?) 7 Bas. 65 A (27 CD) 9 Iob 36, 27 14 Bas. 65 CD, 68 A (27 E 28 AB)

3 permaneant *CGP* permaneat *cet.* 7 restinguit *C* (g *ex* q) restinquit *G* (in *in ras.*, g *s.* q *m2*) extinguit *V* estinguit *S* (x *m2 s.* s) ideoqui Π 9 stilicidia *C* (ti *in ras.*) stillicidia *cet.* 11 ab altero *N'B* 12 exquoqueret Π𝔄*M'B et* (et *ex* it) *G* excoqueret *cet.* exsuperaret *G m2 et* (b *ex* p) *B* 13 fieret *C* (f *in ras.*) 16 instagnans Π 17 barbarum *CGP* barbarorum *G m2 cet.* romanos *N'MS* 18 rhenus *M* (h *s. u.*) 19 memorandus *C* (du *in ras.*) 22 tyranni *C* (an *eras.*) *G* (tyrreni *m2*) tiranni *P* (tyrraeni *m2*) tyrrheni *V* (r *pr. s. u.*) terreni 𝔄𝔄'*B* terrẹni *M'* tyrreṇni *M* tyrrenịi *S* (r *pr. s. u. m2*, ị *eras.*) scindens *Erasmus* 23 nauigantium *VN'MB et* (i *alt. exp.*) *S*

se maris fluctus et amnis fluenta decernunt, itemque de septentrionali parte Phasis Caucaseis montibus fusus cum pluribus aliis in Euxinum se praecipitat mare — prolixum est singulorum persequi fluuiorum nomina, qui uel in nostrum mare deriuantur uel exinaniuntur oceano —, cum tanta igitur E
ubertas aquarum sit, tamen plerumque terra meridianae plagae torretur ardoribus atque aestu soluta fatiscit in puluerem miserandi agricolae labore consumpto, ut frequenter ad potum siccatis puteis arido gurgite subsidium uitale deficiat. et erit quidem quando dicat abysso: d e s e r t a e r i s, e t o m n e s f l u u i o s s i c c a b o, sicut per Esaiam futurum adnuntiauit. sed etiam antequam ille dies adueniat diuino praestitutus arbitrio, non minimum inter se ipsa elementorum natura decernit. F
crebro itaque aut inundationibus mundus hic quatitur aut nimio aestu et ariditate uexatur.

13 Noli igitur incredibilem opinari aquarum multitudinem, sed respice ad uim caloris et incredulus non eris. multum est quod ignis absorbet quod uel ex illo nobis debet esse manifestum, cum medici uasa quaedam angusta ore, planiora desuper, intus concaua, leui lucernae concepto lumine adfigunt corpori, quemadmodum calor ille omnem in se rapiat umorem? 29 A
quis igitur dubitet quod ignitus aether et magno feruens uapore inflammaret atque exureret omnia, nisi lege quadam sui cohiberetur auctoris, ut nec flumina nec lacus nec ipsa maria uim eius possent restinguere? et ideo desuper aqua inpetu quodam descendens in tantos plerumque imbres rum-

10 Esai. 44, 27 17 Bas. 69 A (29 A) 19 Isid. de nat. rer. 33, 1

1 decertant *N'B et m2 GS* 2 fasis ΠMB fassis *S* eusis *N'* euxis *G m2* causas eis *C et (corr. m2) G* caucas‿eis *P* 3 euxenum *CP et (corr. m2) G, fort. recte* praecipitans *α* 7 pu*luerem *C (uer s. u. m3)* puluerem *(m2 ex* pulem*) GP* 8 agriculae *C* agrigulae *(corr. m2) P* laborem *C* labore *G* (e *ex* ē) consumto *CP et (corr. m2) G* 9 subsidium *C* (i *alt. ex* u) 10 quidem *C* (e *ex* a) 14 crebro *C* (ro *in ras. unius litt.*) 19 planiora *C m3* pleniora *C m1 cet.* 20 adfingunt *C* (n *eras.*) *G et P* (n *exp.*) 23 exuriret *(corr. m3) C (corr. m2) GP*

pitur, ut flumina <ac> lacus repente repleantur, ipsa maria exundent. unde frequenter et solem uidemus madidum atque rorantem. in quo euidens dat indicium, quod elementum sibi B

14 aquarum ad temperiem sui sumpserit. tantum autem inest illis inpugnandae ueritatis studium, ut solem ipsum negent calidae naturae esse, eo quod albus sit et non rubicundus aut rutilus in speciem ignis. et ideo aiunt quod nec ignitus natura sit et si quid habet caloris, ferunt ex nimio motu conuersionis accidere. quod ideo dicendum putant, ut nihil uideatur umoris consumere, quia C calorem, quo umor uel minuitur uel plerumque exhauritur, non habet naturalem. sed nihil agunt, cum ista componunt, quia nihil interest utrum ex natura calorem quis habeat an ex passione aliquaue ex causa, quia ignis omnis consumptor umoris est uel huiusmodi materiae, quam flamma consueuit exurere. nam siue ex lignis hautquaquam semiustulatis, sed inter se conlisis ignis excussus excipiatur foliis, etiam flamma adolet, ac si D de igne accendas facem, siue de flammae lumine lumen accendas, eadem species et natura est luminis, ac si illud non naturalis ignis adoleuerit, sed accidens causa generauerit. uel hinc saltem contemplentur solis calorem, quod diuersa ei deus constituit cursus sui loca et tempora, ne, si semper in isdem moraretur locis, cottidiano ea uapore exureret. mare

2 cf. Reifferscheid Suet. rel. p. 442 sq. Isid. de nat. rer. 15, 2 4 Bas. 69 B (29 C) Isid. de nat. rer. 15, 1 15 Bas. 69 C (29 D) 16 Uerg. Aen. I 174 sq. 20 Isid. de nat. rer. 17, 3 22 Isid. de nat. rer. 42 Bas. 72 A (29 E 30 A)

1 ac *addidi* et *Brux.* lacos *C et* (*corr. m1*) *GP* 3 elementum *Uind.* elimentum *Isid.* alimentum *cet.* 4 sumserit *CG et* (*corr. m2*) *P* 6 et non *scripsi* et Π non *N Isid.*, ἀλλ' οὐχὶ *Bas. 69 B* 7 specie Π 8 eximio (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* accidere *G* (i *ex* e *m2*) 9 umoris 𝔄'*S* humoris *cet.* 10 umor 𝔄'*MS* humor *cet.* exhauritur 𝔄 exauritur *cet.* exuritur *Isid.* 11 proponunt *Isid.* 13 aliquaue *scripsi* aliqua atque *libri;* uel ex aliqua *Isid.* humoris 𝔄' (h *s. u.*) *cet.* 15 hautquaquam (h *m2 s. u.*) 𝔄*MS* haudquaquam *P m2 VB* autquaquam *C*𝔄'*M' et m1 P*𝔄 aut quadam *G* (aut quibusdam *m2*) semiustilatis *M* semiustillatis 𝔄 (*corr. m1*) *M'* semiustellatis 𝔄' 20 calorē (ē *ex* e *m3*) *C* 22 isdem *Atr. Brux.* hisdem *cet.* loca *C*

ipsum ideo ferunt ipsi salsam atque amaram aquam habere, quod ea quae fluuiis in freta influat calore absumatur, tantumque (E) uapore diurno consumi quantum cottidie ex diuersis fluuiorum cursibus inuehatur. quod ex solis quadam diiudicatione fieri perhibetur, qui quod purum ac leue est sibi rapit, quod graue atque terrenum relinquit, ex quo remanet salsum illud atque aridum, quod sine usu et suauitate potandi sit.

4, 15 Sed reuertamur ad propositum. fiat firmamentum inter (F) medium aquae. (30 A) non moueat, sicut iam dixi, quia supra caelum ait, hic dicit firmamentum, quoniam et Dauid ait: caeli enarrant gloriam dei, et opera manuum eius adnuntiat firmamentum, hoc est: mundi opus, cum uidetur, suum laudat auctorem; inuisibilis enim maiestas eius per ea quae uidentur agnoscitur. et uidetur mihi nomen caelorum commune esse, quia plurimos caelos scriptura testificatur, nomen autem esse speciale firmamentum, siquidem et hic ita habet: et uocauit firmamentum caelum, (B) ut uideatur supra generaliter dixisse in principio caelum factum, ut omnem caelestis creaturae fabricam conprehenderet, hic autem specialem firmamenti huius exterioris soliditatem, quod dicitur caeli firmamentum, sicut legimus in hymno prophetico: benedictus es in firmamento caeli. nam caelum, quod οὐρανός graece dicitur, latine, quia inpressa stellarum lumina uelut signa habeat, tamquam caelatum appellatur, sicut argentum, quod signis eminentibus refulget, caelatum dicimus, οὐρανός autem (C) ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι dicitur, quod uidetur. πρὸς ἀντιδιαστολήν

11 Psalm. XVIII 2 17 Gen. 1, 8 Bas. 72 B (30 A) 21 Dan. 3, 56 22 Isid. de nat. rer. 12, 2 23 cf. Reifferscheid Suet. rel. Add. p. XVIII 25 Bas. 72 B (30 B)

1 *fort.* isti 2 absumitur Π (absumantur *G m2*) *S* 3 consumit Π (t *eras. G*) 4 diiudicatione (di *ex* de) *CGP* dieiudicatione *V* 11 ait Π dicit *N* 17 habetur *MSB* uocauit deus *G m2 N'B* 21 ymno *CS* 22 *et* 25 ΟΥΡΑΝΟC *libri* 26 aΠΟΤΟyΟpaCΘaI *M* AITOTOΥPACeAI *CGP* AITOTOΥPACΘAI 𝔄; *maior corruptela in cet.* uidetur *N'* diuiditur Π uideatur *cet.* ał. ΠΡΟΤaΝΤΙΔΙΑCΤΟΛΗΝ *M in mg. m2* ΥΡΟΤΑΝΤΑDIACTOANEN *CGP et similia fere cet.*

igitur terrae, quae obscurior est, οὐρανός nuncupatur, quia lucidus est, tamquam uisibilis. unde puto et illud dictum uolatilia caeli semper uident faciem patris mei, qui in caelis est et uolatilia circa firmamentum caeli, eo quod potestates, quae sunt in illo uisibili loco, spectent haec
16 omnia et subiecta suis habeant conspectibus. denique clausum caelum dictum est temporibus Heliae, quando in Achab et Iezabel D perfidia regnabat, cum populus regali sacrilegio deseruiret, eo quod nemo ad caelum oculos erigebat, nemo eius auctorem uenerabatur, sed ligna et lapides adorabant. unde hoc colligimus? quia et in maledictionibus populi Istrahel dixit deus: erit tibi caelum super caput tuum aereum et terra tua ferrea, quando pretium perfidiae luens populus Iudaeorum intemperie caeli et terrae infecunditate multatur; de caelo enim causa fertilitatis. denique et Moyses id benedictionibus tribui Ioseph a finibus E caeli et rore abyssi fontium deorsum et secundum horam a solis cursu et a conuenientibus mensibus et a uertice montium et collium aeternorum dedit, eo quod moderatione caelesti terrarum fecunditas nutriatur. ferreum ergo caelum, quod nullum exundat umorem, quando nullus nubibus imber rumpitur. est etiam ferreum caelum subobscurus aer pressus atque nebulosus colore ferrugineo, quando rigore F frigoris stringitur terra. tunc ueluti super caput nostrum

3 Psalm. VIII 9 Matth. 18, 10 4 Gen. 1, 20 6 Reg. III 17, 1 11 Deut. 28, 23 15 Deut. 33, 13—15 Bas. 72 BC (30 BC) 21 Bas. 73 AB (30 C)

1 uranos *CGM* ΟΥΡΑΝΟC *cet.* nuncupatur *C* (u *alt. in ras.*) noncupatur *G* 5 inuisibiles *G* (e *ex* i *m2*) expectent Π (spectent *m2 G*) 6 clusum *GVM'S* clausum (a *s. u. m2*) 𝔄𝔄'*M* 7 hachab *C et* (h *exp.*) *P* zezabel Π𝔄'*M'* gezabel *B* iezabel 𝔄 (i *ex* z) 9 caelum *MS* caelos *cet.* 15 id (ad *P*) benedictionibus Π in benedictionibus *P m2* benedictiones *N* tribuit Π 16 rore et abyssis *Cant.* 17 cursum *C et* (m *exp.*) *G* a *pr. s. u. m2 G, om. PV* 20 caelum est *G* (est *s. u. m2*); est ergo *Cant.* exundat Π exudat *M* exsudat *G m2 cet.* umorem *M* humorem *cet.* nullus *MS* nullis 𝔄' (is *ex* us) *cet.* 21 m *uerbi* caelum *et* subobscurus aer *in ras. C* 22 culore *C* (u *in ras.*) 23 capud *CV et m1 G* capud nostrum (ca *extra u. et cetera in ras. minoris spatii*) *C*

umor suspensus uidetur et per momenta inminere. plerumque etiam glacialibus uentorum flatibus rigentes aquae solidantur in niuem et rupto aere nix funditur. neque enim firmamentum hoc potest sine aliquo rumpi fragore. ideo et firmamentum dicitur, quod non sit inualidum nec remissum. unde et de 31 A
tonitribus, quae concepto intra sinum nubium spiritu, cum se uehementer erupturus inliserit, magno concrepant sonitu, ait scriptura: firmans tonitru. a firmitate ergo firmamentum est nuncupatum uel quod diuina uirtute firmatum sit, sicut et scriptura nos docet dicens: laudate eum in
17 firmamento uirtutis eius. nec praeterit rettulisse aliquos caelos caelorum ad intellegibiles uirtutes, firmamentum ad opera- B
torias. et ideo laudare caelos uel enarrare gloriam dei, annuntiare firmamentum, sed non quasi spiritalia, sed quasi opera mundi enarrant, quemadmodum supra diximus. alii quoque purificatorias uirtutes interpretati sunt aquas, quae super caelos sunt. accipimus haec quasi ad tractatus decorem, nobis tamen non alienum uidetur atque absurdum, si aquas ueras propter illam causam quam diximus intellegamus. nam et ros et gelus C
et frigus et aestus secundum hymnum propheticum benedicunt dominum. benedicit et terra, <benedicunt et stellae>: et stellas non ad intellegibiles naturas referimus, sed ad ueritatem. laudant etiam dracones dominum, quia natura eorum et species, cum uidetur, non minimum uel decoris offundit uel inesse rationis ostendit.

1 Isid. de nat. rer. 29, 1 8 Amos. 4, 13 10 Psalm. CL 1 11 Bas. 73 CD, 76 A (31 BC) 19 Dan. 3, 63—68 Bas. 76 BC (31 C) 23 Psalm. CXXXXVIII 7 25 Matth. 10, 16

1 umor *M* humor 𝔄' (h *s. u. m2*) *cet.* 6 quae et *C* 7 eliserit *G m2 N'B Isid.* concrepat Π sonitum *C et* (m *eras.*) *GP* *post* sonitu *ea quae apud Isidorum leguntur* et in morem exilientium de stabulis quadrigarum sonus fragoris eius ad aures nostras emittitur *intercidisse statuit Areualus; sed Isidori haec sunt desumpta ex Uerg. Georg. I 512, cf. Ex. V 11, 34* 8 tonitrua a firmitate *CP* (*hi m2*) *cet.* 10 et *CP om. cet.* 11 retulisse *libri* 12 caelum caelorum *CPV* 14 quasi spiritalia sed *om. C* 19 et ros *om.* Π (*add. m2 G*) gelus *G* (s *eras.*) gelu *N* 21 benedicunt et stellae *addidi* et stellas Π (et stelle sed *G m2*) et illas *N'* et illa *cet.*

5, 18 Et uidit deus quia bonum est. facit filius quod uult pater, D laudat pater quod facit filius. nihil in illo naturae degeneris inuenitur, cuius opus a paterna non degenerat uoluntate. uidit utique: non oculis corporalibus intendit, sed definiuit plenitudini gratiae conuenire, ut mihi eius iudicium cogno- E sceretur; nos enim solemus etiam de iis quae diuina sunt disputare. et quid mirum, si de opere retractare possint qui de ipsius operatoris generatione faciunt quaestiones? ipsum in iudicium uocant, ipsum inaequalem atque degenerem adserere conantur. ideo legis et 'dixit deus' et 'fecit deus': eodem pater et filius maiestatis honorantur nomine. et uidit deus quia bonum. dixit tamquam omnia quae pater uellet F scienti et uidit tamquam omnia quae filius faceret scientia
19 tenens et efficiens operatione consorti. uidit quia bonum. non utique cognouit quod nesciebat, sed probauit quod placebat. non quasi incognitum placuit opus, quia nec quasi incognitus pater, qui conplacuit in filio, sicut scriptum est: hic est filius meus dilectissimus, in quo conplacui. scit autem semper filius 32 A uoluntatem patris et pater filii, et audit patrem filius semper et pater filium per unitatem naturae, uoluntatis atque substantiae. denique testatur hoc in euangelio suo filius dicens ad patrem: sciebam quod semper me audis. imago est enim inuisibilis dei filius. omnia patris quasi imago exprimit, omnia eius quasi splendor gloriae inluminat nobis atque manifestat. uidet et filius patris opus sicut et pater filii, sicut ipse dominus B declarauit: non potest filius facere a se quidquam nisi

1 Gen. 1, 10 Bas. 76 C (32 A) 17 Matth. 3, 17 22 Ioh. 11, 42 26 Ioh. 5, 19

3 operis II (opus *m2 GP*) 5 plenitudine II (-ni *corr. G*) iudicio *C* 6 solemus *C* (e *ex* i *m3*) hiis *G* his *cet.* 7 retractare (re *pr. eras.*) *GS* tractare *N'B* possent *G* (*m2* possint) *M* (*m2* possunt) *PVS* 13 scientiam II 14 et*ficiens *m1 CG* et perficiens *m2 CG* efficiens (*om.* et) *PV* consortii *G m2 N'* 18 dilectissimus II dilectus *N* mihi complacui *Brux. Cant. Tell.* 22 uisibilis *CP et* (*corr. m2*) *G; fort.* uisibilis ⟨inuisibilis⟩ 24 atque nobis *ed. Paris. a. 1661* 26 quidquam *C et m1 GP* quicquam *GP m2 cet.*

quod uiderit facientem patrem. uidet ergo facientem
patrem et uidet per secretum inuisibilis naturae et audit
similiter. denique ait: sicut audio et iudico, et iudicium meum
uerum est, quia non sum solus, sed ego et qui me misit
20 pater. hoc mysticum est, illud morale. uidit mihi, probauit
mihi. quod deus probauit tu reprehensibile ne dixeris, quoniam
quod deus mundauit, tu commune ne dixeris scriptum C
tibi esse meministi. ergo bonum dei nemo blasphemet. et si
firmamentum bonum, quanto magis bonus eius creator, etiamsi
Ariani nolint, Eunomiani reclament, radicis degeneris fructus
21 deterior. uidit inquit deus quia bonum est. solent artifices
singula prius facere et postea habili commissione conectere, ut
qui uultus hominum uel corpora excudunt de marmore uel aere
fingunt uel ceris exprimunt, non tamen sciunt quemadmodum D
sibi possint membra singula conuenire et quid gratiae adferat
futura conexio. et ideo aut laudare non audent aut pro parte
laudant, deus uero tamquam aestimator uniuersitatis praeuidens
quae futura sunt quasi perfecta iam laudat quae adhuc in
primi operis exordio sunt, finem operis cognitione praeueniens.
nec mirum apud quem rerum perfectio non in consummatione
operis, sed in suae praedestinatione est uoluntatis. laudat E
singula quasi conuenientia futuris, laudat plenitudinem singulorum uenustate conpositam. illa est enim uera pulchritudo
et in singulis membris esse quod deceat et in toto, ut in singulis gratia, in omnibus formae conuenientis plenitudo laudetur.

3 Ioh. 8, 16 7 Act. 10, 15 11 Bas. 77 A (32 BC) 13 Uerg. Aen. VI 847 sq.

3 et *pr. om. N'B, del. m2 G* 4 me misit Π*B* misit me *cet.* 5 probabit 𝔄*MS et* (b *ex* u) *M'* 6 probabit *C*𝔄*M'S et* (*corr. m1*) *M* tu** *C* tu ne *G* (ne *del. m2*) quoniam . . . dixeris infra *in mg. m2 MS* 7 communem (m *ult. eras.*) *C* 8 *post* bonum *add. in mg. m2* nomen *G* bonum nomen dei ne blasphemes *N'B Cant.* et si Π*B* si *cet.* 9 bonum (um *ex* us *m3*) *C* 10 ariani *C* arriani *cet.* radices *C et* (*corr. m2*) *GP* fluctus *C* 11 est *om. N'MS* 13 excutunt *C* (d *s.* t *pr. m3*) 15 possunt Π 19 sunt *G m2 N* suum *CP et m1 G* sui *V* 23 conposita Π 24 doceat *CGP*

22 sed iam secundus nobis claudatur dies, ne dum opus
astruimus firmamenti, infirmiores eos qui audiunt dicendi·pro- F
lixitate faciamus, dum in noctem sermo producitur, quae
adhuc carens lunae stellarumque lumine — nondum enim
luminaria creata sunt caeli — obscuritatem possit adferre
remeantibus: simul ut cibo potuque curentur corpora, ne
animis epulantibus fragilitas carnis de nocturno quoque ieiunio
conqueratur.

DIES TERTIUS.

1, 1 (Serm. IIII) **D**ies tertius nobis hodie in sermone nascitur, qui ortus est 33 A
in lectione, praeclarus dies; qui terram a naufragio liberauit B
dicente deo: congregetur aqua quae est sub caelo in
congregationem unam. de quo praefationem adoriri placet.
congregetur aqua dictum est, et congregata est: et fre-
quenter dicitur 'populus congregetur', et non congregatur. non
mediocris pudor est imperio dei insensibilia elementa parere
et homines non oboedire, quibus sensus ab ipso tributus auc-
tore est. et fortasse hic pudor fecerit, ut hodie plures con-
ueniretis, ne quo die congregata est aqua in congregationem C
unam, et hodie populus nequaquam congregatus in ecclesiam
2 domini uideretur. nec hoc solum oboedientis aquae exemplum

1 Bas. 77 A (32 C) 12 Gen. 1, 9, Bas. 80 C (33 E)

1 iam II iam etiam *N* 2 prolixitate (pro *m3 ex* per) *C* 8 *post* conqueratur *add.* emendatum *C et* (*del. m2*) *G* EXPLICIT DIES SECUNDUS. INCIPIT DE FIRMAMENTO (FIRMA^nto, nto *m3 C*) CAELI DIES TERTIUS (TERCIUS *C*, III^us *V*) II EXPLIC̄ DIES SECVNDVS DE FIRMAM̄TO CĘLI. INCIP̄ DIES TERTIUS 𝔄𝔄'*M et* (*uerbis* de firmamenti cęli *om.*) *M'B* EXPLIC̄ TRACTATUS S̄. AMBROSII DIEI II DE FIRMAMENTO CAELI. INCIP. EIUSDEM DE DIE III. *S* EXPLICIT LIBER SECUNDUS. INCIPIT TERTIUS *Brux.* 10 nobis *om. C* nascitur II*B* nascatur *cet.* 13 congregationem unam 𝔄*MSB* congregatione una *cet., cf. p. 70 u. 21* 15 congregetur populus *N* 18 conueniritis *C* (*corr. m3*) conueneritis *G* (*corr. m2*) *P* 19 congregationem unam 𝔄*MS* congregatione una *cet.* 20 et hodie *C et* (h *s. u. m2*) *P* eo die *G* (o *in ras. maioris spatii*) *cet.* 21 a*que *C*

habemus; nam et alibi scriptum est: uiderunt te aquae,
deus, uiderunt te aquae et timuerunt. neque enim ueri
simile non uidetur de aquis dictum, quando alibi quoque
item propheta ait: mare uidit et fugit, Iordanes con-
uersus est retrorsum. hoc enim uere factum quis ignorat, D
quod ad Hebraeorum transitus mare fugerit? quando se unda
diuisit, transiuit populus uestigio puluerulento perisse mare
credens, fugisse fluctus. denique credidit hoc Aegyptius et
ingressus est: sed illi rediit unda, quae fugerat. nouit ergo
aqua et congregari et timere et fugere, quando deus praecepit.
hanc imitemur aquam et unam congregationem domini, unam
ecclesiam nouerimus.

3 Congregata est hic quondam aqua ex omni ualle, ex omni E
palude, ex omni lacu. uallis est haeresis, uallis est gentilitas,
quia deus montium est, non uallium. denique in ecclesia
exultatio est, in haeresi et gentilitate fletus et maeror. unde
ait: disposuit in conualle fletus. ex omni igitur ualle
congregatus est populus catholicus. iam non multae con-
gregationes sunt, sed una est congregatio, una ecclesia. dictum
est et hic: congregetur aqua ex omni ualle, et facta est con- F
gregatio spiritalis, factus est unus populus. ex haereticis et
gentibus repleta ecclesia est. uallis est scaena, uallis est
circus, ubi currit mendax equus ad salutem, ubi uilis et 34 A
abiecta contentio, ubi litigium foeda deformitas. ex his igitur
qui circo inhaerere consueuerant fides creuit ecclesiae, cotti-

1 Psalm. LXXVI 17 4 Psalm. CXIII 3 15 Reg. III 21 (20), 28
17 Psalm. LXXXIII 7 23 Psalm. XXXII 17

1 nā *C* (ā *in ras.*) 2 ueris (s *eras.*) *C* 3 uidetur de (tur de *in ras.*) *C* 4 item *CG et m1 P* idem *P m2 cet.* fugi*t *C et G* (i *eras.*) iordanes *CM et S m1* iordannis *G* (i *alt. ex* e *m2*) iordanis *C corr. m1 S m2 cet.* 6 ad Π *et s. u.* 𝔄, *om. cet.* transitus Π transitum *N* 7 pulerulento uestigio *N'B* perisse *N'MS* aperitse Π*B* 10 praecipit *V et m2 CGP* 16 gentilitatem *C* (-ti *m2*) *et* (m *eras.*) *GP* 21 ex gentibus (*om.* et) *GP* 22 scaena *MS* scena *cet.* 23 uilis Π*MSB* humilis *N'* 24 litigium Π litium *G m2 N*

4 dianus coetus augetur. palus est luxuria, palus est intemperantia, palus est incontinentia, in qua uolutabra libidinum sunt, bestiarum murmura, latibula passionum, ubi mersantur quicumque inciderint et non emergunt, ubi labuntur pedum uestigia, fluitant singulorum incessus, ubi fulicae se dum lauant polluunt, ubi flebiles desuper gemitus columbarum, ubi B pigra testudo caenoso haeret in gurgite; denique aper in palude, ceruus ad fontes. ex omni igitur palude, ubi quasi ranae ueterem canebant querellam, congregata est fides, congregata est puritas animi mentisque simplicitas.

5 Congregata est aqua ex omni lacu et ex omni fouea, ut nemo foueam fratri suo, in quam ipse incidat, paret, sed omnes se inuicem diligant, omnes se inuicem foueant et quasi unum C corpus diuersa se membra sustentent, quos non mortiferi cantus acroamatum scaenicorum, quae mentem emolliant ad amores, sed concentus ecclesiae, sed consona circa dei laudes populi uox et pia uita delectet, quibus non purpurea peripetasmata, non aulaea pretiosa spectare uoluptati sit, sed hanc pulcherrimam mundi fabricam, hanc distantium inter se elementorum copulam, caelum sicut cameram extentum, ut D inhabitantes in hoc mundo tegat, terram ad operandum datam, diffusum aerem, clausa maria, populum hunc diuinae operationis organum, in quo diuini modulamen resultet oraculi et dei spiritus intus operetur, templum istud, sacrarium trinitatis, sanctitatis domicilium, ecclesiam sanctam, in qua refulgent

7 Psalm. LXXVIIII 14, XXXXI 2 12 Prouerb. 26, 27 Eccl. 10, 8 Sir. 27, 26 (29) 20 Esai. 40, 22

1 luxoria (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* est *alt. s. u. m3 C* 4 pedum *G m2 N om. cet.* 6 labant *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* (*corr. m1*) pollunt (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 7 cenoso Π (o *alt. ex* u *m2 G*) 12 paret Π, *om. cet.*, *qui* fodiat *aut ante* foueam *add.* (*N'B*) *aut post* fratri (*M s. u. m2 et S*) 15 cantus *M et m1 S* cantus et *S m2 cet.* acroamatum *M* acroamaticum *S* acromatum *cet.* scaenicorum *MS* scenicorum *cet.* 16 et consona *Atr. Carn. Tell., recte puto* 17 delectent *G m2* 𝔄' 20 extensum *G m2 N'B* 22 diffusam (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP*

aulaea caelestia, de quibus dictum est: dilata locum tabernaculorum tuorum et aulaeorum tuorum, fige, ne parcas, longiores fac funiculos tuos et palos tuos confirma, adhuc in dextra et sinistra extende: et E
semen tuum gentes hereditate possidebunt, et ciuitates desertas inhabitabis. habet ergo aulaea, quibus
6 adtollit bonam uitam, peccata tegit, culpam obumbrat. haec est ecclesia, quae super maria fundata est et super flumina praeparata. supra uos enim confirmata est et praeparata, qui sicut flumina puro in eam mundi fonte decurritis, de quibus dictum est: eleuauerunt flumina, domine, eleua- F
uerunt flumina uoces suas a uoce aquarum multarum. et addidit: mirabiles elationes maris, mirabilis in excelsis dominus. bona flumina; hausistis enim ex illo perenni et pleno fonte, quo fluitis, qui ait uobis: qui credit 35 A
in me, sicut dixit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquae uiuae. hoc autem dicebat de spiritu, quem incipiebant accipere qui credituri erant in eum. sed iam quasi boni Iordanis fluenta reuertimini mecum in originem.

2, 7 Congregetur inquit aqua quae sub caelo est in con- B
gregationem unam, et appareat arida. et factum est sic. fortasse parum crediderit aliquis superioribus sermonibus

1 Esai. 54, 2 sq. 8 Psalm. XXIII 2 11 Psalm. LXXXXII 3 sq. 13 Psalm. LXXXXII 4 15 Ioh. 7, 38 19 Psalm. CXIII 3 20 Gen. 1, 9

4 dextra (dextera *M'*) et sinistra Π*M'* dextram (dextęram *B*) et sinistram *cet.* 5 possidebit *G m2 Uind.* 6 habe *CG* 7 adtollitur *G m2* bona uita Π teguntur *G m2* culpa *C et* (a *ex* ā *m2*) *G* obumbratur *G m2* 10 eam *MS* ea *cet.* 11 eleuauerunt flumina domine *om. G* 12 uocem suam *N* 14 ausistis Π (*corr. m2 G*) *S* hausistis (*m2 ex* auxisti) *M* 16 dicit *S* scriptura dixit 𝔄*M'* scriptura dicit *B* 19 iordanes (e *ex* i 𝔄) *om.* fluenta *N* 20 *f. 40 libri C, quo continentur uerba* congregetur inquit *usque ad* uerba motum eius *p. 64, 13, litteris minoribus Carolinorum aetate usitatis scriptum postea, cum hoc loco folium intercidisset, insertum est. quam ob rem in hac parte librum C siglo* (*C*) *significabo* congregationem unam 𝔄*M'MSB* congregatione una *cet.* 21 sic. factum fortasse (*C*)

nostris, quibus tractauimus inuisibilem ideo fuisse terram, quod aquis operta tegeretur, ut corporeis oculis non posset uideri. ad se enim propheta rettulit, hoc est ad nostram con- C dicionem, non ad diuinae maiestatem naturae, quae utique omnia uidet. sed ut aduertatis quia non quasi nostri ingenii probandi gratia, sed uestrae causa instructionis suscepimus hunc tractandi laborem, adstipulantem nobis lectionis seriem testificamur, quae aperte probat post congregationem aquae, quae erat super terram, et post deriuationem eius in maria apparuisse aridam. desinant ergo nobis dialecticis disputationibus D mouere negotia dicentes: quomodo terra inuisibilis, cum omni corpori naturaliter species et color insit, omnis autem color sit subiectus aspectui? clamat dei uox: congregetur aqua et appareat arida. et iterum scriptura dicit: congregata est aqua in congregationem unam, et apparuit arida. quid opus fuit iterare, nisi occurrendum quaestionibus iudicasset propheta? nonne uidetur dicere: non dixi inuisibilem secundum naturam, sed secundum superfusionem aquarum? denique E addidit sublato uelamine apparuisse aridam, quae ante non

8 uidebatur. iterum quaestiones alias serunt dicentes: si in congregationibus diuersis aqua erat, quomodo si illae congregationes in superioribus erant, non defluebat aqua ad eum locum, ad quem post domini imperium deriuata est? — natura enim aquarum sponte in inferiora prolabitur — sin uero in inferioribus erant

10 Bas. 80 D, 81 A (33 E, 34 A) 14 Gen. 1, 10 20 Bas. 81 AB (34 BC)

2 opertam (*C*) (m *eras.*) 3 rettulit 𝔄 (ret *ex* re) retulit *cet.* 6 causae II (causa *G m2*) 9 erant (*C*) *et* (n *s. u.*) *V* diriuationem (*C*)*PS* deriuationem *cet.* mare (*C*)*B* mari *GP*𝔄'*M'* 10 nobis dialeticis (c *s. u.*) (e t *in ras. m. ant.*) (*C*) 12 corpore (*C*) 15 est *s. u.* (*C*) congregationem unam *MSB* congregatione una *cet.* 16 iudicas (*C*) 17 dixit (*C*)*V* 19 addidi (*C*)*V et G* (-dit *m2*) addedi (*corr. m1*) *P* addit 𝔄𝔄' 20 iterum quoque *MS* alias asserunt (*C*) alii asserunt 𝔄 (i *alt. s. u. m2*) 𝔄' (*in quo* aserunt) *S* (i *alt. exp.*) *M* 21 quomo (*C*) 22 defluebant (*om.* aqua) (*C*) id (*m2* ad) eum *P* 23 diriuata (*C*) deriuata *P* (i *s.* e *m2*)

illae congregationes, quomodo contra naturam suam aqua ad F
superiora conscendit? itaque aut naturalis cursus imperio non
eguit aut contra naturam imperio proficere non potuit. cui
quaestioni facile respondebo, si mihi ipsi ante respondeant
ante praeceptum domini hanc aquarum fuisse naturam, ut
laberetur, ut flueret. non enim ex usu hoc habet ceterorum
elementorum, sed speciale et proprium, non ex quodam ordine,
sed magis ex uoluntate et operatione dei summi. quid iusserit
deus audiunt, uox autem dei efficiens naturae est. eam uocem 36 A
effectus operationis impleuit. coepit labi aqua et in unam con-
fluere congregationem, quae ante erat diffusa per terras et
plurimis receptaculis inhaerebat. cursum eius ante non legi,
motum eius ante non didici, nec oculus meus uidit nec auris
audiuit. stabat aqua diuersis locis: ad uocem dei mota est.
nonne uidetur quia naturam ei huiusmodi uox dei fecit?
secuta est creatura praeceptum et usum fecit ex lege; primae B
enim constitutionis lex formam in posterum dereliquit. denique
semel diem fecit et noctem: ex illo manet utriusque diurna
successio et diurna reparatio. iussa est etiam aqua currere in
congregationem: ex illo currit, fontes labuntur in fluuios, in
freta currunt flumina, lacus deriuantur in maria, ipsa se aqua
praecedit, urguet et sequitur. unus est ductus, unum corpus.
et cum sit altitudo diuersa, indiscreta tamen dorsi eius aequalitas.
unde et aequor adpellatum arbitror, quod superficies eius aequalis C
9 sit. respondi secundum illorum propositum; illi nunc respondeant
mihi, si numquam uiderunt fontes ex inferioribus scaturrire,

12 Bas. 81 C (34 D) 21 Uerg. Aen. I 607

4 antea (*C*) ante *cet.* 8 uoluntatem (m *eras.*) (*C*)*P* (m *exp.*) *G* operationem (m *eras.*) (*C*)*P* (m *exp.*) *G* 9 effigies II (*corr. m2 G*) natura *G* (ra *ex* rae *m2*) 10 aquas (*C*) 13 dedici *C* (*corr. m3*) aures *C* (*corr. m3*) 17 derelinquid (n *del.*) *CGP* 18 diuturna *CMSB et* (tu *del.*) *G* successio diurna (*om.* et) *N'* 19 diuturna *MS*, *om. N'* 20 et (*s. u. m2*) ex *G* 25 responde∗ant *C* (r *eras.*) 26 uiderint *liber S. Marci 511 (nunc Laurentianus)* scaturrire *C* (r *pr. eras.*) *G* (r *pr. s. u. m2*) scaturire 𝔄'*S*

de pauimento aquam surgere. quis eam cogit? unde prorumpit? quemadmodum non deficit? quomodo fit, ut ima soli ora undam uomant? haec secundum occultae secreta naturae. ceterum quis ignorat quod rapido plerumque impetu in ima descendens in superiora se subrigat atque in supercilium montis adtollat, plerumque etiam canalibus manu artificis deriuata, quantum descenderit, tantum rursus ascendat? itaque si uel impetu suo fertur uel artificis ingenio contra naturam suam ducitur et eleuatur, miramini si diuini operatione praecepti aliquid ad usum naturae eius accessit, quod in usu eius ante non fuerit? dicant nunc mihi quomodo tamquam in utrem congregauerit aquas maris, ut scriptum est, quomodo eduxerit de petra aquas? qui potuit de petra educere aquam quae non erat non potuit ducere aquam quae erat? percussit petram, et fluxerunt aquae clamat Dauid et torrentes inundauerunt et alibi super montes stabunt aquae. habes in euangelio, quod cum grauis esset procella et magnus in mari motus, ita ut trepidarent apostoli naufragii periculum, excitauerint dormientem in puppe dominum Iesum, et surgens imperauerit uento et mari, sedata tempestas sit, refusa tranquillitas. qui potuit imperio mare totum sedare non potuit aquas imperio mouere? atquin in diluuio sic accepimus, quod eruperint fontes abyssi et quod induxerit postea spiritum et

11 Psalm. XXXII 7 13 Psalm. LXXVII 16 14 Psalm. LXXVII 20 16 Psalm. CIII 6 17 Matth. 8, 24 sqq. 22 Gen. 7, 11; 8, 1

2 fit *G m2* fiat *G m1 cet.* 2 *et* 5 hima *CV et* (h *exp.*) *P* (h *eras.*) *G* solii (soli *P*) ora *CGPS* solidiora *M* (di *s. u. m2*) *cet.* 3 secretae *CP et* (-a *m2*) *G* 5 discendens *C* (*corr. m3*) 7 artifecis (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *P* discenderit *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) discenderat *P* (*corr. m2*) 8 artifecis *C* (*corr. m3*) 10 usu eius II usu *N* 11 fuerit (u *s. u.*) *m3 C m2 GP* utre II 13 aquas II aquam *N* 14 non potuit ... erat *om. V* ducere aquam *CGP* aquam educere 𝔄' (e *pr. s. u.*) *𝔄M'MS* aquam (*om.* ducere) *B* 19 excitauerunt *N'* excitauerint *ex* excitarent *B* puppi *m2 PS* 20 imperauit *N'B* et (*s. u.*) *m1 C m2 GP* tempestas est (tas est *in ras.*) 𝔄' refussa (s *pr. eras.*) *CG* 22 adquin *CV* adqui *M' et m1 GP* adque (*corr.* atque) 𝔄 atque 𝔄' atqui *GP m2 cet.* 23 abyssi fontes *MS*

siccauerit aquam. si nolunt oboedisse naturam usumque elementi imperio dei esse conuersum, uel hoc concedant potuisse immisso uento aquas currere, quod cottidie uidemus in mari, ut inde aquae currant, unde flauerit uentus. si tempore Moysi excitato austro ualido siccatum est mare, eodem modo siccari non potuit congregatio aquarum et in 37
mare profluere aqua, quae postea diuisa est a profundo? sed discant naturam posse conuerti, quando petra aquas fluxit et ferrum aquis supernatauit, quod utique Helisaeus orando facere meruit, non imperando. si igitur Helisaeus ferrum leuauit contra naturam, Christus aquas mouere non potuit? sed mouit qui potuit dicere: Lazare ueni foras et mortuum suscitauit; deus enim quod iubet fecit. itaque pari exemplo dictum accipe: congregetur aqua, et congregata est. dicendo B
autem congregetur non solum mouit eam de loco, sed etiam statuit in loco, ut non praeterflueret, sed maneret.

10 Hoc itaque maioris miraculi est, quomodo omnes congregationes in unam congregationem defluxerint et una congregatio non adimpleta sit. nam et scriptura hoc inter mirabilia constituit dicendo: omnes torrentes eunt in mare, et mare non adimpletur. utrumque igitur ex praecepto dei, ut et fluat aqua et non superfluat. circumscripta igitur inposito C
fine maria clauduntur, ne superfusa terris inundent omnia et destituto aruorum cultu munus terrenae fecunditatis inpediant. cognoscant igitur diuini esse praecepti operationisque caelestis. ait enim dominus per nubem ad Iob inter alia etiam de maris claustro: posui ei fines adponens claustra et portas; dixi autem ei: usque huc uenies nec transgredieris,

5 Exod. 14, 21 8 Exod. 17, 5 sq. 9 Reg. IIII 6, 6 12 Ioh. 11, 43 17 Bas. 84 AB (35 AB) 20 Eccl. 1, 7 22 Bas. 84 B (35 B) 27 Iob 38, 10 sq.

2 concedant *G m2 M* concedunt 𝔄 (a *s.* u) *cet.* 4 mare *C* 6 siccare *C* 9 aquis Π *et m2 MS* aquae *MS m1 cet.* 13 facit *G m2 S* 22 et fluat *G m2 N* effluat *G m1 cet.* 24 aruorum *G m2 MS* arborum *cet.* 25 cognuscunt *C et* (*m2* cognoscant) *G* cognoscunt *P* 28 nec *C* (c *s. u. m3*)

sed in te ipso conterentur fluctus tui. nonne ipsi
uidemus mare frequenter undosum, ita ut in altum fluctus D
eius tamquam mons aquae praeruptus insurgat, ubi impetum
suum ad litus inliserit, in spumas resolui repagulis quibusdam
harenae humilis repercussum, secundum quod scriptum est:
aut non timebitis me, dicit dominus, qui posui
harenam fines mari? infirmissimo itaque omnium uilis
sablonis puluere uis maris intempesta cohibetur et uelut
habenis quibusdam caelestis imperii praescripto sibi fine
reuocatur uiolentique aequoris motus in sese frangitur atque in E
11 reductos sinus suos scinditur. ceterum nisi uis statuti caelestis
inhiberet, quid obstaret quin per plana Aegypti, quae maxime
humilioribus iacens uallibus campestris adseritur, mare rubrum
Aegyptio pelago misceretur? denique docent hoc qui uoluerunt
haec duo sibi maria conectere atque in se transfundere,
Sesostris Aegyptius, qui antiquior fuit, et Darius Medus, qui
maioris contuitu potentiae in effectum uoluit adducere quod
ab indigena fuerat ante temptatum. quae res indicio est quod F
superius est mare Indicum, in quo mare rubrum, quam aequor
Aegyptium, quod inferius alluit. et fortasse ne latius se mare
effunderet de superioribus ad inferiora praecipitans, ideo
molimina sua rex uterque reuocauit.

3, 12 Quaero nunc cum dixerit: colligatur aqua in congre- 38 A
gationem unam, quomodo diffusas per lacus paludes stagna B
aquas et superfusas uallibus et campis omnibusque planioribus

1 Bas. 84 AB (35 B) 3 Uerg. Aen. I 105 5 Hier. 5, 22 10 Uerg. Aen. I 161 11 Bas. 84 C (35 C) 23 Gen. 1, 9 Bas. 84 D, 85 A (35 DE)

1 conterentur *C* (en *ex corr. m3*) conteretur *V* ipse (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *P* 3 praeruptis *C* (v *s.* i *m3*) insurgant *G m2* *𝔄M'B* 4 repaculis *C et* (*corr. m2*) *GP* 8 sabulonis *G m2* puluerem (m *del.*) *CGP* 12 inhiberet (t *add. m2*) *CP* (t *in ras. m2*) *G* 14 misceri**r *C m1* (misceretur *m3*) uoluerint II (-runt *P m2*) 19 aequore *C et* (e *exp.*) *P* 20 alluit *G m2* adluit *N'MS* affluit *G m1 cet.* 23 congregatione una II (congregationem unam *G m2*) collectione una *N'* collectionem unam *MSB* 24 diffusa *CGP* 25 superfusas *C* (s *ult. eras.*)

locis currentes fontibus atque fluminibus una potuerit recipere
collectio, aut quomodo una collectio, cum hodieque diuersa
sint maria? nam et oceanum mare dicimus et Tyrrenum et
Hadriaticum et Indicum et Aegyptium et Pontum et Propon-
tidem et Ellespontum et Euxinum Aegaeum Ionicum Atlan-
ticum; plerique etiam Creticum et septentrionale Caspium C
adpellant mare. unde consideremus scripturae uerba, quae
13 librato sunt trutinata examine. colligatur inquit aqua in
collectionem unam. una aquarum iugisque et continua con-
gregatio est, sed diuersi sinus maris, ut quidam de scriptoribus
forensibus ait. namque Pontus maris nostri sinus amplissimus
meritoque in diuersis locis diuersa sunt nomina, quia uocabula
aquis ex regionum uocabulis adhaeserunt, una autem congre- D
gatio aquarum, eo quod iugis unda atque continua ab Indico
mari usque ad Gaditani oram litoris et inde in mare rubrum
extremum circumfuso orbem terrarum includit oceano; interius
quoque Tyrreno Hadrias, Hadriae cetera maria miscentur
nominibus distincta, non fluctibus. unde pulchre habes quia
deus congregationes aquarum uocauit maria. ita et una
est generalis collectio, quae dicitur mare, et multae collectiones,
quae maria pro regionibus nuncupantur. sicut enim multae E
terrae ut Africa Hispania Thracia Macedonia Syria Aegyptus
Gallia atque Italia pro regionum appellantur uocabulis et una
est terra, ita multa dicuntur pro locorum appellationibus

3 Bas. 88 AB (36 E 37 A) 10 Cic. Tim., cf. Plat. Tim. p. 24 sq.
13 Bas. 85 BC (35 E 36 AB) 19 Gen. 1, 10

4 hadriaticum *N* (h *exp.* *𝔄MB*) adriaticum Π pontium (*s.* ł ponticum) *Brux.* 5 ellespontum Π*MS* hellespontum *cet.* atlanticum *P m2 in mg. et* (at *in ras.*) *M* athianticum *C m1 PM'* athlianticum *V* athlanticum *C m3 cet.* 13 regione *P et* (*corr. m3*) *C* (*m2*) *G* 15 mare *C* gaditani oram (horam *G m2* [*in quo* gadithani] *MS*) *G m2 N'MS* gadethanorum *C* (gadith. *m3*) *P et m1 G* gaditanorum *B* litora *m2 CP* 16 extremum circumfuso *scripsi* extremo circumfusa *Brux.* extremo circumfusum *m2 G𝔄* extrema circumfuso *G𝔄 m1 cet.* orbem *VN' et m2 GP* orbe *cet.* 17 adrias adriae Π 22 hispania (hi *s. u.*) *m3 C m2 GP* tracia *CN'B* tratia *GPV* machedonia *CV𝔄M'B*

maria et unum est mare, sicut ait propheta dicens: *tui sunt caeli et tua est terra; orbem terrarum et plenitudinem eius tu fundasti. aquilonem et mare tu creasti.* et ad Iob ipse dominus ait: *conclusi autem mare portis.*

14 Nunc quia de una collectione diximus, illud occurrit, utrum, F cum per omnem fere terram et super terram fuerint aquae diffusae per uallestria agrorum, concaua montium planitiemque camporum, modo aequoris fusa congregatio una potuerit omnes illas aquas recipere atque exinanire terras, quae ante fuso per uniuersum flumine stagnabantur. nam si ita operta erant omnia — non enim diceret 'uisa est terra', nisi retectam uellet 39 A locis omnibus demonstrare —, si diluuium Noe tempore abscondit et montes, quando aquarum iam et super caelos et infra firmamentum fuerat facta discretio: quanto magis dubitari non potest etiam montium uertices illa superfusione latuisse? quo igitur illa omnis aquarum redundantia deriuata est? quae receptacula eam tam continua atque conexa absorbere potue-

15 runt? de quo multus nobis potest sermo subpetere. primum B quia potuit creator omnium et ipsarum terrarum spatia diffundere, quod aliqui ante nos confirmantes propria posuerunt sententia. ego quid facere potuerit non praetermitto: quid fecerit, quod aperte scripturarum auctoritate non didici, quasi secretum praetereo, ne forte etiam hinc alias sibi quaestiones requirant. adsero tamen secundum scripturas quia potuit locorum humilia et camporum aperta diffundere, sicut ipse ait: *ego ante te ambulabo et montes planos* C

1 Psalm. LXXXVIII 12 sq. 4 Iob 38, 8 13 Gen. 7, 20 27 Esai. 45, 2

3 tu fundasti *om.* Π 7 aquae diffusae *C* diffusae aquae (atquę *G*) *GPVMSB* diffusa quae *𝔄M'* diffusa eaque *M'* 9 effusa *M* congregatione Π𝔄'*B* (ne *del. GB*) congregationem *𝔄M'* 11 erunt *C* (*corr. m3*) 13 diluuium *m3 C m2 G𝔄* diluui (diluuii *S*) et *MS* diluuii *CG𝔄 m1 cet.* 15 dubitari *GPV𝔄'S et m2 B* dubitare *B m1 cet.* 21 diffundere *C* (e *pr. ex* i *m3*) 22 *et* p. 70, 1 facere *C* (e *pr. ex* i *m3*) 23 auctoritatem (m *del.*) *CP* dedici *C* (*corr. m3*) 24 praeterio *C* (*corr. m3*)

faciam. potuit etiam ipsa aquarum uis profundiora ea facere
quae insederat tanto fluctuum motu tantoque aestu con-
citatioris elementi, qui cotidie ima pelagi torquere et harenas
uertere soleat de profundo. quis deinde sciat in quantum se
illud magnum et inausum nauigantibus atque intemptatum
nautis fundat mare, quod Brittannias frequenti includit aequore
atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit.
quis deinde non colligat quantum Lucrino et Auerno in Italia, D
Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palae-
stinam et Aegyptum Arabiae deserta praetendit, portibusque
diuersis Augusti atque Traiani ceterisque per uniuersum orbem
16 infusum addiderit mare? sed sunt etiam non confusi lacus et
stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus,
Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio
aquarum? sed quemadmodum dicitur quia fecit deus duo E
luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum
lumina, ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae;
neque enim adnumerantur quae non conferuntur.
4,17 Sed, ut uidetur, quoniam de mari loquebar, aliquantum F
exundauimus: ad propositum reuertamur et consideremus
quid sit quod ait dominus: congregetur aqua in unam
congregationem et appareat arida et non dixit 'terra'.
quod praeclare positum quis non aduertat? terra enim potest
et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis

4 Bas. 85 B (36 A) 8 Bas. 85 D, 88 A (36 CD) 21 Bas. 88 C (37 A)

4 uerrere *N'MS* 5 *post* inausum *add.* đitum *C* (*ortum ut uidetur* ex ł ditum) intentatum *C* intempęstatum (es *exp. m2*) *G* 6 brittanias *GP𝔄'* britannias *V𝔄 et m1 M* (brittannias *m2*) frementi *G m2 N* 7 pabulis Π 8 colligat *C* (i *ex* e) 9 tyberiadi Π*B* lacuique (*om.* qui) *C* 10 portubusque *MS* partibusque *cet.* 11 augusti *m2 ex* agusti *GP* agusti *C𝔄'* 13 misceantur *N'MS* lairus *CP et* (*corr. m2*) *G* benacus *MS et m2 CG* buenagus *C m1* uenacus *G m1 cet.* 19 uideatur *N'* loquebar *C* (e *ex* i *m3*) loquebamur *N'B* aliquantulū *𝔄'* (lū *ex* m *m2*) 20 consideremus *C* (e *alt. ex* i *m2*) 21 una congregatione *𝔄M'* congregationem unam *V* 22 dixerit *N*

aquis non appareat. arida autem non solum ad genus, sed etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis sicca habilis 40 A et apta culturis. simul prospectum est, ne uideatur sole magis quam dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, antequam sol crearetur. unde et Dauid discernens mare et terram ait de domino deo: quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus eius fundauerunt. arida enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex negotii, quae in se habeat proprietatem. sicut enim animal generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, B rationabile autem proprium est hominis, ita et terra potest communiter dici uel scatens aquis uel deserta et inuia et sine aqua. ergo et illi quae scatet aquis inest ut habeat ariditatem; remota enim aqua incipit esse arida, sicut habes scriptum: posuit flumina in deserto et exitus aquarum
18 in sitim, hoc est: de terra aquosa aridam fecit. habet ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula elementa habent; nam et aer umidam qualitatem et aqua C frigidam et ignis calidam. et hoc est principale proprium elementis singulis, quod ratione colligimus. conprehendere autem sensibiliter et corporaliter si uelimus, uelut conexa et composita repperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida et umida, aer calidus et umidus, ignis calidus et siccus. et sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa.

6 Psalm. LXXXXIIII 5 7 Bas. 89 A (37 CD) 15 Psalm. CVI 33 17 Bas. 89 B—D, 92 A (37 E, 38 A—C)

1 arida *C* (i *in ras. m3*) 2 siccabilis *C* (h *m3*) siccabilis *G* (*m2* sicca abilis) *PVB* 3 cultoribus *C* cultoris *G* (*corr. m2*) *P* 7 aridā *C* (ā *ex* a *m3*) 9 que *C m3* quę *G m2* qui *CG m1* 14 ariditatē *C* (ē *ex* e *m3*) 15 desertum *G m2 VB* 18 umidam *G m1 CP* humidam 𝔄' (h *exp.*) *G m2 cet.* 19 principale et *C* (et *s. u. m2*) 20 collegimus *C* (*corr. m2*) 21 conexe *om.* et Π (conexe*, t *eras. C*) 23 umida *G*𝔄'*M'* humida 𝔄 (h *s. u. m2, cet.* umidus 𝔄'*M* humidus 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.*

faciam. potuit etiam ipsa aquarum uis profundiora ea facere quae insederat tanto fluctuum motu tantoque aestu concitatioris elementi, qui cotidie ima pelagi torquere et harenas uertere soleat de profundo. quis deinde sciat in quantum se illud magnum et inausum nauigantibus atque intemptatum nautis fundat mare, quod Brittannias frequenti includit aequore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit. quis deinde non colligat quantum Lucrino et Auerno in Italia, Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palaestinam et Aegyptum Arabiae deserta praetendit, portibusque diuersis Augusti atque Traiani ceterisque per uniuersum orbem
16 infusum addiderit mare? sed sunt etiam non confusi lacus et stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio aquarum? sed quemadmodum dicitur quia fecit deus duo luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina, ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae; neque enim adnumerantur quae non conferuntur. E

4,17 Sed, ut uidetur, quoniam de mari loquebar, aliquantum F exundauimus: ad propositum reuertamur et consideremus quid sit quod ait dominus: congregetur aqua in unam congregationem et appareat arida et non dixit 'terra'. quod praeclare positum quis non aduertat? terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis

4 Bas. 85 B (36 A) 8 Bas. 85 D, 88 A (36 CD) 21 Bas. 88 C (37 A)

4 uerrere *N'MS* 5 *post* inausum *add.* đitum *C* (*ortum ut uidetur* ex ł ditum) intentatum *C* intempęștatum (es *exp. m2*) *G* 6 brittanias *GP𝔄'* britannias *V𝔄 et m1 M* (brittannias *m2*) frementi *G m2 N* 7 pabulis Π 8 colligat *C* (i *ex* e) 9 tyberiadi Π*B* lacuique (*om.* qui) *C* 10 portubusque *MS* partibusque *cet.* 11 augusti *m2 ex* agusti *GP* agusti *C𝔄'* 13 misceantur *N'MS* lairus *CP et* (*corr. m2*) *G* benacus *MS et m2 CG* buenagus *C m1* uenacus *G m1 cet.* 19 uideatur *N'* loquebar *C* (e *ex* i *m3*) loquebamur *N'B* aliquantulū *𝔄'* (lū *ex* m *m2*) 20 consideremus *C* (e *alt. ex* i *m2*) 21 una congregatione *𝔄M'* congregationem unam *V* 22 dixerit *N*

aquis non appareat. arida autem non solum ad genus, sed etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis sicca habilis 40 A et apta culturis. simul prospectum est, ne uideatur sole magis quam dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, antequam sol crearetur. unde et Dauid discernens mare et terram ait de domino deo: quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus eius fundauerunt. arida enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex negotii, quae in se habeat proprietatem. sicut enim animal generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, B rationabile autem proprium est hominis, ita et terra potest communiter dici uel scatens aquis uel deserta et inuia et sine aqua. ergo et illi quae scatet aquis inest ut habeat ariditatem; remota enim aqua incipit esse arida, sicut habes scriptum: posuit flumina in deserto et exitus aquarum in sitim, hoc est: de terra aquosa aridam fecit. habet ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula elementa habent; nam et aer umidam qualitatem et aqua C frigidam et ignis calidam. et hoc est principale proprium elementis singulis, quod ratione colligimus. conprehendere autem sensibiliter et corporaliter si uelimus, uelut conexa et composita repperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida et umida, aer calidus et umidus, ignis calidus et siccus. et sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa.

6 Psalm. LXXXXIIII 5 7 Bas. 89 A (37 CD) 15 Psalm. CVI 33 17 Bas. 89 B—D, 92 A (37 E, 38 A—C)

1 arida *C* (i *in ras. m3*) 2 sicc(h)abilis *C* (h *m3*) siccabilis *G* (*m2* sicca abilis) *PVB* 3 cultoribus *C* cultoris *G* (*corr. m2*) *P* 7 aridā *C* (ā *ex* a *m3*) 9 que *C m3* quę *G m2* qui *CG m1* 14 ariditatē *C* (ē *ex* e *m3*) 15 desertum *G m2 VB* 18 umidam *G m1 CP* humidam 𝔄' (h *exp.*) *G m2 cet.* 19 principale et *C* (et *s. u. m2*) 20 collegimus *C* (*corr. m2*) 21 conexe *om.* et Π (conexe*, t *eras. C*) 23 umida *G*𝔄'*M'* humida 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.* umidus 𝔄'*M* humidus 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.*

faciam. potuit etiam ipsa aquarum uis profundiora ea facere quae insederat tanto fluctuum motu tantoque aestu concitatioris elementi, qui cotidie ima pelagi torquere et harenas uertere soleat de profundo. quis deinde sciat in quantum se illud magnum et inausum nauigantibus atque intemptatum nautis fundat mare, quod Brittannias frequenti includit aequore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit.
quis deinde non colligat quantum Lucrino et Auerno in Italia, D
Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palaestinam et Aegyptum Arabiae deserta praetendit, portibusque diuersis Augusti atque Traiani ceterisque per uniuersum orbem
16 infusum addiderit mare? sed sunt etiam non confusi lacus et stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio
aquarum? sed quemadmodum dicitur quia fecit deus duo E
luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina, ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae; neque enim adnumerantur quae non conferuntur.

4,17 Sed, ut uidetur, quoniam de mari loquebar, aliquantum F
exundauimus: ad propositum reuertamur et consideremus quid sit quod ait dominus: *congregetur aqua in unam congregationem et appareat arida* et non dixit 'terra'. quod praeclare positum quis non aduertat? terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis

4 Bas. 85 B (36 A) 8 Bas. 85 D, 88 A (36 CD) 21 Bas. 88 C (37 A)

4 uerrere *N'MS* 5 *post* inausum *add.* đitum *C* (*ortum ut uidetur* ex ł ditum) intentatum *C* intempęștatum (es *exp. m2*) *G* 6 brittanias *GP𝔄'* britannias *V𝔄 et m1 M* (brittannias *m2*) frementi *G m2 N* 7 pabulis Π 8 colligat *C* (i *ex* e) 9 tyberiadi Π*B* lacuique (*om.* qui) *C* 10 portubusque *MS* partibusque *cet.* 11 augusti *m2 ex* agusti *GP* agusti *C𝔄'* 13 misceantur *N'MS* lairus *CP et* (*corr. m2*) *G* benacus *MS et m2 CG* buenagus *C m1* uenacus *G m1 cet.* 19 uideatur *N'* loquebar *C* (e *ex* i *m3*) loquebamur *N'B* aliquantulū *𝔄'* (lū *ex* m *m2*) 20 consideremus *C* (e *alt. ex* i *m2*) 21 una congregatione *𝔄M'* congregationem unam *V* 22 dixerit *N*

aquis non appareat. arida autem non solum ad genus, sed
etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis sicca habilis 40 A
et apta culturis. simul prospectum est, ne uideatur sole magis
quam dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, ante-
quam sol crearetur. unde et Dauid discernens mare et terram
ait de domino deo: quoniam ipsius est mare, et ipse
fecit illud, et aridam manus eius fundauerunt. arida
enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex
negotii, quae in se habeat proprietatem. sicut enim animal
generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, B
rationabile autem proprium est hominis, ita et terra potest
communiter dici uel scatens aquis uel deserta et inuia et
sine aqua. ergo et illi quae scatet aquis inest ut habeat
ariditatem; remota enim aqua incipit esse arida, sicut habes
scriptum: posuit flumina in deserto et exitus aquarum
18 in sitim, hoc est: de terra aquosa aridam fecit. habet
ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula
elementa habent; nam et aer umidam qualitatem et aqua C
frigidam et ignis calidam. et hoc est principale proprium
elementis singulis, quod ratione colligimus. conprehendere
autem sensibiliter et corporaliter si uelimus, uelut conexa et
composita repperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida
et umida, aer calidus et umidus, ignis calidus et siccus. et
sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa.

6 Psalm. LXXXXIIII 5 7 Bas. 89 A (37 CD) 15 Psalm. CVI 33 17 Bas. 89 B—D, 92 A (37 E, 38 A—C)

1 arida *C* (i *in ras. m3*) 2 sic[h]cabilis *C* (h *m3*) siccabilis *G* (*m2* sicca abilis) *PVB* 3 cultoribus *C* cultoris *G* (*corr. m2*) *P* 7 aridâ *C* (â *ex* a *m3*) 9 que *C m3* quę *G m2* qui *CG m1* 14 ariditatē *C* (ē *ex* e *m3*) 15 desertum *G m2 VB* 18 umidam *G m1 CP* humidam 𝔄' (h *exp.*) *G m2 cet.* 19 principale et *C* (et *s. u. m2*) 20 collegimus *C* (*corr. m2*) 21 conexe *om.* et II (conexe*, t *eras. C*) 23 umida *G*𝔄'*M'* humida 𝔄 (h *s. u. m2*, *cet.* umidus 𝔄'*M* humidus 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.*

faciam. potuit etiam ipsa aquarum uis profundiora ea facere quae insederat tanto fluctuum motu tantoque aestu concitatioris elementi, qui cotidie ima pelagi torquere et harenas uertere soleat de profundo. quis deinde sciat in quantum se illud magnum et inausum nauigantibus atque intemptatum nautis fundat mare, quod Brittannias frequenti includit aequore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit. quis deinde non colligat quantum Lucrino et Auerno in Italia, D Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palaestinam et Aegyptum Arabiae deserta praetendit, portibusque diuersis Augusti atque Traiani ceterisque per uniuersum orbem
16 infusum addiderit mare? sed sunt etiam non confusi lacus et stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio aquarum? sed quemadmodum dicitur quia fecit deus duo E luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina, ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae; neque enim adnumerantur quae non conferuntur.

4,17 Sed, ut uidetur, quoniam de mari loquebar, aliquantum F exundauimus: ad propositum reuertamur et consideremus quid sit quod ait dominus: congregetur aqua in unam congregationem et appareat arida et non dixit 'terra'. quod praeclare positum quis non aduertat? terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis

4 Bas. 85 B (36 A) 8 Bas. 85 D, 88 A (36 CD) 21 Bas. 88 C (37 A)

4 uerrere *N'MS* 5 *post* inausum *add.* đitum *C* (*ortum ut uidetur* ex ł ditum) intentatum *C* intempęştatum (es *exp. m2*) *G* 6 brittanias *GP𝔄'* britannias *V𝔄 et m1 M* (brittannias *m2*) frementi *G m2 N* 7 pabulis Π 8 colligat *C* (i *ex* e) 9 tyberiadi Π*B* lacuique (*om.* qui) *C* 10 portubusque *MS* partibusque *cet.* 11 augusti *m2 ex* agusti *GP* agusti *C𝔄'* 13 misceantur *N'MS* lairus *CP et* (*corr. m2*) *G* benacus *MS et m2 CG* buenagus *C m1* uenacus *G m1 cet.* 19 uideatur *N'* loquebar *C* (e *ex* i *m3*) loquebamur *N'B* aliquantulū *𝔄'* (lū *ex* m *m2*) 20 consideremus *C* (e *alt. ex* i *m2*) 21 una congregatione *𝔄M'* congregationem unam *V* 22 dixerit *N*

aquis non appareat. arida autem non solum ad genus, sed
etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis sicca habilis 40 A
et apta culturis. simul prospectum est, ne uideatur sole magis
quam dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, ante-
quam sol crearetur. unde et Dauid discernens mare et terram
ait de domino deo: quoniam ipsius est mare, et ipse
fecit illud, et aridam manus eius fundauerunt. arida
enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex
negotii, quae in se habeat proprietatem. sicut enim animal
generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, B
rationabile autem proprium est hominis, ita et terra potest
communiter dici uel scatens aquis uel deserta et inuia et
sine aqua. ergo et illi quae scatet aquis inest ut habeat
ariditatem; remota enim aqua incipit esse arida, sicut habes
scriptum: posuit flumina in deserto et exitus aquarum
18 in sitim, hoc est: de terra aquosa aridam fecit. habet
ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula
elementa habent; nam et aer umidam qualitatem et aqua C
frigidam et ignis calidam. et hoc est principale proprium
elementis singulis, quod ratione colligimus. conprehendere
autem sensibiliter et corporaliter si uelimus, uelut conexa et
composita repperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida
et umida, aer calidus et umidus, ignis calidus et siccus. et
sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa.

6 Psalm. LXXXXIIII 5 7 Bas. 89 A (37 CD) 15 Psalm. CVI 33
17 Bas. 89 B—D, 92 A (37 E, 38 A—C)

1 arida *C* (i *in ras. m3*) 2 siccabilis *C* (h *m3*) siccabilis *G* (*m2* sicca abilis) *PVB* 3 cultoribus *C* cultoris *G* (*corr. m2*) *P* 7 aridā *C* (ā *ex* a *m3*) 9 que *C m3* quę *G m2* qui *CG m1* 14 ariditatē *C* (ē *ex* e *m3*) 15 desertum *G m2 VB* 18 umidam *G m1 CP* humidam 𝔄' (h *exp.*) *G m2 cet.* 19 principale et *C* (et *s. u. m2*) 20 collegimus *C* (*corr. m2*) 21 conexe *om.* et II (conexe*, t *eras. C*) 23 umida *G*𝔄'*M'* humida 𝔄 (h *s. u. m2, cet.* umidus 𝔄'*M* humidus 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.*

faciam. potuit etiam ipsa aquarum uis profundiora ea facere quae insederat tanto fluctuum motu tantoque aestu concitatioris elementi, qui cotidie ima pelagi torquere et harenas uertere soleat de profundo. quis deinde sciat in quantum se illud magnum et inausum nauigantibus atque intemptatum nautis fundat mare, quod Brittannias frequenti includit aequore atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit. quis deinde non colligat quantum Lucrino et Auerno in Italia, Tiberiadi quoque in Palaestina et ei lacui, qui inter Palaestinam et Aegyptum Arabiae deserta praetendit, portibusque diuersis Augusti atque Traiani ceterisque per uniuersum orbem
16 infusum addiderit mare? sed sunt etiam non confusi lacus et stagna, quae non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio aquarum? sed quemadmodum dicitur quia fecit deus duo luminaria, id est solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina, ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimae; neque enim adnumerantur quae non conferuntur.

4,17 Sed, ut uidetur, quoniam de mari loquebar, aliquantum exundauimus: ad propositum reuertamur et consideremus quid sit quod ait dominus: congregetur aqua in unam congregationem et appareat arida et non dixit 'terra'. quod praeclare positum quis non aduertat? terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cuius species superfusis

4 Bas. 85 B (36 A) 8 Bas. 85 D, 88 A (36 CD) 21 Bas. 88 C (37 A)

4 uerrere *N'MS* 5 *post* inausum *add.* đitum *C* (*ortum ut uidetur ex* ɫ ditum) intentatum *C* intempęstatum (es *exp. m2*) *G* 6 brittanias *GP𝔄'* britannias *V𝔄 et m1 M* (brittannias *m2*) frementi *G m2 N* 7 pabulis Π 8 colligat *C* (i *ex* e) 9 tyberiadi Π*B* lacuique (*om.* qui) *C* 10 portubusque *MS* partibusque *cet.* 11 augusti *m2 ex* agusti *GP* agusti *C𝔄'* 13 misceantur *N'MS* lairus *CP et* (*corr. m2*) *G* benacus *MS et m2 CG* buenagus *C m1* uenacus *G m1 cet.* 19 uideatur *N'* loquebar *C* (e *ex* i *m3*) loquebamur *N'B* aliquantulū *𝔄'* (lū *ex* m *m2*) 20 consideremus *C* (e *alt. ex* i *m2*) 21 una congregatione *𝔄M'* congregationem unam *V* 22 dixerit *N*

aquis non appareat. arida autem non solum ad genus, sed
etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis sicca habilis 40 A
et apta culturis. simul prospectum est, ne uideatur sole magis
quam dei praecepto esse siccata, quia arida facta est, ante-
quam sol crearetur. unde et Dauid discernens mare et terram
ait de domino deo: quoniam ipsius est mare, et ipse
fecit illud, et aridam manus eius fundauerunt. arida
enim expressio naturae est, terra appellatio quaedam simplex
negotii, quae in se habeat proprietatem. sicut enim animal
generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens, B
rationabile autem proprium est hominis, ita et terra potest
communiter dici uel scatens aquis uel deserta et inuia et
sine aqua. ergo et illi quae scatet aquis inest ut habeat
ariditatem; remota enim aqua incipit esse arida, sicut habes
scriptum: posuit flumina in deserto et exitus aquarum
18 in sitim, hoc est: de terra aquosa aridam fecit. habet
ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula
elementa habent; nam et aer umidam qualitatem et aqua C
frigidam et ignis calidam. et hoc est principale proprium
elementis singulis, quod ratione colligimus. conprehendere
autem sensibiliter et corporaliter si uelimus, uelut conexa et
composita repperimus, ut sit terra arida et frigida, aqua frigida
et umida, aer calidus et umidus, ignis calidus et siccus. et
sic sibi per has iugales qualitates singula miscentur elementa.

6 Psalm. LXXXXIIII 5 7 Bas. 89 A (37 CD) 15 Psalm. CVI 33
17 Bas. 89 B—D, 92 A (37 E, 38 A—C)

1 arida *C* (i *in ras. m3*) 2 siccabilis *C* (h *m3*) siccabilis *G* (*m2* sicca abilis) *PVB* 3 cultoribus *C* cultoris *G* (*corr. m2*) *P* 7 aridã *C* (ã *ex* a *m3*) 9 que *C m3* quę *G m2* qui *CG m1* 14 ariditatẽ *C* (ẽ *ex* e *m3*) 15 desertum *G m2 VB* 18 umidam *G m1 CP* humidam 𝔄' (h *exp.*) *G m2 cet.* 19 principale et *C* (et *s. u. m2*) 20 collegimus *C* (*corr. m2*) 21 conexe *om.* et II (conexe*, t *eras. C*) 23 umida *G*𝔄'*M'* humida 𝔄 (h *s. u. m2, cet.* umidus 𝔄'*M* humidus 𝔄 (h *s. u. m2*) *cet.*

nam terra cum sit aridae et frigidae qualitatis, conectitur
aquae per cognationem qualitatis frigidae et per aquam aeri, D
quia umidus est aer. ergo aqua tamquam brachiis quibusdam
duobus frigoris et umoris altero terram altero aerem uidetur
amplecti, frigido terram, aerem umido. aer quoque medius
inter duo conpugnantia per naturam, hoc est inter aquam et
ignem utrumque illud elementum conciliat sibi, quia et aquis
umore et igni calore coniungitur. ignis quoque cum sit
calidus et siccus natura, calore aeri adnectitur, siccitate autem E
in communionem terrae ac societatem refunditur, atque ita
sibi per hunc circuitum et chorum quendam concordiae
societatisque conueniunt. unde et graece στοιχεῖα dicuntur
quae latine elementa dicimus, quod sibi conueniant et con-
19 cinant. huc autem progressi sumus, quia scriptura ait quod deus
uocauerit terram aridam, hoc est quia quod principale eius
est nuncupauit proprietate naturae. naturalis enim proprietas F
siccitas est terris; haec ei praerogatiua seruata est. principalis
ergo siccitas. subest etiam ut sit frigida, sed non praeferuntur
secunda primis. ut autem umida sit, aquarum id adfinitate
sortitur. ergo illud suum, istud alienum: suum, quod arida,
alienum, quod umida. auctor itaque naturae quod primo
donauit hoc tenuit, quia istud ex natura, illud ex causa. ex
principalibus igitur, non ex accidentibus terrae debuit pro-
prietas definiri, ut secundum praerogatiuam qualitatis eius
informaretur nostra cognitio.

14 Gen. 1, 10 20 Bas. 92 A (38 BC)

1 aridae et frigidae *MS* arida et frigide (e *alt. m3 in ras.*) *C* aride (*om. et* frigidae) *V* arida (arida* *G*) et frigida *cet.* aequalitatis *C* (ae *eras.*) *P𝔄'M'B* aequalitate *G* (-te *ex* tis *m2*) *et m2 𝔄* (-ti *m1*) 3 umidus *𝔄'M* humidus *cet.* aquā *C* (a *pr. s. u.*, ā *ex* a *m3*) 4 rigoris *CGPMS* umoris *N'* humoris *cet.* 5 umido *𝔄'M'M* humido *cet.* 6 natura *C* 7 elementium *C* (i *eras.*) 8 umore *𝔄'M* humore *cet.* calore *C* (a *ex* o *m2*) 11 horum Π 12 CTOIXIA Π*MSB* CTOIXA *cet.* 16 est *om. N'B* 17 terrae *G m2 P* 19 umida *𝔄'M* humida *cet.* id *om. N* 20 istud *G m2 N* sicud *C* sicut *G m1 PV* 21 umida *𝔄'M'* humida *cet.* auctor itaque *MS* auctoritatequae *CM'* auctoritateque *GPV𝔄* auctoritasque *𝔄'* auctor ita ąęque *B* 24 definire *C* (*corr. m3*)

5,20 Et uidit deus quia bonum. non praeterimus quia aliqui 41 AB
nec in Hebraeo putant esse nec in ceteris interpretationibus
quia congregata est aqua in collectiones suas et
apparuit arida. et uocauit deus aridam terram et
collectiones aquarum uocauit maria. cum enim dixerit
deus quia factum est sic, satis esse putant uocem opera-
toris ad celebratae operationis indicium. sed quia in aliis
quoque creaturis habet et definitionem praeceptionis et repeti-
tum operationis uel indicium uel effectum, ideo nos non
putamus absurdum id quod perhibetur additum, etiamsi C
ceteris interpretibus uel ueritas doceatur subpetere uel aucto-
ritas; multa enim non otiose a septuaginta uiris Hebraicae lectioni
21 addita et adiuncta comperimus. uidit ergo deus quia bonum mare.
etsi pulchra sit species huius elementi, uel cum surgentibus
albescit cumulis ac uerticibus undarum et cautes niuea rorant
aspargine uel cum aequore crispanti clementioribus auris et blando
serenae tranquillitatis purpurescentem praefert colorem, qui D
eminus spectantibus frequenter offunditur, quando non uiolentis
fluctibus uicina tundit litora, sed uelut pacificis ambit et salutat
amplexibus — quam dulcis sonus, quam iocundus fragor, quam
grata et consona resultatio —, ego tamen non oculis extimatum
creaturae decorem arbitror, sed secundum rationem operationis
22 iudicio operatoris conuenire et congruere definitum. bonum E
igitur mare, primum quia terras necessario suffulcit umore,

1 Gen. 1, 10 Bas. 92 B (38 D) 2 Bas. 88 D, 89 A (37 C) 3 Gen. 1, 9 (LXX) 21 Bas. 92 B (38 DE) 23 Bas. 92 CD, 93 AB (38 E, 39 AB)

4 apparuit *G* (p *pr. s. u. m2*) *SB* appareat *C* aparuit (a *pr. s. u. m2*) *P*𝔄 paruit *cet.* 8 creatoris *C* (v *s.* o *m3*) 12 ad (d *eras.*) *C* 13 ergo *N* enim Π 16 aspergine *C m3 N* 17 purporescentum *G* purporescentem *B* purporascentem *N'* purpurascentem *MS* praefret *C* (*m3* praeferet) *P* (praefert *m2*) proferunt *G* (praefert *m2*) 18 expectantibus Π effunditur Π*B* 19 pacificis *C* (fi *ex* fe *m3*) 20 iocundus *C* (us *ex* os *m3*) iocundus *M* iucundus *M'* 21 exultatio Π extimatum *C m1 GPV* aestimatum *C m3 P* (*corr. m1*) *cet.* 24 umore 𝔄'*MS* humore *cet.*

quibus per uenas quasdam occulte sucum quendam haut inutilem sumministrat, bonum mare, tamquam hospitium fluuiorum, fons imbrium, diriuatio adluuionum, inuectio conmeatum, quo sibi distantes populi copulantur, quo proeliorum remouentur pericula, quo barbaricus furor clauditur, subsidium in necessitatibus, refugium in periculis, gratia in uoluptatibus, salubritas ualetudinis, separatorum coniunctio, itineris con- F
pendium, transfugium laborantum, subsidium uectigalium, sterilitatis alimentum. ex hoc pluuia in terras transfunditur, siquidem de mari aqua radiis solis hauritur et quod subtile eius est rapitur: deinde quanto altius eleuatur tanto magis etiam nubium obumbratione frigescit et fit imber, qui non solum terrenam temperat siccitatem, sed etiam ieiuna arua fecundat.

23 Quid enumerem insulas, quas uelut monilia plerumque praetexit, in quibus ii qui se abdicant intemperantiae saecularis inlecebris fido continentiae proposito eligunt mundo 42
latere et uitae huius declinare dubios anfractus? mare est ergo secretum temperantiae, exercitium continentiae, grauitatis secessus, portus securitatis, tranquillitas saeculi, huius mundi sobrietas, tum fidelibus uiris atque deuotis incentiuum deuotionis, ut cum undarum leniter adluentium sono certent cantus psallentium, plaudant insulae tranquillo fluctuum san-

2 et 6 Secundi sent. (Mullach Fragm. phil. gr. I 518 a, u. 15) 15 Bas. 93 B (39 CD)

1 haut 𝔄' et (h *s. u. m2*) *GS* haud *V et M m2* aut *M m1 cet.* 3 diriuatio *C m1 GVS* deriuatio *C m3 PM* delibatio *N'B* conmeatum *C m1 GP* commeantum *G m2* conmeatuum *C m3 cet.* 6 uoluntatibus *C* (*corr. m3*) *GP* 7 ualetudinis *MS et m1 CP* ualitudinis *CP m2 cet.* 8 laborantium *GV*𝔄' *et* (i *s. u. m2*) 𝔄 (i *exp.*) *S* 10 hauritur *C* (i *in ras.*) quod *C* (d *s. u. m3*) 12 frigescit *C* (e *ex* i *m3*) 13 terrenā *C* (ā *ex* a *m3*) 14 fecundiat *C* (a *s.* ia *m3*) 16 hii *C*𝔄 (i *alt. eras.*) *GPVB* hi *cet.* 18 anfranctus *C* (u *in ras.*) anfranctos *M'* anfrenatos 𝔄 (*corr.* anfractos) 19 exercium *corr. m3 C m2 P* exercitium *G* (i *alt. s. u. m2*) 20 mundi huius *N* 23 plaudent *C et* (*corr. m2*) *G*

ctorum choro, hymnis sanctorum personent. unde mihi ut omnem pelagi pulchritudinem conprehendam, quam uidit B operator? et quid plura? quid aliud ille concentus undarum nisi quidam concentus est plebis? unde bene mari plerumque comparatur ecclesia, quae primo ingredientis populi agmine totis uestibulis undas uomit, deinde in oratione totius plebis tamquam undis refluentibus stridit, cum responsoriis psalmorum cantus uirorum mulierum uirginum paruulorum consonus undarum fragor resultat. nam illud quid dicam, quod C unda peccatum abluit et sancti spiritus aura salutaris aspirat?

24 det nobis illa dominus: successuum flamine propero ligno currere, tuto portu consistere, nequitiae spiritalis grauiora quam ferre possumus temptamenta nescire, fidei ignorare naufragia, habere pacem profundam et, si quando aliquid sit, quod graues nobis saeculi huius excitet fluctus, euigilantem pro nobis habere gubernatorem dominum Iesum, qui uerbo imperet, tempestatem mitiget, tranquillitatem maris refundat. D cui est honor et gloria laus perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum amen.

,25 ermo V) Discedente aqua conueniebat ut species terrae daretur et E gratia, ut inuisibilis et inconposita desineret esse. nam plerique etiam hoc dicunt esse inuisibile quod speciem non habet et ideo accipiunt terram inuisibilem fuisse, non quia uideri non

1 Bas. 93 B (39 D) 4 Bas. 93 C (39 D) 11 Bas. 93 C (39 E) 16 Matth. 8, 26 Luc. 8, 24

1 choro *C* (ro *ex* ri) chorū *V* ymnis *CGPS* 5 ingredientis *MS et m2 GB* ingredientes *C m3* ingrediens *m1 CGB cet.* 7 stridet *MS et m2* 𝔄*M'* 11 nobis *Diu.* (n *ex* u) uobis *cet.* dominus illa *VN* successum *GV* successū* 𝔄 flamine *scripsi* flamina *MS* flumina *cet.* propero *scripsi* properā *C m1* prospero *C m3 V et* (ro *ex* ra) *B* prosperum *GP*𝔄*M'* prosperorum 𝔄*'MS* 12 totum *C m1* (tuto *m3*) toto *G* (*corr. m2*) *M'* portum (m *exp. m3*) *CP* 13 ferre non possumus II, *fort.* nos possumus 16 gubernatorē *C* (torē *in ras. minoris spatii*) 18 et *pr. om.* 𝔄*M'SB* 19 et *om.* 𝔄*'MS* in *om.* 𝔄*M'*, per *B* 20 discindente *C* (*corr. m3*) 21 gratiam *C* (m *eras.*) desineret *C* (de *m3 ex* dis, *ut uidetur*) 23 uideri *C* (ri *ex* re)

posset a summo deo uel angelis eius — nam adhuc homines creati non erant uel etiam pecudes —, sed quia sine sua specie erat. species autem terrae est germinatio et uiriditas F agri. unde ut uisibilem eam et compositam faceret deus, ait: germinet terra herbam faeni seminans semen secundum genus et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus, cuius semen suum in ipso.

26 audiamus uerba ueritatis, quorum series salus est audientum. prima enim illa uox dei singulis creaturis inpertita gignendis lex naturae est, quae terris in omne aeuum remansit, futurae successionis datura praescriptum, quemadmodum uel generandi uel fructificandi in reliquum usus adolesceret. prima itaque germinatio est, quando nascentia uidentur erumpere, deinde 43 A cum eruperit et profecerit germen, fit herba; herba quoque ubi paululum processerit, fit faenum. quam utilis, quam uehemens uox: germinet terra herbam faeni, hoc est ipsa per se germinet terra, nullum alterius quaerat auxilium, non

27 cuiusquam indigeat ministerio. solent enim plerique dicere: nisi clementior solis calor tepefecerit terras et quodam modo radiis suis fouerit, non poterit germinare terra. et propterea gentes B diuinum honorem deputant soli, quod uirtute caloris sui terrarum penetret sinus sparsaque foueat semina uel rigentes gelu uenas arborum relaxet. audi ergo deum uelut hanc uocem emittentem: conticiscat ineptus sermo hominum, qui futurus est, facessat uana opinio. antequam solis fiat luminare, herba nascatur,

5 Gen. 1, 11 Bas. 93 D (40 A) 8 Bas. 96 A (40 AB) 18 Bas. 96 AB (40 C)

4 ut *CP𝔄M'MSB* et *G* (ut *m2*) *V𝔄'* 8 audientium *N* 10 omnem *C* (m *eras.*) *GP* 12 adolisceret *corr. m3 C m2 GP𝔄* 14 proficerit (profecerit *B*) et erumperet (erumperit, m *eras. B*) *N'B* proficerit *C* (*corr. m3*) *P* proficeret *G* (*corr. m2*) 15 paulolum *C* (v *s.* o *m3*) *P* (lo *s. u.*) *N'* paululum *cet.* processerat *C* (*corr. m3*) adoleuerit *N'B* 18 cu*iusquam *C* *fort.* solent autem 19 quodād̦ *C* quodad *GP et* (*in quibus* modū) *V𝔄M'* 20 fouerit *C* (o *post add.*), *om. V* 24 conticescat *C m3 𝔄 et 𝔄' m2, VMSB* conticiscant *G* (n *del. m2*) facessat uana *C* (t *s. ras. et* u *m3*)

antiquior sit eius praerogatiua quam solis. ne error hominum
conualescat, germinet prius terra quam fotus solis accipiat. C
sciant omnes solem auctorem non esse nascentium. dei
clementia terras relaxat, dei indulgentia prorumpere facit
fructus. quomodo sol uiuendi usum ministrat oriundis, quando
illa prius diuinae operationis uiuificatione sunt edita quam
sol in hos uiuendi usus ueniret? iunior est herbis, iunior
7, 28 faeno. et forte miretur aliqui, cur prius pecori pabulum quam D
cibus homini sit creatus. in quo primum profundum dei
debemus aduertere, quod etiam minima quaeque non neglegat, E
sicut in euangelio sapientia dei dicit: respicite uolatilia
caeli, quoniam non serunt neque metunt neque congregant in horrea, et pater uester caelestis pascit
illa: nonne uos pluris estis illis? cum enim illa pascantur dei gratia, nemo sibi debet de sua industria et uirtute
blandiri. deinde quia simplicem uictum et naturalem cibum
reliquis cibis debuit anteferre. hic enim sobrietatis est cibus,
reliqui deliciarum atque luxuriae, hic communis omnibus
animalibus cibus, ille paucorum. exemplum itaque frugalitatis, F
magisterium parsimoniae est herbae simplicis uictu holerisque
uilis aut pomi contentos esse omnes oportere, quem natura
optulit, quem liberalitas dei prima donauit. ille salubris, ille
utilis cibus, qui morbos repellat, qui resecet cruditates, nullo
hominum partus labore, sed diuino effusus munere, sine
satione fruges, fructus sine semine, tam dulcis et gratus,

8 Bas. 96 B (40 D) 11 Matth. 6, 26 19 Bas. 96 C (40 D)

2 conualiscat (*corr. m2*) *C𝔄𝔄'* 4 terram *N'B et* (*corr.* terras) *M* 5 usuum *P et* (u *tert. eras.*) *CG* 7 est *postea add. G* 8 mirentur *CPM* (*hi m2*) *N'B* aliquis *C* (s *s. u. eras.*) *et* (s *s. u. m2*) *GS* cur Π*MSB* quod *N'* pecori *C* (o *ex* u *m3*) 14 pluris (i *ex* e) *CG𝔄'MB* plures *PV𝔄* pascuntur *GV𝔄'M et m1 S* (a *m2 in mg.*) 20 olerisque Π 21 contemptos *C* (*corr. m2*) *V* contemptus *G* (*corr. m2*) *P* contentus *𝔄M'* omnis *G* (-es *m2*) 23 utilis *G* (uti *in ras.*) cruditates *MS* crudelitatis *m1 CG* crudelitates *m3 C m2 G cet.* (el *eras. 𝔄'*) 24 partus *N'* (paratus *𝔄 m2*) *B* operatus *C m3 S* operatur *M m1* opertus *C m1 M m2 cet.* 25 fruges *C* (e *ex* i *m3*) semine *C* (e *pr. ex* i *m3*) tam *s.* et *m2 𝔄*

ut etiam repletis uoluptati atque usui sit. denique ad primas
datus mensas ad secundas remansit.

29 Quid autem creaturae huius adtexam miraculum et sapientiae 44 A
operatricis exprimam argumentum? in hac enim germinum
specie et illo uirentis herbae munere imago est uitae humanae
et naturae condicionisque nostrae insigne quoddam spectatur
et speculum elucet. illa herba et flos faeni figura est carnis
humanae, sicut bonus diuinitatis interpres organo suae uocis
expressit dicens: clama. quid clamabo? omnis caro
faenum et omnis gloria hominis ut flos faeni. aruit
faenum et flos decidit, uerbum autem domini manet B
in aeternum. dei sententia uox humana est. deus dicit:
clama, sed in ipso Esaia loquitur. ille respondit: quid
clamabo? et tamquam quid loqueretur audisset adiunxit:
omnis caro faenum. et uere; uiret enim gloria hominis in
carne quasi faenum et quae putatur esse sublimis exigua
quasi herba est. praematura ut flos, caduca quasi faenum
germinat uiriditatem in specie, non in fructu soliditatem,
hilarioris uitae quasi flos praetendens iocunditatem, breuiore C
spatio occasura sicut herba faeni, quod priusquam euellatur
arescit. quae enim firmitudo in carne, quae salubritas potest esse

30 diuturna? hodie uideas adulescentem ualidum, pubescentis
aetatis uiriditate florentem, grata specie suauique colore:
crastina die tibi faciem et ora mutatus occurrit et qui pridie
tibi lautissimus decorae formae uisus est gratia alio die
miserandus apparet aegritudinis alicuius infirmitate resolutus. D

4 Bas. 97 C (41 D) 9 Esai. 40, 6—8 22 Bas. 97 CD (41 DE) 24 Uerg. Aen. I 658

1 uolumtate *C* (*corr. m3*) uoluntati *GP𝔄M'* ad *eras. C* 2 mensis *C* 4 argumentum exprimam *N* hoc Π (hac *m3 C*) 8 uocis *C* (i *ex* e) 18 *post* germinat *add.* uita Π (uitae *C m3*) *MSB* uiriditatem (di *s. u.*) *m3 C m2 P* 19 i[v]ocunditatem *M* 22 pubescentē *G* pubescent[i]es *PM* 23 uiriditate Π*B* uirtute *N'MS* suauique Π*B* suaui *N'MS* 24 faciem 𝔄 *m2 Atr. Uind.* facie *cet.* ore *M m2 S* occurrit *N'S* occurret *cet.* 25 lautisumus *M* lautissimus *S*, *om. cet.* decorus *G m2*

plerosque aut labor frangit aut inopia macerat aut cruditas uexat aut uina corrumpunt aut senectus debilitat aut euiratos deliciae reddunt, luxuria decolorat. nonne uerum est quia aruit faenum et flos cecidit? alius auis atauisque nobilis et maiorum honestatus infulis, prosapiae ueteris clarus insignibus, amicis abundans, stipatus clientibus et utrumque latus tectus, producens maximam ac reducens familiam, repente aliqua accidentis periculi mole turbatus destituitur ab omnibus, a E
sodalibus derelinquitur, inpugnatur a proximis. ecce uerum est quia sicut faenum uita hominis, priusquam euellatur, arescit. est etiam qui dudum ubertate affluens copiarum, liberalitatis fama per ora uolitans singulorum, clarus honoribus, praeminens potestatibus, tribunalibus celsus, solio sublimis, beatus populis aestimatus, dum praeconum clamore deducitur, subita rerum conuersione in eum carcerem rapitur, quo alios ipse detruserat, et inter reos suos inminentis poenae F
deflet aerumnam. quantos pridie caterua plaudentium et inuidiosa frequentis populi domum pompa deduxit: et nox una gloriosae illum splendorem deductionis aboleuit ac repentinus lateris dolor effusis gaudiis luctuosam grauis successionem maeroris admiscuit. huiusmodi igitur est gloria hominis sicut flos faeni, quae etiam cum defertur nihil operibus adiungit, in qua nullus fructus adquiritur et, cum amittitur, euanescit omnem scaenam hominis et quam desuper obum-
31 brabat repente destituens et quam intus animabat. atque 45 A
utinam imitaremur hanc herbam, de qua ait dominus: germinet terra herbam faeni seminans semen secun-

4 Uerg. Aen. VII 56 5 Sall. bell. Iug. 85, 10 12 Cic. Tusc. I 34 18 Bas. 100 A (42 A) 20 fortasse respexit Ennium (uel Lucilium) A. 509 *M.* 24 Uerg. Aen. I 164 sq. 27 Gen. 1, 11

1 cruditas *M* crudelitas *C* (s *in ras. 3 litt.*) *S* (elitas *in ras. min. spatii*) *cet.* 4 cecidit Π decidit *N* 8 adcidentis *P et corr. m3 C m2 G* 9 derelinquitur *C* (i *alt. in ras.*) 10 hominum *N'* 22 operis *V* opibus *Dionysianus Maurinorum* 24 euanescit *C* (e *alt. ex* i *m3*) scęnam *S* scenam *cet.* 26 ait *C* (i *in ras.*, a *extra u.*) 27 terram *C* (m *eras.*)

dum genus et secundum similitudinem. seminemus
igitur semen secundum genus. quod sit genus audi dicentem
oportere nos quaerere illud diuinum, si quo modo illud tractare
possimus aut inuenire, quamuis non longe sit ab uno-
quoque nostrum. in ipso enim uiuimus et sumus et
mouemur, sicut quidam inquit uestrum dixerunt:
cuius et genus sumus. secundum hoc genus seminemus B
semen non in carne, sed in spiritu. non enim carnalia, sed
spiritalia semina seminare debemus, qui ad uitam peruenire
uolumus aeternam. quae sit autem similitudo non ignoras, qui ad
imaginem et similitudinem dei factus es. herba generi respondet
suo: tu non respondes generi tuo. tritici granum sparsum
terrae generis sui gratiam reddit: et tu degeneras. fruges
non adulterant sui sinceritatem seminis: tu adulteras puri-
32 tatem animae, uigorem mentis, corporis castitatem. non C
agnoscis opus esse te Christi? manibus suis ut legimus
te ille formauit: et tu, Manichee, alterum tibi asciscis
auctorem. pater deus dicit ad filium: faciamus hominem
ad imaginem et similitudinem nostram: et tu, Photiniane,
dicis quia in constitutione mundi adhuc non erat Christus
et tu, Eunomiane dicis quia dissimilis est patri filius. nam
si imago, non dissimilis utique, sed totum exprimens patrem,
quem pater substantiae suae unitate signauit. pater dicit D
faciamus: et tu cooperatorem negas. quod dixit pater filius
fecit: et tu aequalem negas, in quo conplacuit pater.

8, 33 Germinet inquit terra herbam faeni secundum genus.
in omnibus quae dicuntur nascentia terrae primum germen
est. ubi se paululum sustulerit, fit herba, postea faenum,

3 Act. 17, 27 sq. 8 I Cor. 9, 11 18 Gen. 1, 26 25 Matth. 3, 17 26 Bas. 100 B (42 B)

6 uestrum inquit *N* 9 semina *om. N, fort. recte* 10 quae est *N'B* quia *MS et* (a *s. u.*) *B* 15 corporis *C* (*m3 ex* corpus) potestatem Π 17 te (*m2 ex* et) *M* et *Carn. Diu.* asciscis *CGV* arciscis *P* adsciscis *cet.* 19 fotiniane *libri* 22 totum *ex* toto *N'B* 26 terram *C* (m *eras.*)

inde fit fructus. sunt nascentia quae de radice germinant ut arbores quae non sunt satae ex aliarum arborum radice nascuntur. in harundine uidemus quomodo in extremo eius uelut quidam fit nodus e latere et inde alia harundo germinat. est ergo in radice uis quaedam seminarii. insitiua quoque in F superioribus germinant. aliis ergo a radice, aliis diuerso munere series successionis adquiritur. inest enim nascentibus singulis aut semen aut uirtus aliqua seminaria et ea secundum genus, ut quod nascitur ex ea simile eorum quae sata sunt uel quorum de radice sit germinet, de tritico triticum, de milio milium; de pyro pyrus albo flore prorumpit, castanea quoque surgit de radice castaneae.

34 Germinet inquit terra herbam faeni secundum genus. 46 A et continuo parturiens terra nouos se fudit in partus et induit se amictu uiriditatis, gratiam fecunditatis adsumpsit diuersisque compta germinibus proprios suscepit ornatus. miramur quod tam cito generauerit: quanto maiora miracula sunt, si spectes singula, quemadmodum uel iacta in terram semina resoluantur ac, nisi mortua fuerint, nullum fructum adferant, si uero fuerint quadam sui morte resoluta, in uberiores fructus resurgant. suscipit igitur granum tritici putris glaeba et sparsum cohibet occatio ac uelut materno terra gremio B fouet et conprimit. inde cum se granum illud resoluerit, herbam germinat grata ipsa iam species herbescentis uiriditatis, quae statim genus satiui similitudine sui prodit, ut in ipso suae stirpis exordio cuius generis herba sit recognoscas atque in herbis fructus appareat: paulatimque adolescit ut faenum culmoque pubescens erigitur et adsurgit. ast ubi se geniculata iam spica sustulerit, uaginae quaedam futurae frugi

21 Bas. 100 BC (42 BC) Uerg. Georg. I 44

3 nascantur *PV et corr. m3 C m2 G* 10 tritico *C* (ti *s. u.*) 11 mileo mileum (*corr. m1*) *CG* 13 terra* *C* (m *eras.*) 14 fundit Π (n *eras. G*) et *om. N'* 15 amictum *N'MS* 17 germinauerit *Brux. Tell.* sunt miracula *MS* 20 si uero ... resurgant *om.* Π 21 suscepit Π (suscipit *C m3 G m2*) 𝔄 (*corr. m2*) *M'* putris *N'B et* (*m2 ex* putres) *MS* nutrix Π, *cf. Uerg. Georg. I 44* glęba *S* gleba *cet.* 23 illum Π 25 in *om.* Π

parantur, in quibus granum formatur interius, ne tenera eius C primordia aut frigus laedat aut solis aestus exurat aut uentorum inclementia uel imbrium uis saeua decutiat. succedunt quidam ordines spicae mirabili arte formati uel ad speciem grati uel ad tutamen nexu quodam inter se naturalis conligationis adstricti, quam prouidentia diuina formauit. et ne frugis numerosioris pondere uelut quaedam cedat fultura culmorum, uaginis quibusdam ipse culmus includitur, ut geminatis uiribus frugem possit multiplicem sustinere, ne D inpar oneri curuetur in terram. tum supra ipsam spicam uallum struitur aristarum, ut quasi quadam in arce praetendat, ne auium minorum morsibus spica laedatur aut suis exuatur
35 fructibus aut uestigiis proteratur. quid dicam quemadmodum clementia dei humanae prospexerit utilitati? faeneratum terra restituit quod acceperit et usurarum cumulo multiplicatum. homines saepe decipiunt et ipsa faeneratorem suum sorte E defraudant, terra fidelis manet et si quando non soluerit, si forte aduersata fuerit frigoris inclementia aut nimia siccitas aut inmensa uis imbrium, alio anno superioris anni damna conpensat. ita et, quando prouentus spem destituit agricolae, nihil terra delinquit et, quando arridet, ubertas fecundae matris se in partus effundit, ut numquam ullum dispendium suo inferat creditori.

36 Quae uero species pleni agri, qui odor, quae suauitas, quae F

1 Uerg. Georg. I 92 sq. Ecl. VI 33 sq. 6 Bas. 100 D, 101 A (42 DE) 12 Bas. 101 A (42 E)

4 formate Π (formatę *C m3*) formati *S* (ę *s.* i *m2*) 5 tutamen** *C* (ta *in ras. min. spatii*) nexu* *C* 6 quem *B* 7 fruges *C* (*corr. m3*) *GP𝔄M'B* frugięs *V* uelut* *C* (ueluti?), uelut *s. u. m2 M, om. S* 8 inse Π 9 sustenire *C* (*corr. m3*) 10 honeri Π (h *eras. C*) 11 archae *CP* arche *GV* 12 laedatur aut *om. N* exsuatur *C* (s *in ras.*) *P* 14 faeneratū* *C* 15 restituet *CP et* (restituat *m2*) *G* acciperit *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* usuratum *CPV* usuram 𝔄 (m *exp.*) *M'B* usurarum 𝔄' (rum *s. u. m2*) 16 hominis *C* (*corr. m3*) fęneratorem *MB* feneratorem *cet.* 19 damna *C* (amn *in ras.*) 21 in Π*B om. cet.*

uoluptas agricolarum! quid digne explicare possimus, si nostro utamur adloquio? sed habemus scripturae testimonia, quibus agri suauitatem benedictioni et gratiae sanctorum aduertimus comparatam dicente sancto Isaac: odor fili mei odor agri pleni. quid igitur describam purpurescentes uiolas, candida lilia, rutilantes rosas, depicta rura nunc aureis, nunc uariis, nunc luteis floribus, in quibus nescias utrum species amplius florum an uis odora delectant? pascuntur oculi grato spectaculo, longe lateque odor spargitur, cuius suauitate complemur. unde digne dominus ait: et species agri mecum est. cum ipso 47 A
est enim quam ipse formauit; quis enim alius artifex posset tantam rerum singularum exprimere uenustatem? considerate lilia agri, quantus sit candor in foliis, quemadmodum stipata ipsa folia ab imo ad summum uideantur adsurgere, ut scyphi exprimant formam, ut auri quaedam species intus effulgeat, quae tamen uallo in circuitu floris obsaepta nulli pateat iniuriae. si quis hunc florem decerpat et sua soluat in folia, quae tanti est artificis manus, quae possit lilii speciem re- B
formare? quis tantus imitator naturae, ut florem hunc redintegrare praesumat, cui dominus tantum testimonium tulit, ut diceret: nec Solomon in omni gloria sic uestiebatur sicut unum ex istis? rex opulentissimus et sapien-

4 Gen. 27, 27 8 Uerg. Aen. IIII 132 10 Psalm. XXXXVIIII 11 12 Matth. 6, 28 21 Matth. 6, 29

1 uoluntas II agricularum *C* (*corr. m3*) *P* (*corr. m2*) 𝔄*M'* possimus *CPV* possumus *cet.* 4 comparatum *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* fili *C m1* filii *C m3 cet.* mei *m3 ex* mi *C* sicut (*s. u. m2*) odor 𝔄 5 purporescentes *P* purporascentes 𝔄 *m1 M'B* purpurascentes 𝔄 *m2* 𝔄*'MS* 6 depict*** *C* (*om.* rura; a *m1*) de pictura *G* (*om.* rura) depictu (-ta *m2*) rura *P* 8 uis odora *N'MS* amplius odora (odor* *C* odor *B*) II*B* delectant *C m1 P* delectet *C m3 S m1 M* delectent *GV et S m2* delectat 𝔄*'* adlectat 𝔄*M'* allectat *B* 10 digne II diuine *N*, *fort. recte* 11 possit *N'B et m2 MS* 12 tantā *C* (ā *ex* a *m3*) uenustatem *N* uoluntatem II (uoluptatem *G m2*) 14 scyphi *M* sciphi *SB* scyfi II*N'* 18 manuus *C* (*corr. m3*) quae *m2 ex* qua *M* 20 tulit II reddit *N'* dedit *MSB* 21 solomon *M m1* salomon *M m2 cet.* gloria sua *N'B* 22 unus II (unum *m2 G*)

tissimus inferior iudicatur quam huius floris est pulchritudo.
37 quid enumerem sucos herbarum salubres, quid uirgultorum
ac foliorum remedia? ceruus aeger ramusculos oleae mandit
et sanus fit. lucustas quoque folia oleae adrosa liberant ab C
aegritudine. rubi folia superiacta serpenti interimunt eum.
culices non tangent te, si absenti herbam cum oleo coquas
et eo te perunxeris.

9, 38 Sed forte dicant aliqui: quid quod cum utilibus etiam D
letalia et perniciosa generantur? cum tritico conium, quod
inter alimenta uitae noxium repperias et, nisi praeuisum fuerit,
consueuit saluti nocere. inter alia quoque nutrimenta uitae
elleborus deprehenditur. aconita quoque fallunt frequenter et
decipiunt colligentem. sed hoc ita est ac si reprehendas terram, E
quia non omnes homines boni. sed quod plus est accipe quia
non omnes boni angeli in caelo. sol ipse prae nimio calore
spicas torret, adurit autem gignentium prima exordia. luna
quoque uiantibus iter monstrat, latronum prodit insidias. num
igitur dignum est, ut in his quae utilia sunt posthabentes
conditoris gratiam confiteri propter aliqua alimentorum noxia
creatoris prospicientiae derogemus, quasi uero omnia gulae F
causa debuerint procreari aut exigua sint quae uentri nostro
diuina indulgentia ministrauerit? definitae nobis escae sunt
et notae omnibus, quae et uoluptatem generent et corporis
39 salubritatem. singula autem eorum quae generantur e terris

3 cf. Wernerius abbas (Migne) CLVII 1151 5 cf. Plin. N. H. XXIIII 117 6 cf. Plin. N. H. XXVII 52 8 Bas. 101 B (43 A) 12 Uerg. Georg. II 152

1 pulchritudo est *N*, est *om. Brux.* 2 enumeres Π 4 lucustas *C m1* locustas *C m3 cet.* 5 rubi* *C* 6 absenti *C m1 GP𝔄'M'* absentii *V* absenthii 𝔄 absintii *C m3 M* (*corr.* -thii) *SB* 8 dicant aliqui *CGP* dicat aliquis 𝔄*M* (s *s. u. m2,* aliquid *M'*) *cet.* 9 pernitiosa *C* (*corr. m3*) *GN'B* 10 repperias *CP* reperitur *V* repperitur *cet.* 12 helleborus 𝔄*M'B* helleborum 𝔄' (m *ex* s) 15 ipse *om. MS* prae *om.* Π 16 aduret *corr. m3 C m2 GP* 17 demonstrat *Tell.* prodet (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 20 uero *eras. C* gu·lae (r *ut uidetur eras.*) *CGP* 22 aescae *C* (a *pr. eras.*) *P*

specialem quandam rationem habent, quae pro uirili portione conplent uniuersae plenitudinem creaturae. alia ergo esui, alia alii nascuntur usui. nihil uacat, nihil inane germinat terra. quod tibi putas inutile aliis utile est, immo ipsi tibi frequenter 48 A alio est usu utile. quod escam non adiuuat medicinam suggerit, et saepe eadem quae tibi noxia sunt auibus aut feris innoxium ministrant pabulum. denique sturni uescuntur conium, nec fraudi est eis, quoniam per qualitatem sui corporis uenenum suci letalis euadunt. frigida enim uis eius est suci, quam subtilibus poris in cordis sui sedem ducentibus praecoci digestione praeueniunt, priusquam uitalia ipsa pertemptet. elleborum autem periti locuntur escam esse et alimoniam B coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis uim pabuli nocentis euitent. etenim si ratione medicinae plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui uidetur esse contrarium, quanto magis proprietate naturae ad cibos proficit quod medica manu conuertitur ad salutem. per mandragoram quoque somnus frequenter accersitur, ubi uigiliarum aegri affectantur incommodo. C num quid de opio loquar, quod etiam nobis cotidiano prope usu innotuit, quoniam dolores eo grauissimi internorum saepe uiscerum sopiuntur? nec illud praeterit, quod conio plerumque furores libidinum marcuerunt et elleboro uetustae passiones aegri corporis sunt solutae.

7 Bas. 101 C (43 C) 12 Bas. 101 D (43 C), cf. Plin. N. H. X 197 18 Bas. 101 D (43 D), cf. Plin. N. H. XXV 150 20 Bas. 101 D (43 D), cf. Plin. N. H. XX 201 22 Bas. 101 D (43 D), cf. Plin. N. H. XXV 154 23 cf. Plin. N. H. XXV 54

5 usu *MS* usui *N'B* (i *eras.* 𝔄') usque ll (usquam *C m3*) 8 nec *C* (c *s. u. m2*) fraude *CGP* per *om. N'MS* pro *B* qualitatem 𝔄 (m *eras.*) *M'* qualitate 𝔄'*MSB* 10 poris *N'MS* uaporis *m1 CG* uaporibus *C m3 G m2 PVB* 12 loquuntur *M* loquntur *S* alimoniā *C* (ā *ex* a) alimonia 𝔄'*M'* 14 nocentes *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* euitent *C* (t *pr. in ras. m3*) 15 quoque *del. C m3* 17 cibum *N* 19 arcessitur *N'* (accersitur 𝔄' *m2*) afflictantur *N* 20 num *CGP* nam *cet.* loquor *CGP*

40 Non solum igitur nulla in his reprehensio creatoris, sed etiam incrementum est gratiarum, siquidem quod ad periculum putabas esse generatum ad remedia tibi salutis operetur. D nam et id quod periculi est per prouidentiam declinatur et id quod salutis per industriam non amittitur. an uero oues et caprae ea quae sibi noxia sunt declinare didicerunt et <non> solo odore per quoddam naturae mysterium, cum sint rationis expertes, rationem tamen euadendi periculi uel tuendae salutis agnoscunt noxiaque pariter ac profutura distinguunt, ita ut plerumque, cum armata uenenis tela senserint, notas petere E herbas atque his remedium uulneri dicantur adhibere? cibus illis ergo medicina est, ut resilire sagittas uideas ex uulnere, fugere uenena, non serpere. denique ceruis cibus uenenum est: coluber ceruum fugit, leonem interficit: draco helefantum ligat, cuius ruina mors uictoris est. et ideo summa ui utrimque certatur, ille ut pedem alliget, in quo casus uincti sibi nocere non possit, iste ne posteriore extremus pede aut calle capiatur angusto, ubi uel ipse se non queat retorquere et F draconem graui proterere uestigio uel sequentis elefanti

41 auxilium non habere. ergo si inrationabilia animalia norunt quibus sibi aut medicentur herbis aut subsidiis opem adferant, homo nescit, cui rationabilis sensus innascitur, aut tam alienus a uero est, ut quae cuique apta sint usui minime deprehendat, aut ita naturae ingratus bonis, ut quoniam taurini haustus sanguinis

5 Bas. 101 C (43 B) 10 cf. Plin. N. H. XXV 92 13 cf. Rabanus Maurus (Migne) CXI 204 14 cf. Plin. N. H. VIII 118 15 cf. Plin. N. H. VIII 32 24 Bas. 102 B (43 A)

3 operatur *C m3 N* 5 non (*ex* nouam) *C* nouam *GP* 6 non *addidi* 9 distingunt Π 10 senserunt ***M et*** (i *s.* u) *S* inserunt 𝔄 (*s. m. rec.* senserunt) ***M'*** petere *C* (e *alt. ex* i *m3*) 11 uulneri *C* (i *ex* e *m3*) 12 ex *scripsi* et *CPB et G* (t *in ras.*) e *cet.* uulnere Π*B* uulnere et *cet.* 14 helefantum *CG* elefantum *cet.* 15 summa *G m2 V* summe (summae 𝔄) *cet.* ui *om. N* utrumque Π 16 certantur *CGP* ille ut μ α ut ille *libri* casu* *C* (s *eras.*) uinctis *C* (i *alt. in ras.*) *V et* (s *del.*) *GM* uicti 𝔄' 19 aelefanthi *C* (h *eras.*) elefanthi *P* aelefanti *B*

letalis est homini, propterea laboriosum putet animal aut
nasci non debuisse aut sine sanguine debuisse generari, cuius
uirtus ad cultum agrorum utilis, ad usum plaustrorum habilis, 49 A
ad alimoniam suauis diuerso munere fulcit agricolas, quibus
deus, si bona sua norint, uniuersa donauit dicens: germinet
terra herbam faeni seminans semen secundum genus.
non solum enim spontaneam alimoniam conprehendit, quae
est in herbis et radicibus atque arborum reliquisque fructibus,
sed etiam eam quae industria comparatur et cultu rusticani
2 laboris adquiritur. quam decorum autem quod non statim B
fundere terras semen iussit et fructus, sed primo germinare,
deinde herbescere campos statuit, postea secundum proprie-
tatem sui generis semen adolescere, ut numquam aruorum
uacaret gratia, quae grato primum decore uernarent, postea
fructum suggererent utilitatem.

43 Sed forte quis dicat: quomodo secundum genus terra profert C
semina, cum plerumque semina iacta degenerent et, cum
bonum triticum fuerit seminatum, et decolor eius species et D
inferior forma reddatur? sed hoc si quando accidit, non ad
translationem generis, sed aegritudinem quandam et inaequali-
tatem seminis uidetur esse referendum. non enim desinit
esse triticum, si aut frigore aduratur aut imbre madidetur,
sed specie magis quam genere, colore quoque et corruptione
mutatum. denique frequenter madidata frumenta in sui generis
speciem reuertuntur, si aut sole aut ignibus torreantur aut

4 Uerg. Georg. II 458 sq. 5 Gen. 1, 11 10 Bas. 104 A (43 E) 16 Bas. 104 AB (43 E, 44 A) 22 Uerg. Georg. I 93

1 putet laboriosum *VN* 6 seminans *m2 s.* spirans *G* spirans *cet.* (*ortum ut uidetur ex* seminans *et supra scripto* spiron *i. e.* σπεῖρον) secundum genus non solum *in ras. min. spatii C* 7 alimonia *C* (-ā *m3*) *G* (-ā *m2*) *P* 8 arborum germinibus *B* 9 industriam *C* (m *eras.*) 11 primum *GP* 13 aruorum *MS* arborum *cet.* 14 uacaret *C* (t *s. u.*) 15 fructum *P et m1 CG* fructuum *m2 CG cet.* 16 proferet *C* (e *alt. del. m3*) 18 et decolor *CGP* decolor *cet.* 20 sed *V et m1 CM* sed et *S* sed ad *C m3 M m2 G corr. m1 cet.* 22 si autem II (em *eras. CG*)

diligentibus commissa cultoribus aeris temperie terrarumque E feracium ubertate foueantur. itaque reparatur in subole quod degenerauerat in parente. unde non periclitamur, ne praeceptum illud dei, cuius usus naturae inoleuit, in relicum successionis uitio destitutum sit, cum hodieque in seminibus generis sui

44 sinceritas reseruetur. nam lolium et reliqua adulterina semina, quae frugibus saepe miscentur, zizania nuncupari euangelii lectione cognouimus, sed ea proprium quoddam genus habent, F non ex tritici semine in aliud genus seminis decolora mutatione translata degenerem traxere naturam. denique hoc docet dominus dicens: simile est regnum caelorum homini, qui seminauit bonum semen in agro suo: cum autem dormirent homines, uenit inimicus eius et superseminauit zizania inter triticum. aduertimus utique quod zizania et triticum ut nominibus ita et genere uideantur esse discreta. denique et serui dixerunt ad patrem familias: domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? 50 A unde ergo habet zizania? et ait illis: inimicus homo hoc fecit. aliud enim semen est diaboli, aliud semen est Christi, quod seritur ad iustitiam. denique aliud filius hominis, aliud diabolus seminauit. adeo diuersa natura utriusque seminis, ut contrarius seminator sit. quod seminat Christus regnum est dei, quod seminat diabolus peccatum est. quomodo igitur potest unius generis esse regnum atque peccatum? sic est inquit regnum dei, quemadmodum si B homo iactet semen super terram.

6 Bas. 104 BC (44 AB) 7 Matth. 13, 26 11 Matth. 13, 24 sq. 17 Matth. 13, 27 sq. 25 Marc. 4, 26

4 relicum *C m1 GPV* reliquum *C m3 cet.* 9 decoris 𝔄 *m1 M'* decoloris 𝔄 *m2* 𝔄' decolori *Tell.* mutationem *P et* (m *eras.*) *C* (m *exp. m2*) *G* 10 degenere *CPM' et* (s *m2 s.* e *ult.*) *G* 13 et *om.* II (*s. u. m2 G*) 15 uideantur *C m3 G m2 VMB* uideatur *S* (ea *in ras.*) *et m1 CG cet.* 16 et *om.* 𝔄'*M'* 18 ergo *N* enim *CGV, om. P* 19 diabuli 𝔄' *et m1 CGP* diaboli *m3 C m2 GP* 21 diabulus *N'' et m1 CP* diabolus *C m3 P m2* adeo *C* (d *in ras.*) 23—25 quod seminat ... regnum dei *om.* II 26 iactet (ctet *extra u.*) semen (*in ras.*) *C* terram semen *C* (semen *del. m3*)

45 Est et homo, qui seminat uerbum, de quo scriptum est: qui seminat uerbum seminat. hic homo uerbum seminauit super terram, quando dixit: germinet terra herbam: et subito terrarum germina pullularunt et diuersae rerum species refulserunt. hinc pratorum uirens gratia abundantiam pabuli ministrauit, inde camporum spica flauescens imaginem pelagi fluctuantis commotione segetis uberioris expressit. sponte omnis fructus terra suggessit. etsi arata sine cultore esse non C poterat — nondum enim erat formatus agricola —, inarata tamen opimis messibus redundabat et haut dubito an maiore prouentu, siquidem nec cultoris desidia terrarum destituere poterat ubertatem. nunc enim fecunditas unicuique pro merito laboris adquiritur, ubi cultus spectatur agrorum, et neglegentia uel offensa aut diluuiis pluuiarum aut terrarum ariditatibus aut grandinis iactu aut quacumque ex causa soli uberis ste- D rilitate multatur. tunc autem prouentu spontaneo terra fructus locis omnibus inuehebat, quoniam is praeceperat qui uniuersorum est plenitudo. uerbum enim dei fructificabat in terris, nec ullo adhuc erat terra damnata maledicto. antiquiora enim mundi nascentis exordia quam nostra peccata sunt et recentior culpa, propter quam condemnati sumus in sudore uultus nostri panem manducare, sine sudore alimenta nescire. E

46 denique hodieque fecunditas terrae ueterem affluentiam spontaneae usu fertilitatis operatur. quam multa sunt enim quae adhuc sponte generantur. sed etiam in his ipsis quae manu quaeruntur magna ex parte manent nobis diuina beneficia, ut frumenta ipsa quiescentibus inferantur. quod propositae docet lectionis exemplum dicente domino quia sic est

2 Marc. 4, 14 18 Bas. 105 A (44 CD) 21 Gen. 3, 19 28 Marc. 4, 26—29 Bas. 104 C (44 BC)

1 et *om.* Π est *in ras.* *C* 3 terram *alt.* *C* (m *del.* *m3*) 10 optimis *CGV* 17 is *S* his (h *del.*) *CG𝔄M cet.* praeciperat *C* (*corr.* *m3*) *G* (*corr.* *m2*) 23 afluentiam *C* (*corr.* *m3*) *B* (*corr.* *m2*) *PV𝔄M'* affluentiae *MS* 24 spontaneae Π *et* *m1B* spontaneo *B* *m2* *cet.* usum *N'* (m *eras.* 𝔄) fertilitatem *M* *m2* 27 quiescentibus *C* (i *pr.* *in ras.*)

regnum dei, quemadmodum si qui iactet semen super terram
et obdormiat inquit et surgat nocte et die, et semen F
germinet et increscat, dum nescit ille. ultro terra
fructificat primo herbam, deinde spicam, deinde
plenum triticum in spica. et cum produxerit
fructum, statim mittit falcem, quoniam adest
messis. dormiente te igitur, homo, et nesciente fructus suos
ultro terra producit. dormis et surgis et frumenti per noctem
incrementa miraris.

11, 47 Diximus de herba faeni, nunc dicamus de ligno fructuoso 51 A
faciente fructum secundum genus, cuius semen eius in
ipso. dixit et facta sunt et subito ut supra floribus herba- B
rumque uiriditatibus ita hic nemoribus terra uestita est. con-
currerunt arbores, consurrexerunt siluae, uertices repente mon-
tium fronduerunt. hinc pinus, hinc cypressus in alta se extulerunt
cacumina, caedri et piceae conuenerunt. abies quoque non
contenta terrenis radicibus atque aerio uertice etiam casus
marinos tuto subitura remigio nec solum uentis, sed etiam
fluctibus certatura processit. nec non et laurus adsurgens
odorem suum dedit numquam suo exuenda uelamine. umbrosae C
quoque ilices uerticem protulerunt inhorrentem comam hiber-
nis quoque temporibus seruaturae. hoc enim in singulis priui-
legium natura tenuit in reliquum, quod sub ictu mundi sur-

10 Gen. 1, 11 Bas. 105 B (44 DE) 15 Bas. 105 B (44 E)

1 si qui iactet *M'* si quis (s *s. u.* 𝔄) iactet 𝔄𝔄' si homo iactet *MS* si iactet homo *B* iactes Π (iactet *G m2*) 2 surgat Π exsurgat *N'* exurgat *cet.* 3 increscat (e *ex* i) *C m3 G m2* ultro enim *N* 7 dormiente Π dormienti *N* te (*in ras. C*) igitur *CGV* igitur *P* igitur tibi *N* o homo *MSB* nesciente *C m3 GPV* nescienti *C m1 N* 8 ultro *C* (o *in ras.*) 9 incrimenta *C et* (*corr. m1*) *P* 10 nunc *C* (n *alt. s. u. m3*) fructuosu (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 11 faciente *SB et m2* 𝔄 faciens 𝔄 *m1 M'* facientem *M* (m *exp.*) *cet.* 14 consurrexere *N'MS* 15 frondiderunt *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) frondiuerunt *P* (i *eras.*) *V* cupressus *M* (u *pr. in ras.*) *B* 16 cedri *V𝔄'M* chedri *GP* 21 illices Π (l *pr. eras.*) inorrentem Π (*corr. m2 P*) 23 relicum *V* sub ictum *CP* subiectum *G* (sub ictu *m2*) *V*

gentis accepit. et inde manet sua ilicibus praerogatiua, manet
cypressibus, ut nulli uenti eas crinis sui ueste dispolient.
48 surrexerat ante floribus inmixta terrenis sine spinis rosa et
pulcerrimus flos sine ulla fraude uernabat, postea spina saepsit D
gratiam floris tamquam humanae speculum praeferens uitae,
quae suauitatem perfunctionis suae finitimis curarum stimulis
saepe conpungat. uallata est enim elegantia uitae nostrae et
quibusdam sollicitudinibus opsaepta, ut tristitia adiuncta sit
gratiae. unde cum unusquisque aut suauitate rationis aut
prosperioris cursus successibus gratulatur, meminisse culpae
eum conuenit, per quam nobis in paradisi amoenitate floren-
tibus spinae mentis animique sentes iure condemnationis E
ascripti sunt. inrutiles igitur licet, o homo, aut splendore
nobilitatis aut fastigio potestatis aut fulgore uirtutis, semper
tibi spina proxima est, semper est sentis, semper inferiora
tua respice. super spinam germinas, nec prolixa gratia manet.
breui unusquisque decurso aetatis flore marcescit.

12, 49 Sane ut caduca tibi noueris communia esse cum floribus F
ita etiam laeta cum uitibus, quibus generatur uinum, quo
cor hominis laetificatur. atque utinam, o homo, huius generis
imiteris exemplum, ut ipse tibi laetitiam iocunditatemque
fructifices. in te ipso suauitas tuae gratiae est, ex te pullulat,
in te manet, intus tibi inest, in te ipso quaerenda iocunditas 52 A
tuae est conscientiae. ideo ait: bibe aquam de tuis uasis

3 Bas. 105 BC (45 A) 20 Psalm. CIII 15 Bas. 108 A (45 C) 24 Prouerb. 5, 15

1 accipit (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 2 cupressibus *MSB et* (*m1* conpressibus) 𝔄', (*m1* quopressibus) 𝔄 quopraessibus *M'* ueste Π ueste honora *B* (ueste et honore *m2*) honore *N'MS* despolient *PN'B* 3 surrexerunt Π surrexerant *M* inmixtae *G m2 V* rosae *G m2* 4 pulcerimus *C m1* pulcerrimus *PV* pulcherrimus *C m3 cet.* in spina *CPV* in spinam *G* saepsit *MS* repsit Π (sepsit *m3 C*) raepsit *B* sepsit *N'* 6 suauitate Π 7 conpungat *C* (u *in ras.*) elegantia (e *alt. ex* i) *CG* 8 obsaepta *MS* opsepta *C* obsepta *cet.* 11 paradysi *CS* 12 animique *CMSB* animaeque *cet.* 15 est sentis semper *om. N'MS* 16 spina *C* (-ā *m3*) *P* spinas *cet.* 17 decursu aetatis *CVN'B* decor suauitatis (suauet. *P*) *GP* 23 inest Π id est *N* 24 tui *G et* (*corr. m2*) *P*

et de puteorum tuorum fontibus. primum omnium nihil
gratius florentis odore uitis, siquidem de flore earum sucus
expressus poculi genus conficit, quod et uoluptati et saluti
sit. deinde quis non miretur ex acini uinacio uitem usque in
arboris summum cacumen prorumpere, quam uelut quodam
amplexu fouet et quibusdam brachiis ligat et circumdat
lacertis, pampinis uestit, sertis coronat uuarum? quae ad imi- B
tationem uitae nostrae primum uiuam defigit radicem, deinde,
quia natura flexibilis et caduca est, quasi brachiis quibusdam
ita clauiculis quidquid conprehenderit stringit hisque se erigit
50 et adtollit. huius est similis plebs ecclesiae, quae uelut
quadam fidei radice plantatur et reprimitur humilitatis pro-
pagine, de qua pulchre ait propheta: *uineam ex Aegypto
transtulisti et plantasti radices eius, et repleta* C
*est terra. operuit montis umbra eius et arbusta
eius caedros dei. extendit palmites eius usque ad
mare et usque ad flumen propagines eius.* et per
Esaiam ipse dominus locutus est dicens: *uinea facta est
dilecto in cornu in loco uberi. et maceriam circum-
dedi et circumfodi uineam Sorech et aedificaui
turrem in medio eius.* circumdedit enim uelut uallo
quodam caelestium praeceptorum et angelorum custodia. *in-
mittet* enim *angelus domini in circuitu timentium
eum.* posuit in ecclesia uelut turrem apostolorum et prophe- D
tarum atque doctorum, qui solent pro ecclesiae pace praeten-

4 Cic. de sen. 52 13 Psalm. LXXVIIII 9—12 18 Esai. 5, 1 sq. Bas. 108 BC (45 DE) 23 Psalm. XXXIII 8 Bas. 108 C (45 E) 24 Bas. 108 CD (45 E, 46 A)

3 poculi *C* (o *in ras.*) 4 acini uinatio (uinacio *M*) *VN* hac inuinatio *CGP* 14 et replesti terram *N* 15 montis *C* montes *cet.* caedros *PBS* cedros *cet.* 16 extendisti *VN'B* palmitis *C* eius usque *C* (eius us *in ras. m3*) 17 propaginis *C* 19 macerię *M* macerie *S* 21 turrim (im *ex* em) *m3 C m2 GP𝔄M* medium *C* circumdedit *C* (t *in ras.*) enim eam *MS* 22 praeceptum *C* inmittit *N* 24 aeclesiam *C* (a *pr. eras.*) ecclesiam *B* (in *exp.*) *V*, *haud recte* turrim *m2 GPM*

dere. circumfodit eam, quando exonerauit terrenarum mole curarum; nihil enim magis mentem onerat quam istius mundi sollicitudo et cupiditas uel pecuniae uel potentiae. quod tibi demonstratur in euangelio, cum legis quia illa mulier, quae habebat spiritum infirmitatis, inclinata erat, ut rursum respicere non posset. curuata enim erat eius anima, quae inclinabatur E ad terrena compendia et caelestem gratiam non uidebat. respexit eam Iesus et uocauit, et statim mulier onera terrena deposuit. his cupiditatibus etiam illos oneratos fuisse demonstrat quibus ait: uenite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego uos reficiam. ergo illa anima mulieris quasi circumfossa respirauit et erecta est.

51 Sed et eadem uitis ubi circumfossa fuerit, religatur et erigitur, ne reflectatur in terram. reciduntur alia sarmenta, alia pro- F pagantur: reciduntur quae inani effusione luxuriant, propagantur ea quae bonus agricola iudicauerit fructuosa. quid ego adminiculorum ordines iugationisque discribam gratiam, quae uere atque manifeste aequalitatem docent in ecclesia esse seruandam, ut nemo se diues et honoratus adtollat, nemo pauper deiciat ignobilisque desperet? omnibus sit in ecclesia par atque una libertas, omnibus inpertiatur iustitia communis et gratia. ideo turris in medio est, quae exemplum de illis 53 A rusticanis, de illis circumferat piscatoribus, qui uirtutum arcem tenere meruerunt. quorum exemplis noster erigatur

4 Luc. 13, 11 sqq. 10 Matth. 11, 28 17 Cic. de sen. 53
19 Bas. 109 A (46 B)

1 exhoneranit Π (e *alt. ex* o *C*) 𝔄′ (h *eras.*) 2 modi Π (mundi *m3 V*) 3 solicitudo *C* 6 possit *C* (*corr. m3*) 𝔄′*M* erat enim *N′B* anima* *C* 8 honera *V et* (h *del.*) *CGP* 9 honeratos *CV et* (h *del.*) *GP* 10 laboratis *C* (la *in ras.*) 11 honerati *CPV et* (h *eras.*) *G* 12 circumfossam *CP et* (m *eras.*) *G* 12 et *pr. om. VN* erigitur (i *pr. ex* e) *Cm3 G m2* 16 agricula *C*𝔄*M′ et* (*corr. m2*) *P* 17 admiraculorum Π (*corr. m2 G*) adminicolorum 𝔄*M′* iuuationisque Π*B* discribam *C m1* describam *C m3 cet.* 19 seruanda *C* (-dā *m3*) *P* et Π*M′* aut *cet.* honeratus Π (*corr. m2 G*) onoratus 𝔄′ adtollat Π extollat *N*, *cf. Uerg. Aen. IIII 49* 24 archem Π (h *eras. CG*) elegatur *C* (*m3* eligatur) *G* (*m2* religatur) *P*

adfectus neque humi uilis et despicabilis iaceat, sed unius-
cuiusque mens ad superiora se subrigat, ut audeat dicere:
nostra autem conuersatio in caelis est. unde ne quibus
procellis saeculi possit reflecti et tempestate deduci, clauiculis
illis et circulis quasi amplexibus caritatis proximos quosque
conplectitur et in eorum coniunctione requiescit. caritas est B
igitur, quae nos superioribus nectit caeloque inserit. *qui enim*
manet in caritate, deus in eo manet. unde et dominus
ait: *manete in me et ego in uobis. sicut palmes non*
potest fructum adferre ab se, nisi manserit in uite,
sic et uos, si in me non manseritis. ego sum uitis,
52 *uos palmites estis.* euidenter igitur exemplum uitis ad
nostrae uitae institutionem arcessendum esse signauit, quae
primum ueris tepefacta temperie gemmare perhibetur, deinde C
ex ipsis sarmentorum articulis fructum emittere, de quibus
oriens uua formatur paulatimque augescens inmaturi partus
retinet acerbitatem nec potest nisi matura iam et cocta dulce-
scere. uestitur interea uiridantibus pampinis uinea, quibus et
aduersum frigus omnemque iniuriam non exiguo munitur sub-
sidio et a solis ardore defenditur. quid autem eo uel spectaculo
gratius uel fructu est dulcius, uidere serta pendentia uelut
quaedam speciosi ruris monilia, carpere uuas uel aureo colore D
uel purporeo renitentes? hyacinthos ceterasque gemmas fulgere

3 Philipp. 3, 20 4 Bas. 107 C (46 A) 7 I Ioh. 4, 16 9 Ioh. 15, 4 sq. Bas. 107 B (45 D) 14 Cic. de sen. 53 20 Cic. de sen. 53

1 humi uilis *MS* humilis *N'* humilis diues *G* (es *exp.*) *cet.* despicabiles *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* 3 quibus Π*N'B* aliquibus *MS* *post* quibus *add.* est Π (*eras. G*) 4 posset *CPV* 5 proximus *C* (*corr. m1*) *G* (*corr. m2*) *P*𝔄*M'* quoque *CP*𝔄*'M' et* (*corr. m2*) *G*𝔄 6 cognitione *N'* 7 nos *N* nostra Π 8 *fort.* caritate <in deo manet et> deus 9 palma *G m2 P* 10 ab 𝔄*'* (b *eras.*) a *V* 11 non · *C* (on *in ras.*) 12 palmitis (-es *m3*) *C* (-es *m2*) 𝔄 15 armentorum *C* 17 acerbitatem (b *ex* u) *CP* dulciscere *M' et* (*corr.*) *m3 C m2 G*𝔄*M* 23 purpureo *G m2 VM'MSB* renidentes 𝔄*M'M* iac*intus *C* (-os *m3*) *P* iaquinctus *G* (iacinctos *m2*) iacinctos *VM* iachinctos *S* hyachintus 𝔄 (-os *m2*) *M'* hyacinctos 𝔄*'* yachintos *B*

existimes, coruscare Indicos, albarum emicare gratiam, nec aduertis ex his admoneri te, homo, ne inmaturos fructus tuos dies supremus inueniat aut plenae tempus aetatis opera parua deducat. acerbus enim fructus amarior esse consueuit nec potest dulce esse nisi quod ad maturitatem perfectionis adoleuerit. huic uiro perfecto nec frigus horrendae mortis nec sol E iniquitatis nocere consueuit, quia obumbrat ei gratia spiritalis et omnia mundanae cupiditatis et corporeae libidinis restinguit incendia, defendit ardores. laudent te quicumque conspiciunt et agmina ecclesiae uelut quaedam palmitum serta mirentur, spectent singuli fidelium pulchra animarum monilia, delectentur maturitate prudentiae, splendore fidei. confessionis decore, iustitiae pulchritudine, ubertate misericordiae, ut dicatur tibi: uxor tua sicut uitis abundans in lateribus F domus tuae, eo quod redundantiam uitis fructiferae copiosae munere liberalitatis imiteris.

13, 53 Sed quid ego in sola uite immoror, cum omnia genera arborum utilia sint? alia ad fructum nata, alia ad usum data. 54 A nam et quibus non est fructus uberior tamen usus pretiosior est. caedrus suspendendis tectorum apta culminibus, eo quod huiusmodi materies et procera sit spatiis nec onerosa parietibus. lacunaribus quoque comendisque fastigiis habilis est cypressus. unde et ecclesia dicit in Canticis: trabes domo-

14 Psalm. CXXVII 3 23 Cant. 1, 17

1 emicare 𝔄'M'MS et 𝔄 *m2* eminitare 𝔄 *m1* imitare *C* (i *pr. ex* e *m3*) *V* emitare *P* imitari *G* (ri *ex* re) *B* 3 ple*ne *C* parua *CGP* in parua *VB* inparata 𝔄'*MS* inperata 𝔄 (*m1 corr.* inparata, *m2* inpetrata) *M'* 4 deducat Π deducant *N'* dedeceant *MS* decedat *B* 5 maturitatē *C* (ē *ex* e *m3*) 6 uero *CGP*𝔄'*B* horridae *N'* noctis *MS* 9 incendio *C* (-ia *m3*) *G* (-iū *m2*) *P* te *om.* 𝔄', et *CGP* 10 a*gmina *C* (u *eras.*) *eglesiae *C* (a *eras.*) 11 fidilium *C* (*corr. m3*) 12 splendorem *CVN' et* (m *eras.*) *G* 15 redundantia *C et* (a *alt. ex* ā) 𝔄 20 caedrus *BS* cedro *CP et m1 G* cedrus *G m2 VM* chedrus *N'* (h *eras.* 𝔄) 21 honerosa Π (h *exp. m2 CP*) 22 comendisque *VB* commendisque *CMS et* (m *pr. exp.*) *P*, (committendisque *s. m2*) *G* commendandisque *N'* 23 cupressus 𝔄*M'MSB* cipressus 𝔄'

rum nostrarum caedri, lacunaria nostra cypressi, in his esse declarans decora sui ornamenta fastigii, qui quasi trabes uerticem ecclesiae sua uirtute sustineant et fastigium B eius exornent. laurus et palma insigne uictoriae: lauro uictorum capita coronantur, palma manus uictricis ornatus est. unde et ecclesia ait: *dixi, ascendam in palmam, tenebo altitudines eius.* quae eminentiam uidens uerbi et sperans quod ad eius altitudinem possit ascendere et scientiae summitatem dicit: *ascendam in palmam*, ut omnia relinquat inferiora et ad superiora contendat, ad brabium Christi, ut suauis eius fructus carpat et gustet; suauis enim uirtutis est C fructus. populus quoque coronis arbor umbrosa uictricibus et salix lenta uitibus habilis uinciendis quid aliud mystice declarant nisi bona esse Christi uincula, quae nocere non soleant, uincula gratiae, uincula caritatis, ut unusquisque suis uinculis glorietur, sicut gloriabatur et Paulus dicens: *Paulus uinctus Iesu Christi?* his ligatus uinculis dicebat: *quis nos separabit a caritate Iesu Christi?*, uinculis abstinentiae, uinculis caritatis. his ligatus uinculis etiam Dauid ait: D *in salicibus in medio eius suspendimus organa nostra.* buxus quoque elementorum apicibus utilis exprimendis leui materia usum manus puerilis informat, unde ait scriptura: *scribe in buxo*, simul ut admoneat te ipsa materia, quae semper uiret nec umquam foliis exuitur suis, ne umquam

6 Cant. 7, 8 13 Uerg. Ecl. III 83 16 Philem. 1 17 Rom. 8, 35 19 Psalm. CXXXVI 2 23 Esai. 30, 8

1 caedri *VSB* cedrinae *G m2* chedri *N'* (h *eras.* 𝔄) cedri *cet.* cupressi 𝔄*MSB* cipressi 𝔄' cupressa *M'* cypressina *G m2 V* 3 sustenerant *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P*𝔄' 4 insigne II ad insigne *N* uicturiae (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GP* 6 *et* 9 palma *CP et* (-ā *m2*) *G* 10 bra*bium *C m1* (bra*uium *m2*) brabium (u *s.* b) *M* brauium *G m2 PV*𝔄'*B et* (u *pr. m2 in ras.*) *S* brachium *G m1* 𝔄*M'* 11 suaues 𝔄'*MSB et m2 GP*𝔄 13 leta *C et* (lenta *m2*) *G* mystice 𝔄'*B* mistice *GPMS* misticae *CV* mysticae 𝔄*M'* 16 gloriabatur et *CVMSB'* et gloriabatur et 𝔄*M'* gloriabatur *GP*𝔄' 18 separauit *CPV*𝔄*M'* xpi ihu *N'* xpi *MSB* 21 buxus *C* (x *in ras.*) helementorum *CG* 24 sexuitur *C* (s *del. m3*)

spei tuae dissimulatione nuderis, sed semper tibi per fidem
54 germinet spes salutis. quid ego enumerem quanta uarietas
arborum, quam diuersus in singulis et pulcher ornatus, quam E
patulae fagi, quam procerae abietes, quam comantes pinus,
quam umbrosae ilices, quam populi bicolores, quam nemorosa
et rediuiua castanea, quae simul ut excisa fuerit, tamquam
siluam ex se pullulare consueuit, quemadmodum in arboribus
ipsis aetas aut senilis aut nouella deprehenditur; iunioribus
enim exiliores rami, antiquioribus ualidiora et nodosa sunt
brachia, illis folia leuigata atque diffusa, istis contractiora et F
aspera. sunt etiam arbores, quae senili atque emortua radice
successionem sui, si forte caedantur, reparare non nouerint,
aliae, quibus aut iuuentas uiret aut natura fecundior est, quibus
excisio lucro potius quam ullo detrimento sit, ut per plures
sui rediuiua successione renouentur heredes.

55 Est etiam, quod mireris, ipsis sexsus in pomis, est discretio
sexus in arboribus. nam uideas palmam, quae dactulos generat,
plerumque inclinantem ramos suos et subicientem et concu-
piscentiae atque amplexus speciem praetendentem ei arbori, 55 A
quam marem palmam adpellant pueri rusticorum. illa ergo
palma feminea est et sexum suum subiectionis specie con-
fitetur. unde cultores lucorum praeiaciunt ramis eius dactulorum
uel palmitum semina masculorum, quibus illi femineae arbori
uelut quidam sensus perfunctionis infunditur et expetiti con-

4 Uerg. Ecl. I 1 5 Aen. VIII 276 16 Bas. 112 AB (47 AB)

5 helices *C et* (*corr. m2*) *G* *lices *P* uiuicolores Π (bicolores *G m2*) *B* nemorosae (*om. et* rediuiua) castaneae Π 6 ut *s. u. m3 C* 7 siluam *MS* silua *cet.* 10 leuig*ata *C* (r *eras.*) contrariora *CGP* 11 mortua *CGP* 12 succensionem *CG et* (*corr. m2*) *P* 13 iuuentus *V m2* 𝔄' 14 excissio *C et* (s *alt. exp. m2*) *G* (s *alt. eras.*) *P* ullo *om. N* 16 in ipsis Π*B* sexsus *C* sexus *cet.* est etiam *G* 17 dactulos *CG* dactylos *P m1* 𝔄*M'SB* dactilos *P m2 cet.* 19 arbore *C et m1 GP* arbori *m2 GP et* (ri *in ras. m2*) 𝔄' 20 palmam *om. N'* atpellant *C* 22 lucorum 𝔄 locorum *cet.* *post* locorum *add.* eius Π*B* praeiaciant *C* dactylorum *PN* dactilorum *CGV* 23 ille *C et* (*corr. m1*) 𝔄'

cubitus gratia praesentatur. quo munere donata rursus erigitur et eleuat ramos suos et in ueterem statum comam suam rursus adtollit. de ficu quoque eadem est opinio ideoque B plerique secundum domesticam et fructiferam ficum agrestem ficulneam feruntur inserere, eo quod cito fructus fecundae illius et domesticae ficus uel aura temptati aliqua uel aestu defluere ferantur in terram. unde gnari huius remedii grossis arboris agrestis alligatis ad illam feracem arborem medentur eius infirmitati, ut possit fructus proprios reseruare iamiamque, si deforent remedia, lapsuros. quo admonemur uelut quodam aenigmate naturae non refugere eos qui a nostra C fide et consortio separati sint, eo quod et gentilis, qui fuerit adquisitus, quo grauior fuerit adsertor erroris, eo uehementior possit fidei defensor existere et si quis de haereticis conuertatur, uel confirmet eam partem, in quam se commutata opinione contulerit, maxime si habeat aliquod directum naturae, ut uiuida eius possit esse sententia, si adminiculetur ei adtentio sobrietatis, obseruantia castitatis. profunde ergo circa eum studium tuum, ut similitudine fructiferae illius ficus de D praesentia et coniunctione agrestis illius arboris tuam possis conroborare uirtutem. ita enim tua nec dissoluetur intentio
56 et diligentiae fructus et gratiae reseruabitur. quam multa sunt autem quae doceant naturalem duritiam posse diligentiae studio temperari, quibus affert cultus ruralis exemplum. nam plerumque cito florent mala granata et fructum

3 Bas. 112 B (47 BC) 10 Bas. 112 BC (47 CD)

1 repraesentatur *N'MS* 3 fico *N'* 6 temtati *CP et* (*m2* temptante) *G* 7 terra *CPV* gnari *𝔄'SB* ignari *𝔄* (i *pr. s. u.*) *M'*Π haud ignari *M* (haud *s. u. m2*) non ignari (non *s. u. m2*) *liber bybl. can. s. Ambros. Mediol.* 9 seseruare *C et* (se *exp.*) *P* 11 refulgere *CP et* (l *eras.*) *G* fugere *M et* (re *in mg. m2*) *S* 12 sunt *VN'* 13 aquisitus *CP* adquisitus *G* (d *s. u. m2*) uehementior *C* (o *ex* u) 15 uel Π uelut *N* qua Π𝔄*B* commota *CGP* 17 possit eius esse *MSB* 19 illius *C* (u *in ras. mai. spatii*) 21 tuam *CP* dissoluetur *C* (e *in ras.*) dissoluitur 𝔄 22 gratia *MS*

adferre non possunt, nisi congruis peritorum remediis ex- E
colantur, plerumque sucus uanescit interior et foris species
eius pulchra praetenditur. quae non inmerito conparatur
ecclesiae, ut habes in Canticis ad ecclesiam dictum: ut
cortex mali Punici genae tuae et infra: si floruerit
uitis, floruerint mala granata. ecclesia enim bonum
fidei fulgorem confessionisque praetendit tot martyrum sanguine
speciosa et quod est amplius Christi cruore dotata, simul
plurimos intra se fructus usu istius pomi sub una munitione
conseruans et uirtutum multa negotia conplectens; sapiens F
enim spiritu celat negotia. amygdalis quoque hoc genere
medicari feruntur agricolae, ut ex amaris dulces fructus fiant,
ut terebrent eius radicem arboris et in medium inserant
surculum eius arboris, quam Graeci πεύκην, nos piceam dici-
mus, quo facto suci amaritudo deponitur. ergo si agricultura
conuertit stirpium qualitates, nonne studia doctrinae et disci-
plinae adtentio mitigare possunt quaslibet aegritudines passio- 56 A
num? nemo ergo positus uel in adulescentiae uel intem-
perantiae lubrico de sui conuersione desperet. ligna plerumque
in meliores uertuntur usus: non possunt hominum corda
57 mutari? docuimus non solum inter diuersi generis arbores esse
fructum diuersitates, sed plerumque in eadem specie arborum
conpugnare sibi fructus. alia enim species masculorum, alia
femineorum fructuum, sicut de dactulis supra iam diximus.

4 Cant. 4, 3   5 Cant. 7, 12   10 Prouerb. 11, 13   11 Bas. 109 CD, 112 A (46 E, 47 A)

2 uaniscit *C et* (*corr. m2*) *GP*   3 inmereto *C*   4 ut *alt. G m2 N'* et *G m1 cet.*   5 floruerit *CP𝔄' et* (er *eras.*) *G* fluerit *V* (*corr. m2*) floruit *𝔄M'B et* (si *om.*) *MS*   6 floruerint *scripsi* floruerunt *libri*   7 martirum *CMB*   8 donata (t *s.* n *m2*) *G*   9 usus *C* (s *alt. eras.*)   10 negotia multa *N*   11 ętenim *MS*   in spiritu Π   amygdalis *B* amigdalis *cet.*   12 fiant fructus *Uind.*   13 medio Π   14 quem Π (quam *G m2*)   ΠΕΘΙΚΕΝ *S* (*m2 in mg.* ΠΕΟΥΚΕΝ) peucen Π*B* peuchen *N'* peticen *M*   18 aduliscentiae *CP et* (*corr. m2*) *G*   20 et non *G m2 N'*   22 fructum *CGP* fructuum *cet.*   diuersitatis Π𝔄*M'*   24 dactylis *CN'S* dactilis *cet.*   supra iam *scripsi* ut supra iam Π supra *N*

quis autem possit conprehendere uarietatem, speciem gratiam- B
que pomorum, singulorum quoque utilitatem fructuum suco-
rumque proprietatem, quae cuique rei apta uideantur, quemad-
modum aegris uisceribus hominum amariora poma medicentur
et inflationem asperitatemque interiorem temperent, quemad-
modum rursus umorum aspera pomorum dulcibus temperentur?
denique ea medicina antiquior, quae herbis curare consueuit
et sucis, nec ulla firmior sanitas quam quae salubribus refor- C
matur alimentis. unde secundum naturam docemur quia sola
nobis esca medicina est. herbis certe ulcera aperta clauduntur,
herbis curantur interna ideoque medicorum est opus herbarum
potestates noscere; hinc enim medendi usus inoleuit.

14, 58 Sed ut ad simplicia poma reuocemus stilum, alia sunt D
quae quocuntur sole, alia quae et testis et corticibus clausa
conplentur. mala et pyra, uuarum quoque genera omnia nuda
obiecta sunt soli, nucis autem et nucleae, nuculei quoque
fructus et testa opertus et cortice alitur tamen et ipse calore
solis et quantum pineae densitate nuculeus absconditur, tantum E
59 solis calore nutritur. quanta deinde domini prouidentia est, ut
ubi mollior fructus, ibi folii crassitudo ualidius tegimentum
tuendo deferat pomo, quod uidemus in fructu ficulneae.
delicatiora itaque ualidioribus munienda sunt, ut et ipse
dominus per Hieremiam docet dicens: s i c u t f i c u s i s t a s
b o n a s r e c o g n o s a m t r a n s l a t o s I u d a, q u o s e m i s i

13 Bas. 112 CD (47 D) 19 Bas. 112 D (47 DE) 23 Hier. 24, 5

1 posset *CP et* (*corr. m2*) *G* uarietatem *C* (e *alt. in ras.*) 6 umorum *𝔄'MS* humorum *𝔄* (h *s. u.*) *cet.* aspera pomorum *om. CP* asperitates *G s. u. m2* (*in quo* sucis *m2 s. u. post* dulcibus) asperitates pomorum *V* 10 aperte *C* 14 quocuntur *CP et m1 G* cocuntur *G m2 𝔄M'* coquuntur *cet.* et testis et II testis et *N'* testis aut *MSB* 16 nuculei *CM et* (u *alt. eras.*) *S* nuchlei *P* (h *eras.*) nuclei *cet.* 17 aliter II (-tur *G m2*) 18 *post* solis *add.* atque nutritur *N*, *qui om. mox* tantum ... nutritur (tanto ... nutritur *in mg. m2 B*) quanta *MSB* nuculeus *CGM et* (u *alt. eras.*) *S* nuclius *P* nucleus *cet.* 19 prouidentia est *Henricus Schenkl* prouidentiae *CP* prouidentie *G* (-ia *m2*) prouidentia *cet.* 20 molior *C* mollior (l *pr. s. u.*) *GP*

de loco isto in terram Chaldaeorum in bona, et
confirmabo oculos meos super illos in bona. tam-
quam delicatos enim uelut quodam misericordiae suae ualidiori F
saepsit tegmine, ne teneri fructus maturius interirent. denique
de ipsis etiam in posterioribus dicit: delicati mei ambu-
lauerunt uias asperas, quibus infra ait: constantes
estote, filii, et proclamate ad dominum. hoc enim solum
aduersum omnes procellas atque iniurias inuiolabile tegimen,
inpenetrabile munimentum est. ubi ergo teneri fructus ibi
crassiora tegmina et munimenta foliorum; contra autem ubi
fructus ualidiores ibi teneriora folia, ut malus arbor docet. 57 A
pomum enim ualidius non multo indiget protectionis auxilio;
nam ipsa protectionis crassioris umbra pomo nocere plus
60 posset. denique doceat nos pampinus naturae gratiam et diuinae
sapientiae interna mysteria. uidemus enim ita scissum atque
diuisum, ut trium foliorum speciem uideatur ostendere; ita
pars media distincta est, ut nisi inferioribus haereret, separata
spectantibus uideretur. ea autem ratio uidetur seruata naturae, B
ut et solem facilius admittat et umbram obtexat. denique
procerius media pars eius extenditur et in ipsa summitate
tenuatur, ut plus pulcritudinis quam tegumenti praeferat.
etenim brabii speciem uidetur effingere significans quod uua
inter pendentes ceteros fructus habeat principatum, cui tacito
quodam iudicio naturae, sed euidenti indicio innascitur species

5 Baruch 4, 26 6 Baruch 4, 27 14 Bas. 112 D (47 E)

1 caldeorum Π 3 ualidiore *B* 4 saepsit *MS* repsit *CP et m1 G* sepsit *G m2 cet.* tenere *CP et* (-ri *m2*) *G* 7 clamate *V Carn.* dn̄m Π dm̄ *N*, *fort. recte* 8 homines *CP et* (*corr.* omnes) *G* tegimen *CP* tecmen *V* tegmen *cet.* 10 grassiora *CGPMS* grossiora *V* filiorum *C et* (*corr. m2*) *G* 12 *post* multo *s. u. m2 add.* tegmine *G* auxilio . . . protectionis *om. CG*, *add. in mg. inf. m2 P*, *cf. p. 102 u. 6* 14 gratia *CP* 15 uidimus *CP et* (*corr. m2*) *G* 16 specie *CP et* (-ē *m2*) *G* 21 pulcritudinis *CGS* pulchritudinem *N'* pulchritudinis *cet.* tegimenti *MSB* tegumentum *N'* 22 brabii 𝔄' bra*** 𝔄 (brachii *m2*) brauii *C* (i *alt. eras.*) *cet.* 23 tacito *C* (to *in ras.*)

et praerogatiua uictoriae. secum igitur habet brabium suum, quo et munimen sibi praebetur aduersum iniurias uel aeris C pariter imbriumque uiolentiam et inpedimentum non adfertur ad recipiendum solis calorem, quo tepefacta alitur coloratur augetur. ficulneae quoque folium aeque prope ut pampinus quadrifida rescinditur diuisione, quod eo clarius uidetur quo maius est folium, sane non ita ut pampinus uel ora omni uel summitate crispanti. sicut enim in ficulneae folio crassitudo ualidior ita in pampino species elegantior. crassi- D tudo igitur folii proficit ad tempestatis iniuriam repellendam, interscissio ad fructus gratiam uaporandam. denique hoc genus pomi grandinem non cito, maturitatem cito sentit, quia et
61 latere uidetur aduersus iniurias et patere ad gratiam. quid ego foliorum describam diuersitates, quemadmodum alia rutunda, alia longiora, alia flexibilia, alia rigidiora sint, alia nullis facile uentis labentia, alia quae leui motu decutiantur aurarum? E

15, 62 Inexplicabile est singularum rerum exquirere proprietates et uel diuersitates earum manifesta testificatione distinguere uel latentes occultasque causas indeficientibus aperire docu- F mentis. una nempe atque eadem est aqua et diuersas plerumque sese mutat in species: aut inter harenas flaua aut inter cautes spumea aut inter nemora uiridantior aut inter florulenta discolor aut inter lilia fulgentior aut inter rosas rutilantior aut in gramine liquidior aut in palude turbidior aut in

18 Bas. 113 A (47 E) 21 Bas. 113 B—D (48 B—E)

1 brabium *CP𝔄 et m1 G* brauium *G m2 cet.* 3 pariterque *G* (que *eras.*) 6 quadrifidare escinditur *C* (*corr. m1*) *GP* quadrifida rescinditur *V* quadrifida interscinditur *N* *post* uidetur *add.* auxilio nam ipsa protectionis (pro *in ras. ex* per *C*) *CG et* (*his exp.*) *P* (*in quo* periectionis); *cf. p. 101 u. 12* 8 omni *MSB* omnia *G* (a *exp.*) *cet.* 10 profic*it *C* repellandam *C* 11 uaporandam Π*B* uaporandi *cet.* 12 et *om. N'* 13 uidetur *C* (u *ex* b) aduersum *MSB* 14 ergo *CG et* (r *s. u.*) *B* (r *eras.*) *S* 15 rutunda *M' et m1 C𝔄* rotunda *C m3 𝔄 m2 cet.* 21 in diuersas (*om. postea* in) *N'* 24 roseta *N'* (t *eras.* 𝔄) 25 aut in g. liquidior *s. u. C* palute (*corr.*) *m3 C m2 GP* turbidior *G m2 MB* turpidior *G m1 cet.*

fonte perspicacior aut in mari obscurior assumpto locorum quibus influit colore decurrit. rigorem quoque pari ratione commutat, ut inter uaporantia ferueat, inter umbrosa frigescat, 58 A
sole repercussa exaestuet, niuibus inrigata glaciali umore canescat. quemadmodum autem sapor eius ipse conuertitur, ut nunc asperior, nunc amarior, nunc uehementior, nunc austerior, nunc dulcior pro specierum quibus infusa fuerit qualitate uarietur! asperatur inmaturioribus sucis, tunso cortice nucis foliisque contritis, amara fit absentio, uino uehementior, austerior aliis, grauescit ueneno, melle dulcescit. si B
uero ei lentiscum, terebinti quoque fructus uel et nucis interior misceatur, in olei mollem naturam facile transfunditur. cum sit autem altrix omnium uirgultorum, diuersos singulis usus ministrat. si radices alluat uel nubibus fusa descendat, discretas dat omnibus uires, radicem inpinguat, caudicem prouehit, ramos diffundit, folia uirescere facit, fructum alit semina, pomum augere consueuit. ergo cum eadem sit omnium nutrix, alia arborum genera tristiores ferunt sucos, alia dul- C
ciores, alia tardos, alia praematuros. ipsae quoque inter se discrepant suauitates. alia suauitas in uinea, alia in olea, alia in cerasis, alia in fico, discreta in malo, dispar in dactulo.
63 tactus ipse aquae alibi lenis, alibi asperior, plerumque pinguior est. pondere quoque distat frequenter ut specie;

1 prespicatior *C et* (per *m2*) *G* praespicatior *P* prispicatior *M'* assumto *C* adsumpto *cet.* 2 colorum Π (locorum *G m2*) rigore *CP et* (-ē *m2*) *G* 3 uaborantia *C* (*corr. m3*) *P* 4 exestuat *CGP* aestuit 𝔄 *m1 M'* aestuet 𝔄 *m2* 𝔄' umore *M* humore (h *s. u. m2*) *SB cet.* 9 contritis *C* (t *pr. in ras.*) *S* (con *s. u. m2*) contristis *P* tritis *M* amarior 𝔄 *m2 B* absentio *PN' et m1 CGP* absintio *S, m2 CB et* (*corr.* absentio) *M* absinthio *G m2 V* 10 alusterior *C* (l *eras.*) 11 terebentis *C m1* terebenti *m1 GP* terebinti *VMSB et m2 CGP* terebynti 𝔄' terebynto 𝔄*M'* interior pars *α* 12 misceantur *V*𝔄*M'* 14 aluat *C* (u *eras.*) adluat *MS* alat *cet.* 16 fructuum *VMSB* 20 suauitate *Brux.* sua uirtute 𝔄' 21 cerasis *MSB* cereseis 𝔄 ceraso 𝔄' (aso *in ras.*) ceraseis *CPM' et m1 G* cerasiis *G m2 V* ficu *G m2 SB et* (*m2* fico) *M* im malo *CGP* dactilo Π𝔄*B* dactylo *cet.* 23 pinguior** *C* ut *in ras. S* et *G m2*

nam plerisque locis grauior, plerisque leuior extimatur. non mirum igitur si, cum ipsa in se discrepet, discrepent etiam inter se lacrimae arborum, quae eiusdem aquae adluuione D generantur. et cum una sit omnium causa, diuersus singularum usus, diuersa natura est. aliam uim habet cerasi arboris lacrima, aliam lentisci. disparem quoque balsami guttam odorata orientis ligna sudare produntur, diuersum quoque lacrimarum genus uirgulta ferularum in Aegypto ac Libya quadam ui naturae secretioris inlacrimant. quid autem tibi referam — clementem licet esse sermonem — quod electrum lacrima uirgulti sit et in tantae materiae soliditatem E lacrima durescat? nec leuibus id adstruitur testimoniis, quando folia aut surculorum minutissimae portiones aut exigua quaedam animantium genera in electro saepe reperiantur, quae uidetur cum adhuc gutta esset mollior, recepisse et solidata tenuisse.

64 Sed quid ego uili sermone decerno cum alta atque pretiosa ratione naturae, cum iste sermo humano alatur ingenio, naturam autem omnium prouidentia diuina formauerit? unde F uelut habenis quibusdam uerborum cohibenda diffusio est, ne quod Solomoni specialiter sapientiae munere diuinitus uidetur esse conlatum, usurpatorie uideamur exponere differentias arborum et uirtutes radicum et quaecumque sunt abscondita et inprouisa, sicut scriptum est. quae nec ab ipso

5 Bas. 113 AB (48 AB), cf. Plin. N. H. XIII 66; XXIIII 42 11 Bas. 113 B (48 AB), cf. Plin. N. H. XXXVII 43 et 46 23 Sap. 7, 20 sq.

1 extimatur II aestimatur *G m2 cet.* 2 si cum] sicut *G* (*m2* si sicut) 𝔄' discrepat *G m2* discrepent 𝔄*M'* discrepant 𝔄' 5 caerasi *G* cerasei 𝔄*M'* 6 lacrimam *CP* alia *CPV* 7 gutta *CP* produnduntur *C* 9 libya 𝔄*M'* libia *cet.* 10 decet esse *M. Haupt Opusc. III 618* 11 soliditate *CPV* 14 elechtro *C* (h *eras.*) *P* electhro *V* lectro 𝔄' 15 uidentur *G* (n *exp.*) *cet.* 18 iste *C* (e *in ras.*) 20 uelut Π*MSB* et uelut *N'* abenis *CGP* 21 solomoni *M* solomon *CP* salomon *G m1 V* salomoni *G m2 cet.* 22 usurpatorie *MSB* usurpatoriae *C* (a *alt. eras.*) *cet.*

tamen manifestata produntur, ut mihi uideatur potuisse eum
disputare de uirgultorum generibus, non potuisse tamen plenius
65 omnis creaturae explicare rationes. quodsi inriguis aquarum 59 A
plerumque et segetes laetiores sunt et uirides fabae et hortorum B
multiplex suscitatur et resuscitatur gratia, si uiridantibus toris
fluuiorum exundantium ripa decoratur, quemadmodum ad uerbum
domini, quod omni aquarum cursu est redundantius, subito
creatura uirgultorum omnis effloruit! festinarunt campi non
commissam sibi frugem edere, ignorata horti holerum genera,
florum miracula germinare, ripae fluminum se uestire myrtetis,
properauerunt arbores cito surgere, cito se in florem induere, C
uictum hominibus, pecoribus pabulum ministrare. fructus
communis est omnibus, usus quoque est datus omnibus.
simul utrumque arbores germinarunt, aliud quo uesceremur,
aliud quo refrigerante umbra defenderemur a sole. cibus in
fructu, usus amoenitatis in foliis; tamen quia praescia erat
prouidentia creatoris quod fructum sibi maxime hominum
auiditas uindicaret, reliquis prouidit animantibus, ut specialem
iis donaret alimoniam. itaque esca his non mediocris in foliis D
est corticibusque siluestribus; ea quoque quae ad usum medendi proficerent, id est suci lacrimae surculi pariter ministrata sunt. itaque illa quae post experimento usu exemplo
utilia cognouimus, ea a principio creator, cui usui apta donaret,
praescientiae suae maiestate de sinu terrarum iussit exire. et
66 quia iussit dominus ut germinaret terra herbam faeni

1 Reg. III 4, 29 (33) 4 Uerg. Georg. I 1 5 Uerg. Aen. VI 674 11 Uerg. Georg. I 187 sq. 25 Gen. 1, 11 Bas. 105 C, 108 A (45 A—C)

2 non** *C* (ex *ut uidetur eras.*) 3 omnis *M* (*corr.* omnes) *S* omnese *CP et* (e *alt. eras.*) *G* omnes se *V* omne secretum 𝔄 (s *uerbi* rationes *eras.*) 𝔄' (*in quo* racionis) *M' et* (*in quo* creaturae *om. legitur* rationis) *B* 7 cursus *CP et* (a *eras.*) *G* (s *exp.*) *B* 9 aedere *CP et* (a *exp.*) *G* 10 mirtetis *CM* 12 pecoribus *ΠB* pecori *cet.* 15 in fructu usus *MSB* infructuosus *G* (osus *exp. m2*) *cet.* 17 fructu *G m1* fructus *G m2 P* 19 hiis *C* his *cet.* alimonia *C* (*post* a *alt. ras.*) *P et* (-ā *m2*) *G* 20 aedendi *CP* edendi *G* (*corr. m2*) *VM* 25 terram *C* (m *del. m3*) faeni 𝔄*M'* foeni 𝔄'*MS* feni *cet.*

et lignum fructiferum faciens fructum secundum E genus, cuius semen eius in eo, ne forte quis dicat in multis arboribus neque fructum neque semen uideri et putet diuinum in aliquo uaccillare praeceptum, ut a ueritate sit dubium, illud aduertat, quia nequaquam fieri potest, ut non aut seminibus utantur uniuersa gignentia aut habeant aliqua quae uideantur cum uirtute seminum conuenire, idque si quis diligenter intendat, manifesta testificatione poterit conprehendere. nihil uidentur seminis habere salices, habent F tamen in foliis granum quoddam, quod habeat uirtutem seminis, ut eo commisso terris tamquam posito surgat arbos de surculo et tamquam de semine se exsuscitet. grano itaque illo radix prima coalescit; de radice pullulat non solum salicis, sed etiam reliquarum ad similitudinem huiusmodi generis arborum silua. habet autem et radicis generatio uirtutem 60 seminis, unde plerique ea satione incrementum sui nemoris propagauerunt.

67 Magna dei uirtus in singulis. nec miretur aliquis, si in uirgultis magnam dei dixi esse uirtutem, siquidem magnam uirtutem suam in lucustis esse dixit et bruco, eo quod diuinae maiestatis offensa magna moderamine sterilitatis Iudaicae atque inopiae solueretur. magna enim uirtus patientia, magna uirtus prouidentia. indigni enim erant, qui uterentur fecundi- B

20 Psalm. CIIII 34 Ioel 1, 4

4 putet *C* (u *ex* o *ut uidetur*) uaccillare *M'* (c *pr. eras.*) uacillare *GPV𝔄'MSB* 5 dubium] deuium *ed. Rom.* 7 idque *C* (id *in ras.*) 9 seminis *C* (is *ex* um *m1*) saiices *C* (es *ex* is *m3*) 11 arbus *m1 CV* arbuste *G* (-tū *m2*) arbusta *P* arbor *CV m3 cet.* 13 primo *Uallombrosanus 32* (*nunc Laurent.*) *et liber s. Marci 509* (*nunc Laurent.*) cohalescit *CPV* coalescat *G* (i *s.* a *alt. m2*) salices II (-is *m2 G*) 15 habent *B* radices *CB et* (*corr. m2*) *G* radicis *P* (-es *m2*) *𝔄'* (radix *m2*) generatio *om. N* uirtutem *G* (em *ex* um) 16 eā *C* satione *MSB* sationem *CP* ratione *VN' et in mg. m2 B* 18 dn̄i *G* 19 dn̄i *B* 20 lucustis *M'M et m1 CGP𝔄S* locustis *m3 C m2 GP𝔄S* bruco *CP𝔄M' et m1 G* brucho *G m2 cet.* 21 magna *CP𝔄M' et m1 G* magno *G m2 cet.* 23 enim II etenim *N*

tate terrena, qui terrarum laeserant creatorem. et uere magnus, qui miserabili fame nefas tantae impietatis ulciscitur. itaque si magna uirtute dei sterilem brucum terra generauit, quanto magis uirtute magna quae fecunda sunt procreat.
68 quis pineam uidens non stupeat tantam diuino praecepto artem inolitam inpressamque naturae, quemadmodum ab ipso centro distantibus licet mensuris pari adsurgat glutino, quo
proprios fouet fructus? itaque per circuitum eadem species C
et ordo seruatur et quidam in singulis plagis nuculeorum partus exuberat atque in orbem redit fructus et gratia. itaque in pinea ista imaginem sui natura uidetur exprimere, quae a primo illo diuino caelestique mandato priuilegia accepta custodit et partus suos quadam annorum uice et ordine refert,
69 donec consummatio temporis impleatur. sed ut in hoc fructu
gratam speciem sui signat, ita etiam in myricis, id est D
humilibus uirgultis figuram inprobae calliditatis expressit. sicut enim duplici corde uiri ubique praesto sunt et gratiam simplicitatemque apud bonos praetendunt et uitiosissimis glutinantur, ita etiam et in aquosis et in desertis contrario quodam usu haec uirgulta nascuntur. unde et Hieremias dubia morum atque insincera myricis comparauit.
7,70 Germinet inquit terra, et statim omnis surgenti germine E
terra completa est. et homini dicitur: dilige dominum
deum tuum, et non est caritas dei omnium infusa uisceribus. F
surdiora corda hominum sunt quam dura saxorum. terra in-

15 Bas. 116 C (49 B) 20 Hier. 17, 6 22 Bas. 116 A (48 E) 23 Deut. 6, 5 Matth. 22, 37

3 brucum *CPVN'B et G m1* bruchum *G m2 cet.* 5 quis (s *s. u. m3*) *C et* (*in quo* *pineam, s *eras.*) *G* 6 arte *CP* 9 nuculeorum (u *alt. eras.*) *𝔄S* nucleorum *M'B* 11 *pinea *G* (s *eras.*) 13 quadam *C* (a *pr. in ras.*) referat *C* refret *𝔄'* 14 fructum *CP* fructu *G* (tu *ex* tū) *M et* (s *in mg. m2*) *S* 15 *et* 21 myricis μ myricibus *N'SB* miricibus *cet.* 16 inprope *C* 19 acosis *C* 20 et *s. u. C, ut uidetur m1, fort.* delendum in hieremia *G* 22 *post* terra *add.* herbam uirentem *Uallombrosanus 32 et liber s. Marci 509* omnes *G* (omni *m2*) *𝔄'MS* surgent in *MS* 24 deum *om. N'B*

debitos fructus nobis ministrat, dum obsecundat auctori: nos debitum munus negamus, dum non ueneramur auctorem.

71 uide in paruis quae prouidentia sit dei et, quia conprehendere non potes, mirare quomodo alia semper florentia reseruarit, alia mutationes habere uoluerit expoliationis et amictus. inter cana niuium, pruinas frigorum uiriditatem suam arua conseruant et cum ipsa tecta sint gelu, partus sui tamen haut exiguam speciem uiriditatis obtexunt. in ipsis quoque generibus arborum, quae diuturnis frondibus uestiuntur, non mediocris distantia est. seruat indumentum suum semper olea uel pinus, sed tamen folia sua saepe commutant nec ea quasi diuturna, sed quasi succedanea praetendunt suae arboris pulchritudini perpetui integritate uestitus uicem muneris obumbrantes. palma autem uirens semper manet conseruatione et diuturnitate, non inmutatione foliorum. nam quae primo germinauerit folia, ea sine ulla substitutionis successione conseruat. imitare ergo eam, o homo, ut dicatur et tibi: *statura tua similis facta est palmae.* serua uiriditatem pueritiae tuae et illius innocentiae naturalis, quam a primordio recepisti, ut plantatus secus decursus aquarum fructum tuum in tempore tuo habeas praeparatum et folium tuum non defluat. hanc uiriditatem gratiae semper florentis in Christo secuta ecclesia dicit: *in umbra eius concupiui et sedi.* hanc praerogatiuam doni uirentis acceperunt apostoli, quorum nec folium umquam potuit elabi, ut eorum etiam umbra curaret aegrotos; obumbrabant enim infirmitates corporis fides mentis et florentia merita uirtutum. mane ergo plantatus in

61 B C D

6 Uerg. Georg. II 376 10 Bas. 109 A (46 B) 115 B (49 B) 18 Cant. 7, 7 20 Psalm. I 3 23 Cant. 2, 3 25 Act. 5, 15

5 reseruauit *N'B* seruauerit *V* 7 sunt II (sint *G m2*) *B, fort. recte* 8 haud *G m2* aut *G m1 cet.* 9 diurnis II 12 diurna II succidanea *B Tell.* 13 uice *G* (c *ex* ẽ) *B* 17 ea *CPV* 23 *umbra *C* 24 acceperunt II (e *alt. m2 ex* i *G*) acceperant et *N* 26 obumbrabant *scripsi* obumbrabat *M et* (ba *exp.*) *S* obumbrant II*B* obumbrat *N'* infirmitatis *C* infirmitati *N'MS, fort. recte*

domo domini. ut in atriis eius sicut palma floreas et ascendat in te gratia ecclesiae et sit odor narium tuarum sicut mala et fauces tuae sicut uinum optimum, ut inebrieris

72 in Christo. bene admonuit iste uersiculus repetere paene intermissum quia diximus praecepto domini uitem etiam pullulasse, 62 A quam postea post diluuium a Noe plantatam esse cognouimus. sic enim habes, quia Noe agricola erat terrae et plantauit uitem et bibit de uino eius et obdormiuit. non ergo Noe auctor est uitis, sed plantationis. neque enim nisi eam repperisset ante generatam, plantare potuisset. cultor ergo, non auctor est uitium. deus autem, qui sciret quod uinum sobrie potatum sanitatem daret, augeret prudentiam, inmodice sumptum ad uitia causas daret, creaturam dedit. abundantiam B humano arbitrio reseruauit, ut parsimonia naturae esset magisterium sobrietatis, abundantiae noxiam lapsumque temulentiae sibi ascriberet humana condicio. denique et ipse inebriatus est Noe et obdormiuit consopitus a uino. itaque per uinum patuit deformitati, qui per diluuium excreuit ad gloriam. sed dominus et in eo creaturae suae gratiam reseruauit, ut eius fructum nobis conuerteret ad salutem ac per eum nobis C peccatorum remissio proueniret. unde pie Isaac dixit: odor Iacob odor agri pleni. id est naturalis odor. quid enim pleno rure suauius, quid uitis odore iucundius, quid fabae flore gratius? unde quamuis ingeniose quis ante nos dixerit: 'non uitem aut ficum patriarcha olebat aut frugem, sed uirtutum spirabat gratiam', ego tamen et odorem ipsum terrae simplicem atque sincerum pro gratia benedictionis accipio, quem fraus nulla conposuit, sed ueritas indulgentiae caelestis D

2 Cant. 7, 8 sq. 3 Cant. 5, 1 7 Gen. 9, 20 sq. 11 Sir. 34, 28 sq. (31, 37 sq.) 17 Gen. 9, 21 21 Gen. 27, 27 25 cf. Philo Quaest. in Gen. IIII 214, de Iacob II 1, 4

1 ut in *in ras. min. spatii C* 4 repetere pene *C* (ere p *in ras.*) repeti paene *P* 5 praeceptum *C* 9 uitis*** sed *C* (sed *eras.*) 13 sumptus *C* (s *alt. s. u. m3*) ad*uitia (i *eras.*) *CG* uitia tua *N'* 18 deformitate *C* 19 gratiae *C* 21 remissio peccatorum *N'* 23 iocundius *GPV et m2 C𝔄S* 27 accipio *CGP* accipiam *cet.*

infudit. denique inter benedictiones sacratissimas computatur, ut tribuat nobis dominus a rore caeli uim uini, olei atque frumenti, cui est honor laus gloria perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum amen.

DIES QVARTVS.

1, 1 Qui uindemiam colligit uasa prius quibus uinum infunditur 61 E
(Serm. VI) mundare consueuit, ne sors aliqua uini gratiam decoloret. F
quid enim prodest ponere uitem ordine, fodere quodannis aut aratris sulcos ducere, putare, subrigere, adiungere ulmis et quodam conubio copulare, si tanto labore uina quaesita in uase coacescant? matutinos quoque solis ortus si quis spectare desiderat, emundat oculos suos, ne quid pulueris, ne quid purgamentorum oculis eius insidat, quo tuentis hebetetur optutus, neue aliqua caligo nebulosa corporeos uisus 62 I
spectantis obducat. nobis in lectione exoriundus est sol, qui ante non fuerit. primum iam diem sine sole transiuimus, secundum sine sole transegimus, tertium sine sole confecimus: quarto die iubet deus fieri luminaria, solem et lunam et stellas. sol incipit. emunda oculos mentis, o homo, animaeque interiores optutus, ne qua festuca peccati aciem tui

1 Gen. 27, 28 6 cf. Usener Epic. fr. 396 7 cf. Baeda de orth. Gramm. lat. VII 289, 12, Albin. Orthograph. ibid. 309, 34 *K.* 8 Uerg. Ecl. I 73 9 Uerg. Georg. I 2

2 uim *om.* Π*B* (abundantiam *s. u. m2 G*); habundantiam *post* frumenti *add. B* et olei *N'* 3 est est *C* laus *om. M, in mg. m2 S* gloria *s. u. m1 C* potestas *M* (*exp. m2 et s. scr.* perpetuitas) *S* 4 *post* amen *add.* CONTULI *M* EXPLICIT DIES TERTIUS (*haec om. GP*). INCIPIT DIES QUARTUS Π*MB et* 𝔄*M'* (*add.* DE LUMINARIIS) 𝔄' (*add.* DE LUMINARIBUS) EXPLIC̄ DE DIE III. S̄C̄Ī AMBROSII. INCIPIT EIUSDEM DE DIE IIII. *S* EXPLICIT LIBER TERTIUS. INCIPIT QUARTUS *Brux.* 6 in quibus *C* (in *del. m3*) 8 prodeest *C* (e *pr. eras.*) *P* quodannis *P et m1 CG* quotannis *C m3 G m2 cet.* 11 uasae *C* (e *in ras.*) 13 insideat 𝔄'*MS* insidiat 𝔄*M'* intuentis *V* intuentes *N'* (-is *m2* 𝔄') aebetetur *CGP* euitetur *V* 14 corporeus *C* 15 spectantes *C*𝔄*M' et* (-is *m2*) *G* espectantis *P* exoriundus Π*B* exoriendus *G m2 cet.* 19 oculus *C* (-os *corr.*) *P* animique *MS* 20 interiores *G*𝔄 *m2 S* interioris *G*𝔄 *m1 cet.*

praestringat ingenii et puri cordis turbet aspectum. emunda aurem, ut uase sincero scripturae diuinae nitida fluenta F suscipias, ne qua ingrediatur contagio. procedit sol magno iubare diem, magno mundum conplens lumine, uaporans calore. caue, o homo, solam eius perpendere magnitudinem, ne nimius fulgor eius uisus tuae mentis obcaecet, ut qui e regione in radium eius intendit repercusso lumine omnem subito amittit aspectum ac, nisi in ceteras partes uultum suum oculosque conuertat, aestimat se nihil uidere et tuendi munere esse fraudatum, si uero deflectat optutum, integrum 63 A sibi officium perseuerat. caue igitur ne et tuum radius eius exoriens confundat aspectum. et ideo prius firmamentum caeli aspice, quod ante solem factum est, terram aspice, quae antequam sol procederet, coepit esse uisibilis atque composita, germina eius aspice anteriora solis lumine. anterior brucus quam sol, antiquior herba quam luna. noli ergo deum credere, cui uides dei munera esse praelata. tres dies transacti sunt: et solem nemo quaesiuit et luminis claritas abundauit. B habet enim et dies suam lucem, quae praecessor est solis.

2 non igitur te tanto splendori solis temere committas — oculus est enim mundi, iocunditas diei, caeli pulchritudo, naturae gratia, praestantia creaturae — sed quando hunc uides, auctorem eius considera, quando hunc miraris, lauda ipsius creatorem. si tam gratus est sol consors et particeps creaturae, quam bonus est sol ille iustitiae! si tam uelox iste, C ut rapidis cursibus in die ac nocte lustret omnia, quantus ille, qui ubique semper est et maiestate sua complet omnia!

21 Secundi sent., cf. Mullach Fragm. phil. graec. I 518 u. 25 sqq., 513 u. 12 22 Bas. 12 AB (50 DE) 25 Malach. 4, 2 27 Psalm. LXXI 19

1 aspectu *CP* 2 scriptura *C* 8 ac *C* (*in ras.*) 12 aspectu *C* 14 proderet 𝔄*M'* prodiret 𝔄'*MSB* 15 brucus *CP et m1 G* bruchus *G m2 VMSB* rubus 𝔄*M'* rebus 𝔄'; brucus *corruptum, fort. ex* arbos (arbus) *ortum* 20 splendore *CG* 21 iucunditas *M'M et* (ioc. *corr.*) 𝔄' *m1 S m2* 22 praestantia *C* (tan *m1 in ras. min spatii*) 23 lauda prius ipsius *N'*

si admirabilis qui iubetur exire, quam supra admirationem qui dicit soli et non exoritur, ut legimus! si magnus est qui per horarum uices locis aut accedit aut decedit cotidie, qualis ille qui etiam, cum se exinaniret, ut nos eum possemus uidere, erat lumen uerum, quod inluminat omnem hominem uenientem in hunc mundum! si praestantissimus qui obiectu D terrae patitur saepe defectus, quantae maiestatis qui ait: adhuc ego semel et mouebo terram! illum terra abscondit, istius motum non potest sustinere, nisi uoluntatis eius substantia fulciatur. si caeco damnum est huius solis gratiam non uidere, quantum peccatori damnum ueri luminis munere defraudatum perpetuae noctis tenebras sustinere!

3 Ergo cum uides solem, adtende terram, quae ante fundata est, adtende herbam faeni, quae praestat ordinis priuilegio, E adtende ligna, quae plaudunt, quod priora luminibus caeli esse coeperunt. numquid merita faeni maiora quam solis aut numquid potior ligni praerogatiua? absit ut insensibilia tanti muneris praeferamus ministro. quid igitur praeuidit altitudo sapientiae et scientiae dei, ut prius inciperent ligna esse quam illa duo mundi lumina et quidam caelestis oculi firmamenti, nisi ut cognoscerent omnes diuinae testimonio lectionis terram sine sole posse esse fecundam? nam quae F potuit sine sole prima rerum semina germinare potest utique semina accepta nutrire et proprio fotu sine calore solis partus
4 edere. hac igitur uoce quadam suorum munerum clamat natura: bonus quidem sol, sed ministerio, non inperio, bonus meae fecunditatis adiutor, sed non creator, bonus meorum altor

1 Iob 9, 7 4 Philipp. 2, 7 5 Ioh. 1, 9 8 Agg. 2, 60 20 cf. p. 111 u. 21

3 orarum Π (hor. *m2 G*) 𝔄 (*corr. m2*) *M'* 6 obiectus Π (s *eras. G*) *B* 7 quiantę *C* 8 ego semel et *CGP* semel et ego *V* et ego semel *N'* ego semel *MSB* 9 motu *C* non potest sustenere *C* (test suste *in ras. minoris spatii*) 11 quanto magis *N'* damnum est *G* (est *s. u. m2*) 15 plaudunt *C* (a *s. u.*, au *in ras.*, *fort.* plodunt *scriptum fuit*) 16 numquid potior *C* (potior *exp. m1*) 20 luminaria *GN'S et* (ria *eras.*) *P*, *cf. p. 110 u. 18* 21 firmamento *C* 25 aedere *CP* 27 alator (a *alt. eras.*) *CG* al*tor *P* alitor *N'*

fructuum, sed non auctor. interdum partus meos et ipse adurit, frequenter mihi et ipse damno est, plerisque me locis indotatam relinquit. non sum ingrata conseruo, mihi est in usum datus, mecum labori est mancipatus, mecum subiectus 64 A est uanitati, mecum corruptionis subditus seruituti. mecum congemescit, mecum parturit, ut ueniat adoptio filiorum et humani generis redemptio, quo possimus et nos a seruitio liberari. mecum adsistens laudat auctorem, mecum hymnum dicit domino deo nostro. ubi maior eius est gratia, ibi mecum est ei commune consortium. ubi sol benedicit, ibi terra benedicit, benedicunt ligna fructifera, benedicunt pecora, benedicunt uolucres mecum. in mari positus illum nauta accusat, me B desiderat; in montibus illum pastor declinat, ad mea germina, ad meas festinat arbores, quibus exaestuans obumbretur, ad meos fontes sitiens et lassus adcurrit.

5 Sed ne oculorum tibi exiguum uideatur esse testimonium, C emunda aurem, admoue eam caelestibus oraculis; duobus enim et tribus testibus stat omne uerbum. audi dicentem: fiant luminaria in firmamento caeli ad inluminationem terrae. quis hoc dicit? deus dicit. et cui dicit nisi filio? deus ergo pater dicit: 'fiat sol', et filius fecit solem; dignum D enim erat, ut solem mundi faceret sol iustitiae. ipse ergo eum in lumen adduxit, ipse eum inluminauit, ipse ei donauit fundendi luminis potestatem. factus est ergo sol; ideo et ipse seruit, quoniam dictum est: fundasti terram, et permanet; dispositione tua permanet dies, quoniam uniuersa seruiunt tibi. etenim cum dies seruiat, quomodo non seruit sol, qui factus est in potestatem diei? quomodo non seruit

6 Rom. 8, 15 8 Psalm. CXXXXVIII 3 Dan. 3, 62 sqq. 11 Psalm. CXXXXVIII 9 sq. 18 Gen. 1, 14 Bas. 120 BC (50 E, 51 A) 22 Malach. 4, 2 25 Psalm. CXVIII 90 sq. 28 Psalm. CXXXV 8 sq.

6 congemiscit *C m3 GPB et m2 𝔄S* mecum parturit *ΠB* et conparturit *cet.* 7 redemtio *C* 8 adsistens ... mecum *om. G* ymnum *C* 17 etmunda *C* (t *exp. m3*) *G* (t *eras.*) *PM* 22 erat enim *N* ergo *s. u. m1 C* 26 dispositione *C* (si *s. u. m3*) 28 potestatem *G m2 SB* potestate *G m1 cet.*

luna et stellae, quae factae sunt in potestatem noctis? etenim quanto maiorem his gratiam creator donauit, ut aer solito amplius solis claritate resplendeat, dies serenius luceat, noctis inluminentur tenebrae per lunae stellarumque fulgorem, caelum uelut quibusdam floribus coronatum ita ignitis luminaribus micet, ut paradiso putes uernante depictum spirantium rosarum uiuis monilibus renitere, quanto igitur amplius his decoris uidetur esse conlatum, tanto amplius debent; cui enim plus committitur plus debet. et ideo bene a plerisque ornamentum caeli est nuncupatum, eo quod sit stellarum monile pretiosum.

6 atque ut sciamus quia fertilitas terrarum non calori solis ascribitur, sed diuinae indulgentiae deputatur, ait propheta: omnia a te expectant, ut des illis cibum in tempore; dante te eis colligent sibi, aperiente te manum tuam uniuersa implebuntur bonitate et infra: emitte spiritum tuum, et creabuntur et renouabis faciem terrae et in euangelio: considerate uolatilia caeli, quia neque serunt neque metunt, et pater uester caelestis pascit illa. non ergo sol aut luna fecunditatis auctores sunt, sed deus pater per dominum Iesum omnibus liberalitatem fertilitatis inpertit.

7 Pulchre autem exposuit nobis propheta quid sit quod ipse ait quia fecit deus solem in potestatem diei et lunam in potestatem noctis. nam in ipso psalmo centesimo tertio, de quo supra diximus, scripsit: fecit lunam in tempora, sol agnouit occasum suum. cum enim

4 Bas. 117 C (50 B) 8 Luc. 12, 48 13 Psalm. CIII 27 sq. 15 Psalm. CIII 30 17 Matth. 6, 26 23 Psalm. CXXXV 8 sq. 25 Psalm. CIII 19

2 subito *G* 3 serenius *C* serenus *VN'* 5 coronatum floribus *MS* 6 pudes *CP* uenerante *M* (*corr. m2*) uenerande *S* (*corr. m2*) 7 renidere *MS* 10 nuncopatum (*corr. m2*) *CG* nunccopatum *P* (nunccup. *m2*) 14 eis *CP𝔄'M'MS et* (*ex* illis) 𝔄 illis *G* (illi *del. m2 et s. scr.* ei, *sed eras.*) *V* (*m2* eis) illis eis *B* 15 ubertate *N'* 18 nec metunt *M* 22 ipse *C* (e *ex* i *m3*) 24 nam] nam et *N'* 25 luna *C* (-ā *m3*) *VM'* 26 tempora *C m1* tempore *C m3 GPV* temp̃ 𝔄' cognouit *N'*

dies horas suas complere coeperit, sol debitum sibi agnoscit occasum. est ergo in potestate diei sol et luna in potestate B noctis, quae temporum uicibus oboedire conpellitur et nunc impletur lumine atque uacuatur. licet plerique hunc locum mystice de Christo et ecclesia uideantur accipere. quod agnouit Christus proprii corporis passionem, qui ait: *pater, uenit hora; clarifica filium tuum*. ut illo occasu suo omnibus donaret uitam aeternam, qui perpetuae mortis urguebantur occasu, et ecclesia tempora sua habeat, persecutionis uidelicet C et pacis. nam uidetur sicut luna deficere, sed non deficit. obumbrari potest, deficere non potest, quae aliquorum quidem in persecutionibus discessione minuitur, ut martyrum confessionibus impleatur et effusi pro Christo sanguinis clarificata uictoriis maius deuotionis et fidei suae toto orbe lumen effundat. namque luna luminis inminutionem habet, non corporis, quando per uices menstruas deponere uidetur suum lumen, ut mutuetur a sole, quod facile puro aere atque perspicuo, quando D nulla eam obducta nebula caligantem facit, colligi potest. orbis enim integer manet lunae, etsi non similiter totus ut pars eius effulgeat, et qualis uideri solet, cum plenus est luminis, talis est magnitudine, sed per umbram quandam lumine suo uiduatus adparet. et inde cornua eius refulgent, quia corpus eius in orbem diffunditur et uelut deficiente portionis luce insinuatur.

,8 Mouere autem potest quod ait: *fiant luminaria ad inluminationem super terram, quae discernant inter* EF

6 Ioh. 17, 1 15 Bas. 124 A (52 BC) 25 Gen. 1, 14 Bas. 124 B (52 D)

2 diei potestate *N* potestatem . . . potestatem *G* (*fort. m2*) *PB* 3 obedire *C et* (*corr. m2*) *G* 4 *fort.* atque ⟨nunc⟩ 5 agnouerit *M*, *fort. recte* 7 ocasu *C* 8 uitam donaret *N'MS* 9 et *om.* Π 11 quia 𝔄'*S* 12 in *om. N'* 15 non *in ras. minoris spatii C* 17 perspicuo *C* (i *ex* e *m3*) quando *C* (o *in ras.*) 18 eam *VM* eum *cet.* 22 uiduatus *C* (u *alt. in ras.*) 25 fiant *M* ut fiant *cet.* 26 discernent *C*

diem ac noctem, quia et supra iam, ubi lumen fecit, dixerat:
separauit deus inter lucem et tenebras. et factus
est uesper et factum est mane, dies unus. sed consi-
deremus quia aliud est lumen diei, aliud lumen solis et
lunae et lumen stellarum. eo quod sol ipse radiis suis fulgorem
diurno lumini uideatur adiungere. quod uel ortus diei potest
prodere uel occasus. nam ante solem lucet quidem, sed non
refulget dies, quia amplius quoque meridiano sole resplendet.
quod ostendit propheta dicens: et educet sicut lumen iu-
stitiam tuam et iudicium tuum sicut meridiem. non
solum enim lumini, sed etiam meridiano lumini sancti iusti- 66
9 tiam comparauit. deinde non solum unum signum, sed etiam
duo uoluit esse diurnae discretionis atque nocturnae, ut et lux
discretionem faciat et solis exortus et iterum lucis defectus et
stellarum ortus inter occasum diei distinguat et noctis ex-
ordium. nam ubi occiderit sol, manet tamen adhuc aliquid
reliquiarum diei, donec tenebrae terram operiant, et tunc luna
oritur et stellae. et de nocte quidem aperte liquet, quia B
lunae et stellarum inluminatio noctis spatia testantur, siquidem
per diem fulgorem illum lunarem stellarumque omnium sol
exortus abscondit. de die autem uel ipsa solis flagrantia do-
cere nos potest diuersam diurni luminis et solis esse naturam
et ipsam esse speciem discolorem. simplex enim lucis est
species, ut lumen praebeat: at uero sol non solum uirtutem
inluminandi habet, sed etiam uaporandi; igneus est enim,
ignis autem et inluminat et exurit. unde deus uolens Moysi C

2 Gen. 1, 4 sq. 9 Psalm. XXXVI 6 24 Isid. de nat. rer. 15, 2 26 Exod. 3, 2 sq.

1 * noctem (ac *m2*) *P* et noctem (ac supra) *V* et noctem *MSB* 2 factus est uesper II factum est uespere *N'B* factus est uespere *MS* 5 radiis (s *eras.*) suis (s *alt. eras.*) *G* 6 diurna *C* hortus *CM et* (h *eras.*) *G* 8 *fort.* qui amplius 9 ostendet *C* (-it *m3*) educit *G* (-et *m2*) *N'* lucem 𝔄' 10 meridie *C* meridiae *P*𝔄*M'* 11 luminis *CPMS* luminis *C* 12 signū *C* (ū *ex* u *m3*) 15 ortus *N'MS* ortus et II *et* (*exp.* et) *B* iter *CV et* (inter *m2*) *G* iterat (um supra) *P* 26 dns *B Diu.*, *recte puto*

ostendere suae operationis miraculum, quo Moysen ad oboediendi studium prouocaret atque ad fidem inflammaret eius adfectum, in igne uisus est in rubo, et rubus non exurebatur, sed tantum splendere ignis specie uidebatur. alterum igitur munus ignis uacabat, alterum operabatur. uacabat exustionis uis, operabatur inluminationis. ideo stupebat Moyses, quia contra naturam suam ignis non exurebat rubum, qui etiam D uehementiorem materiem consueuit exurere. sed domini ignis
10 inluminare solet, exurere non solet. ac forte dicas: quomodo scriptum est: *ego sum ignis consumens*? bene admonuisti: non solet consumere nisi sola peccata. in retributionibus quoque meritorum colligimus diuini ignis naturam, ut alios inluminet, alios exurat, inluminet iustos, exurat inpios. non eosdem quos inluminat exurit et quos exurit inluminat, sed inluminatio eius E inextinguibilis est ad perfunctionem bonorum, exustio uehemens ad supplicium peccatorum.

11 Sed reuertamur ad discretionem diei ac noctis. oriente diei lumine nox fugatur, decedente die nox funditur. non est enim luci societas ulla cum tenebris, siquidem naturali lege hoc dominus in prima operatione constituit. etenim quando lumen fecit, et discretionem fecit inter lucem et tenebras. denique F in ipso die iam sole infuso terris uidemus umbram uel hominis uel uirgulti alicuius a lumine separari, ut mane ad occasum derigatur, uesperi retorqueatur in orientem, meridianis horis in septentrionem inclinet. lumini tamen non confunditur atque miscetur, sed cedit et refugit. similiter et nox cedere uidetur diei et se ab eius lumine declinare; est enim,

10 Deut. 4, 24 17 Bas. 124 B (52 DE) 22 Uerg. Aen. VIIII 461 Isid. de nat. rer. 28, 2 26 Bas. 124 CD (52 E) Isid. de nat. rer. 28, 1 et 2

1 moyse *CP et* (*corr. m2*) *G* 8 exurire *C* (*corr. m3*) 9 dicis *G* (dicas *m2*) 11 retributionis *Carn. et* (-ib; *corr.*) *Atr.* 12 diuidi *MS Brux. et* (*s.* ł diuini) *Atr.* 15 perfectionem *GP Uind.* 17 reuertamus *C* 18 nox *pr. C* (x *in ras.*) funditur Π infunditur *N* 20 operatione sua *N'* 21 lumen et *M* 22 uidimus *C et* (*corr. m2*) *G* umbra *CPV* 25 in Π*MSB'* ad *N'* declinet 𝔄*M'* 27 reclinare *MS*

ut peritiores probauerunt, qui nobis uel aetate uel munere praecurrerunt, umbra terrae. naturaliter enim umbra corpori adhaeret atque adiungitur, adeo ut etiam pictores umbras corporum quae pincxerint nitantur exprimere idque artis esse adserant non praetermittere uim naturae, et quasi naturalis iuris praeuaricator habeatur cuius pictura non etiam umbram suam exprimat. ergo sicut in die cum e regione solis aliquod corpus occurrit, ex ea parte, qua lumen repercutitur, umbra subsistit, sic cum decedente die e regione luminis eius aut solis terrae obiectus occurrit, obumbratur aer. unde liquet
4, 12 quod noctem faciat umbra terrarum. fecit ergo solem et lunam et stellas et praestituit illis mensuras temporum, soli diurnas, lunae et stellis nocturnas, ut iste augeat diei gratiam, illae umbram tenebrasque inluminent et sint in signa et in tempora et in dies et in annos. diuisa tempora habent paresque mensuras pro mensuum uicibus sol et luna cum stellis et sunt in signa. non possumus negare quod ex sole et luna signa aliqua conligantur; nam et dominus dixit: et erunt signa in sole et luna et stellis et quaerentibus apostolis signum aduentus eius respondit: sol obscurabitur et luna non dabit lumen suum et stellae cadent de caelo. haec dixit fore signa futurae consummationis, sed conueniens debet curae nostrae mensura seruari.

13 Denique nonnulli natiuitatum temptauerunt exprimere qualitates, qualis futurus sit unusquisque qui natus sit, cum hoc non solum uanum, sed etiam inutile sit quaerentibus, inpos-

14 Gen. 1, 14 17 Bas. 125 A (53 B), cf. Procop. Gaz. LXXXVII 92 A *M.* 19 Luc: 21, 25 20 Matth. 24, 29 24 Bas. 128 AB (54 AB)

1 probarunt *N* 2 praecurrerent *C* 4 picxerint *C* pincxerint *GP* pinxerint *cet.* 5 praetermittere Π*B* intermittere *cet. Isid.* 9 sit *C* die *om.* Π (umbra *s. u. m2 G*); *fort.* ⟨die⟩ decedente 11 umbram *CP* 12 solis *N'* 13 et stellis 𝔄' (et *eras.*, stellarumque *m2*) stellisque (e *pr. ex* i) 𝔄 et stillasque *M'* 16 mensuum *CPV𝔄M'* et (u *pr. eras.*) 𝔄', mensium *in mg. m2 S*, mensium (i *ex* u *m2*) *GM* (*m2 ex* mensũ) *B* 24 nonnulli *C* (u *in ras.*) natiuitatum *C* (u *alt. in ras.*) natiuitatem (-um *m2*) *V* temtauerunt *C* qualitatis *C*

sibile pollicentibus. quid enim tam inutile quam ut unusquisque [E] persuadeat sibi hoc esse quod natus est? nemo ergo debet uitam suam statum moresque mutare et niti quo melior fiat, sed in ea persuasione manere. neque probum potes laudare nec condemnare inprobum, qui necessitati natiuitatis suae respondere uideatur. et quomodo dominus aut bonis praemia proposuit aut inprobis poenas, si facit necessitas disciplinam et conuersationem stellarum cursus informat? et [F] quid est aliud quam hominem de homine exuere, si nihil moribus, nihil institutioni, nihil studiis derelinquitur? quam multos uidemus ereptos criminibus atque peccatis in meliorem statum esse conuersos! redempti sunt apostoli et congregati ex peccatoribus non utique natiuitatis suae hora, sed Christi eos sanctificauit aduentus et hora dominicae passionis redemit a morte. latro damnatus ille, qui est cum domino crucifixus, non beneficio natiuitatis suae, sed fidei confessione ad paradisi aeterna transiuit, Ionam in mare non uis natiuitatis, sed [68 A] dissimulatae diuinae praedictionis praecipitauit offensa eundemque cetus excipiens ad indicium futuri mysterii post triduum reuomuit et propheticae merito gratiae reseruauit. Petrum de carcere imminenti morte perimendum angelus Christi, non stellarum series liberauit. Paulum caecitas con-

9 Cic. de fin. V 35; cf. Philo de prouid. I 88 *A*. 15 Luc. 23, 42 sq. 17 Ion. 1, 2 sq., 15; 2, 1 et 11 21 Act. 12, 7 sqq. 22 Act. 9, 8; 28, 3 sqq.

3 eniti (*om.* et) *N* et eniti *Carn. Tell. Atr.* 4 manere Π*B*, *om. cet.* 5 qui ... suae *C in ras. minoris spatii* 8 infornet Π (-at *m2 G*) 9 de homine *om. G* 10 studiis *N* studii Π (-io *m2 G*) 11 uidimus *C* ereptus *C* (-is *m2*) 𝔄 (-os *m2*) *M'* 12 redemti *C* 13 horae *C* 14 hora *N* os *CGP* hos (h *s. u.*) *V* 15 latro damnatus ille qui est Π latro ille dampnatus (ille dampnatus *in ras. m2*) ille qui est *B* latro ille damnatus capitis 𝔄𝔄' latro ille damnatus capitis ille *M'* latro damnatus capitis ille *MS* 16 paradysi *CGN'* 18 praedictionis *CP et m1 G* praedicationis *G m2 V* praeceptionis *N* 19 cetus 𝔄*M'MS* cętus *G* (ę *ex* e *m2*) coetus *cet.* escipiens *C* (es *eras.*, *s.* ex *m3*) *G* (ex *s.* es *m2*) triduo Π (-um *m2 GV*) 21 inminente *GP* inminenti (-te *m2*) 𝔄

uertit ad gratiam et percussum a uipera turbatumque naufragio non remedia natiuitatis, sed deuotionis merita seruarunt. quid de illis dicimus qui eorum precibus, cum fuissent mortui, B resurrexerunt? utrum illos sua natiuitas an apostolica gratia reuocauit? quid opus fuit, ut ieiuniis se periculisque committerent, si quo uolebant natiuitatis beneficio poterant peruenire? quod si credidissent, dum expectant fatorum necessitatem, numquam ad tantam gratiam peruenissent. inutilis igitur

14 ista persuasio. quid quod etiam inpossibilis? nam ut de eorum C aliquid disputatione sumamus redarguendi gratia, non probandi, magnam uim dicunt esse natiuitatis eamque minutis quibusdam et certis colligi oportere momentis ac, nisi uerius colligatur, summam esse distantiam; breui enim atomo exiguoque momento distare natiuitatem inopis et potentis, egentis et diuitis, innocentis et noxii et plerumque eadem hora generari longaeuitati debitum et prima pueritiae aetate moriturum, si reliqua disparia sint et puncto aliquo discreta. hoc quemadmodum D possint colligere respondeant. constitue partum feminae; obstetrix utique eum primo cognoscit, explorat uagitum, quo nati uita colligitur, adtendit utrum mas sit an femina. quot uis inter has moras praeterire momenta? pone mathematicum praeparatum. numquid uir potest interesse puerperio? dum mandat obstetrix, audit Chaldaeus, ponit oroscopum, in

3 Act. 9, 40 9 Bas. 128 BC (54 CD), cf. Procop. Gaz. 92 D
17 Bas. 128 D 129 A (54 DE, 55 A)

2 merita *C* (i *ex* e *m3*) seruauerunt *N'* 3 dicemus *Carn. ed. Paris. a. 1661* precibus *GV𝔄'* praecibus *cet.* cum *ex* con *m3 C* 5 reuocauit Π recuscitauit *N'MS* suscitauit *B* fuit *om. C* ut *om. N'* 7 *post* si *add.* non Π *et s. u. m2 B* 8 peruenissent gratiam *N* 9 ista *in ras. m2 S* tua *M* 11 magna *CP* 18 constituae *CPV* obsetrix *V et corr. m3 C m2 G𝔄' m1 P* 19 quo nati uita *ed. Rom.* quo natiuitas Π*N'B et m2 S* quanti uita *M et m1 S* 20 mas *G m2 MSB* maris Π masculus *N'* faemina *CN'* 21 praeterisse *M et* (r *s.* ṣṣ *m2*) *S* 23 damnat *G* obsetrix *P𝔄' et corr. m3 C m2 G m1 V* caldeus *CGP* chaldeus (h *s. u.*) *V𝔄'* oroscopum Π oroscopium *𝔄'* oroscupium 𝔄 (hor. *m2*) *M'* horoscopium *S et* (i *s. u. m2*) *B* tḥoroscopium *M*

alterius sortem iam nati fata migrarunt, de altero quaeritur et alterius genitura proponitur. pone ueram eorum esse opini- E onem de natiuitatum necessitatibus, non potest uera esse collectio. puncta transeunt, fugit tempus inreparabile. non esse dubium quod tempus in atomo et in momento oculi sit adducor ut credam, quando omnes in atomo, in momento oculi resuscitamur, ut apostolus protestatur dicens: ecce mysterium dico. omnes quidem resurgemus, non omnes autem inmutabimur in atomo, in momento oculi, in nouissima tuba, et mortui resurgent incorrupti et F nos inmutabimur. inter effusionem et susceptionem depositionemque pignoris, fletum eius et nuntium quot atomi transierunt! et hoc, ut simpliciter ista texuerim. nam et ipsi uitalem illum signorum duodecim circuitum in duodecim partes diuidunt et, quia triginta diebus sol duodecimam partem sphaerae eius quae inenarrabilis habetur egreditur, quo gyrus solis anni circuitu conpleatur, in triginta portiunculas, quas μοίρας Graeci uocant, unumquodque duodecim illarum distri- 69 A buunt portionum, ipsam quoque portiunculam in sexaginta uices conferunt. rursus unumquodque de illis sexaginta sexa-

4 Uerg. Georg. III 284 5 Bas. 128 BC (54 C) 7 I Cor. 15, 51 sq. 13 Bas. 128 CD (54 D), cf. Procop. Gaz. 92 D

1 facta *CP𝔄M' et* (c *eras.*) *G* 2 opinionem *C* (ni *s. u. m3*) 3 esse uera *𝔄M'MSB* uera *om. 𝔄', in quo* collectionem 4 est (*ex* ee) *B* 5 athomo *libri* in *s. u. S, om. M* adducas (*i. e.* adducar) *N'* 6 *et* 9 atomo *MS* athomo *cet.* 8 uobis dico *Brux. Uind.* resurgimus *𝔄'M' et* (*corr. m2*) *CGP𝔄* 10 *post* tuba *add.* σα canet enim tuba (*cf.* σαλπίσει γάρ), *ac sane haec facile intercidere potuerunt* 12 quot *m2 GM* quod *GM m1 cet.* atomi *MS* athomi *cet.* 13 ut *s. u. m1 C* et *N'* ut *B* (*corr.* et) *cet.* 14 signorum XII *C* 15 XXX *CVB* 16 quae (e *in ras.*) inerabilis *C* regreditur *N'* girus *CG* 18 MOΥPAC *in mg. inf. m1 S* myras *𝔄M'* mitras *𝔄'* maeras *G* meras *CPVB* ruinas *M et* (*in textu*) *S* graece *N' et* (graeci *m2*) *MS* unum quoque *CP et* (*m2 corr.*) *G* unam quoque *V* XII *CVB* 19 LX *CGVB* 20 rursum *VN'* unum quoque *CPV et* (*corr. m2*) *GS* LX *CVB*

gies secant. quam inconprehensibile est quod sexagensimo sexagensimae portiunculae natiuitatis momenta constituant et qui singulorum signorum sit aut motus aut species in natiuitate nascentis. unde cum inpossibile sit tam subtiles minutias temporis conprehendere, exigua autem inmutatio inuehat uniuersitatis errorem, totum negotium plenum est uanitatis. B disputatores eorum quae sua sunt nesciunt: et quomodo aliena nouerunt? quid sibi inmineat ignorant: possunt aliis quae futura sunt denuntiare? ridiculum est credere, quia, si possent, sibi potius prouiderent.

15 Iam illud quam ineptum ut si quis signo arietis ortum esse se dicat, ex usu pecudis aestimetur praestantissimus consilio, quod in grege huiusmodi emineat pecus, aut locupletior, eo quod uestitum habeat aries naturalem et quodannis lucrum C capiat indumenti eoque uiro illi familiaria uideantur quaestuum esse conpendia. similiter et de tauri et de piscium signis argumentantur, ut ex natura uilium animantium caeli motus et signorum interpretandas extiment potestates. cibus ergo noster uiuendi nobis decreta constituit et alimenta nostra nobis, id est aries, taurus et piscis, morum inprimunt disciplinam. quomodo igitur de caelo nobis causas rerum et sub- D stantiam uitae huius arcessunt, cum ipsis caelestibus signis causas motus sui ex qualitatibus escae uilis inpertiant? liberalem aiunt signo natum arietis, eo quod lanam suam aries non

4 Bas. 129 B (55 AB) 11 Bas. 129 CD, 132 A (55 C—E), cf. Procop. Gaz. 93 A

1 quod Π quod in *B* in quo tot *N'M* in quo tot *S* (t *eras.*) sexagesimo *VM'MSB* sexagisimo 𝔄 2 sexagensime portiuncole (v *m3*) *in ras. minoris spatii C* sexagesimae *VMSB* sexagisimae 𝔄 sexaginsimae *M'* momento Π momenta *B* 3 motus (tus *s. u. m1*) *C* 7 et Π, *om. N* 8 *ante* possunt *add.* quomodo *N' et s. u. m2 B*, et *s. u. m2 G* 11 illut *C* se esse 𝔄*M'B*, se *om. M*, se *in mg. m2 S* 14 quotannis 𝔄*'B et m3 C m2 G* 15 uero *CP et* (uiro *m2*) *G* 17 argumentantur *C* (an *in ras. unius litt.*) 18 extiment *m1 CP* estiment *C m3 P m2 GV* existiment *cet.* cybus *C*𝔄*'* 24 natum Π ortum *N*

inuitus deponat, et eiusmodi uirtutem malunt uilis animantis
naturae deputare quam caelo. unde nobis et serenitas fulget et
pluuia saepe descendit, laboriosos et patientis seruitii quos na-
scentes taurus aspexerit, quia animal laboriosum ad sumendum
iugum spontanea seruituti colla subdat, percussorem quoque E
cuius natiuitatem scorpius sua parte conplexus sit et malitiae
uenena reuomentem, eo quod animal uenenatum sit. quid igitur
auctoritatem uiuendi daturum te signorum caelestium dignitate
praetendis et de nugis quibusdam argumentum adsertionis
adsumis? nam si de animalibus adsumptae huiusmodi morum
proprietates caeli motibus inprimuntur, et ipsum uidetur be-
stialis naturae potestati esse subiectum, ex qua causas uitalis F
substantiae, quas hominibus inpertiret, accepit. quod si hoc
abhorret a uero, multo magis illud ridiculum, ueri eos
subsidio destitutos hinc fidem suae disputationis arcessere.
16 deinde illud consideremus, quod planetas ea signa adpellant,
quorum motibus formari adserunt uitae nostrae necessitates.
siue igitur, ut nomen sonat, semper uagentur, siue, ut ipsi
dicunt, quod cito motu ferantur, et decies milies in diem aut,
si hoc incredibile uidetur, multiplicem speciem innumera sui
conuersione commutent, fide caret quod tam uago sui errore
et tam celeri motu fixam nobis atque inmobilem uiuendi sub- 70 A
stantiam sortemque decernant. ferunt tamen non esse aequales
omnium motus, sed aliorum celeriores, aliorum tardiores esse
circuitus, ut in eadem hora et uideant se frequenter et fre-
quenter abscondant, dum aliud ab alio praeteritur.

16 Bas. 132 B—D (56 A—C)

1 eiusmodi Π huiusmodi *N* 2 fulgit 𝔄 (-et *m2*) *M'* 3 descindit *C* (*corr. m3*) discendit *G* (*corr. m2*) laboriosius *C* laboriosus *P* patientis Π patientes *G m2 cet.* 4 ad sumendum iugum Π et adsuetum iugo *N* 5 seruitute Π subdat *scripsi* subdentem Π𝔄'*M'MS et* 𝔄 (*m2* subdens) sumittit *B* 6 scorpios *MS* sua Π in sua *N* 10 adsumte *C* adsumtae *P et* (*corr. m2*) *G* 14 aborret *CV et* (*corr. m2*) *G* aborta *P* eos *N* eo Π 19 cito *CGP* concito *VN* decies *N' et m2 B* decem *B m1 cet.* diem Π *et* (m *exp.*) *M* die *cet.* 20 credibile Π 25 ora *CP*

17 Aiunt autem plurimum referre utrum ortum generationis benefica signa uideant an malefica et noxia et in eo natiuitatis esse distantiam, quod benefici signi aspectus plurimum conferat, malefici et noxii plurimum noceat. sic enim eadem [B] signa, quae uenerantur, adpellare consuerunt; necesse enim habeo eorum uti nominibus quorum utor adsertionibus, ne ignorata magis quam uacuefacta atque destructa sua argumenta commemorent. itaque cum illum uagum celeremque motum non queant conprehendere, saepe fit, ut per illam puncti et momenti incomprehensibilis subtilitatem ponant benefici signi aspectum, ubi grauis atque nocituri incurrat [C] offensio. et quid mirum si homines luduntur, ubi signa innoxia blasphemantur? quae si sui natura noxia esse creduntur, deus ergo summus arguitur, si fecit quod malum est et fuit inprobitatis operator: si uero ex sua uoluntate putantur adsumpsisse quod noceat insontibus et nullius adhuc facinoris pessimi sibi consciis, quibus poena ascribitur antequam culpa, quid tam inrationabile, quod etiam inrationabilium bestiarum excedat inmanitatem, ut usus fraudis aut gratiae non meritis hominum [D] deputetur, sed signorum motibus deferatur? nihil, inquit, ille deliquit, sed noxia eum stella conspexit. Saturni ei sidus occurrit: auertit se paululum et aerumnam abstulit, crimen absoluit.

18 sed haec eorum sapientia telae araneae comparatur, in quam

13 cf. Procop. Gaz. 93 B 23 Bas. 132 B (55 E, 56 A); cf. Stob. Flor. LXXXII 15

1 ortum *om. M, in mg. m2 S* generationis *CVB et G m2* generationes *G m1 P* generati *N'MS* 5 consueuerunt *V Carn.* 6 uti nominibus *G m2 MS* ut in homini 𝔄' (h *s. u.*) *B* ut in omnibus *G m1 cet.* 7 uacuefacta *P* (e *s. u. m2*) uoce facta *G* (*corr. m2*) 11 incurrat *C* (t *in ras.*) 12 *post* si *add.* ibi *N' et s. u. m2 B, post* homines *S, sed eras.* homines *C* (es *ex* is *m3*) inluduntur *M* 13 si sui *scripsi* sibi *C* (b *ex* u *m3*) sui *PVB* sua *G* si *N'MS* 15 inprouitatis *CP* adsumsisse *CGP* 21 delinquit *CP et* (n *exp. m2*) *G* 22 abstullit (l *pr. del.*) *CG* ab se (a se 𝔄) abstulit *N' et B* (*in quo* erumpnam ab se *m2 in ras. min spatii*) et crimen *N'* aboleuit *N'MS* 23 haec *om.* 𝔄 (ταῦτα μὲν αὐτῶν τὰ σοφὰ *Bas.*) thelae *CP et* (h *exp.*) *G* qua 𝔄

si culex aut musca incidit, exuere se non potest, si uero ualidiorum animantium ullum genus incurrisse uisum est, pertransiuit et casses rupit infirmos atque inanes laqueos E dissipauit. talia sunt retia Chaldaeorum, ut in his infirmi haereant, ualidiores sensu offensionem habere non possint. itaque uos, qui ualidiores estis, cum uidetis mathematicos, dicite: telam araneae texunt, quae nec usum aliquem potest habere nec uincula, si tu non quasi culex aut musca lapsu tuae infirmitatis incurras, sed quasi passer aut columba casses inualidos praepetis uolatus celeritate dissoluas. etenim F quis prudentium credat quod signorum motus, qui ad diem saepe mutantur et multipliciter in se recurrunt, insignia deferant potestatum? nam si ita esset, quantae ad diem regalium natiuitatum exprimerentur figurae! cottidie ergo reges nascerentur nec regalis in filios transmitteretur successio, sed semper ex diuerso statu qui ius imperialis adquirerent potestatis orerentur. quis igitur regum genituram filii sui colligit, si ei debeatur imperium, et non proprio successionem regni in suos transcribit arbitrio? legimus certe quod Abia genuit Asaph, Asaph genuit Iosaphat, Iosaphat genuit

9 Psalm. CXXIII 7 LIIII 7 11 Bas. 133 AB (56 DE) 13 cf. Procop. Gaz. 93 C 19 Matth. 1, 7 sq.

1 culix *C* (-ex *m3*) *G* (-ex *m2*) *V* cadit *V* inciderit *𝔄M'S* 3 ut (*s.* et) *M* rumpit II (m *exp. G*) *N'* infirmus *C* (-os *m3*) 4 caldeorum *CGP* chaldeorum (h *s. u.*) *V* 6 uos (*s. u.*) qui (ui *in ras.*) *C* uideritis *N' et* (ri *in mg. m2*) *S* 7 dicite *C* (i *alt. ex* e *m3*) thelam *CP et* (h *exp.*) *G* texunt *N* texerunt *P et m1 CG* texuerunt *C m3 G m2 V* nec usum ... mercator (*p. 126 u. 19*) *om. G* (*in mg.* ⳩) 8 nec in uincula *CPV* culix *CV et* (-ex *m2*) *P* muscam *CP* 9 labsum *CP* lapsum *VM et m2 𝔄* 10 praepetitis (ti *pr. eras.*) *CP* praepeti *V* 12 recurrunt *C* (re *s. u.*) deferunt *CPV* 14 exprimerentur *N'* exprimuntur *cet.* 16 quibus (*om.* ius) *CPVB* imperiales .. potestates *CPVB* adquirerent *C* (re *pr. s. u.*) 17 orerentur *V𝔄M' et m1 CP* orirentur *C m3 P m2 cet.* 19 suos σα suorum *V* suo *cet.* 20 asaph. et asaph *N* iosapath *pr. loco C* iosaphat· et iosaphat *N*

Ioram, Ioram genuit Oziam. et reliqua omnis usque ad 71 A
captiuitatem per reges generis pariter et honoris ducta successio
est. numquid quia reges fuerunt, signis caelestibus formandos
motus suos imperare potuerunt? quis enim hominum potest in
19 his habere dominatum? deinde si ad necessitatem genitalem,
non ad instituta morum actus nostri factaque referantur, cur
leges propositae sunt, iura etiam promulgata, quibus aut poena
inprobis decernitur aut securitas defertur innoxiis? cur non uenia B
datur reis, cum utique, ut ipsi aiunt, non sua uoluntate, sed
ex necessitate deliquerint? cur laborat agricola et non magis
expectat, ut inelaboratos fructus priuilegio suae natiuitatis
inuehat receptaculis horreorum? si ita natus est, ut ei diuitiae
absque opera affluant, utique operiatur, ut sibi spontaneos
reditus sine ullo semine terra parturiat, non uomerem aruis
imprimat, non curuae manus falci admoueat, non legendae C
uindemiae subeat expensam, sed ultro ei in omnes serias
fluentia uina fundantur, sponte ei oleum nullis inserta caudicibus
siluestris oleae baca desudet. nec diffusi aequoris transfretator
periculum propriae salutis sollicitus mercator horrescat,
cui otioso potest quadam, ut aiunt, sorte genitali diuitiarum
thensaurus inlabi. sed non haec est uniuersorum sententia.

5 Bas. 133 BC (56 E, 57 AB), cf. Philo de prouid. I 80 sq. 15 Uerg. Georg. I 508

1 ioram. et ioram *N* odiam *C* (oziam *m3*) *P* ochodiam *V* 2 regis *CPV* 4 motos *C* hominum *om. N'* 5 genitale *CPV* 7 poenam probis *C* (*et corr. m2*) *P* 9 adiunt *C* (d *eras.*) *P* 10 delinquerint *C* (n *exp.*) *P* delinquerunt *M et* (*corr. m2*) *S* 11 expecta*t *C* inelaboratus *CPV* priuilegio *C* (p *ex* b *m3*) 12 inueniat *CPV* 13 absque *V* aque *CP* adque 𝔄 atque *cet.* opera *CP et m1 B* opere *V* opes *B m2* 𝔄*M'MS*, *om.* 𝔄' fluant *CPV et m1 B* operiatur *MB* opperiantur *S* (p *alt. s. u. m2*, n *eras.*) operatur *CPV*𝔄*M'* opera 𝔄' spontaneas *C et* (o *s.* a *alt.*) *B* 14 reditos *C* (v *m3*) terram *C* uomerem *C* (uom *in ras.*) 15 impremat *C* (*corr. m3*) manum 𝔄' *in ras. m2* falci *B* falcis 𝔄' (s *eras.*) *cet.* 16 ei *ex* ea *B*, *s. u. m2 MS* series *C et* (a *s.* e *alt.*) *P* seriens *V* 17 uino *C* 18 transfretatur *VN' et* (-or *m2*) *B* 19 orrescat *H* (horr. *m2 G*) 21 thensaurus *C* thesaurus *cet.* inlabi** *G* (de *ut uidetur eras.*) sententiam *C*

denique inpiger depresso aratro terram scindit agricola, nudus arat, nudus serit, nudus sole feruenti tostas aestu in area D terit fruges, et negotiator inpatiens flantibus euris intuto plerumque nauigio sulcat mare. unde inportunitatem eorum temeritatemque condemnans propheta ait: *erubesce, Sidon, dixit mare*, hoc est: si pericula uos non mouent, uel pudor conprimat, uerecundia confundat. *erubesce, Sidon*, in qua nullus uirtuti locus, nulla salutis cura, nulla iuuentus pro excubiis patriae bello dedita armisque exercita, sed omnis sollicitudo de quaestu, omne studium mercaturae. *semen* E inquit *mercatorum sicut messis*. quae autem merces homini Christiano, si non ex uoluntate, sed ex necessitate curas suas et opera componit? ubi enim decreta necessitas, ibi

5, 20 inhonorata industria. multa diximus, plura nolumus, ne quis F ea quae a nobis de illorum adsertionibus usurpantur ad refellendum, ad cognoscendum adsumpta arbitretur. nam quae pueri risimus ea senes commemorare qui possumus? nunc ad ea quae secundum lectionem supersunt dirigamus stilum.

21 *Sint inquit luminaria in signa et in tempora et in* 72 A *dies et in annos*. de signis diximus, tempora autem quae sunt nisi mutationum uices, hiems, uer, aestas atque autumnus? in istis igitur temporibus aut uelocior est transitus solis aut tardior; alia enim praestringit radiis suis, alia inflammat caloribus. itaque cum sol meridianis partibus inmoratur, hiemps nobis est. nam cum sol longius abest, terra rigescit gelu, stringitur frigore et plurima noctis umbra terras operit, ut

1 Uerg. Georg. I 45 et 299 2 Uerg. Georg. I 298 5 Esai. 23, 4 10 Esai. 23, 3 17 Bas. 133 D, 136 A (57 B—D) 19 Gen. 1, 14 Isid. de nat. rer. 7, 1 sq.

1 agricula *C*𝔄' 2 arat *C* (a *pr. in ras.*) serit *C* (s *s. u.*) feruente *VN'B* areã *C* (a *et* ã *in ras.*) *P* aream (m *del. m2*) *G* 3 intuto 𝔄𝔄'*M* in toto *VSB* in toto *G* (in *exp. m2*) *cet.* 5 ait *in mg. m1 C* **erubesce *C* 9 excita Π exercitata *S* (ta *m2 in mg.*) 12 xpiano *C* (a *s. u. m3*) 13 decreta Π*B* directa *cet.* 16 recognoscendum *N'* 17 pueri risimus *N* pueris simus *C et m1 G* pueri simus *V* pueri sciuimus *G m2*

multo prolixiora sint noctis spatia quam diei. hinc causa oritur, B ut hibernis flatibus nimia uis niuium pluuiarumque fundatur. cum uero ex meridianis decedens partibus super terram redit, noctis ac diei exaequat tempora et quo magis moras suis adiungit cursibus, eo paulatim temperiem aeris huius reducit et reuocat aurarum clementiam, quae fouens omnia repetendos cogit in partus, ut terra germinet ac resoluta sulcis semina reuiuescant, uirescant arbores, ad perpetuitatem quoque con- C seruandi generis eorum quae uel in terris sunt uel aquis gaudent annuis fetibus successio propagetur. ast ubi ad aestiuas conuersiones in septentrionem se subrigit, spatia diurna producit, noctes uero artat ac stringit. itaque quo magis usu assiduo aeri huic copulatur atque miscetur, eo amplius aerem ipsum uaporat et terrarum exsiccat umorem et adolescere facit semina et tamquam in sucos uiriles maturescere poma siluarum. tunc quia flagrantior est, minores umbras D facit in meridiano, quoniam ex alto hunc inluminat locum.

22 unde et synagoga dicit in Canticis canticorum: adnuntia mihi, quem dilexit anima mea. ubi pascis, ubi manes in meridiano, ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum. hoc est: adnuntia mihi, Christe, quem dilexit anima mea. cur non potius 'quem diligit'? sed synagoga dilexit, ecclesia diligit nec umquam

11 Isid. de nat. rer. 7, 3   18 Cant. 1, 7

1 noctis spatia quam diei *N'* diei spatia quam noctis *cet. in G m2* in *mg. sup. post* sint *haec add.* ·) noctis spatia quam diei. rursus cum sol propius ad breuior umbra terras operit. ut longiora sint   2 et hibernis (*om.* ut) *C*   3 decidens *C* (*corr. m3*) *GP*   4 et quo *N et m2 GV* **quo *C* aequo *P* dequo *G m1* equo *V m1*   8 reuiuiscant *C* (i *alt. ex* e) *G m2 VMB* reuirescant *N'* (*om.* uirescant)   9 aquis *N'* in aquis *S* (in *exp.*) *cet.*   10 fletibus *C* (l *eras.*)   ast *eras. C*   11 conuersionis *C*   septentrionem *C* (o *in ras.*)   12 procedit *C*   et adstringit *N'*   14 aerem Il et aerem *N*   umorem *𝔄'M* humorem *cet.*   et adolescere *Isid.*, et *om. libri*   16 tunc Π*B et m2 S* tum *S m1 cet.*   18 synagoga *G𝔄* sinagoga *cet.*   19 pasces *C et* (*corr. m2*) *GP*   20 meridie *C m3* fiant Il fiar *N'*   21 gregis *C*

circa Christum suum mutat adfectum. ubi inquit pascis, ubi manes in meridiano. sequi te cupio quasi alumna, E quae quasi copulata ante retinebam, et greges tuos quaerere, quia amisi meos. in meridiano pascis, in ecclesiae loco, ubi iustitia resplendet, ubi fulget iudicium sicut meridies, ubi umbra non cernitur, ubi maiores dies sunt, quod eis sol iustitiae tamquam aestiuis mensibus diutius immoretur. denique dies domini non est breuis, sed magnus, quia scriptum est: donec ueniat dies domini magnus. unde et Iacob ait: omnes dies uitae meae quos ago, breues F et maligni; est enim maligna lux dubia. ergo dies breues dubiae lucis sunt et umbrosi. dies magni sine umbra sunt, ut plurimi in aliquibus locis feruentioribus usu exemploque cognorunt. synagoga itaque in diebus breuibus et malignis, cuius typum plerumque Iacob in persona sua exprimit uel populi huius, umbram habebat plurimam, quae solem iustitiae non uidebat et uidebat illum non ex alto supra caput suum, sed ex meridiano inluminantem, quando hiems illi erat. ecclesiae autem dicitur: hiems abiit, discessit sibi: flores uisi sunt in terra, tempus messis aduenit. 73 A ante aduentum Christi hiems erat, post aduentum Christi flores sunt ueris et messis aestatis. ex meridiano ergo et ex gentium conuersione illum inluminantem uidens obumbratur. populus autem gentium, qui erat confusionis, gentiles, qui sedebant in tenebris, lucem uiderunt magnam; qui sedebant in regione umbrae mortis, lux orta est illis, magna lux diuinitatis,

5 Psalm. XXXVI 6 6 et 16 Malach. 4, 2 9 Ioel 2, 31 10 Gen. 47, 9 19 Cant. 2, 11 sq. 25 Matth. 4, 16 Esai. 9, 2

1 pasces *C et* (*corr. m2*) *P* pascis *G* (-es *m2*) 4 pasces *G* (-is *m2*) *P* pascis hoc est in *N* 6 sunt dies *N'B* 8 quia ... magnus *om. G* 10 quo *C* 12 magni *VN* maligni *CGP* 14 cognorunt *CMS* cognouerunt *cet.* 15 tipum *CP𝔄* 16 huius Π eius *cet.* plurimam *N* primam *CG et* (-um *m2*) *P*, plurimam ... non uidebat *om. V* 17 super *GN'* 18 illi *om. N'* 22 uiris *C* (uisę *m3*) 24 in confusione (e *ex* is *m2*) *MS* gentiles *GPV et m2 SB* gentilis *SB m1 cet.* 25 sedebant *pr.* Π (n *eras. C*) *B* sedebat *cet.* 26 regionem *C* (m *eras.*) *GP*

quam nulla umbra mortis interpolat. ideo ex alto inluminat, quia B et hoc scriptum est dicente Zacharia: in quibus uisitauit nos oriens ex alto inluminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent. est sane et aliqua salutis umbra, non mortis, ut est illa: sub umbra alarum tuarum proteges me, umbra quidem, quia corporis est, umbra, quia crucis, sed umbra salutis, quia in ea erat peccatorum remissio et rescuscitatio mortuorum.

23 Exemplum ergo possumus capere, quia hiemales dies breues, C sed umbras maiores habent, aestiui dies maiores, sed umbras minores habent. medio quoque die minor umbra quam uel in principio est diei uel fine, et hoc apud nos in parte occidentis. ceterum sunt qui per duos totius anni dies sine umbra fuerint in partibus meridianis, eo quod solem habentes super uerticem suum undique per circuitum inluminentur, unde et ascii graece dicuntur. plerique etiam ferunt sic e regione ex alto fieri solem, ut per angusta puteorum aquam quae in profundo est uiderint refulgere. esse autem D dicuntur in meridiano qui amphiscii uocantur, eo quod umbram ex utroque latere transmittant. umbra enim e regione solis ambulantibus pos tergum est, ut puta si contra orientem pergas, matutinis horis, si contra meridianam plagam contendas, medio die, si contra occidentem, in occasu diei. ex tribus igitur partibus fit tibi sol obuius, ex oriente, ex meridiano, ex occidente. mane et sero pos tergum est, meridie quoque

2 Luc. 1, 78 sq. 5 Psalm. XVI 8 7 Luc. 1, 77 9 Bas. 136 BC (57 E, 58 A)

1 ideoque *MSB* 2 in quibus ... alto *in mg. inf. m1 C* 4 salus Π 6 proteges *C et G* (s *eras.*) *P* protege *cet.* quidem *N'MS et s. u. m2 B* uidimus *C* uidemus *cet.* est *N' et s. u. m2 B* et Π, *om. MS* 7 in ea erat *MSB* inter erat Π*N'* 10 sed *pr.* Π et *N* 14 habentis *C* 16 dicuntur graece *N* 19 amfiscii *N' et m2 B* (*in quo* quia amfiscii, am *s. u. m2*) anfiscii *cet.* umbra *CPV* 20 utraque *C* 21 pos *GM'M* post *C* (t *in ras.*) *cet.* 23 occasum Π 25 pos tergum *M'MS* potest ergum *V* post tergum *C* (t *alt. s. u. m1*) *cet.*

a latere, at uero a septentrione numquam est sol et ideo E umbra, si contra septentrionem dirigas siue mane siue sero siue meridie, non potest esse pos tergum. soli sunt enim in hoc quem nos incolimus orbe terrarum circa meridiem positi qui in australem plagam uideantur umbram transmittere. hoc autem fieri dicitur summo aestu, cum ad aquilonem sol dirigit. postea nos autumnus excipiens infringit quidem aestuum magnitudinem, sed paulisper relaxato ac deposito calore per temperiem medii moderaminis sine fraude nos F

24 atque ulla noxia flatibus tradit hiemalibus. sint inquit etiam in dies, ut non faciant dies, sed ut in eis habeant principatum, ut ortum diei uberiore sol inluminet gratia, ut per totum diem designandi eius habeant potestatem cursus sui munere. sic accipiunt nonnulli quod ait propheta: solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis, <cum> circumferant lumen. in annos quoque ordinati sunt sol et luna: luna per tricenos dies 74 A duodenis uicibus suum cursum conficiens consummat annum secundum Hebraeos aliquibus diebus adiectis, secundum Romanos bissexto semel intra quadriennium unius diei adiectione celebrato. solstitialis quoque annus est, cum sol expleto per omnia signa circuitu in id, unde principium cursus sui sumpsit, recurrit; annua enim fertur ei totius spatii esse perfunctio.

10 Bas. 137 AB (58 BC) 15 Psalm. CXXXV 8 sq. 17 Isid. de nat. rer. 19, 2

1 ad uero *CGP*𝔄*'* aduerso 𝔄*M'* at uero (*in mg. m2* aduerso) *B* septentrinione *C'* septentrionē *G* (ē *ex* e *m2*) *N'* 2 septentrinionem *C* 3 post tergum 𝔄*B* soli *V* (i *eras.*) *MS* sol *cet.* 10 noxa *B* noxia *G* (i *exp. m2*) 𝔄 (i *m2 in ras.*) 12 hortum *CP* 16 cum *addidi* circumferant (n *s. u. m2*) *GP*, (ant *s. u. m2*) *M* circumferunt *N'S* *post* circumferunt *add.* enim *N* (*eras. B*) 17 luna *alt. om.* II trecentos *V* tricentos (t *alt. eras.*) *S* 18 conficiens *N* sufficiens II perficiens *Isid.* 19 aiectis *C* adiectis (d *s. u.*) *GPV* 20 quadriennium *scripsi* quinquennium *C* (n *alt. s. u. m2*) *cet.* in quadriennio *Isid.* 21 solistitialis *CGP* (*hi* i *pr. eras.*) *N'M* 23 sumsit *C* annuae *C*

6,25 Fecit ergo deus haec duo luminaria magna — possumus [B] accipere non tam aliorum comparatione magna quam suo [C] munere, ut est caelum magnum et mare magnum; nam et magnus sol, qui conplet orbem terrarum suo calore uel luna suo lumine nec solum terras, sed etiam aerem hunc et mare caelique faciem —, quae in quacumque parte fuerint caeli inluminant omnia et aeque spectantur a cunctis, ut ea tamquam suis tantum regionibus inmorari et sibi tantum adesse atque lucere singuli populi credant, cum similiter luceant uniuersis, ut nemo his propiorem alium quam ipse est [D] arbitretur. exemplum magnitudinis eorum euidens, quod omnibus hominibus orbis lunae idem uidetur. nam etsi interdum augeatur lumen eius atque minuatur, tamen eadem nocte qualis mihi adparet talis et omnibus. nam si longe positis minor uideretur, propius constitutis maior refulgeret, proderet angustiarum et exiguitatis indicium. etenim reliqua alia longe positi minora arbitramur, propius contuentes maiora credimus. quo magis finitimus fueris, eo tibi eius rei [E] quam cernis magnitudo cumulatur. solis radius nulli propior, nulli longinquior est; similiter et lunae globus aequalis est omnibus. similis sol et Indis et Brittanis eodem momento uidetur, cum oritur, nec cum mergitur in occasum, minor adparet orientalibus quam occidentalibus nec occidentalibus, cum oritur, inferior quam orientalibus aestimatur. quantum distat inquit oriens ab occidente! haec inuicem sibi distant, sed sol [F]

1 Bas. 137 CD (58 DE, 59 A)   19 Bas. 140 A (59 B) Isid. de nat. rer. 16. 1   24 Psalm. CII 12

1 ergo deus duo haec *N* ergo haec deus duo *CGP* deus ergo duo (*om.* haec) *V*   3 et mare magnum *om. G*   4 sol* *C*   7 aeque *N'* haec quae *MS* eaque Π*B*   9 luceri *C*   luceant *N* luceat Π   10 propiorem *VMSB* propriorem 𝔄' (r *alt. eras.*) *cet.*   15 refulgeret et *α*   17 positi *C* (i *pr. ex* t)   21 sol* *C*   brittanis *G𝔄'M' Isid.* brittanus *C m1* britannus *V* brittannis *C m2 PB et* (t *pr. s. u.*) *M* britannis *𝔄S*   22 mergitur Π mergit *B m1* uergit *B m2 cet.*   23 orientalibus *B in mg. m2 Diu. Uind., om. cet.*   25 ab occasu *Isid.*

26 a nullo distat. nulli praesentior, nulli remotior est. neque
te moueat quod tamquam cubitalis tibi orbis uidetur solis,
cum oritur, sed considera quantum intersit spatii inter
solem et terras, quod aspectus nostri infirmitas sine magno
sui non potest transire dispendio. caligat aspectus noster:
numquid sol caligat aut luna? angustus noster obtutus:
numquid ideo angustiora efficit quae uidentur? species
minuitur, non magnitudo detrahitur. neque enim infirmitatem 75 A
nostrae passionis passioni luminarium debemus ascribere.
mentitur noster aspectus; noli ergo fidele eius aestimare
iudicium, sed caelestium minor spectaculi figura, non sui
forma. de summo uertice montium si subiectum oculis tuis
campum spectare desideres atque illic armenta pascentia, nonne
formicarum similia corpora iudicabis? si mare spectes e specula
aliqua litorali, nonne tibi nauium maximae inter caeruleos
fluctus uela candentia refulgentes uelut columbarum uolantium B
speciem eminus ponto uidentur obtexere? quid ipsae insulae,
quae mare diuidunt, terrarum arua diffundunt, quam angusto
aestimantur fine concludi, quemadmodum rotunda apparent de
asperis, spissa de raris! has ergo infirmitates uisus tui pende,
et eorum quae astruimus fidem ex te ipso arbiter iustus
27 arcesses. sed uis magnitudinem solis non solum oculo mentis, C
sed etiam corporis aestimare? considera quanti stellarum globi
axem caeli uideantur intexere et innumeris insignire luminibus,
non queunt tamen tenebras noctis et caeli nubila detergere.
simul ut sol ortus sui signa praemiserit, omnes stellarum
ignes sub unius luminaris fulgore uanescunt, aperitur aer

2 Bas. 140 B—D (59 B—E) Isid. de nat. rer. 16, 2; cf. Cic. Acad. II 82 de fin. I 20 22 Bas. 141 AB (60 AB)

8 infirmitatem *GB* infirmitate *C* (-ti *m3*) *PV* infirmitatis *cet.* 9 passionis Π*B* passiones *cet.* 10 eius *VN* eos *CGP* 11 sed *C* si (*s. m2* fit) *Brux.* sit *cet.* 13 desideras *S* 14 expectes Π e *M Brux. Carn.*, *om. cet.* 16 uolitantium *N* 17 ponto Π posito *N* 18 diffundunt] diffidunt 𝔄' diffindunt *ed. Rom.* 20 perpende 𝔄*M'B* 22 arcesses *MS* arcessis Π accersi *N'* accersis *B* si uis *α* 24 insignise *C* 25 non* *C* 26 praemiserat *C* 27 uaniscunt (*corr. m2*) *CGP*

caelique facies purpurascenti rubore perfunditur. adhuc spirans
exordium et iam momentaria celeritate pleni luminis micat
splendor et surgentis solis praeuia aura dulcis aspirat. dic D
mihi quaeso, nisi magnus esset orbis, quomodo magnum
28 posset orbem inluminare terrarum? quid autem de tanto
loquar temperamento et moderamine conditoris, qui eam
mensuram muneri solis adtribuit, ut neque uapor eius
igneus, ut uidetur, terrarum uenas rerumque species infusus
exureret neque iterum per tanta mundi spatia refrigeratus
nullum terris semen caloris inoleret, sed ieiunam atque
inopem fructum derelinquens ad nullam fertilitatis gratiam E
uaporaret?

7, 29 Similia de lunae ratione conueniunt, quae de consorte eius
ac fratre memorauimus, siquidem in id se induit ministerium, F
in quod et frater, ut inluminet tenebras, foueat semina,
augeat fructus. habet etiam pleraque a fratre distincta, ut
quem toto die calor umorem terrae siccauerit eundem exiguo
noctis tempore ros reponat; nam et ipsa luna larga roris
adseritur. denique cum serenior nox est et luna pernox, tunc
largior ros fertur arua perfundere. et plerique sub aere quie-
scentes, quo magis sub lumine fuissent lunae, eo plus umoris
se capite collegisse senserunt. unde et in Canticis dicit
Christus ad ecclesiam: quoniam caput meum repletum 76 A
est rore et crines mei guttis noctis. tum deinde
minuitur et augetur, ut minor sit, cum resurgit noua, cum
sit inminuta, cumuletur. in quo grande mysterium est. nam

5 Bas. 141 B (60 B) 13 Bas. 141 B—D (60 B—E) 18 Isid. de nat. rer. 18, 6 20 Bas. 144 A (60 E) 23 Cant. 5, 2 26 Isid. de nat. rer. 19, 2

1 rubore *C* (e *ex* ẽ) sperans Π 3 praebia *C et* (*corr. m2*) *GP* 6 ea *CP* 7 muneris Π (s *exp. G*) 8 *post* uenas *add.* sucus *N'* (sucos 𝔄' *m2*) sucos *MS* 11 fructum *C* fructuum *cet.* 13 consorti Π (-te *G m2*) 17 umorem *C* (u *in ras.*) humorem *PSB* exigui Π exigue *B* 20 sub aere *om.* Π sub (*om.* aere) 𝔄*M'* quiescentis *C* requiescentes 𝔄*M'* 21 umoris *M'M* humoris 𝔄 *et* 𝔄' (h *s. u. m2*) *cet.* 22 colligisse *C* colligissent *V* 25 et cum *PVB* res cum *N'* 26 est Π*B*, *om. cet.*

et defectui eius conpatiuntur elementa et processu eius quae
sunt exinanita cumulantur, ut animantium cerebrum, mari-
timorum umida, siquidem pleniores ostreae repperiri ferantur
multaque alia, cum globus lunaris adolescit. de arborum
quoque internis idem allegant qui hoc usu proprio con- B
pererunt. uidemus ergo ortum eius et defectum rationis esse,
non infirmitatis. numquam enim tantam rerum mutationem
daret, nisi praestantem uirtutem haberet et gratiam a con-
30 ditore conlatam. aerem quoque nonnulli etiam docti et christiani
uiri allegauerunt lunae exortu solere mutari, sed si id muta-
tionis lunaris quadam fieret uiolentia, ad omnes eius ortus
intexeretur nubibus caelum, pluuiae funderentur. denique cum C
ante dies esset sermo de pluuia, quae fore utilis diceretur, ait
quidam: ecce neomenia dabit eam. et quamuis cupidi essemus
imbrium, tamen huiusmodi adsertiones ueras esse nolebam.
denique delectatus sum quod nullus imber effusus est, donec
precibus ecclesiae datus manifestaret non de initiis lunae
eum sperandum esse, sed de prouidentia et misericordia
creatoris. sane euripi cum exundent undique secundum
reliquas species lunae et acceptos fluctus refundant uel etiam D
ipsi magno ferantur impetu, in ortu tamen eius stant placidi,
quoad luna sine lumine est; at uero ubi eam dierum accessus
retexerit, tunc in suos cursus refluos reuertuntur. ampotis
quoque, quae in oceano esse perhibetur, cum reliquis diebus
ordinem suum seruare dicatur, lunari exortu euidens mutationis

1 Bas. 144 A (61 A) 9 Bas. 144 BC (61 A—C) 21 Uerg. Ecl. II 26 23 Isid. de nat. rer. 40, 1

1 defectu (-ui *m2*) *G* 2 sunt *C* sint *GPV* fuerint *N* animantium (an *in ras. unius litt.*) *C* cerebrum (r *bis in ras.*) *C* et maritimorum *Brux.* 3 humida *SB* feruntur *G m2 SB* 4 et de *M et* (*eras.* et) *S* 6 uidimus *CGP* hortum *CP et* (h *eras.*) *G* 7 rebus *MS* 8 a *om.* *C* ad *G* (d *exp. m2*), *fort.* ab 10 si in id *C* 15 eiusmodi *N* adsertionis II (-nes *m2 G*) uerus II (-as *m2 G*) 19 euripi *C* (u *ex* p) 22 quo*ad *C* (d *eras.*) quoadusque *N'* 23 ampotis *MS* anpotis II an potes 𝔄*M'B* an potest 𝔄' 24 quae *om.* II 25 seruari *C et* (*corr. m2*) *GP* dicantur *C*

suae fertur indicium dare, ut mare ipsum occidentale, in quo spectatur ampotis, solito amplius accedat ac recedat et E maiore aestu feratur, tamquam lunae quibusdam aspirationibus retrorsum trahatur et iterum isdem inpulsum ac retractum in mensuram propriam refundatur.

8, 31 Unde si miraris quomodo defectum luna patiatur, cum F tantam uim mutationis habeat suae, considera et in eo magnum esse mysterium, quod eius exemplo cognoscis, o homo, nihil rerum humanarum esse posse et mundanae totius creaturae, quod non aliquando resoluatur. nam si etiam luna, cui tantum dominus commisit ministerium, ut inluminet orbem terrarum, et crescit et deficit — deficiunt enim omnia, 77 A quae ex nihilo orta usque ad perfectionem uenerunt et iterum perfecta minuuntur; c a e l u m e n i m e t t e r r a p r a e t e r i b u n t — cur non id moderationis adsumimus, ut neque in aduersis abiciamus animum — qui enim omnia fecit ex nihilo facile quoque te potens est ad summa et perfecta prouehere — et rursus non extollamur in prosperis neque in potestate aliqua nos diuitiisque iactemus neque in uiribus corporis aut pulchritudine gloriemur, in quo est facilis corruptio, crebra B mutatio, sed manentem in futurum animi gratiam persequamur. nam si te lunae contristat occasus, quae se semper reparat ac reformat, multo magis contristare te debet, si anima, profectu uirtutis impleta cum fuerit, postea per inconstantiam mentis atque incuriam a suo deflexa proposito studia sua saepe commutet, quod est insipientiae atque inscientiae. unde et scriptura ait: s t u l t u s u t l u n a

6 Bas. 141 CD, 144 A (60 DE, 61 A) 14 Matth. 24, 35 27 Sir. 27, 12

1 ipsud II (d *exp. G*, -um *corr. m2*) *V* occidentalem *C et P* (m *exp.*) *V* 2 speratur II ampotis II*MS* an potes 𝔄*M'B* an potes* 𝔄' (t *eras.*) 4 isdem 𝔄 (*m1* iisdem) 𝔄'*M'* hisdem *MS* idem II, *om. B*, *in quo* ipsum *ante* iterum *add.* 5 refundatur (re *s. u. m2*) *MS* 12 defecit II (*corr. m3 C*) deficiunt enim *om. N'MS*, *in mg. m2 B* 17 te quoque *N* 23 reformat *C* (re *s. u.*) 26 atque II*MS* et *N'B* 27 inscientiae *C* (i *alt. in ras.*) et *om. GP*

mutatur. et ideo sapiens non cum luna mutatur, sed permanebit cum sole. unde non luna est particeps stultitiae, C quia non luna mutatur ut stultus, sed stultus ut luna, denique semen iusti sicut luna perfecta in aeternum manet et testis in caelo fidelis; aliud est enim fungi ministerio, aliud circumferri ingenio et sensus infirmitate fixam non habere sententiam. luna pro te laborat et propter uoluntatem dei subdita est; uanitati enim creatura subiecta est non sponte, sed propter eum qui subiecit in spe. illa ergo non sponte mutatur, tu sponte mutaris. illa congemiscit et conparturit in sua muta- D tione, tu non intellegis et gratularis frequenter. illa tuam redemptionem frequenter expectat, ut a communi totius creaturae seruitio liberetur, tu et tuae redemptioni et illius libertati adfers inpedimentum. tuae ergo, non suae stultitiae est, quod dum tu expectaris et nec sero conuerteris, adhuc et illa mutatur.

32 Noli ergo lunam oculo tui corporis aestimare, sed mentis uiuacitate. minuitur luna, ut elementa repleat. hoc est ergo E grande mysterium. donauit hoc ei qui omnibus donauit gratiam. exinaniuit eam, ut repleat, qui etiam se exinaniuit, ut omnis repleret; exinaniuit enim se, ut descenderet nobis, descendit nobis, ut ascenderet omnibus; ascendit enim inquit super caelos, ut impleret omnia. itaque qui exinanitus aduenerat a plenitudine sua apostolos impleuit. unde unus ex his dicit: nam de plenitudine eius nos omnes accepimus. ergo annuntiauit luna F

1 Psalm. LXXI 5 4 Psalm. LXXXVIII 37 sq. 8 Rom. 8, 20 11 Rom. 8, 22 18 Bas. 145 A (61 D) 22 Philipp. 2, 7 23 Ephes. 4, 10 26 Ioh. 1, 16

5 est *om.* 𝔄' 6 circumferre *C* 15 adfere**s *C* adferęs *P* sua* *C* (e *eras.*) 19 est* *C* ergo *C* uero *GPV* uere *N* ergo uere *Uind.* 23 discendit *CGVN'* 24 omnes caelos *MS* 25 uenerat 𝔄*M'* a Π de *N* adimpleuit *N* 27 luna ... suum non mediocris quae *C in ras. min. spatii*

mysterium Christi. non mediocris in qua signum posuit suum. non mediocris quae typum habet dilectae ecclesiae, quod significat propheta dicens: orietur in diebus eius iustitia et abundantia pacis, donec tollatur luna. et in Canticis dominus de sua sponsa ait: quaenam est haec prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna, electa ut sol? et merito sicut luna ecclesia, quae toto mundo refulsit et tenebras saeculi huius inluminans dicit: nox praecessit, dies adpropinquauit. pulchre ait prospiciens, quasi suos de superiori prospectans, sicut habes: dominus de caelo prospexit 78 A
super filios hominum. prospiciens ergo ecclesia sicut luna defectus habet et ortus frequentes, sed defectibus suis creuit et his meruit ampliari, dum persecutionibus minuitur et confessorum martyriis coronatur. haec est uera luna, quae de fraterni sui luce perpetua sibi lumen inmortalitatis et gratiae mutuatur. fulget enim ecclesia non suo, sed Christi lumine et splendorem sibi arcessit de sole iustitiae, ut dicat: uiuo autem iam non ego, uiuit autem in me B
Christus. beata plane, quae tantum insigne meruisti! unde te non tuis numeniis, sed typo ecclesiae beatam dixerim; in
33 illis enim seruis, in hoc diligeris. quam ridiculum autem quod te plerumque credunt homines magicis carminibus posse deduci. aniles istae fabulae ac uulgi opiniones. quis enim opus dei tanto ministerio deputatum arbitretur Chaldaeicis superstitionibus posse temptari? lapsus sit ille qui se transfigurat in angelum C

3 Psalm. LXXI 7 5 Cant. 6, 9 9 Rom. 13, 12 11 Psalm. XIII 2 12 Isid. de nat. rer. 18, 6 19 Galat. 2, 20 22 Bas. 145 A (61 DE) 26 II Cor. 11, 14

4 extollatur *N* 7 merito ‹speciosa› *α* 9 dies autem *MSB* 10 superiore *N* 15 martyriis *P m2 VN* martyrii *C et m1 GP* martyrio *G m2* 16 fraterne *C* fratris *N* lu*ce *C* lumen sibi *N* 17 non *C* (n *alt. in ras. mai.*) 21 neomeniis (neo *ex* nu *m2*) 𝔄𝔄'*S* neominiis *m2 ex* nominis *B* 25 caldeicis 𝔄 (caldaicis *m2 CG*) chaldeis *uel* chaldeis *N* 26 temtari *C*

lucis et deductus uoluntate propria, non carminum potestate. sane et in hoc [quasi], ecclesia, putaris posse quasi de loco tuo et statione deduci. multi temptant ecclesiam. sed sagae artis ei carmina nocere non possunt. nihil incantatores ualent ubi Christi canticum cotidie decantatur. habet incantatorem suum dominum Iesum, per quem magorum incantantium carmina et serpentum uenena uacuauit, et ipsa sicut serpens exaltatus deuorat colubras, et Aegyptiorum ferale licet carmen inmurmuret, D in Christi nomine hebetatur. sic et Elymam magum Paulus non solum sagae artis infirmitate, sed etiam oculorum amissione caecauit. sic Petrus Simonem alta caeli magico uolatu petentem dissoluta carminum potestate deiecit et strauit.

34 Pulchre, ut arbitror, cessit dies quartus. quomodo igitur E quartum plerique consueuerunt cauere et inutile putant hoc numero aliquid ordiri, quo totus noua luce mundus emicuit? an sinistris sol coepit auspiciis? et quomodo alii potest bona signare qui sibi eligere diem sui nesciuit exortus? aut quomodo signa eius probant, cuius ortum non probant? quid F etiam de luna dicimus, quae et quarto die coepit et quarta decima diem signat salutis? an displicet numerus, quo celebratur mysterium redemptionis? ideo daemones declinandum esse persuadent numerum eum, quo eorum destructa nequitia est. ideo gentiles nihil adoriendum adserunt, quia sciunt tunc

6 Psalm. LVII 6 7 Exod. 7, 12 Num. 21, 8 Ioh. 3, 14 9 Act. 13, 11 11 Const. apost. VI 9 de bell. Iud. III 2

2 quasi *pr. inclusi* quasi *alt. om. N* 3 temtant *C* 6 incantantium *C* (tantium *in ras. 3 uel 4 litt.*) 7 euacuauit 𝔄' 8 colubras II *et* (o *s.* a) *B* colubros *N'* et II *om. cet.* 9 euetatur *CP* hebetatur *G* (h *s. u. m2*) hebetatur (euatatur *V* habitator 𝔄, -ur *m2, M'*) in xpi nomine *VN* elimam *Brux. Uind.* illum *B* ymnum *CP et* (ł illũ *s. u.*) *G* hymum *S* hymnum *cet.* magum *MSB* magnum *G* (*s.* ł magum) *cet.* 10 sagae II*MS* magicae *cet.* 13 ut *VN* et ut *cet.* 14 consueuerunt *C* consuerunt *cet.* 15 quo *C* (o *in ras.*) 16 a sinistris *C* 17 signare II signa dare *N* elegire *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) suũ *CGP* 19 quarta *VN* quinta *CGP* 20 diem *om. C* die *GPV* quod *CV* 21 redemtionis *C*

primum artes suas uacare coepisse et populos gentiles ad ecclesiam demigrasse. lunam certe quartam, si pura fuerit neque obtunsis cornibus, dare reliquis diebus usque ad exactum mensem indicium serenitatis existimant. nolunt ergo 79
isdem exordiis incohare, quibus serenitas incohatur. sed iam cauendum, ne nobis in sermone dies quartus occidat; cadunt enim umbrae maiores de montibus, lumen minuitur, umbra cumulatur.

DIES QUINTVS.

1, 1 (Serm. VII) Uestita diuersis terra germinibus uirebat omnis, caelum B
quoque sole et luna geminis uultus sui luminibus stellarumque insignitum decore fulgebat. supererat elementum C
tertium, mare scilicet, ut et ipsi gratia uiuificationis diuino munere proueniret. aetherio etenim spiritu omnes terrarum fetus aluntur, terra quoque semina resoluens uniuersa uiuificat et maxime tunc primum uerbo dei iussa uiridescere uiuificationis suae munere pullulabat: uacabat aqua et a diuinae operationis feriata beneficio uidebatur. habet adhuc creator quod illi conferat, quo munia terrarum possit aequare; seruabat ei, ut et ipsa proprium sibi et speciale aliquid D
praerogatiuae conlati sibi muneris uindicaret. uiuificauit prius

2 Uerg. Georg. I 432—435 7 Uerg. Ecl. I 83 10 Bas. 148 A—C (62 DE) 14 Uerg. Aen. VI 726

3 obtensis *C* obtunsis *G* (n *eras.*) obtusis *MSB* 5 hisdem *M et S* (h *s. u. m2*) *cet.* incoare *C* inquoare *G m1* inchoare *G m2 cet.* incoatur *C* incoare *G m1* (incoatur *m2*) inchoatur *cet.* 7 lumen emendatum minuitur (emendatum minuitur *in ras. min. spatii*) *C* 8 *post* cumulatur *add.* emendatum *C, in quo eras., GP* EXPŁ DIES QUARTUS. INCIPIT DIES QUINTUS *CGN et* (*in quo post* QUARTUS *add. atr. rubro* XXXVIII) *P* EXPL̄. DIES QUARTUS EX LIBRO BEATI ĀBROSII EXAMER̄ QUINTO DE EODEM DIE *V* EXPLICIT LIBER QUARTUS *Brux.* 12 superat *C* 14 proueniret munere *N* aethereo *B* etenim Π enim *N* omnis *CPV et* (*corr. m2*) *G* 16 uiridiscere *P et* (i *tert. corr. in* e) *CG* 17 ad Π (d *del. CG*) 20 reseruabat *N'* sibi *s. u. m2 B, om. N'*

terra, sed ea quae spirantem animam non habebant: aqua
iubetur ea producere quae uiuentis animae uigorem digni-
tatemque praeferrent et sensum tuendae salutis et fugiendae
2 mortis acciperent. dixit itaque deus: producant aquae
reptilia animarum uiuentium secundum genus et
uolatilia uolantia secundum firmamentum caeli. E
uenit mandatum et subito aqua iussos fundebatur in partus;
generare fluuii, uiuificare lacus, mare ipsum coepit diuersa
reptilium genera parturire et secundum genus effundere quod-
cumque formauerat. non exigui gurgites, non caenosae paludes
uacabant, quin omnia datam sibi creandi adsumerent pote-
statem. pisces exilibant de flumine, delphines praeludebant
in fluctibus, concae saxis, ostreae adhaerebant profundis,
adolescebant echini. uae mihi! ante hominem coepit inlece- F
bra, nostrae mater luxuriae, ante hominem deliciae. prior ergo
hominum temptatio quam creatura. sed nihil natura deliquit:
alimenta dedit, non uitia praescripsit. haec communia dedit,
ne tibi aliqua uelut propria uindicares. tibi suos fructus
terra producit, tibi scaros et acipenseres et omnes fetus
suos generant aquae: et his non contentus interdicta tibi
alimenta gustasti. ad inuidiam tuam omnia congeruntur, ut
praeuaricatio tuae auiditatis oneretur. 80 A

4 Gen. 1, 20

1 terras Π (s *eras. G*) 2 uiuentes *M et* (*corr. m2*) *G*𝔄𝔄′ uiuentis *C* 3 praeferent *C* praeferunt *P* praefert *V* 10 cenosae *CG* 12 delfini *G* delfines *cet.* 13 conchae *m2 C*𝔄 conca (*s.* chae *m2*) *S* concauę *M* profundi 𝔄 (-is *m2*) *M′* 14 aduliscebant 𝔄 (-escebant *m2*) *M′* ecini *CGV* (*hi corr. m2*) etchini 𝔄 (*corr. m2*) *M′* aechini *B* (aec *s. u. m2*) aechinis *S* *post* inlecebra *add.* abundantia copiarum *MS Diu.*, i. e. abundantia copiarum *Brux.* 16 temtatio *C et* (*corr. m2*) *G* creatura *scripsi* natura *libri* natura *M′* creatura *cet.* 17 perscripsit Π (*corr. m2 CG*) 19 escaros 𝔄*M′* ascaros *Trec.* acipenseres *S* acipensheres *B* accipenseres *C m3 P m2 M* accipiens heres *CP m1 GV* accipiens eris 𝔄*M′* accipiens·es 𝔄′ (r *eras.*) 20 suos *om.* Π contemtus *C* contemptus *G* (*corr. m2*) *P* contentos *V* (v *s.* o *alt.*) 22 honoretur Π (*corr. m2 G*) honeretur *B* (h *exp.*) 𝔄′

3 Sed neque quam multae species et nomina sint possumus B enarrare, quae omnia in momento diuinae praeceptionis animata sunt. simul coibat forma corporis et operabatur anima, uitalis etiam uigor aliquid uirtutis. repleta erat terra germinibus, mare inpletum animantibus. ibi insensibilia pullulant, hic sensibilia uersantur. in terris quoque aquae suas sibi uindicant portiones. lambunt terram pisces aquarum et ex ea sibi praedam requirunt, culices quoque et ranunculae circa genitales strepunt paludes; et ipsae audierunt domini mandatum dicentis: C producant aquae reptilia animarum uiuentium.

4 scimus reptilia dici genera serpentium eo quod super terram repant, sed multo magis omne quod natat reptandi habet uel speciem uel naturam. nam etsi in profundum quaeque demerserint aquam uideantur incidere, tamen cum supra innatant, repunt toto corpore, quod trahunt super quaedam dorsa aquarum. unde et Dauid dixit: hoc mare magnum et spatiosum; illic reptilia, quorum non est nume- D rus. quin etiam cum pleraque pedes habeant et ambulandi usum eo quod sint amphibia, quae uel in aquis uel in terris uiuant, ut sunt phocae, crocodilli, equi fluuiales, quos hippopotamos uocant eo quod ii generentur Nilo in flumine, tamen cum in alto aquarum sunt, non ambulant, sed natant nec

16 Psalm. CIII 25 18 Bas. 148 D (63 B)

1 multa *G* (*corr. m2*) *V* sunt *GV𝔄M'B* sint 𝔄' (int *s. u. m2*) 2 in Π*B*, *om. cet.* 4 aliquid *C m3 Brux. Carn.* aliquis (s *s. u. m2*) *GB* aliqui *CGB m1 cet.* aliquae *Uind.* reliquae σα erat Π*MS* et *s. u.* 𝔄' est 𝔄*M'B* 5 pullulant *CGP* pullulabant *S* (ba *eras.*) *cet.* 6 uersabantur *B* •aqua . . . uindicat *N* 8 ranunculae Π*B* ranunculi *G m2 cet.* genitalis *G* (-es *m2*) 9 ipsa *G m1 P* ipsi *G m2 et* (i *alt. ex* e) *M* 11 serpentum 𝔄'*MS* 13 in *om.* Π quaeque Π*B* qui se 𝔄' quae se *cet.* 14 aqua *C* (*corr. m3*) *GV* incidere Π*N'B* findere *M* fundere *S* 15 quo trahuntur *B* 16 dixit Π ait *N* 19 amfibia *N* anfibia *CGP* anfibilia *V* quae 𝔄*M'MS* et quae Π*B*, *om.* 𝔄' 20 uiuent *C* focae *libri* crocodilli *C m1 P*𝔄'*MS* crocodili *G* corcodrilli *C m3 G corr. m1* 𝔄*M'B et* 𝔄' *m2 in mg. et* (r *alt. s. u.*) *V* ippopotamos *libri* 21 hi *GM'MS* hii 𝔄' (hi *in ras.*) *cet.*

uestigio utuntur pedis ad incedendum, sed tamquam remo ad reptandum, siquidem et nauis acta remis labitur et aquas sulcat carina.

2, 5 Producant aquae reptilia dixit dominus. breuis sermo, E sed uehemens et late patens communem minimis et maximis naturam infundit. eodem momento producitur ballena, quo F rana eiusdem ui operationis innascitur. non laborat in maximis deus, non fastidit in minimis. nec dolet natura parturiens delphinas, sicut non doluit, cum exiguos murices cocleasque produceret. aduerte, o homo, quanto plura in mari quam in terris sint. numera, si potes, omnium piscium genera uel minutorum uel etiam maximorum, sepias polypos liostraca carabos cancros et in his innumerabilia sui generis. quid 81 A dicam genera serpentium, dracones muraenas anguillas? nec praetermittam scorpios ranas testudines, mustelas quoque et canes maritimos, uitulos marinos, cete inmania, delphinas, phocas, leones. quid adtexam etiam merulas, turdos, pauos quoque, quorum etiam colores in auibus uidemus expressos, ut nigrae merulae, paui uerso colore dorsa et colla depicti sint, turdi aluo uarii, et cetera, quorum sibi terrae et species et nomina uindicarunt? nam prius in mari ista coeperunt B

3 Uerg. Aen. V 158 X 197 4 Bas. 149 A (63 C) 16 Uerg. Aen. V 822

1 pedis (i *ex* e) *CG* 2 lauitur *C* (b *s.* u *m3*) 3 carinis Π (-na *m2 G*) 6 infundit *CGN'* infudit *cet.* ballena 𝔄 (l *pr. eras.*) 7 nascitur 𝔄' 8 dolet Π*M et m1 S* doluit *S m2 N'B* 9 delfinas *libri* 11 omnia *N* 12 polypos *M* polipost *CP et* (t *exp.*) *G* polipos *cet.* liostraca *scripsi* (*cf.* μαλακόστρακα *Bas. 149 C* (*64 A*)) lith. ostriota *CP* lithosariota *G* (*m2* litostructas) clitos triata *V* litostructa 𝔄 (-as *m2*) *M'* lithositrocta 𝔄' (*m2* lithossitrotos) lithostrata *MS* litos ostriotas tructas *B* 15 scurpios *C* (*corr. m3*) *P* 16 cete *MS* coeti Π (coete *m2 G*) coetae *B* caete *N'* (a *eras.* 𝔄) delphinas *C* delfinas *cet.* 17 foncas Π (n *eras. C, exp. GV*) focas *N* merulos *S* (a *s.* o *m2*) *Brux.* 19 nigrae *Diu. Uind.* nigri *cet.* meruli *B* uerso Π diuerso *G m2 N* depicti *MS* depicta Π picti *N'B* 20 sunt 𝔄*M'B* aluo *MS* albo *cet.* terrae et Π terrae *N*

diuersisque fluminibus, siquidem aqua prior animarum uiuen-
6 tium reptilia diuino nutu imperata produxit. adde hanc gratiam, quod ea quae timemus in terris amamus in aquis. etenim noxia in terris in aqua innoxia sunt atque ipsi angues sine ueneno. leo terribilis in terris, dulcis in fluctibus. muraena, quam ferunt aliquid habere noxium, esca pretiosior est. rana horrens in paludibus, decora in aquis omnibus C fere praestat alimentis. plura si qui uult cognoscere, a diuersis locorum piscatoribus quaerat; nemo enim potest omnia conprehendere. canes sane et in mari caue, quos et in ecclesia molestos esse et cauendos apostolus docet dicens: cauete canes, cauete malos operarios. mustelae grauis in terris odor, in aquis suauis. terrena se nouit uindicta faetoris ulcisci, haec non minorem habet gratiam capta quam libera. neque te inhonoratum nostra D prosecutione, thymalle, dimittam, cui a flore nomen inoleuit. seu Ticini unda te fluminis seu amoeni Athesis unda nutrierit, flos es. denique sermo testatior quod de eo qui gratam redoluit suauitatem dictum facete sit: aut piscem olet aut florem; ita idem pronuntiatus est piscis odor esse qui floris. quid specie tua gratius, quid suauitate iocundius, quid

12 Philipp. 3, 2 16 cf. Ael. H. A. XIIII 22 et Auson. Mosella 97 et 115

5 *post* ueneno *add.* ΙΙ*B* esse non possunt; *uix credibile Ambrosium scripsisse* <qui in terris sine ueneno> esse non possunt 6 aliquid (d *s. u.*) *m3 C m2 GP* 8 qui *N* quid Π quis *m3 C m2 GP𝔄S* 11 ecclesiam *CPV* 14 faetoris *𝔄M'B* foetoris *𝔄'S* fetoris *cet.* 16 thymalle *C* (l *pr. exp. m3*) *P* thimale *G* thimallem *V* tymalle *N'* tymelle *B* thimalle *MS* demittam *C* (*corr. m3*) a* *C*, a *s. u. P*, *om. G*, *fort.* ab 17 undat et *CV* unda te (e *add. m2*) et *P* unda te ẹṭ *G* (n *ex* m, e *pr. m2 ex* i) athesis *G m2* tate*sis *S* tesis *B* (*in quo* amoena) atesis *G m1 cet.* nutriuerit *M* 18 es *MS* est *cet.* 19 redolebit *𝔄M'* redoleuit *𝔄'* dictu *CP* facete sit *MS* facite sit *𝔄M'* facetisit *𝔄'* facessit *CGPB* fecisset *V* 20 odoris sequi Π 21 iocundius (u *s. u.*) *CM* iucundius *𝔄'*

odore fraglantius? quod mella fraglant, hoc tu corpore tuo
spiras. quid loquar coruorum, quid etiam luporum teneri- E
2 tudines? nescit hos lupos agnus timere. tanta est aquarum 3
gratia, quarum uitulos fugiunt et leones. ut his propheticum
illud dictum de ecclesiae sanctitate iure conueniat: tunc
lupi et agni simul pascentur, leo et bos simul
paleas manducabunt. nec mirum, quandoquidem etiam
in ecclesia aquae illud operantur, ut praedonum abluta
nequitia cum innocentibus comparetur. quid etiam purpuras
memorem, quae ornant regum conuiuia, amictus inbuunt? F
aquarum est igitur quod in regibus adoratur, aquarum est
species illa quae fulget. adde porcos maris etiam Iudaeis
gratos, quia nihil est commune, quod non aqua abluat, et
ideo communes eos sicut in terra editos aestimare non possunt.

,7 Innumeri itaque usus, innumera genera piscium. alii oua 82 A
generant, ut uarii maiores. quos uocant troctas, et aquis
fouenda conmittunt. aqua igitur animat et creat et adhuc B
mandati illius primi tamquam legis perpetuae munus exsequi-
tur, blanda quaedam mater animantium. alii uiuos fetus edunt
de suo corpore, ut mustelae et caniculae et cete ingentia,
delphines et phocae aliaque cete huiusmodi. quae cum
ediderint partus, si quid forte insidiarum terrorisque praesen-
serint circa catulos suos quemquam moliri, quo tueantur eos
uel tenerae aetatis pauorem materno affectu conprimant,
aperire ora et innoxio partus suos dente suspendere, interno C

1 Uerg. Georg. IIII 169 5 Esai. 65, 25 15 Bas. 149 A, D 152 A (63 CD, 64 B)

1 fraglantius *C m3 𝔄'B* fragrantius *V* flagrantius *C m1 cet.* fraglant *C m3 𝔄'B* fragrant *V* flagrant *C m1 cet.* 4 fugiant *G𝔄M'B* 5 ecclesiae *C* (ae *m3 ex* a) conueniet *C* (a *m3 s.* e *alt.*) 8 aquae *G m2 VN* quae *CP et m1 G* 9 comparentur *Il* (o *m3 ex* u *C*) 16 tructas (troctas *𝔄'*) uocant *N'B* 20 canicula *IIM* caete *C𝔄M'B* cetera *V* 21 delfines *libri* foncae (n *del.*) *CGV* fongę *P* focae *cet.* cete *M'MS* caetae *𝔄* (a *alt. eras.*) caete *𝔄'* ceteri *C* cetere *P et m1 GB* cetera *V et m2 GB* 22 ederint *CP et* (*corr. m2*) *G* 23 quaequam *CP* 25 hora *CV et* (h *eras.*) *G* innoxia *C* (a *in ras.*)

quoque recipere corpore et genitali feruntur aluo abscondere.
qui humanus adfectus hanc piscium pietatem possit imitari?
oscula nobis satietati sunt. illis non satis est aperire uiscera
natosque recipere ac reuocare integros atque iterum fotu
quodam eos sui caloris animare et spiritu adolere suo duosque
in corpore uno uiuere, donec aut securitatem deferant aut
corpore suo obiecto natos suos defendant a periculis. quis D
haec uidens, etsi possit obtinere, non tantae piscium pietati
cedat? quis non miratus stupeat. ut seruet natura in piscibus
quod non seruat in hominibus? plerique ex suspicione no-
uercalibus odiis adpetitos suos occiderunt filios, aliae in
fame, ut legimus, partus proprios comederunt. humanis pigno-
ribus mater sepulchrum facta est, piscium proli parentis uterus
sicut murus uallo quodam intimorum uiscerum pignera in-
8 offensa conseruat. diuersa igitur piscium genera diuersos usus E
habent; alii oua generant, alii uiuos pariunt atque formatos.
et qui oua generant non nidos texunt ut aues, non diuturni
fotus laborem induunt, non cum molestia sui nutriunt. cecidit
ouum, quod aqua gremio quodam naturae suae quasi nutrix
blanda suscepit et animal celeri fotu reddidit. continuo enim
9 tactu parentis animatum ouum cecidit et piscis exiuit. tum
deinde quam pura et inuiolata successio! ut nullus alteri, F

12 Reg. IIII 6, 28 sqq., cf. de bell. Iud. V 40   13 Cic. de off. I 97   15 Bas. 149 D, 152 B (64 BD)   21 Bas. 152 B (64 E)

2 quis *MB et* (s *eras.*) *S*   5 adolere Π (adolēre *m3 ex* a dolore *C*) ale *M* alere *S et* (suo *om.*) 𝔄*M'B* lare (*om.* suo) 𝔄'   sui *P*   6 uiuere *N* uidentur Π (uideri *G m2*)   7 suos defendat (-ant *G m2*; e *alt. in ras. C*) a periculis Π suis defendant (defendat *MB*) periculis *N*   8 obtinere *C* (i *ex* e *m3*)   9 miratus *CPV* miratur *G m1* miretur *et G m2 N*   seruat *C*   10 pleraeque *Erasmus*   12 pignoribus *C* (e *s.* o *m3*)   13 sepulchrum *C* (h *del.*) 𝔄' (h *s. u.*) sepulcrum *V*   est uterus *SB*   14 muros Π (*corr. m3 C*)   internorum 𝔄 *m2* (intemorum *m1*) *M'B* intimore 𝔄'   pignera *CPV*𝔄*M'* pignorum *G* pignora *cet.*   15 usus *C* (*in ras. m1*) *V* (s *alt. s. u.*) suos *P*   16 atque *G* (t *s. u. m2*) aquae *CP*   18 labore *CP et* (ē *ex* e *m2*) *G*   21 exi*uit *C* exibit *V*   tunc Π   22 ut nullus Π nullus *cet.*

sed generi suo miscetur, thymallus thymallo, lupus lupo! scorpaena quoque castitatem inmaculati conubii generis sui seruat. itaque habet pudicitiam generis ⟨sui⟩, sed uenenum generis sui non habet; non enim percutit scorpaena, sed reficit. nesciunt igitur alieni generis socium adulterina coniugia, sicut sunt ea quae coeunte asinorum equarumque inter se genere magna cura hominum perpetrantur, uel rursus cum equis asinae miscentur, quae sunt uere adulterinae naturae; nam utique maius est quod in naturae conluuionem committitur quam quod in personae iniuriam. et, homo, ista 83 A procuras interpres adulterii iumentalis et illud animal pretiosius putas, quod adulterinum quam quod uerum est. ipse genera aliena confundis diuersaque misces semina atque ad uetitos coitus plerumque cogis inuitos et hoc industriam uocas. hoc quia de hominibus facere non potes, ut diuersi generis commixtio fetus possit excludere, tollis homini quod natus est et uirum de uiro exsuis abscisaque corporis parte B sexum negas, spadonem efficis, ut quod negauit natura in hominibus inpleret audacia.

10 Quam bona autem mater sit aqua etiam hinc considera. C tu, o homo, docuisti abdicationes patrum in filios, separationes odia offensas: disce quae sit parentis et filiorum necessitudo. uiuere pisces sine aqua non queunt nec a suae parentis consortio separari neque a suae altricis discerni munere, et fit hoc natura quadam, ut separati moriantur ilico. neque enim

20 Bas. 149 B (63 DE)

1 misceatur *m3 C m2 G* thimalus *G* thimallus *V* thymallos 𝔄 (-us *m2*) tymallus 𝔄'*M'* thymallo *C* (y *in ras.*) thimallo *G* (l *pr. exp.*) *V* tymallo 𝔄' 2 generi suo *N* 3 sui *add.* σ α 5 alienigenarum (alienorum 𝔄 o *ex* a, alienarum *M'*, alieni generā 𝔄') piscium adulterina contagia *N* coniu*gia *C* (n *eras.*) 6 coeunte *MS* coeunt *cet.* equarumque *C* (e *pr. m3 ex* a) 7 genera *GN'B* 8 equis Π equus *N* asini *CGP* miscentur *scripsi* misceantur Π miscetur *N* uere Π uera *N* adulteria *N* 9 colluuionem *MS* conluuione *cet.* 11 pretiosius *C* (us *in ras.*) 15 uacas *C* (a *pr. in ras.*) 16 fetum *N* 17 exsuis Π exuis *cet.* 21 tu o *C in ras. min. spatii*

ut omnia huius aeris uiuunt spiramine, quia hauriendi spiritus et respirandi natura his non suppetit; alioquin sub aquis D semper non possent uiuere non capientes spiritus infusionem. quod est nobis spiritus illis est aqua. sicut nobis spiritus ita illis aqua uiuendi ministrat substantiam. nos intercluso commeatu spiritus, quia ne breui quidem spatio possumus expertes esse uitalis spiritus, statim extinguimur; pisces quoque sublati de aqua sine substantia sui esse non possunt.

11 et causa manifesta est, quoniam in nobis pulmo per tho- E racis laxiora penetralia recipit spiritum et, cum ipse sit ⟨poris⟩ plerisque penetrabilis, spiritus infusione interiorem calorem refrigerat. thorax enim ut suscipit alimenta, ita superflua ciborum et sucos salubres sanguinemque discernit: fit pulmo peruius, unde facilius ad eum potest aspiratio spiritus peruenire. pisces uero branchias habent, quas nunc plicant et colligunt, nunc explicant atque aperiunt. in hac ergo collectione et apertione dum suscipitur aqua et trans- F mittitur ac penetrat, respirationis munus uidetur impleri. propria igitur natura est piscium nec communis cum ceteris, specialis usus et a ceteris uiuendi quaedam separata ac secreta substantia. propterea non nutriuntur neque ut terrena animalia manus humanae tactu et delenimento aliquo delectantur, etiamsi seruati in uiuariis suis uiuunt.

5, 12 Quid autem de densitate dicam dentium? non enim ut oues 84 A

24 Bas. 152 C (64 E)

1 spiramini *C* (-na *m3*) qui II (quia *m3 C m2 G*) auriendi *C* auri *V* hauriendi (h *m2*) *G*𝔄𝔄' 2 his qui *C* (qui *del.*) 5 interclusio II (i *alt. eras. G*) 6 commeatus II (-tu *m2 G*) quia *C s. u.* 7 expertes II exsortes *M* exortes *cet.* 8 sui esse II esse sui *M* esse sui *S* sui uiui esse *N'B* 9 in *om. N* 10 recepit *PVM' et* (*corr. m2*) *G*𝔄 sit ipse *N* 11 poris *add. ed. Rom.* penetrabilis *MS* penetralis *cet.* 12 thorax *MS* torax *cet.* 15 branchias *S* (h *s. u.*) *Diu. Tell.* brancias *GV*𝔄*M* branthias *B* (h *s. u.*) brantias *cet.* 18 implere *MS* 20 ac II*MS* et *N'B* 23 uiuunt *C* (u *alt. s. u. m3*) uiuant *S Trec.* 24 bos aut ouis (oues 𝔄) *N*

aut boues ex una parte dentes habent, sed pars utraque
armata est dentibus, quia in aqua sunt et, si diutius cibum B
uersarent et non cito transmitterent, aquarum alluuione de
dentibus eorum esca posset auferri ac dilui. ideo densos et
acutos habent, ut cito incidant, cito conficiant cibum, facile
et sine aliqua mora et dilatione transmittant. denique non
ruminant, solus tamen scarus in his ruminare perhibetur, ut
ferunt quibus aut euentus aut usus fuit aut studium talia con-
13 prehendere. sane nec ipsi a suis potentiae euasere uiolentiam C
et auaritiae potiorum subiecti ubique inferiores sunt. quo quis-
que infirmior, eo <plus> praedae patet. et plerique quidem
herbis pascuntur ac minutis uermibus; sunt tamen qui
inuicem se deuorent et sua carne pascantur. minor apud illos
est esca maioris, et rursus ipse maior a ualidiore inuaditur
et fit esca alterius praedator alieni. itaque usu uenit, ut,
cum ipse alium deuorauerit, ab alio deuoretur et in unum
uentrem uterque conueniant cum deuoratore proprio deuoratus D
sitque simul in uno uiscere praedae uindictaeque consortium.
et ipsis sponte forte haec adcreuit iniuria, sicut in nobis
non ex natura coepit, sed ex auaritia, aut quia ad usum
hominum dati sunt, in signum quoque facti sunt, ut in his
nostrorum morum uitia uideremus et caueremus exempla, ne
quis potior inferiorem inuaderet daturus in se potentiori
exemplum iniuriae. itaque qui alterum laedit sibi laqueum
parat, in quem ipse incidat.

11 Bas. 152 C (65 A)

1 par (pars *Pm2 et G*) utraque II utraque pars *N* 2 qui in *C* 3 de *in mg. m2 S, om.* 𝔄*M'B* 4 possit II (-et *m2 G*) densos (o *ex* u) *m3 C m2 G* 8 alia *C et G m1 P* talia *C m3 G m2* 11 plus *addidi,* magis *post* praedae *ed. Paris. a. 1661* maiori (*s. u. m2*) praedae 𝔄 13 deuorant *V* pascuntur ll 14 esca maioris (maiori *B*) est (*om.* et) *N* a *G m2 om. CV, in P unius litt. ras. est* 17 conueniunt *MS* conueniat *Atr. Carn. Diu. Uind.* uoratore *N* 18 sitque *MS* sit fitque II fitque *N'B* 19 ipsi II (-is *m2 G*) 20 aut *C* (u *ex* ū) 23 daturos *C* (-us *m3*) 24 laedit *C* (l *ex* d)

14 Et tu piscis es, qui uiscera inuadis aliena, qui demergis E
infirmum, qui cedentem persequeris usque in profundum. caue ne dum illum persequeris, incidas ipse ualidiorem et deducat te in alienas insidias qui tuas uitat priusque tuam spectet aerumnam qui te persequente propriam reformidabat. quid interest inter diuitem inprobae cupiditatis ingluuie absorbentem infirmorum patrimonia et silurum minorum piscium
uisceribus aluum repletum? defunctus est diues et nihil ei F
sua spolia profuerunt, immo magis eum rapinarum suarum detestabiliorem fecit infamia. captus est silurus et inutilis praeda detecta est. quanti in eo repperiuntur, qui alios deuorauerant! et tu diues habes in sinu tuo alterius praedatorem. ille habebat facultates pauperis, quas inuaserat: tu eum opprimens duo patrimonia tuis facultatibus addidisti et adhuc tanto non satiaris augmento et dicis quod alios uindicaueris, cum eadem committas quae ulcisceris, iniusto iniustior et iniquo iniquior et auaro auarior. uide ne idem te qui piscem illum finis inueniat; amum caue et retia. sed
praesumis de potentia quod nemo tibi possit resistere: prae- 85 A
sumebat et silurus quod amum nemo sibi iaceret, nemo tenderet retia, et, si incidisset, uniuersa disrumperet: et tamen fuscinam non euasit aut nexus uinculi ualidioris incurrit, quibus se non posset exuere. sine dubio et hominum iniquitas quo grauiora commiserit, eo magis scelere suo tuta esse non poterit, quin aliquando dissoluat quod pro scelerum pretio
6, 15 constat difficile posse uitari. piscis ergo es, o homo. audi quia B

1 Bas. 152 D, 153 A (65 AB)

3 ipse in *Atr.* (in *s. u.*) *Carn. Diu. Uind.* 4 tuas *C* (a *in ras.*) 5 spectet *G m2 MS* expectat *G m1* expectet *cet.* persequente *GV* persequentem *cet.* 7 de minorum *N'* 10 detestabiliorem *C* (e *alt. in ras.*) 11 eo *C in ras. unius litt.* 14 addidisti Π (*corr. m2 G*) 18 hamum *G m2 𝔄 m2 MS* caue et Π caue caue *N* 20 hamum *S et m2 G𝔄M* sibi nemo *V Brux.* 21 disrumperet *V* dirumperet *MS* 25 qui*n *C* 26 possit *C et* (posse *m2*) *G* posset *PV* quia si *CP et* (si *del. m2*) *G*

piscis es: simile est regnum caelorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium congregauit. cum autem esset inpletum, duxerunt id ad litus et sedentes elegerunt optimos in uasis suis, malos autem foras miserunt. sic erit in consummatione saeculi. exibunt angeli et separabunt malos de C medio iustorum et mittent eos in caminum ignis. sunt ergo et boni et mali pisces; boni seruantur ad pretium, mali statim ardent. bonum piscem nec retia inuoluunt, sed eleuant, nec amus internecat atque interficit, sed pretiosi uulneris perfundit sanguine, in cuius oris confessione bonum pretium repperitur, quo tributum apostolicum et census Christi possit exsolui. sic enim scriptum est dicente domino: reges terrae a quibus accipiunt tributum uel censum? a D filiis suis aut ab alienis? et respondente Petro 'ab alienis' ait dominus: uade ad mare et mitte amum et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore eius inuenies ibi staterem;
16 illum sumens dabis pro me et te. noli igitur, o bone piscis, Petri amum timere; non occidit, sed consecrat. noli quasi uilem te contemnere, quia uides corpus infirmum. habes in ore tuo quod et pro Petro et pro Christo offeras. noli timere Petri retia, cui dicit Iesus: duc in altum et E laxato retia; non enim in sinistram partem mittit, sed in dextram, sicut iussus a Christo est. noli timere sinus eius, quia dictum est ei: ex hoc eris homines uiuificans.

1 Matth. 13, 47—50 11 Matth. 17, 27 13 Matth. 17, 25—27 23 Luc. 5, 4 26 Luc. 5, 10

3 duxerunt *C* (u *pr. in ras.*) 5 foris *P* (*corr. m3*) *V* (*corr. m2*) *N'* consummationem Π 7 caminum *m2 CG𝔄* camino *m1 CG𝔄 et PVM' et* (o *ex* um *m2*) 𝔄' 8 sunt . . . pisces *om. V𝔄'* et *pr. om. MS* 10 etleuant *CPV* hamus *m2 G𝔄 et MS* 15 an ab *B* 16 ua*de *C* 17 hamum *m2 G𝔄𝔄' et MS* 19 dabis Π𝔄'*MS** da eis 𝔄*M'B* 20 hamum *m2 G𝔄𝔄' et MS* 24 laxato* *C* (p *ut uidetur eras.*) 25 dexteram *GP𝔄'MS* sinum 𝔄'

ideo misit retia et conplexus est Stephanum. qui de euangelio primus ascendit habens in ore suo stătēra iustitiae. unde confessione constanti clamauit dicens: e c c e u i d e o c a e l o s a p e r t o s e t f i l i u m h o m i n i s s t a n t e m a d d e x t e r a m d e i. pro hoc pisce stabat dominus Iesus: sciebat enim esse in ore eius pretium sui census. denique glorioso martyrio et F
Petri iudicium atque doctrinam et Christi gratiam locuples adsertor inpleuit.

7, 17 Nec te moueat, quod pro mari euangelium posui. euangelium est, in quo Christus ambulauit: euangelium est, in 86
quo, licet titubauerit Petrus, quando negauit, tamen per dexteram Christi fidei munimentum, stationis inuenit gratiam: euangelium est, de quo martyr ascendit: euangelium est mare, in quo piscantur apostoli, in quod mittitur rete, quod simile est regno caelorum: euangelium est mare, in quo Christi figurantur mysteria: euangelium est mare, in quo Hebraeus euasit, Aegyptius interemptus est: euangelium est mare, quia sponsa Christi ecclesia et diuinae gratiae pleni- B
tudo, quae super maria fundata est, sicut dixit propheta: i p s e s u p e r m a r i a f u n d a u i t e a m. exili super undas, o homo, quia piscis es. non te opprimant saeculi istius fluctus. si tempestas est, pete altum et profundum: si serenitas, lude in fluctibus: si procella, caue scopuloso litore, ne te in rupem fŭrens aestus inlidat; scriptum est enim:
18 e s t o t e a s t u t i s i c u t s e r p e n t e s. et quia de serpentibus astutis propositum exemplum est, simus astuti circa quaerenda C

3 Act. 7. 56   10 Matth. 14. 25 et 30   11 Matth. 14. 30; 26, 70 sqq.   14 Matth. 13. 47   20 Psalm. XXIII 2   25 Matth. 10. 16

1 retiam *C*   sthefanum *C* stefanum *P* *-stephanum 𝔄   2 statera *scripsi* stateram 𝔄*MS* staterem *N'B*   4 apertos o *ex* u *CG*   12 statione (e *ex* is *m2*) *G*   gratiam *M. eras. S. om. cet.*   14 quod *pr. CGPM* quo *B* (*s. u.*) *cet.*   17 aegyptius *C* ti *in ras.*   interemtus *CPV*   19 supra *N*   20 super *pr.* supra 𝔄*M'B*   ea *CPV et* eā *m2 G* eum *M*   23 caue ab *N'MB* caue a *S*   scopuloso *C* o *pr. ex* u *m3*, o *alt. postea add.*   26 astuti *C* i *ex* e *m3*

et seruanda coniugia, diligamus tributa nobis consortia. et si ii qui longinquis fuerant ortus sui tempore regionibus separati inter se conuenerint et si uir ad peregrina contenderit, nulla longinquitas, nulla abstinentia conplacitam minuat caritatem. eadem lex praesentes absentesque conectit, idem naturae uinculum inter distantes et consistentes coniugalis caritatis iura constrinxit, eodem iugo benedictionis utriusque colla sociantur, etiamsi alter obeat separatarum regionum longa diuortia, quia non corporis ceruice, sed mentis iugum gratiae receperunt. uipera, nequissimum genus bestiae et super omnia quae serpentini sunt generis astutior, ubi coeundi cupiditatem adsumpserit, muraenae maritimae notam sibi requirit copulam uel nouam praeparat progressaque ad litus sibilo testificata praesentiam sui ad coniugalem amplexum illam euocat, muraena autem inuitata non deest et uenenatae serpenti expetitos usus suae coniunctionis inpertit. quid sibi uult sermo huiusmodi nisi ferendos esse mores coniugum et, si absens est, eius operiendam praesentiam? sit licet asper fallax inconditus lubricus temulentus: quid peius ueneno, quod in coniuge muraena non refugit? uocata non deest et serpentis lubricum sedula caritate conplectitur. ille tua mala portat et leuitatis femineae facilitatem, tu uirum tuum non potes, mulier, sustinere? Adam per Euam deceptus est, non Eua per Adam. quem uocauit ad culpam mulier, iustum est ut eum gubernatorem assumat, ne iterum feminea facilitate labatur. sed horridus et

10 Bas. 160 BC (68 B), cf. Plin. N. H. VIIII 76, XXXII 14 23 I Tim. 2, 14

2 hi *M'* hii *G* (i *alt. eras.*) *cet.* longinqui Π 4 abstinentia Π absentia *N* 5 connectit *C et* (n *pr. exp. m2*) *G* (n *pr. eras.*) *P* 6 consistentes *C* (e *pr. in ras.*) 11 coeundi *C* (coe *in ras.*) 12 adsumserit *CPV* 14 illum Π (illam *m2 GP*) 15 expepititos *C* (pi *del. m3*) expe**titus *P* (pi *eras*) expetitos (o *ex* u *m2*) *G* 16 inpertit coniunctionis *N* inpertit *C* (r *s. u. m3*) inpetit *P* inpedit *G* (impendit *m3*) 17 ferendos *C* (o *ex* u *m3*) mores *N* sermones Π opperiendam *G* (p *pr. s. u. m2*) *B et* (m *eras.*) *P* operienda *S* opperienda *MB* 18 praesentiam *P* (m *eras.*) praesentia *MSB* temolentus *C*

incultus est: semel placuit. numquid uir frequenter est eligendus? comparem suum et bos requirit et equus diligit et, si mutetur alius, tamen trahere iugum nescit compar alterius et se non totum putat: tu iugalem repudias tuum et putas saepe mutandum et, si uno defuerit die, superducis riualem et statim incognita causa quasi cognita iniuriam pudoris exsequeris. uipera absentem requirit. absentem 87 A uocat et blando proclamat sibilo atque, ubi aduentare comparem senserit, uenenum euomit reuerentiam marito deferens, uerecundata nuptialem gratiam: tu, mulier, aduenientem de longinquo maritum contumeliis repellis. uipera mare prospectat, explorat iter coniugis: tu iniuriis uiam uiro obstruis, tu litium moues uenena, non reicis, tu coniugalis amplexus tempore dirum uirus exaestuas nec erubescis nuptias nec reuereris maritum.

19 Sed etiam tu, uir — possumus etiam sic accipere — B depone tumorem cordis, asperitatem morum, cum tibi sedula uxor occurrit, propelle indignationem, cum blanda coniunx ad caritatem prouocat. non es dominus, sed maritus, non ancillam sortitus es, sed uxorem. gubernatorem te uoluit deus esse sexus inferioris, non praepotentem. redde studio uicem, redde amori gratiam. uipera uenenum suum fundit: tu non potes duritiam mentis deponere? sed habes naturalem C rigorem: debes temperare eum contemplatione coniugii et reuerentia coniunctionis deponas animi feritatem. potest et sic: nolite quaerere, uiri, alienum torum, nolite insidiari

16 Bas. 160 CD (68 C)

4 tutum *m2 PS* 5 superducis riualem Π*B* suspecta riualem es *M* (es *ex* est) *S* suspicaris (icaris *m2 in ras. 4 litt.*) riualem (ri *s. u. m2*) 𝔄' disceptari uolumus 𝔄*M'* 6 pudoris exsequeris iniuriam *N* 13 uenenum 𝔄'*M'* 16 etiam Π enim etiam *N* 18 coniunx *Brux. Tell. et* (n *s. u.*) *Diu.* coniux *cet.* 20 uoluit deus *CGP* deus uoluit *cet.* 22 amoris *G* 24 et *om. N* 25 deponas *scripsi* deponat Π*B* deponet *Carn.* deponere *Cenomanus Maurinorum;* deponas animi feritatem *om. N'MS* potest et sic *om.* Π

alienae copulae. graue est adulterium, naturae iniuria est. duos primum deus fecit, Adam et Euam, hoc est uirum et uxorem, et uxorem de uiro, hoc est de costa Adam et iussit ambos esse in uno corpore et in uno spiritu uiuere. quid unum separas corpus, quid unum diuidis spiritum? naturae D adulterium est. hoc docet muraenae et uiperae non iure generis, sed ardore libidinis expetitus amplexus. discite, uiri, qui alienam permolere quaerit uxorem cuius serpentis sibi asciscere cupiat contubernium, cui etiam comparandus ipse serpenti sit. festinat ad uiperam, quae se in gremium uiri non directo tramite ueritatis, sed lubrico deuii amoris infundit. festinat ad eam quae uenenum suum resumit ut uipera, quae fertur peracto coniunctionis munere uenenum
3 quod euomuerat rursus haurire; adultera enim uipera est. E unde et Solomon ait quod is qui fuerit temulentus, cum per uinum libido feruere consueuerit, tamquam a colubrae ictu extenditur et tamquam a cornuta diffunditur illi uenenum. et ut scias quia de adultera dixit adiecit: oculi tui cum
20 uiderint alienam, os tuum loquetur peruersa. nec quisquam uelut contraria posuisse nos credat, ut et ad bonum et ad malum uiperae huius exemplo uteremur, cum F ad institutionem utrumque proficiat, si erubescamus aut fidem non exhibere dilecto, cui exhibet serpens, aut relin-

2 Gen. 2, 19 sqq. 15 Prouerb. 23, 32 18 Prouerb. 23, 33

1 ad adulterium *C* (ad *eras.*) *P* (ad *exp.*) iniuriae (*om.* est) *C* est *om.* *N'B* 2 e*uam *C* (u *eras.*) 4 uno *alt.* *C m3* unum *C m1 P* uiuere *om.* *N* 5 quid II (i *in ras.* *C*) *et s. u. m2 B*, *om.* *cet.* 6 *murenae *C* 7 o uiri *N* 8 alienum *C et* (-am *m2*) *GP* 9 assciscere *V* (s *pr. s. u.*) adscire 𝔄*M'* adsciscere 𝔄'*MSB* contubernum *C* 11 amoris *C* (a *in ras.*) 14 aurire II*S* haurire (h *s. u. m2*) *G*𝔄𝔄'*M* 15 solomon *C* salamon 𝔄𝔄' salomon *cet.* quo *CPV et* (quod *m2*) *G* his *G* (h *exp.*) 𝔄*MS* (*hi* h *eras.*) *cet.* fuerit *C* (i *in ras.*) 16 a *om.* *N* colubre II𝔄'*MSB* colore *M'* colobri 𝔄 (*m2* colubri) colubri *G m2* colubro *Uind.* iactu II (ictu *m2 G*) ictus *Uind.* 19 loquetur *G m2* *MSB* loquitur *G m1 cet.* 20 ne II (nec *G m2*) 23 cui exhiberet *CP* exiberet (-bet *m2*) *G* relinquentis *C*

quentes sancta coniugia lubrica et nocitura salutaribus prae-
feramus, quod facit qui cum serpenti miscetur.

8, 21 Et quia de astutia coepimus sermonem subtexere, qua 88 A
unusquisque fratrem suum circumuenire et decipere nititur
et in nouas se fraudes componere, ut quem ui optinere non
potest circumscribat dolo et fuco quodam artis obducat, frau- B
dulentum illud polypi ingenium non praeteribo, qui uadoso
in litore petram nanctus adfigitur ei atque eius nebuloso
ingenio colorem subit et simili specie terga obductus pluri-
mos piscium sine ulla suspicione fraudis adlapsos, dum nota
non praecauent et saxum opinantur, cassibus furtiuae artis
includit et sinu quodam suae carnis intercipit. sic spontanea
uenit praeda et talibus capitur argumentis, qualia sunt eorum C
qui ingenium suum saepe commutant et diuersas nocendi
artes mouent, ut singulorum mentes sensusque pertemptent,
cum continentibus positi continentiam praedicantes, in coetu
intemperantium tamquam deuii ab studio castitatis et demersi
intemperantiae uolutabris, ut qui eos audiunt aut uident
incauta facilitate se credant eoque citius labantur, dum
declinare non norunt nec cauere quod noceat, cum grauior
sit et magis noxia inprobitas benignitatis obumbrata uelamine. D
et ideo cauendi sunt qui crines suae fraudis et brachia longe
lateque dispergunt uel speciem induunt multiformem. isti
enim polypi sunt nexus plurimos habentes et callidorum in-
geniorum uestigia, quibus inretire possint quidquid in scopulos
22 suae fraudis inciderit. cancer quoque quas cibi gratia praestigias

7 Bas. 153 C (65 DE), cf. Arist. H. A. VIIII 37 (622 a, 8) 26 Bas. 153 AB (65 BC)

1 salutaribus *C* (t *in ras.*) 2 serpenti II (-te *m2 G*) serpente *N* 3 sermone *C* sermones *GP* qua *CG*𝔄'*B* quia *cet.* 5 quē *GN* quae *CV* qui (*om.* ui) *P* optinere *C*𝔄'*MS* obtinere *cet.* 8 nanctus (n *exp.*) *CGVB*, (n *eras.*) *PN'M* 9 colore *C* 10 adlapsus *CV*𝔄*M'* *et* (*corr. m2*) *P*𝔄' 11 fortiuae *C* (v *s.* o *m3*) furtiuae *S* (u *in ras.*) 15 pertemtent *CG* 17 ad Π (d *exp. G, eras. P*) a *MS* 18 ut *C m3 N* et *C m1 GPV* 19 labantur *C m3* labuntur *C m1 G* (u *pr. ex* a) *cet.* 23 isti *scripsi* istius II et isti *N*

instruit! namque et ipse ostreo delectatur et carnis eius epulum sibi quaerit. sed quia ut adpetens cibi ita prospiciens est periculi, E quoniam cum difficilis est uenatio tum periculosa — difficilis, quia testis ualidioribus esca interior includitur: nam uelut muris quibusdam mollitiem carnis praecepti imperialis interpres natura muniuit, quam medio testarum quodam sinu concauo nutrit ac fouet et quasi in quadam ualle diffundit; et ideo cassa omnia temptamenta sunt cancri, quia aperire clausum ostreum nulla ui potest. et periculosum est, si chelam eius includat —, ad argumenta confugit et insidias noua fraude F molitur. itaque quia omnia genera delectatione mulcentur, explorat si quando ostreum in remotis locis ab omni uento contra solis radios diptycum illud suum aperiat et reseret claustra testarum, ut libero aere uisceris sui uoluptatem quandam capiat, et tunc clanculo calculum inmittens inpedit conclusionem ostrei ac sic aperta claustra repperiens tuto
23 inserit chelas uisceraque interna depascitur. sunt igitur 89 A
homines, qui cancri usu in alienae usum circumscriptionis inrepant et infirmitatem propriae uirtutis astu quodam subfulciant, fratri dolum nectant et alterius pascantur aerumna: tu autem proprio esto contentus et aliena te damna non pascant. bonus cibus est simplicitas innocentiae. sua bona habens insidiari nescit alienis nec auaritiae facibus

17 Bas. 153 B (65 D)

1 carnes Π (carnis *C m3*) 𝔄′ *epulum *C* (a *eras.*) 2 sequia| ut (*corr.* ***in*** **sequi*| Aut,** ***sed*** **A** *eras.*) *C* sequi aut *GV et* (a *eras.*) *P* cibi* *C* **3 tum** ***MS*** tunc *cet.* pericula *CV et G m1* periculo *G m2 P* 5 quidam *CPV* quibusdam (bus *s. u.*) *G* 7 ac *N* aut Π 8 temtamenta *CP et* (*corr. m2*) *G* quia *S* (a *s. u. m2*) qui *VM* 9 helam *C* chelam *G* (h *s. u. m2*) chlemam 𝔄′ (h *s. u. m2*) 12 ostr. remotis in *N′B* locis ***post*** uento transponunt *MS* 13 diptycum *M* dictycum *B* dipticum *cet.* **14 testa**rum** *C* testaturum *G* (*corr. m2*) *V* uisceri *CGV* sui (o *s.* i *m2*) *G* 17 celas *CV* chelas *G* (h *s. u. m2*) chaelas *P* (h *s. u. m2*) **18 usu] usũ** *CPV et* (usu *corr.*) *G* usum| usu *CPV* ausum (a *add. m2*) *G* circumscriptiones *C* (-is *m3*) 19 infirmitate *CPV* 21 propriis *N* contemtus *C et* (*corr. m2*) *P* contentus *G* (n *s. u. m2*)

inardescit. cui lucrum omne ad uirtutem dispendium est, ad cupiditatem incendium. et ideo beata est. si bona sua nouerit, B cum ueritate paupertas et omnibus praeferenda thensauris, quia melius est exiguum datum cum dei timore quam thensauri magni sine timore. quantum est enim quod hominem alat? aut si quaeris quod etiam aliis abundet ad gratiam, id quoque non multum est; melior est enim hospitalitas in holeribus cum gratia quam uitulorum pinguium praeparatio cum discordia. utamur ergo ingenio ad quaerendam gratiam et salutem tuendam, non ad alienam circumscribendam innocentiam. C licet nobis uti exemplis maritimis ad profectum nostrae salutis, non ad alienae periculum.

9, 24 Echinus, animal exiguum. uile ac despectabile, maritimum D loquor, plerumque index futurae tempestatis aut tranquillitatis adnuntius solet esse nauigantibus. denique cum procellam uentorum praesenserit, calculum ualidum arripit eumque uelut saburram uehit et tamquam ancoram trahit, ne excutiatur fluctibus. itaque non suis se librat uiribus, sed alieno stabilit et regit pondere. quo indicio nautae uelut signum futurae perturbationis capessunt et sibi praecauent, ne eos inparatos turbo inprouisus inueniat. E qui mathematicus, qui astrologus quiue Chaldaeus potest sic siderum cursus, sic caeli motus et signa conprehendere? quo ingenio ista

2 Uerg. Georg. II 458 4 Prouerb. 15, 16 7 Prouerb. 15, 17 13 Bas. 160 A (67 E, 68 A), cf. Plin. N. H. VIIII 100 XVIII 361

3 ueritate• *C* 6 aut *C* (u *in ras.*) 7 enim est *GP* hospitalitas in *C* (s in *in ras.*) 8 oleribus Π*S* holeribus (h *s. u.*) 𝔄' 13 ac *C in ras.* despectabile *CP* distabile *G* despicabilem *V* indispicabilem 𝔄 (m *eras.*) indispicabile *M'* dispicabile *B* despicabile *cet.* 15 procella *C* 16 cauculum Π (*corr. m2 GP*) calcalum (u *s.* a) *M* 17 saburra *C* (rr *in ras.*) 18 se suis 𝔄*M'B* librat *MSB et* (*ex* liberat) 𝔄' liberat *cet.* 19 alienae *G m2* stabilit et 𝔄 *m1* 𝔄'*M'MS* stabilitate Π (-tis *m2 CG*) stabilitum *B* stabilitur 𝔄 *m2* regit 𝔄 *m1* 𝔄'*M'MS* regitur 𝔄 *m2* Π*B* uelud *C* 22 astrolocus *C* chaldeus *M* chaldaeus *S* (h *s. u.*) caldeus *cet.* sic *S* (*in mg. m2*) *Brux. Carn. Diu.*, *om. cet.* 23 sic *N'MS* hos *CGP* hoc *V* uel *B*

collegit, quo doctore percepit? quis ei fuit tanti interpres
augurii? homines confusionem aeris uident et saepe falluntur,
quod plerumque eam sine tempestate discutiat: echinus F
non fallitur, echinum sua nequaquam signa praetereunt.
25 unde exiguo animali tantam scientiam, ut futura praenuntiet?
quo magis in eo nihil est, quo tantam possit habere prudentiam, crede quod per indulgentiam domini rerum omnium hic quoque praescientiae huius munus acceperit. etenim si faenum deus sic uestit, ut miremur, si pascit uolatilia, si parauit coruo escam — pulli enim eius ad dominum clamant —, si mulieribus dedit texturae sapientiam, si araneam, quae tam subtiliter ac docte laxos casses suspendit in foribus, sapientiae non reliquit inmunem, si ipse uirtutem equo dedit et soluit de ceruice eius formidinem, ut exultet in campo et
occurrens regibus inrideat, odoretur bellum eminus, excitetur 90 A
sono tubae, si haec inrationabilia pleraque et alia insensibilia ut faenum, ut lilia repleuit suae dispositione sapientiae, quid dubitamus quod etiam in echinum contulerit huius gratiam praescientiae? nihil enim inexploratum, nihil dissimulatum reliquit. omnia uidet qui pascit omnia, omnia replet sapientia qui omnia in sapientia fecit, ut scriptum est. et ideo si echinum uisitationis suae exortem non praetermisit, si eum
considerat et futurorum informat indiciis, tua non considerat? B

9 Matth. 6, 30 Luc. 12, 28; Matth. 6, 26 Luc. 12, 24 10 Iob 38, 41 11 Iob 38, 36 13 Iob 39, 19 sqq. 17 Matth. 6, 28 Luc. 12, 27 21 Psalm. CIII 24

1 collegit *N* (colligit 𝔄 *m2*) *G m2* colligere *G m1 et* (ig *in ras.*) *C* (*ex* colligis *uel* colliges) *V* collegere *P* percipit 𝔄*M'B et m3 C m2 P* 2 homines Π saepe homines *cet.* 3 *puto*: ea . . . discutiatur *uel* tempestate ‹uentus› discutiat 5 tantam scientiam *PVM'M et* (m *bis eras.*) *C*𝔄𝔄*'* tanta scientia *G* (-tia *ex* -tiā) *SB* praenuntiet *VMSB* pronuntiet (pronunciet *C*) *cet.* 6 quo *pr. N* quod Π quo *alt. N* quod Π 7 quod per indulgentiam *N* quod prudentiam Π (-ia *corr. G*); per prouidentiam *uel* prouidentia *Henricus Schenkl* 8 hic Π*MSB* id *N'* 11 et si mulieribus Π 13 relinquit *CPM et* (n *exp.*) *GS* 15 eminis *C* 17 et lilia *ed. Paris. a. 1642* 20 relinquid *CGP* quia *CP et* (a *exp.*) *G* 21 sic Π, si *om. B*

immo uero considerat, sicut testatur eius diuina sapientia dicens: si respicit uolatilia, si pascit illa, nonne uos pluris estis illis? si enim faenum agri, quod hodie est et cras in ignem mittitur, deus sic uestit, quanto magis uos minimae fidei?

10, 26 An uero sine quadam dote naturae manere piscibus etiam C
illam putamus gratiam, quod unumquodque genus piscium
praescripta sibi domicilia habet, quae sui generis nullus
excedat, non incurset alienus? quis geometra his diuisit habi- D
tacula nullis rumpenda temporibus? sed geometram audi-
uimus, thalassometram numquam audiuimus: et tamen pisces
mensuram suam norunt, non muris urbium portisque prae-
scriptam, non aedificiis domorum, non agrorum finibus limi-
tatam, sed mensuram eius quod oporteat, ut tantum satis
sit unicuique quantum ad usum abundet, non quantum
auiditas quaedam inmoderata sibi uindicet. lex quaedam naturae
est tantum quaerere quantum sufficiat ad uictum et alimen- E
torum modo sortem censere patrimōnii. hoc genus piscium in
illo sinu maris alitur et gignitur, illud in alio. denique non
repperies confusa genera piscium, sed quod hic abundat alibi
deest iterum. ille sinus maris cephalos alit, lupos ille, ille
saxatiles, lūcustas alius. non est libera uagandi potestas, nec
tamen aut interclusa montibus copia aut fluuiis interlabentibus

2 Matth. 6, 26 Luc. 12, 24 3 Matth. 6, 30 Luc. 12, 28 6 Bas. 156 AB (66 B)

3 pluris *GPV𝔄M m2 SB* plures *GPV𝔄M m1 cet.* enim *om. N* 4 mittetur *MB et* (i *s.* e) *S* 5 minimae II*MS* modicae *N'B* 7 unumquodque *V* (d *exp.*) *MSB* unumquoque *C𝔄'M' et* (*corr. m2*) *GP𝔄* 8 nullus *om.* II 9 geometra his *N* geometrias *C* (geometricus *m3*) *G et P* (*m2* geometra) *V* 10 rumpendam II (m *del. GP*) 11 talassometram II 12 non muris *G m2 N* numeris *C* (non numeris, non *s. u., m3*) *PV et m1 G* 15 sit] est *CN'* quanto *C* 17 sufficiat *B et m2 G𝔄* efficiat *G𝔄 m1 cet.* 18 modo *C* (ṽ *s.* o *alt.*) 21 et iterum *N'B* cefalos *libri* lupus (*corr. m3*) *C* (*corr. m2*) *GPV* 22 locustas *G* (o *m2 ex* u) *M* (u *s.* o) *M'SB* uacandi II (c *ex* g *G*) *M*

transitus inpeditur, sed usus natura inpressus tamquam patriae
finibus unumquemque sese tenere et ultra incolas prodire su- F
27 spectum. at nobis longe alia sententia, mutare exilio domus,
incolarum fastidio teneri, aduenarum captare gratiam, transferre terminos perpetuos, quos posuerunt patres nostri, agrum ad agrum iungere, domum ad domum. defecit terra hominibus, sternuntur et maria, rursus pro singulorum libidine inciditur terra, mare infunditur, ut insulas faciant, possideant freta. spatia maris sibi uindicant iure mancipii pisciumque
iura sicut uernaculorum condicione seruitii sibi subiecta 91 A
commemorant. iste, inquit, sinus maris meus, ille alterius: diuidunt elementa sibi potentes. his ostreae in fluctibus nutriuntur, his in uiuario piscis includitur. luxuriae nec mare sufficit, nisi apothecas habeant ostrearum. itaque aetates earum numerant et piscium receptacula instruunt, ne conuiuium diuitis mari non possit inpleri. nam uicini nomen quibus audiunt auribus, quibus oculis intuentur possessiones
eorum! quemadmodum dies noctisque excogitant, ut aliquid B
proximis auferant! numquid soli habitabitis super terram? clamat propheta. cognoscit haec dominus et uindictae reseruat.
28 Quanto aliena a piscibus auiditatis rapina! illi naturalia

3 Bas. 156 B (66 C) 5 et 16 Esai. 5, 8 19 Esai. 5, 8 22 Bas. 156 BC (66 CD)

1 naturae *C* (ae *ex* a) *SB* 3 domos *MSB* 4 gratia *C et* (-iā *m2*) *G* 6 deficit *C m3 B Brux. Tell. Trec.* 7 rursus****** *C* libidinem *C et G* (m *eras.*) *P* (m *exp.*) 8 faciant *C* (n *eras.*) faciat *B* ut possideant *N'* possedeant *M' et corr. m3 C m2 GP* 9 freta* *C* 10 sibi seruitii *N'* 12 ostriae *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *PV* in fluctibus ostreae *M* ostreae in fluctibus *S* 14 sufficit *B Carn. Tell. Trec.* effecit *𝔄* (*s. u. m2* suffecit) *M'* efficit *Diu.* (*in mg. m1 ł* sufficit) *cet.* 15 numerat *C* struunt *MS* neç *G* (c *exp. m2*) 16 mare *N'B Tell. Trec.* marine (*om.* non) *P* non *exp. m2 G* implere *B Tell. Trec.* 18 noctisque *C m1* noctesque *C m3 GPVMS* excogitant (*om.* *𝔄'*) dies noctesque *N'* excogitant die noctuque *B* (*in mg.* hic deest multum) 19 proximis ll proximi *N*

captant secreta et ultra orbis terrarum terminos mare norunt,
quod nullae interpolant insulae, nec terra aliqua interiacet uel
ulterius ulla sit posita. illic igitur ubi diffusum late mare
omnem spectandi usum, utilitatis gratia nauigandi intercludat C
audaciam, condere se feruntur cete, illa inmensa genera
piscium, aequalia montibus corpora, ut tradiderunt nobis qui
uidere potuerunt. illic quietum aeuum exigunt discreta ab
insulis et ab omnibus maritimarum urbium contagiis separata
habent suas regiones et habitacula distributa. manent in his
inoffenso uicinorum limite nec uago transitu mutationes
quaerunt locorum, sed tamquam patrium solum diligunt et
in his inmorari dulce arbitrantur. quae ideo elegerunt, ut D
solitariam uitam remota possint arbitrorum interpellatione trans-
29 igere. sunt tamen aliqua piscium genera, qui non ingenii facilitate
loca mutent, sed fouendi partus necessitate, quem oportuno
atque legitimo procurantes tempore ex plurimis locis ac
diuerso maris sinu uelut communi consilio conuenientes con-
iuncto agmine aquilonis flatus petunt et ad illud septen-
trionalium mare partium quadam naturae lege contendunt. E
dicas, si ascendentes uideas, reuma quoddam esse; ita pro-
ruunt fluctusque intersecant per Propontidem in Euxinum
uiolento impetu prōfluentes. quis piscibus haec adnuntiat loca,

14 Bas. 156 CD (66 DE)

1 terminos orbis terrarum *N'B* orbis *C* (o *ex* u) 3 nulla *C* (n *del.*) 4 expectandi Π (spectandi *G m2*) 5 feruntur *MS* ferunt 𝔄' (*om.* cete . . . corpora) ferunt ut *cet.* certa Π 6 et qualia *CP et* (et ęqualia *m2*) *G* 7 uidire *C* 8 omnibus *SB Brux. Carn. Diu.* omniū *Tell. Trec.* omni *cet.* 9 hiis *C et* (i *pr. exp.*) *P* (i *alt. exp.*) *G* 10 inoffensi *CGP* 11 patrium *C* (u *in ras.*) patriam *G* (*corr. m2*) 14 genera piscium *N* quae 𝔄*M'B et m2 G* 17 mari *CP et* (maris *m2*) *G* diuerso (diuersos 𝔄 *m2 ex* diuersus, 𝔄', diuersus *M'*) sinu (sinus *N'*) maris innumeri *N'B* uel Π (uelut *G m2*) 18 augmine *V et* (u *eras.*) *CP* (u *exp. m2*) *G* illum Π 20 decassic *CG et* (denique *m2*) *P* dacassi *V* rheuma *M* (h *eras.*) quodam *C et* (*corr. m2*) *GP* 21 praepontidem *CV et* (*corr. m1*) *P* propontidē *G* (o *pr. ex* e) euxinum portum *MS* euxinum pontum *Uind.* 22 uiolentu *C* (-to *m3*) *V*

praecipit tempora? quis tribuit dispositionem uiandi, comitandi ordinem, metas et tempora reuertendi? homines scilicet imperatorem habent, cuius expectatur imperium, procedit tessera, proponuntur edicta prouincialibus ut conueniant, tribunis F militum litterae diriguntur, dies statuitur: et plerique ad dies statutos occurrere nequeunt. quis imperator piscibus praeceptum dedit, quis doctor hanc tribuit disciplinam, qui metatores itinera disponunt, qui duces iter dirigunt, ut nullius desit occursus? sed agnosco quis ille sit imperator, qui ordinatione diuina sensibus uniuersorum suum infundat imperium, qui tacitus mutis animantibus naturalis disciplinae ordinem tribuat, non solum magna penetret, sed etiam per minima quaeque se fundat. diuinae legi piscis obsequitur, et homines contradicunt. piscis sollemniter obaudit mandata caelestia, et homines inrita faciunt dei praecepta. an contemptibilis tibi 92 A uidetur, quia mutus est rationisque expers? sed uide ne tu tibi magis incipias esse contemptui, si inrationabili inrationabilior deprehendaris. quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cuius rationem quidem uerbis non explicant, sed factis locuntur? pergunt enim aestatis tempore ad fretum Ponti, eo quod reliquo maris sinu hic sinus dulcior sit. non enim tamdiu sol ei fluctu quamdiu ceteris inmoratur, eaque B fit causa ut non omnem aquam exhauriat, quae dulcis ac

6 Bas. 156 CD 157 A (66 E, 67 A) 20 Bas. 157 B (67 B), cf. Plin. N. H. VIIII 49 sq.

1 praecipi *V et* (-pit *m2*) *CGP* praecepti 𝔄 (praecipit *m2*) praecepta *𝔄'M'MS* 2 scilicet *scripsi* s̄ 𝔄' sunt *cet.* suum *Gelenius* 4 edicta* *C* 6 nequeunt Π non queunt *N* 7 doctor *C* (do *et* or *in ras.*) 8 nullus desit occursui *G* 11 tacitis Π (-us *m2 G*) *B* 12 non Π*N'* nec *MS* et non *B Tell. Trec.* 14 obit *M* oboedit *S Uind.* mandatis caelestibus *Uind.* et homines . . . praecepta *om. N'MS* 15 inritam *C* (m *exp. m3*) *P* contemtibilis *CGP* contemplabilis *V* 17 contemtui *C* contemptui (p *m2*) *GP* contentui *V* inrationabili *om.* Π 19 ratione *C* 20 loquuntur *M'MSB* 22 fluctu *C* flata *GPV* freta (o *superscr.*) *M* freto *cet.* 23 exauriat *V et* (*corr. m2*) *CG* ac Π atque *N*

potabilis sit. quis autem ignoret quod etiam ea quae maritima sunt aquis plerumque dulcibus delectentur? denique dum flumina secuntur et ad superiora ascendunt, frequenter alieni pisces generis capiuntur in fluuiis. cum haec igitur causa Pontum illis faciat gratiorem uel quod aestus temperet sollemnis illic flatus aquilonis, tum oportuniorem ceteris iudicant, in quo generare et partus possint proprios enutrire, quod teneri fetus laborem alienae regionis ferre uix possint, quos illic fouet aeris blanda clementia. itaque peracto munere omnes simul eo quo uenerant agmine reuertuntur.

30 Quaenam ista sit ratio consideremus. obiectus est Ponti sinus boreae ceterorumque uentorum uiolentissimis flatibus, unde si grauis illic procella furit, tempestates mouentur, ita ut de profundo harena uertatur, cuius rei fluctus harenosus indicio est, qui uentorum motu insurgens altius, tum pondere grauior haud dubie non solum nauigantibus, sed etiam maritimis ipsis animantibus intolerabilis habetur. accedit illud, quod cum plurima et maxima Ponto flumina misceantur, tum hiberno tempore sinus ipse frigidior et torrentum rigescat adlapsu. propterea pisces tamquam arbitri fluentorum aestate illic asperantis aurae clementiam captare consuerunt, cuius amoenitate perfuncti rursus hiemis aspera declinare contendunt et septentrionalis plagae saeua fugientes in reliquos se sinus conferunt, in quibus aut uentorum mollior sit placiditas aut solis soleat uernare temperies. nouit igitur piscis pariendi tempus, quod pro magno mysterio dixit Solomonis sapientia, nouit tempus eundi atque redeundi, nouit tempus perfunctionis

11 Bas. 157 BC (67 BC)   26 Eccl. 3, 2

1 sit *CGP𝔄M'MB* est *VS*, *om.* *𝔄'*   3 sequuntur *𝔄M'MSB*   4 igitur∗ *C*   6 solem. nisi Π   10 a∗gmine *C* augmine *P* (u *exp.*) *V*   reuertuntur *C* (u *alt. in ras.*)   13 si *om.* *N'MS*   furit *Trec.* fuerit *B* fuerit et Π furit et *G* (et *eras.*) *cet.*   14 uersatur *𝔄𝔄'M et m1 S* uerratur *S m2 in mg. M'*   16 hau dubie *C m1, ac fort. sic scripsit Ambrosius*   17 intollerabilis *C et* (l *pr. exp.*) *G*   18 cum *om.* Π   19 torrentium *VM*   20 arbitrii Π (-tres *G m2*)   21 consueuerunt *Brux.*   23 seuas *C*   26 solomonis *M* salomon in *S* salomonis *cet.*

et iactationis et nouit ut non queat falli, quia non rationis
aestimatione et disputationis argumento utitur, sed inspiratione
naturae, quae uera est magistra pietatis. denique omnes F
animantes praescripta habent pariendi tempora, homo solus
indiscreta atque confusa. reliqua genera clementiam temporis
quaerunt, mulieres solae partus suos inclēmenter effundunt;
uaga enim et intemperans libido generandi uagam pariendi
aetatem exhibet. piscis tanta maria transmittit, ut utilitatem
aliquam generi suo quaerat, nos quoque diffusa aequora trans-
fretamus; sed quanto honestius quod successionis amore
quam quod pecuniae auiditate suscipitur? denique illis ad
pietatem, nobis ad quaestum transmissio deputatur. illi
subolem referunt omnibus mercibus cariorem, nos mercem 93 A
longe inparem ad periculi uicem misera lucri cupidine repor-
tamus. itaque illi patriam repetunt, nos derelinquimus: illis
nando incrementum generis adquiritur, nobis minuitur naui-
31 gando. quis igitur neget diuinitus illis infusum ingenium esse
huiusmodi atque uirtutem, cum uideat istos in aquilonem
tam sollemnem obeundae fecunditatis peregrinationem uiuaci
ingenio conponere, alios in exiguo corpore tantum ualiditatis
adsumere, ut maximas nauium plenis currentes uelis in B
mediis fluctibus sistant, sicut breuis pisciculus echeneis tanta
facilitate memoratur nauem ingentem statuere, ut quasi radi-
catam mari haerere uideas nec moueri; aliquamdiu enim in-
mobilem seruat. an et huic putas sine creatoris munere tan-
tum potuisse subpetere uirtutis? quid gladios loquar aut

3 cf. Xen. Comm. I 4, 12 8 Bas. 157 D (67 D) 18 cf. Plin. N. H. VIIII 51 20 Bas. 161 BC (69 A), cf. Plin. N. H. VIIII 79 XXXII 2 sqq. 26 Bas. 161 C (69 B)

5 temporis *N* generis Π 8 *sq.* pisces ... transmittunt ... quaerant *N'B* 10 suessionis (suasionis *m3*) *C*, (success. *m2*) *GP* 14 longe (n *s. u.*) *m1 C m2 GP* 16 dando Π 22 echeneis *B* etheneis *𝔄M' et m1 𝔄'* ethineis *S* echineis *M et m2 𝔄'* ecineis *CPV* hecineis *G* (echinus *m2*) 23 facilitate* *C* facilitatem̄ *P* radicata *C* 26 suppetere *MS*

serras aut canes maritimos aut balaenas aut zygaenas, quid
etiam turturis acŭleum et hoc mortuae? sicut enim uiperae C
os si quis calcauerit recens dumtaxat grauius quam uenenum
nocere fertur et inmedicabile uulnus serpere, ita etiam
turtur aculeo suo mortua amplius quam uiua periculi adferre
memoratur. lepusculus quoque, timidum animal in terris, in
mari formidabile, citam et quae non facile possit auferri cor-
ruptelam inuehit. uoluit enim te creator tuus nec in mari
satis ab insidiantibus esse securum, ut propter pauca quae
noceant quasi in excubiis positus armis fidei semper et scuto D
dēuotionis accinctus a domino tuo debeas salutis sperare
11, 32 praesidium. ueniamus ad Atlanticum mare. quam ingentia illic E
et infinitae magnitudinis cete, quae si quando supernatant
fluctibus, ambulare insulas putes, montes altissimos summis
ad caelum uerticibus eminere! quae non in acta nec in litoribus,
sed in Atlantici maris profundo feruntur uideri, ut eorum con-
spectu nautae a nauigandi in illis locis praesumptione reuo-
centur nec secreta elementorum adire sine supremo terrore
mortis usurpent.

33 Sed iam adsurgamus ipsi de profundo maris et aliquantum F

4 Ouid Met. I 190 X 189 6 cf. Plin. N. H. XXXII 8 sq. 12 Bas. 161 B (69 A) 13 Bas. 156 C (66 D) Uerg. Aen. VIII 691 sq. 20 Bas. 161 C (69 B)

1 ballenas *N'B* falenas *cet.* zygenas *C* (z *in ras.*) *MS* tygenas *B* zigenas *cet.* 2 aculeum II*B* aculeum centrum *N'S* aculeum *ac deinde spatium septem fere litt. M* uipera eā *G* (a eā *in ras.*) 3 *os *C* (h *eras.*) 4 fertur II perhibetur *N* 8 tuus II (us *in ras. C*), *om. N* 10 armis *CB et m2 G* arma *G m1 cet.* scuto *G m2 N* scutum *G m1 CPV* 12 atlanticum *V* allanticum *C et* (adl. *m2*) *P* allanticum *G* (ti *s. u. et* t *m2 s.* l. *pr.*) athalanticum *S* (a *alt. eras.*) athlanticum *cet.* 13 cete *N'MS* coetae *C* coetu *V* coete *GPB* 14 ambulare II*B* adnatare *M et m2 S* admare *S m1* adnare *Brux.* ad naturae 𝔄*M'* adnatare 𝔄' (a *tert. in ras. m2*) 15 littoribus *C* (t *pr. eras.*) 16 atlantici *GV* allantici *CP* athalantici *S* (a *alt. eras.*) athlantici *cet.* 18 subpremę *C* (o *m2*) supremo *Carn.* suppremo *Atr.* subpraeme *P* subp̄mę *N'* subpremę *B* supremae *cet.* 20 ipse *P et corr. m3 C m2 G* aliquanto *V* aliquantulum *N*

sermo noster emergat atque ad superiora se subrigat. spec-
temus ea quae usitata multis et plena sint gratiae, quomodo
aqua in salis uertatur soliditatem, ut ferro saepe caedatur,
quod de Brittanicis salibus nihil mirum, qui <in> speciem
marmoris ualidi eiusdem metalli niueo candore resplendent,
salubres corporis cibo et potui nimis grati: quomodo etiam
non indecorus lapis coralium in mari herba sit, si in aerem
transferatur, lapidis firmitate sŏlidetur: unde etiam ostreis
pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam
maris aqua in tam molli carne solidauerit. quae difficile apud 94 A
reges inueniuntur, ea litoribus quasi uilia iacent uulgo et
in saxis asperis et cautibus colliguntur. aureum etiam uellus
aqua nutrit et lanam in memorati speciem metalli gignunt
litora, cuius colorem nullus adhuc eorum qui fucis diuersis
obducunt uellera potuit imitari. adeo naturae maritimae
gratiam humana implere nescit industria. scimus qua sollici-
tudine uellera ouium etiam minus pretiosa curentur; sint
licet optima, nequaquam tamen his fūcus innascitur. hic B
naturalis color est, quem nullus adhuc fucus aequauit. hoc
quoque piscis est uellus. sed et ipsi murices, qui insigne
34 dant regium, sunt maritimi. et quae pratorum gratia uel hor-
torum amoenitas potest caeruli maris aequiperare picturam?
aurum licet in pratis flores refulgent, auri quoque fulgorem
in mari lana resplendet, et illi cito marcescunt, ista diu dura-

1 Bas. 161 AB (68 D)

1 expectemus II (spectemus *G m2*) 4 brittanicis *G𝔄𝔄'* britannicis *S* brittannicis *cet.* in *add. Erasmus* specie *N'B* 6 corpori *MS* nimis *C* (i *pr. in ras.*) 7 indecorus (o *ex* u) *CG* corallium *N* aere *CPV* ae̜rē *G* (a *s. u.*) 8 in l. firmitatem *ed. Rom.* 9 naturam *CP* 11 in litoribus *N, fort. recte* 13 lana *CPV* memorati (i *in ras.*) *C* specie *CPV et* (*corr. m2*) *G* 14 nullis *P et* (-us *m2*) *CG* fucus *CP et* (-is *m2*) *G* 15 imitari potuit *N* 21 gratiam *CPV* 22 caeruli *CPVM et m1 GS* caerulei *S m3 𝔄 m2 𝔄'B* cerule *G m2 𝔄 m1 M'* aequiparare *B Carn. Tell.* picturiam *C* 23 refulgeant *N* fulgore II fulgorem (m *eras.*) *𝔄* 24 illi cito *G m2 MS* illic (c *del.* *𝔄'B*) *N'B* inlicito *G m1 cet.*

tura seruatur. lilia in hortis eminus nitent, uela in nauibus; hic odor, illic uentus aspirat. quae utilitas in folio? in nauibus C quanta commercia! lilia suauitatem narium, uela hominum salutem inuehunt. adde pisces salientes et delphinas ludentes, adde rauco sonantes fluctus murmure, adice currentes naues ad litora uel de litoribus exeuntes. et cum e carceribus emittuntur quadrigae, quanto studio spectantum et amore certatur! equus tamen in uanum currit, non in uanum nauigia: ille in uanum, quia uacuus, ista ad utilitatem quasi plena D frumenti. quid his gratius quae non uerbere aguntur, sed uentorum spiramine, ubi nemo refragator, sed omnes fautores sunt, ubi nemo uincitur quicumque peruenerit, sed omnes puppes, quae peruectae fuerint, coronantur, ubi palma merces salutis, uictoria pretium regressionis est. quantum enim distat inter directos cursus ac reflexos! isti perpetuantur, hi resoluuntur. adiunge remigiis contexta litora, quibus uexillum exeundi aura de caelo est. itaque aurigae plausum inanem E
35 referunt, hi soluunt uota seruati. quid de Iona dignum loquar, quem cetus excepit ad uitam, reddidit ad prophetandi gratiam? emendauit aqua quem terrena deflexerant. psallebat in utero ceti qui maerebat in terris et, ut utriusque redemptio non praetereatur elementi, terrarum salus in mari ante praecessit, quia signum filii hominis signum Ionae. sicut iste in utero ceti, sic Iesus in corde terrae. in utroque remedium, maius tamen in F mari pietatis exemplum, quoniam exceperunt pisces quem

6 Uerg. Georg. I 512   8 Psalm. XXXII 17   20 Ion. 2, 2 sq. 23 Matth. 12, 40

4 salute *CP*   delfinas *libri*   5 murmore *CP*   6 et Π ut *N*   mittuntur *MS*   7 expectatum *C* (m *del. m2*) *G* (spectantum *m2*) *PV* spectantium 𝔄*M'B*   10 hjis *P*   11 refragator *CPMS* refragatur *cet.*   13 coronatum *C*   merce *C* merci *G m1 P* mercis *G m2 V*   14 enim Π etiam *N*   15 reflexus *CP et* (-os *m2*) *G* refluxus *V*   16 exeundi *N* extendi Π   18 his Π (s *exp. m2 G*) hii 𝔄𝔄'*B et* (*m2 ex* hi) *S*   19 coetus Π   ad *alt. N*, *om.* Π   20 coeti Π   21 ut *om.* Π*B*, *eras. S*   redemtio *C et* (*corr. m2*) *G*   22 helementi *CPV et* (h *exp.*) *G* elimenti 𝔄 (*corr. m2*) *M'*   23 coeti Π

homines refutarunt et quem homines crucifixerunt pisces seruauerunt. Petrus quoque in mari titubat, sed non labitur et confessus in fluctibus tamen negauit in terris. itaque illic quasi deuotus manu adprehenditur, hic quasi oblitus aspectu censorio conuenitur. sed iam rogemus dominum, ut sermo noster quasi Ionas eiciatur in terram, ne diutius in sălo fluctuet. et bene etiam exiuit cucurbita, quae obumbret nos a malis nostris. sed et ipsa procedente sole arefacta admonet requiescendum, ne in terra aestuare incipiamus ingenio et nobis etiam uerba 95 A deficiant. certe plus nobis quam Nineuitis data est in aquis remissio peccatorum.

2, 36 (Sermo VIII) *Et cum paulolum conticuisset, iterum sermonem adorsus ait:* B Fugerat nos, fratres dilectissimi, necessaria de natura auium disputatio, et sermo huiusmodi nobis cum ipsis ăuibus euolauerat. fit enim natura quadam, ut ii qui aliquid intuentur uel dicendo exprimere uolunt eorum qualitatem quae uel intuentur uel loquuntur adsumant, ut et cum pigrioribus inmoremur et cum uelocibus celeri rapiamur aspectu, stilo quoque aut tardiore utamur aut rapido. itaque cum caueo, C ne mari demersa praetereant et aquis operta me lateant, effugit omne uolatile, quia dum inclinatus imos aquarum gurgites scrutor, aerios non respexi uolatus, nec umbra saltem pinnae me praepetis declinauit, quae in aquis potuit relucere. uerum ubi omne negotium expeditum putaui et absolutum esse me credidi et diem quintum consummatum

2 Matth. 14, 30; 26, 70 sqq. 4 Luc. 22, 61 7 Ion. 4, 6
13 Bas. 168 C (72 A)

1 refutauerunt *G* (*in quo deinde uerba* et quem homines refutauerunt *repetuntur*) seruauerunt *B* (ue *s. u. m2*) 2 titubabat *N* labebatur *N'B* confessus est *B Trec.* 7 etiam II iam *N* obumbret *C* (o *ex* u) 10 nobis *om. N* niniuitis 𝔄 (i *alt. ex* e *m2*) *S* (i *alt. ex* e *m3*) *B* 12 paulolum *CP𝔄M' et m1 G* paululum *G m2 cet.* 15 hi *G𝔄M'B* hii *cet.* 17 locuntur *GP𝔄'* et *om. V* 23 saltim *P𝔄M'* pennae *m2 GP𝔄𝔄' et m1 S* praepetitis *CP et* (*corr. m2*) *G* reclinauit *N* relucere potuit *Brux.* 24 negotiuin *C* (o *ex* u *m2*) 25 me esse *N'*, esse *om. B Brux.*

arbitratus sum, uenit in mentem auium, quae cum eunt cubitum, quasi peracto laetae munere aethera cantu mulcere D consuerunt. quod uelut sollemniter surgente et occidente die instaurare consuerunt, ut decursi uel adoriendi nocturni iuxta diurnique temporis laudes suo referant creatori. magnum igitur incentiuum excitandae nobis deuotionis amiseram. qui enim sensum hominis gerens non erubescat sine psalmorum celebritate diem claudere, cum etiam minutissimae aues sollemni deuotione et dulci carmine ortus dierum ac noctium prose-

37 quantur? redeat igitur nobis uolaticus sermo, qui paene fuerat E lapsus ex oculis et aquilae modo alta petens uolatus suos obduxerat nubibus, nisi quia oculos abluti aqua dum de gurgite leuamus ad caelum, speculati uacuum aeris uolatibus ferri ad necessitatem stili putauimus esse reuocandum. eritis uos iudices, qui estis aucupes uerbi, utrum consultius euolet an utiliter in uestra sit retia relapsus. nec uereor ne fastidium nobis obrepat in uolatibus requirendis, quod non obrepsit in F gurgitibus perscrutandis, aut aliqui ex nobis in disputatione obdormiat, cum possit auium cantibus excitari. sed profecto qui inter mutos pisces uigilauerit non dubito quod inter canoras aues somnum sentire non possit, cum tali ad uigi-

2 Uerg. Aen. VII 34

1 auium ∴ (*in mg. m2* ∴ cantus) *G* recordatio auium γ auium natura α qui *C* 2 mulcere *C* (m *add. m2*) 4 iusta Π iustas *C m3 B* 5 diurnique Π ac diurni *S* ac diuturni *N' et* (tu *exp.*) *M* ac diurturnas *B* 6 qui *CGP* quis *cet.* 7 homines *C* erubescat *C* (t *in ras.*) 8 solemni *C et* (*corr. m1*) *G* 9 hortus Π (h *exp. G*) 10 quippene *C* (p *pr. exp. m2*) 11 elapsus *N* 13 speculatum *C m1* speculatim *C m3 PV* et (-antes *m2*) *G* aeriis *M* aerem *B* 15 aucupes *C* (p *ex* b *m2*) consultis Π (t *in ras. C*, -ius *G m2*) euolet Π euolasse *N'* euolasset *cet.*, *fort.* euolarit 16 uestra in *N'B* retia sit *N* nec *om.* Π 17 uolatilibus 𝔄'*MS* 18 praescrudandis *C* praescrutandis *G* (*corr.* perscr. *m2*) *PV* aliquis *SB et m3 C m2 G*𝔄𝔄' aliquid *V* ex *GPV* et (*ut uidetur*) *C*, *om. N*, *in S parua ras.* (*fort.* & *eras.*) 19 obdormiat *C* (i *s. u. m3*) 20 multos Π motui 𝔄 (motos *m2*) *M'* 21 cum tali Π*B* qui tali *M* qui ire ali 𝔄 *m1* qui in tali 𝔄 *m2* 𝔄'*M'* quin tali *S Carn. Diu. Uind.*

landum gratia prouocetur. neque uero uile putetur, quod potuit praeteriri, cum sit tertia pars in animantibus creaturae. tria enim genera animantium esse non dubium est, terrenum uolatile aquatile. denique sic scriptum est: educant aquae reptilia animarum uiuentium secundum genus et uolatilia uolantia super terram secus firmamen- 96 A
tum caeli secundum genus.

38 Reuocamur ad superiora sicut obliuiosi uiatores, qui cum inconsulto praeterierint, in sua reuertentes uestigia incuriae suae multam repetito itineris labore suscipiunt. est tamen etiam bonus uiator, qui dispendium regressionis reliqui itineris compendiosa celeritate compenset, ut mihi faciendum arbitror, maxime cum de auibus sermo sit, quae solent oculos hominum uolatu properatiore praestringere. quid enim conuenit in his B
demorari in quibus celeritas placere consueuit? auius igitur et inusitatus in tali genere scriptionis sermo noster canoris auibus
39 resonet ac resultet. sed unde mihi cygnea carmina, quae etiam sub graui mortis inminentis terrore delectant? unde mihi illos naturales modulos cantilenae, quibus etiam paludes sonorae cantus edunt dulcissimos suauitate? unde mihi uoces sittaci dulcedinemque merularum? utinam saltem luscinia canat, quae C
dormientem de somno excitet; ea enim auis signare solet diei surgentis exortum et effusiorem diluculo deferre laetitiam. tamen si illorum suauitas deest, sunt gementes turtures et

4 Gen. 1, 20 8 Bas. 168 C (72 A) 15 Uerg. Georg. II 328 18 sqq. cf. Anth. lat. 762 *R.* 1. 13. 31. 42 24 Uerg. Ecl. I 57 sq.

2 praeteriri *Carn. Tell. Trec.* praeterire *cet.* in *om.* Π 3 tria (i *ex* e) *CG* tr*ẹa *P* (i *s.* ẹ) 4 producant *B* 8 uiatores *C* (o *in ras.*) 10 multam *S Carn. Diu. Uind.* multo *M* (o *ex* um) multum *cet.* repetiti it. laborem *B Tell.* labore *C* (b *ex* p *m3*) 14 prestingere *C* perstringere *N'B* 15 in* *C* et Π atque *N* 17 cygnea *CVMB* cignea *GP* cycnea *N'S* 19 sonare Π (sonoros *G m2*) 𝔄*M'* 20 dulcissimos suauitate (-tem *P*) Π dulcissimi suauitatem *N'MS* dulcissima suauitate *B Trec.* syttaci *C* (sypttaci *m3*) *G* (psyttaci *m2*) sittaci *PV* psittaci *cet.* 21 dulcidinemque *C* (*corr. m2*) *P* (*corr. m2*)

raucae columbae, tum etiam cornix plena uoce pluuiam uocat.
unde rurale auiarium sermone quo possumus, scientia quam
nos rusticani docuerunt persequamur.

13, 40 Et quoniam de aquatilibus reptilibus diximus, arduum est D
ut subito ad aues caeli sermo noster ascendat. et ideo de his
auibus prius dicamus, quae circa aquas maris fluminumque E
uersantur, cum quibus possumus emergere. itaque ab alcyone
sermonem adoriamur. ea est auis maritima, quae in litoribus
fetus suos edere solet, ita ut in harenis oua deponat medio
fere hiemis. nam id temporis fouendis habet deputatum
partibus, quando maxime insurgit mare litoribusque uehe-
mentior fluctus inliditur. quo magis repentinae placiditatis
sollemnitate auis huius eluceret gratia. namque ubi undosum
fuerit mare, positis ouis subito mitescit et omnes cadunt uen- F
torum procellae flatusque aurarum quiescunt ac placidum
uentis stat mare, donec oua fouet alcyone sua. septem autem
dies fotus sunt, quibus decursis educit pullos fetusque
absoluit. ilico alios quoque septem adiungit dies, quibus
enutriat partus suos, donec incipiant adolescere. nec mireris
tam exiguum nutriendi tempus, cum absolutio fetuum tam
paucorum dierum sit. tantam autem gratiam minuscula auis
diuinitus indultam habet, ut hos quattuordecim dies nautici
praesumptae serenitatis obseruent, quos et alcyonidas uocant, 97 A

1 Uerg. Georg. I 388 7 Bas. 177 AB (75 E, 76 A), cf. Plin. N. H. X 90 XVIII 231 15 Uerg. Ecl. II 26

2 scientiam *C* (*in ras.*) *GVPB* 3 rusticam *C* 6 aquis *C* 7 alchyone *M* (h *eras.*) alcylone *S* (l *eras.*) altyone *V* alcione *C* alchione 𝔄' altione *cet.* 8 litoribus *C* (li *s. u. m3*) 9 fetos 𝔄*M'* *et corr. m3 C m2 G* arenis Π*B* deponant *CP et* (n *exp.*) *G* 11 partibus *CV*𝔄'*M'* *et m1 G* partibus (v *s.* i) 𝔄*B* partubus *G m2 PMS* 13 solemnitate *CGP*𝔄' 14 mitiscit 𝔄 (*corr. m2*) *M'* 15 quiescunt *MSB* mitiscunt 𝔄 *m1 M'* mitescunt 𝔄 *m2 cet.* 16 fouit 𝔄*M'* foueat *Trec.* alcyone *MS* alcione *CP* alchione *N'* alchiones *B* altione *GV* 20 nudrienti *C* (-di *m3*) nutrienti *P* nutrimenti *N'MS* 22 XIIII Π nauticae *C* 23 praesumtae *CGP* alcyonidas *MS* alchionidas *N'B* altionidas *cet.*

quibus nullos motus procellosae tempestatis horrescant.

41 nonne uos passeribus pluris estis? dominus ait. si igitur auis minusculae contemplatione et insurgit mare et repente comprimitur atque aspero hiemis inter graues procellas tempestatesque uentorum deterget caeli nubila fluctusque componit elementis omnibus subito infusa tranquillitas, quantum praesumere debeas, o homo, ad imaginem dei factus agnoscis, si tamen auiculae istius fidem studio deuotionis B imiteris. illa tempestates uidens insurgere, saeuire uentos inter hiberni saeua non reuocatur neque reflectitur, sed inpellitur. denique in litore sua oua constituit, ubi ea relabente fluctu madida adhuc harena suscipiat, nec insurgentes fluctus, quos immurmurare atque adlabi uideat, reformidat.

42 et ne putes quod ouorum uideatur habere contemptum, continuo, ubi deposuerit oua, nidificat et suo partus corpore fouet nec saluti propriae adluuione litoris pertimescit, sed C secura de dei gratia uentis se committit et fluctibus. parum est hoc. adiungit totidem alios ad nutriendum dies nec interpellari tot diebus infidi maris tranquillitatem ueretur temptatque meritum suum naturae iam sollemnitate fundatum. illa teneros fetus non latibulis aliquibus abscondit aut tectis nec includit cauernis, sed nudo et rigenti committit solo, nec defendit a frigore, sed diuino fotu, quo magis cetera despiciat, tutiores fore extimat. quis nostrum paruolos suos non uestimentis D

2 Luc. 12, 7

1 nullos *C* (o *ex* u *m3*) nullus *N'* *et* (*in ras.*) *B* 2 pluris *SB* *et* *m2* *P𝔄'* plures *P𝔄'* *m1* *cet.* 4 aspera *MS* graues Π*MS* ingruentes *N'B* 5 detergit *N'B* *et* *m3* *C* *m2* *G* detergeret *V* 6 helementis *CGP* 9 seuire *C* (se *ex* si *m3*) 10 replectitur *C* 12 arena Π 13 uidet *Tell.* *Trec.* uideat (a *exp.*) *m3* *C* *m2* *G* 14 potes *C* (v *s.* o *m3*) contemtum *C* conceptum *V* 16 adluuionem *MSB* 19 temtatque *C* *et* (*corr.* *m2*) *G* 20 natura 𝔄 (-rę *m2*) *M'G* iam *CPV𝔄'MSB* etiam *G* et tam 𝔄 (tanta *s.* *u.* *m2*) *M'* sollemnitate *C* (e *alt.* *ex* ē) sollemnitatem *PV* 22 tabernis *CGP* 23 diuino *C* (di *ex* de *m3*) dispiciat *PB* *et* (*corr.* *m3*) *C* (*corr.* *m2*) *G* 24 extimat *C* *m1* *P* estimant *V* existimat *C* *m3* *cet.* paruolos *m1* *CG* paruulos *C* *m3* *G* *m2* *cet.*

tegat, tectis abscondat, quis non claudat eos saeptis cubiculo-
rum, quis non ita diligenter undique fenestras obstruat, ne qua
possit aura uel leuiter penetrare? merito quos tam sollicite
induimus ac fouemus, exuimus eos clementiae caelestis inuo-
lucro, alcyone uero quos nudos proicit eos diuino uestit indutu.

43 Nec uos praeteribo, merguli, quibus ab adsiduitate mer- E
gendi nomen hoc haesit. quomodo semper mergentes aurarum
signa colligitis et praeuidentes tempestatem futuram propere
medio reuolatis ex aequore et ad litorum tuta cum clamore
conceditis! quomodo etiam, fulicae — quae maritimo delectantur
profundo — refugientes quam praescitis commotionem maris
in uado luditis! ipsa ardea, quae paludibus inhaerere con-
sueuit, notas deserit sedes imbresque formidans supra nubes
uolat, ut procellas nubium sentire non possit. consideremus F
diuersas uolucres maris, quemadmodum inminente uentorum
motu ad tutiora et tunc temporis dulciora sibi stagna se con-
ferant atque in abscondito terrarum sinu cognita sibi alimenta
44 rimentur. nocturnas autem anserum quis non miretur excubias,
qui uigilias etiam suas cantus adsiduitate testantur? denique eo
etiam Romana Capitolia a Gallo hoste seruarunt. merito illis
debes, Roma, quod regnas. dii tui dormiebant et uigilabant
anseres. ideo illis diebus anseri sacrificas et non Ioui; cedunt 98
enim di uestri anseribus, a quibus se sciunt esse defensos,
ne et ipsi ab hostibus caperentur.

6 Uerg. Georg. I 360 sqq., cf. Plin. N. H. XVIII 362 18 Bas. 181 C (77 E), cf. Plin. N. H. X 51

1 tectis Π tectisque *N* septis *libri* cubiculorum *C* (u *alt. ex* o *m3*) 5 alcyone *MS* alcione *CP* alchione 𝔄*M'* alchiones *B* altione *GV*𝔄*'* indumento *N'B* 6 merguli Π mergi *N* 7 semper Π saepe *N* 8 colligitis *C* (i *pr. in ras.*) 9 tota *CPM' et* (tuta *m2*) *G* tuta (a *ex* i *m2*) 𝔄*'* 10 conceditis Π contenditis *N* quae *om.* 𝔄*M'B* 11 quam Π*MS* posteaquam *N'B* praescitis *CPV et m1 G* praesenseritis *G m2 N* commocionem *C* (o *alt. ex* u) 12 uado *N* ualido Π (li *eras. G*) ardea *C* (a *alt. s. u.*) 13 inbresque *C* 16 tuitiora *C* (i *pr. eras.*) *P* 17 cognita Π incognita *N* 19 suas etiam *N* 21 et *om. M* 22 et *om. N'B* 23 di *C m1* dii *C m3 cet.*

45 Pulchre autem post descriptionem piscium de his auibus B quae adsuetae sunt aquis sermo successit, quia et ipsae similiter usu natandi et mūnere delectantur. unde prima cognatio uidetur auibus istis esse cum piscibus, quoniam natandi communis quaedam uidetur utrique generi esse consortio. secunda quoque cognatio auibus et piscibus est eo quod uolantis usus species sit natantis. sicut enim aquam natando piscis incidit, ita auis aerem uolatu celeri secat. atque utrique generi similiter caudae suppetit alarumque C remigium, ut pisces ad priora se alis subrigant atque ad ulteriora procedant, caudae quoque gubernaculo uel quo uelint se facile conuertant uel impetu quodam e regione iter suum dirigant. aues quoque aeri uolatibus suis uelut aquis innatant et quasi quaedam extendunt brachia, cauda quoque se uel ad superiora subrigunt uel ad inferiora demergunt. unde quoniam in nonnullis idem usus et species, ideo de aquis utriusque generis natiuitas diuina praeceptione processit. dixit D enim deus: p r o d u c a n t a q u a e r e p t i l i a a n i m a r u m u i u e n t i u m s e c u n d u m g e n u s e t u o l a t i l i a u o l a n t i a s e c u s f i r m a m e n t u m c a e l i s e c u n d u m g e n u s. non inmerito igitur, quia de aquis genus utrumque producitur, natandi
46 proprietas utrisque subpeditat. sane cum et coluber lubricus omnesque serpentes — ideo enim serpenti nomen est inditum, quia non possunt ambulare, sed repere —, dracones quoque E simili modo ut pisces plerique sine pedibus sint, nullum

1 Bas. 169 A (72 B) 18 Gen. 1, 20 25 Bas. 169 A (72 BC)

3 similiter *C* (i *alt. m3 ex* e) natandi *S* (ta *in mg. m2*) nandi *M* 4 cognitio Π (*corr. m3 C m2 P*) 5 communis *CPV et m1 G* communes 𝔄 (-nia *m2*) 𝔄'*M' et* (s *eras.*) *M* commune *G m2 S* connunia *B* quaedam *CPV𝔄M'B et G m1* quidam 𝔄' quoddam *M* (d *pr. s. u.*) *S et m2 G* utriusque generis *N'B* consortia *N'B* consortium *MS et m2 G* 6 auibus Π omnibus auibus *N* 7 uolandi *N'B* 13 dirigant *C* (di *in ras., ut uidetur ex* de) 16 usus *C* (s *alt. s. u. m3*) *P* (s *alt. eras.*) 22 suppeditat *MS et m2 G* 23 serpendi *C* (-ti *m3*) *PN'M* 24 possint *N* repere Π*B* serpere *N'MS* 25 sunt Π*B*, *fort. recte*

auium genus pedum officio caret, quia omnibus uictus e terris, et ideo pedum munere fulciuntur, quia huiusmodi ad escam quaerendam indigent ministerio. itaque aliae uolucres unguibus armantur ad raptum, ut accipitres et aquilae, quae rapinam uenationis exercent: aliae uel ad incedendum uel ad cibum sibi parandum usu ministerioque utuntur adcommodo.

47 Unum autem nomen auium, sed genera diuersa, quae quis F
possit aut memoria aut cognitione conprehendere? sunt itaque aues, quae carne uescuntur. ideo his ungues asperi, curuatum atque acutum os, uelox uolatus, quoniam raptu uiuunt, ut possint facile praedam conprehendere quam secuntur, propere uel ore uel unguibus euiscerare. sunt etiam aues, quae reperto pascuntur semine, aliae diuerso et fortuito cibo. est etiam diuersitas copularum, quarum gratia carent quae intendunt rapinis. nam propter auiditatem praedandi uel propter insidias explorandi nec ipsis inter se conuenit, et ideo declinant sui copu- 9
lam — refugit enim auaritia consortium plurimorum —, deinde coniunctio plurimorum facile ipsa se proderet. his ergo auibus nihil est copulatorium praeter iugale consortium. ergo aquilis accipitribusque hic usus est uitae, contra uero columbae grues sturni corui atque cornices, etiam turdi gaudent plurimum
48 conexione. alia quoque auium genera enchoria, quae manent in B
locis semper, alia aduenticia, quae obeunt regiones alias et peracta hieme reuertuntur. sunt alia, quae hieme redeunt, aestate peregrinantur a nobis, siue quod alia hiemis tempore ad

1 Bas. 169 A (72 BC) 8 Bas. 171 A (73 AB) 22 Bas. 171 B (73 B)

3 quaerendum *C* (-dam *m3*) *P* ministerio *C* (i *pr. et alt. in ras.*) 4 et *S Diu. Uind.* aut *B Atr. Tell. Trec.* ut *cet., fort.* uel 8 possit autem *C* cogitatione *B Diu. Tell. Trec.* 9 cur*uatum *C* (b *eras.*) curuantur *P* 11 praedam conpraehendere Π corripere praedam *N* sequuntur 𝔄*M'MB* 14 carent Π*MSB* carent fere *N'* 20 columbae *G m2* colunbae *B* palumbes *MS* columbi *N'* columbes *G m1 cet.* 21 gr*ues *C* graues *M'* plurimum *C* (m *pr. eras.*) plurimorum *MSB* 22 enchoria *MS* encoria *cet.*

calidiora se conferant, siue quod pleraque rursus aestatem in his locis exigant, quae amoeniora nouerunt. turdi denique autumni fine, hiemis confinio quasi exacta aestate se referunt. quibus nos inhospitali immanitate molimur insidias et diuerso genere nunc infida sede decipere, nunc sibilo eos fallere, nunc C laqueis eos captare contendimus. ciconiae reditus uexillum ueris attollit. grues, quia alta petunt, amant frequenter pere-
49 grinari. aliae aues ad manum se subiciunt et mensae adsuescunt tactuque mulcentur, aliae reformidant. aliae isdem quibus homines domiciliis delectantur, aliae secretam in desertis uitam diligunt, quae requirendi sibi uictus difficultatem libertatis amore compensant. aliae uocibus tantum D strepunt, aliae canoro delectant suauique modulamine. quaedam ex natura, aliae ex institutione diuersarum uocum obloquuntur discrimina, ut hominem putes locutum, cum locuta sit auis. quam dulcis merularum, quam expressa uox psittaci est! sunt etiam aliae simplices ut columbae, aliae astutae ut perdices; gallus iactantior, pauus speciosior. sunt etiam uitae in auibus et operum diuersitates, ut aliae ament in commune consulere et conlatis uiribus uelut quandam curare E rem publicam et tamquam sub rege uiuere, aliae sibi quisque prospicere, imperium recusare et, si capiantur, indigno uelint exire seruitio.

5 Uerg. Georg. I 139 8 Bas. 171 BC (73 CD) Uerg. Aen. VII 490 14 Uerg. Aen. VI 646 17 Matth. 10, 16 23 Uerg. Ecl. I 40

3 autumni *C* (n *in ras.*) 4 molimur *C* (i *et* ur *in ras.*) 5 sibilo Π uisco *N*, *cf. Uerg. Georg. I 139* eos *om. MS*, eius *C* 6 llaqueis *C* 7 attollit *G* (o *ex* u *m2*) attulit *CPV* quia *GMS* qui *C* (quae *m3*) *cet.* petunt *C* (tun *in ras.*) 8 mensae Π*MS* mensae erili (herili 𝔄*B*, h *s. u. m2*) *N'B*; *cf. Uerg. Aen. VII 490* 9 isdem 𝔄'*M'S* hisdem Π eisdem *cet.* 11 requirandi *C* (e *s.* i *m3*) 13 modulamine *C* (e *ex* i *m3*) modolamine *VM' et* (v *s.* o *alt.*) *m2 G*, *m1* 𝔄 14 obloquuntur *VMSB* 16 psittaci 𝔄*S* psyttaci *CGV* psyptātici *P* psitaci *cet.* 21 sibi quisque (quaeque *B*) *N* quisque (quaeque *C m3 G m2*) sibi Π 22 *post* prospicere *add.* aliae Π indignū *C* (ū *ex* u *m3*) indigne *GP* 23 uellent Π (uolunt *G m2* uollunt *C m3*) uelent 𝔄 a (*s. u. m3*) seruicio *C*

15, 50 Ab his igitur ordiamur quae nostro se usui imitationem F dederunt. in illis enim politia quaedam et militia naturalis, in nobis coacta atque seruilis. quam iniusso et uoluntario usu grues in nocte sollicitam exercent custodiam! dispositos uigiles cernas, et ceteris consortibus generis quiescentibus aliae circumeunt et explorant, ne qua ex parte temptentur insidiae, atque omnem deferunt inpigro sui uigore tutelam. post ubi uigiliarum fuerit tempus impletum, perfuncta munere in somnum se praemisso clangore conponit, ut excitet dor- 10 mientem cui uicem muneris traditura est. at illa uolens suscipit sortem nec usu nostro inuita et pigrior somno renuntiat, sed inpigre suis excutitur stratis, uicem exsequitur et quam accepit gratiam pari cura atque officio repraesentat. ideo nulla desertio, quia deuotio naturalis, ideo tuta
51 custodia, quia uoluntas libera. hunc etiam uolantes ordinem seruant et hac moderatione omnem laborem adleuant, ut per B uices fungantur ductus sui munere. praecedit enim una ceteris praestituto sibi tempore et quasi ante signa praecurrit, deinde conuertitur et sequenti sortem ducendi agminis cedit. quid hoc pulchrius, et laborem omnibus et honorem esse communem nec paucis adrogari potentiam, sed quadam in omnes uoluntaria sorte
52 transcribi? antiquae hoc rei publicae munus et instar liberae ciuitatis est. sic a principio acceptam a natura exemplo auium C

1 Bas. 171 D (73 E) 3 Bas. 176 A (74 E, 75 A)

1 ordinamur *C* (r *alt. ex* s) *G* (n *eras.*) *PV* quae Π qui *N* se *om. N, fort. recte* 2 policia *CG* 4 grues *C* (u *et* s *in ras.*) nocte *N'B* nocte* *S* noctem *cet.* costodiam *C* 6 temtentur *CP et* (*m2* tendantur) *G* insidiae temptentur *N* 7 omne *C* (-ē *m3*) *P* 9 somnum *VN* sono *CGP* clangore *N'MS* clamore Π*B* 11 suscepit *VM et corr. m3 C, m2 G, m1* 𝔄 14 tota *CM et* (tuta *m2*) *GP*𝔄 15 uolantes *N* uoluntatis Π, *fort.* uolitantes 16 laborem adleuant *C* (rem adleuant *in ras.*) ableuant *N* 17 doctus *CP et* (ducatus *m2*) *G* praecedit *C* (e *alt. ex* i *m3*) 18 antesignana *P m2* antesignanus *G m2* procurrit *Gronouius Obs. in script. eccl. c. 25, p. 282* 19 augminis Π (u *del. CG*) 22 transcribit Π (t *eras. G*) et *om. CGP* 23 ab (b *m2 in ras.*) inicio (o *ex* um *m2*) 𝔄' auibus Π

politıam homines exercere coeperant, ut communis esset labor, communis dignitas, per uices singuli partiri curas discerent, obsequia imperiaque diuiderent, nemo esset honoris exsors, nullus inmunis laboris. hic erat pulcherrimus rerum status, nec insolescebat quisquam perpetua potestate nec diuturno seruitio frangebatur, quia et sine inuidia erat ordine muneris et temporis moderatione delata promotio et tolerabilior uidebatur quae communicabat sortem custodiae. nemo audebat D
alium seruitio premere, cuius sibi successuri in honorem mutua forent subeunda fastidia, nemini labor grauis, quem secutura dignitas releuaret. sed postquam dominandi libido uindicare coepit indeptas et susceptas nolle deponere potestates, posteaquam militiae non ius commune coepit esse, sed seruitus, posteaquam non ordo factus est suscipiendae potentiae, sed studium uindicandae, coepit etiam ipsa laboris functio durius sustineri, et quae non est uoluntaria cito E
locum relinquit incuriae. homines quam inuiti subeunt uigiliarum munera, quam aegre unusquisque in castris periculum sortitus excubat, quod tuendum sibi regali praeceptione committitur! proponitur poena desidiae: et tamen plerumque obripit incuria, non seruantur excubiae. necessitas enim, quae inuito inponit obsequium, affert plerumque fastidium; nihil F

18 Uerg. Aen. VIIII 174 sq.

1 politian *MS* coeperunt *GN'SB* 2 partire 𝔄 (-ri *m2*) *M'* patrem *C* (-um *m3*) 3 diuiderent *C* (i *pr. ex* e *m3*) diuideret *S* (t *eras.*) diuidere *N'MB* esse *CGP* 4 pulcherrimus *C* (i *in ras.*) status *C* (sta *in ras.*) estatus *G* (e *eras.*) 5 insoliscibat *P et corr. m3 C m2 G* perpetuam potestatem *C* (m *bis exp.*) *PV* 7 dilata *C* 8 communicabat Π communi cludebat 𝔄 (-batur *m2*) 𝔄' communi claudebat *M'* communi cadebat *MSB* sortem *CGP* sorte *cet.* custodiae Π custodia *N* 9 successuri *C* (c *pr. s. u.*, u *pr. in ras.*) 10 quem *C* (e *in ras.*) 11 dignitas secutura *N* 12 indeptas Π (d *exp. C*) indebitas *N* potestatis *C* (-tes *m3*) *P* 13 posteaquam . . . seruitus *infra in mg. G, post* uindicandae *transponit B* militia *MS* malitiae 𝔄*M' et* (*corr. m2*) 𝔄' 16 functio *C* (i *postea add.*) 17 inuite *C* 18 munia *MS* 21 obrepit *N* 22 iniusto *C*

est enim tam facile, quin habeat difficultatem, quom facias inuitus. ergo et iugis labor auertit affectum et continua ac diuturna potentia gignit insolentiam. quem inuenias hominum, qui sponte deponat imperium et ducatus sui cedat insigne fiatque uolens numero postremus ex primo! nos autem non solum de primo, sed etiam de medio saepe contendimus et primos discubitus in conuiuio uindicamus ac, si semel delatum fuerit, uolumus esse perpetuum. ideo inter grues aequanimitas in laboribus est, humilitas in potestatibus. admonentur ut exerceant custodiae uices, non admonentur ut de potestate 101 decedant, quia ibi naturalis quies somni interpellanda, hic uoluntariae sedulitatis gratia praestanda est.

16,53 Ciconias ferunt collecto proficisci agmine, si quo pergendum putant, et simul plerisque circa orientem locis inuehi B et quasi tessera militari pariter omnes moueri. exercitum credas cum signis suis pergere: sic omnes uiandi comitandique et praeeundi ordinem seruant. cornices autem ducunt eas ac dirigunt et uelut quibusdam turmis stipatricibus prosequuntur, adeo ut adiumenta quaedam bellantibus aduersus inimicas C aues conferre credantur et propriis periculis bella aliena suscipere. cuius rei indicium est quia nullae interuallo aliquo temporis residere in illis locis repperiuntur et quia cum uulneribus reuertentes manifesta quadam sanguinis uoce ceterisque locuntur indiciis grauium se certaminum subisse conflictum. quis igitur illis poenam desertionis indixit, quis derelictae militiae supplicia formidolosa praescripsit, ut nulla pro-

13 Bas. 176 BC (75 AB)

1 quom *scripsi* quam Π quod *N* cum *m2 GB* 3 hominem *C* 4 ductus *MS* 5 fitaquae *C* (*corr. m3*) 6 sepe *C* (epe *in ras.*) 7 uindicamus *C* (i *alt. ex* e *m3*) si *s. u. C* 12 praestolanda 𝔄 (ol *eras.*) *cet.* 17 deducunt *N'MS* 18 turmis istis patricibus Π şturmis tipatribus 𝔄' prosequntur *C* prosecuntur *GPVSB* persecuntur 𝔄' 21 nullo (nulla *V*) interuallum (-lo *C m3 GB*) aliquo (aliquod *B m2*) Π*B* nullae (nulla *N'*) per interuallum aliquod *N'MS* 23 quaedam Π*B* sanguinis sui *N'*, *fort. recte* 24 loquuntur *M* conflictum *C* (i *in ras.*) 26 praescripsit formidolosa *N'MS*

sequendis hospitalibus turmis se subtrahere nitatur. sed D certatim omnes deductionis munere officioque fungantur.

54 discant homines hospitalia seruare iura et ex auibus cognoscant quid religionis hospitibus sit deferendum, quae obsequia deputanda, quibus cornices etiam pericula sua negare non soleant. his igitur nos ianuas claudimus, quibus aues etiam animas suas conferunt, et quos illae consortio prosecuntur discriminis, eos tecti prohibemus hospitio et quo- E rum illae bella suscipiunt, his nos bella frequenter inferimus. mentior, si non Sodomitanis haec fuit causa supplicii aut Aegyptius furor, genti hospitae dum bellum conatur inferre,

55 inhospitalitatis poenas infidae naufragio plebis exoluit. quam uero rationabilium non excedat pietatem ac prudentiam auis huius clementia consideradum, quam ne post exemplum quidem inrationabilium quisquam nostrum imitari potuerit. nam depositi patris artus per longaeuum senectutis plumarum F tegmine alarumque remigio nudatos circum instans suboles pinnis propriis fouet et — quid dicam? — collaticio cibo pascit, quando etiam ipsa reparat naturae dispendia, ut hinc atque inde subleuantes senem fulcro alarum suarum ad uolandum exerceant et in pristinos usus desueta iam pii patris reuocent membra? quis nostrum releuare aegrum non

12 Bas. 176 C (75 BC) 16 Uerg. Aen. XII 395 17 Uerg. Aen. I 301 VI 19

1 sed *C* sese *N' et m2 B* 2 deductiones *C* 4 relegionis *CP et corr. G* 7 prosequntur *G* prosequuntur 𝔄'*M* 10 supplicii *C* (i *tert. in ras.*) 14 consideradum *C* conserandum *P* considerandum *cet.* nec *G m2 B m2* 𝔄 nemo 𝔄'*MS* potest *G* (te *eras.*) *PN'* 15 potuerit *B* (u *eras.*) poterit *N'* potuit *MS* 16 plurimarum Π (ri *exp. m2 GP*) 17 tecmine *CV* nudatus Π*N'* (-os *m2 P*𝔄') nudato *S* circuminstans *CPV et* (in *m2 exp.*) *GB* circumstans *cet.* 18 pinnis *M' et m1 CGP*𝔄𝔄' pennis *M* (i *s.* e) *VSB et m2 CGP*𝔄𝔄' proriis *C* quid *P* (d *s. u.*) 𝔄' (*m2 in ras.*) quiddam *V* (*om.* dicam) 20 pulchro *CPB et* (fulcro *m2*) *G* pulcro *V* fulchro *MS* *post* suarum *add.* remigio *B* 21 pristinos *C* (os *ex* us *m3*) reuocent pii patris *N'* reuocent patris *MS* (*om.* pii) 22 releuare (l *ex* u) *C* leuare *N'MS*

fastidiat patrem? quis fessum senem suis umeris inponat.
quod in ipsa historia uix credibile habeatur? quis. ut pius sit.
non hoc seruulis mandet obsequium? at uero auibus non est
graue quod pietatis est plenum. non est onerosum quod soluitur 102 A
naturae debitum. non recusant aues pascere patrem. quod etiam
praescripta necessitate sub terrore poenarum plerique hominum
recusarunt. aues non scripta. sed nata lex stringit. aues ad
hoc munus nulla praecepta conueniunt. sed gratiae naturalis
officia. aues non erubescunt reuerendi senis membra portare.
est enim uectura pietatis. quod eo usque frequenti testificatione
percrebuit. ut congruae mercedem remunerationis inuenerit:
nam Romanorum usu pia auis uocatur et quod uix uno impera- B
tori consulto senatus delatum dicitur hoc istae aues in com-
mune meruerunt. habent ergo aues istae decreta patrum ad
propriae insigne clementiae: pios enim filios patrum prius
oportuit iudicio praedicari. habent etiam uniuersorum suffragia:
nam retributio beneficiorum ἀντιπελάργωσις nominatur: πέλαργος
enim ciconia dicitur. uirtus itaque ab his nomen accepit.
cum relatio gratiarum ciconiae uocabulo nuncupatur. C
17, 56 Habemus auiariae subolis erga cultus patrios pietatis
exemplum: accipiamus nunc maternae sedulitatis in filios D
grande documentum. hirundo minuscula corpore. sed egregie
pio sublimis adfectu. quae indiga rerum omnium pretiosores

7 Cic. pro Mil. 4. 10 22 Bas. 176 D 75 D

1 fessū C umeris M humeris 𝔄 h m2 S (h m3) cet. 2 storia m1 CG istoria C m3 P𝔄 historia G m2 pastoria (om. ipsa) V ipsa historia in ras. m2 B habeatur Π et (a alt. exp.) B habetur N 4 honerosum CV et (h exp.) P honorosum G (oner. m2) 5 debito NMS 6 perscripta CP et (pre m2) G 8 hoc C (o ex u) 12 uni NMS et (o s. i m2) B 13 conselato C consulato G (a eras.) P 15 pius CP et (pios m2) G 17 retributio C (re et tio in ras.) antipelargosis 𝔄MSB antipelargiosis 𝔄 anpelargosis M antepelargosis CGP antepelargusis V nominantur C pelargus Π pelargos N 20 subo•lis C 22 grande cum metum CP grande cūmentum G grande cōmetum V yrundo Π (o in ras. C) egregio Π (regio in ras. C) egregia MS 23 pie C m1 P pię V pioe G m1 pioque m2 CG pia N indica Π (-ga m2 G) M praeciosior est Π (r eras. G)

auro nidos instruit, quia sapienter nidificat; nidus enim sapientiae potior est auro. quid enim sapientius, quam ut et uolandi uaga libertate potiatur et hominum domiciliis paruolos suos et tecta commendet, ubi subolem nullus incurset? nam et illud est pulchrum, ut a primo ortu pullos suos humanae usu conuersationis adsuescat et praestet ab inimicarum auium E insidiis tutiores. tum illud praeclarum, qua gratia domus sibi sine ullo adiutore tamquam artis perita componat. legit enim festucas ore easque luto inlinit, ut conglutinare possit. sed quia lutum pedibus deferre non potest, summitates pinnarum aquae infundit, ut facile his puluis adhaereat et fiat limus, quo paulatim festucas uel minutos surculos sibi colligat atque adhaerere faciat. eo genere nidi totius fabricam in- F struit, ut quasi pauimenti solo pulli eius intra aedes suas sine offensione uersentur nec pedem aliquis interserat
57 per rimulas texturarum aut teneris frigus inrepat. sed hoc industriae officium prope commune multis auibus, illud uero singulare, in quo est praeclara cura pietatis et prudentis intellectus et cognitionis insigne, tum quaedam medicae artis peritia, quod si qua pulli eius fuerint caecitate suffossi oculos siue conpuncti, habet quoddam medendi genus, quo possint eorum lumina intercepto usui reformari. nemo igitur de inopia queratur, quod uacuas pecuniae proprias

1 Prouerb. 16, 16 17 Bas. 177 A (75 D) 22 Bas. 177 A (75 DE)

1 nidus *P et* (-os *m2*) *CG* instruet *C* struit *MS* 3 paruolos *C m1* paruulos *C m3 cet.* 4 tecta Π (*om.* et) tecto *B* (o *ex* a, et *s. u. m2*) *Carn.* (o *ex* a) *Tell. Trec., fort.* tectaque subolem *C* (e *ex* i *m3*) 5 hortu *CP et* (h *eras.*) *G* 7 domos *C m2* 𝔄'*MS* 8 tanquam *C* (n *ex* m *m1*) 9 festuca Π (-as *m2 G*) fore *V* easque *C* (s *exp. m2*) in luto *C* 10 non potest deferre *N'* summitatem *N* pennarum 𝔄*B et m3 C* (*in quo* n *pr. in ras.*) *S, m2 GP*𝔄' 11 hic Π (eis *G m2*) fi*at *C* 13 eo* *C* struit *N'MS* 14 hedes *CPV* 16 fricus *C* 17 officium Π*N'B* indicium *MS* 19 tum *MSB* tunc *cet.* (*in* 𝔄' *ras. 2 litt.*) 21 suffusi *N* quodam Π (*corr. m2 G*) 22 possint Π possit *N* usu *GV* reformari *m3 C m2 G* reformare *CG m1 cet.* 23 pecuniaę *P* (ę *eras.*) pecuniae *S* (ae *ex* a *m2*)

aedes reliquerit. pauperior est hirundo, quae uacua aeris 103 A
abundat industria, aedificat nec inpendit, tecta attollit et
nihil aufert proximo nec indigentia et paupertate ad nocendum
alii compellitur nec in graui filiorum inbecillitate desperat. nos
uero et paupertas afficit et inopiae necessitas uexat, et
plerosque indigentia cogit in flagitium, inpellit in crimen;
lucri quoque studio in fraudes uersamus ingenium, aptamus
adfectum atque in grauissimis passionibus spem deponimus
fractique animo resoluimur, inprouidi et inertes iacemus, cum B
de diuina miseratione tunc sperandum amplius sit, cum prae-
sidia humana defecerint.

18, 58 Discant homines amare filios ex usu et pietate cornicum, C
quae etiam uolantes filios comitatu sedulo prosecuntur et
sollicitae, ne teneri forte deficiant, cibum suggerunt ac plurimo
temporis nutriendi officia non relinquunt. at uero feminae
nostri generis cito ablactant etiam illos quos diligunt aut, si
ditiores sunt, lactare fastidiunt: pauperiores abiciunt paruulos
et exponunt et deprehensos abnegant. ipsi quoque diuites, ne D
per plures suum patrimonium diuidatur, in utero proprios
negant fetus et parricidalibus sucis in ipso genitali aluo pignera
sui uentris extinguunt, priusque aufertur uita quam traditur.
quis docuit nisi homo filios abdicari? quis repperit tam inmitia
patrum iura? quis inter naturae fraterna consortia fratres in-
pares fecit? unius diuitis filii diuersa sorte caeduntur. alius
totius paternae sortis ascriptionibus inundatur, alius opulentae

12 Bas. 180 A (76 C)

1 hedes *CGP* relinquerit *P et* n *exp. m3 C m2 G* derelinquerit *B* yrundo Π hyrundo *B* hirundo (u *ex* o *m2*) *S* uacuo *CPV* (uacua *C m3*, uacua ẹre *in mg. m1 V*) 3 indigentiae *CP et* (-a *m2*) *G*𝔄 et paupertate *om. CGP* 5 et *tert. om.* Π 8 adfectu *C* 9 inertes (es *ex* -is) *m3 C m2 G* 13 sedulo *C* (u *ex* o *m3*) prosequuntur *SB* persecuntur 𝔄' 15 nutriendi *C* (i *alt. ex* o) ad *corr. m3 C m2* 𝔄'*M* 17 diciores *C* (d *ex* t) pauperiores uero *V* (uero *s. u.*) *MSB* paruọlos *G* (v *s.* ọ) paruolus *P* 18 ipsae *MS* 20 pignora *MSB* 21 extingunt *CVM et* (-guunt *m2*) *G* tradatur *C m3 V* 23 naturae *C* (n *in ras.*) 24 diuersa *C* (uers *in ras.*) 25 opulentiae *CGPB*

hereditatis patriae deplorat exhaustam atque inopem portionem. E numquid natura diuisit merita filiorum? ex pari omnibus tribuit quod ad nascendi atque uiuendi possint habere substantiam. ipsa uos doceat non discernere patrimonio quos titulo germanitatis aequastis. etenim quibus dedistis communiter esse quod nati sunt, non debetis his, ut id communiter habeant in quod natura substituti sint, inuidere.

59 accipitres feruntur duram in eo aduersus proprios fetus F habere inclementiam, quod ubi eos aduerterint temptare uolatus primordia, nidis eiciunt suis continuoque eliminant ac, si morentur, propulsant pinnis atque praecipitant, uerberant alis coguntque audere quod trepidant nec ullum postea deferunt his munus alimoniae. quid mirum tamen, si rapere adsueti nutrire fastidiunt? consideremus ad hoc eos esse generatos, ut etiam aues ad cauendum formido exerceat, ne passim curas relaxent, sed pericula a praedonibus declinanda prospiciant. deinde cum his natura quadam praedandi munus inoleuerit, magis a tenero pullos suos instituere uidentur ad praedam quam pastus abdicare conpendiis. cauent ne in 104 A tenera aetate pigrescant, ne soluantur deliciis, ne marcescant otio, ne discant cibum magis expectare quam quaerere, ne naturae suae deponant uigorem. intermittunt studia nutriendi,

60 ut in usum rapiendi audere conpellant. aquila quoque plurimo sermone usurpatur quod suos abdicet fetus, sed non utrumque,

8 Bas. 180 A (76 C) 23 Bas. 177 C (76 B), cf. Plin. N. H. X 13 et 10

1 exhaustam 𝔄*M' et m2 G*𝔄' exaustam *S* (a *pr. s. u. m3*) *cet.* 6 ut *om. CP*, ut *s.* id *m2 G* id] in *N'* 7 habeantur *V* in *N'MS* id Π *et* (ad *s. u. m2*) *B* quod a 𝔄'*MS* quodā 𝔄*M'* sint *CGP* sunt *V* (u *ex* i) *cet.* 8 aduersum *N'MS* 11 pennis *SB et m3 C m2 GP*𝔄𝔄' 14 fastidium Π (-unt *G m2*) 15 ne α nec *Monac. 2549* (c *in ras.*) *cet.* 16 relaxant Π a *V*, *s. u. MSB om. cet.* 17 prospiciunt *m3 C m2 G* quadam *G m2 MS* quaedam *G m1 CPVB* quoddam *N'* praedandi *C* (d *pr. ex* c) 19 pastos Π partus *N'* 22 intermittuntur Π*B* 23 usum Π usos 𝔄 (v *s.* o) *M'* usu 𝔄' usus *cet.* audere *C* (e *pr. ex* i *m3*)

uerum unum ex pullis duobus. quod aliqui fieri putauerunt geminandorum alimentorum fastidio. sed id non arbitror facile B credendum, praesertim cum Moyses tantum testimonium in pullos suos pietatis huic dederit aui, ut diceret: *sicut aquila protegit nidum suum et super pullos suos confidit: expandit alas suas et adsumpsit eos et suscepit eos super scapulas suas. dominus solus deducebat eos.* quomodo ergo expandit alas, si occidit alterum? unde puto non auaritia nutriendi eam inclementem fieri, sed examine iudicandi. semper enim fertur probare quos genuit, ne generis C sui inter omnes aues quoddam regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret. itaque adseritur quod pullos suos radiis solis obiciat atque in aeris medio paruulos ungue suspendat. ac si quis repercusso solis lumine intrepidam oculorum aciem inoffenso tuendi uigore seruauerit, is probatur, quod ueritatem naturae sinceri optutus constantia demonstrauerit: qui uero lumina praestrictus radio solis inflexerit quasi degener et tanta indignus parente reicitur D nec aestimatur dignus educatione qui fuit indignus susceptione. non ergo eum acerbitate naturae, sed iudicii integritate condemnat nec quasi suum abdicat, sed quasi alienum recusat.

61 hanc tamen, ut quibusdam uidetur, regalis auis inclementiam plebeiae auis excusat clementia. auis enim, cui fulica nomen

4 Deut. 32, 11 sq. 22 Bas. 177 C (76 C), cf. Plin. N. H. X 13 Arist. H. A. VIIII 37 (619 b, 23)

1 putauerint *C m1*, 𝔄' (i *ex* u) *PM'* putauerunt *C m3* 3 moyses *C* (y *in ras.*) pietatis in pullos suos *N* 5 confidit et *MS* 6 suscipit *corr. m3 C m2 P* 7 eos *om. N'S* scapulas *C* (p *ex* b *m2*) deducebat *CGP* docebat *V* ducebat *N* 8 occiderit 𝔄' 9 eam *C m3 G m2 MSB* eum *CG m1 cet.* 13 paruulos Π pio paruulos *M* (pio *ex* pro) *cet.* 15 intuendi *N' et* (in *s. u. m2*) *B* is *M* his 𝔄' (is *m2*) *S* (h *eras.*) *B* (h *exp.*) *V𝔄M'* hiis *P et* (hi *del. m3*) *C* (ḥị *eras.*) *G* 16 ueritati Π (-tem *G m2*) 17 quin Π*B* (c *s.* q *m2 G*, n *exp. PB*) sin *MS* si *N'* lumina Π lumina sua *N* perstrictus *CGP* praestinctus *M* perstrinctus *S* (prae *s.* per *m2*, n *eras.*) 19 educatione dignus *N* educa tione *C* (tione *postea add.*) 20 aceruitate Π*N'* (*corr. m2 GV𝔄*) 23 clementia *C* (m *eras.*)

est, quae graece dicitur φήνη, susceptum illum siue abdicatum siue non agnitum aquilae pullum cum sua prole E conectit atque intermiscens suis eodem quo proprios fetus maternae sedulitatis officio et pari nutrimentorum sumministratione pascit et nutrit. ergo φήνη alienos nutrit: nos uero nostros inmiti crudelitate proicimus. aquila uero si proicit, non quasi suum proicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod peius est, quos nostros recognoscimus abdicamus.

, 62 Sed ueniamus ad turturem, quam lex dei uelut castae hostiae F munus elegit. denique cum dominus circumcideretur, oblata est, quia scriptum est in lege domini, ut darent hostiam par turturum aut duos pullos columbarum. hoc est enim uerum Christi sacrificium pudicitia corporalis et gratia spiritalis. pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia. fertur etenim turtur, ubi iugalis proprii fuerit amissione uiduata, pertaesum thalamos et 105 A nomen habere coniugii, eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morte deceptam, quoniam et infidelis ad perpetuitatem fuit et amarus ad gratiam, qui plus doloris ex morte quam suauitatis ex caritate generauerit. itaque iterare coniunctionem recusat nec pudoris iura aut complaciti uiri resoluit foedera, illi soli suam caritatem reseruat, illi custodit nomen uxoris. discite, mulieres, quanta sit uiduitatis gratia, quae etiam in auibus B
63 praedicatur. quis igitur has leges turturi dedit? si hominem quaero, non inuenio. homo enim nullus est ausus, quando nec Paulus ausus est leges tenendae uiduitatis praescribere. denique ipse ait: u o l o e r g o i u n i o r e s n u b e r e, f i l i o s p r o c r e a r e,

10 Bas. 177 C (76 B) 11 Luc. 2, 24 12 Leuit. 12, 8 16 Uerg. Aen. IIII 16—18 27 I Tim. 5, 14

1 *et* 5 feni II fene *N* 3 connectit *P et* n *pr. exp. m3 C m2 G* proprios *C* (o *alt. ex* u) 4 sedulitatis *C* (i *alt. ex* e *m3*) 5 alienos *C* (o *ex* u) 10 castrae *C* (ra *exp. m3*) 15 etenim] enim 𝔄*M'* 16 pertaesunt *C* pertesunt (*corr. m2* pertaesum) *G* apertae sunt *P* (*corr.* pertaesui) *V* pertaesuā *M* pertaes*a* *S* 18 perpetuitatem *C* (i *ex* e *m3*) 19 quid II (d *exp. G*) 26 rescribere II (*corr. m2 G*) 27 ergo *VN* enim *CGP*

matres familias esse, nullam occasionem dare aduersario et alibi: bonum illis, si sic maneant; quod si se non continent, nubant; melius est enim nubere quam uri. optat Paulus in mulieribus quod in turturibus perseuerat. et alibi iuniores hortatur ut nubant, quia mulieres nostrae turturum pudicitiam implere uix possunt. ergo turturibus deus hunc infudit adfectum, hanc uirtutem continentiae dedit, qui solus potest praescribere quod omnes sequantur. turtur non uritur flore iuuentutis, non temptatur occasionis inlecebra; turtur nescit primam fidem inritam facere, quia nouit castimoniam reseruare prima conubii sorte promissam.

20, 64 Diximus de uiduitate auium eamque ab illis primum exortam esse uirtutem; nunc de integritate dicamus, quae in pluribus quidem auibus inesse adseueratur, ut possit etiam in uulturibus deprehendi. negantur enim uultures indulgere concubitu et coniugali quodam usu nuptialisque copulae sorte misceri atque ita sine ullo masculorum concipere semine et sine coniunctione generare natosque ex his in multam aetatem longaeuitate procedere, ut usque ad centum annos uitae eorum series producatur nec facile eos angusti aeui finis excipiat. 65 quid aiunt qui solent nostra ridere mysteria, cum audiunt quod uirgo generauit et inpossibilem innuptae, cuius pudorem nulla uiri consuetudo temerasset, aestimant partum? inpossibile putatur in dei matre quod in uulturibus possibile non negatur?

2 I Cor. 7, 8 sq. 16 Bas. 180 AB (76 DE) 21 Uerg. Georg. IIII 206

2 alibi *C* (bi *s. u.*) bonum est *B et* (est *s. u. m2*) 𝔄', (est *in mg. m2*) *S* 9 non uritur *G m2 N* nutritur *G m1 cet.* iuuentutis *G m2 N'B* iuuenis *G m1 cet.* noc (n *s.* c *m2*) *C* nocte *P* temtatur *C* 10 inlecebras *CPV et* (s *eras.*) *G* 11 castimonia *C* (-iā *m3*) *PV*𝔄' castimonie *G* (-iam *m2*) seruare *N* primam *CPV* sortem *CV* 12 permissam *CP et m1 G* premissam *V* praemissa *G m2 N'* promissa *B* 15 inesse Π ita esse *N* 17 comcubitu *C* 21 fines *C* 23 pudore *CPV* 24 existimant *N* 25 putatur ... possibile *om.* Π

auis sine masculo parit et nullus refellit: et quia desponsata
Maria peperit, pudori eius faciunt quaestionem. nonne aduertimus quod dominus ex ipsa natura plurima exempla ante
praemisit, quibus susceptae incarnationis decorem probaret,
astrueret ueritatem?

21, 66 Nunc age quae aues uelut quandam rem publicam curare 106 A
uideantur expediam atque uitae huius aetatem agere sub B
legibus. hinc enim rei publicae usus est leges omnibus esse
communes atque obseruari eas deuotione communi, uno omnes
teneri uinculo, non alii ius esse quod alius sibi intellegat
non licere, sed quod liceat licere omnibus et quod non liceat
omnibus non licere; esse etiam communem reuerentiam
patrum, quorum consilio res publica gubernetur, commune
omnibus urbis domicilium, commune conuersationis officium,
67 unum praescriptum omnibus, unum esse consilium. magna C
haec, sed quanto in apibus praestantiora, quae solae in
omni genere animantium communem omnibus subolem
habent, unam omnes incolunt mansionem, unius patriae clauduntur limine. in commune omnibus labor, communis cibus,
communis omnibus operatio, communis usus et fructus est, communis uolatus — quid plura? — communis omnibus generatio.
integritas quoque corporis uirginalis omnibus communis et partus, D

6 Bas. 171 D (73 E) 7 Uerg. Georg. IIII 154 16 Bas. 173 AB (74 A) 17 Uerg. Georg. IIII 153, 155, 184

1 reue*let *C* (l *eras.*) desponsata (e *ex* i) *m3 C m2 G* desponsata uiro 𝔄'*MSB* 2 maria uirgo 𝔄*M'* pudori *C* (u *ex* o *m3*) 3 plurima* *C* (m *eras.*) 4 probaret et *N'MS* 6 abes *CP* habes *G* (*m2* aues) *V* aues 𝔄 (e *ex* i *m2*) *B* (auis *corr.*) 7 uideatur II (-antur *G m2*) *B* 9 communes *C* (mu *in ras.*) deuotione *C* (e *alt. in ras.*) 10 uinculo *C* (c *in ras.*) alii ius] alius *M'* alterius 𝔄' (teiius *in ras. m2, fort. ex* alteri ius) 11 non *C* (n *alt. in ras. m3*) non licet *N'* 13 patrum II*MSB* natorum 𝔄*M'* senatorum 𝔄' 14 commune *V* communi *S* (e *s.* i *m3*) communes *GPB* communis *C*𝔄'*M'M* communi (-nis *m2*) in 𝔄 15 perscriptum *CP et* (praesc. *m2*) *G* 17 sobolem *CG* 19 omnibus *om. N'MS*

quoniam nec inter se ullo concubitu miscentur nec libidine
resoluuntur nec partus quatiuntur doloribus et subito maxi-
mum filiorum examen emittunt e foliis atque herbis ore suo
68 prolem legentes. ipsae sibi regem ordinant, ipsae populos creant
et licet positae sub rege sunt tamen liberae. nam et prae-
rogatiuam iudicii tenent et fidae deuotionis affectum, quia et
tanquam a se substitutum diligunt et tanto honorant examine. E
rex autem non sorte ducitur, quia in sorte euentus est, non
iudicium et saepe inrationabili casu sortis melioribus ultimus
quisque praefertur, neque inperitae multitudinis uulgari
clamore signatur, quae non merita uirtutis expendit nec
publicae utilitatis emolumenta rimatur, sed mobilitatis nutat
incerto, neque priuilegio successionis et generis regalibus
thronis insidet, siquidem ignarus publicae conuersationis
cautus atque eruditus esse non poterit. adde adulationes F
atque delicias, quae teneris inolitae aetatibus uel acre in-
genium eneruare consuerunt, tum institutiones spadonum,
quorum plerique suo magis quaestui quam usui publico
animum regis inclinant. apibus autem rex naturae claris
formatur insignibus, ut magnitudine corporis praestet et
specie, tum quod in rege praecipuum est, morum mansue-
tudine. nam etsi habet aculeum, tamen eo non utitur ad
uindicandum. sunt enim leges naturae non scriptae litteris,
sed inpressae moribus, ut leniores sint ad puniendum qui
potestate maxima potiuntur. sed etiam illae quae non ob- 107 A
temperauerint legibus regis paenitenti condemnatione se mul-

2 Uerg. Georg. IIII 198 3 Uerg. Georg. IIII 200 sq. 5 Uerg. Georg. IIII 201 22 Bas. 173 A (74 A) 23 Bas. 173 B (74 B)

1 nec *pr.* Π*B* neque (*om.* inter se) *N'MS* concubitu• *C* 3 emmittunt *C* herbes *C* 4 *post alt.* ipsae *add.* sibi *N'* 5 licent *C* 7 tanquam *C* (m *s.* n *m3*) tamquam *cet.* honorant *Diu.* (a *ex* e) honorantur 𝔄' (ur *eras.*) *cet.* 12 emolumenta *C* (o *ex* u *m3*) 14 tronis *C*𝔄'*B* thronis (h *s. u. m2*) *GM* 15 adulationis *CPM' et* (-es *m2*) *G*𝔄*B* 21 tunc Π*MS* mansuetudinem *CP* 23 literis *C* 24 inpressa *CPV et* (*corr. m2*) *G* 25 maxima potestate *N* etiam Π*MSB* et apes *N'* 25 obtemperauerint *C* (n *in ras.*)

tant, ut inmoriantur aculei sui uulneri. quod Persarum populi hodieque seruare dicuntur, ut pro commissi pretio ipsi in se propriae mortis exequantur sententiam. itaque nulli sic regem, non Persae, qui grauissimas in subditos habent leges, non Indi, non populi Sarmatarum tanta quanta apes reuerentia deuotionis obseruant, ut nullae de domibus exire audeant, non in aliquos prodire pastus, nisi rex fuerit primo egressus B et uolatus sibi uindicauerit principatum.

69 Processus autem est per rura redolentia, ubi inalantes horti floribus, ubi fugiens riuus per gramina, ubi amoena riparum: illic ludus alacris iuuentutis, illic campestre exercitium, illic curarum remissio. opus ipsum suaue. de floribus, de herbis dulcibus fundamina castrorum prima ponuntur. quid enim aliud est fauus nisi quaedam castrorum species? denique C ab his praesaepibus apium fucus arcetur. quae castra quadrata tantum possunt habere artis et gratiae, quantum habent crates fauorum, in quibus minutae ac rutundae cellulae conexione sui inuicem fulciuntur? quis architectus eas docuit exagonia illa cellularum indiscreta laterum aequalitate componere ac tenues inter domorum saepta ceras suspendere, stipare mella

3 Uerg. Georg. IIII 210 sqq. 9 Uerg. Georg. IIII 169 10 Uerg. Georg. IIII 109 et 19 (23) 13 Uerg. Georg. IIII 161 15 Uerg. Georg. IIII 168 16 Bas. 173 CD (74 C—E) 19 Uerg. Georg. IIII 159—162 20 Uerg. Georg. IIII 163 sq.

1 uulnere *N'MS et m2 GPVB* 3 exsequantur *𝔄M'MS* sententia *C* nullis hic II (h *eras. GP*) 5 indiis *CV et* (in *s. u. et* is *eras.*) *P* indiș *B* indi *G* (i *ex* iis) *M* (i *alt. ex* ī) populis *CV et* (s *exp.*) *PB et* (s *eras., om.* sarmatarum) *𝔄* tantam quantam . . reuerentiam II*N'B* 6 de II*B* e *cet.* 9 rura** *C* ịṇalantes *G* (h *s.* in *m2*) inhalantes *MS et* (h *s. u. m2*) *𝔄* inhalentes (h *s. u.*) *B* 10 ribus *C* (riuibus *m3*, ui *s. u. in ras.*) *V* riuibus *G* (*m2* riuus) *P* (ui *eras.*) 11 exercitium *C* (ti *ex* t) 14 fabus *C et* (*corr. m2*) *GP* 15 praesepibus *C* (p *alt. ex* b *m1*, e *alt. ex* i *m3*) *cet.* apum *N'* 16 crates *V𝔄' et* (e *ex* i *m2*) *𝔄* cratis *M'* grates *CPS et* (*corr. m2*) *GMB* 17 faborum *C et* (*corr. m2*) *GP* fabulorum *V* rutundae *C m1* rotundae *C m2 cet.* 18 arcitectus *C* architectus (h *s. u. m2*) *GP*, (h *s. u. et* i *ex* e *m2*) *V* arthitectus *M* sexagonia II (s *eras. V*) 20 stipare *C* (p *ex* b)

et intexta floribus horrea nectare quodam distendere? cernas omnes certare de munere, alias inuigilare quaerendo D uictum, alias sollicitam castris adhibere custodiam, alias futuros explorare imbres et speculari concursus nubium, alias de floribus ceras fingere, alias rorem infusum floribus ore colligere, nullam tamen alienis insidiari laboribus et rapto uitam quaerere. atque utinam raptorum insidias non timerent! habent tamen spicula sua et inter mella fundunt uenenum, si fuerint lacessitae, animasque ponunt in uulnere ardore E uindictae. ergo mediis castrorum uallibus umor ille roris infunditur paulatimque processu temporis in mella cogitur, cum fuerit liquidus ab exordio, et coalitu cerae florum-
70 que odore fragrare mellis incipit suauitatem. merito quasi bonam operariam scriptura apem praedicat dicens: uade ad apem et uide quomodo operaria est, operationem quoque quam uenerabilem mercatur, cuius laborem reges et mediocres ad salutem sumunt; F adpetibilis enim est omnibus et clara. audis quid dicit propheta? mittit utique te, ut apiculae illius sequaris exemplum, imiteris operationem. uides quam laboriosa, quam grata sit. fructus eius ab omnibus desideratur et quaeritur nec pro personarum diuersitate discernitur, sed indiscreta sui gratia regibus pariter ac mediocribus aequali suauitate dulcescit. nec solum uoluptati, sed etiam saluti est. fauces obdulcat et curat uulnera, internis quoque medicamentum

3 Uerg. Georg. IIII 158 sqq. 6 Uerg. Aen. VII 749; VIIII 613 8 Uerg. Georg. IIII 236 sqq. 13 Uerg. Georg. IIII 169 14 Prouerb. 6, 8

1 orrea II nectare *N* nectareae II (ae *exp. V*) discernere II distendere (tende *s. u. m2*) *B* 3 costodiam *C* (u *s.* o *pr. m2*) 5 rorem *in ras. C* 8 specula II (spic. *m2 GPV*) 𝔄′ (spic. *m2*) *M′* 12 con *m1 CGP* (cum *m2*) coalita *CP et* (-tu *m2*) *V* quo alita *G* (*m2* coalitus) 13 fragrare *C* flare 𝔄′ flagrare *B* (r *alt. s. u.*) *cet.* suauitate *CG* 18 adpetibiles *C* (*corr.* -is) 𝔄′ enim *CGPN′* autem *MSB*, *om. V* 19 dicat *VN′MS* 23 gratiam II (m *exp. V*) 24 *post* nec *add.* regibus II*B* 25 obdulcat *C* (l *s. u.*) et *eras. G*

infundit ulceribus. itaque cum sit infirma robore apis, ualida 108 A
71 est uigore sapientiae et amore uirtutis. denique regem suum
summa protectione defendunt et perire pro eo pulchrum
putant. incolomi rege nesciunt mutare iudicium, mentem
inflectere, amisso fidem reseruandi muneris derelinquunt atque
ipsae sua mella diripiunt, quod is qui principatum habuit
72 muneris interemptus est. itaque cum aues aliae uix in anno
edant singulos fetus, apes geminos creant et duplici ceteris B
fecunditate praeponderant.
73 Consideremus nunc quid sit quod ait: producant aquae
reptilia animarum uiuentium et uolatilia uolantia
super terram secundum genus et secus firmamen- C
tum caeli. cur super terram dixerit, certum est, quia
uictum de terra quaerunt; secus firmamentum autem
caeli quomodo, cum aquilae ultra ceteras aues uolent et
tamen ipsae non secus firmamentum caeli? sed quia graece
οὐρανός dicitur, quod latine caelum adpellamus, οὐρανός autem
ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι id est a uidendo, ideo quod aer perspicuus
sit et ad uidendum purior, in aere uolitantia genera dixit ani- D
mantium. neque moueat quod ait secus firmamentum
caeli. non proprie firmamentum hic posuit, sed abusiue, eo

2 Uerg. Georg. IIII 212 sqq. 7 Uerg. Georg. IIII 231 10 Gen. I 20 Bas. 180 BC (77 A)

3 perire pro eo *in ras. C* pulchrum (pulchr *in ras.*) *C* 4 incolomi *N'M et m1 S* incolume *C m1* (u *in ras.*) *P et m1 GV et* (e *ex* i) *B* incolumi *m2 CGV m3 S* 5 reseruandi II (a *ex* e *m3 C, m2 GP*) seruandi *N* 6 his *libri* (h *exp. CG𝔄𝔄'MS*) habet *C* (e *ex* i *m3*) 7 interemtus *CP et* (*corr. m2*) *G* 8 duplici *C* (-ce *m3*) *et* (ci *ex* ce) *GP* 10 num *C* (nc *s.* m *m3*) 11 *post* uolantia *add.* et uolatilia uolantia animarium (-arum *P*) uiuentium *C* (*haec exp. m3*) *P* 17 OΥranoſ *pr. MSB* oypaNOC *VN'* euranos *C* (e *exp.*) *G et* (u *s.* ẹụ) *P* ΘΥPaNOC *alt. C* (a *m3 ex* O) OΥPONOC *GP* OΥPANωC *M* oypaNOC *VN·B* 18 AΠOTΥ. OPACΘAI *C* aTROT·yOPaCOai *G* (Π *s.* TR) AΠOTΥ*OPACOAI *P* aΠOTyopaCOaT *V* AITOTOΥopaCEai *𝔄𝔄'* aİTOTOyopaCΘaI *M'* AΠOTOΥOpaCThe *MB* AΠOΘuOΥPACΘE *S*

quod comparatione aetherii illius corporis etiam iste aer, quem possumus oculis conprehendere, quasi crassus et densior
74 uicem habeat firmamenti. nunc quia diximus quae uolatilia, quam naturam habeant uel gratiam, et ea pauca de multis — neque enim uacat uniuersa describere, cum sint similia atque eiusdem generis —, tamen aues ipsae quam inter se diuersitatem habeant E
consideremus. inuenimus enim cornicis pedes uelut quibusdam digitis distantibus separatos atque diuisos, corui quoque atque pullorum aliter etiam formatos a natura pedes, auium quae carne uescuntur quasi incuruos atque sinuatos, uelut ad praedam paratos. ea uero, quae natandi habent usum et consuetudinem, latos habent pedes et membrana quadam illos digitos pedum sibi copulatos atque coniunctos. in quo ad- F
mirabilis patet ratio naturae, ut et illa ad uolandum uel ad rapiendum cibum usu adcommodo fulciantur et ista ad natandum adiumenta habeant conpetentia, quo melius aquis possint supernatare et quasi remis quibusdam ita pedibus suis membranae illius extensione latioribus aquarum fluenta pro-
75 pulsent. cygnus quoque cur proceriore collo utatur in promptu est, ut, quia est paulolum pigrior corpore nec facile potest aquarum inferiora penetrare, ceruicem extendat ad praedam, 109 A
quae quasi praeuia reliqui corporis escam quam inuenerit rapiat atque eruat de profundo. adde illud, quia suauior et magis

7 Bas. 184 B (78 C) 19 Bas. 184 B (78 D)

1 aetherii *M et m1 S* aetherei *S m2 B* eterii 𝔄' aetheri 𝔄 (i *eras.*) *M*· etaeris Π (ethaeris *m3 C m2 P*, aeris *G m2*) 2 oculos *C* grassus *C et* (crassus *m2*) *GP* crassior *a* 4 uel Π*MSB* et *N'* 6 se *om. C, s. u. m2 GP* 7 quibusdam digitis (dam digi *in ras. min. spatii*) *C* 8 separatos *C* (a *pr. ex* e *m3*) coruorum *N'* 11 eae *SB Atr.* 13 admirabiles *C* 14 pater *C* pariter *P* (ri *s. u. m2*) pat (& *s.* t *m2*) *G* illae *ed. Paris. a. 1642* 15 istae *ed. Paris. a. 1642* 16 habeant *C* (ant *ex* at) possint aquis *MSB* 19 cycnus *N'* promtu *CP et* (*corr. m2*) *G* 20 paulolum Π *m1* paululum *C m3, GPV m2 cet.* picrior *C* prior *G* (procerior *m2*) segnior *N'* 23 e profundo *V Uind.* adde *CGP* adde etiam *V* (etiam *s. u. m2*) adde et *cet.*

canorus per procera modulus colla distinguitur et longiore 76 exercitatione purior longe resultat. quam dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena, quarum cantibus medio aestu arbusta rumpuntur, eo quod magis canorae meridianis caloribus, quo puriorem aerem id temporis adtrahunt spiritu, eo cantus resonant B clariores. nec apes ipsae insuaue quiddam canunt; habent enim gratam in rauco illo uocis suae murmure suauitatem, quam nos fracto tubarum sonitu lentius primum uidemur imitati, quo strepitu ad excitandos animos in uigorem nihil aptius extimatur. et haec illis gratia manet, cum pulmonem respirandique munus atque usum nequaquam habere prodantur, sed aerio uesci spiramine. denique si quis eas superfundat oleo, propere C necantur, eo quod obstructis poris aerium spiramen illud haurire non possint, continuoque si quis acetum his superfundat, ilico reuiuescunt, eo quod uis aceti cito illos poros, qui concretione olei obstruuntur, umore feratur aperire.

3, 77 Et quia de uolatilibus dicimus, non putamus alienum ea D conplecti quae de uerme Indo tradit historia uel eorum relatio qui uidere potuerunt. fertur hic corniger uermis conuerti

2 Bas. 184 A (78 B) 3 Uerg. Georg. III 328 7 Uerg. Georg. IIII 71 sq. 17 Bas. 184 D (78 E, 79 A)

1 proceram *C* (m *exp. m3*) *P* proceras *V* modulos Π (-us *m2 CGP*) modolus 𝔄*M'* 3 cantilena *C* (ti *in ras.*) quarum *C* (quaru *in ras.*) 5 spm Π spiritum *B* (m *in ras.*) 8 imitari *V et m2 GP*𝔄𝔄', *m3 S* quo strepitu *N'* (s *add. m2* 𝔄) *G m2* quo crepitu *MS* quos crepitu *B* (t *s.* c *m2*) *G m1, PV* (s *exp.*) *C* 9 exercitandos *CGP* scitandos *V* (ex *s.* s *pr.*) extimatur *C et m1 GP* existimatur *m2 GP* aestimatur *VN* 11 usu *CP* aereo *GB* uesci *C* (i *ex* e *m3*) 12 eas uel fucos *MS* eas uel fucus *V* (uel fucus *s. u. m2*) superfundat *V* perfundat *MS* propere *MS* prope Π*N'* *et* (propter *m2*) *B* 13 spiramine Π (*corr. m2 G*) 14 aurire Π (haur. *m2 GP*) 𝔄'*S et* (haur. *m2*) *MB* 15 reuiuescant *C* reuiuiscant *GV* (-unt *m2*) *P* (ul unt *m2 s.* ant) reuiuiscunt 𝔄*M'SB* aciti *corr. m3 C m2 P* 16 concretione *Carn. Trec.* concretiore 𝔄 (ne *s.* re *m2*) *cet.* humore 𝔄*M* (h *s. u.*) *cet.* 17 uolatibus *C* (*corr. m3*) *P* 18 indio 𝔄*M' et* (i *postea add.*, *m2* indico) 𝔄' tradidit *M et* (di *pr. eras.*) *S* tradit *B* (d *in ras. m2 ex* h) istoria *C* (i *pr. s. u. m3*) *G et B* (hist. *m2*) *PV*𝔄' 19 uidere *C* (e *pr. ex* i *m3*)

primum in speciem caulis atque in eandem mutari naturam,
inde processu quodam fieri bombylius. nec eam tamen
formam figuramque custodit, sed laxis et latioribus foliis E
pinnas uidetur adsumere. ex iis foliis mollia illa Seres
depectunt uellera, quae ad usus sibi proprios diuites uindi-
carunt. unde et dominus ait: *quid existis in desertum?*
uidere hominem mollibus uestimentis indutum?
ecce qui mollibus uestiuntur in domibus regum
sunt. chamaeleon quoque diuersas species fertur uario colore
mentiri. lepores certe, quod de proximo facile cognouimus,
hieme albescere, aestate in suum post colorem redire non F
78 dubium est. haec ideo libaui, ut ad commutationis fidem, quae
in resurrectione futura est, etiam ista exempla nos prouocent,
sed ita ut commutationem illam dicamus, quam apostolus
euidenter expressit dicens: *omnes quidem resurgemus,*
non omnes autem inmutabimur. et infra ait: *et*
mortui resurgent incorrupti et nos inmutabimur.
oportet enim corruptibile hoc induere incor-
ruptelam et mortale hoc induere inmortalitatem.
plerique enim commutationis genus et formas, quas non
acceperunt, interpretati nequaquam praesumptionis indebitae 110 A
incongrua usurpatione caruerunt.

4 Uerg. Georg. II 121 6 Matth. 11, 8 12 Bas. 185 A (79 A) 15 I Cor. 15, 51 16 I Cor. 15, 52 sq.

1 eandem (n *s. u.*) *m3 C m2 GP* eadem *B* eam ḍẹ *V* eam *cet.* 2 bombylius *B et* (o *ex* a) *M* bambilius *N'S et* (i *alt. s. u.*) *V* babylus *CGP* 4 pennas *VSB* et *m2 CGP𝔄𝔄'* uidetur pinnas *N'* hi*s *C* (i *eras.*) ḥiis *P* his *G* (h *m2*) *cet.* 5 depictunt *CP et* (*corr. m2*) *G* propriis *C* 10 cognouiṃụṣ *V* cognoscimus *G*; *malim* cognouerimus 11 aestate *om. N'*, *s. u. Atr.* post *exp. V*, *om. N* 13 resurrectionem *CP* uos *CGP* prouocent *C* (u *ex corr.*) 14 apostolus *C* (o *alt. ex* u *m3*) 17 resurgunt II (-ent *m2 GPV*) *𝔄'B* 20 plerumque *GP* 21 acceperant *MSB* acceperunt (a *s.* ụ *m2*) *V* interpretati *S Carn. Diu.* interpretaṇti *V* interpraetant *CP et G m1* interpretantur *G m2 B* interpretatio *M* interpretatione *𝔄M'* interpretationem *𝔄'* nequaquam *CGVMS* nequamquam *P* qui (*s. u. m2*) nequaquam *B* quondam *𝔄* (*m2* quadam) quandam *M'* quando *𝔄'*

79 Phoenix quoque auis in locis Arabiae perhibetur degere atque eam usque ad annos quingentos longaeuam aetatem producere. quae cum sibi finem uitae adesse aduerterit, facit sibi thecam de ture et murra et ceteris odoribus, in quam impleto uitae suae tempore intrat et moritur. de cuius umore carnis uermis exsurgit paulatimque adolescit ac processu statuti temporis induit alarum remigia atque in superioris auis speciem formamque reparatur. doceat igitur haec B auis uel exemplo sui resurrectionem credere, quae sine exemplo et sine rationis perceptione ipsa sibi insignia resurrectionis instaurat. et utique aues propter hominem sunt, non homo propter auem. sit igitur exemplo nobis quia auctor et creator auium sanctos suos in perpetuum perire non patitur, qui auem unicam perire non passus resurgentem eam sui semine uoluit propagari. quis igitur huic adnuntiat diem mortis, ut faciat sibi thecam et inpleat eam bonis C odoribus atque ingrediatur in eam et moriatur illic, ubi
80 odoribus gratis faetor funeris possit aboleri? fac et tu, homo, tibi thecam: expolians te ueterem hominem cum actibus suis nouum indue. theca tua, uagina tua Christus est, qui te protegat et abscondat in die malo. uis scire

5 cf. Clementis epist. prior. c. 25 13 Psalm. XV 10 Act. 13, 35 18 Coloss. 3, 9

1 faenix *CP* fenix *G* fenis *V* 2 eam Π*B* eą *cet., fort. recte* longaeuam aetatem *G* longaeua aetate *cet.* producere *CGP* procedere *V* (ce *s. u. m2*) *N* 4 thecam *MSB* tecam *cet.* murra *MS*𝔄' murram 𝔄 (m *eras.*) *M'* myrra *CGP* mirra *VB* 5 humore *libri* 8 nos *ante* haec *add. VN* 9 quae et sine *N* 11 et *om. M, in mg. m2 S* 12 auem Π*N'* aues *MSB* exemplum *GN'* exemplo *B* (v̄ *s.* o) 13 scs *C* (o *s.* cs *m3*) 14 resurgentē *G m2 S* resurgenti *P* (-te *m2*) *cet.* 15 reparari *N'* reparare *B* 16 thecam *MS* thegam (h *s. u.*, c *s.* g) *V* techam *P* tecam *cet.* 18 odoribus *C* (o *pr. in ras.*) grates Π (-is *m2 PV*, grauis *m2 G*) faetor 𝔄*M'M* fertur *m1 VB* fetor *VB m2 cet.* 19 thecam *V* (h *s. u.*) tecam *G*𝔄*M'B* techam 𝔄' et expolians *C* (et *s. u.*) exspolians *M* te *om. N'MS* 20 theca *MS et* (th *ex* d) 𝔄' techa *P* teca *cet.* uagina *C* (u *in ras.*)

quia theca protectionis est? pharetra inquit mea protexi eum. theca ergo tua est fides; imple eam bonis uirtutum D tuarum odoribus, hoc est castitatis, misericordiae atque iustitiae et in ipsa penetralia fidei suaui factorum praestantium odore redolentia totus ingredere. ea te amictum fide exitus uitae huius inueniat, ut possint ossa tua pinguescere et sint sicut hortus ebrius, cuius cito suscitantur uirentia. cognosce ergo diem mortis tuae, sicut cognouit et Paulus, qui ait: certamen bonum certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. reposita est mihi corona iustitiae. intrauit igitur thecam suam quasi bonus phoenix, E quam bono repleuit odore martyrii.

81 Interrogabo te, tu autem responde mihi unde uultures mortem hominum signis quibusdam adnuntiare consueuerint, quo indicio docti atque instructi sint, ut, cum bellum lacrimabile inter se aduersae acies instruant, multo praedictae uolucres sequantur agmine et eo significent quod multitudo hominum casura sit bello futura praeda uulturibus? quod F utique ex specie instructionis humanae quadam uidentur ratione

82 colligere. usque ad lucustam quoque gratia diuina penetrauit, quae cum agmine conferto regionis cuiusque occupauerit latitudinem, innoxio primum feriatur habitaculo nec fructus inhospitali incursione depascitur, nisi diuinae signum praeceptionis acceperit. etenim sicut in Exodo legimus, ea quoque caelestis

1 Esai. 49, 2 7 Esai. 58, 11 9 II Tim. 4, 7 sq. 15 Uerg. Aen. VII 604 24 Exod. 10, 12

1 theca *V* (h *s. u.*) teca *G𝔄M'* protectionis Π (nis *exp. V*) *et m2 B* protectio *B m1 cet.* faretra *libri* protexit *CPV* 4 suauis *CV𝔄 et* (s *exp.*) *GB* 7 suscitantur uirentia *CGP* semina suscitantur *VN* 8 nosce *MS* 9 certaui cursum *om. CGP, s. u. m2 V* 11 thecam *CP* tecam *G* in thecam *V* (in *et* h *s. u. m2*) *𝔄'MSB* in tecam *𝔄M'* fenix Π*𝔄'B* foenix *cet.* 15 edocti *𝔄'* (e *s. u. m2*) 16 multae *CGP* 17 eos *CV et* (s *eras.*) *GP* quod *MS et m2 GP𝔄* quo *C𝔄'M'B et m1 GP𝔄* quâ *V* 20 lucustam *𝔄'M et m1 S* locustam *S m3 cet.* 21 augmine *CPV* (u *exp.*) 24 acciperit *corr. m3 C m2 GP*

83 ultionem offensionis exequitur piae ministra uindictae. hanc
quoque auis deuorat seleucis — sic enim graeco auis haec 111 A
nuncupatur nomine — data ad remedium malorum, quae lucusta
consueuit inferre. cui creator inexplebilem dedit deuorandi
naturam, ut insatiabili pastu plagam quam supra diximus
possit extinguere.

4, 84 Sed quid hoc est? dum sermonem producimus. ecce iam B
tibi et nocturnae aues circumuolant et in eo ipso, quo
finiendum sermonem admonent, sui quoque adsumendam
commemorationem producunt. repetunt diuersae aues auiaria
sua, quas uesper nocti cogit decedere, et se in latibulis suis
abdunt canoro occasum diei carmine prosequentes, ne inmunis
abeat gratiarum, quibus creatorem suum omnis creatura con- C
85 laudat. habet etiam nox carmina sua, quibus uigilias hominum
mulcere consueuit, habet et noctua suos cantus. quid autem
de luscinia dicam, quae peruigil custos, cum oua quodam
sinu corporis et gremio fouet, insomnem longae noctis
laborem cantilenae suauitate solatur, ut mihi uideatur haec
summa eius esse intentio, quo possit non minus dulciori-
bus modulis quam fotu corporis animare oua quae foueat.
hanc imitata tenuis illa mulier, sed pudica, incusum molae D
lapidem brachio trahens, ut possit alimentum panis suis

16 Bas. 181 A (77 C) 17 Uerg. Georg. I 293 21 Uerg. Georg. I 274 sq. 21 Uerg. Aen. VIII 411—413

1 exsequitur *P* (s *s. u.*) 𝔄*M'MS* 3 lucusta *M et m1 CS* locusta *C m3 S m3 cet.* 5 ut *s. u. m2 CGP* aut (*s. u. m2*) *V* 7 tibi iam *N* 8 quo *CGP* in quo *V* (in *s. u. m2*) *N* 11 nocte *B* decidere *C et* (*corr. m2*) *GP* 12 occa*sum *C* (n *eras.*) *P* (n *exp.*) inmunis Π *et* (-es *m2*) 𝔄' inmunes *cet.* 13 habeat *P* (h *exp.*) *CVM'S et m1 G* habeant (n *s. u. m2*) 𝔄𝔄' habeatur *G m2 M* abeā *B* (*m2* habeāt) 15 cantos *C* 16 custus *M et* (*corr. m2*) 𝔄*B* cultos *C* cultus *GP* 18 cantilinae *C* 19 quae *CGP et m1 B* qui *m1 M* (quo *m2 BM*) dulcibus *N* 20 oua Π*B* in foetus (foetos 𝔄, faetos *M'*) oua 𝔄*M'MS* in fętus oua 𝔄' *m2* (** infe *********** *m1*) quo 𝔄' *m1* (quae *m2*) 21 imitata tenuis *C* (ta *alt. et* t *in ras. minoris spatii m2*) incusum *B* (c *eras.*) incussum *M* (s *pr. del.*) *S*𝔄 incussa 𝔄' incussu *M'* hintusum *CGP* (h *del.*) intus sum *V* molae *C* (o *ex* u *m2*) 22 lapidem *C* (p *ex* b *m3*)

paruolis non deesse, nocturno cantu maestum paupertatis
mulcet adfectum et, quamuis suauitatem lusciniae non
86 possit imitari, imitatur tamen eam sedulitate pietatis. noctua
ipsa quemadmodum magnis et glaucis oculorum pupillis
nocturnarum tenebrarum caligantem non sentit horrorem
et quo fuerit nox obscurior eo contra usum auium ceterarum
inoffensos exercet uolatus, exorto autem die et circumfuso E
splendore solis uisus eius hebetatur, quasi quibusdam erret
in tenebris. quo indicio sui declarat esse aliquos, qui cum
oculos habeant ad uidendum, uidere non soleant et uisus sui
officio solis fungantur in tenebris. de cordis oculis loquor,
quos habent sapientes mundi et non uident, in luce nihil
cernunt, in tenebris ambulant, dum daemoniorum tenebrosa
rimantur et caeli alta uidere se credunt describentes radio F
mundum, mensuram aeris ipsius colligentes, porro autem a
fide deuii perpetuae caecitatis tenebris inplicantur habentes
in proximo diem Christi et lumen ecclesiae et nihil uidentes
aperiunt os quasi scientes omnia, acuti ad uana, hebetes ad
aeterna et longae disputationis anfractu prodentes scientiae
propriae caecitatem. itaque dum cupiunt subtilibus uolitare
87 sermonibus, quasi noctuae in lumine euanuerunt. uesper-
tilio animal ignobile a uespere nomen accepit. est autem

9 Bas. 181 B (77 D) 11 Ephes. 1, 18 14 Uerg. Aen. VI 850 21 Bas. 181 AB (77 CD)

1 paruolis *m1 CGP* parulis *V* (i *s.* u) paruulis *C m3 GP m2 cet.* paupertatis *C* (is *ex* es *m2*) 2 luscinia *corr. m3 C m2 G* lusciniam *P* luscinię *V* (ā *s.* ę *m2*) 3 sedulitate *C* (te *ex* tis *m3*) noctua *C* (a *ex* ā) 4 ipsam *C* glaucis *C* (i *corr. ex* o?) 7 inoffenso se *CG et* (e *alt. eras.*) *P* exercet *C* (e *tert. ex* i *m3*) uolatus *G* (s *exp.*) exhorto *CP* 8 aebetatur *C* (ta *in ras.*) *P* hebetatur *G* (h *s. u. m2*) euetatur *V* hebetatur (e *pr. ex* a) 𝔄'*S* haebetatur 𝔄 habitatur *M'* 11 oculos Π (-is *m2 GPV*) 14 se uidere *N'* 17 nil *MS* 19 prudentes Π*M'S* prodentes 𝔄' (o *ex* u) inscientiae *N* 20 caecitate *CGPM* futtilibus *MS* 21 lumen 𝔄'*B* lumina *M'* aeuanuerunt *V* (a *pr. exp.*) *Carn.* euanuerunt 𝔄'*M'B et* (e *pr. s. u. m2*) *P* uanuerunt *cet.* uespertilioṇẹṣ, nes *exp. m3 C m2 V*

uolatilis eademque quadrupes et dentibus utitur, quos
in aliis auibus repperire non soleas. parit ut quadrupedia non
oua, sed pullos uiuentes. uolitat autem in aere auium more, 112 A
sed crepusculo uespertino consueuit offundi. uolitat autem
non aliquo pinnarum, sed membranae suae fulta remigio, quo
suspensa uelut pinnarum uolatu circumfertur atque uegetatur.
habet et illud hoc uile animal, quod sibi inuicem adhaerent
et quasi in speciem botryonis ex aliquo loco pendent ac, si
se ultima quaeque laxauerit, omnes resoluuntur. quod fit
quodam munere caritatis, quae difficile in hominibus huius B
mundi repperitur.

88 Est etiam galli cantus suauis in noctibus — non solum
suauis, sed etiam utilis, qui quasi bonus cohabitator et dormi-
tantem excitat et sollicitum admonet et uiantem solatur pro-
cessum noctis canora significatione protestans. hoc canente latro
suas relinquit insidias, hoc ipse lucifer excitatus oritur caelum-
que inluminat, hoc canente maestitiam trepidus nauta deponit
omnisque crebro uespertinis flatibus excitata tempestas et C
procella mitescit, hoc <canente> deuotus adfectus exsilit ad
precandum, legendi quoque munus instaurat, hoc postremo
canente ipsa ecclesiae petra culpam suam diluit, quam prius-
quam gallus cantaret negando contraxerat. istius cantu spes

12 Bas. 181 BC (77 E) 14 sqq. cf. hymnus Ambrosii I (Aeterne rerum conditor) 21 Matth. 26, 24 sq.; 16, 18

3 autem *del. ed. Colon., recte puto* 4 crepuscolo *C* (p *ex* b, v *m3 s.* o *pr.*) 5 *post* aliquo *add.* loco *CGP, cf. u. 8* pennarum *m2 CGP*𝔄𝔄'*MS et m1 B* 6 pennarum *m2 CGP*𝔄𝔄' *et m1 SB* uoluta *C* (*in mg. m3* ∴ bilitate) e̍t (*corr. m2*) *P* uolata *V* (v *s.* a *alt.*) 7 et *om.* II 8 et *om. CGP* in *om. CGP, s. u. m2 V* specie *G* butryonis *S* butrionis *P m1* 𝔄*M'M* butronis *B m1* potryonis 𝔄' botrionis *PB m2 cet.* pendat *C, fort.* pendunt 9 se *om. C* que *m1* queque *m3 C* 10 omnibus *CV*𝔄' *et* (*corr. m2*) *GP* 11 mundi *GM'* modi *cet.* 12 etiam] enim *GP* non *C* (et non *m3*) *GP* ṇọṇ *V* (s. *m2* nec) nec *cet., fort. recte* 13 dormitantem *CGP* dormientem *V* (en *in ras. m2*) *cet.* 19 canente *add.* α exilit *GVN* 20 postremum 𝔄*M'* 21 ipsa *P et m2 V* ipsae *C*𝔄*M' et m1 V* ipse *cet.* petra& *C* (& *eras.*) petrus 𝔄*M'B* 22 ipsius *CGPB*

omnibus redit, aegri releuatur incommodum, minuitur dolor
uulnerum, febrium flagrantia mitigatur, reuertitur fides lapsis,
Iesus titubantes respicit, errantes corrigit. denique respexit
Petrum, et statim error abscessit, pulsa est negatio, secuta D
confessio. quod non fortuito accidisse, sed ex sententia domini
lectio docet. sic enim scriptum est, quia dixit Iesus ad
Simonem: *non cantabit gallus, priusquam me ter
neges*. bene fortis in die Petrus, nocte turbatur et ante
galli cantum labitur et labitur tertio, ut scias non inconsulta
effusione sermonis esse prolapsum, sed mentis quoque nuta-
tione turbatum. idem tamen post galli cantum fit fortior
et iam dignus quem Christus aspiciat; *oculi enim domini* E
super iustos. agnouit uenisse remedium, post quod
iam errare non posset, et in uirtutem ab errore mutatus
89 amarissime fleuit, ut lacrimis suis lauaret errorem. respice F
nos quoque, domine Iesu, ut et nos propria recognoscamus
errata, soluamus piis fletibus culpam, mereamur indul-
gentiam peccatorum. ideo consulto sermonem protraximus,
ut nobis quoque gallus cantaret et loquentibus subueniret,
quo si quod delictum obrepsisset in uerbo, culpam, Christe,
donares. da quaeso lacrimas Petri, nolo laetitiam peccatoris.
fleuerunt Hebraei et per mare sunt undis dehiscentibus libe-
rati. laetatus est Pharao quod Hebraeos tenebat inclusos et mari

3 Luc. 22, 61 7 Matth. 26, 34 12 Psalm. XXXIII 16 14 Matth. 26, 75

1 aegris *GN' et* (s *exp.*) *V, fort. recte* releuantur *C* (r *ex* l) *P et* (n *exp.*) *G*, (re *et* n *exp.*) *V* leuatur *N* minuitur (i *alt. ex* e) *m3 C m2 GP* dolus *C* dolor *G* (o *alt. ex* u) *P* (r *m2 in ras.*) 4 abcessit *C* 5 fortuitu *VM'B et in mg.* l. fortuitu *S* fortuito (-tu *m2*) *GP* 8 ne*ges *C* (e *pr. in ras.*) abneges *M et* (ab *eras.*) *S* 11 cantu (*om.* post) Π 14 possit *C𝔄M'B* 15 lauaret *CGP* labaret *V* (*s. m2 al.* deleret) deleret *N* 16 ihs *C* (ihu *m3*) ihu *P* (u *in ras. m2*) 18 ideoq; *C* (q; *add. m3*) sermone *C𝔄'* sermonem (m *eras.*) 𝔄 19 nouus *CP et* (*corr. m2*) *G* 20 obrepisset *C et* (*corr. m1*) *B* 21 peccatores *C et* (-is *m2*) *GP* 22 haebrei *C* haebraei *P* sunt *om.* Π dehiscentibus undis *N'* 23 pharao *V𝔄'M* farao *cet.* haebreos *CP*

mersus cum populo suo occidit. exultauit et Iuda in mercede
proditionis suae, sed ipsius se mercedis suae laqueo strangu- 113 A
lauit. fleuit errorem suum Petrus et meruit ut aliorum
aboleret errores.

90 Sed iam tempus est quo finire sermonem et claudere de-
beamus, tempus est quo melius tacetur aut fletur, tempus
est quo celebratur indulgentia peccatorum. nobis quoque gallus
iste mysticus in sacris cantet, quoniam Petri gallus in nostro
sermone cantauit. fleat pro nobis Petrus, qui pro se bene fleuit,
et in nos pia Christi ora conuertat. adproperet Iesu domini B
passio, quae cottidie delicta nostra condonat et munus remis-
91 sionis operatur. bonus dominus dimittere ieiunos non uult, ne
quis deficiat in uia. si ille dicit: *misereor huius turbae,* 114 A
quia triduum est quod perseuerant mecum et non
habent escam, et dimittere eos ieiunos nolo, ne
deficiant in uia, cuius intenta sermoni Maria adparatus
recusabat epularum: quanto magis nos considerare debemus quia
non multi sunt qui in uerbo dei uiuunt et ideo refectio corporis
desideratur. certe illius tridui nostrum hoc postridie laborio-
92 sius est. et ideo qui cum auibus lusimus, cum gallo canta-
uimus, iam domini canamus mysteria, et ad corpus Iesu B
conueniant aquilae peccatorum ablutione renouata; iam enim cetus
ille magnus uerum nobis Ionam reddidit, et gratulemur quod
factus est nobis uesper, et fiat mane dies sextus.

1 Matth. 26, 14 sqq., 27, 5 13 Matth. 15, 32 16 Luc. 10, 39
18 Matth. 4, 4 21 Matth. 24, 28 Luc. 17, 37 22 Ion. 2, 11

1 iudas *m2 G𝔄* 2 suae *alt. om. VM'* strangulauit *C* (u *pr. in ras.*) 6 aut tacetur *VN'* 8 quoniam Π quoniam iam *N* 12 dimitere *C* 13 misereor *C* (i *in ras.*) 15 aescam *CPB* 16 dificiant *S* 18 uiuunt *C* (u *alt. s. u.*) 19 triduo *V* (o *ex* i *m2*) *N* postridie *CP et* (tri *in ras.*) *𝔄'* postridiae *S* postridię *B* (ę *in ras. 3 litt.*) postpridie *G* postpridię *V* post triduū *𝔄* post tridui *M'* post tridie *M* 20 qui *s. u. M* quia *s. u. V* 21 ihm *corr. m3 C m2 GP* 22 aquila *C* coetus *CPMB* cętus *V* cetos *𝔄* (v *s.* o *m2*) *M'* 24 uesper Π*MS* uespere dies quintus *N' et* (dies quintus *in mg. m2*) *B* et factus *G*, et *om. N'* fiat nobis *N'* quintus *S* emendatum *add. CGP* EXPLECIT (EX-

DIES SEXTVS.

1, 1 (Serm. VIIII) Sextus iste est dies, quo mundanae creaturae origo concluditur, et ideo etiam sermonis nostri, quem de rerum exordiis adsumpsimus, finis paratur. qui etsi per quinque iam dies non mediocri labore nobis processerit, tamen hodierno die maiore curarum adcrescit faenore, quia in hoc et superiorum dierum periculum est et totius summa certaminis. etenim si in fidibus aut cantibus et athletarum contentionibus crebris licet et maximis ludicris tamen superiores dies sine ullo coronae transiguntur dispendio, postremus autem dies habet sortem coronae, in quo et decernendi periculum est et cedendi obprobrium et uincendi praemium, quanto magis in hoc tanto agone sapientiae, tanto non paucorum sed uniuersorum iudicio, cum hodie nobis uelut quaedam certaminis corona procedat, maior sollicitudo angit, ne et superiorum effundamus laborem dierum et praesentis subeamus pudorem. neque enim eadem dicendi condicio, quae canendi atque luctandi, cum in illis ludus offensionis, in isto lapsus mortis sit. illic si pecces, spectantum fastidium est, hic damnum est audientum.

2 adsistite igitur mihi tamquam coronae iudices et ingredimini mecum in hoc magnum et admirabile totius uisibilis theatrum creaturae. etenim si is qui explorat nouorum aduentus hospitum, dum toto eos circumducit urbis ambitu

[Margin references: 113 C, D, E, F]

21 Bas. 164 A (69 C)

PLICIT *VN'MS*) DIES QVINTVS *CVN'S et* (*qui add.* DE RERŪ EXORDIIS AMBROSII EPI) *M, om. GP* INCIPIT (*om. M*) DIES VI II*N'MS* EXPLICIT LIBER QUINTUS. INCIPIT SEXTUS *Brux. in B non est subscriptio* 4 adsumsimus *C* 5 odierno *C* 6 fęnore *M* foenore *S* fenore *cet.* 8 fidilibus *C* 10 pos*tremus *C* (t *eras.*) 12 obproprium *CG* opproprium *P* opprobrium *V* 15 sollicitudo *C* (c *in ras.*) effundam *C et* (*corr. m2*) *G* 17 in *om. CP, s. u. m2 G* 19 spectandum *G m1 V* spectantium 𝔄' (ti *ex* d) *M* (i *exp.*) *B* audientium *GV𝔄B* 20 adsistite *C* (ti *s. u.*) 22 is *M* ịṇ ḥis *G* his *P𝔄'SB* (h *exp.*) *cet.* explorant 𝔄*M' et m1* 𝔄' *et G* (n *s. u. m2, sed eras.*) explorans 𝔄' *m2 MS* explorare *B* nouit *B* 23 dum *G m2, om. cet.* orbis II (*corr. m2 G*)

praestantiora quaeque opera demonstrans, non mediocrem locat
gratiam, quanto magis sine fastidio accipere debetis quod
uelut quadam sermonis manu per hanc communionem uos circum-
duco in patria et singularum rerum species et genera demonstro 114 C
ex omnibus colligere cupiens, quanto uobis creator uniuerso-
rum gratiam uberiorem quam uniuersis donauerit. uobis igitur
haec corona proponitur, uos hodie cupio uestro iudicio coro-
nare. non enim nos athletarum modo marcentia serta de-
poscimus, sed uiride uestrae sanctitatis examen, quo decernatis
per omnes quidem creaturas prouidentiam penetrare diuinam,
sed cum ceteris uobis commune corporeae fragilitatis esse D
consortium, prae ceteris tamen uos animi uirtute constare,
quae sola nihil habet commune cum ceteris.

2, 3 Nunc age naturas bestiarum dicamus et hominis genera- E
tionem. audio enim iamdudum aliquos insusurrare dicentes:
'quamdiu aliena discimus et nostra nescimus, quamdiu de
reliquis animantibus docemur scientiam et nosmet ipsos igno-
ramus? illud dicat quod mihi prosit, ut me nouerim ipsum'.
et iusta est conquestio, sed ordo seruandus est, quem scrip-
tura contexuit, simul quia non possumus plenius nos cognoscere, F
nisi prius quae sit omnium natura animantium cognouerimus.
producat inquit terra animam uiuentem secun-
dum genus, quadrupedes et serpentes et bestias
terrae et pecora secundum genus et omnia reptilia

22 Gen. 1, 24—26

3 communem 𝔄'*MSB* 4 in patria *CP* in patriam *GV* patriam *N* 5 collegere *CP* quanta *C* quantā *P* quant* *G* (ū *ut uidetur eras., in mg. m. rec.* quantū) quanto 𝔄' (*m2* -ā) 7 hodie *C* (h *s. u.*) uos] a (*extra u. m2*) uobis *G* coronari *m2 GP* 8 nos *C* (n *in ras.*) 17 animantibus *C* (ni *s. u.*) scientiam et *G* (et *s. u. m2*) *VN* et scientiam *CP* 18 ut Π*MSB* unde *N'* nouerim ipsum *C* ipsum nouerim *cet.* *post* ut me ipsum nouerim *add.* unde me ipsum nouerim *Tell. Trec.* 19 et Π*MSB* est *N'* est *om. N* 20 plenius (i *s. u.*) *m3 C m2 V* nos *om. CPV*, *ante* non *add. m2 G* 21 cognoueremus *C* 23 quadrupedes *C* (es *ex* is *m3*) serpentes *C* (es *ex* is *m3*) 24 *post* terrae *add.* secundum genus *N' et* (*uerbis* et pecora secundum genus *erasis*) *S* reptilia Π*B* repentia *N' et* (*add.* terrae) *MS*

ad genus. et fecit deus bestias terrae et omnia pecora ad genus et omnia repentia terrae ad genus. et uidit deus quia bona et dixit deus: faciamus hominem. hoc loco non ignoro quosdam bestiarum et pecorum et repentium terrae species ad hoc rettulisse, ut haec ad 115 A inmanitates criminum, stultitiam peccatorum, nequitiam cogitationum referrent: ego autem simplices naturas uniuscuiusque
5 generis accipio. nec uereor ne quis me pauperis conuiuae praesumptioni conferendum putet, qui studio humanitatis complures roget nec his quicquam nisi uiles et usitatos adponat cibos, ut tenui mensae pauperis adparatu plus reprehensionis incurrat ex fastidio conuiuarum quam gratias referat ex hospitalitatis B adfectu; nec enim Helisaeum amici quasi malum conuiuam agrestia adponentem holera refutarunt. simile uanis relationibus exquisitum illud et adcuratum opipare conuiuium est, in quo fasiani aut turturis species adponitur et intus pullus manducatur aut pullus infertur et ostreis est fartus aut spondulis aut poculum bibitur, quod diuerso colore atque odore in alienos mutetur sapores. maritima terrenis, terrena maritimis farciuntur. hoc est reprehendere prouidentiam crea- C toris, qui nobis ad uictum omnia condonauit, quod non illa miscuerit. sed haec dulcia primo uidentur et postea fiunt

8 Bas. 188 A (80 AB) 13 Reg. IIII 4, 39

5 ad hoc II *et* (ad *s. u.*) *B* alio *N'MS* 6 peccatorum II pecorum *N* 8 pauperis *C* (is *ex* es *m3*) praesumtione *C et* (*corr. m2*) *G* 9 complures *C* (u *in ras.*) 11 ut II*MSB* et *N'* tenuis *MS et m2 P* tenue *G* (-i *m2*) tenuae *P m1* pauperis *C* (-es *m3*) pauperes 𝔄*M'* adparatu *GVM'B et m1 P*𝔄 adparata 𝔄' (v *s.* a *ult.*) adparatus *CMS et m2 P*𝔄 repprehensionis *C* 12 gratias II gratiae *N* hoc hospitalitatis *C* (talitatis *in ras. min. spatii*) *G* (pita *s. u. m2*) *P* 13 helisseum *C* 14 adponentem (ad *in ras.*) *C* 15 exquesitum *C* opipare *G m2 et m. rec. in mg. S* opificare *MS* opinare *P* (n *ex* p) *cet.* 16 turtoris (v *s.* o) *m3 C m2 GP* intus II*B* in his 𝔄'*MS* nihil 𝔄*M'* 18 spondulis 𝔄' spondylis *SB* spondolis 𝔄*M'* spondilis *cet.* 21 condonauit II*B* donauit *N'* ministrauit *MS*

amara. quo enim copiosior fuerit luxuries, eo perniciosior in-
temperantia est. Helisaeus autem amara adposuit, sed postea
facta sunt dulcia. denique qui ante in illo cibo mortem
putabant postea in eo suauitatis et uitae gratiam sunt adepti.
6 neque enim rursus formidini est, ne plures uidear inuitasse D
quam possum pascere et uobis panes deficiant uerborum
meorum, quia et Helisaeus etsi merito inimitabilis nobis
imitandus fide non considerauit quantos panis haberet, sed
quos haberet diuidere omnibus uoluit et sufficere omnibus
iudicauit. itaque decem panes ordeacios diuidere in plebem
iussit ministro. et dixit minister: quid dabo hoc in con-
spectu centum uirorum? et respondit: da et mandu-
cent, quoniam haec dicit dominus: manducabunt
et relinquent. fides igitur uestra faciet abundare pauperis E
linguae conuiuium. nec uereor, ne ieiunia uos edaciores
faciant, quominus repleti et esurientes ac uacui reuertamini,
quia scriptum est: confirmat iustos dominus, et in
diebus famis saturabuntur. multo pulchrius est ordea-
cios panes non erubescere et adponere quod habeas quam
negare. Helisaeus, qui sibi nihil reliquit, populis abundauit.
Helisaeus ergo ordeacios panes non erubuit adponere: nos

7 Reg. IIII 4, 42 sqq. 11 Reg. IIII 4, 43 17 Psalm. XXXVI 17 et 19

1 cupiosior *CM' et* (*corr. m2*) *GPM* luxuries 𝔄'*MSB* luxories 𝔄*M'* luxuria est *C* luxoria est *G* (v *s.* o *m2,* fuerit *exp.*) *P* (v *s.* o *m2*) *V* 5 enim *om. N* formidinis Π*MS* 8 panis *M' et m1 C*𝔄 panes *C m3* 𝔄 *m2 cet.* 9 et *MS, om. cet.* sufficere *M'B et m2 G*𝔄' efficere *G*𝔄' *m1 cet.* 10 ordeacios *m2 GPS* ordiacios *CV et m1 GPS* ordiaceos *B* ordiacius 𝔄 (-os *m2*) *M'* ordiacias (-os *corr.*) *M* 11 conspectum *C* (m *exp. m3*) *PV* 12 et (ut *m3*) *C* manducant Π (-cent *m3 C, m2 GP*) 13 dicit *SB* dixit *C* (x *in ras.*) *G* (dicit *m2*) *cet.* 15 edaciores *GV* etaciores *C et* (*corr. m1*) *P* edatiores *cet.* 18 ordeacios *G* ordiatius *C* (-os *m3*) ordiacius 𝔄 (-os *m2*) *M'* hordiacius *P m1* ordiacius *S* (*m3* ordeaceos) *VM* hordiatios 𝔄' hordeaceos *B et m2 P* 19 erubiscere *C* 20 helisseus *C et* (s *pr. eras.*) *P* relinquit *CP*𝔄*M' et* (u *exp.*) *G* abundabit *C* (-uit *m3*) 21 ordeacios *G* ordiacios *CV et m1 PS* hordiacios *M* ordiatios 𝔄' ordiacius 𝔄 (-os *m2*) *M'* ordeaceos *P m2 S m3 B*

erubescimus simplices intellegere creaturas, quae simplicibus et suis declarantur uocabulis. caelum legimus, caelum accipiamus; terram legimus, terram intellegamus frugiferam.

7 Quid mihi quaerere quae sit eius mensura circuitus, quam geometrae centum octoginta milibus stadiorum aestimauerunt? libenter fateor me nescire quod nescio, immo scire quod scire nihil proderit. melius est genera terrarum scire quam spatia, quae circumfuso mari, interiectis barbarum regionibus, suffusa atque inuia paludibus humo quemadmodum possumus conprehendere? quod inpossibile esse hominibus scriptura demonstrat dicente deo: *quis mensus est manu aquam et caelum palmo et uniuersam terram clausa manu? quis statuit montes in libra et rupes in statera et nemora in iugo?* et infra: *qui tenet gyrum terrae et habitantes in ea sicut lucustas, qui statuit caelum ut cameram.* quis igitur aequalem sibi cum deo audet scientiam uindicare, ut quae deus maiestatis suae esse proprio signauit oraculo haec sibi homo ad cognitionem suppetere posse prae-
8 sumat? certe Moyses eruditus erat in omni sapientia Aegyptiorum, sed quia spiritum dei accepit, quasi minister dei inanem illam et usurpatoriam philosophiae doctrinam ueritatis rationi posthabuit et ea descripsit mihi quae nostrae spei adcommoda iudicauit, quod terram fecerit deus, quod produxerit terra iuxta dei omnipotentis imperium operationemque domini Iesu uirgulta de terris et omnem animam uiuentem secundum

4 Bas. 188 CD, 189 A (80 DE) 11 Esai. 40, 12 14 Esai. 40, 22 19 Bas. 189 A (80 DE, 81 A)

5 aestimauerunt *C* (u *alt. in ras.*) 6 *prius* scire *om. N*, ⟨ne⟩scire *Henricus Schenkl* 7 melius est *om.* Π est *s. u. B* spatia *C* (t *in ras.*) 8 barbarum *CP et m1 G* barbarorum *G m2 cet.* 9 conprehindere *C, in quo uerba inde a* conpr. *usque ad* palmo (*u. 12*) *in ras. min. spatii* 10 omnibus Π (*corr. m2 G*) *N'* 15 lucustas *CM* locustas *cet.* quis *CGB* 16 cum deo potestatem (-te *B*) audeat (-et *B*) et (*om. B*) scientiam *MSB* 20 accepit *C* (e *ex* i *m3*) 21 filosophiae 𝔄'*M'S* filosofiae *CGP*𝔄 doctrine *C* rationi *VS* rationē *C m3* 𝔄 ratione *C m1 cet.*

genus. at non ille putauit dicendum quantum de spatio
aeris occupet umbra terrae, cum sol recedit a nobis diemque
abducit inferiora axis inluminans, et quemadmodum in regionem mundi huius incidens lunae globus eclipsis faciat,
quoniam quae nihil ad nos quasi nihil profutura praeteriit. uidit enim in sancto spiritu non illas marcescentis iam D
sapientiae uanitates sequendas, quae rebus inexplicabilibus
mentem nostram occupant luduntque operam, sed ea potius
describenda quae ad uirtutis spectarent profectum.

3,9 Inhaereamus igitur propheticis dictis nec spiritus sancti E
quasi uilia despectui habeamus adloquia. *producat* inquit
*terra animam uiuentem pecorum et bestiarum et
reptilium*. quid argumentamur alia, ubi euidenter creaturarum terrestrium natura formatur? currit enim in consti- F
tutione mundi per omnem creaturam dei uerbum, ut subito
de terris omnia quae statuit deus animantium genera producantur et in futurum lege praescripta secundum genus sibi
similitudinemque uniuersa succedant, ut leo leonem generet,
tigris tigridem, bos bouem, cygnus cygnum, aquila aquilam.
semel praeceptum in perpetuum inoleuit naturae, et ideo ministerii sui obsequium praebere terra non desinit, ut priscae ani- 117 A
mantium species reparabili generis successione in nouas repa-
10 rentur aetates. sed uis ad usum hominis deriuare quae genita
sunt? noli ueritatem unicuique generi naturae propriae denegare,

10 Bas. 189 A—C (81 AB)

1 at *M* (t *ex* d) *SB* an *cet.* 2 umbram *C* 3 regione II*B* regionem umbrae mundi huius (huius mundi *Brux. Diu.*) *Brux. Carn. Diu.* 4 mundi II*N'* umbrae *MB et* (*in quo post* huius *est ras. 5 litt.*) *S* incedens *MS* eclipsis *M m1 S* eglypsis *B* eglipsis *C* (i *pr. in ras.*) *VN' et m1 GP* eclipsin *m2 GPM* 7 uanitatis *C* (-es *m3*) 8 occupant *C* (nt *ex* t) occupat *V* ludumque *CPV* operantur *P m2* ea *eras. C* 9 ad *ante* ad *eras. C* 10 inherea*mus *C* (h *s. u.*) profeticis *C𝔄'MB* 14 constitutionem *C* (m *exp. m3*) *G* 15 subito *C* (o *in ras.*) 19 tygris *C* (y *in ras.*) *P𝔄'* tygridem *CGP𝔄'* cignus *G* cycnus *N'* gygnum *G* (c *s.* g *pr. m2*) cycnum *N'* 20 se*mel *C* inolibuit *C* 22 reparabili *C* (ara *in ras.*) 24 deriuari *G*

et multo magis ea ad gratiam aptabis humanam, primum quia omnia genera pecorum, bestiarum ac piscium in aluum natura prostrauit, ut alia uentre repant, alia quae pedibus sustinentur demersa magis quadripedi corporis gressu et uelut adfixa B terris uideas esse quam libera, siquidem, cum erigendi se non habeant facultatem, de terra uictum requirunt et uentris, in quem deflectuntur, solas sequuntur uoluptates. caue, o homo, pecorum more curuari, caue in aluum te non tam corpore quam cupiditate deflectas. respice corporis tui formam et speciem congruentem celsi uigoris adsume, sine sola animalia prona pascantur. cur te in edendo sternis ipse, quem natura C non strauit? cur eo delectaris in quo naturae iniuria est? cur noctes et dies cibo intentus pecorum more terrena depasceris? cur inlecebris corporalibus deditus ipsum te inhonoras, dum uentri atque eius passionibus seruis? cur intellectum tibi adimis, quem tibi creator adtribuit? cur te iumentis comparas, a quibus te uoluit deus segregare dicens: n o l i t e f i e r i s i c u t e q u u s e t m u l u s, i n q u i b u s n o n e s t i n t e l l e c t u s? aut si te edacitas equi intemperantiaque delectat et adhinnire ad feminas uoluptati est, delectet in freno ma- D xillas tuas camoque constringi. si crudelitas pascit — ferarum haec rabies est, quae propter saeuitiam trucidantur —, uide ne in te quoque crudelitatis tuae uertatur inmanitas.

11 Piger asinus et expositus ad praedam sensuque tardior quid aliud docet nisi nos uiuaciores esse debere nec desidia

1 Bas. 192 AB (81 CD) 17 Psalm. XXXI 9 20 Bas. 192 C (82 A) 24 Bas. 192 BC (82 A)

4 quadripedi *CVB et m1 GP* quadripede *MS* quadripedo *𝔄'* quadrupedi *m2 GP* quadrupedo *𝔄M'* 5 cum *B Brux. Carn., om. cet.* 6 requirunt *G m2 MS* requirant *G m1 cet.* 7 secuntur *V𝔄'S* 8 pecudum *MSB* caue ne *G* (ne *s. u. m2*) *N'* 9 deflectas *C* (e *alt. in ras.*) 10 uigoris *C* (i *pr. in ras.*) sine *N'MS* sine qua II*B*; *uix credibile* sineque *Ambrosium scripsisse* 11 pascuntur II 15 deseruis *N'* 17 deus uoluit *MSB* segregare *C* segregari *cet.* dicens *om. G* 18 in *om. MS* 22 rabies *C* (b *ex* p)

corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quae onera
12 grauia ableuare consuerit? fraudulenta uulpes foueis se lati- E
bulisque demergens nonne indicium est infructuosum esse animal
odioque dignum propter rapinam, despectui propter infirmitatem
13 et ideo suae incautam salutis, dum insidiatur alienis? perdi-
cem astutam, quae aliena oua diripiat, hoc est perdicis alterius, et corpore foueat suo, sed fraudis suae fructum habere non posse, quia, cum eduxerit pullos suos, amittit eos, quia, ubi F
uocem eius audierint quae oua generauit relicta ea ad illam se naturali quodam munere et amore conferunt quam ueram sibi matrem ouorum generatione cognouerint significantes hanc nutricis fungi officio, illam parentis. itaque incassum proprios fundit labores ac fraudis suae pretio multatur. unde et Hieremias ait: clamauit perdix et congregauit quae non peperit, id est oua congregauit et clamauit quasi ouans suae fraudis effectu, sed ludit operam, quia inpenso labore alii educit quos ipsa diuturnae fotu sedulitatis 118 A
animauerit. huius imitator est diabolus, qui generationes creatoris aeterni rapere contendit, et si quos insipientes et sensus proprii carentes uigore potuerit congregare fouens eos inlecebris corporalibus, ubi primum uox Christi paruolis fuerit infusa, discedunt atque ad eam se conferunt matrem, quae pullos suos sicut auis materno amore conplectitur. congregauit enim diabolus gentiles, quos non creauerat; sed ubi in euangelio suo uocem Christus emisit, ad eum se potissimum con- B

2 Bas. 192 C (82 A) 5 Bas. 172 C (73 D) 14 Hier. 17, 11 23 Matth. 23, 37

1 confugere *C* (e *pr. ex* i *m2*) confugire 𝔄*M'* 2 consueuerit 𝔄'*MS* 3 indicium *N'* indicio *C* (o *in ras.*) *cet.* 4 despectum 𝔄*M'* 5 et ideo suae incau *in ras. C* incautum *G m2 N'MS* alienae *G m2* *fort. post* alienis *quaedam exciderunt* 6 perdicis *C* (d *ex corr. m2*) 8 suos *om. MS* 9 eam *CP et* (m *eras.*) *V* 10 amorem *P et* (m *exp.*) *CG* 15 id est oua congregauit *om.* Π 16 opera Π (-ā *m3 C m2 G*) 17 alit et ducit *CPV* alitụṣ (us *exp. m2*) et ducit *G* fotu 𝔄'*MS* et *m2 G*𝔄 foto 𝔄 *m1 M'* fedus *C* fetus *G m1 P* fenus *V* fetu *B* 18 crea*toris *C* 19 et si *C* (et s *in ras.*) 21 paruolis *m1 CGP* paruulis *CGP m2 cet.* 25 potissimum *C* (i *alt. ex* e *m3*)

tulerunt quos sub umbra alarum suarum ipse suscepit et
14 matri dedit ecclesiae nutriendos. leo naturae suae superbus
ferocia aliarum ferarum generibus miscere se nescit, sed quasi
rex quidam plurimorum dedignatur consortium. qui etiam
cibum fastidit hesternum, etiam ipsas suae escae reliquias
auersatur. quae autem ei se sociare fera audeat, cuius uoci
tantus naturaliter inest terror, ut multa animantium, quae
per celeritatem possent impetum eius euadere, rugientis eius C
sonitu uelut quadam ui adtonita atque icta deficiant?
15 nam de pardi specie nec scriptura siluit quod uarietate
coloris motus uarios animae suae prodat. dicit enim Hieremias:
si mutabit Aethiops pellem suam et pardus uarietatem suam. non solum enim de figura, sed etiam de mobilitate furoris istud accipitur, eo quod tenebrosis et inquietis
ac mobilibus infidae mentis atque animi mutationibus decolo- D
ratus populus Iudaeorum boni propositi gratiam iam tenere
non possit nec ad emendationem ullam correctionemque remeare, qui semel ferinam induerit immanitatem.

4, 16 Est tamen etiam in natura quadrupedum quod imitari nos E
sermo adhortetur propheticus, quo exemplo caueamus desidiam
et exiguitate uel infirmitate corporis a uirtutis studio non
reflectamur neque reuocemur ab illius propositi magnitudine.
exigua est enim formica, quae maiora suis audet uiribus

1 Psalm. XVI 8 2 Bas. 192 C (82 B) 10 Bas. 192 D (82 B) 11 Hier. 13, 23 23 Bas. 193 CD, 194 A (83 AB), cf. Philo de anim. 42 *A*.

1 suam *corr. m3 C m2 P* 2 nutriendus *corr. m3 C m2 GP* 4 eciam (t *s. u.*) *G* (*corr. m2*) 8 euadere *C* (u *in ras.*) 9 icta *N* uicta *CPB et G m1* uincta *G m2 V* 10 species II (s *alt. exp.*) nec *om.* II, non *ante* siluit *s. u. m2 G* uarietatae *C* (t *pr. et* ae *in ras.*) uarietati (-te *m2*) *P* uarietatis *V* uarietatē 𝔄*M'* 12 mutabit *MS* mutauit *cet.* 14 furoris *C* (u *in ras.*) 17 emendationem *C* (e *pr. ex* in) 21 et *B* (*s. u. m2*) *N'MS*, *om.* II exiguitatem *CPV et* (m *exp.*) *G* infirmitatem II (m *exp. GP*) 22 ullius *M* illius *S* (i *pr. in ras.*) 𝔄' (i *pr. ex* u)

neque seruitio ad operandum cogitur, sed spontaneae pro- F
posito prospicientiae futura alimentorum subsidia sibi prae-
struit. cuius ut imiteris industriam scriptura te commonet
dicens: confer te ad formicam, o piger, et imitare
uias eius et esto illa sapientior. illa enim nullam
culturam possidet: neque eum qui se cogat habens neque sub
domino agens quemadmodum praeparat escam, quae de tuis
laboribus sibi messem recondit! et cum tu plerumque egeas,
illa non indiget. nulla sunt ei clausa horrea, nullae inpene-
trabiles custodiae, nulli inuiolabiles acerui. spectat custos 119 A
furtaque prohibere non audet, aspicit sua damna possessor
nec uindicat. nigro conuectatur agmine praeda per campos,
feruent semitae comitatu uiantum et quae conprehendi angusto
ore non possunt umeris grandia frumenta truduntur. spectat haec
dominus messis et erubescit tam parca piae industriae negare
17 conpendia. quid autem de canibus loquar, quibus insitum est
natura quadam referre gratiam et sollicitas excubias pro domi- B
norum salute praetendere? unde ad inmemores beneficii et desides
atque ignauos clamat scriptura: canes muti, nescientes
latrare. canes ergo sunt, qui nouerint latrare pro dominis,
nouerint sua tecta defendere. unde et tu disce uocem tuam
exercere pro Christo, quando ouile Christi incursant lupi
graues, disce in ore tuo uerbum tenere, ne quasi mutus canis
commissam tibi fidei custodiam quodam praeuaricationis si-
lentio deseruisse uidearis. talis canis uiator et comes angeli C

4 Prouerb. 6, 6 10 Uerg. Aen. IIII 402—407 16 Bas. 191 C (82 A) 19 Esai. 56, 10 25 Tob. 6, 1; 11, 3 (9)

1 proposito *C* (o *ult. in ras.*) 4 imitare II aemulare *N* 5 nulla cultura *C* (*corr. m3*) *V* 6 eum *MS* enim *V* eam *cet.* habet II*B* 10 nulle *C* custus *CM'* *et* (*corr. m2*) 𝔄 custos *P* (o *in ras.*) custis *G* (*corr. m2*) 11 audeat 𝔄' (a *alt. eras.*) *cet.* 12 conuertatur *G* (conportatur *m2*) *P* augmine *C* (u *exp.*) *V* 13 uiantium *S* *et* (i *alt. s. u.*) *B* 14 umeris 𝔄'*M* humeris *cet.* 16 quid *C* (d *s. u.*) 19 ad *ante* ignauos *add.* *CGP* 20 sunt ergo canes *N* 22 $\overline{\text{xpi}}$ II*N'* ecclesiae *MS* ecclesiae $\overline{\text{xpi}}$ *B* ($\overline{\text{xpi}}$ *s. u. m2*); ecclesiae *fort. praeferendum* 23 disce** *C*

est, quem Raphahel in libro prophetico non otiose sibi et Tobis filio adiungendum putauit, quando perrexit, uti Asmodaeum fugaret, firmaret copulam; memoris enim affectus gratia pellitur daemonium, stabilitur coniugium. mutae itaque specie bestiae sanctus Raphahel angelus Tobiae iuuenis quem tuendum receperat ad relationem gratiae erudibat adfectum. quis enim non erubescat gratiam bene de se merentibus non referre, D cum uideat etiam bestias refugere crimen ingrati? et illae inpertitae alimoniae seruant memoriam, tu non seruas salutis acceptae?

18 Ursa *insidians* licet, ut scriptura ait — est enim plena fraudis fera —, tamen fertur informes utero partus edere, sed natos lingua fingere atque in speciem sui similitudinemque formare. non miraris in fera tam pii oris officia, cuius pietas naturam exprimit? ursa igitur partus suos ad sui effingit si- E militudinem, tu filios tuos instituere similes tibi non potes?

19 quid quod etiam medendi industriam non praetermisit? siquidem graui adfecta caede et consauciata uulneribus mederi sibi nouit herbae, cui nomen est flomus, ut Graeci adpellant, ulcera subiciens sua, ut solo curentur adtactu. serpens quoque pastu fenuculi caecitatem repellit exceptam. itaque ubi oculos

2 Tob. 3, 8; 8, 3 11 Thren. 3, 10 17 Bas. 193 A (82 D), cf. Plin. N. H. XXV 120 20 Bas. 193 A (82 D)

1 raphahel *G* raphael *SB* rafael *P* rafahel *cet.* tubis 𝔄 (*corr. m2*) *M'* 2 uti *P* (i *exp.*) ut** *C* (ia *ut uidetur eras.*) ut *V* (t *in ras.*) *cet.* asmedaeum *S* (o *ex* e *pr. m3*) asmodeum *B* asmadaeum *M* asmodium *P* (-eum *m2*) nasmodeum *VN'* (n *eras. V𝔄'*) *et m3 C m2 G* nasmodium *m1 CG* 3 copula *C et* (-ā *m2*) *GP* copulam coniugalem *𝔄'MS* memoris *SB et m2 GP* memores *GP m1 cet.* 4 raphahel *G* raphael *SB* rafael *P* rafahel *cet.* tubiae *corr. m3 C m2 P𝔄'* tubii 𝔄 (tobii *m2*) *M'* tibiae *B* (*corr. m2*) 6 reciperat *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *V* erudibat *𝔄M'M et m1 CGP* erudiebat *CGP m2 cet.* adfectu *CVM et* (-um *m2*) *P* adfecto (-um *m2*) *G* 9 memoria *C* 13 natus *M' et* (-os *m3*) *C*, (*m2*) *GP𝔄* speciem *C* (c *in ras.*) 14 naturam pietas *N'* pietas (pi *in ras.*) *C* 16 tibi Π*B* tui *cet.* 17 industria *C* (-ā *m3*) 19 herbae *C* (h *s. u.*) flommus Π *et* (m *alt. exp.*) *B* flomos 𝔄' 21 fenuculi *C* (fenic. *corr.*) *P* fẹniculi *MB* foeniculi *𝔄'S* funiculi *V* feniculi *cet.*

obduci sibi senserit, nota remedia petit nec fraudatur effectu.
testudo uisceribus pasta serpentis, cum uenenum aduerterit F
sibi serpere, origano medicinam suae salutis exercet et, cum
sit uolutabris palustribus mersa, curare se tamen proprio
nouit antidoto certoque auxilio sanitatis potestates herbarum
etiam ipsa scire se conprobat. uideas etiam uulpem lacrimola
pinus medentem sibi et tali remedio inminentis mortis spatia
20 proferentem. clamat ipse dominus in Hieremiae libro: turtur
et hirundo, agri passeres custodierunt tempora introitus sui, populus autem meus non cognouit
iudicia domini. nouit hirundo quando ueniat, quando etiam 120 A
reuertatur, nouit etiam pia auis adnuntiare aduentus sui testimonio ueris indicium. nouit etiam formica explorare serenitatis tempora; nam cum aduerterit madidatos imbre fructus suos umescere, explorato diligentius aere quando iugem possit seruare temperiem, aceruos reserat suos et de cauernis foras suis umeris exportat, ut iugi sole propria frumenta siccentur. denique hautquaquam illis diebus omnibus rumpi de nubibus
imbres uideris, nisi cum fruges suas horreis propriis formica B
reuocauerit. boues inpendente pluuia ad praesaepia se tenere nouerunt. idem ubi naturali sensu mutationem caeli colle-

2 Bas. 193 A (82 D) 6 Bas. 193 A (82 D) 8 Hier. 8, 7
13 Bas. 195 A (83 B) 20 Bas. 193 B (82 E)

1 obduci sibi *MSB* abduci sibi Π sibi abduci *N'* 4 messa *C* mersa (r *ex* s) *GP* 5 anthydoto *CGP* antydoto *B* 6 lacrimola *C𝔄'* lacrimula *cet.* 8 hierimiae *C* 9 hyrundo Π (y *in ras. V*) passeris *C et* (-es *m2*) *GP* 11 hyrundo Π (y *in ras. V*) *B* 13 serenitatis *C* (ti *in ras.*) 14 madidatus (-os *corr.*) *m3 C m2 P*, (-is *corr.*) *m2 G* hymbris *C* imbres *G* (*m2* imbribus) *V* himbres *P* (s *eras.*) ymbres *B*, *fort.* imbri *scribendum* 15 umescere *𝔄'M* humescere *cet.* 16 seruare *om.* Π, inuenire *in mg. m2 P* 17 umeris *𝔄'M* humeris *cet.* fru*menta *C* 18 hautquaquam *𝔄'* autquamquam *CV et* (*m2* haudquaquam) *GP*, (*m3* hautquamquam) *S* autquaquam *𝔄M' et M m1* haudquaquam *M m2 B* omnibus *C* (i *ex* e *m3*) 19 uideres *C* orreis *CV et* (*corr. m2*) *P* 20 reuocarit *𝔄M'* boues (u *ex* b) *CGP* praesępia *G m2* praesepia *G m1 cet.* 21 sensum *V𝔄M' et* (m *del.*) *CGP*

gerint, foras spectant et ultra praesaepia ceruices extendunt suas una omnes specie, ut prodire se uelle testentur. ouis sub aduentu hiemis inexplebilis ad escam insatiabiliter herbam rapit, eo quod praesentiat asperitate hiemis defuturam, ut se prius herbae pabulo farciat quam gelu adurente omnis herba deficiat. echinus iste terrenus, quem uulgo iricium uocant, si C quid insidiarum praesenserit, spinis suis clauditur atque in sua se arma colligit, ut quicumque eum contingendum putauerit uulneretur. idemque echinus futuri prouidens geminas sibi respirandi uias munit, ut quando boream flaturum collegerit, septentrionalem obstruat, quando noto cognouerit detergi aeris nubila, ad septentrionalem se conferat, ut flatus declinet obuios et e regione nocituros.

21 Unde dignam domino laudem propheta detulit dicens: D quam magnificata sunt opera tua, domine! omnia in sapientia fecisti. omnia penetrat diuina sapientia, inplet omnia, idque locupletius ex inrationabilium sensibus quam ex rationabilium disputatione colligitur; ualidius est enim naturae testimonium quam doctrinae argumentum. cui animanti incognitum est quemadmodum suam tueatur salutem, si uirtus subpetit, resistendo, si uelocitas, fugiendo,

6 Bas. 193 B (82 E) 8 Uerg. Aen. X 412 15 Psalm. CIII 24 Bas. 195 AB (83 CD)

1 ultro Π praesepia *N* propria *C* proprias *GP* propias *V* 2 uelli *C* 4 asperitate *G* (-te *ex* tē) aspero *MS* asperitatem *C* (*in quo* m hiemis defuturam *in ras.*) *cet.* prius se *G* 5 pabulo *C* (u *in ras.*) gelo *V* geluṃ *G* gelu* *P* adurentem (m *exp.*) *CP* omnes *C* (i *s.* e) 6 deficiat (iat *in ras.*) *C* iritium *C* ericium *N'B* hericium *S* 7 quis *C et* (quid *m2*) *GP* claditur *C* 8 se arma *N'* arma se *MSB*, se *om.* Π colligitur *C* (i *pr. in ras.*) *GP* colliguntur *V*; *cf. Uerg. Aen. X 412 et de bell. Iud. IIII 1, 44* 9 prouidens *C* (en *in ras.*); prouides, *non* prouidus *habuisse uidetur* 11 septentrionalem ... nubila ad *om. C* nota *GP* notho *B et m2* 𝔄𝔄' 13 obuios *C* (o *alt. ex* u *m3*) nociturus *corr. m3 C m2 GP* 17 inplet *C* (n *ex* m) sensibus quam ex rationabilium *om.* Π 20 sua *CV* salutem *C* (m *exp. m3*) 21 subpedit *C* ressistendo *C*

si astutia, praecauendo? quis eas usum medendi herbarumque E docuit habere notitiam? homines sumus et saepe specie herbarum fallimur et plerumque quas salubres putamus noxias repperimus. quotiens inter dulces epulas cibus letalis inrepsit et inter ipsas aulicorum excubias ministrorum uitalia regum feralis esca penetrauit! ferae solo norunt odore noxia et profutura discernere, nullo praeuio, nullo praegustatore carpitur herba nec laedit; melior enim magistra ueritatis natura est. F haec sine ullius magisterio suauitatem sanitatis nostris infundit sensibus, eadem doloris acerbitatem docet esse fugiendam. hinc uita dulcior, hinc mors amarior. haec commendat leaenae catulos suos et inmitem feram materno mollit affectu. haec tigridis interpellat ferocitatem et inminentem eam praedae reflectit. namque ubi uacuum raptae subolis cubile reppererit, ilico uestigiis raptoris insistit. at ille quamuis equo uectus fugaci, uidens tamen uelocitate ferae se posse praeuerti nec euadendi ullum subpetere sibi posse subsidium technam huiusmodi fraude molitur. ubi se con- 121 A tingi uiderit, sphaeram de uitro proicit; at illa imagine sui luditur et subolem putat. reuocat impetum colligere fetum desiderans. rursus inani specie retenta totis se ad conprehendendum equitem uiribus fundit et iracundiae stimulo uelocior fugienti inminet. iterum ille sphaerae obiectu sequentem re-

15 cf. Claudian. de raptu Pros. III 263 sqq.

2 notiam *C* hominis *C* (-es *m3*) 5 ipsas auliquorum *C* (s au *in ras.*) *et* (*corr. m2*) *GP* 6 noxia et profutura *C* (ia et profutu *in ras.*) 7 discenere *C* prębio *CV et* (*corr. m2*) *CP* 10 aceruitatem *CV et* (*corr. m2*) *P* 11 hinc *alt.* Π*B*, *om. cet.* 12 leenae (e *alt. s. u.*) *m3 C m2 GP* 15 illico *CG et* (l *pr. eras.*) *P* 18 tegnam *CGP* tygnam *V* thecnam *B* thecam *cet.* contiguit *C* (ti *s. u.*) *G* (-uum *m2*) *P* (contingi *m2*) contiguum *VN* 19 speram Π𝔄'*B* at *P* (t *s. u.*) *SB et* (t *ex* d) *CGV*𝔄'*M* ad 𝔄*M'* 20 collegere *PM' et* (*corr. m2*) 𝔄 21 retentata *CG* 22 stimulo *C* (u *in ras.*) uelociter *CGPM'* uelocior (**) 𝔄' 23 ille iterum *N'* sfere *C* (s *in ras.*) *V* ferae *P m1* sperae *P m2 G* (p *ex* f) 𝔄'*SB* obietu *C et* (c *s.* et) *P* obitu *G* (*corr. m2*) obiectū *V* obiectus 𝔄*M'* equitem 𝔄*M'*

tardat nec tamen sedulitatem matris memoria fraudis excludit. cassam uersat imaginem et quasi lactatura fetus residet. sic pietatis suae studio decepta et uindictam amittit et subolem. B

22 quod nobis scriptura adfert, quae dicit: filii, diligite patres uestros; parentes, nolite ad iracundiam prouocare filios uestros, natura hoc bestiis infundit, ut catulos proprios ament, fetus suos diligant. nesciunt illae odia nouercalia, nec mutato concubitu parentes a subole deprauantur neque nouerunt praeferre filios posterioris copulae, superioris autem neglegere. norunt pignora sua, nesciunt caritatis differentiam, odiorum incentiua, offensionum discrimina. C simplex ferarum natura est, nescit ueritatis calumnias. sic enim omnia dominus temperauit, ut quibus minus rationis daret plus indulgeret adfectus. quae fera pro catulis suis non ipsa potissimum se offerat morti? quae fera fetus suos innumeris licet obsessa cuneis armatorum non suis uisceribus tegat? ingruat licet telorum seges, illa paruulos suos muro sui corporis saeptos inmunes praestat periculi. quid dicit homo, qui D mandatum neglegit, naturam obliterat? filius patrem despicit, pater abdicat filium: et hoc putant ius esse, ubi damnatur fecunditas. se potius pater damnat, qui facit inritum esse

4 Coloss. 3, 20 sq. Bas. 195 CD, 196 A (83 DE, 84 A)

2 luctatura *CP et corr. m2 G* lucatura *V* resedet *corr. m3 C m2 P* resedit (*corr. m2*) *G* 3 subolem Π prolem *N* 4 quod *MS et m2 GPB* quid *GPB m1 cet.* 9 posteriores *CB et* (*corr. m2*) *GP𝔄M' et* (es *ex* is *m2*) *M* copulae (-la *m2*) *M* 10 superiores *CG𝔄M'B et* (*corr. m2*) *P et* (es *ex* is *m2*) *M* pignera *VM' et* (e *ex* o) *CB* pigne 𝔄 (*s.* ł pignora *m2*) 11 discrimina *N* discernere Π 13 eniim *C* dns temperauit Π temperauit ds̄ *N*, deus *fort. recte* 15 postissimum *C* innumeris *C* (u *in ras*) 17 ingruat . . . seges *om.* 𝔄*M'*, *s. u.* 𝔄' thelorum Π (h *del. GP*) illa Π illa tamen *N* paruulus *C* paruolos (v *s.* o *pr. m2*) *GP* muros *C* (u *in ras.*) 18 sceptos *V* septos *cet.* dicet *G et* (-it *m2*) *P* 19 oblitterat *S m3* despecit *C et m1 P et* (*corr. m2*) *GM'* dispicit *P m2* despicit 𝔄 (i *s.* e *m2*) 20 ius esse *C* (esse *in ras.*) iustum esse *B* (u *pr. s. u.*) *Tell. Trec.*

quod genuit: et hoc putatur auctoritatis esse, ubi sterilitatis natura multatur.

23 Exortem rationis canem esse nemo dubitauerit; tamen si sensus eius uigorem consideres, censes eum sentiendi sagacitate uim sibi rationis asciscere. denique quod pauci in E gymnasiis constituti, qui totam in discendo uitae longinquitatem contriuerint, uix potuerunt cognoscere, ut syllogismorum coniunctiones contexerent, hoc naturali canis eruditione conprehendere facile poterit aestimari. nam ubi uestigium leporis ceruiue reppererit atque ad diuerticulum semitae uenerit et quoddam uiarum conpitum, quod partes in plurimas scinditur, obiens singularum semitarum exordia tacitus secum ipse per- F tractat, uelut syllogisticam uocem sagacitate colligendi odoris emittens. 'aut in hanc partem' inquit 'deflexit aut in illam, aut certe in hunc se anfractum contulit, sed nec in istam nec in illam ingressus est uiam. superest igitur, ut in istam se partem sine dubitatione contulerit.' quod homines uix prolixa compositae artis meditatione componunt, hoc canibus ex natura subpetit, ut ante mendacium deprehendant et postea falsitate repudiata inueniant ueritatem. nonne totos dies conterunt philosophi propositiones sibi in puluere diuidentes, qui radio sibi describunt singulas et ex tribus, cum unam earum 122 A

3 Bas. 197 B (84 CD), cf. Philo de anim. 45 sq. et 84 9 Bas. 197 C (84 D) 20 Bas. 197 C (84 DE) 22 Uerg. Aen. VI 850

1 sterelitatis *C et* (ti *s. u.*) *V* steriletatis *G* (sterilitates *m2*) 3 exhortem *C* exsortem *P* (s *in ras.*) 4 sagacitatem *CM' et* (m *del.*) *P𝔄𝔄'* sagacitem *V* sagacitate *G* (e *ex* ē) 6 longiquitatem *C* longinquitatem *P* (n *alt. s. u.*) *GV* longaeuitatem *𝔄'MSB* longaeuitate *𝔄* (-ē *m2*) *M'* 7 sillogismorum *CGPB* 8 contegerent *C* canes *CMS et* (*corr. m2*) *𝔄' et* (e *ex* i *m2*) *GP* 11 conpitum *S et* (i *ex* e) *B* conpetu *C* impetu *V* conpetum *cet.* 12 obiciens Π*B* ubi gens *M'* 13 sagacitatem *C* (sagacita *in ras.*) *VM' et* (m *exp.*) *P* (m *eras.*) *G𝔄* 15 nec in istam nec in (in *s. u. V*) illam Π nec istam nec illam *N* 16 ingresus *C* uiam *om. N'MS* 20 falsitatem repudiatam *CV et* (m *bis eras.*) *P* falsitate reputatam *G* (f *s.* p *m2*) conterunt *N* conferunt Π 21 filosofi *CGP* filosophi *𝔄M'* philosofi *B* 22 discribunt *G* (descr. *m2*) *P* singulas *N'MS* singula somnia Π*B*

ueram esse necesse sit, duas primo interficiunt tamquam mendacio congruentes et sic in ea quae relicta est uim ueritatis haerere definiunt? quis tam tenax potest esse beneficii et memor gratiae? quandoquidem pro domino etiam in latrones insilire nouerunt et extraneorum accessus prohibere nocturnos et mori pro dominis et commori cum dominis sint parati? saepe etiam necis inlatae euidentia canes ad redarguendos reos indicia prodiderunt, ut muto eorum testimonio plerumque B

24 sit creditum. Antiochiae ferunt in remotiore parte urbis crepuscolo necatum uirum, qui canem sibi adiunctum haberet. miles quidam praedandi studio minister caedis extiterat. tectus idem tenebroso adhuc dies exordio in alias partes concesserat: iacebat inhumatum cadauer, frequens spectantium uulgus adstabat, canis questu lacrimabili domini deflebat aerumnam. forte is qui necem intulerat, ut se habet uersutia humani C ingenii, quo uersandi in medio auctoritate praesumpta fidem ascisceret innocentiae, ad illam circumspectantis populi accessit coronam et uelut miserans adpropinquauit ad funus. tunc canis sequestrato paulisper questu doloris arma ultionis adsumpsit atque adprehensum tenuit et uelut epilogo quodam miserabile carmen inmurmurans uniuersos conuertit in lacrimas, fidem probationi detulit, quod solum tenuit ex plurimis nec dimisit. denique perturbatus ille, quod tam manifestum D rei indicem neque odii neque inimicitiarum neque inuidiae aut iniuriae alicuius poterat obiectione uacuare, crimen diu-

3 Bas. 197 CD (84 E) 9 desumpta haec sunt ex Suetoni Pratorum libro decimo; cf. Reifferscheid Suet. rel. p. 254 et 443

9 anthiociae *C et* (-chiae *m2*) *GP* antiociae *V* crepuscolo *m1 CP* crepusculo *CP m2 cet.* 10 uirū *C* (ū *ex* o *m3*) haberet *C* (h *in ras.*) 12 tenebrosę Π (t *in ras. ex* t:t) dies *CV et m1 GP* diei *GP m2 cet.* 14 canes *corr. m3 C m2 GP* herumnam (h *eras.*) *CG*, (h *exp.*) *P* 15 his Π*SB* (h *exp. GPSB*) 16 praesumta *C et* (*corr. m2*) *G* 17 accesit *C* (*corr. m3*) 19 tunc Π𝔄𝔄'*B* tum *cet.* sequestrato *C* (e *alt. m3 ex* i) 20 quodam *C* (o *in ras.*) 21 lacrimas *om.* Π*B* 22 probatione *C* probationem *GPB* probationis *M* 23 perturbatur *CPV* 25 ạuacuare *P* euacuare *α*

tius nequiuit refellere. itaque quod erat difficilius, ultionem persecutus est, quia defensionem praestare non potuit. quid nos dignum nostro referimus creatori, cuius cibo uescimur? et dissimulamus iniurias et saepe inimicis dei eas quas a deo accipimus epulas exhibemus!

25 Quid agniculis simplicius, quos minusculae paruulorum E comparamus infantiae? saepe ex his in magno grege agniculus per ouilia tota uagatus errat a matre et, cum eam repperire non possit, balatu frequenti absentem citat, ut responsurae uocem excitet, quo ad eius sonum errabunda replicet uestigia. multis licet uersetur in milibus ouium, recognoscit uocem parentis, festinat ad matrem, lactis quoque materni notos sibi fontes requirit. quamuis cibi desiderio teneatur et potus, F transcurrit tamen aliena ubera grauida, licet umore lactis exundent, solam matrem requirit, solius sibi materni uberis pauperes sucos significat abundare. illa quoque inter multa agniculorum milia solum filium nouit. unus plurimorum balatus, eadem species: illa tamen fetum suum discernit a ceteris et solum filium tacito pietatis testimonio recognoscit. pastor errat in discretione ouium, agniculus in agnitione matris nescit errare. pastor fallitur specie, sed ouis pietate non fallitur. unus odor omnibus, sed tamen habet natura odorem suum, quem suboles cara speciali quadam uidetur proprietate 123 A
26 redolere. habet suos usus natura et sensus domesticos. uix

6 Bas. 197 A (84 B) 24 Bas. 197 B (84 BC)

1 nequiuiuit *CG et* (ui *pr. exp.*) *P* nequid *V* 3 creature *C* (-ori *m3*) 6 simplicius *C* (u *in ras.*) 8 uagatus *Brux.* uagatur *cet.* 9 citat *MS* excitat Π incitat *N'* (citat *in mg.* 𝔄') *et* (in *s. u. m2*) *B* 10 quod *C* (d *exp. m2*) *et* (ad *om.*) *N'* sonum *C* (um *m3 in ras.*) sonitu *V* sonum (m *eras.*) 𝔄 12 noto *C* notus *P et* 𝔄 (-os *m2*) *M'* 13 fonte *C* (s *eras.*) detineatur 𝔄' deteneatur 𝔄 (i *s.* e *alt. m2*) *M'* et *C* (e *in ras.*) 14 umore *M* humore 𝔄 *et B* (h *s. u.*) *cet.* 15 materni* *C* 17 agniculorum *C* (c *in ras.*) 18 fetū* *C* 20 pastor errat *C* (or err *in ras.*) descretionem *C* (m *eras.*) discretionem *V* 23 suum domesticum *N'MS et* (domesticum *in mg.*) *B* qua*dam *C* 24 sedolore *C* (redolere *m3*)

infantulo dentes coeperunt prorumpere, et iam nouit sua arma temptare. nondum catulo dentes, et tanquam habeat, ore suo se quaerit ulcisci. nondum ceruo cornua, et tamen fronte praeludit atque ex ea quae nondum expertus sit tela minitatur. lupus si prior hominem uiderit, uocem eripit et despicit eum tamquam uictor uocis ablatae: idem si se praeuisum senserit, deponit ferociam, non potest currere. leo gallum et [B] maxime album ueretur. capra uulnerata dictamnum petit et de uulnere excludit sagittas. nouerunt et bestiae remedia sua. leo aeger simiam quaerit, ut deuoret quo possit sanari. leopardus capreae agrestis sanguinem bibit et uim languoris euitat. omnis fera aegra canis hausto curatur sanguine: ursus aeger formicas uorat, ceruus oleae ramusculos mandit.

27 Ergo ferae norunt ea petere quae sibi prosint: tu ignoras, [C] o homo, remedia tua. tu nescis quomodo uirtutem eripias aduersario, ut te tanquam praeuentus lupus effugere non possit, ut oculo tuae mentis eius perfidiam deprehendas et prior cursum uerborum eius inpedias, inpudentiam eius et acumen disputationis obtundas. quod si te ille praeuenerit, uocem tibi auferet. et si ommutueris, solue amictum tuum,

5 cf. Plin. N. H. VIII 80 7 cf. Plin. N. H. X 47 VIII 52 8 cf. Philo de anim. 38 Plin. N. H. VIII 97 XXV 92 12 cf. Plin. N. H. XXX 121 (XXVIIII 58) 13 cf. Plin. N. H. VIII 101

1 infantulos *C* (-is *m3*) *B* (s *exp.*) dentes *C* (es *ex* is *m3*) coeperunt (coeperant *M'*) dentes *N'* 2 temtare *P et corr. m3 C m2 G* dentes *C* (es *ex* is *m3*) tanquam *C* tamquam *cet.* habeat *C* (e *ex* i *m3*) habit *G* suo Π proprio *N* 3 se quaerit *VN* requirit *cet.* 4 ex ea Π (ex *exp. P*) *B et* (a *in ras.*) *S* ea *cet.* thela *CV et* (h *exp.*) *GP* 5 aripit *C* (arripit *m3*) dispicit *PM et* (i *pr. s. u. m2*) 𝔄 *et* (de *corr. m2*) *CG* 7 potest *C* (test *in ras.*) 8 capra Π caprea *B* (e *s. u.*) *cet.* diptamum *V* dictamnum *B* (p *s.* c *m2*) 𝔄' (a *ex* u) dictam 𝔄 (mū *m2 s.* m) *M'* 9 nouerunt *C* norunt *cet.* 10 sanare (-ri *m2*) *CGP* 12 austo *CV et* (*corr. m2*) *GP* 13 deuorat *N'* uocat (*corr.* deuorat) *B* 14 ea petere Π*N'B* expetere *MS* 16 tanquam *C* tamquam *cet.* 18 cursu *C* inprudentiam Π*B* 19 disputationis *C* (t *pr. in ras.*) 20 tibi Π𝔄'*MSB* tuam 𝔄*M'* auferit *G* (-et *m2*) aufert *S* auferet (e *alt. s. u.*) *Brux.* ommutueris *C m1 P* obm. *C m3 cet.*

ut sermonem resoluas, et si in te insurrexerit lupus, petram cape
et fugit. petra tua Christus est. si ad Christum confugias, fugit D
lupus nec terrere te poterit. hanc petram quaesiuit Petrus, cum
titubaret in fluctibus et inuenit, quia dexteram amplexus est
28 Christi. quid dicam alio homines delectari et illud ad escam
sumere, quod leopardus fugit? denique sicubi alium aliquis
confricandum putauerit, leopardus inde exilit nec resistit.
cuius uenenata fera odorem non potest sustinere, id tu pro
cibo sumis et tuis uisceribus infundis internis! sed medicatur E
interdum doloribus: sumatur pro medicamento, non pro cibo,
sumatur ab aegrotantibus, non ab epulantibus. medicamentum
quaeris et ieiunium fugis, quasi maius aliud remedium
repperire possis. ieiuni hominis sputum si serpens gusta-
uerit, moritur. uides quanta uis ieiunii sit, ut sputo suo
homo terrenum serpentem interficiat et merito spiritalem.
29 quantam dominus etiam minusculis infudit prudentiam!
turtur nido suo, ne pullos suos incurset lupus, scillae folia F
superiacit. nouit enim quod huiusmodi folia lupi fugere con-
suerunt. nouit uulpecula quomodo posteritatem foueat suam,
et tu ignoras, tu neglegis quomodo aduersus lupos nequitiae
spiritalis posteritatem uitae huius habeas tutiorem?

30 Sed reuertamur ad seriem creaturae et consideremus qua 124 A
ratione dominus aliis bestiis angustiora colla formauerit ut

3 Matth. 14, 30 22 Bas. 200 A (85 A)

4 titubaret et *MS* et *om.* *N'MS* quiad (d *eras.*) *C* 5 allio *GB et m3 CS m2 P*𝔄𝔄'*M* 6 quod Π quod et *N* allium *GB et m3 CS m2 P*𝔄'*M'M* 7 confricandum *C* (c *alt. in ras.*) confrigandum 𝔄*M'* confringandum *V* 8 potest (otest *in ras.*) sustinere (i *ex* e *m3*) *C* 9 tuis *om.* *N'MS* 10 interdum *VN* inter *C et* (*m2* internis) *G* inteṛ *P* 11 egrotantibus (t *pr. ex* d) *m3 C m2 P* 12 alium *V et corr. m3 C m2 G* aliuḍẹ (s? *s.* ḍẹ *m2*) *P* 14 ut *CGP* ut et *VN* 15 terreno *C* (*corr. m3*) serpentem *C* (r *ex* p) 16 infundit *CGV et* (n *exp.*) *P* 17 scillae Π (l *pr. s. u. V*) scyllae *MB et S m3* gyllae *S m1* squillae *N'* (scillae *in mg.* 𝔄') 18 superiacet *corr. m3 C m2 G* consuerint 𝔄'*S* consueuerint *M* 19 auicula *Costerius, sed* uulpecula *translate dictum* 20 quomodo . . . (*u. 22*) creaturae *in ras. min. spatii C* aduersum *N'MS* 22 sed *om. M, m2 add. S* et *G m2 N* haec *CP* hęc *G* h&c *V*

leonibus atque tigridibus, ursis quoque, aliis prolixiora ut B helefantis et camelis. nonne euidens causa est quia illis feris quae carne uescuntur non erat opus prolixitate ceruicis? non enim in terram pascendi gratia ceruicem atque ora deiciunt, sed aut ceruum inuadunt aut bouem ouemque discerpunt. camelus uero cum sit altior, quomodo herbis minutissimis pasceretur, nisi longiora usque ad terram colla ad usum pastionis extenderet? itaque camelus pro ratione proceri- C tatis suae prolixiora colla sortitus est, equus pro ratione, bos quoque simili modo; haec enim pascuntur herbis.

31 helefantus autem etiam prominentem promoscidem habet, quia, cum sit eminentior cunctis, inclinare se ad pascendum non potest. itaque eius ad colligendum cibum utitur ministerio. ea immani bestiae largi potus infundit umorem ideoque concaua est, quo ad restinguendam tantae beluae sitim plenos lacus hauriat, ut collecto flumine possit inundare potantem. D ceruix sane minor est quam poscit tanti corporis moles, ne ea quoque oneri magis esset quam usui. ideoque nec genua inflectit, quia rigidioribus opus fuit cruribus, quo uelut columnis tanta possit membrorum machina sustineri. calcaneum

6 Bas. 200 C (85 B) 11 Bas. 200 C (85 D) 17 Bas. 201 A (85 D) 20 Bas. 201 A (85 E)

1 helefantis *C et* (h *exp.*) *G* elephantis *M* elefantis *cet.; cf. Basil. 201 A (85 E)* ἔχει δὲ τὴν προνομαίαν τὴν τοῦ τραχήλου χρείαν ἀποπληροῦσαν 4 terram *scripsi* terra Π*B* terras *cet.* 5 bobem *C* ouemque Π*N'B* aut ouem *MS* 8 pro ratione *om.* Π 9 ratione bos *VN'MS* rationebus *C m1* rationibus *C m3 GP* pro ratione equus *B* 10 hi *ed. Rom., sed cf. p. 228, u. 7* 11 helefantus Π elefantus *N* promoscidem *C et m1 GP* promoschidem 𝔄*'S et* (v *s.* o *alt.*) *M'* promuscidam *B* promuscidem *GP m2 cet.* 13 po*test *C* 14 umorem *CPVMS et m1 GB* humorem *GB m2 cet.* 15 concabua (b *eras.*) *CP* (b *exp.*) *G* concaba (v *s.* b) *V* restinguendum *CGM' et* (*corr. m2*, *PB* plenus *C* 16 auriat *CV* hauriat (h *s. u. m2*) *GP*𝔄*'* undare *N'MS* 17 pascit Π (poscit *G m2*) possit *N'* (poscit 𝔄*' m2*) ne ea *C* (n *et* ea *in ras.*) 18 honori *C m1 V* honeri *G* (h *eras.*) *P* (h *exp.*) *M et m3 C* oneri* *S* corpori 𝔄*M'* 20 posset Π maccina *m1 CG* macchinā *C m3* macchina *G m2* acina *V* susteneri *C m3 P* sustinere *C m1 V*𝔄*M'*

leuiter incuruat, rigent cetera pedum a summo usque ad
imum. nec sicut nos in anquilas saepe deponimus, ita se
etiam bestia potest tanta deflectere meritoque non uoluendi
se neque curuandi usum cum ceteris animantibus potest ha- E
bere communem. fulcitur hinc inde trabibus maximis, ut in
somno aliquantulum sine periculo reflectatur, quia pes eius
nulla artuum coniunctione distinguitur. mansuetis igitur
ueluti quaedam fulcra eorum quibus hic usus est parantur
ingenio, feris autem et agrestibus, quia nemo huiusmodi qui-
bus sustentari queant fulcra substernit, hinc uenit usus periculi.
32 namque arbori innixi aut costas fricant aut in somno sese F
relaxant. quae nonnumquam uicta atque inflexa tanto corpore
frangitur atque ille qui sese in eandem refuderat corruit nec
erigere atque eleuare se potest ibique iacens interit aut
gemitu suo proditus sternitur, dum uentre ceterisque iuxta
mollioribus ad uulnus patet; nam dorsum eius ceteraque ex-
teriora non ulla facile solent tela penetrare. sunt autem qui
propter ebor has illis insidias parant, ut arbores eas, quibus
se adplicare consueuerint, ex alia parte, qua infrequentior eis
usus sit, aliquantum recidant, ut reflectente se helefanto pondus 125 A

1 pedem *C* 2 nos in anguillas *CP* in anguillas nos *V* in ancylas (anquillis *S m2*) nos 𝔄*M'SB* nos in anguillas nos *G* nos in ancylas nos ***M** et* (y *ex* i) 𝔄' 3 etiam *om.* 𝔄*M'* po*test *C* 4 ṛẹcuruandi *B* (ṛẹ ***eras.***) resuruandi (*in mg.* recubandi) 𝔄' recubandi *M* cubandi *S* po*test *C* 7 coniunctione *C* (e ***in ras.***) mansuitis *C* 8 ueluti *V* (ti ***in ras.***) uelut 𝔄' fulchra (fulcra *S;* a *s. u. M*) eorum *N'MS* pulchrorum *C* (r *pr. postea add.*) *V* pulchorum *G* (f *s.* p *m2*) fulchrorū *P* (rū ***eras.***) fulcrorum *B* 10 queunt 𝔄*M'* quaeunt 𝔄' fulgra *V* fulchra ***N'M*** susternit *II* (substernit *m2 GP*) periculi *C* (i *alt. in* ***ras.***) 11 arbore (arbori *S*) nixi (innixi *B* in *s. u. m2 et* in *eras. M*) *N* frigant *CV*𝔄*M'* 13 eandem *CG* eadem *PVN'* (eam *in mg. m2* 𝔄') eam ***MSB*** 14 po*test *C* interiit *CV et* (i *alt exp.*) *P*, (i *alt. eras.*) *G* 17 thela *CV et* (h *exp.*) *GP* 18 ebur *MSB et m2 GP* ihas *C* (i *exp.*) *G* (i ***eras.***) ias *V* (i *ex* h) *et* (e *ex* i *corr.*) *P* as 𝔄*M'* a*s 𝔄' insidias *C* (si ***s. u.***) parent *GMS* parant *B* (e *s.* a *alt. m2*) 19 aplicare *C* (ap ***in ras. 3 litt.***) consuerint 𝔄*M'* adsuerint *MS* adsueuerint *B* qu*a *C* usus eis *N* 20 reflectentes (*om.* se) *C* helefanto *G* (h ***eras.***) *P* (h *exp.*) *V* elefanto *cet.*

membrorum eius sustinere non possint ruinamque eius arcessant.
33 sed si quis ista reprehendit, reprehendat etiam altitudinem aedificiorum, quia citius grauem minantur ruinam et difficilius lapsa reparantur. uerum si illa aut propter pulchritudinem aut propter speculam frequenter adtollimus, haec quoque in helefantis probare debemus, quia magnum rebus bellicis usum ministrant. inde gens Persarum ferox bellis, ualida B sagittis omnique telorum iactu, quia de superioribus ad inferiora ualidiore nisu tela torquentur, acies eorum uelut gradientibus turribus saepta procedit. in mediis campis quasi de muro dimicant et uelut in arce quadam et specula conlocati spectant magis bella quam subeunt itaque alieni a periculo uidentur tuti molibus bestiarum. quis enim eas adire audeat, cum desuper iaculis facile figatur, inferius helefantorum conteratur incursu? denique cedunt illis acies et C armatorum cunei et castra illa quadrata soluuntur. intolerabili namque inpetu in hostes ruunt, ut nullo agmine bellatorum, nulla constipatione militum, nullo clipeorum retardentur obiectu, uelut quidam mobiles montes uersantur in proeliis et ut colles alto eminent uertice, mugitus fragore omnium perturbant confidentiam. quid his faciat pedes, quamuis lacertis ualidus et manu promptus, cum sibi saeptus armatorum D populis gradienti motu murus occurrat? quid faciat eques, cum

6 Bas. 201 B (86 A)

1 non *om. C, s. u. m2 GP* possint *N'* possit Π*M et* (possint *m2*) *SB* arcessant *N'* arcessat *B* (-ant *m2*) Π (arces*sat *C*) accersat *MS* 2 altitudinis 𝔄 (-es *m2*) *M'* altitudines 𝔄'*MSB* 3 deficilius *C* dificilius *PV et* (*corr. m2*) *G* 4 pulchritudinem *C* (d *in ras.*) 6 helefantis *C* (h *s. u.*) elefantis *cet.* 8 thelorum Π 10 sępta *MB* septa *cet.* quasi Π tamquam *N'S* et tamquam *MB* 12 expectant Π (*corr. m2 G*) itaque Π ita *N* alieni a periculo *C* (*ex* aliena pericula, *ut uidetur*) 14 helefantorum *CV et* (h *exp.*) *G* elephantorum *S* elefantorum *P* (*ante* e *pr. ras. 3 litt.*) *cet.* 16 intolorabili *C* 17 ut *MSB* et Π*N'* augmine *C et* (u *exp.*) *G*, (u *eras.*) *PV* 19 uelud *C* 21 pedites Π (it *exp. m2 G*) pedes tam *B* 22 promptus *C* (p *alt. s. u.*) septus *libri* 23 gradienti *MSB et* 𝔄' *m2* gradiendi 𝔄' *m1 cet.* equis *C* (e *s.* i) equąes *P*

equus eius perterrefactus tantae bestiae inmanitate diffugiat?
quid faciat sagittarius, cum desuper ferrata uirorum corpora
iaculi ictum sentire non possint, bestia quoque nec nuda fa-
cile penetrabilis ferro sit et munita loricis obuias sine
34 sui periculo acies secet, conterat turmas? itaque ut inmensa
aedificia ita helefanti fundamentis ualidioribus sustinentur;
alioquin inparibus fulti pedibus intra breuem laberentur E
aetatem. nunc autem trecentis et amplius feruntur annis
uitam producere, quia omnia sibi ad magnitudinem membra
conueniunt. ideoque non distincti ut nobis, sed conpacti
artus sunt, quo sint robustiores. quam cito hominibus,
si diu steterint aut uelocius cucurrerint uel iugiter am-
bulauerint, genua uexantur et plantae! coniuncta enim
et articulata facilius quam concreta atque solidata aut
35 doloris sensum aut causam offensionis admittunt. et quid F
miraris, si uestiti armis timentur, quandoquidem dentibus
suis tamquam naturalibus spiculis semper armati sunt?
promoscide sua quidquid inuoluerint frangunt, pede uero
quidquid conpresserint uelut quodam lapsu ruinae ingentis
exanimant. inuoluunt promoscide nemora ad sui escam
et quasi quidam altissimi dracones serpentinis quos ceperint
spiris flagellant. plerumque eas in orbem colligunt, maxime
cum de terra cibus legitur aut potus hauritur. documento
itaque nobis sunt, quod nihil superfluum sit creatum. et

5 Bas. 201 AB (85 E, 86 A) 8 Bas. 201 B (86 B)

1 perterre (*om.* factus) *C* diffugiat *S et B m2* difugiat *B m1 et M m2* defugiat *M m1 cet.* 4 obuia Π (-as *G m2*) 5 secet Π*MB* secet et *N'S* 6 helefanti *C* elefanti *G* (e *alt. ex* i) *cet.* 8 et (*eras.*) trecentis *B* 10 distincti *C* (c *s. u.*) cumpacti *C* 11 quo sinṭ robustiores *s. u. C* 14 concreata *C et* (a *pr. exp.*) *GP* creata *V* 17 speculis Π (*corr. m2 G*) 18 promuscide *m2 GP et* (a *m2 s.* e) *B* promuscida 𝔄 (-de *m2*) *M'* promuschide 𝔄' uero *om. VN* 19 uelud *C* lapsus (s *eras.*) *CP*, (s *exp.*) *G* 20 promoscidi *C* promoscide *V* (o *alt. in ras.*) promuscide *N' et m2 GP* proboscide *S* esca *CV* escā *G* (*m2 ex* sca) 23 auritur *CPV et* (*corr. m2*) *GB* aurietur 𝔄 (haur. *m2*) *M'* documentu *CV* -tū *GP*

tamen haec tantae molis bestia subiecta nobis imperiis seruit humanis.

6, 36 Etenim quoniam de hominis creatura dicturi sumus, com- 126 A mendationem eius praestruere et praelibare debemus. uide- B batur nihil helefantis creatura habere robustius, nihil tam terribile uel procerum, nihil tam ferum quam leones uel tigrides sunt. et haec seruiunt homini et naturam suam humana institutione deponunt. obliuiscuntur quod nata sunt, induunt quod iubentur. quid multa? docentur ut paruoli, seruiunt ut infirmi, uerberantur ut timidi, corriguntur ut subditi, in mores nostros transeunt, quoniam motus proprios perdiderunt. C

37 mirabilis igitur natura in maximis — mirabilis enim in excelsis dominus —, mirabilis etiam in minimis. sicut enim non minus plana camporum quam montium alta miramur nec plus altitudinem caedri stupemus quam uitis aut oleae breuis fecunditatem, ita non amplius miror helefantum, quia procerus est, quam murem, quia terribilis helefanto est. naturae igitur haec potentia est, ut terribilia aliis aliis meticulosa sint. est D enim donata praerogatiua quaedam singulis creaturis, ut quibusdam priuilegiis propriis fulciantur. formidabilis tauris helefantus, murem timet. leo quidem rex ferarum exiguo scorpionis aculeo exagitatur et ueneno serpentis occiditur. eximia leonis pulchritudo: comantis ceruice toros excutit uel sublato

7 Bas. 201 BC (86 B) 12 Bas. 201 C (86 C) Psalm. LXXXXII 4 21 Bas. 201 D (86 D) 23 Uerg. Aen. XII 4—7

3 ominis *C* 5 helefantis *C et* (h *exp.*) *G* elefantis *cet.* robustius *C* (o *ex* u *m3*) rụbustius *V* (o *s.* ụ *m2*) 9 induunt *MSB* induuntur *N'* et induunt *V et* (*transpositum post* iubentur) *CP et* (et *exp. m2*) *G* paruuli *N et m2 GP* 11 transeunt nostros *Diu.* motos *C* 15 caedri *GV𝔄M'B* cedri *𝔄'* (c *ex* ch *m2*) *cet.* ut olei *C* 16 helefantum *C* (h *s. u.*) *GP* elefantum *cet.* 17 quia *om. G* (*m2 ins.* quę etiam) helefanto Π (h *exp. P*) elefanto *cet.* natura Π (-rae *m2 G*) *B* 20 helefantus Π (s *in ras. 3 litt. C,* h *exp. P*) elefantus *cet.* 22 ueneno *C* (eno *in ras.*) 23 pulchritudo *C* (o *in ras.*) comantis *CG et* (s *in ras.*) *P* commantis *V* comantes *N* ceruicem *CV et* (m *exp.*) *P* ceruicis *G* (is *ex* es)

pectore adtollit ora: sed quis non miretur tam breui scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exire mortem?

38 Nec hoc quispiam reprehendat, quod creator serpentis creaturis E suis et alia uel animantium uel herbarum genera uenenata miscuerit. nata sunt enim haec ad correptionem nostram, non ad deformationem. nam quae ignauis aut infirmibus aut impiis plerumque offensioni atque terrori sunt, aliis usui ita sunt haec ut paedagogi paruolis. amari uidentur, acerbi et molesti, formidabiles uerbere, libertatem lasciuiendi negant, necessitatem disciplinae exigunt, pueriles animos, ne luxu defluant, F terrore constringunt, ideoque horum austeritate frugi euadunt, sobrii, continentes, laudi magis quam ludo dediti. uides quid terribilia illa flagella proficiant? sic et serpentes flagella sunt eorum quibus infirma animi aetas et quaedam puerilis mentis est uirtus: ceterum fortioribus nocere non possunt. denique confidenti in domino dictum est: super aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem. Paulum momordit uipera, et putabant eum quasi peccatorem uix de naufragio seruatum ueneno esse moriturum: sed posteaquam inuiolabilis mansit excussa in ignem uipera, plus apud intuentes uenerationis inuenit. sed et ipse dominus ad omnes ait: qui crediderit et 127 A baptizatus fuerit hic saluus erit; qui uero non

4 Bas. 201 D (86 D) 6 Bas. 204 A (86 E) 17 Psalm. LXXXX 13 Bas. 204 A (86 E) 19 Act. 28, 3 sqq. 23 Marc. 16, 16

1 quis *GVN* si quis *C*, *om. P* 2 ut *in ras. C* incorporeum *C* (o *alt. ex* u) exire *MS* exigire 𝔄 *m1 M'* exigere 𝔄 *m2 cet.* 4 serpentes *N'M* 5 et alia *scripsi* talia II*B* aliaque *cet.* 6 uenenata *C* (n *alt. in ras.*) natura *C et* (*corr. m2*) *GP* 7 infirmibus *CPVM'S et* (bu *eras.*) 𝔄' *et m1 GM* infirmis *GM m2*, 𝔄 (is *m2 ex* us) *B*, *fort. recte* 9 paruulis 𝔄'*MSB et m2 GP* acerui II*N'* (*corr. m2 G*𝔄𝔄') 11 disciplinae *C* (i *alt. ex* e) ne luxu *G m2 MS* ne luxui *N'B* nexu *G m1 cet.* 20 uenenum *C et* (*corr. m2*) *GP* 21 excussam ... uiperam *CPV et* (m *bis eras.*) *G* 23 ad omnes dñs *MSB* dñs admonens *V*

crediderit damnabitur. signa autem credentium haec dixit fore, ut serpentes manu mulceant, uenena his atque omne mortiferum, etiamsi biberint, nocere non possint. tua igitur tibi magis incredulitas, o homo, quam uenena metuenda serpentium sunt. time igitur illa, ut saltem dum formidantur illa ad fidem prouocare te possint. quod si deum non times, uel ultricia perfidiae uenena formides.

39 nunc quoniam et helefantos uides tibi subditos et leones B esse subiectos, cognosce te ipsum, o homo, quod non, ut ferunt, Apollinis Pythii, sed Solomonis sancti est, qui ait: *nisi scias te, formonsa in mulieribus,* quamquam multo ante Moyses in Deuteronomio scripsit: *adtende tibi.* homo, *tibi adtende* ait lex et propheta ait: *nisi scias te.* cui hoc dicit? *formonsa* inquit *in mulieribus.* quae est pulchra in mulieribus nisi anima, quae in utroque sexu praestantiam possidet pulchritudinis? et merito decora est, quae C non terrena sed caelestia, non corruptibilia sed incorrupta desiderat, in quibus decus perire non soleat; corporalia enim omnia processu aetatis aut aegritudinis inaequalitate marcescunt. huic adtende, dicit Moyses, in qua tu totus es, in qua melior tui portio est. denique interpretatus est dominus qui sis tu dicens: *adtendite uobis a falsis prophetis;* isti enim animam debilitant, mentem subruunt. non igitur caro tu es. quid enim est caro sine animae gubernaculo, D

10 Cant. 1, 8 12 Deut. 4, 9 22 Matth. 7, 15

1 condempnabitur *B* 2 serpentis *M et* (-es *m3*) *S* 3 posse Π possit 𝔄 (-int *m2*) *M'* 5 saltem *MSB* saltim *N'* salutem adquiras Π 8 helefantos *C et* (os *ex* us) *G* helephantus *P* elefantos 𝔄' (os *ex* us) *cet.* 9 cognosce Π*B* nosce *cet.* 10 pythii 𝔄' phyti *CP* phythi *V* phythii *M* (h *pr. exp.*) phytii *B* pytii 𝔄*M'* phiti *G* phithii *S* 11 formonsa *CP*𝔄'*M' et* (n *eras.*) 𝔄*MS*, (n *exp.*) *G* formosa *VB* 12 antea *SB* deuteromiu *C* scripserit *N* homo Π o homo *N* 14 formonsa *CPVM' et* (n *eras.*) 𝔄𝔄'*MS*, (n *exp.*) *G* formosa *B* 16 mereto *C* 17 corruptibilia . . . soleat *C praeter* cor *pr. in ras. min. spatii* 18 corporalia *C* (li *ex* le) 19 egretudinis *C* marciscunt *C* 22 qui Π *et* 𝔄' *m1* quid 𝔄' *m2 cet.*

mentis uigore? caro hodie sumitur, cras deponitur. caro
temporalis, anima diuturna. caro amictus est animae, quae se
induit quodam corporis uestimento. non igitur tu uestimen-
tum es, sed qui uestimento uteris. ideo tibi dicitur ut ex-
polians ueterem hominem cum actibus eius nouum induas,
qui non in corporis qualitate, sed in spiritu mentis et agni-
tione renouatur. non, inquam, caro es tu; neque enim carni
dicitur: templum enim dei sanctum est, quod estis E
uos et alibi: templum dei uos estis, et spiritus
dei sanctus habitat in uobis, sed renouatis dicitur et
fidelibus, in quibus permanet spiritus dei. in carnalibus au-
tem non permanet, quia scriptum est: non permanebit
spiritus meus in istis hominibus, quoniam caro
sunt.

40 Sed ipsius creationis nostrae seriem consideremus. facia- F
mus inquit hominem ad imaginem et similitudinem
nostram. quis hoc dicit? nonne deus, qui te fecit? quid
est deus? caro an spiritus? non caro utique, sed spiritus,
cuius similis caro esse non potest, quia ipse incorporeus et
inuisibilis est, caro autem et conprehenditur et uidetur. 128 A
cui dicit? non sibi utique, quia non dicit 'faciam', sed
'faciamus', non angelis, quia ministri sunt, serui autem cum
domino et opera cum auctore non possunt operationis habere
consortium, sed dicit filio, etiamsi Iudaei nolint, etiamsi

4 Coloss. 3, 9 sq. 8 I Cor. 3, 17 9 I Cor. 3, 16 12 Gen. 6, 3 15 Gen. 1, 26 Bas. 205 A (87 D) 18 Ioh. 4, 24 21 Bas. 205 BC (87 E, 88 A), cf. Philo de op. mundi 24 (17, 26 *M.*, 26, 15 *C.*) 24 Bas. 205 A—C (67 BC)

1 hodie *G m2 VN* die *G m1 CP* 4 uestimento *N'SB et m2 CGM* uestimentum *CGM m1 PV* u*teris *C* 6 qualitatem *CPV* spiritum *CP et (corr. m2) G* et *N*, *om.* Π 9 templum *N'MS* templum enim Π (e *alt. ex* d *C*) *B* 10 dei *om. N* inhabitat *MS* 13 hominibus *om. N* caro Π*B* carne *M* carnes 𝔄*'S* carnis 𝔄*M'* 15 prius ipsius *B* (prius *s. u. m2*) *N'* 16 et similitudinem *om. M* ad similitudinem *B* 24 sed dicit filio *in ras. min. spatii C*

Ariani repugnent. sed et Iudaei conticiscant et Ariani cum suis parentibus ommutescant, qui dum unum a consortio diuinae operationis excludunt, plures inserunt
41 et praerogatiuam quam filio negant seruolis donant. sed esto ut adminiculo seruorum ad operandum deus uobis indiguisse uideatur: si operatio communis est cum angelis deo, numquid deo et angelis imago communis est? numquid angelis diceret: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram? sed qui sit imago dei audi dicentem: qui eripuit nos inquit de potestate tenebrarum et transtulit in regnum fili claritatis suae, in quo habemus redemptionem et remissionem peccatorum, qui est imago dei inuisibilis et primogenitus uniuersae creaturae. ipse est imago patris, qui semper est et erat in principio. denique imago est qui dicit: Philippe, qui uidet me uidet et patrem. et quomodo tu, cum imaginem uiuam patris uiuentis uideas, dicis: ostende nobis patrem? non credis quia ego in patre et pater in me est? imago dei uirtus est, non infirmitas, imago dei sapientia est, imago dei iustitia est, sed sapientia diuina est et sempiterna iustitia est. imago dei est solus ille qui dixit: ego et pater unum sumus, ita

6 Bas. 205 BC (67 BC) 10 Coloss. 1, 13—15 15 Coloss. 1, 18 Ioh. 1, 1 sq. 16 Ioh. 14, 8 17 Ioh. 14, 9 sq. Bas. 205 C (67 B) 22 Ioh. 10, 30

1 arriani *bis libri* repugnant *C* et *pr. om. GM*, sed *om. B* conticiscant *CP𝔄M' et m1 G𝔄'M* conticescant *G𝔄'M m2 cet.* 2 patribus *N* ommutescant *CPM et G m2* ommutiscant *G m1* obmutescant *V𝔄'B* cōmutescant *𝔄M'S* 4 seruolis *CP et G m1* seruulis *G m2 cet.* 5 seruorum *𝔄'* (*in mg.* seruulorum) seruulorum *MSB* 7 imago ... angelis *om. CGP* 8 imaginem et similitudinem nostram Π imaginem nostram et similitudinem *N* 9 qui *CGP𝔄' et m1 S* quid *S m2 cet.* 10 potestatem *C* 11 fili *CPM'M* filii *𝔄* (i *tert. s. u. m2*) *cet.* 12 redemtionem *CP et* (*corr. m2*) *G* et *om. N* 13 et *om. MS* 14 dei patris *M* 15 qui *MS* quae *cet.* 16 filippe *CPN'* uidet me *G m2 S et m1 B* uidit me *CPVMS et m1 G m2 B* me uidet *m2 𝔄'𝔄* me uidit *𝔄𝔄' m1 M'* uidet *CPS et m1 B m2 G𝔄𝔄'* uidit *G𝔄𝔄' m1 VM'M* 21 est *pr. om. MS, s. u. B* et *om. N'* est *alt. om. N*

habens similitudinem patris, ut diuinitatis et plenitudinis habeat unitatem. ubi dicit faciamus, quomodo inaequalitas? cum iterum dicat ad similitudinem nostram, ubi est dissimilitudo? sic et in euangelio, ubi dicit ego et pater, utique non una persona est; ubi autem ait unum sumus, nulla est discrepantia diuinitatis aut operis. non igitur in utroque una persona, sed una substantia est. et bene addidit E sumus, quia semper esse diuinum est, ut coaeternum credas quem putabas esse dissimilem. aeternus est enim de quo dicit Moyses: qui est misit me. pulchre etiam illud praemisit ego et pater. nam si patrem praemisisset, tu minorem filium iudicares; sed praemisit filium, quem non conuenit credi patre superiorem, adiunxit patrem, ut aduertas deum patrem et filium eius ordinis praeiudicio non teneri.

42 Adtende inquit tibi soli. aliud enim sumus nos, aliud F sunt nostra, alia quae circa nos sunt. nos sumus, hoc est anima et mens, nostra sunt corporis membra et sensus eius, circa nos autem pecunia est, serui sunt et uitae istius adparatus. tibi igitur adtende, te ipsum scito, hoc est non quales lacertos habeas, non quantam corporis fortitudinem, non quantas possessiones, quantam potentiam, sed qualem animam ac mentem, unde omnia consilia proficiscuntur, ad quam operum tuorum fructus refertur. illa est enim plena sapientiae, plena pietatis atque iustitiae, quoniam omnis uirtus a deo est. cui dicit deus: ecce, Hierusalem, pinxi muros 129 A tuos. illa anima a deo pingitur, quae habet in se uirtutum

10 Exod. 3, 14 15 Deut. 4, 9 Bas. III 204 AB *M.* (II 18 CD *G.*) 25 Esai. 49, 16

1 plenitudinis *C* (ni *alt. in ras.*) 3 similitudinem *C* (inem *in ras.*) 4 ego ... 7 bene ad *in ras. min. spatii C* 8 sumus *C* (s *pr. in ras.*) aeternum *C* 9 potabas *C* (u *s.* o *m3*) 10 misit**me *C* (misit *in ras.*) 11 pater ụnụm ṣụmụṣ *G* praetermisisset *CGP* 13 patre *Vm1* patri 𝔄' (i *ex* em) *V m2 cet.* 14 eius *in ras. C* 15 aliud *alt.* Π alia *N* 16 sunt *pr. om.* Π*B* aliud *ed. Rom.* 18 autem *om. N'MS* 19 te Π*B* et te *cet.* 21 possessionis *C* 23 sapientia Π𝔄*M'* 25 ecce Π ecce ego *N* 26 a deo *VN* deo *CGP*

gratiam renitentem splendoremque pietatis. illa anima bene picta est, in qua elucet diuinae operationis effigies, illa anima bene picta est, in qua est splendor gloriae et paternae imago substantiae. secundum hanc imaginem, quae refulget, pictura pretiosa est. secundum hanc imaginem Adam ante peccatum, sed ubi lapsus est, deposuit imaginem caelestis, sumpsit terrestris effigiem. sed fugiamus hanc imaginem, quae intrare B ciuitatem dei non potest, quia scriptum est: domine, in ciuitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges. et non intrat indigna imago et quae intrarit excluditur, quia non intrabit inquit in eam omne commune et qui facit execrationem et mendacium, sed ille intrabit

43 in eam cuius in fronte agni nomen scriptum est. anima igitur nostra ad imaginem dei est. in hac totus es, homo, C quia sine hac nihil es, sed es terra et in terram resolueris. denique ut scias quia sine anima caro nihil est, nolite inquit timere eos qui possunt corpus occidere, animam autem non possunt. quid igitur in carne praesumis, qui nihil amittis, si carnem amiseris? sed illud time, ne animae tuae defrauderis auxilio. quam enim dabit homo commutationem pro anima sua, in qua non exigua sui portio, sed totius humanae uniuersitatis substantia est? haec est, per quam ceteris ferarum auiumque dominaris animan- D tibus, haec est ad imaginem dei, corpus autem ad speciem bestiarum. in hac pium diuinae imitationis insigne, in illo cum feris ac beluis uile consortium.

8 Psalm. LXXII 20 11 Apoc. 21, 27 13 Apoc. 14, 1 15 Gen. 3, 19 17 Matth. 10, 28

2 quae *P* que *C* (*m3* qua) lucet *CGPN'* 4 quae ... imaginem *om.* Π, *in mg. m2 B* 6 sumsit *CP et* (*corr. m2*) *G* 9 ciuitatem tuam *CP* rediges *C* (g *s. u.*) 11 *et* 12 intrabit *MSB et m2 G*𝔄' intrauit *G*𝔄' *m1 cet.* 11 ea Π*B* (eā *G m2*) qui facit *CGPN* faciens *V Carn.* 13 ea Π*B* (eā *G m2*) frontem *CP* 14 *homo *C* (*fort.* o *eras.*) 17 nolite inquit (te inquit *in spatio min.*, quit *in ras.*) *C* 18 anima *CP* 23 ferarum 𝔄' *et m2 B* ferarum terrarum 𝔄*M'* terrarum *B m1 cet.*

44 Sed tractemus limatius quid sit ad imaginem dei. caro E numquid ad imaginem dei est? ergo in deo terra est, quia caro terra est, ergo corporeus deus, ergo infirmus ut caro passionibusque subiectus? et forte caput tibi uideatur ad si- F militudinem dei, quia eminet, aut oculi, quia intuentur, uel aures, quia audiunt. si altitudinem spectes, num proceri uidemur, quia paululum uertice eminemus a terris? sed ideo non pudet eo nos similes dei dici, quia serpentibus ceterisque reptantibus aut quia dammulis atque ouibus aut lupis celsiores sumus? et quantum in ea parte cameli nobis atque helefanti proceriores sunt! optutus est quidem praestans spectare elementa mundi, cognoscere quae nullus adnuntiet, sed tuus deprehendat aspectus: uerum hoc ipsum quantum est quod uidemus, ut eo ad similitudinem dei nos esse dicamus, qui omnia uidet, spectat omnia, latentes deprehendit affectus, 130 A scrutatur cordis occulta? non pudet hoc dicere, cum ipse me totum uidere non possim? quod ante pedes est uideo, quod a tergo est uidere non possum. ceruicem meam nescio, non noui occipitium, renis meos uidere non possum. similiter quantum est quod audimus, cum id quod paululum distet uidere et audire non possim? si interiecti parietes sint, inpeditur aspectus, inpeditur auditus. deinde corpus nostrum uno in loco haeret, angusto includitur spatio; B omnes ferae latiores sunt homine, omnes etiam ueclociores.

45 non ergo caro potest esse ad imaginem dei, sed anima nostra, quae libera est et diffusis cogitationibus atque consi-

1 cf. Orig. hom. in Gen. I 13 (XII 155 *M.*) 16 Rom. 8, 27 I Cor. 14, 25 19 Hier. 20, 12 Apoc. 2, 23

1 qui *CP𝔄M' et* (quid *m2*) *G* caro ... dei *om. N'* 3 infirmamus *C* (*corr. m1*) 4 capud *C* 6 expectes *CPV* expectas *G* (spectas *m2*) 7 paulolum *P* ideo Π*SB* id *cet.* 11 helefanti *V* elefanti *cet.* expectare Π (*corr. m2 G*) 12 elimenta *CP et* (*corr. m2*) *G* helementa *V* cognuscire *C* 14 ds̄ *CP* 15 expecta *CP et* (spectat *m2*) *G* deprehendet *CP* 17. 18. 19 uidire *C* 17 possum *CPB* 19 renis *C* renes *cet.* 20 audiuimus *PN'S* paululum *C* (u *pr. s. u.*) 21 possum *C* 23 includetur *CP* 24 homine (i *in ras.*) *C*

liis huc atque illud uagatur, quae considerando spectat omnia. ecce nunc sumus in Italia et cogitamus quae ad orientales aut ad occidentales partes spectare uideantur et cum illis uersari uidemur qui in Perside sunt constituti et illos C uidemus qui degunt in Africa, si quos cognitos nobis ea terra susceperit, sequimur proficiscentes, inhaeremus peregrinantibus, copulamur absentibus, adloquimur separatos, defunctos quoque ad conloquium resuscitamus eosque ut uiuentes conplectimur et tenemus et uitae officia his usumque deferimus. ea igitur est ad imaginem dei quae non corporeo aestimatur, sed mentis uigore, quae absentes uidet, transmarina uisu obit, transcurrit aspectu, scrutatur abdita, D huc atque illuc uno momento sensus suos per totius orbis finis et mundi secreta circumfert: quae deo iungitur, Christo adhaeret, descendit in infernum atque ascendit, libera uersatur in caelo. denique audi dicentem: nostra autem conuersatio in caelis est. non est ergo ad imaginem dei in qua deus semper est? sed audi quia ad imaginem dei. dicit enim apostolus: nos itaque omnes reuelata facie gloriam dei speculantes ad eandem imaginem reformamur a gloria in gloriam sicut a domini E spiritu.

46 Quia igitur cognouimus animam esse ad imaginem dei, nunc consideremus utrum de anima potuerit dici: faciamus ho-

12 Sall. bell. Iug. 12, 5 16 Philipp. 3, 20 19 II Cor. 3, 18

1 expectat Π (spectat *m2 G*) 3 aut ad Π*B* uel ad *MS* aut 𝔄′ sunt 𝔄, *in M′ post* orientale (*sic*) *spatium 5 fere litt.* uideạntur *P* 4 uersare *CP et* (*corr. m2*) *G*𝔄′ 5 nobis *P* (b *ex* u *m2*) nouimus *CGV* 6 proficiscentibus *C et* (-es *m2*) *GP* 7 copolamur *CP et* (*corr. m2*) 𝔄 defunctus *C et* (-os *m2*) 𝔄 8 resuscetamus *C et* (*corr. m2*) *P* 10 deferemus *C* (*corr. m3*) *P* corporeo ɔ α corporea *N′MB* corpore Π*S* corporis γ 11 aestimantur Π (ṇ *eras. GP*) 12 obit Π*MSB* nouit *N′* percurrit *N′MS* 13 momento *C* (m *pr. ex* n *m3*) 14 finis *C et m1 GP* fines *GP m2 cet.* 15 adherit *C* discendit *C*𝔄*M′ et* (*corr. m2*) *PVM* 17 dei *om. CPV*, *s. u. m2 G* 18 qua (a *in ras.*) *C* sed audi *in ras. C* 24 hominem ad imaginem *N′*

minem. sed audi et istud, quia anima nomine hominis nuncupatur. scriptum est enim in Genesi: fili autem Ioseph, qui facti sunt illi in Aegypto, animae nouem. omnes ergo animae, quae intrauerunt cum Iacob in Aegyptum septuaginta et quinque. et multo aptius anima uel homo latine uel graece ἄνθρωπος dicitur, F alterum ab humanitate, alterum ab intuendi habens uiuacitate, quae magis animae quam corpori conuenire non dubium est. cui rei etiam illud iure concurrit dictum in Threnis Hieremiae: bonus est dominus sustinentibus eum, animae quae quaerit eum. de hominibus dixit et animam adiciendam putauit; melius enim quaerit ista, si sola sit, abducens se a corporis caeno et a cupiditate carnali. ipsa est ad imaginem dei conformis domini Iesu, qui autem conformes fili dei sancti sunt. sic enim legimus dicente Paulo: scimus autem quoniam diligentibus deum omnia concurrunt in bonum, his qui secundum propo- 131 A situm uocati sunt sancti, quos praesciuit et praedestinauit conformes fieri imaginis filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. quos autem praedestinauit hos et uocauit et quos uocauit hos et iustificauit, quos autem iustificauit hos et glorificauit. utrum igitur secundum corpus an secundum animam iustificatio tibi conferri uideatur, quaeso

2 Gen. 46, 27 10 Thren. 3, 25 15 Rom. 8, 28—30

1 homines *CG et* (-nis *m2*) *P* homines (i *s.* e) *in ras.* 𝔄' hominis nomine *V* noncupatur *CGP* 2 fili *CP* filii *M* (i *tert. s. u*) *cet.* 5 egiptos *C* et *om. N* 6 ANTPOTTOC *C* ANTPOTTΘC *P* ANTPOΠOC *GV* ANTPOΠωC 𝔄' ANTpΠIωC 𝔄*M'* anthropos *B* antropos *MS* 7 intuendo *CGP*𝔄*B* -dum *V* uiuacitate *Brux.* (-te *ex* -tem) *Tell. Uind.* uiuacitatem *cet.* 9 trhenis *C* terhenis *P* proenis (*corr. m2*) *G* thrynis 𝔄' 10 sustenentibus *C et* (*corr. m2*) *P* 11 anima *CP et* (*corr. m2*) *G* 13 caeno *N'SB* ceno *M* sceno *G* (s *eras.*) *cet.* cupiditatem *C et* (m *exp.*) *P* 14 ihm *C et* (*corr. m2*) *GP* conformes (e *ex* i *m2*) *GPV*𝔄 conformis *C* 15 filii *C* (i *tert. s. u.*) *cet.* 19 imaginem *C et* (-is *m2*) *G* imagines (-is *corr.*) *P* 23 clarificauit *N*

respondeas. sed dubitare non potes, cum iustitia, unde iustificatio deriuata est, mentis utique, non corporis sit.
47 pictus es ergo, o homo, pictus a domino deo tuo. bonum habes artificem atque pictorem. noli bonam delere picturam, non fuco sed ueritate fulgentem, non cera expressam sed gratia. deles picturam, mulier, si uultum tuum materiali candore oblinas, si adquisito rubore perfundas. illa pictura uitii, non decoris est, illa pictura fraudis, non simplicitatis est, illa pictura temporalis est — aut pluuia aut sudore tergetur —, illa pictura fallit et decipit, ut neque illi placeas cui placere desideras, qui intellegit non tuum, sed alienum esse quod placeat, et tuo displiceas auctori, qui uidet opus suum esse deletum. dic mihi, si supra artificem aliquem inducas alterum, qui opus illius superioris nouis operibus obducat, nonne ille qui opus suum adulteratum esse cognouerit dolet? noli tollere picturam dei et picturam meretricis adsumere, quia scriptum est: t o l l a m m e m b r a C h r i s t i e t f a c i a m m e m b r a m e r e t r i c i s? a b s i t! quod si qui adulterat opus dei, graue crimen admittit. graue est enim crimen ut putes quod melius te homo pingat quam deus. graue est ut de te dicat deus: 'non agnosco colores meos, non agnosco imaginem meam, non agnosco uultum, quem ipse formaui. reicio ego quod meum non est. illum quaere qui te pinxit, cum illo habeto consortium, ab illo sume gratiam
48 cui mercedem dedisti.' quid respondebis? quod si graue

3 Esai. 49, 16 17 I Cor. 6, 15

3 pictus (*alt.*) Π et pictus *N* 5 fuco (c *ex* g) *m3 C m2 GP* fugo 𝔄 (*s. m2* ł fuco) *M'* ueritatem *C et* (m *del.*) *GP* expressa *CV* expraessa *P* 7 adquisito *C* (i *pr. ex* e *m3*) 9 tergitur *GP𝔄M'* tergeretur 𝔄' 12 placeat *MSB* placeas *cet.* 13 deletum *C* (e *alt. in ras. 2 litt.*) 14 superiores *C* 15 nonne indignatur *N* (ille *om. B*), *in quibus deinde om.* dolet 17 tollam ergo *N* (ἄρας οὖν) 18 qui *P* et *m1 C𝔄* quid *G m1* qua *V* quis *C m3 G𝔄 m2 𝔄'MSB, om. M'* 19 grimen *pr. C* (c *s.* g *m3*) admittit . . . crimen *om. CP, s. u. m2 G* 20 homo quam deus pingat *N* 21 de te dicat *CGP* dicat de te *N*; graue est ut . . . deus *om. V*

est adulterare opus dei, quid de illis dicemus qui interficiunt opus dei, qui humanum sanguinem fundunt, qui uitam quam deus donauit extorquent, qui dicunt: tollamus iustum, quia inutilis est nobis? unde bene lectum est hodie: uulpes foueas habent et uolucres caeli nidos ubi requiescant, filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet. uulpis ergo se abscondit in fouea, aues se tuentur in nido: homo F non absconditur in fouea, sed decipitur. fouea uero os hominis est, fouea alta pectus est hominis, ubi sunt noxia et fraudulenta consilia, malae cogitationes. tu ambulas, et alius tibi foueam parat. in medio laqueorum ambulas, quos absconderunt tibi in uia inimici tui. omnia ergo circum inspice, ut effugias sicut dammula de retibus et sicut auis de laqueo. dammula retia aspectus uiuacitate declinat, auis euitat laqueos, si ad superiora se conferat et terrena superuolet; in superioribus enim nemo tendit retia, laqueum nullus abscondit. ideo cuius conuersatio in supernis est, huius non solet in praedam uenire captura. sed quid miraris, si homo decipiatur ab ho- 132 A mine, quando filius hominis ubi requiesceret non habebat? et ille quidem talem hominem fecit, in quo caput suum reclinaret: sed posteaquam in pectore nostro non requies proximi coepit esse, sed fouea, posteaquam alter alteri nectere coepit insidias, quem iuuare deberet, caput suum Christus

3 Sap. 2, 12   4 Matth. 8, 20   12 Sir. 9, 13 (20)   18 Philipp. 3, 20   20 Matth. 8, 20 Luc. 9, 58 (Esai. 66, 2)

7 caput suum reclinet *praeter* capu *in ras. C*   uulpes *𝔄'SB et m2 GM*   8 auis *C m1 V𝔄'MSB* aues *C m3 cet.*   tuentur Π *et m2 𝔄* tuetur *𝔄 m1 cet.; fort. recte* auis se tuetur   9 fouea *alt. in ras. C*   10 fraudolenta (v *s.* o) *m3 C m2 GP*   12 fouea *C* (-ā *m3*) *V*   quo *V et corr. m3 C, m2 G*   13 circum inspice *C* (-ce ***) *GPV* circumspice *N*   14 retibus *C* (i *ex* e *m3*)   17 tendet *CV*   19 uenire Π*MSB* ire *N'*   decipitur *N'MS*   20 requiescere *PV et* (-et *m3*) *C*   22 posteaquam *ex* posquam *m1 C*   23 posteaquam *N* sed posteaquam *GV* sed postquam *CP* alter alteri *in ras. C*

auertit a nobis, sed postea tamen maluit illud morti offerre pro nobis. noli igitur esse fraudulentus, crudelis, inmitis, ut in te Christus caput reclinet.

49 Denique cum fecisset piscium beluas, cum fecisset ferarum genera et bestiarum, non requieuit: requieuit autem, posteaquam hominem ad imaginem suam fecit. in quo requiescat audi dicentem: aut supra quem requiescam nisi super humilem et quietum et trementem uerba mea? esto ergo humilis et quietus, ut in tuo deus requiescat adfectu. qui non requieuit in bestiis multo magis non requiescit in pectore bestiali. sunt enim animi bestiales, sunt ferae forma hominum indutae, de quibus dicit dominus: adtendite uobis a falsis prophetis, qui ueniunt ad uos in uestitu ouium, intus autem sunt lupi rapaces. in his autem non requiescit deus, sed requiescit in moribus humanis, quos fecit deus ad imaginem suam et similitudinem, quando fecit uirum, qui non debet uelare caput suum, quoniam imago et gloria est dei. huius uiri animae dicit: ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos. non dixit: 'pinxi uentrem tuum', non dixit: 'pinxi inferiora tua', sed dicit: 'pinxi muros tuos' ualida se adserens homini murorum dedisse praesidia, ut si peruigil speculator in muris sit, obsidionis possit periculum propulsare. dicit itaque: 'non tibi uoluptates

5 Gen. 2, 2 7 Esai. 66, 2 12 Matth. 7, 15 17 I Cor. 11, 7 18 Esai. 49, 16

1 morte *C* offerre *C* (r *pr. s. u. m3*) 2 crudelis *C* (e *ex* i *m3*) 3 capud *C* 5 genera et *N* genere *C* (genera *m3*) *V et* (*corr. m2*) *G* generet (*corr. m2*) *P* 7 aut *exp. m3 C, om. B* 9 ut *VN et m2 GP* et *C et m1 GP* adfectum *C* (m *eras.*) 10 requiescet *GPM'B, fort. recte* 11 peccatore *CPV* 14 uestitum, m *exp. m3 C m2 G* uestimentū *P* uestitu ouium (tu ouium *in ras.*) *V* lubi *C* 15 autem *C Trec.* ergo *cet.* requiescit *pr.* Π𝔄'*B* requieuit *cet.* dñs *CG* requiescit *alt.* Π*B* requieuit *cet.* 20 interiora Π (inferiora *m2 P*) dixit *Pm2 N'B* 22 muris ll portis *N* 23 uoluptatis *C et* (-es *m2*) *GP*

dedi, non inlecebras cupiditatum, non incentiua luxuriae, non
alieni decoris concupiscentiam, sed dedi tibi fundamenta
muralia, dedi tibi turrium excelsa fastigia, in quibus consti-
tutus expugnari ab hoste non metuas nec ingruentium legio- E
num terribilia licet temptamenta formides'. denique habes in
Esaia quia iusti anima dicit uel ecclesia: *ego ciuitas
munita, ego ciuitas obsessa*, munita per Christum,
obsessa per diabolum. sed non debet obsidionem uereri cui
Christus adiutor est; munitur enim gratia spiritali et saecu-
laribus periculis obsidetur. unde et in Canticis habes
dictum: *ego murus, et ubera mea turres*. murus
est ecclesia, turres eius sunt sacerdotes, quibus abundat F
et de naturalibus uerbum et de moralibus disciplina.
0 cognosce ergo te, decora anima, quia imago es dei. cognosce
te, homo, quia gloria es dei. audi quomodo gloria. propheta
dicit: *mirabilis facta est cognitio tua ex me*, hoc
est: in meo opere tua mirabilior est maiestas, in con-
silio hominis tua sapientia praedicatur. dum me intueor, quem
tu in ipsis cogitationibus occultis et internis affectibus de-
prehendis, scientiae tuae agnosco mysteria. cognosce ergo te,
homo, quantus sis et adtende tibi, ne quando laqueis in-
plicatus diaboli fias praeda uenantis, ne forte in fauces tetri
illius leonis incurras, qui rugit et circuit quaerens quem 133 A
deuoret. adtende tibi, ut consideres quid in te intret, quid

6 Esai. 27, 3 (10) 11 Cant. 8, 10 14 I Cor. 11, 7 16 Psalm. CXXXVIII 6 23 I Petr. 5, 8 24 Matth. 15, 11 et 17 sqq.

1 cupiditatum *N* uoluptatum Π luxoriae *CN' et* (*corr. m2*) *P* luxoria (*corr. m2*) *G* 4 expugnare *C et* (-ri *m2*) *GP* 5 temtamenta *C* (*post* m *pr. ras.*) *et* (*corr. m1*) *G* 8 diabulum 𝔄' *et corr. CGP* 9 munitur *C* (ur *in ras.*) 10 obsidetur (i *ex* e) *m3 C*, *m2 GP* 11 et** *C* turris *GP* 12 quibus (bus *s. u.*) *C* 14 cognosce te . . . dei *om. CG*, *in mg. m2 P*, *in quo* o homo *om.* te 15 gloria *alt.* 𝔄*M'MS*, *om.* 𝔄' glorians *CGV* gloria* *P* gloriam *B* 16 dicat Π (-it *P m2*) 17 est *alt.* Π est facta *N* 20 misteria Π *et* (*corr. m1*) *M* 21 o homo *MSB* 22 diabuli 𝔄*M' et* (*corr.*) *CGP* thetri *C et* (h *exp.*) *G et* (tri *in litura*) *V* thedri (t *s.* d) *P* titri 𝔄 (t *alt. eras.*) tetri *M* tethri *B* 24 deforet *C*

ex te exeat. non de cibo dico, qui absorbetur et egeritur, sed de cogitatione dico, de sermone adsero. non intret in te alieni tori concupiscentia, non inrepat in tuam mentem, non rapiat oculus transeuntis feminae pulchritudinem, animus non includat. non sermo tuus temptamentorum machinas nectat, non in dolo prodat, non maledico proximum aspargat ob-
probrio. uenatorem te fecit deus, non expugnatorem, qui dixit: B
ecce mitto uenatores multos, uenatores non criminis, sed absolutionis, uenatores non culpae utique, sed gratiae. piscator Christi es, cui dicitur: *amodo eris homines uiuificans*. sic mitte retia tua, sic mitte oculos tuos, sic mitte sermones tuos, ut nullum obprimas, sed adleues fluctuantem. *adtende* inquit *tibi*. sic sta, ne cadas, sic curre, ut ad brabium peruenias, sic certato, ut saepe
decernas, quia legitimo debetur corona certamini. miles es, C
hostem diligenter explora, ne tibi nocturnus inrepat; athleta es, manibus aduersario propior esto quam uultu, ne oculum feriat tuum. liber optutus sit, argutus incessus, ut inruentem effundas, cedentem occupes, uulnus uigilanti aspectu exeas, forti congressu repellas. quod si fueris uulneratus, adtende tibi, curre ad medicum, quaere remedium paenitentiae. adtende tibi, quia carnem habes, quae cito labitur. ueniat tibi bonus
animorum medicus sermo diuinus, aspergat tibi oracula domini D
tamquam medicamenta salubria. adtende tibi, ne fiat uerbum

8 Hier. 16, 16 10 Luc. 5, 10 (cf. Hier. 16, 16) 15 II Tim. 2, 5 19 Uerg. Aen. V 438

1 absorbitur *CV et* (*corr. m2*) *P* 2 in te intret *N'* 4 oculus tuus *𝔄* transeuntes *C* (-is *m3*) 5 temtamentorum *C* 6 dolo *N* dolore II aspargat *C* aspergat *cet.* 7 uenetorem *C* (a *s.* e *alt.*) 8 ecce II ecce ego *N* 10 es *MS Brux.* (*s.* est) est *cet.* amodo eris homines ([a]mod *in ras. 2 litt. et* eris ho| *extra u.*) *C* 13 adleues *B* alleues *m2 CG* absoluas *𝔄M'* ableues *CG m1 cet.* fluctuantes *Uind. et* (-em *corr.*) *Brux.* 14 brabium *M m1* brachium *V* brauium *M m2 cet.* 15 milis *C et* (*corr. m2*) *GP* 17 proprior *CN' et* (r *alt. exp.*) *GP* 19 uigilanti *C* (t *in ras.*) uigilangi (t *s.* g *alt.*) *M* 23 animorum *CGV et m1 P* animarum *P m2 N*

absconditum in corde tuo inicum; serpit enim sicut uenenum et letalia confert contagia. adtende tibi, ne obliuiscaris deum, qui fecit te, et ne nomen eius in uanum accipias.

51 Adtende tibi, lex dicit, ne cum manducaueris et satiatus fueris et domus aedificaueris et habitare coeperis et pecoribus
tuis repletus fueris et auro et argento abundaueris et omnibus E
quaecumque tibi fuerint in multitudine exaltes te corde et obliuiscaris dominum deum tuum. quid enim habes, homo, quod non accepisti? nonne haec omnia sicut umbra praetereunt? nonne domus tua haec puluis est et ruina? nonne haec omnia falsa? nonne saeculi thensaurus uanitas est? nonne tu ipse es cinis? respice in sepulchra hominum et uide quid ex te
nisi cinis et ossa remanebunt, hoc est ex corpore tuo, respice, F
inquam, et dic mihi quis ibi diues et pauper sit? discerne inopes ac potentes. nudi omnes nascimur, nudi morimur. nulla discretio inter cadauera mortuorum, nisi forte quia grauius fetent diuitum corpora distenta luxurie. quem audisti pauperem cruditate defunctum? prodest illi inopia sua; exercet corpus, non opprimit. nec tamen *audiuimus iustum derelictum et semen eius quaerens panem*, quoniam qui bene operatur in terra sua abundat alimentis. adtende ergo tibi, diues, quia et tu carnem portas sicut pauper.
52 adtende tibi, pauper, quia anima tua pretiosa est. etsi 134 A
caro mortalis, diuturna anima, etsi tibi deest pecunia, non

2 Deut. 8, 11; 5, 11 4 Deut. 8, 11—14 9 Eccles. 7, 1 10 Luc. 9, 47 12 Basil. III 212 A *M.* (II 21 E *G.*) 19 Psalm. XXXVI 25

1 inimicum II (ł iniquum *s. u. m2 P*) iniquum *cet.* 2 confert II (ł infert *s. m2 P*) infert *N* 3 et ne *CGP* ne *N* (*s. u. m2 B*) et *V* 5 domos *GMSB et m3 C m2 P*𝔄 8 d̄n̄m dm̄ *N'* d̄n̄m II (*ex* dm̄ *C*) *MS* dm̄ *B* homo *in ras. C* 9 accipisti *PB et corr. m3 C, m2* 𝔄 11 falsa II fabula *B* (*in mg.* ał. falsa) *N'MS* nonne saeculi th. uanitas est *om. CG, in mg. m2 P* thensaurus *V* (n *exp.*) thesaurus *cet.* 14 ibi *om.* 𝔄*M'* et II quis *N'MB* qui *S* 16 discretio *C* (i *pr. ex* e *m3*) grauius *C* (g *in ras.*) 17 luxuriae *C* luxorię *G m1 V*𝔄*M' et* (v *s.* o) *P* luxuria *G m2 MSB* 18 cruditatem *C et* (m *eras.*) *P* crudelitate *G* (el *eras.*) *V*𝔄*M'* 22 tu *om. CGVB, s. u. m2 P* 24 etsi *P m2 N* si *CGV et m1 P*

deest gratia, etsi non est domus ampla, non diffusa possessio, caelum patet, terra libera est. omnibus in conmune elementa donata sunt, patent aeque diuitibus atque pauperibus ornamenta mundi. numquid pulchriora pretiosissimarum domorum aurata laquearia quam caeli facies stellis insignita fulgentibus? numquid latiora diuitum rura quam spatia terrarum? unde B ad eos qui domum ad domum, uillam ad uillam iungunt dictum est: numquid soli habitabitis super terram? maiorem domum tu habes, pauper, in qua clamas et exaudiris. o Istrahel, inquit propheta quam magna est domus dei et ingens locus possessionis eius! magnus et non habet finem, altus et inmensus. domus dei diuiti est communis et pauperi; difficile tamen est diuitem intrare in regnum caelorum. sed forte doleas quod nullum tibi auratorum lychnorum lumen refulgeat: sed multo inlustrior tibi C lumine circumfuso luna resplendet. de hieme forsitan quereris, quia nulla tibi hypocauta anelantibus ignibus uaporentur: sed habes solis calorem, qui tibi orbem terrarum temperet et hiberno te defendat a frigore. an illos beatos putas, qui seruitiorum sequentium stipantur cateruis? sed qui alienos pedes requirunt suis uti nesciunt; denique a paucis praeceduntur, a plurimis portantur. nisi forte illud miraris, quod abundant auro argento pecunia. quantis abundant uides, D quantis egeant non uides, sed eburneis lectis accumbere

4 Basil. III 212 C (II 22 C) 7 Esai. 5, 8 10 Baruch 3, 24 sq 13 Matth. 19, 23 20 Basil. III 212 D (II 22 D) Uerg. Aen. IIII 136

2 helementa *C* (h *eras.*) *V* elementa (e *alt. ex* i *m2*) *GP* 3 atque *in ras. min. spatii C* 5 quam *C* (a *ex* e *m3*) stillis *M et corr. m3 C, m2* 𝔄 insignata *corr. m3 C, m2 GP* 7 uillam *pr.* II et uillam *C* (et *s. u.*) *m3 N* 10 israhel *uel* isrł *libri* 13 est tamen *N'* diuite *C* (-ti *m3*) *V* 14 regnum *P m2 N* regna *P m1 CGV* doles 𝔄*M' et* (e *ex* a *m2*) 𝔄' 15 lychnorum 𝔄*M'* lycnorum 𝔄' lychanorum *M et* (a *eras.*) *S* lignorum II*B* 16 resplendit *M' et corr. m3 C, m2 P*𝔄 17 hypocauta *MSB* ypocauta *C et m1 GP* ypocausta *GP m2 VN'* anhelantibus *G m2 N* 19 beatus *C* (-os *m3*) 20 seruorum *N'B* stipantium *C* stipantu* *P* (r *s. ras.*) 23 abundant *alt.*] abundat *C* habundat *G* (h *exp. m2*) habundent *B*; *malim* abundent 24 egeat *G*

pretiosum putas et non consideras pretiosiorem esse terram, quae pauperi toros graminum sternit, in quibus dulcis requies, suauis est somnus, quem ille aurea conpositus sponda tota peruigil nocte quaerit et non capit. o quanto te ille beatiorem iudicat uigilans quiescentem! illud praeterea, quod multo est praestantius, quoniam iustus, qui hic eguerit, illic abundabit E et qui hic laborem tolerauerit illic consolationem habebit, qui autem hic receperit bona illic mercedem eorum sperare non poterit; paupertas enim mercedem suam reseruat, census absumit.

53 adtende ergo tibi, pauper, adtende, diues, quia et in paupertate et in diuitiis temptamenta sunt. ideoque sapiens dicit: diuitias et paupertatem ne dederis mihi. et qua ratione hoc petierit dicit: satis est homini habere quod sibi sufficit, quia diuitiae ut epulis uentrem ita animum curis F sollicitudinibusque distendunt. ideoque petit constitui sibi quae opus sunt et sufficientia, ne repletus inquit mendax fiam et dicam: quis me uidet? aut factus pauper furtum faciam et iurem nomine domini. fugienda igitur uel cauenda sunt temptamenta mundi, ne pauper desperet, ne opulens insolescat. scriptum est enim: 'cum expuleris gentes et coeperis uti terris eorum, ne dicas: uirtus mea et manus mea hanc mihi possessionem parauit'.

12 Prouerb. 24, 31 (30, 8) 16 Prouerb. 24, 32 (30, 9) 20 Deut. 8, 17

2 toros *M* thorus *CM' et* (thoros *m2*) *GP𝔄* thoros *cet.* 3 isponda *C* 4 peruigili *CP𝔄M'B* 5 praetereo ς, *haud recte* 6 quid *C* 7 tollerauerit *CGP* tollerauit *V* 8 receperit *C* (re *in ras.*) mercedem *C* (e *ex* i *m3*) 10 et *om. M'*, *s. u. m2 𝔄'B* 11 in *om. N'* temtamenta *C* ideoque *C* (e *pr. ex* i *m3*) 13 ratione hoc petierit *MS* ratione (rationum, e *s.* um *m3 C*, rationem *P*) hoc petierit hoc Π (hoc *alt. exp. m3 C, m2 P*) *B* ratione petierit hoc *N'* est Π est enim *N* 14 sibi *C* (bi *s. u.*) sufficit *G m2* suficit *𝔄'* (su *in ras. m2*) effecit *𝔄* efficit *G m1 cet.* 15 ideoque *C* (e *pr. ex* i *m3*) 16 sunt ad *G m2* (ad *s.* et) sufficientiam Π (m *exp. P*) 19 uel *in ras. m2 S*, et *Brux. Diu. Tell. Uind.* disperit *C* disperet *M' et* (*corr. m2*) *𝔄M* *post* desperet *add.* et *S*, diues *B* 20 opulens *N* diues (diuis *C*) opulens Π

sic est qui opes suas merito ascribit suo et ideo quasi pro-
batus proprium non agnoscit errorem, sed longo trahit fune
peccatum. nam si credat quod accessio pecuniae aut fortuiti
euentus aut turpis astutiae sit, non habet locum insolentia
in quibus aut nulla laus et inanis labor aut cupiditas inuere-
cunda sit modum nesciens ponere uoluptati.
9, 54 Sed iam de ipso aliqua dicenda sunt corpore hominis, B
quod praestantius ceteris decore et gratia esse quis abnuat?
nam etsi una atque eadem omnium terrenorum corporum
uideatur esse substantia, firmitudo et proceritas quibusdam
maior in bestiis, forma tamen humani corporis est uenustior,
status erectus et celsus, ut neque enormis proceritas sit neque
uilis et abiecta pauxillitas. tum ipsa habitudo corporis suauis et C
grata, ut neque beluina uastitas horrori sit nec gracilitas tenuis
55 infirmitati. ac primum omnium cognoscamus humani corporis
fabricam instar esse mundi, siquidem ut caelum eminet aeri
terris mari, quae uelut quaedam membra sunt mundi, ita etiam
caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere
praestantissimumque esse omnium tamquam inter elementa
caelum, tamquam arcem inter reliqua urbis moenia. in arce D
hac regalem quandam habitare sapientiam secundum prophe-

3 fortuiti *V𝔄'M et C m3 G m2* fortuita *m1 CP* fortuit *m1 G𝔄* fortuitus *m2 P𝔄 et* (s *s. u.*) *SB* fortuits *M'* 4 habet** *C* 5 labor *N* laus Π (labor *s.* laus *m2 P*) inuerecundia *C* (e *alt. in ras.*) *V et* (i *alt. del.*) *GP* 6 poneri *C* uoluptatis *C* 7 iam Π*B* iam etiam *N'MS* dicenda sunt Π*N'B* uidentur dicenda *MS* 8 gratia *N'MS* gratum Π*B* amnuat *C* (at *in ras.*) *P et* (abnuat *m2*) *G* annuat *V*, *om. 𝔄M'* 10 quib̄dam *C* (uib̄ *in ras. 2 litt.*) 12 inormis *CV𝔄' et* (*corr. m2*) *P* 13 abiectas *C* (s *eras.*) habitudu *C* 14 belluina *C* uastitas *C* (i *et* a *alt. in litura*) horrori *𝔄'MS et* (h *s. u. m2*) *GP* ororis *C* (s *eras.*) orrori *V* (ri *s. u.*) horroris *M' et* (s *eras.*) *𝔄* (s *exp.*) *B* 15 infirmitate *C et* (*corr. m2*) *GP* infirmitatis *VB* firmitati *𝔄'* 17 uelut *C* (t *ex* d) 19 pristantissemumque *C* helementa *C* (h *eras.*) *G* (h *exp.*) 20 archem *CG et* (h *exp.*) *P* inter reliqua *N'MS* inter aliqua *B* in aliqua Π arche *C et* (h *exp.*) *GM et* (h *s. u. m2*) *V𝔄* archem *P*

ticum dictum quia *oculi sapientis in capite eius*, hanc
esse ceteris tutiorem et ex illa omnibus membris uigorem
prouidentiamque deferri. quid enim robur et ualiditas lacer-
torum proficiat, quid uelocitas pedum, nisi capitis uelut prin-
cipis sui imperialis quaedam adminiculetur potestas? ex hoc
enim aut destituuntur uniuersa aut omnia fulciuntur. quid
agat fortitudo, nisi oculo duce utatur ad proelium, quid fuga, E
si desit obtutus? carcer est totum corpus tenebroso horrens
situ, nisi oculorum luminetur aspectu. quod igitur sol et
luna in caelo, hoc sunt oculi in homine. sol et luna duo
mundi lumina, oculi autem quaedam in capite sidera fulgent
desuper et inferiora claro inlustrant lumine nec patiuntur
noctis quibusdam nos tenebris inplicari. speculatores quidam
nostri die ac nocte excubant. nam et e sopore membris ceteris F
citius excitantur et uigilantes circumspectant omnia; uiciniores
enim sunt cerebro, unde omnis manat usus uidendi. neque
uero praepropere quisquam huc descendisse me credat, quod
relicto uertice oculos praedicem, cum alienum non sit summam
rem in parte laudare; oculos enim certum est esse capitis
portionem. caput itaque oculis explorat omnia, auribus occulta
rimatur, cognoscit abscondita, audit quid aliis agatur in terris.
56 ipse autem uertex capitis quam suauis et gratus, quam
speciosa caesaries, quam reuerenda in senibus, quam uene- 136 A
randa in sacerdotibus, quam terribilis in bellatoribus, quam

1 Eccl. 2, 14

3 defferri *CG𝔄′ et* (f *pr. exp.*) *P* robor *CV𝔄M′ et* (*corr. m2*) *GP* robū *S* (ū *m2 in ras.*) 5 adminicoletur *C et* (*corr. m2*) *GP* 6 uiniuersa *C* 7 fuga *N′MS* fugaṣ *B* tu agas *CGP* tugas *V* 8 optutus *GS* tenebroso *C* (o *pr. in ras.*) *P* (o *alt. ex* u) tenebrosū *G𝔄M′M* orrens *C* 9 luminetur (i *ex* e) *m3 C m2 P* inluminetur *𝔄′MS* 11 autem *C* (a *in ras.*) capite *scripsi* carne *libri* 14 excupant *C et* (*corr. m1*) *P* et e *CGP𝔄′M* et *V𝔄M′* et ex *B* (ex *s. u. m2*) ex e *S* (e *eras.*) supore *C* 16 cerebro *C* (r *pr. ex* b) omnes *C et* (-is *m2*) *𝔄*, (-es *ex* is) *M′* uigendi *N′MS* uidendi (*in mg.* ał uiuendi) *B* 17 discendisse *CV𝔄M′M et* (*corr. m2*) *GP* 18 uerticem *C* 19 oculos *C* (u *ex* o *m3*)

decora in adulescentibus, quam compta in mulieribus, quam mollis in pueris? alium sexum crinita<de>decet, alium tonsa non decet. ex arboribus licet quae humani sit gratia capitis aestimare. in capite arboris omnis est fructus, ibi omnis est pulchritudo, illius coma nos aut a pluuiis tegit aut defendit a sole. tolle arboris comam, tota arbor ingrata est. quantus igitur humani capitis ornatus est, qui cerebrum nostrum, hoc B est sedem originemque nostrorum sensum capillis capitis munit et uestit, ne aut frigore uexetur aut aestu! illic enim fons uniuersorum est et ideo ubi iniuria nocet, ibi gratia praeminet.

57 Quid sine capite est homo, cum totus in capite sit? cum caput uideris, hominem agnoscis; si caput desit, nulla agnitio adesse potest; iacet truncus ignobilis, sine honore, sine nomine. sola aere fusa principum capita et ducti uultus de aere uel C de marmore ab hominibus adorantur. non inmerito igitur huic quasi consultori suo cetera membra famulantur et circumferunt illud seruili gestamine sicut numen atque in sublimi locatum uehunt. unde censoria potestate quo uult dirigit quorundam obsequia seruulorum et praecepta singulis obeunda decernit. uideas imperatori suo singula gratuito stipendio militare. alia portant, alia pascunt, alia defendunt uel mini- D

2 I Cor. 11, 14 sq. 6 cf. Ouid. Art. am. III 250 13 Uerg. Aen. II 557 sq. 14 Uerg. Aen. VI 848

1 aduliscentibus *C* (*corr. m3*) *G* (*corr. m2*) *P* 2 mollis Π dulcis *N* dedecet *Henr. Schenkl* non decet σα decet Π*MSB*, *om. N'* ////tunsa *C* tunsa *PM' et* (*corr. m2*) *G*𝔄 non *exp. m2 G* 4 est *pr. CVN'MB* enim *G* est (*s. u. m2*) ẹṇịṃ *P* et *S* 6 arbores *C* arbori *VN'B* quantus igitur Π quantus igitur maior *B* quanto igitur maior *N'MS* 7 corporis *CGP* 8 sensum *CV𝔄'M' et m1 GP* sensuum *GP m2 cet.* 9 uexentur *N'MS* 10 praeminit *C et* (*corr. m2*) *GP* 12 agnitio adesse Π*B* agnitio esse *N'* esse agnitio *MS* 13 truncus *C* (tru *in ras.*) 14 principium *𝔄'B et* (i *eras.*) *Trec.* 15 ominibus *C* inmerito *C* (i *alt. ex* e *m3*) 17 seruitii *CPV* seruicii *G* nomen *CPV et* (*corr. m2*) *G* 18 censuria *CPM' et* (*corr. m2*) *G*𝔄 19 oboeunda *C* (o *alt. eras.*) *V𝔄'* oboedienda *𝔄M' et* (*in mg.* al. obeunda) *B* 20 stipendia *S et* (-io *m2*) *B* dispendio *N'*

sterium suum exhibent, parent ut principi, ancillantur
ut domino. unde uelut quaedam procedit tessera, quam
debeant pedes obire regionem, quae militiae munia manus
consummandis operibus exequantur, quam uenter absti-
58 nendi uel edendi formam inpositae teneat disciplinae. huic
frons libera, nudis aperta temporibus, quae mentis habitum
specie sui prodat, nunc laeta, nunc tristior, nunc erecta ad
seueritatem, nunc ad lenitatem remissior, quae signis foren- E
sibus internam exprimat uoluntatem. imago quaedam animi
loquitur in uultu, fidei basis, in qua cotidie nomen domini
scribitur et tenetur. eandem geminae saepes superciliorum
secuntur, quae oculis munimenta praetendunt, praetexunt gra-
tiam, ut et uenus decoris adrideat et diligentia protectionis
adsistat. si quid enim de capite sordium decidat aut harenae
puluis aut ros nebulae aut umescentis uerticis sudor, exci- F
pitur supercilio, ne teneras offensa acie uisiones mollium
perturbet oculorum.

59 Adhaerent uelut quibusdam montium superciliis oculi, ut
et protegente montis cacumine tutiores sint et tamquam in
summo locati de quadam scaena superiore uniuersa prospectent.
neque enim oportebat eos humiles esse sicut aures uel os
ipsosque narium interiores sinus. specula enim semper ex
alto est, ut aduenientium cateruarum hostilium explorari possit

10 Apoc. 22, 4 14 Xen. Comm. I 4, 6 Cic. de nat. deor. II 143
22 Bas. III 216 D (II 24 C)

1 ut principi *om. M, s. u. S* ut *G m2 VN'SB* et *G m1 CP* ancillantur *om.* 𝔄*M'* 2 unde Π inde *N* 3 regionem *N'MS* nomen regi Π nomen regio *B* 4 abstinendi (i *pr. ex* e) *m3 C m2 GP* 6 fons *C et* (fors *m2*) 𝔄 7 erectă *CP* directa 𝔄'*MS* districta 𝔄*M'* 9 uolumtatem *C* uoluptatem *G* uolumptatem *P* 10 nomen d̅n̅i̅ *CB* d̅n̅i̅ nomen *cet.* 11 inscribitur 𝔄'*MS* eandem *G m2 B* eadem *G m1 CPV* eam *cet.* sepes Π𝔄' 13 uenus Π uenustas *N* elegantia Π 14 harenae 𝔄*M'M et* (h *s. u. m2*) 𝔄' arenae *cet.* 15 aut *alt. om.* Π, *s. u. m2 B* umescentis *M* tumescentis *N'* humescentis *cet.* 20 scęna *B* scena Π schena *cet.* superiora *CP et m1 G* superiori *G m2 B* 21 opportebat *C et* (p *alt. exp.*) *P* uel *N'MS* uelut Π*B* 22 interiore *CP et* (*corr. m2*) *G*

aduentus, ne inprouiso occupent otiantem uel urbis populum
uel imperatoris exercitum. sic latronum quoque cauentur in-
cursus, si exploratores in muris aut turribus aut montis 137 A
excelsi supercilio sint locati, ut desuper spectent plana regio-
num, in quibus insidiae latronum latere non possint. in mari
quoque positus si quis terrae adpropinquare se conicit, in ipsa
mali fastigia et celsa antemnarum cornua uoti explorator
ascendit et adhuc inuisibilem reliquis nauigantibus eminus
60 terram salutat. ac forte dicas: si specula editior necessaria fuit,
cur non supra summum uerticem capitis oculi constituti sunt B
sicut cancris uel scarabaeis in summo sunt, quibus licet nullum
caput adpareat, colla ac dorsa tamen cetero corpore celsiora
sunt? sed illis testa ualida nec tam tenuis membrana sicut
nobis, quae facile possit offendi ruboque et ceteris interscindi
sentibus. aliis quoque animantibus huiusmodi species, ut
possint oculos aut ad ceruicem conferre ut equi aut boues
ac propemodum omnes ferae aut ad alas suas ut aues, quo
tuta quiete potiantur. nobis autem in summa corporis parte C
constitui oculos oportuit tamquam in arce et ab omni uel
minima offensione defendi, quae duo sibi conpugnantia uide-
bantur. nam si in humili essent propter tutamen, munus in-
pediretur, si in uertice, paterent ad iniuriam. itaque ne uel
usu muneris aliquid detraheretur uel aliquid ad propulsandam
iniuriam <non> prospiceretur, eo loco oculos constituit, cui

9 Uerg. Aen. III 524 19 Cic. de nat. deor. II 140

3 aut turribus aut montis *MSB* aut montis (montes *C et m1 G*) aut turris Π aut in montibus aut turribus (excelsis) *N'* 4 desuper *C* (de *s. u.*) plena *CP et* (*corr. m2*) *G* 10 sint *CP et* (sunt *m2*) *G* 14 possint *CGP* roborque *C* intersondi *CP et m1 G* interfundi *G m2 V* 16 ac boues *S* (c *in ras.*) *Atr. Diu.* ut boues *Brux.* 17 fe*re *C* 18 tota *CGPM'* quiete *C* (e *alt. in ras.*) potiantur *C* (o *in ras.*) in Π𝔄'*S* et in *MB* et 𝔄*M'* summa Π*N'* summa propemodum *MSB*, *fort. recte*, *cf. u. 24* 19 arche *CPB et* (h *exp.*) *G* 20 propugnantia uideantur Π*B* 22 iniuria *C* 23 usu *C et m1 G* sui 𝔄*M'* usui *G m2 cet.* aliquid *om. M*, *in mg. S* 24 non *add.* γ loci *S* (loco *m2*) *post* cui *add.* supra modum Π *et* (*his del.*) *B*

supercilia desuper non minimum protectionis inpertiant, subter D malae aliquantulum eleuatae haut exiguum munitionis adiungant, interiorem partem saepiant nares, exteriorem quoque frontis malarumque gibbi extuberantes et licet ossuum compage conexa et aequata confinia circumuallare uideantur. inter haec medii sunt oculorum orbes et tuti ad cauendum et ad intuendum liberi et decori ad gratiam utpote in crystalli speciem refulgentes. in quorum medio pupillae sunt, quae uidendi munus operantur. haec ne qua incidentis iniuriae E offensione laedantur, pilis hinc inde consertis uelut quodam uallo per circuitum muniuntur. unde tutum auxilium sibi postulans propheta ait: custodi me, domine, ut pupillam oculi, ut protectionis diuinae fieret ei tam sollicita et tuta custodia quam pupillam oculi tutissimo quodam naturae uallo munire dignatus est, simul quia innocentia et integritas leui sorde aspersa uiolatur et gratiae suae munus amittit et ideo prospiciendum. ne quis eam puluis F erroris oblimet aut ulla uexet festuca peccati, quia scriptum est: eice primum trabem de oculo tuo et tunc uidebis eicere festucam de oculo fratris tui.

61 itaque propter oculos ferunt medendi periti cerebrum hominis in capite locatum, alios autem nostri corporis sensus propter cerebrum finitimo quodam esse domicilio constitutos. initium

2 Cic. de nat. deor. II 143 12 Psalm. XVI 8 19 Matth. 7, 5

2 haut 𝔄'S *et* (h *s. u.*) *B* haud *G m2* aut *G m1 cet.* 3 sepiant *CPVS* exteriorem *MSB* exteriores Il posteriorem *N'* (pos *in ras.* 𝔄') 4 frontes Il gibbi *Costerius* sibi *libri* extuberantes *scripsi* extuberantem *M et* (t *eras.*) *S* extuberant *N'* (-ent *in mg. m2* 𝔄') extuberaent *B* exuberant *CGP* exsuperant *V*; exuperantes *sane ferri potest* et *om. MS. fort.* ut oss*um *S* ossium *G m2* 7 utpoti *C* 8 specie *VN'* popillae *CP et* (*corr. m2*) *G* 9 hac 𝔄M' hac *M* hec *B* 10 laetantur *C* 11 tutum *MSB* totum *cet.* sibi auxilium 𝔄M', sibi *om.* 𝔄' 12 pupilla *CV* 14 popilla *CP* pupilla *V* popillam *G* (v *s.* o *m2*) 15 munere *C* 17 munus *C* (us *in ras. maioris spatii*) 19 eice *C* (e *alt. in ras.*) 22 alios *C* (os *in ras.*) 23 cerebrum (r *pr. ex* b) *C* quodam *C* (o *in ras.*) constitutus *CPVM' et* (-os *m2*) *G*𝔄

enim neruorum et omnium sensuum uoluntariae commotionis cerebrum est atque inde omnis eorum quae diximus causa manat. initium autem arteriarum et insiti caloris, quo animantur et tepefiunt uitalia, cor esse plerique arbitrantur. sensuum autem singulorum uelut organum nerui sunt, qui 138 A uelut cordae et fides quaedam de cerebro oriuntur et per partis corporis in singula quaeque officia deriuantur. ideoque mollius est ceteris cerebrum, quia omnis suscipit sensus, unde et nerui, qui referunt uniuersa quae uel oculus uiderit uel auris audierit uel odor inalauerit uel lingua increpuerit uel os saporis acceperit. quod enim molle ad conpassionem aptius, quod autem durum ex aliquo rigore neruorum ad agendum efficacius. B

62 Praestantissimum quoque audiendi munus est et uisui suppar gratia. ideo aures extantiores sunt, ut et ornatus decorem praeferant et excipiant omne illud quidquid de uertice sordium umorisue defluxerit, simul ut in earum sinibus uox repercussa sine offensione interioris ingrediatur anfractus. nam nisi ita esset, quis non ad omnem fortioris sonum uocis adtonitus redderetur, cum inter ista subsidia frequenter inprouiso ictus C clamore nos obsurdiscere sentiamus? tum uelut quaedam propugnacula uideas praetendere aduersum frigoris asperitatem

1 communitionis *CGP* commonitioni *V* 2 omnis inde *MS* 3 et *om.* *N'* insitim *CPV et* (m *eras.*) *G* 5 sensum *M' et* (sensuum *m2*) 𝔄*B* 6 per *om.* *C* partis *C* partes *cet.* diriuantur *B* ideo quoque *C* (*in quo legitur* quo *et* q: *s.* o, o *et* q: *in ras.*) *GPB* ideo 𝔄*M'*; *uerba* officia deriuantur ideoque *om.* *V* 9 et nerui Π omnes nerui *N* qui *scripsi* et quae Π*B* et quo *MS* quaerunt (*om.* *deinde* referunt) *N'* oculos *CP et* (-us *m2*) *G* 10 inalauerit *CPV et m1 G* inoleuerit 𝔄' inhalauerit *G m2 cet.* 12 ad* *C* 14 subpar 𝔄' *et m1 S* supra *V*𝔄*M' et m2 S* 15 sunt *om.* 𝔄'*MS*, *s. u. m2* 𝔄 16 praeferant *C* (p *in ras.*) 17 humorisue *M* (h *s. u. m2*) *S* (sue *s. u. m3*) *CGB* humoris suę *V* humoris 𝔄' *et m2* 𝔄 umores 𝔄 *m1* humores *M'* 18 interiores *G* (-es *ex* -is *m2*) *V*𝔄𝔄'*MSB* 20 istas obsidia *CP et* (v *s.* o *m2*) *G* ista] ipsa *N'* 21 nos *om.* Π absurdiscere *C* absordiscere *P* absordescere *V* obsordiscere *G m1* obsordescere 𝔄 *m1* obsurdescere *G*𝔄 *m2 cet.* 22 propugnaculo *C* aduersus *N'B*

calorisque flagrantiam, ut neque frigus penetret ductus patentes
neque nimius adurat aestus. sinuatio autem interiorum aurium
modulandi quendam numerum praestat et disciplinam, siquidem
per anfractus aurium quidam rythmus efficitur et modulis
quibusdam ingressae sonus uocis exprimitur. tenaces praeterea
sermonis accepti ipsos esse anfractus aurium usus ipse nos docet, D
siquidem uel in concauis montium uel in recessu rupium uel
in anfractu fluminum uox auditur dulcior et responsa suauia
referens echo resultat. ipsae quoque sordes aurium non inutiles,
quae ligant uocem, ut tenacior eius in nobis et memoria sit et
33 gratia. de naribus autem quid loquar, quae biuio et procero fora-
mine antrum quoddam recipiendis odoribus praestant, ut non
perfunctorie odor transeat, sed diutus inhaereat naribus et E
earum ductu cerebrum sensusque depascat? ideo diutius odor
fraglat acceptus quam sermo resonat aut uisus apparet.
plerumque quod momento breui fueris odoratus toto tibi die
spirat in naribus. per eas quoque purgamenta capitis defluunt
et sine fraude atque offensione aliqua corporis deriuantur.
34 est etiam non mediocris sensus in tactu atque in eo F
uoluptas gratissima, sincerum iudicium; plerumque enim
tactu probamus quae oculis probare non possumus.

35 Postremum quoque officium est oris aut linguae, quod
tamen omnibus uires ministrat. nam neque oculi uigorem

9 Uerg. Georg. IIII 50

1 flagrantia *CPV et* (-ā *m2*) *G* frigus *C* (rig *in ras.*) ductis *C* 2 minius *C* insinuatio II, *cf. de Noe 9, 28* 4 rythmus *M* rhithmus *S* rimus *CPV et m1 G* rithmus *G m2* 𝔄' rthmus 𝔄 ęstimus *M'* thomus *B* 7 uel *pr. MSB* uelut II *et* (in *om.*) *N'* 8 anfractu *G m2* (*om.* in) *N* fractu *G m1 cet.* 9 echo 𝔄'*MSB et m2 G*𝔄 heco *G m1 CPV* segor 𝔄 *m1 M'* 10 legant *CP*𝔄*M' et* (ligant *m2*) *G* eius in nobis *N'B* nobis II eius *MS* sit *in ras. C* sit memoria eius et (*om.* et *pr.*) *B* 13 perfuncturiae *CP* et (perfunctorię *m2*) *G* 15 fraglat *G m2 et corr. m1* 𝔄' fragrat (*corr.* flagrat) *M* flagrat *cet.* quem *CP et* (quam *m2*) *G* 16 memento *C* (me *pr. s. u.*) *P* tibi die II*N'* die tibi *MSB* 18 diriuantur *B* 19 tacto II (-u *m2 G*) 20 uoluntas II sincirum *C* sincerumque *N, fort. recte* 22 pos*tremum *C* 23 oculus *MS* oculos 𝔄 (-us *m2*) *M'*

uidendi haberent, nisi uirtutem substantiae corporalis acciperent, quae cibo defertur et potu, neque aures audiendi aut nares odorandi aut manus tangendi, nisi corpus omne confortetur alimentis. deficimus enim uiribus, nisi eas cibi conpetentis adsiduitate reparemus. denique confecti fame nullis oblectantur sensuum uoluptatibus, sed quasi exortes eorum delinimenta non

66 sentiunt. quid ego describam dentium uallum, quo conficitur 139 A cibus et plenae fit uocis expressio? quae sine dentibus alimonia delectaret? denique aeui maturos plerumque cernimus hoc ipso citius senescere, quod amissis dentibus nullam possint cibi uirtutem ualidioris adsumere. ideo muta infantia, quia non habet adhuc organum uocis.

67 linguae quoque non solum in loquendo, sed etiam in edendo munus pretiosissimum est. ea enim uelut plectrum B loquentis et quaedam edentis est manus, quae defluentem cibum dentibus suggerit et ministrat. uox quoque aeris quodam remigio uehitur et per inane portatur eademque ui sua aerem uerberat, nunc conmouet, nunc demulcet audientis adfectum, iratum mitigat, fractum erigit, solatur dolentem. sit igitur nobis canorum commune cum auibus, sed apud quem quo sono uocis utatur, quod est rationabile, non potest cum omnibus animantibus inrationalibus scilicet esse C commune. nam et ipsi sensus communes nobis sunt cum animalibus ceteris, sed tamen non eadem his ceterae ani-

7 Bas. III 218 A (24 D) 14 Cic. de nat. deor. II 149

1 haberent 𝔄′ (er *in ras. et* ent *s. u. m2*) habet 𝔄*M′MS* acciperent *C* (cc *in ras.*) acceperent *P* acceperint *G m1* 𝔄′ *m2 VB* acceperit 𝔄′ *m1* 𝔄*M′MS* 2 poto *CPM′ et* (potu *m2*) 𝔄 aures *VN′B* auris *MS* enim *CP et* (enim aures *m2*) *G* 4 conpetenti *CP et* (-tis *m2*) *G* conpetendi *V* 6 sensuum *N* sensibus Π 7 uallum *C* (u *ex* a) cibus conficitur *N′* 8 uoces *C* expresso *CP et* (*corr. m2*) *G* 14 uelut *C* (t *in ras.*) 17 et *om.* Π inanem *CPV* inane *G* (e *ex* ē) 18 ui sua *G m2 B* uii sua *V* uisu *CP et m1 G* uis* 𝔄′ (*m2* uis quae) uiso 𝔄 (-ū *m2*) *M′* uisui *MS* 19 adfectu *CPV* 23 communem *CP* cōmune (e *ex* ē) *G* 24 animalibus Π animantibus *N* his *om. M, in mg. S, eras.* 𝔄

mantes industria utuntur. erigit et bucula ad caelum oculos, sed quid spectet ignorat, erigunt ferae, erigunt aues, omnibus est liber aspectus, sed soli inest homini eorum quae aspiciat affectus interpres. spectat oculis ortus obitusque signorum, uidet ornamentum caeli, miratur stellarum orbes, fulgores quoque diuersos intellegit singulorum, quando uesperus sur- D
gat, quando lucifer, cur ille uespertinus, hic matutinus inradiet, quos motus Orion habeat, quos luna defectus, quemadmodum sol suos norit occasus, circuitus quoque cursus sui sollemnitate custodiat. audiunt quoque animantes ceterae, sed quis praeter hominem audiendo cognoscit? secreta sapientiae solus homo ex omnibus generibus quae in terris sunt auditu et meditatione et prudentia colligit, qui potest dicere: au- E
diam quid loquetur in me dominus deus. hoc est pretiosissimum, quod homo diuinae uocis fit organum et corporalibus labiis exprimit caeleste oraculum, sicut illud est: clama. quid clamabo? omnis caro faenum. accepit quod diceret et clamauit. sibi habeant prudentiam suam qui radio caeli spatia terrarumque describunt, sibi habeant intellectum suum, de quo dicit dominus: et intellectum pru-

4 Cic. de nat. deor. II 153 13 Psalm. LXXXIIII 9 17 Esai. 40, 6 19 Uerg. Aen. VI 849 sq. 20 Esai. 29, 14 I Cor. 1, 19

1 industria mutatur (mutuatur *V*) Π, *corr. m2 G* et *om. N'MS* uaccula *M* bucula *S* (bu *in ras. m2*) ocolos *C* 2 spectet *G m2 MS* exspectet 𝔄' expectet *G m1 cet.* 3 solis . . . hominibus Π aspicit ɔ 4 effectus Π*B* expectat ocolis *C* 5 uidit *C* 6 uesperus *CGP* hesperus *MS* uesper *V* (*in quo* quando uesper surgat *s. u. m2*) *N'B* 8 luna *N* in luna Π (in *exp. m2 G*) 9 suos *C* (os *in ras.*) 10 sollemnitate *MM'* sollempnitate *B* solempnitate *P* solemnitate *cet.* 11 prepter *C* agnoscit *P* 12 generibus quae in *C* (neribus quae in *in ras. min. spatii*) 13 meditationem Π (m *exp. m2 G*) et *om.* Π*B*, *eras. S* prudentiam Π collegit *CP𝔄M' et* (*corr. m2*) *G* colligitur *M et* (ur *eras.*) *S* 14 loquetur *PV𝔄' et m1 GM* loquitur *CM' et 𝔄 m1 et* (i *in ras.*) *S* loquatur *B et m2 G𝔄M* dominus *om.* Π 15 sit *MS* 17 faenum *P𝔄M'M* foenum *SB* fenum *CGV*; omnis caro faenum *om.* 𝔄' 19 discribunt *G* 20 quibus *B* et *om. M, in mg. S*

dentium reprobabo. neque numeros orationis ac modos et
modulos musicae sapientiae hoc constituam loco, sed F
eam sapientiam definio, de qua dicit propheta: incerta
et occulta sapientiae tuae manifestati mihi.
68 quid autem loquar de osculo oris, quod pietatis et cari-
tatis est signum? osculantur se et columbae, sed quid ad
humani osculi uenustatem, in quo amicitiae insigne humani-
tatisque praefulget, in quo plenae caritatis fidelis exprimitur
adfectus? unde dominus uelut prodigii genus in proditore
condemnans ait: Iuda, osculo filium hominis tradis? 140 A
hoc est: caritatis insigne conuertens ad signum proditionis et
infidelitatis indicium pacis hoc pignore uteris ad officinam
crudelitatis? bestiali igitur oris obsequio inferentem potius
necem quam caritatis foedera deferentem diuinae arguit uocis
oraculo. illud quoque praecipuum est, quod soli homines ore
exprimimus quae corde sentimus itaque cogitationes tacitae
mentis oris sermone signamus. quid est igitur os hominis
nisi quoddam sermonis adytum, fons disputationis, aula uer- B
borum, promptuarium uoluntatis? absoluimus uelut quandam
humani corporis regiam, in qua sit licet quaedam quantitas
portionis, forma tamen uniuersitatis est.

3 Psalm. L 8 10 Luc. 22, 48

1 numerosa *CPV* orationis *G* (o *pr. in ras.*) *M'* (o *pr. eras.*) rationis *CPVMB* modus *CPV et* (*corr. m2*) *G* 2 hoc Π, *om. N* loco Π*N'B* in loco *M et* (in *eras.*) *S* 4 ocalta *C* 5 quod *C* (o *in ras.*) pietas *C* caritatis *C* (t *alt. ex* s) caritas *V* 6 signum Π*B* pignus *cet., quod praeferam, cf. in Luc. 6, 20* 7 in *om. N'MS* 8 plena car. fides (*om.* adfectus) *MS* 9 unde *GPV* unde de *C* unde et *N* proditorem *CPV et* (m *exp.*) *G* 11 conuertis *G m2 N* 12 pacis hoc pignore *N'B* pacis et pignoris Π pacisque pignore *MS* officium Π 13 obsequio *C* (i *in ras.*) inferentes Π (-tem *m2 G*) 15 est *om. N* quod *om. CV, s. u. m2 GP* hominis *C et* (-es *m2*) *GP* 17 ore (*om.* sermonis) *MS* sermone signamus *C* (e *alt. et* s. *alt. in ras.*) signantur *N* 18 quidam *B et m2 GP* quodam *S* (o *in ras. ex* i *m3*) aditum *N'* aditus *SB* auditus Π (u *pr. eras. P*) haustus *M* (h *s. u.*) 19 prumptuarium *CP𝔄M'* proumtuarium *𝔄'* promptarium *G* (p *alt. s. u. m2*)

69 Sequitur guttur, per quod toto corpori uitale commercium et spiritus huius conmeatus infunditur. succedunt brachia et ualidi lacertorum tori, ualidae ad operandum manus et procerioribus digitis habiles ad tenendum. hinc aptior usus ope- C randi, hinc scribendi elegantia et ille calamus scribae uelociter scribentis, quo diuinae uocis exprimuntur oracula. manus est quae cibum ori ministrat, manus est quae praeclaris eminet factis, quae conciliatrix diuinae gratiae sacris infertur altaribus, per quam offerimus et sumimus sacramenta caelestia, manus est quae operatur pariter atque dispensat diuina mysteria, cuius uocabulo non dedignatus est se dei filius declarare dicente Dauid: d e x t e r a d o m i n i f e c i t u i r t u t e m, D d e x t e r a d o m i n i e x a l t a u i t m e. manus est quae fecit omnia, sicut deus dixit omnipotens: n o n n e m a n u s m e a f e c i t h a e c o m n i a? manus est totius corporis propugnaculum, capitis defensatrix. quae cum sit loco inferior,
70 totum uerticem comit et honesto uenustat ornatu. quis digne explicet pectoris cratem uentrisque mollitiam? aliter enim uiscera molliora non possent foueri et intestinorum sinus duris haut dubie ossibus laederentur. quid tam salutare E quam ut pulmo cordi finitimo limite iungeretur, ut, cum exarserit cor ira et indignatione, pulmonis sanguine atque umore citius temperetur? ideoque et mollis pulmo est, quia madet semper, simul ut rigorem indignationis emolliat. haec

5 Psalm. XXXXIIII 2 12 Psalm. CXVII 16 14 Esai. 66, 8

1 toti 𝔄'*M'* corporis *N'* 3 proceriobus *C* procerioribus (ribus *in ras. m2*) *P* proceri opus *G* (proceris opus *m2*) 4 hic *C*𝔄*M'* *usus *C* 6 oraculo Π 7 cibum ori ministrat ma *in ras. min. spatii et* nus est quae praeclaris *extra u. C*, cibum . . . est quae *om.* 𝔄' 8 enitet *N* 11 mysteria *N'S* misteria *cet.* 13 qui *C et* (quae *m2*) *G* 14 omnia *om. N* 16 inferior *N'B* inferiori *cet.* 17 comit *C* (i *in ras.*) 18 mollitiam *C* mollitiem *cet.* 19 moliora *C* possint *C*𝔄'*M' et* (*corr. m2*) 𝔄 20 haut *B et m2 P*𝔄 haud *m2 GM* aut *GP*𝔄*M m1 cet.* 23 ideoque et Π*MS* ideoque *N'* (que *eras.* 𝔄) ideo *B* mollis Π mollior *N* 24 haec ideo . . . *p. 260, 17* remigio *desunt in S. excidit folium*

ideo strictim percurrimus, ut tamquam indocti obuia perstringere, non tamquam medici plenius scrutare uideamur et persequi quae naturae latibulis abscondita sunt.

71 Lien quoque cum iecore habet uiciniam fructuosam, qui F dum adsumit quo ipse pascatur, abstergit quidquid sordium deprehenderit, ut per fibras iecoris minutiores ciborum possint tenues atque subtiles reliquiae transire, quae uertantur in sanguinem uiribusque proficiant, non cum fimi sordibus egerantur. intestinorum uero circumplexi orbes et sine aliquo licet nodo sibi tamen inuicem nexi quid aliud nisi diuinam prospicientiam creatoris ostendunt, ut non cito esca pertranseat et statim ab stomacho decurrat? quod si fieret, iugis 141 A famis et continua uorandi libido hominibus gigneretur. exinanitis enim uisceribus et exhaustis, dum momentaria effusione uacuarentur, necesse erat inexplebilem atque insatiabilem cibi et potus generari cupiditatem, quam sine dubio mors matura sequeretur. ideoque prouide conficitur primum esca in utero superiore, deinde in iecore quoquitur eiusque uapore digestus transfunditur sucus eius in reliquas corporis partes eaque B substantia artus aluntur humani, quam iuuenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseuerantiam, relicum autem uelut superfluum per intestina deducitur et per illud ex transuerso

72 ostium deriuatur. denique etiam in Genesi arca Noe ad fabricam

1 obuiam *CPVN'B* perstringere *N'* prestringire *C* praestringere *cet.* 2 tamquam *VN et m2 GP* tam *C et m1 GP* scrutari *MSB et m2 GP* uideamus *CP* 4 uicinam *CV et* (*corr. m2*) *GP* uitinam *B* 5 absterget *𝔄'M* aspergit *CGP* sordidum Π (*corr. m2 P*) *B* 6 minutiores *m2 GP* munitioris *GP m1 CV* munitiores *cet.* 7 reliquae *CV et* (*corr. m2*) *GP𝔄'* 8 non Π et non *N*, *fort. recte* fimi Π (ł fimo *P m2*) et fimo *N* 9 aegerantur *CP* *gerẹantur *G* (e *alt. exp. m2*) ueri *C*, *om. B* 10 necsi Π (nexi *GP m2*); *fort.* necsi *scripsit Ambrosius* 12 ab stomacho (stomaco *CP et m1 G*) Π*M* a stomacho (stomaco *𝔄 m1*) *N'S* ad stomacū *B* 13 fames *N'B et m2 GPM* 14 exaustis *CPV et m1 GM* 15 uacuantur *N'M* cibi *C* (b *ex* p *m3*) 18 coquitur *GN* 21 persiuerantiam *C* relictum *C et* (q *s.* ẹṭ *m2*) *P* reliquum *cet.* 23 archa *CV𝔄'*

humani corporis ordinatur, de qua dixit deus: fac tibi arcam ex lignis quadratis. et nidos facies in ea et bituminabis eam intus et foris bitumine. et sic facies arcam et: ostium uero facies ex transuerso, inferiora C autem arcae bicamerata et tricamerata facies. hoc ergo significat dominus, quod ostium ex posteriore sit parte, per quod egerantur ciborum superflua. decore enim creator noster ductus reliquiarum a uultu hominis auertit, ne dum curuamur, inquinaremus aspectum. simul illud considera, quod ea quae pudoris plena sunt eo loco constituta sunt, ubi operta uestibus dedecere non possint.

73 Uenarum pulsus uel infirmitatis internuntius uel salutis D. est. eaedem tamen cum toto diffusae corpore sint, neque nudae atque intectae sunt et ita leuibus operiuntur uisceribus, ut explorandi copia sit et celeritas sentiendi, quando nulla est uiscerum crassitudo, quae pulsum possit obducere. ossa quoque omnia tenui operta sunt uiscere et reuincta neruis, praecipue tamen capitis leui tecta sunt corio et, quo possint aliquod aduersus imbres et frigora habere munimen, capillis E

2 Gen. 6, 14 4 Gen. 6, 16 7 Xen. Comm. I 4, 6, cf. de Noe 8, 24

1 ordinatur Π (ordenatur *CP*) accipitur *N'M* ordinatur et accipitur *B* archam Π (h *exp. G*) 𝔄' 2 et *pr.* Π, *om. N* facias *C et* (-es *m2*) *P* ea Π arcam *N'* (m *eras.* 𝔄) *B* archa *M* et bituminabis ... arcam *om. B* 3 et *alt. om.* Π facias 𝔄*M'* 4 archa *C* archam *G* (h *exp.*, ā *ex* a *m2*) *P*𝔄' in archa *V* (ar *s. u.*) et *CV et* (*exp. m2*) *G* et infra *P* (infra *s. u. m2*) *N*, *fort. recte* uero *om. N'M* inferior *CP* 5 archae *CPV et* (h *exp.*) *G*𝔄', *om. B* 7 digerantur *V et m2 GP* digeratur *C et GP m1* 8 aduertit *CP* auertit *V* (auer *in ras.*) 9 curuamur *G m2* curuamus *C et m1 GP* curbamus *V* purgamus aluum *P m2 N* 10 loci *N'* (loco *m2* 𝔄) *MB* 11 testibus *CP et* (*corr. m2*) *G* 13 eadem *CVN'* eaedem *M* (e *alt. s. u.*) diffusa *N'* corpore (corpori *CV* corporis *GP*) sint (sunt *V*) Π*M* sint in corpore 𝔄*M'* sint corpore 𝔄' in corpore *B* 15 etplorandi *C* et explorandi *GP*, *fort. recte* 16 possint *CPV et G* (n *in ras.*, *exp. m2*) abducere *CGP* adducere *V* 18 et quo *G m2 B* ex quo *CPV et G m1* quo *N'* unde *M* possint *C* (t *s. u.*) 19 aliqua *CPV et* (*corr. m2*) *G* aduersum *N'MB* frigura *C* (u *in ras.*)

densioribus uestiuntur. quid de genitalibus loquar, quae uenis
e regione ceruicis per renes lumbosque deductis suscipiunt
74 genitale seminium ad munus et gratiam procreandi? quid
de officio pedum, qui totum corpus sine ulla sustinent
oneris iniuria? flexibile genu, quo prae ceteris domini
mitigatur offensa, ira mulcetur, gratia prouocatur. hoc enim
patris summi erga filium donum est: ut in nomine domini F
omnes genu curuent caelestium et terrestrium et 142 A
infernorum et omnis lingua confiteatur quoniam
dominus Iesus in gloria dei patris est. duo enim sunt
quae prae ceteris deum mulcent, humilitas et fides. pes itaque
exprimit humilitatis affectum et sedulae seruitutis obsequium,
fides aequat filium patri atque utriusque eandem gloriam
confitetur. recte autem non plures, sed duo sunt homini
pedes; quaterni enim pedes feris ac beluis sunt, bini auibus,
et ideo unus quasi de uolatilibus est homo, qui alta uisu
petat et quodam remigio uolitet sublimium sagacitate sensuum. B
et ideo de eo dictum est: renouabitur sicut aquila
iuuentus tua, eo quod propior sit caelestibus et sublimior
aquilis, qui possit dicere: nostra autem conuersatio
in caelis est.

10, 75 Sed iam finis sermoni nostro sit, quoniam completus est C
dies sextus et mundani operis summa conclusa est, perfecto
uidelicet homine, in quo principatus est animantium uniuer-
sarum et summa quaedam uniuersitatis et omnis mundanae

7 Philipp. 2, 10 sq. 16 cf. (Basil.) de hom. struct. I 13 18 Psalm. CII 5 20 Philipp. 3, 26

1 loquar *in ras.* *C* 3 seminium *N'B* seminum *CPVM et* (semen *m2*) *G* gratiam II*M* ad gratiam *N'B* 5 flexibilis *C et* (e *s.* i *tert.*) *M* flexibiles *G* (s *exp.*) *P* flexiles *V* genua *CPV et* (a *exp.*) *G* pro *CV* 8 omnes II (s *exp.* *G*) omne *N* curuent *CPV et m1 G* curuet 𝔄'*M' et* 𝔄 *m1* curuetur 𝔄 *m2* curuentur *G m2* flectatur *B* 9 quia *P* 10 ihs xps *P* gloria est *B* est II, *s. u. m2* 𝔄', *om. cet.* 11 pes ***MB*** spe*s 𝔄' spes *cet.* 12 affectu *CPV et* (-ū *m2*) *G* 13 eandem (n *s. u.*) gloria *C* 14 hominis pedes *G* pedes hominis *P* 17 sagacitate sensuum II*B* cogitationum *N'MS* 18 aquila *CPVM et* (-lae *m2*) *G*𝔄' aquilae *cet.* 19 proprior *CV*𝔄'*M' et* (r *alt. eras.*) *GPS* 24 hominem *C* 25 summam *C*

gratia creaturae. certe deferamus silentium, quoniam requieuit deus ab omnibus mundi operibus. requieuit autem in recessu hominis, requieuit in eius mente atque proposito; fecerat enim D hominem rationis capacem, imitatorem sui, uirtutum aemulatorem, cupidum caelestium gratiarum. in his requiescit deus, qui ait: aut super quem requiescam nisi super humilem et quietum et trementem uerba mea?

76 gratias ago domino deo nostro, qui huiusmodi opus fecit, in quo requiesceret. fecit caelum, non lego quod requieuerit, fecit terram, non lego quod requieuerit, fecit solem et lunam et stellas, nec ibi lego quod requieuerit, sed lego quod fecerit E hominem et tunc requieuerit habens cui peccata dimitteret. aut forte tunc iam futurae dominicae passionis praecessit mysterium, quo reuelatum est quia requiesceret Christus in homine, qui requiem sibi praedestinabat in corpore pro hominis redemptione secundum quod ipse dixit: ego dormiui et quieui et surrexi, quoniam dominus suscepit me. ipse enim requieuit qui fecit. cui est honor gloria perpetuitas a sae- F culis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum amen.

2 Gen. 2, 2 6 Esai. 66, 2 16 Psalm. III 6

1 quoniam requie *extra u.*, uit deus *in ras. minoris spatii C* 5 requieuit *P* 6 aut *exp. M, om. SB* super *pr.* Π*B* supra *cet.* super *alt.* Π*B* supra *cet.* 8 ago Π*N'SB* ergo *M* quia *V* huius (*om.* modi) *C* 10 *in uerbo* terram *desinit* 𝔄. *excidit folium ultimum, cetera in carta lintea suppleuit ex libro* 𝔄' *manus saeculi XVII* et lunam Π*M'SB* lunam 𝔄𝔄'*M* 11 sed . . . requieuerit *om.* 𝔄' 12 requieuit *M'* 13 misterium *CG et* (myst. *corr.*) 𝔄'*M* 14 quod reuelatum *C* 15 hominem Π (m *exp. G*) *M'* redemtione *C et* (*corr. m2*) *G* redemptionem *V* (m *alt. eras.*) *M* (m *alt. exp.*) 16 quieui *CV et m1 P* requieui *GN* 17 exsurrexi *N'* resurrexi *M* suscipiet *M* (-cipiet *in ras. m2*) *S* suscepiet 𝔄' 19 et nunc *om. C*, et *pr. om. GPV* EXP̄ DE RERV̄ PRINCIPIIS DIES VI. B *C* EXPLICIT DE RERUM PRINCIPIIS DIES SEXTUS AMEN *P* EXPLICIT. DE RERUM PRINCIPIIS *V* EXPLICIT S̄C̄Ī AMBROSII DE RERVM PRINCIPIIS DIERVM SEX D̄Ō GRACIAS AMEN 𝔄'*M'* FINIT AMBROSI ĒP̄Ī TRACTATUS DE EXAEMERON DE PRINCIPIO DIERUM SEX *M* EXP EXAMERON S̄C̄Ī AMBROSII LIB̄ SEXT̄ *S* EXPLICIT LIBER QUI UOCATUR EXAMERON S̄C̄Ī AMBROSII MEDIOLANENSIS ĒP̄Ī *B. in G non est subscriptio*

DE PARADISO.

A = Audomaropolitanus 72 saec. VIIII f. 89^{u}
P = Parisiacus 1913 saec. VIIII f. 250^{r}
R = Remensis 355 saec. VIIII f. 32^{r}
V = Uaticanus bybliothecae Uaticanae antiquae 296 saec. X f. 83^{u}
M = Monacensis 3728 saec. X f. 178^{r}
S = Senensis F v 8 saec. XI ineuntis f. 111^{u}
B = Bruxellensis 1782/4 saec. XI ineuntis f. 70^{r}
C = Cheltenhamensis 12267 saec. XI f. 273^{r}
C'' = Cheltenhamensis 1678, nunc Berolinensis (Meermannianus) 19, olim Claromontanus 451, saec. XII f. 121^{r}
D = Duacensis 226 saec. XII f. 3^{r}
P' = Parisiacus 11624 saec. XI f. 40^{r}
P'' = Parisiacus 1719 saec. XI f. 142^{r}
V' = Uindobonensis 1010 saec. XI f. 92^{r}
μ = editio Mediolanensis a. 1477
α = editio Amerbachiana
Π = libri *APVCC''D*
N = libri *RMSBP'V'*

Librorum *A* et *P* scripturas integras adscripsi, ex ceteris selectas. libros *D* et *P'* raro respexi.

Et plantauit deus paradisum in Edem secundum orientem et posuit ibi hominem, quem fincxit. 145 A

1, 1 De paradiso adoriendus sermo non mediocrem aestum nobis B
uidetur incutere quidnam sit paradisus et ubi sit qualisue sit inuestigare et explicare cupientibus, maxime cum apostolus siue in corpore siue extra corpus nesciat, raptum se tamen dicat usque ad tertium caelum. et rursus scio inquit eiusmodi hominem, siue in corpore siue extra corpus nescio, deus scit, quoniam raptus est in paradisum et audiuit uerba ineffabilia, quae non licet homini loqui. pro huiusmodi gloriabor, pro me autem non gloriabor nisi in infirmitatibus C
meis. si enim uoluero gloriari, non ero stultus; nam ueritatem dico. ergo si huiusmodi paradisus est, ut eum solus Paulus aut uix aliquis Pauli similis, cum in uita degeret, uidere potuerit, idem tamen, siue in corpore siue extra corpus uiderit, meminisse non possit, audierit tamen uerba, quibus prohibitus sit uulgare quod audierat, quo

1 Gen. 2, 8 5 II Cor. 12, 2 7 II Cor. 12, 3—6

INCIP̄ DE PARADISO (*s. u. add. m2* et adam et eua) *A* INCIPIT DE PARADYSO *P* INCIPIT (DOMNI AMBROSII *add. R*, D̄N̄Ī AMBROSII *V'*, EIUSDEM *MP'P''S*) DE PARADISO *RMCP''V' et add.* LIB̄ I. *P''S* DE PARADISO LIB̄ AMBROSII ĒP̄Ī FELICITER INCIPIT *V* LIBER EIUSDEM.DE PARADISO *B* AMBROSI' DE PARADISO *C'* INCIPIT LIB̄ S̄C̄Ī AMBROSII DE PARADYSO. ADAM ET EUA *D* 1 Et plantauit ... fincxit *om. VD* aedem *M* (*corr.* aeden) *P'* ęden *A* (ę *ex* e *m2*) *S* aeden *R* eden *cet.* paradysum *AP'* (*semper fere fluctuant libri*) et posuit ... fincxit *om. C* quem fincxit *om. PC'* finc ... *A* (*tres litterae euanidae*) fincxit *M* finxit *cet.* 3 nobis aestum *M* 5 sit *om. CC''V'* explanare *N* 6 et raptum *A* (et *extra u. m2*) *D* 8 huiusmodi *N* 12 in *om. PV'*

tandem modo nos paradisi situm poterimus absoluere, quem
nec uidere potuimus et, si potuissemus uidere, tamen pro-
hiberemur aliis intimare? simul cum Paulus extollere se 146 A
reuelationum sublimitate sit ueritus, quanto magis nobis stu-
dendum est id <non> sollicitius indicare, cuius etiam reuelatio
obnoxia sit periculo! non uilem igitur hunc paradisum aesti-
mare debemus, et ideo relinquamus Pauli esse secretum.
2 tamen quoniam legimus in Genesi a deo paradisum esse
plantatum secundum orientem et ibi esse positum hominem,
quem plasmauit deus, istius paradisi auctorem iam possumus
inuenire. quis est enim qui potuit fingere paradisum nisi B
omnipotens deus, qui dixit et facta sunt, numquam indi-
gens eorum quae generari uellet? ipse ergo plantauit para-
disum, de quo dicit sapientia: omnis plantatio, quam
non plantauit pater meus, eradicabitur. bona ange-
lorum plantatio, bona sanctorum; sancti enim sub ficu et uite
dicuntur in illo pacis futuri tempore, in quibus typus est
angelorum.
3 Ergo paradisus est plurima ligna habens, sed ligna fructi- C
fera, ligna plena suci atque uirtutis, de quibus dictum est:
exultabunt omnia ligna siluarum, ligna semper
florentia uiriditate meritorum, sicut illud lignum, quod plan-
tatum est secus decursus aquarum, cuius folium non defluet,
quia totus in eo fructus exuberat. hic ergo paradisus est.
4 locus autem eius, in quo est plantatus, uoluptas dicitur.

12 Psalm. XXXII 9 14 Matth. 15, 13 16 Mich. 4, 4 16 Mich. 4, 3, cf. Marc. 12, 25 Philo Legg. alleg. I 14 (I 52, 26 *M.*; I 72, 14 *C.*) 21 Psalm. XCV 12 22 Psalm. I 3 25 Philo Legg. alleg. I 14 (52, 25; I 72, 14 *C.*) de post. Cain. 10 (232, 11) Quaest. in Gen. I 7

1 nos modo *P'* 2 si *s. u. m2 A* 4 timendum *Costerius* 5 non *addidi* 6 non ilen (*B in mg.* al uilē) *N* (*deinde spatium 5 litt. S*) 10 possimus *P* (v *s.* i) 12 numquid *SBP'* 13 uelit *RMV'* 14 *uerba* sapientia... *usque ad p. 268, 26* neque *desunt in S; excidit folium* 15 meus celestis *P''* 16 uitae *AMV'* 17 futurae *NC'* 20 dictum] scriptum *BP'*, *om. R* 22 florenta *RV'* uiriditatem *AP* 23 defluit *MBP'* 25 plantatus est *B* dicitur uoluptas *BP'*

unde et sanctus Dauid ait: ex torrente uoluptatis tuae
potabis eos. legisti enim quia fons procedit ex Edem,
qui rigat paradisum. haec igitur ligna, quae plan- 147 A
tata sunt in paradiso, quasi profluuio quodam torrentis
spiritus inrigantur. de quo etiam alibi ait: fluminis im-
petus laetificat ciuitatem dei. est autem ciuitas illa quae
sursum est Hierusalem libera, in qua diuersa sanctorum merita
5 pullularunt. in hoc ergo paradiso hominem deus posuit, quem
plasmauit. intellege iam quia non eum hominem qui secundum
imaginem dei est posuit, sed eum qui secundum corpus;
incorporalis enim in loco non est. posuit autem eum in para- B
diso sicut solem in caelo expectantem regnum caelorum,
quemadmodum creatura expectat reuelationem filiorum dei.
6 ergo si paradisus est in quo erant exorta uirgulta, uidetur
paradisus anima esse, quae multiplicat semen acceptum, in
qua uirtus unaquaeque plantatur, in qua erat etiam lignum
uitae, hoc est sapientia, sicut dixit Solomon quia sapientia
non de terra exorta est, sed de patre; est enim splendor C
lucis aeternae et manatio omnipotentis gloriae.
2, 7 Erat autem lignum scientiae boni et mali in paradiso. sic
enim habes, quia produxit deus lignum speciosum D
ad aspectum et bonum ad escam et lignum uitae

1 Psalm. XXXV 9 2 Gen. 2, 10 5 Psalm. XXXXV 5 6 Galat. 4, 26 8 Philo Quaest. I 8 Legg. alleg. I 12 et 16 (49, 32; 53, 45; I 68, 27; 74, 12 *C.*) 10 Philo Quaest. I 8 12 Philo Legg. alleg. I 14 (52, 31; I 72, 17 *C.*) 13 Rom. 8, 19 15 Philo de mundi opif. 54 (37, 23 *M.*; I 53, 25 *C.*), Legg. alleg. I 15 (54, 23; I 75, 6 *C.*) 16 Philo Quaest. I 6 et 11 Legg. alleg. I 18 (54, 44; I 75, 22 *C.*) 17 Sap. 7, 21—26 21 Gen. 2, 9

2 illos *V'* edem *P'* aedem *P* aeden *M* (n *ex* m) eadem *A* eaden *V'* eden *D* (*in ras*) *cet.* 3 hęc *P m2 C'* hec *P'* hoc *P m1 cet.* igitur *AD* igitur sanctorum *cet.* ligna *A m2 BD* flumina *C'* (*del. m2 et s. scr.* ligna) lumina *A m1 R* (*s.* ligna) *cet.* 4 profluo *BP'* 5 spiritu *MP'* 9 iam *APV* etiam *M* (et *s. u.*) *cet.* 14 exhorta *P* 17 solomon *M* salemon *V'* (*in quo* salemon dixit) salomon *cet.* quia] qui *A* (e *s.* i *m2*) 19 emanatio *ed. Paris. a. 1661* 22 ad *pr. om. A et* (*in quo* aspectu) *D* et *pr. om. MBP'* ad aescam bonum *M*

in paradiso et lignum scientiae boni et mali. postea uidebimus utrum et hoc lignum speciosum ad aspectum et bonum ad escam fuerit sicut cetera. eo enim loco hoc oportunius disputabitur, quo hominem ex hoc gustantem inuenimus esse deceptum. interim nihil habemus, quod nunc reprehendere debeamus, etsi rationem scire non possumus. neque enim in hac creatura mundi, si qua nobis difficilia in- E
tellectu uidentur et inconprehensibilia ingenio nostro, temerario quodam debemus condemnare iudicio, ut creaturam serpentium uenenatique alicuius animantis, quippe homines qua ratione singula quaeque sint facta intellegere adhuc et scire non possumus. sic ergo et in scripturis diuinis non facile reprehendamus aliquid quod intellegere non possumus; sunt enim plurima quae non nostro ingenio metienda sunt, sed ex altitudine diuinae dispositionis et uerbi sunt aestimanda. F

8 pone enim, sine praeiudicio tamen adsertionis futurae, ideo tibi hoc lignum de scientia boni et mali displicere, quia posteaquam gustauerunt ex eo homines, intellexerunt esse se nudos: attamen ad consummationem diuinae operationis dicam tibi et hoc lignum in paradiso exortum et ideo a deo esse permissum, ut possimus supereminentiam boni scire. quomodo enim, si non esset scientia boni et mali, inter bonum et 148 A
malum discretionem aliquam disceremus? nam neque quod malum erat malum iudicaremus esse, nisi esset scientia boni — scientia autem boni esse non posset, nisi esset et bonum — neque rursus quod bonum erat sciremus bonum esse, nisi

18 Gen. 3, 7

1 et *pr. om. M* 2 uidebimus *V* (bi *s. u.*) uideamus (a *s. u.*) *PD* uidemus *AP'* et *s. u. M* 3 et *om. M* enim *A* (e *s. u.*) loci *M* 4 gustantem *APVM* gustantem ligno *B* (ligno *in mg.*) *cet.* 6 possimus *P* (v *s.* i *m2*) *C'* 7 creatura est *P* (est *exp.*) *C* (est *eras.*) 9 condempnare *APBP'C'V' et* (p *s. u. m2*) *C* 11 intellegere (re *s. u.*) *A* 13 *inde a* reprehendamus *usque ad (c. 7 s. 35)* insufflatio, fructus *omnia interciderunt in AD. desunt in A folia decem* 14 mentienda *P* 18 se esse *BC'P''* 25 bonum] malum *M* mali *P'* scientia mali *B* 26 rursum *SB*

esset scientia mali. cape exemplum de ipsa condicione humani corporis. nempe habet et amaritudinem quandam fellis, quae si in commune prospicias, ad salutem hominis utilis inuenitur. B ergo et quod malum putamus plerumque non per omnia malum est, sed in commune utile. nam sicut fel in parte est corporis et tamen ad totius utilitatem corporis prodest, ita utilitati omnium profuturam sciens deus scientiam boni et mali in parte constituit, ut in commune prodesset.

9 denique serpentem in paradiso inuenis utique non sine dei uoluntate generatum. in serpentis autem figura diabolus est; fuisse enim diabolum in paradiso etiam Ezechiel propheta C docet, qui dicit super principem Tyri: in uoluptate inquit paradisi factus es; principem Tyri autem in figura accipimus diaboli. numquid et hinc accusabimus deum, quia thensauros eius altitudinis et scientiae absconditos in Christo et occultos conprehendere non possumus, nisi quos ipse reuelare dignatus est? reuelauit tamen, ut sciamus etiam diaboli malitiam ad salutem prodesse hominibus, non quod diabolus prodesse uelit, sed quod malitiam eius etiam repugnantis D conuertit nobis dominus ad salutem. denique huius malitia Iob sancti uiri fecit esse uirtutem et patientiam clariorem. huius malitia iustitiam eius exercuit, ut certaret et uinceret et uictoriam corona sequeretur; nemo enim nisi qui legitime certauerit coronatur. Ioseph quoque castimonia numquam ad

12 Ezech. 28, 13 23 II Tim. 2, 5 24 Gen. 39, 7 sqq.

3 communem *PVC* 7 utilitatem *RV'* utilitati* *S* 8 constituit** *P* (i *alt. s. u. m2*, us *eras.*) constitutus *V* ut *s. u. m2 V* *post* cō-mune *add.* sicut uoluit ipse ds̄ *B* 11 iezechiel *P'C'* et hiezechiel *M* 12 principe *BC' et* (-ē *m2*) *P'* uoluntate *PC et* (p *s.* n) *M* 13 est *MCP''* autem tyri *M*, autem *om. SBP^x* 14 ergo numquid *N* accusauimus *PV* dūm *BP'* dūm dn̄ nrm̄ *M* 15 thesauros *libri* et (*ex* sed) *P* sed *VC*, et *om. MP^x* 17 reuelabit *M* etiam *om. BP^x*, *in mg. S* 18 quod (d *s. u. m2*) *RP^x* quo *SV'* 19 repugnantis (i *ex* e) *PRV* repugnantes *V'* repugnantē *P''* 20 nobis *P* (bi *m2 in ras.*) 21 patientiam] sapientiam *RV'* 22 exhercuit *R* et] ut *SP'* 24 coronabitur *C*

nostri memoriam peruenisset, nisi mulier domini eius contubernalis ignitis diaboli spiculis incitata temptasset eius E affectum, nisi postremo affectasset eius interitum, quo clarior esset castimonia uiri, qui mortem pro castitate contempserit. uis scire consilium dei? nempe diabolo auctore neces uidentur iustis hominibus praeparari, exerceri quoque parricidia filiorum. attamen dominus Abraham etiam hac arte temptauit, ut immolari sibi filium ab eodem postularet. qua temptatione Abraham fidelis est domino conprobatus, quod a deuotionis obsequio nec dilecti filii miseratione reuocatus est. ita ergo et lignum F scientiae boni et mali in paradiso, quod erat speciosum ad uisum et bonum ad escam specie uidebatur; non enim usu bonum ad escam erat, quoniam esca eius uidetur hominibus obfuisse. ergo est quod singulis noceat, in commune prosit. ut Iudae nocuit diabolus, sed praeter illum omnes apostolos coronauit, qui malitiae eius temptamenta uicerunt.

10 Itaque neque dubitandum neque reprehendendum quod in 149 A paradiso diabolus erat, quandoquidem occludere sanctis non potuit iter, ne quis ascenderet; neque enim iustis habitationem incolatus tamquam possessor eripuit. esto enim ut aliquos desides atque uitiosos ab incolatu supernae possessionis auerterit: illud multo augustius multoque pulchrius, quod sanctorum orationibus excludetur, cum conpletum fuerit illud: uidebam Satanan sicut fulgur de caelo cadentem. B ergo non metuamus eum, qui eo usque infirmus est, ut et ipse casurus in terram sit. accepit quidem temptandi licentiam, sed non accepit copiam subruendi, nisi sua

6 Gen. 22, 1 sq. 15 Luc. 22, 3 24 Luc. 10, 18

3 affectasset *m2 ex* affectos (*uel* affectus) sed *P* 5 necesse *R* (se *eras.*) 7 etiam abraham hac *N* abraham hac etiam *C* parte *S* 10 est *om. M*, sit reuocatus *SBP''* 12 uisum (i *s. u.*) *PM* usum *VC'V'* usu] uisu *RM* uisum *SBP''* 13 uideretur *SB* 19 iustis *P* (v *s.* i *alt.*, *sed eras.*) 22 auerterit *P* (-et *corr.*) angustius *C et* (u *s.* n *m2*) *M*, (u *m2 ex* n) *S* 23 excluditur *N* 24 satan *R* satanam *MS* 25 est *s. u. m2 M* 26 in terram casurus sit *P'C'* casurus sit in terram *B* 27 subuertendi *RMV'* nisi qui sua *M*

sponte labatur infirmus affectus, qui sibi auxilium non norit
accersire. et ideo qua fraude temptauerit primum hominem
quidue in homine putauerit esse temptandum, quo ordine,
11 qua arte cognoscere opus est, ut cauere possimus. plerique C
tamen, qui uolunt in paradiso diabolum non fuisse, licet
in caelo adstantem cum angelis legerimus, ne in isto
sermone uideantur offendi, secundum suam accipiant uolun-
tatem interpretationem istius lectionis. namque ante nos fuit
qui per uoluptatem et sensum praeuaricationem ab homine
memorauerit esse commissam, in specie serpentis figuram
accipiens delectationis, in figura mulieris sensum animi mentis-
que constituens, quam αἴσθησιν uocant Graeci, decepto autem
sensu praeuaricatricem secundum historiam mentem adseruit, D
quam Graeci νοῦν uocant. recte igitur in Graeco νοῦς uiri
figuram accepit, αἴσθησις mulieris. unde et quidam Adam νοῦν
terrenum interpretati sunt. dominus autem uirgines illas in
euangelio accensis facibus uel extinctis expectantes sponsi ad-
uentum pro sensibus uel integris sapientium uel corruptis
insipientium posuit. nam si Eua, hoc est sensus primae
mulieris accensas habuisset faces, numquam praeuaricationis

6 Zach. 3, 1   8 Philo de opif. mundi 59 (40, 2; I 57, 12 *C*) 15 Philo Legg. alleg. I 29 (62, 2; I 85, 2 *C*.)   16 Matth. 25, 1 sqq.

1 labetur *M*   infirmus labatur *B*   effectus *M*   2 accersire (-ere *m2*) *P* arcessere *RVM* cessere *V'*   3 hominem *SB et* (in *om*) *V'* 6 in *om. M*   cum angelis astantem *BP'*   in isto *PVCC'P''* nostro *RMV'* nostro isto *SBP'*   8 huius *B*   lectionis *M* (ec *ex* ocu) locutionis (*s.* leccionis) *C'*   namque ante nos fuit (que a. n. fuit *in ras.*) *P* 9 uoluptatem *Costerius* uoluntatem *libri*   10 memorauerit esse commissam (erit ... mis *in ras.*) *P*   12 AICΘECIN *M* ECΘEIN *S* (E *pr. in ras.*) aesthesin *P* esthesin *V* aestesin *RP'* ethesin *B* estesin *cet.*   deceptā *C* deceptum *SBP' et* (ū *ex* o) *C'*   13 sensum *SBP'C'* ịṇ sensu *M* 14 NOYN *PV* noyn *RV'* no . . *M* (*duae litt. euanidae*) no*in *C* (n *eras.*) noym *P'C''* noum *cet.*   NOYC *PV* NOYC *M* noyſ *RCC'P'V'* NOUC *S* NOVſ *B*   15 accipit *PVC'*   AICΘECIC *M* ECΘECIC *S* (E *pr. in ras.*) aesthesis *P* esthesis *V* ethesis *B* ẹstesis *P'* estesis *CC'* et ẹstesis (estesis *V'*) *RV'*   NOYN *PVMC* noyn *RC'V'* NOUM *S* noym *P'* noum *B* 17 exstinctis (extinctis *P'*) (ex *s. u. m2*) *SP'*   20 fac*es *P* (i *eras.*)

suae nos criniculis inplicasset neque ex illa uirtutis inmor- E
talitate cecidisset.
3, 12 Est ergo paradisus terra quaedam fertilis, hoc est anima
fecunda, in Edem plantata, hoc est in uoluptate quadam uel
exercitata terra, in qua animae sit delectatio. est etiam νοῦς F
tamquam Adam, est et sensus tamquam Eua. ac ne haberes quod
ad infirmum retorqueres naturae uel ad obnoxiam in tolerandis
periculis condicionem, considera quae habeat anima ista sub-
13 sidia. erat fons qui inrigaret paradisum. qui fons nisi dominus
Iesus Christus, fons uitae aeternae sicut pater? quia scriptum
est: quoniam apud te fons uitae, denique: flumina 150
de uentre eius fluent aquae uiuae. et fons legitur et
fluuius legitur, qui inrigat paradisi lignum fructuosum, quod
ferat fructum in uitam aeternam. hic ergo fons, sicut legisti —
fons enim procedit inquit ex Edem, id est: in anima tua
fons est, unde et Solomon ait: bibe aquam de tuis uasis
et de puteorum tuorum fontibus — hic est fons, qui pro-
cedit ex illa exercitata et plena uoluptatis anima, hic fons, qui
inrigat paradisum, hoc est uirtutes animae eminentissimo merito B
14 pullulantes. et diuiditur inquit fons in quattuor initia.
nomen est uni Phison; hic est qui circuit omnem

4 Philo Legg. alleg. I 14 (52, 25; I 72, 14 *C*) 9 Gen. 2, 10 11 Psalm. XXXV 10 Ioh. 7, 38, cf. Esai. 58, 11 (44, 3) 15 Gen. 2, 10 16 Prouerb. 5, 15 20 Gen. 2, 10—14

1 inplicasset *P* (n *ex* m) *V'* implicasset *cet.* inmortalitatem *R* (m *alt. eras.*) 4 aedem *PMP'* aeden *RV* e*den *S* eden *cet.* 5 animae *ex* anima *P* ΝΟΥΣ *PVC'* ΝΟyC *M* noyſ *RCP'V'* NOUS *S* nous *B* 7 uelut (*om.* ad) *PVCC''* uel ad *cet.; fort.* uel obnoxiam *scribendum; nam* uel *et* uelut *saepe confunduntur* 9 nisi *om. RV'* 10 sicut et *N* 11 te est *BC' et* est (*s. u. m2*) *P'* fons est *V* flumina *om. B, in mg. m2 S*, denique flumina *om. P'* 14 ferat *P* (t *s. u.*) 15 inquit *om. MP'* inquit procedit *B* edem *S* aedem *PVMP'* aeden *R* eden *cet.* 16 salomon *libri* 17 de *om. R*, a *MV'* hic est fons *om. RV'* 18 uoluntatis *M* (p *s.* n) *S* hic est *P'* 19 uirtutis *P* (-es *corr.*) *V* uirtus *R* 20 pullulantes *VM* pullulantis *S* (ti *in ras.*) *cet.* hic fons *N* 21 phison *Uindob. 779* fison (fyson *C''*) *cet. semper*

terram Euilat, ubi est aurum. terrae autem illius aurum bonum est, ubi est carbunculus et lapis prasinus. et nomen secundo Geon; hic est qui circuit omnem Aethiopiam. et flumen tertium Tigris; hic est qui uadit contra Assyrios. et flumen quartum est Euphrates. haec igitur quattuor sunt flumina, hoc est Phison — secundum Hebraeos Phison dicitur, Ganges autem secundum Graecos —, qui fluit contra Indiam. Geon autem C Nilus, qui circuit terram Aegypti uel Aethiopiam. Mesopotamia autem dicitur, quod Tigris et Euphrates incluserint eam, eo quod inter duo haec flumina constituta sit, quod etiam longe positis nomen ipsum et opinio communis expressit. sed quemadmodum fons dicitur sapientia dei? fons enim est secundum euangelium dicens: si quis sitit, ueniat ad me et bibat, fons est et secundum prophetam, qui ait: uenite et edite de meis panibus et bibite uinum, quod miscui D uobis. sicut ergo fons uitae est sapientia, fons gratiae spiritalis, ita fons uirtutum est ceterarum, quae nos ad aeternae cursum dirigunt uitae. ex hac igitur anima, quae culta est, non ex ea quae inculta fons iste procedit, ut inriget paradisum, hoc est quaedam diuersarum frutecta uirtutum, quarum sunt quattuor initia, in quae sapientia ista diuiditur. quae sunt quattuor initia uirtutum nisi unum prudentiae, aliud temperantiae, tertium fortitudinis, quartum iustitiae? quae E etiam sapientes istius mundi ex nostris adsumpta in suorum scripta librorum transtulerunt. itaque sicut fons sapientia est,

14 Ioh. 7, 37 15 Prouerb. 9, 5 22 Philo Legg. alleg. I 19 (56, 9; I 77, 12 *C.*) Quaest. I 12

1 terrae *P* (r *alt. s. u.*) 2 ibi (*om.* est) *M* carbonculus *R* (v *s.* o) 3 secundo *R* (o *ex* um) secundi *SP'P''V'* scľi *B* gion *RP''* gyon *C'* 4 ethyopiam *R* aethyopiam *P'* 5 assirios *PVC* 6 eufrates *libri semper* 9 ethyopiam *R* (o *s. u.*) 10 quo *PC'* 13 dei *om. RV'* 14 dicens *om. R* 21 quae iam *P* frugụṃ tecta *R* (um *exp. m2*) frugum techa *V'* fructuum tecta *M* 22 quae *pr.*] qua *PRCC'* 24 fortitudinis] uirtutis *RV'* 26 transtulere *N* sapientia est *scripsi*, sapientia *Cohn* sapientiae *libri*

ita etiam flumina ista quattuor quaedam ex illo fonte manantia sunt fluenta uirtutum.

15 Phison igitur prudentia est et ideo habet bonum aurum, splendidum carbunculum et prasinum lapidem. aurum enim pro inuentis prudentibus frequenter accipimus, unde et dominus per prophetam ait: dedi illis aurum et argentum et F
Dauid de prudentibus dicit: si dormiatis inter medios cleros, pinnae columbae deargentatae et posteriora eius in specie auri, eo quod ueteri et nouo qui inhaeserit testamento in ipsa secreta sapientiae dei disputationis possit ubertate procedere. hoc ergo bonum aurum dicere ⟨licet⟩, non monetale, quod corruptibile ac terrenum est. habet etiam splendidum, inquit, carbunculum, in quo quidam animae 151 A
nostrae uiuit igniculus. habet et prasinum lapidem, qui uiride quiddam atque uitale coloris sui specie ostentare uideatur. uirent enim arbusta quae uiuunt, arescunt contra quaecumque moriuntur; uiret terra, dum floret, uirent et semina, dum prorumpunt. et bene primo loco hic fluuius positus est Phison, qui secundum Hebraeos Pheoyson dicitur, hoc est 'oris mutatio', quoniam non unam gentem circumfluit, sed etiam per Lydiam fluit. non enim angusta quaedam, sed diues utilitatum pru- B

3 Philo Legg. alleg. I 19 (56, 35; I 78, 9 *C.*) Quaest. I 12 4 Philo Legg. alleg. I 25 (59, 17; I 81, 14 *C.*) 6 Oseae 2, 8 7 Psalm. LXVII 14 19 Philo Legg. alleg. I 24 (58, 33; I 80, 19 *C.*)

1 *uerba* quattuor... *usque ad* nuncupatur *(p. 276, 15) desunt in S; intercidit folium* 2 fluenta] flumina *P* 4 et splendidum *N* 5 accepimus *VC' et (corr.) PM* 6 illi *tacite Maurini* 8 pinnae *M* pennae *cet.* posteriora dorsi eius *BP'* 9 qui inhaeserit] quiesceret *R* qui haeserit *V'* 11 dicere ⟨licet⟩ *scripsi* diceret *PRVCC'* dicere et *V'* dicit et *B* decorum et *M* decorum *P'* 12 non *s. u. R, om. cet.* quod non corruptibile *MP'* ac terrenum *PVCC'* atque terrenum *RP'V'* et terrenum *B* sed quod aeternum *M* non est *B* 14 igniculis (v *s.* i *tert.*) *PV* prassinum *P* 15 species *R* (s *alt. eras.*) speciem (m *eras.*) *P'* uideatur *R* (a *s. u.*) 18 primo hic loco *P'* phison *om. M* 19 feoyson *PCC'* feoson *V* fison *cet.* motio *M* 20 quoniam *PV* qui *cet.* non *om. P* liziam *R* ligiam *V'*, Indiam *ed. Rom., recte puto*

dentia est, quae pluribus prosit. ideo prima, ut si quis de paradiso fuerit egressus, uelut quoddam eum prudentiae flumen excipiat, ne cito possit arescere, sed per hanc ad paradisum facile reuertatur. hic fluuius multis hominibus frequentatur pulchritudinemque et fertilitatem maximam habere perhibetur. et ideo prudentia in specie huius accipitur, quae plurimos fructus adtulit in domini salutaris aduentu. atque in C extrema terrarum fluit, quia per sapientiam omnes homines sunt redempti. unde et dictum est: in omnem terram exiuit sonus eorum et in fines orbis terrae uerba eorum.

16 secundus est fluuius Geon, iuxta quem lex lata est Istrahelitis, cum essent in Aegypto constituti, ut ex Aegypto recederent et succincti lumbos ederent agnum, quod insigne est temperantiae; castos enim et sanctificatos oportet domini pascha celebrare. et ideo iuxta istum fluuium legitima primo D obseruantia constituta est, quia significat nomen hoc quendam terrae hiatum. sicut igitur terram et quaecumque uel purgamenta uel sordes in ea sunt hiatus absorbet, ita castitas omnes corporis passiones abolere consueuit meritoque ibi primum obseruantiae constitutio, quia per legem absorbetur carnale peccatum. bene ergo Geon, in quo figura est castitatis, circumire terram Aethiopiam dicitur, ut abluat

9 Psalm. XVIII 5 12 Exod. 12, 11 16 Philo Quaest. I 12

1 primum *RV'* de] e *M* 3 excipiet *RV'* ne cito *BP'* nec cito *RV'* nece (*om.* cito) *M* nec ita *cet.* hunc *RV'* 4 a multis *BP'C'* 7 saluatoris *M* 9 et *om.* *RC''V'* 11 est *pr. om.* *RP'V'* gion *R* lex lata est *PVMCC' et P'* (*in quo s.* lata *scriptum est* hoc ē data) lex data est *V* data est lex *B* data est terra *R* data est *V'* ishraheliticis *B et Monac. 2549* israhelitis *cet.* (h *s. u. C''*) 14 domini *om. B* 15 pasca *BCV'* pascha *C'* (h *s. u.*) 16 est constituta *V* hoc nomen *MBP'* 17 terram] terra *PVV'* 18 frondes *C* (*s. u. m2* al sordes) *cet.* eo *PV* obsorbet *R* 19 omnis *BP''* passiones corporis *P'* (⁄. *eras.*) 20 constitutio est *R* absorbeatur *V* (a *alt. eras.*) obseruatur *R* carnale absorbetur *B* 21 bene *P* (ne *s. u. m2*) gion *R* in *om. RV'* qui *V'* figurata (ta *s. u.*) est castitas *R* 22 circuire *RMBCC' et* (u *ex* ū) *P''* aethiopicam *P''* (c *eras.*) aethyopiam *P'* ethyopiae *R* ethiopiae *V'*

corpus abiectum et carnis uilissimae restinguat incendium; E
Aethiopia enim abiecta et uilis Latina interpretatione signatur.
quid autem abiectius nostro corpore, quid tam Aethiopiae
simile, quod etiam nigrum est quibusdam tenebris peccatorum?
17 tertius est fluuius Tigris, qui uadit contra Assyrios, ad
quem praeuaricator Istrahel captiuus est ductus. hic fluuius
dicitur uelocior esse omnibus, quem incolunt Assyrii, hoc
est dirigentes; hoc enim significat interpretatio. ergo qui-
cumque fortitudine animi praeuaricantia corporis uitia captiua- F
uerit dirigens ad superna, iste huius fluminis similis aestimatur.
et ideo etiam fortitudo de illo qui est in paradiso fonte emanàt.
fortitudo autem quodam cursu rapido obstantia quaeque trans-
uerberat nec aliquibus cursus eius impedimentorum haeret ob-
18 staculis. quartus est fluuius Euphrates, qui latine fecunditas
atque abundantia fructuum nuncupatur praeferens quoddam
insigne iustitiae, quae omnem pascit animam. nulla enim abun-
dantiores uidetur fructus habere uirtus quam aequitas atque 152 A
iustitia, quae magis aliis quam sibi prodest et utilitates suas
neglegit communia emolumenta praeponens. plerique Euphratem
ἀπὸ τοῦ εὐφραίνεσθαι dictum putant, hoc est a laetando, eo quod

2 Philo Legg. alleg. I 21 (57, 17; I 79, 4 *C.*) 7 Philo Legg. alleg. I 21 (57, 25; I 79, 9 *C.*) 9 Philo Quaest. I 12 14 Philo Legg. alleg. I 23 (58, 15; I 80, 6 *C.*) Quaest. I 12 20 Philo Legg. alleg. I 23 (58, 17; I 80, 7 *C.*)

1 uilissimę *R* (ę *ex* i) restringuat *C et* (r *alt. s. u. m2*) *C'* incendia *M* (n *alt. s. u.*) 2 aethyopia *RP'* Latina *om. RV'* 3 aethyopiae *RP'* 5 fluuius est *C* 6 israhel *PP'C* isrł *cet.* captus *P* 7 ducitur *P* (i *s.* u *pr. m2*) uelocior dicitur *B* 9 uitalia (uitia *corr. R*) *om.* praeuaricantia corporis *RV'* captiuauerint *PV* 10 aestimantur *V* (n *eras.*) 11 dī fonte *C* demanat *RV'* dimanat *M* dei manat *BP'* 12 obstantia *om. R*, *ex* obseruantia *P'* 15 fructuum *om. RV'* 18 et *RSBP'* ut *V'*, *om. cet.* 19 eufratem *S* (m *eras.*) eufratē *C'* eufrate *PV* eufraten *C* (n *m2*) *cet.* 20 AΠOTOYЄYΦPЄNЄCΘAI *BC'* *et* (-NЄΘAI, Є *s. u.*) *C* aΠOTOÝЄÝΦpeNeCTAI *P'* ΔIOYTOYЄYΦPENЄCЄAI *P* ΔIOYIOYeYΦPENЄCΘAI *V* OYΓOCЄY-ΦPAINЄTЄAI *M* amatossefoenistae *R* amatossefenistę *V'*, *in S uersus unus uacuus relictus est* est ad *P* (d *eras.*) *et* (*in quibus* laetandum) *RMV'*, *fort.* ab laetando *scribendum*

hominum genus nullo magis quam iustitia et aequitate laetetur. causam autem cur ceteri qua commeant fluuii describantur, regiones locorum qua Euphrates commeat non describantur, illam accipimus, quia aqua eius uitalis adseritur B et quae foueat atque augeat. unde Auxen eum Hebraeorum et Assyriorum prudentes dixerunt, contra autem fertur esse aqua aliorum fluminum, deinde quia ubi prudentia ibi et malitia, ubi fortitudo ibi iracundia, ubi temperantia ibi intemperantia plerumque est et alia uitia, ubi autem iustitia ibi concordia uirtutum est ceterarum. ideo non ex locis qua fluit, hoc est non ex parte cognoscitur; non enim pars est iustitia, sed quasi mater est omnium. in his ergo fluminibus C quattuor uirtutes principales quattuor exprimuntur, quae ueluti mundi istius incluserunt tempora.

19 Primum igitur tempus ex mundi principio usque ad diluuium prudentiae fuit, quo in tempore iusti numerantur Abel a domino <sic> dictus et Enos, hoc est homo ad imaginem dei factus, qui sperauit inuocare nomen domini dei, et Enoch, qui dicitur latine 'dei gratia', raptus ad caelum, et Noe, qui et ipse iustus et quaedam requietis directio. D

5 Philo Quaest. I 13 15 Philo de Abrah. 9 et 11 (II 8, 16 et 9, 11) 16 Matth. 23, 35 17 Gen. 4, 26 Philo de praem. et poen. 2 (410, 31) 19 Gen. 5, 24 Philo de post. Cain. 11 et 12 (232, 40 et 233, 33) 20 Gen. 6, 9 Philo Legg. alleg. III 24 (102, 22; I 129, 22 *C.*)

1 omnium *V* laetatur *BP'* 2 quā *B* (*corr.* qua) *V'* quas *M* describuntur *RSBCC'* 3 quae *R* (qua *corr.*) *VSV'* quam *M* describantur *R* describatur *MSC* 4 accepimus *V*, *fort. recte* 5 inde *SB* eum] eo *RV'* 8 ibi *pr.*] ibi et *RP'* ibi *alt.*] ibi et *P'* 9 est *RMSBCC'V' et m2 V*, *om. P'*, esse *P et m1 V* et *scripsi* aut *RSBP'CC'V'* ut *M*, *om. PV* sunt uitia *SBP'CC'* 11 pars est *R* (est *ex* et) *M* (*ex* per sese) *SBP'V'* per sese *PV* pars est per sese *CC'* 12 est *om. P'* 17 dn̄o *RV'* dō *cet.* sic *addidi*, iustus α dictus μα dicens *libri; sed fortasse lacuna adfectus est hic locus. certe Ambrosius scribere potuit* qui eum sic nominauit dicens: Ἄβελ τοῦ δικαίου henos *RV' et* (h *s. u.*) *P'* 18 inuocare *om. P* 19 enoc *VM* enoch *C* (h *s. u. m2*) 20 requiei *P'* (*ex* requietis) requietis ei *R* requies *V'* requies bonis *M*

20 secundum tempus est Abraham et Isaac et Iacob reliquo-
rumque numerus patriarcharum, in quibus casta et pura
quaedam temperantia religionis effulsit. inmaculatus enim
Isaac per repromissionem Abrahae datus filius, non tam cor-
poralis partus quam diuinae munus praeferens indulgentiae,
in quo uere inmaculati figura praecessit, ut apostolus docet
dicens quia Abrahae dictae sunt repromissiones et
semini eius. non dicit: et seminibus tamquam in E
multis, sed sicut in uno: et semini tuo, qui est
21 Christus. tertium tempus est in Moysi lege et ceteris pro-
phetis. deficiet enim me tempus enarrando de Gedeon
Barac Sampso, [Salomone] Dauid et Samuel et
ceteris prophetis, Anania Azaria Misael Daniel
Helia Helisaeo, qui per fidem deuicerunt regna,
operati sunt iustitiam, perfecerunt repromis-
siones, obstruxerunt ora leonum, extinxerunt uir-
tutem ignis, effugerunt acies gladii, eualuerunt
de infirmitate, fortes fuerunt in bello, castra F
ceperunt exterorum. non inmerito igitur in his species
fortitudinis est. secti enim sunt, sicut infra habes, temp-
tati, in mactatione gladii mortui. circumierunt

7 Galat. 3, 16 11 Hebr. 11, 32—34 20 Hebr. 11, 37 sq.

1 est *CC'*, *om.* *V'*, et *R* (*s. u. m2*) *cet.* 4 isac *M* repromissionem *V* (pro *s. u. m2*) datus est (est *s. u.*) *M* tam *s. u. M*, tam** *R* corporis *B* 5 paștus *P* (r *s.* ș *m2*) praeferens munus *B* 7 promissiones *CC'* 8 et *om. PV*, ex *B* 9 qui] id *B* 10 moysen *RV'* moyse *M* lege *om. RMV'* in ceteris *RBV'* 11 enim *om. RV'* enarrandi *SBP'CC'* enarrando quando *RV'* 12 barach *RMBP'* bara *V* arac *C*, *om.* *C''* sampso *PVM* sampson *V'* (p *s. u.*) samson *RSB* sanson *CC'P''* salomone *P''* (a *ex* o) *cet.*, *seclusi* et *pr. om. B* samuel *PVBCC'* samuhel *cet.* 13 misahel *MSP'* et misahel *RV'* danihel *RMSP'V''* et daniel *B* 14 elia *PVC* et heliseo *RBC'V'* eliseo *PVC* 15 perceperunt *SBP''* 16 obstruxerunt *P* (r *pr. s. u. m2*, s *s.* x *m2*) 17 effugarunt *R* (a *ex* e *m2*) *BP'* conualuerunt *RP''* p̄ualuerunt *M* ualuerunt *V'* 18 infirmitate sua *MP''* 19 coeperunt *RMP''* cęperunt *B* uerterunt *S* (*in mg. m1* ceperunt) *P''* 21 circuierunt *MBC*

in caprinis pellibus, egentes, angustati et doloribus adflicti, quorum meritis non erat dignus orbis, in solitudinibus errantes, in montibus et in speluncis et in foueis terrae. recte igitur in his speciem fortitudinis conlocamus.

22 Secundum euangelium autem digna est figura iustitiae,
quia uirtus est in salutem omni credenti. denique ipse 153 A
dominus ait: sine nos implere omnem iustitiam, quae quidem parens ceterarum est fecunda uirtutum, quamuis in quo aliqua harum quas diximus principalis est uirtus, in eo etiam ceterae praesto sint, quia ipsae sibi sunt conexae concretaeque uirtutes. nam utique Abel iustus et fortissimus ac patientissimus Abraham et prudentissimi prophetae et Moyses eruditus in omni sapientia Aegyptiorum maiorem honestatem
aestimauit Aegypti thensauris obprobrium Christi. et quis sapien- B
tior quam Danihel? Solomon quoque sapientiam poposcit et meruit. dictum est ergo de quattuor uirtutum fluminibus, quorum potus est utilis. et quia Phison aurum bonum terrae et carbunculum et lapidem prasinum habere dictus est, hoc quoque

23 quale sit consideremus. uidetur enim nobis tamquam aurum bonum Enos, qui prudenter dei nomen scire desiderauit. Enoch
autem, qui translatus est et mortem non uidit, carbunculus C
quidam est lapis boni odoris, quem operibus suis sanctus Enoch deo detulit gratiam quandam factis et moribus spirans. Noe uero tamquam prasinus lapis uitalem colorem praetulit, si-

7 Rom. 1, 16 8 Matth. 3, 15 16 Reg. III 3, 8 sqq. 20 cf. Philo Legg. alleg. I 25 et 26 (59 et 60; I 82 *C.*) 21 Gen. 4, 26; 5, 24

1 angustiati *C et* (i *pr. s. u. m2*) *MP'* 8 *post* sine *add.* modo sic enim decet *B* (*in quo* enim nunc, n *tert. s. u.*) *SP' et C* (*qui om.* nos) *C''* (*in quo* nos decet) omnem *om. RV'* 9 quamuis *R* (m *ex* s *m2*) *M* quasuis *V'* quadamuis *P* (uis *in ras.*) *V*, *om. C''*, quadam ui *cet.* 11 sint *PV* sunt *cet.* 12 namque *B* utique et *RSV' et* (etiam *m1 s.* utique) *P'* utique etiam *M* 13 profetae *PV* 15 thesauris *libri* 16 daniel *C* salomon *libri* 20 qualis *M* (e *s.* iș) *R* 21 enoch *C* (h *s. u. m2*) enoc *M* 23 quidem *R* odoris q; moribus *R* 24 cum deo *SBP'*

quidem diluuii tempore solus uelut ad futurae constitutionis uitale semen in illa arca est reseruatus. ergo bene paradisus, qui pluribus fluminibus inrigatur, secundum orientem, non contra orientem, hoc est secundum illum orientem, cui nomen est oriens, id est secundum Christum, qui iubar quoddam D aeternae lucis effudit, et est in Edem, hoc est in uoluptate.

4, 24 *Et adprehendit deus hominem, quem fecit, et posuit eum in paradiso operari et custodire.* uides E quoniam qui erat adprehenditur; erat autem in terra plasmationis suae. adprehendit ergo eum uirtus dei inspirans processus et incrementa uirtutis. denique in paradiso eum conlocauit, ut scias adprehensum quasi adflatum diuina esse uirtute. quo loci illud aduerte quia extra paradisum uir factus est et mulier intra paradisum, ut aduertas quod non loci, non generis nobilitate, sed uirtute unusquisque gratiam sibi conparat. denique extra paradisum factus, hoc est in inferiore F loco uir melior inuenitur et illa quae in meliore loco hoc est in paradiso facta est inferior repperitur; mulier enim prior decepta est et uirum ipsa decepit. unde apostolus Petrus subiectas fortiori uaso mulieres sanctas uiris suis uelut dominis oboedire memorauit. et Paulus ait quia *Adam non est seductus, mulier autem seducta in praeuaricatione fuit.* deinde contuendum quia nemo debet sibi facile praesumere. nam ecce illa quae in adiumentum facta est uiro praesidio uirili indiget, quia uir caput est mulieris, ille autem

5 Matth. 24, 27 7 Gen. 2, 15 19 I Petr. 3, 1 et 7 21 I Tim. 2, 14 24 Gen. 2, 18 25 I Cor. 11, 3

1 adfuturae *RSBP'* acfuturae *P* afuturae *V* (i *s.* a *pr.*) *MV'* affuturae *CC'* 2 uitalis *PSCC' et* (le *m2 s.* lis) *R* 3 orientem est *B* 4 *post* orientem *in mg. m1 add.* plantatus est *M* 6 aedem *MS et* (aeden *corr.*) *PP'* aeden *R* (*in ras.*) *V* eden *cet.* 10 inspirans *PVCC'* spirans *cet.* 12 adflatu *R* diuinę seruitutis *R* diuine seruituti *V'* 13 loci (o *s.* i) *P* loco *SBC'P'* 16 inferiori *MP''* inferiore *in ras. P'* 17 in *om. B* meliori *SBP'P''V'* 18 facta est *om. RV'* 20 uasi *R* (i *ex* o, *s.* o *m2*) *P'* (i *ex* o *m2*) uase (se *in ras. m. rec.*) *C'* sca**s *P* (ta *eras.*) scatas *V* (ta *del.*) 24 facta ... adiumentum *om. B* 25 uirili] uiri *SP'*

qui adiumentum uxoris habiturum se esse credebat lapsus
est per uxorem. unde nemo debet facile alteri se credere 154 A
nisi cuius uirtutem probarit nec adrogare sibi qui se pro
auxilio putarit adscitum, sed magis si inuenerit fortiorem,
cui se putabat esse praesidio, ab ipso gratiam mutuetur,
sicut et uiros mulieribus honorem inpertire apostolus praecipit
Petrus dicens: uiri similiter cohabitantes secundum
scientiam tamquam infirmiori uaso muliebri
inpertientes honorem tamquam coheredi gratiae
25 uitae, uti ne inpediantur orationes uestrae. ergo B
positus est in paradiso uir, facta est in paradiso mulier.
sed etiam tunc priusquam a serpente mulier deciperetur,
habuit uiri gratiam, quoniam de uiro sumpta est, licet
hoc sacramentum magnum sit, sicut apostolus dixit, et ideo
causam uitae ex eo traxit. ideoque de uiro tantum scriptura
dixit quia posuit eum in paradiso operari et custodire.
non idem est operari et custodire; in opere enim quidam
uirtutis processus est, in custodia quaedam consummatio operis C
deprehenditur, eo quod quasi consummata custodiat. haec
duo ab homine requiruntur, ut et operibus noua quaerat et
parta custodiat, quod est generale. Philon autem, quoniam
spiritalia Iudaico non capiebat affectu, intra moralia se tenuit,
ut diceret haec duo quaeri, opera in agro, custodiam domus.

7 I Petr. 3, 7 14 Ephes. 5. 32 21 Philo Quaest. I 14; cf. Legg. alleg. I 28 (61, 30; I 84, 16 *C.*)

1 qui *om. V, in mg. m2 P* quia *V' et* (a *eras.*) *RP'* 3 probarit (i *ex* e) *RV'* probauerit *SBP'* 4 putarit *R* (ri *in ras.*) putauerit *SBP'* si] etsi *P'* et se *B* 5 cui se] si ubi se *R* (u *in ras.*) *V'* gratia *RV'* mutue*tur *P* (e *eras.*) mutuetur (u *alt. s. u.*) *M* 6 inpertiri (i *tert. m2 ex* e) *P* praecepit *RP''V'* petrus praecepit *B* petrus praecipit *C'* 8 uaso (*m2* uasi) *PP'* uasi *R* (i *ex* o, *s.* o *m2*) *V'* (i *in ras.*) muliebri *B* mulieri *cet.* 9 gratique *R* (*m2* gratieque) *V'* 10 uti *P* ut *S* 12 serpentem (m *eras.*) *R* 13 uiri] uir *RV'* 14 hoc *om. RV'* 15 ideo (*om.* que) *P'* 16 operari *in mg. m2 R* 17 non... custodire *om. P'* 21 parta *R* (a *alt. ex* o) partu *V'* pacta *S* peracta *BP'* fison *B* fylon *C''* filon *P* (l *in ras.*) *cet.* 22 infra *PVCC'* mortalia (*s.* ł moralia) *P'* 23 domo *M* in domo *B*

et quamuis paradisus operibus, inquit, ruralibus non egeret, tamen quia primus homo lex posteritatis futurus erat, ideo legitimi etiam in paradiso speciem suscepit laboris, ut nos D ad operationem et custodiam debiti officii et hereditariae successionis munus adstringeret. haec duo ergo a te exiguntur siue moraliter siue spiritaliter. quod etiam psalmus te propheticus docet, quia scriptum est: nisi dominus aedificauerit domum, in uanum laborauerunt qui aedificant eam; nisi dominus custodierit ciuitatem, in uanum uigilauerunt qui custodiunt eam. uides illos laborare qui in operis sunt aedificationisque processu, istos uero uigilare qui iam custodiam perfecti operis recepe- E runt. unde et dominus apostolis quasi iam perfectioribus uigilate inquit et orate, ne intretis in temptationem, docens perfectae naturae munus et plenae uirtutis gratiam esse seruandam nec quemquam etiam perfectiorem nisi uigilauerit sui debere esse securum.

5,26 Et praecepit dominus deus Adae dicens: ex F omni ligno quod est in paradiso ad escam edes, de ligno autem quod est scientiae boni et mali non edetis. qua die autem manducaueritis ex eo morte moriemini. qua ratione, ubi praecepit ex omni ligno edendum, singulariter dixerit: edes, ubi autem de ligno scientiae boni et mali, pluraliter non edetis dixerit, non

7 Psalm. CXXVI 1 14 Matth. 26, 41 18 Gen. 2, 16 sq. 22 Philo Legg. alleg. I 32 (64, 13; I 87, 22 *C.*); Quaest. I 15

1 inquit *om. RV'* 2 erat] fuerat *RV'* 3 nos *om. RV'* 4 debito *R* 6 specialiter *P* (*corr. m1 et iterum m2*) te psalmus *M* propheticus *om. BC'* profeticus *PM* 7 aedificauerit sibi *P'* 8 *post* uanum *ras. 10 litt. in V* laborant *MV'* qui aedificant eam *in mg. S* 10 uigilauerunt *R* (uigil *in ras.*) *V'* laborauerunt *PVBC* uigilant *M et* (*m2 ex* uigilauerunt) *SP'*. *uerba* nisi dominus custodierit . . . custodiunt eam *om. C'* custodierunt *B* 11 operis *PV* operibus *cet.* 12 perfecti *om. PV, s. u. m1 M* 13 quasi iam (*ex* quia iam) *P'* quibusdam *RV'* 15 perrectae *PV* 16 peruigilauerit (per *s. u.*) *B* 21 autem die *M*, autem *om. B* 22 praecipit *BC* 24 non *add. Uindob. 779, om. cet., cf. p. 283, u. 19,* οὐ φάγεσθε *Philo*

otiosa quaestio. uerum si diligenter intendas, scripturarum auctoritate absolui potest. quod enim bonum hoc et faciendum, quod autem bonum et faciendum consonans et adhaerens, quod uero turpe hoc dissonans, inconpositum atque 155 A discretum est. et ideo dominus unitatem semper intendens secundum unitatem praecepit. denique unitatem operatur qui fecit utraque unum, nec solum utraque, sed etiam omnes unum fecit; omnes enim unum corpus et unum spiritum esse nos iussit. per omnia autem primogenitus, cum sit in unitate cum patre, coniunctissimus patri semper est, quia uerbum erat apud deum. denique ait: *ego et pater unum sumus*, ut unitatem sibi maiestatis et diuinitatis cum patre B esse monstraret. sed et nos unum esse praecepit et suae naturae unitatisque similitudinem in nos gratiae adoptione transfudit dicens: *pater, sicut ego et tu unum sumus, ita et isti in nobis unum sint.* ergo ubi bonum praecipit, tamquam ad unum praecipit dicens: *edes*; unitas enim praeuaricari non potest. ubi uero de ligno scientiae boni et mali dicit non esse gustandum, quasi ad plures dicit: *non edetis*; quod enim prohibitorium est tamquam pluribus im- C peratur. ego tamen aliud puto et quid futurum sit in ipso iam dei sermone repperio. de omni ligno gustandum Adae soli praecepit, quem seruaturum sciebat, de ligno autem scientiae boni et mali non esse gustandum iam non singulariter, sed pluraliter dicit; sciebat enim praeuaricaturam mulierem et ideo per pluralitatem ostendit non seruaturos, quia plurium
27 discreta sententia est. et quantum ad septuaginta uirorum

7 Ephes. 2, 14 8 Ephes. 4, 4 9 Coloss. 1, 15 10 Ioh. 1, 1 11 Ioh. 10, 30 15 Ioh. 17, 22

1 scripturam *C* 2 auctoritatem *RBP'V'*, *om. C* hoc *om. C* 3 quod ... faciendum *om. C* 5 indiscretum *P'* (in *s. u. m2*) 7 nec solum] sed salomon *RV'* utraque unum *RV'* 14 gratiae suae *C''* adoptionem *SP'* 16 praecipit *PC'* praecepit *cet.* 17 praecipit *C''* *et* (i *pr. ex* e) *VP''* praecepit *cet.* edes *P'P''* non edes (non *eras.*) *SC''*, *P* (edes *in ras.*) *cet.* 20 prohibiturum *R* prohibiturūs *V'* prohibitorium *M* (i *tert. s. u., corr.* prohibiturum) 26 plurium] pluralium *RSP'V'* 27 ad *P* (d *s. u.*) a *V*

sententiam spectat, solutum est quod mouebat. sed quia D Symmachus utrumque singulariter dixit, intellegimus id secutum, quia in lege quoque cum populum adloquitur deus, singulariter loquitur, sicut habes: audi, Istrahel, dominus deus tuus dominus unus est et diliges dominum deum tuum. nec mihi praeiudicat Symmachi interpretatio, qui unitatem patris et fili uidere non potuit, etsi aliquotiens in sermone et Acylas et ipse confessi sint. nec quisquam de eo quod praeuaricaturum populum diuina mandata singulariter E adloquitur putet superiori nostro obuium esse sermoni quia populus Iudaeorum etiam singulariter data praescripta uiolauit. lex enim spiritalis est, et ideo alterum in sermone, alterum in praedestinatione diuino populum deus adloquebatur oraculo. denique ait: non quoques ouem in lacte matris suae.

28 Facilis abhinc praeceptorum caelestium series uideretur, nisi quaestionem plurimi commouerent, quibus responderi F oportet a nobis, ne simplices mentes malitiosa interpretatione transducant. plerique enim, quorum auctor Apelles, sicut habes in tricesimo et octauo tomo eius, has quaestiones proponunt: quomodo lignum uitae plus operari uidetur ad uitam quam insufflatio dei? deinde: si hominem non perfectum fecit deus, unusquisque autem per industriam propriam perfectionem sibi uirtutis adsciscit, nonne uidetur plus sibi

4 Deut. 6, 4 5 Deut. 6, 5 14 Exod. 34, 26

2 dicit *SBP'* 4 loquitur] adloquitur *SBP'* israhel *PRP'* isrł *cet.* 5 dominus *PRVCV'*, *om. M*, deus *cet.* 7 filii *R* (i *tert. post add.*) *cet.* 8 et *pr. s. u. P'* et Acylas *om. V'* Acylas *scripsi* esaias *R* aquila *S* (*post* a *pr. ras.*) *cet.*, *cf. de Isaac 7, 58 et 63* sint *P* sunt (i *s.* u) *C'* est *M* (*in quo* confessus) sunt *cet.* 10 putet et *M* (ẹṭ *eras.*) *P'* obuium *PVMC'* obuiandum *cet.* sermonem *MS* sermone *C' et* (-ni *corr. m2*) *CP'* 11 perscripta *R* 12 spiritalis] scripta *RV'* 14 c̊ques (c *ex* q) *V'* coques *RMBV'* agnum *RV'* 15 facilius *PVC'* uideretur *M* (re *s. u.*) uidetur *RV'* 16 quaestiones *M* 17 simplicis mentis *R et* (-is *bis ex* es) *V'* 18 transducat *R* apelles *MSBCP''* appellis *R* apellis *V'* appelles *cet.* 19 tricensimo *M* tricentesimo *S* et in *R* omnes *ante* has *add. B* quaestiones (-es *ex* -is *m2*) *R*

homo adquirere quam ei deus contulit? tertium obiciunt: et si homo non gustauerat mortem, utique quam non gusta- 156 A uerat scire non poterat. ergo si non gustauerat, nesciebat: si nesciebat, timere non poterat. frustra igitur deus mortem

29 pro terrore obiecit, quam homines non timebant. discamus igitur quia ubi lignum uitae ibi etiam lignum scientiae boni et mali produxerit deus. habes enim quia produxit lignum uitae <ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου>, hoc est in medio paradiso. ait . . . . enim intellegitur quod in medio produxerit. ergo in medio paradiso et uita erat et B causa mortis. intellege quia non homo fecit uitam, sed uel operando uel custodiendo mandata dei potuit inuenire. erat autem u i t a, sicut apostolus dixit, a b s c o n d i t a c u m C h r i s t o i n d e o. homo ergo siue in umbra uitae erat propter figuram, quia umbra est haec quae nunc nostra est uita in terra, siue in quodam pignore uitae erat, quia habebat insufflationem dei, habebat ergo pignus inmortalitatis, sed in umbra uitae positus absconditam uitam cum Christo in deo C uulgari quodam tactu et aspectu uidere et capere non poterat

13 Coloss. 3, 3

2 et *om.* *N* 3 nec sciebat *M* 4 *post* poterat *add.* *M* mortem utique quā ñ gustauerat 5 non *om.* *PV* 6 quia *SBP'V'* quod *M*, *om.* *cet.* ubi] ibi *MSBP'* ibi *scripsi* ubi *libri* 8 ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου *add.* *Erasmus* 8 paradiso *P* (i *s.* o), paradisi *C'*, *quod fort. praeferendum. post* paradiso *haec leguntur in libris*: ait* ΓeNUCAPOIeNUS enim *P* (*prima littera Graeca incerta, sed maxime similis Graeco* Γ; C *m2 mutauit in* G *ac simul inseruit illud* ı *post* o) ait TENNYCAPOeHVS enim *P''* (*prima littera Graeca utrum* Γ *an* T *sit ambigas*) ait JeNUCAPOeNUS enim *V* (*prima littera post* ait *incerta*) ait. IeNUCAPOCNUS apud nos enim *C* apoenos enim *R* (ud *m2 s.* oe) *P'* (*in quo post* intellegitur *add.* inamoenos) *V'* .oenas (o *s.* a) enim inamoenos *M* apud nos enim *SB* apoenos enim inamoenos μ ait ἐν μέσδυρόενός Apud nos enim α. *uerba post* paradiso *usque ad* produxerit *om.* *C'*. *fort. in scriptura lacunosa latet tale quid* ait ἐγέννησε <καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ> πονηροῦ; his enim; *ceterum confer praefationem* 11 causā *P* 13 sicut et *MSBP'C* 15 figuram *V* figuram figuram *RV'* figuram futuram *cet.* 19 *ante* tactu *add.* aspectu *PVV'* tactu et *om.* *RM* capereque (*om.* et) *B*

etsi nondum peccator, non tamen incorruptae inuiolabilisque naturae, utpote qui postea peccato lapsus est, nequaquam autem adhuc peccator. denique in umbra uitae erat; qui autem peccatores sunt in umbra mortis sunt. peccatorum enim populus, sicut Esaias docet, sedebat in umbra mortis, cui lux orta per dei gratiam, non per suae uirtutis est meritum. ergo inter insufflationem dei et escam ligni uitae nulla D discretio, nec hominem quis potest dicere plus sibi posse adquirere quam diuina ei largitate conlatum est. utinam acceptum tenere possemus! labor etenim noster eo proficit, ut quae tributa sunt resumamus. tertium illud quod propositum est, quia qui mortem non gustauerat mortem timere non poterat, facile ex communis naturae usu absolutionem habet. est enim natura insitum omnibus animantibus, ut etiam quae E nondum sibi nocere experta sunt quasi noxia reformident. unde enim columbae in ipso ortu sui uisu terror accipitris? unde lupi ouibus formidabiles, pullis milui? quod si in his quae inrationabilia sunt animantia quidam de aduerso genere animantium naturalis est terror, ut etiam inrationabilia sensum fugiendae mortis accipiant, quanto magis in primo homine rationis utique plenissimo naturalis quaedam opinio mortis debuit esse uitandae!

6, 30 Rursus faciunt alias quaestiones hoc modo: non semper F malum est non oboedire praecepto. si enim bonum est prae-

5 Esai. 9, 2   23 desumpta sunt haec ex Apelle, cf. Harnack Texte und Unt. VI 3, 116

2 ut puta *SP'*   3 qui] quod *B*   4 peccator enim *V* peccatores enim (*om.* populus) *B*   5 enim] autem *PVCC'*   docet] dixit *RV'*   sedebat *PC'* sedebant *cet., recte puto*   6 est *s. u. M*   7 sufflationem *RBV'*   8 quis ... diuina *om. R*   10 possimus *RVMP'V'*   enim *RBV'*   13 facilis est c. n. usus *M*   communi *R et* (i *ut uidetur ex* i) *V'*   16 ortu *BCP'*, ortus *cet.*   uisu *R* (u *alt. ex* o) *MSP''* uisa *P'* (a *ex* o) uiso *cet.*   terrorem *RV'*   accipitris est *C* accipitre *S* (*m2* -ter) *BP'C'* accipiunt *RV'*   18 quedam (e *ex* i *m2*) *R*   19 etiam si inr. sunt animantia *B*   24 malum] bonum (*om. deinde* non) *B*   praecepto] praecepta *PV*

ceptum, honesta est oboeditio; quodsi inprobum praeceptum, non oboedire utile. ergo non semper malum est non oboedire praecepto, sed bono praecepto non oboedire inprobum est. bonum autem est operatorium cognitionis boni et mali li- 157 A gnum, quandoquidem et deus bonum et malum nouit. denique ait: ecce Adam factus est tamquam unus nostrum. si igitur bonum est scientiam habere boni et mali, bona autem est quam etiam deus habet, uidetur qui interdicit eam hominibus non recte interdicere, idque proponunt. sed si intellegant quid sit cognoscere, quam uim habeat hoc uerbum, si sic intellegant quemadmodum oportet: cognouit enim dominus qui sunt ipsius — cognouit utique eos qui unum B ex pluribus facti sunt, in quibus inhabitat et in quibus ambulat —, cognoscere utique non in sola et perfunctiora scientia sit, sed in eorum operatione quae oporteat fieri. oportuit autem hominem oboedire mandato, non oboediendo autem praeuaricatus est. igitur qui non oboediuit errauit, quia praeuaricatio peccatum est. uerum etiamsi extenuari uelint uim cognitionis, ut perfunctoriam scientiam boni et mali interdic- C tam putent, in eo quoque praeuaricationis est culpa non oboeditum esse mandato, quia etiam tumultuariam scientiam boni et mali dominus deus putauit inhibendam.

31 Alia quaestio: qui non cognoscit bonum et malum nihil a paruulo distat, paruuli autem apud iudicem iustum nulla

6 Gen. 3, 22 11 Num. 16, 5 II Tim. 2, 19 13 II Cor. 6, 16 Leuit. 26, 11 sq. 23 ex Apelle, cf. Harnack l. c.

1 oboedicio *S* (cio *in ras. m2*) oboedientia *RBV'* 3 sed bono praecepto *om. R* 4 est autem *B* 5 et deus et *M* bonum et malum deus (*om. pr.* et) *B* 7 boni et mali habere *B* bona] bonum *RV'* 8 uidetur (tur *in ras.*) *P* quaę *P* (i *s.* ąę) que *V* 9 proponunt *S* (unt *in ras.*) proponere *BC'* 12 ipsius] sui *M* eius *C* 13 perambulat *SBP'CC'* 14 in *om. RV'* 15 sit *PC''* fit *V, om. RV'*, est *M* (*s. u.*) *cet., fort.* sit *delendum utpote ex* sed *ortum* operationē *PV* non oporteat *B* 16 autem] enim *Monac. 2549* 17 est *s. u. M* 19 cogitationis (ni *s.* ita) *C'* 20 in eo] ideo *R* 21 quia (a *s. u.*) *PS* qui *VC'* 23 cognouit *V* (sc *m2 s.* u) 24 paruolo *V'* paruoli *V'* (o *ex* u) nullā culpā *M* nulla est *SBCC'*

culpa. iustus autem operator mundi numquam paruulum uocasset in culpam, propter quod non cognouerat bonum et malum, quia paruulus sine ullo est crimine praeuaricationis D et culpae. uerum cum in superioribus dixerimus duplicem esse intellectum scientiae boni et mali, si perfunctoriam scientiam accipimus, utique falsum est quod nihil distet a paruulo qui non cognouit bonum et malum, si autem falsum est quod nihil distet a paruulo, ergo non paruulus Adam. si non paruulus, adscribitur utique ei quasi non paruulo peccatum. si peccatum adscribitur, sequitur poena peccatum, quia dignus inuenitur poena qui peccatum uitare non potuit. E potest etiam fieri ut etiam qui scientiam non habet boni et mali paruulus non sit, quoniam *priusquam sciuit puer bonum et malum, non credidit malitiae.* et iterum habes: *quia priusquam sciat puer uocare patrem et matrem, accipiet uirtutem Damasci et spolia Samariae.* perfectus ergo qui operatur bonum, etiamsi boni et mali scientiam non adeptus sit, ut multi priusquam sciant legem ipsi sibi lex sunt. <quid?> quod apostolus priusquam disceret: *non concupisces*, malum esse concupiscentiam nesciebat? de- F nique ipse ait: *peccatum non cognoui nisi per legem; nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces.* ad quam partem etiam puer potest esse perfectus iure naturae, priusquam sciat concupiscentiam crimen esse uel concupiscentiae crimen admittat. ergo secundum perfunctoriam scientiam uoluit deus hominem scire quod

13 Esai. 7, 16 14 Esai. 8, 4 18 Rom. 2, 14 20 Exod. 20, 17 Rom. 7, 7 21 Rom. 7, 7

1 culpa est *V* (est *postea add.*) *P'* prouocasset *C'* 3 paruulos *M* 7 qui non . . . a paruulo *om. PV* 8 quod] quia *B* Adam. si non paruulus *om. PV* 10 si peccatum *om. RV'* 11 peccatum *usque ad* personam (*p. 289, 21*) *om. RV'* 12 mali et boni *C* 13 quoniam qui *P* (qui *exp.*) *V* (*in mg. m1* al. qm̄ priusquā sciuit puer) *C* sciat *M* 14 credit *M* habes *om. B* 15 puer *s. u. V* et] aut *M* et matrem *om. SP''* 19 sunt lex *P'C'* quid *addidi* 20 non sciebat *C* 26 nouit *SBP'* noluit μ quod] quia *B*

malum est, ne quasi inperfectus uitare non posset. non oboediendo autem mandato incurrimus in culpam; ergo culpam fatemur. rursus autem si altam et profundam scientiam dicimus 158 A boni et mali, quae quidem profunda scientia perfectum facit, ... non statim autem paruulus, qui ad altam et profundam scientiam peruenire non potuit, recte sicut non paruulus condemnatur.

32 Iterum quaestiones serunt. qui nescit, inquit, bonum et malum, ne et ipsum quidem nouit malum esse non seruare mandatum nec ipsum bonum nouit quod est oboedire mandato. et ideo quia non nouerat, uenia, inquit, dignus fuit qui B non oboediuit, non condemnatione. quae quidem quaestio de his absolutionem habet quae ante memorauimus. considerare enim potuit homo ex iis quae deus ante ei contulerat, quod insufflationem dei accepit, quod erat in paradiso uoluptatis locatus, summam auctori oboedientiam deferendam. et ideo si uim nesciebat boni et mali, tamen quia tantorum auctor dixerat de ligno scientiae boni et mali non esse gustandum, fidem praeceptori seruare debuerat; non enim ab eo peritia, C sed fides exigebatur. intellegebat utique deum omnibus praeminere; <ergo> personam iubentis spectare debuerat. etsi non intellegebat uim qualitatemque iussorum, sciebat tamen praeceptori deferendam esse reuerentiam. habebat in natura hanc opinionem, etsi non habebat iudicium boni et mali. denique et mulier serpenti dicit: *ex omni ligno paradisi*

8 ex Apelle, cf. Harnack l. c. 25 Gen. 3, 2 sq.

1 possit *MSBP'* 2 in *om. P'* 5 *lacunam significare malui quam interpolationem statuere ita, ut* autem *in suspicionem uocaretur* altum (*corr. m2*) *PV* 6 recte ergo *MSBCP'* 7 condemnatur *MS* condempnatur *C* (p *s. u.*) *cet.* 9 et] id *SBP'* 10 nec hoc ipsum *SBP'* 14 his *libri* deus ante ei *PVC* ei deus ante *B* (ante *s. u.*) deus ei ante *cet.* 15 uoluptatis *om. B* 17 si] etsi *B et* (*s.* quamuis) *M* 18 et mali *om. B* 20 intellegebat *om. B, ante* exigebatur *transponit M* 21 ergo (g with o above) *addidi*, ideoque *Costerius* *post* iubentis *add.* iussa *in mg. m2 R* sectare *R* (-ri *m2*) *V'* 23 naturā *PVCC'* 25 dixit *C'*

manducabimus, de fructu autem ligni quod est in medio paradiso dixit deus: non manducabitis ex eo. D ita ergo sciebat oboediendum esse mandato ut diceret: ex omni fructu manducabimus, quod dominus imperauerat, de ligno autem quod est in medio paradiso imperatum a deo dicit non esse gustandum, ne morte morerentur. ergo quae sciuit deferendum esse mandato sciuit utique malum esse praeuaricari et ideo iuste praeuaricata damnatur.

33 Accipe aliud: si adsumptio de ligno scientiae boni et mali ita operatoria erat, ut et bonum et malum agnosceretur, quod E uidetur scriptura ostendere, dum dicit quia ubi manducauerunt ambo, aperti sunt oculi eorum et cognouerunt quod nudi essent, hoc est aperti sunt oculi cordis et cognouerunt turpe esse nudos se degere, sine dubio ubi gustauit mulier de ligno scientiae boni et mali, peccauit et se peccasse cognouit. quae igitur se peccasse cognouerat uel uirum ad peccati communionem inuitare non debuit. inliciendo autem uirum et dando ei quod ipsa gustauerat non F uitauit, sed iterauit peccatum. nam utique si uere rationem spectes, eum quem diligebat non trahere ad consortium poenae, sed magis ab eo quod cognouerat ipsa esse peccatum uel inscientem reuocare debuerat, quamuis uideatur haec mulier sciens quod post culpam in paradiso esse non posset

11 Gen. 3, 6 sq.

1 manducabitis *R* manducabimus ... deus non *om. V'* comedemus de ligno autem scientię boni et mali quod *P''* 2 paradysi *RP''C' et* (i *ex* o) *P'* dn̄s *B et* (n *eras.*) *S* 3 sciat *R* (*corr. m2*) *V'* 4 manducabitis *RV'* 5 medio *om. PV* paradysi *R et* (i *ex* o) *P'* 6 forte *RV'* morirentur *P* (*corr. m1*) *V* q̄ *s. u. m2 P, om. cet.* qui *add. Costerius,* quia *tacite Maurini* 7 sciuit *alt. ex* sicut *P* 8 dampnantur *RV'* 10 et *pr. om. MCC'* cognosceretur *M* 11 diuiderętur *P* uide**tur *V* 14 cordis] eorum *V* 15 boni et mali *om. P* 17 dubitauit *R* dubitat (*s. m2* debuerat) *C* 18 ipse *R* (*corr. m2*) *V'* 19 nam] non *PVC'* si uerae *R* (e *alt. s. u.*) si uerā *M* (ā *s. u.*) siue *P'* 20 tradere *RV'* ad consortiū *R* (ū *ex* o) a consortio *V'* 23 culpā *R* (ā *ex* a *m2*)

metuisse ne sola de paradiso eiceretur. denique absconderunt
se ambo post culpam. excludendam igitur se esse cognoscens
34 consortio uiri quem diligebat noluit defraudari. iterum accipe:
non cognitio mali malum est, sed cum actus inplet malitiam. 159 A
non enim statim qui nouit malum quod malum est facit,
sed qui quod malum esse nouit operatur. incentiuum
autem ad operandum quod malum est aut iracundia aut
cupiditas esse consueuit. nec statim necesse, ut habens
scientiam mali faciat quod inprobum nouit, nisi aut ira-
cundia aut cupiditate uincatur. unde quod diximus incenti-
uum peccandi uel ira uel cupiditas est uel plerumque for-
mido, licet ex formidine oriatur cupiditas, dum unusquisque B
uult uitare quod metuit. et ideo recte iracundiam et cupidi-
tatem duo reliquorum posuimus incentiua uitiorum. conside-
remus igitur utrum Eua his ad uitium stimulis incitata sit.
sed neque irascebatur marito neque cupiditate uicta est; in
secundo dumtaxat errat, ut edendum uiro daret quod iam
ipsa gustauerat. primo fuerat cupiditas auctor erroris, ut ipsa
ederet, sequentisque fuit causa peccati. quod enim iam gusta-
uerat desiderare non poterat et gustando mali fuerat scien- C
tiam consecuta. malum igitur quod aduerterat in uirum deri-
uare non debuit neque coniugem proprium praeuaricatorem
diuini facere mandati. sciens igitur prudensque peccauit,
sciens uirum in suum traxit errorem, alioquin inuenietur
falsus esse de ligno scientiae boni et mali sermo, si etiam,
posteaquam de ea arbore manducauit, scientiam mali habere

3 *post* noluit *ras. 6 litt. in R* defraudari (de *in ras.*) *R* 4 actum *RV'* actūs *M* 6 nouit esse malum *B* essęţ (e *s.* ęţ) malum nouit *M* incendium *RV'* 7 est *s. u. m2 R. om. V'* ad (*s.* aut *m2*) *R* iracundia est *V* 8 necesse est *M* (est *s. u.*) *SP'* ut *post* scientiam *transponit M* 14 duo *Maurini* duorum *libri* aliquorum *PVCC'* 15 hic *PV* 16 marito *Erasmus* merito *libri* 17 erat *PV*, *puto* errauit *uel* errauerat 18 fuerat *P m2 C* fuerit *P m1 cet.*, *sed fort.* fuit *scribendum* 19 sequens usque *P* (*corr. m3*) *V* quod| quia (qui *V'*, *om.* enim iam) *RV'* 20 scientia *P* (-ā *m2*) *CC'* 21 auerterat *B et* (*corr. m1*) *M* diriuare *R* 22 debuit] poterat *B* 24 uero *RV'* inuenitur *MB* 26 boni et mali *BP''*

non potuit. quodsi uerus est sermo, cupiditatis utique cau-
sam habere non potuit, licet plerique sic excusandum putent, D
quod diligens uirum ab eo timuerit separari et hanc causam
cupiditatis praetendant, quod esse uoluerit cum marito.

7, 35 Iterum alia quaestio subripit, unde mors acciderit Adae, E
utrum a natura ligni eiusmodi an uero a deo. si naturae hoc
ligni adscribimus, uidetur ligni huius fructus uiuificanti in-
sufflationi dei praestare, siquidem quem uiuificauerat insuffla-
tio fructus huius ligni traxit ad mortem. aut si deum opera-
torem mortis esse memoramus, dicunt quod gemina opinione
accusemus, quod aut ita inmitis, ut noluerit ignoscere, cum
posset ignoscere, aut si ignoscere non potuit, uideatur infir-
mus. uideamus igitur quomodo diluendum sit. nisi fallor, F
quia mortis causa inoboedientia fuit, et ideo homo ipse sibi
mortis est causa, non habens deum suae mortis auctorem.
neque enim si medicus praescripserit aegrotanti quibus uidea-
tur cauendum atque ille ab interdictis non putauerit abstinen-
dum, causa ei mortis est medicus, sed utique ipse sibi reus
mortis est propriae. itaque deus quasi bonus medicus prohi-
36 buit ne Adam nocitura gustaret. iterum accipe: scire bonum
melius est quam nescire et ei qui bonum sciat pulchrum est
scire quod malum est, ut sciat cauere quod malum est et

5 ex Apelle, cf. Harnack l. c.

4 praetendat *M* praetendunt *SBP'* 5 subrepit *C* (e *ex* i *m2*) *MSBP'* 6 a *om. RMV'* ligni hoc *RC'*, ḥạḅẹṭ ligni *C* 7 insufflatione *VS et* (i *s.* e) *PV'* 8 siquidem *PVS* si *cet.* quem *om. PVS, s. u. C'* 9 *inde a uerbo* huius *iterum incipit A* ut si Π (aut si *m2 P*) operatorem *P* (ra *in ras.*) 10 mortis (s *s. u.*) sẹ (s *eras., om.* esse) *R* dicant *PCC'D* dicut *R* (-unt *corr.*) *V'* eum gemina *M* 11 cum posset ignoscere *om. R, s. u. C'* 12 possit *VMV' et* (e *s.* i) *P'* 13 nisi *AVSB* ni *cet.* 15 esse *R* (*m2* est) *V'* dominum *M* 16 praescripsit *MC* praescriberit *R* aegrotandi *AVB et* (*corr. m1*) *P* quibus *scripsi* cum quibus *APVD* aliquibus *P'* a quibus *cet.* 17 ab] de *R* ad *V'* potuerit *S et* (*m2* abstinere) *P'* 18 medicus *om. B* sui (sibi *m2*) *V* mortis reus *B* 19 est mortis *C* 20 itaque *B et* (*s.* iterum) *V'* 21 est *pr. om. R* est (*alt.*) etiam *B* est ̣ *P'* (*fort.* & *eras.*) 22 *post* scire *in S est ras. 5 litt.* sit *C* et *scripsi* ut *NCC', om. APVD* et ut *ed. Rom.*

prudens subeat custodiae cautionem. rursus autem non satis
est hoc solum scire quod malum est, ne cum malum scieris, 160 A
scientia boni incipias defraudari. pulchrius est igitur ut
utrumque norimus, ut et, quia scimus bonum, fugiamus quod
malum est et ex eo quod cognoscimus malum boni gratiam
praeferamus. sed ita debes utrumque scire, ut profunde no-
ueris et quod noueris exequaris actusque scientiae tuae con-
gruat. alioquin tolerabiliorem scriptura indicat eum qui
utrumque nesciat quam qui perfunctorie utrumque cognouit.
grauat enim scire quod uel exequi uel uitare non possis, B
grauat scire sine usu atque opere cognitionis profundae. obest
ad existimationem medico scire quid prosit et quid noceat
aegro, nisi cognitione ea quemadmodum oportet utatur, et
37 ideo non est cognitio bona, nisi ea utaris ut oportet. item
accipe: non frustra lignum scientiae boni et mali productum
est in medio paradiso, et si cuicumque homini productum
esset, superflua interdictio. sed neque frustra factum est C
neque alii nisi homini factum est, qui mandatum accepit,
ut non solò eo, sed eo cum ceteris uteretur. nam si multa
discutias, conplura repperies et plane innumera, quae ei
qui uti nesciat possint nocere. nec ipsas diuitias inuenies
fructuosas, si habens diues subsidia largitatis neget alimenta

8 Luc. 12, 47 sq.

1 custodiam *M* custodire *B* cautiorem *M* (r *ex* n) cautionis *RV'* cautione *B* 2 cum] quod *RV'* scieris *M* est nescire *R* (est *exp. m2*) *V'* sciens *cet.* 3 est *om. M* igitur] utique *B* ut *SBP'C'*, *om. cet.* 4 utraque *M* norimus (*m2* nosci) *P* 6 referamus *R* debes] prodest *RV'* utraque *M* 7 auctorque *SB et* (*s.* actusque) *P'* congruāt *V* 9 qui] si *V* perfunctoriae *ASB et* (n *s. u.*) *P* perfunctoriā *RV'* cognouerit *RV'* 10 quod uel] ł quod *R* (ł *postea additum uidetur*) *V'* possit *M* 11 absque *APV, fort.* atque absque denique obest *M* (denique *s. u.*) *SBP'CC'* obest se *A* (t *exp. m2*) obē** *P* obesse *V* obesset *P''* 13 aegroto *ND* ea cognitione *B* 14 item] iterum *SBP'* 16 paradysi *R* 17 est *om. SB* 18 neque ... factum est *in mg. inf. m2 A*, *om. D* hoc factum *B* 19 solū *R* solus *P'* 20 conplura *AVSBCC' et* (quā *m2 s.* con) *P*, (quā *ex* cō *m2*) *P'* 21 possit *RV'* possint *M* (n *s. u.*) 22 necet *RV'*

pauperibus, excludat inopem subsidio destitutum, aliena ex-
torqueat, quia praeualet potestate. pulchritudo ipsa et gratior
corporis forma frequenter in uitium quam deformitas trahit. D
numquid igitur quisquam deformiores quam pulchriores filios
habere desiderat et inopes potius liberos suos cupit esse
quam diuites? plura sunt huiusmodi quae non ad inpruden-
tiam largientis referenda sunt, sed ad male utentis errorem,
et ideo utentem accusandum potius quam donantem.

8, 38 Iterum quaestio: sciebat praeuaricaturum deus Adam man- E
data sua an nesciebat? si nesciebat, non est ista diuinae
potestatis adsertio, si autem sciebat et nihilominus sciens
neglegenda mandauit, non est dei aliquid superfluum praeci-
pere. superfluo autem praecepit primoplasto illi Adae quod F
eum nouerat minime seruaturum. nihil autem deus superfluo
facit; ergo non est scriptura ex deo. hoc enim obiciunt qui
uetus non recipiunt testamentum et has interserunt quaestio-
nes. uerum hi sua sententia et opinione uincendi sunt. cum
enim noui testamenti non refutant fidem, exemplo sunt ar-
guendi, ut uetus credant, quoniam cum sibi diuina praecepta
et facta conueniunt, unius auctoris testamentum utrumque
liquet esse credendum. discant igitur non superfluum, non
iniustum etiam praeuaricaturo praescriptum esse mandatum.
nam et ipse dominus Iesus elegit Iudam, quem proditorem
sciebat. quem si per inprudentiam electum putant, diuinae 161
derogant potestati. sed hoc aestimare non possunt, cum scrip-
tura dicat quia sciebat Iesus qui eum proditurus
esset. conticescant igitur repugnatores isti ueteris testamenti.

9 ex Apelle, cf. Harnack l. c. 26 Ioh. 6, 64

1 destitutum *A* (tu *pr. s. u. m2*) 3 deformitatis (*om.* quam) *RV'* 6 inpudentiam *APC'C'D* prudentiam *RV'* 8 potius] magis *RV'* 11 autem] enim *RV'* 12 superfluam *A* 13 superfluo *V* (*ũ m2 s.* o) superfluum *RSBP'V'* primoplasmato *M* plasto *S* (*in mg.* primo: psalto) 14 deus *in ras. S* superfluo deus *VB* superfluum *M* 15 ex] a *C* 16 accipiunt *RV'* 19 sibi *om. RV'* 20 testamentum testamentum *AV et* (*pr. exp.*) *P* 21 discat *H* 22 praeuaricatori *R* praeuaricaturi *V'* 26 qui *HM* quis *cet.* 27 erat *N* istius *RV' et* (us *s. u.*) *M*

39 sed quoniam etiam gentilibus, si forte istud obiecerint,
respondendum uidetur, qui exemplum non accipiunt, rationem
exigunt, accipiant etiam ipsi qua ratione dei filius uel prae-
uaricaturo mandauerit uel elegerit proditurum. uenerat domi- B
nus Iesus omnes saluos facere peccatores; etiam circa impios
ostendere suam debuit uoluntatem. et ideo nec proditurum
debuit praeterire, ut aduerterent omnes quod in electione
etiam proditoris sui seruandorum omnium insigne praetendit
nec in eo laesus est uel Adam, quia mandatum accepit, uel
Iuda, quia electus est. non enim necessitatem deus uel illi
praeuaricationis uel huic proditionis inposuit, quia uterque,
si quod acceperat custodisset, a peccato potuit abstinere. de- C
nique nec Iudaeos omnes credituros sciebat et tamen ait:
non ueni nisi ad oues perditas domus Istrahel.
ergo non in mandante culpa est, sed in praeuaricante pecca-
tum est, et quod in deo fuit ostendit omnibus quod omnes
uoluit liberare. nec tamen dico quia praeuaricationem nescie-
bat futuram, immo quia sciebat adsero, sed non ideo pereun-
tis proditoris inuidiam in se debuit deriuare, ut adscriberetur
deo quod uterque sit lapsus. nunc autem uterque redar- D
guitur atque reconuincitur, quia et ille mandatum ne labere-
tur accepit et hic etiam in apostolatus munus adscitus est,
ut uel beneficio reuocaretur a proditionis affectu, simul ut
dum alii reuincuntur, prodesset omnibus. non enim consisteret
peccatum, si interdictio non fuisset; non consistente autem
peccato non solum malitia, sed etiam uirtus fortasse non

4 Luc. 19, 10 14 Matth. 15, 24

4 *et* 6 proditorem *R* 4 ⟨si⟩ uenerat *Henricus Schenkl* 10 iudas *NCC''* 12 potuit se *SBC'* potuit (-is *corr.*) set (t *s. u.*) *C* potuisset (*eras., in mg. m1* potuisset) se *P'* 14 is:ahel *APP'* isrł *cet.* 15 est *om. RMSBV'* 16 est *om. P'* omnes *m2 s. ras. V* 18 futurum *A* (a *s.* u *tert.*) *V* 19 deriuare *AMSB* diriuare *P'* (i *pr. ex* e) *cet.* 21 atque *in mg. m1 S, om. P'*, atque reconuincitur *om. B* conuincitur *RVMSP'V'* 23 beneficio dei *N* (dei *s. u. M*) ad *A* (d *exp.*), *fort.* ab 24 dum] cum *B* (ut *s. u.*) 26 fortasse *om. B*

esset, quae nisi aliqua malitiae fuissent semina, uel subsistere
uel eminere non posset. quid est enim peccatum nisi prae- E
uaricatio legis diuinae et caelestium inoboedientia praecepto-
rum? non enim auribus corporis de mandatis caelestibus
iudicamus, sed cum esset dei uerbum, opiniones quaedam
nobis boni et mali pullulauerunt, dum id quod malum est na-
turaliter intellegimus esse uitandum et id quod bonum est
naturaliter nobis intellegimus esse praeceptum. in eo igitur
uocem domini uidemur audire, quod alia interdicat, alia prae-
cipiat. si quis non oboedierit illis quae semel a deo praecepta F
credimus, poenae obnoxius aestimatur. dei autem praeceptum
non quasi in tabulis lapideis atramento legimus inscriptum,
sed cordibus nostris tenemus inpressum spiritu dei uiui. ergo
opinio nostra sibi legem facit. si enim gentes quae
legem non habent naturaliter ea quae legis sunt
faciunt, eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt
lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus
suis. opinio igitur humana sibi tamquam dei lex est.

40 Iterum hinc aliam faciunt quaestionem, ut ad uicem man-
dati eius, quod diximus in hominis opinione consistere, hanc
ipsam opinionem inpressam a deo nobis tamquam praescrip- 162
tum diuinae legis accusent. norat, inquit, hominem peccatu-
rum qui creauit eum et has opiniones ei boni et mali in-
pressit an non nouerat? ut si dixeris quia non nouerat,
alienum a maiestate dei sentias; si autem dixeris quia sciens
deus peccaturum hominem communes tamen opiniones ei
boni et mali inpressit, ut propter admixtionem malorum uitae
perpetuitatem seruare non posset, sicut in illo non prae-

12 II Cor. 3, 3 14 Rom. 2, 14 sq. 19 ex Apelle, cf. Harnack l. c.

3 inoboedientiae *A* mandatorum *B* 6 pullularunt *MB* 10 et ideo si *NCC'*, *fort. recte* 12 lapideis *om. B* *fort.* ⟨uel⟩ atramento 14 ipsa sibi *S* 15 ea *om. RV'* 16 huiusmodi *RV'* 17 quae *P* 19 ad inuicem *P* (in *s. u.*) *M* (in *exp.*) 20 hominibus *RM* 22 norat *A m1 PRV'* nouerat *A m2 cet.* peccatorum *P* (u *s.* o) 23 ei *scripsi* et *libri* 25 deus sciens *P'* 26 deus patre (patre *eras.*) *A* 27 ut *om. RV'* 28 *post* praesagum *add.* fuit *RV' et s. u. M*

sagum futuri ita in hoc non bonum deum significare uidearis. B
atque hinc argumentantur quia non est creatura hominis a
deo facta. nam sicut supra ostendimus eos dicere quia non
est mandatum dei, sic et hic dicunt: non ergo creatura ho-
minis a deo, quia deus malum non fecit, homo autem opi-
nionem accepit mali, dum a malis praecipitur abstinere. hoc
autem genere alium bonum deum, alium operatorem hominis
conantur adserere. quibus respondendum est ilico secundum C
opinionem suam. si enim hominem nolunt a deo factum, quia
peccator est homo, et hoc refugiunt, ne bonus deus peccato-
rem fecisse uideatur, quia non putant bonum qui fecerit pec-
catorem, dicant utrum operatorem hominis a deo factum
putent. si enim a deo factus ille, ut dicunt, operator est ho-
minis, quomodo bonus deus operatorem mali fecit? utique
non bonus. nam si qui peccatorem fecit non bonus, cauendum
ne grauius sit operatorem peccatoris fecisse; debuit enim bo- D
nus deus prohibere natiuitatem eius qui peccati substantiam
haberet inducere. quodsi dicunt non esse genitum operatorem,
requirendum utrum bonus deus potuerit inhibere quoquo
modo incipientem malitiam an non potuerit. si enim non po-
tuit, infirmus; si potuit et non fecit, non bonus. ergo si sibi
ista non congruunt nec suae sibi haereticorum conueniunt
opiniones, requiramus ne forte rationis fuerit qua causa deus E
siue geniti siue non geniti illius operatoris siuerit malitiam
41 introire in hunc mundum, cum posset inhibere. itaque ser-
uantes unum et eundem deum bonum atque operatorem id
si possumus adstruamus quod gratiae utrique conueniat nec

1 hunc (*om.* in) *RV'* dnm *SBP'* 15 si *N* (qui *om.* *M*), *om.* II fecit *CP'* facit *R* (a *ex* e) *cet.* 16 peccatorem operatoris *R* peccatores *APV* peccatorem *M*, *om.* *C* (*in quo* operatorē, ē *ex* is) 18 habebat *N* operatorem <mali> *Costerius* 19 potuit *ΠM* 20 potuerit omnino *B* 21 si (*pr.*) enim *RSBV'* si uero (uero *m2 ex* enim) *P'* 24 siuerit *Costerius* sic uelit *SBCC' et* (i *alt.* *ex* u) *P'* si uelit *cet.* introire malitiam *N* 25 posset *scripsi* possit *libri* 26 bonum deum *R* dnm *B et* (*om.* bonum) *P'* 27 si (*s. u.*) possumus (*ex* posuimus) *A* nec non *MP'*

accusationis eorum declinemus inuidiam qui ita dicunt: quo-
modo deus bonus, qui non solum passus est introire in
hunc mundum malitiam, sed etiam in tantam confusionem
uenire permisit? uerum haec accusatio tunc locum haberet, F
si ita animae uim et intimae secreta mentis inficeret, ut
nullo pacto posset aboleri et inmedicabilium uulnerum
menti atque animae nostrae uirus insideret; esset enim aptior
huius querellae locus, quod cum omnia possit deus, hominem
tamen perire sit passus. uerum cum deus nostri misericors
respuendi erroris remedia reseruauerit abolendique omnis con-
tagii non aboleuerit facultatem, quomodo inrationabile uel
iniustum est, si permisit nostrum materiale temptari quadam
trepidatione fragilitatis humanae, ut faeneratior postea gratia
per paenitentiam delictorum in hominis rediret affectum et
fragilitatis suae conscius, quod tam facile a diuinorum man-
datorum serie deuiando trepidauerit, tamquam clauum animae 163 A
fluctuantis mandata caelestia timeret amittere, diuinaeque mise-
ricordiae plus tribuens quod recepit amissum et sibi aliquid
9, 42 usurpans gratiae quod reuertit? nunc quae sit illa ratio consi- B
deremus, quid sit istud quod cum mandatum daret homini
de illa admirabili beataque uita praescribens, ne contra faciens
morte moreretur, de manducando et non manducando puta-
uerit esse mandandum. sunt enim qui putant nequaquam man-

1 ex Apelle, cf. Harnack l. c. 6 Ouid. Met. I 190

1 quia *APVD* 2 bonus deus *RBC'V'* 3 confessionem *RV'* 5 intima *M* (-ae *m2*) *SP''* ut *om. APV, s. u. m1 M* 6 nullo] in illo *R* (in i *in ras.*) *V'* pacto *s. u. C', om. B* possit *MSBP' et* (*corr.*) *C'* 7 insiderit *R* insederit *SB* enim] ergo *M* abtior *AR* 8 quaerellae *PM* quere|lae *V'* quaerelae *R* querelae *cet.* posset Π 10 reseruauerit *P* (ue *s. u.*) abolendiquae (n *s. u.*) *A* abolendi*que *P* omnes (i *s.* e) *P* 11 *post* inrationabile *add.* temtari, *sed exp. A* 13 fragilitas (tis *s.* s) *A* gratie *A* 16 deuitando *A* 17 diuinae (*om.* que) *RCD* 18 plus tribuens *om. RV'* tribuens *A* (b *ex* u) tribuit *SBP'* recipit *RP'DV'* *s.* & *add.* ñ *m3 P* 19 reuertit *ARVCC'P''V' et M m1* reuertitur *M m2 SBP'* 21 mirabili *RV'* ammirabili *PDP''* 22 morteṃ *M* ṃọmoreretur *A* mereretur *R* 23 mandaṭum *A* (nd *m2 s.* t) manducandum *V* (uc *eras.*) *V'*

datum istud conuenire caeli et terrae atque omnium creatori
nequaquam dignum incolis paradisi, eo quod illa uita similis
angelorum sit. et ideo non terrenum et corruptibilem hunc C
cibum esui fuisse possumus aestimare, quia qui non bibunt
neque manducant erunt sicut angeli in caelo. cum igitur in
cibo neque praemium sit, quia esca nos non commendat deo,
neque magnum periculum sit, quia non quod intrat in os
coinquinat hominem, sed quod exit de ore, uideatur sine dubio
tanto auctore . . . . . praeceptum, nisi hunc cibum ad illum
propheticum referas, quia pro magno praemio dominus de D
sanctis pollicetur suis: *ecce qui seruiunt mihi manducabunt, uos autem esurietis.* hic est enim cibus, in
quo uita definitur aeterna, quo quisque fuerit defraudatus
morte morietur, quandoquidem panis uiuus atque caelestis
ipse dominus est, qui uitam dat huic mundo. unde et ipse
ait: *nisi manducaueritis carnem meam et biberitis sanguinem meum, non habebitis uitam aeternam.*
erat ergo panis aliqui, de quo praescripserat edendum paradisi incolis. quis ille? accipe quem dicat. *panem* inquit E
angelorum manducauit homo; est enim bonus panis,
si facias uoluntatem dei. uis scire quam bonus panis? ipse

5 Matth. 22, 30 7 Matth. 15, 11 11 Esai. 65, 13 14 Ioh. 6. 50 sq. 16 Ioh. 6. 53 sq. 19 Psalm. LXXVII 25

2 lignum *SBP'* 3 sit *SBP'*, *om. cet.*, *fort.* ‹sit› similis 7 non| neque *RSBP'V'* in *s. u. m. ant. A* 8 coinquinat *A* (*m. ant. ex* communicat) *MC''D* communicat *cet.* qđ *ex* co *P* uidetur *N* 9 a tanto *SBP'CC''* *lacunam significaui;* non esse *post* auctore *add. SBP'*. *melius post* praeceptum *m2 s. u.* indignum *M idemque ante* tanto *liber s. Theoderici apud Remos; fort.* plane indignum *uel* perindignum, *quod coniecit Henricus Schenkl, supplendum* 10 referes *R* refreus *V'* quia *P* (ē *m3 s.* ia) *P'* (*m2* quem) quem *P''* de (*exp.*) *P* 12 est *s. u. A*, *om. RV'* 13 ita *AV et* (*corr.*) *C''* *ta (i *eras. et* ui *s. ras. m2*) *P* 14 quandoque *RSBV'* uiuus *A* (i *s. u.*) 15 ipse est dominus *B* est ipse dominus *C''* 17 eternam ęternā (*alt. del. m2*) *A* 18 aliqui *scripsi* aliquid *ARD* aliquis *M* (s *ex* d *m2*) *cet.* perscripserat *R* praescripserit *B* edençum (d *s.* ç) *A* 20 angelorum *om.* II manducabit (v *ex* b *m. ant.*) *A* es* *P* es *R* 21 ipse . . . ait *om. RV'*

filius manducat hunc panem, de quo ait: meus cibus est ut faciam uoluntatem patris mei, qui in caelis est.

43 Iterum uideamus qua ratione dominus deus Adae dixerit morte moriemini, quid intersit utrum aliquis dicat moriemini an addat morte moriemini; ostendere enim debemus nihil superfluum in dei esse mandato. itaque hoc arbitror. cum duo sibi sint contraria mors et uita, secundum simplicem sermonem a uita uiuere dicimus, a morte mori. si autem geminare uelis utrumque, quia uita uitam facit, dicitur uita uiuit, sicut habes in lege, et quia mors mortem facit, dicitur morte morietur. non est autem superflua ista geminatio; est enim uita ad mortem et est mors ad uitam, quia et quicumque <uiuit dum> uiuit moritur et dum moritur uiuit. fiunt ergo quattuor distinctiones: uita uiuere, morte mori, uita mori, morte uiuere. cum igitur haec se ita habeant, usus et consuetudinis praeiudicium debemus excludere. quia usus hoc habet, ut communiter dicatur uiuere et qui uita uiuit et qui morte uiuit et communiter dicatur mori uel ille qui morte moritur uel ille qui uita. itaque ex quattuor illis duos significat, ut dicat uiuentem uiuere nec melius deteriusque distinguat et dicat morientem mori nec inter malam et bonam mortem uideatur esse discretio. nam indiscreta

1 Ioh. 4, 34 3 cf. Philo Legg. alleg. I 33 (64, 46; I 88, 20 *C.*) Quaest. I 16 10 Ezech. 33, 14 sq., cf. 18, 13

1 de quo ll denique *cet.* 5 morte *s. u. m2 A* 9 uitę (a *s.* ę) *A* 12 uitam& (& *eras.*) *A* 13 et quicumque <uiuit dum> *scripsi* et qui cumque *APVMD* quis dum *RV'* et quis dum *cet.* 15 uita mori morte uiuere *RSBV'* morte uiuere (*om.* uita mori) *AP'* morte uiuere uita mori *P* (uita mori *s. u. m2*) *P'D* mortem uiuere uitam mori *M* morti uiuere uitę mori *CC'* 16 usum *AVD* usus (s *alt. in ras. ex* m *m2*) *P* 17 dicatur *om. P* dicatur ... communiter *om. RCV'* 18 uita *M* uitae *cet.* morte *P* (e *ex* i) *M* morti *D* (ti *in ras.*) *cet.* 19 morte ... qui *om. V* morte *RMV'* morti *D* (ti *in ras.*) *cet.* uita *scripsi* uita moritur μ uita uiuit *RMV'* uitae uiuit *P'* uitae *cet.* 20 significant *RMV'* dicant *MV'* nec (c *eras.*) *P* 21 distingua^{n}t et dica^{n}t *M*

quaedam uita significatur qualis inrationabilium aut etiam
44 paruulorum et indiscreta mors aeque. sequestrato igitur usu communi quid sit uita uiuere et quid sít morte mori et quid sit uiuere morte et mori uita consideremus. puto enim secundum scripturas quia uita uiuere admirabilem quandam illam uitam beatamque significet et hunc uiuendi C usum spirandique munus cum beatae uitae gratia ueluti coniunctum et quadam participatione permixtum demonstrare uideatur. hoc est enim uita uiuere, uirtute uiuere, beatae uitae actus habere in istius corporis uita; contra autem morte mori quid est aliud nisi cum morte corporis deformitatem significare morientis, cuius et caro communi uiuendi munere defrudetur et anima uitae aeternae usum habere non possit? est etiam qui uita moritur, ut qui uiuit corpore, D sed actu moritur suo, quales illi sunt qui, ut ait propheta, descendunt in infernum uiuentes et illa de qua apostolus dicit quoniam uiuens mortua est. quartum superest, quod sunt qui etiam morte uiuunt, ut martyres sancti, qui utique moriuntur ut uiuant. moritur caro, sed uiuit gratia mortuorum. ergo absit a nobis, ut participes mortis uiuamus, sed contra participes uitae moriamur; sanctus enim nec uitae istius se uult esse participem, ut ait: dissolui E et cum Christo esse; multo enim melius et alius: heu me quod incolatus meus prolongatus est, dolens utique cum consortia uitae speret aeternae, istius uitae fra-

16 Psalm. LIIII 16 17 I Tim. 5, 6 22 Philipp. 1, 23 24 Psalm. CXVIIII 5

1 quaedam] quae *RV'*, *om. M* 4 uiuere morte et mori uita *scripsi* uiuere morti et mori uitae *libri* 5 uitę *B* 6 significat *RCV'* et| ut *AD* 9 est *s. u. m. ant. A* uirtute uiuere *s. u. C'*, *om. M* 13 defrudetur *AV et m1 P* defraudetur *P m2 cet.* anime (a *s.* e) *A* 14 ut qui uiuit *om. RV'* 15 moriatur *N* qui ut ll quibus *N* 16 descendant *RMV'* 17 quartum (t *s. u.*) *P* 18 quod (quid *m2*) *P* uiuant *N* 21 moriantur (m *s.* nt *m2*) *P* 22 ut] quia *RV'* qui ut *α* qui *Erasmus* ait apl's *B* dissolui enim *RSBP'V'* 23 enim *om. RP''V'* 24 quod| quia *VB* 25 f]ragilitate (i *pr. s. u.*) *A*

gilitate se contineri. et ideo possum e contrario dicere quia, etsi uita uiuere bonum est, uitae tamen uiuere ambiguum sit. potest enim dici quis uitae uiuere, hoc est uitae aeternae istius uita corporis militare, potest etiam dici uitae uiuere, hoc est uel quemcumque uel sanctum istius uitae habere desiderium corporalis, uti uerbi gratia si quis ideo honeste putet esse ui- F
uendum, ut is longaeuitatem uitae bonis actibus consequatur,
45 quales plerique infirmiores sunt quos haec uita delectat. sicut ergo uitae uiuere quid sit accepimus, quid sit morti mori accipiamus uel morti uiuere. possunt enim esse qui moriantur morti et qui uiuant uitae. nam qui non ita uiuit, ut secundum mortem animae suae uiuat, is morti moritur, quia non est obnoxius morti, id est nexus eum aerumnosae 165 A
mortis amisit, non constringitur uinculis mortis aeternae. mortuus est morti, hoc est mortuus est peccato, mortuus est poenae. cui contrarium est poenae uiuere, hoc est quando qui uiuit ad poenam uiuit ad mortem. qui autem moritur ad poenam moritur ad mortem. est etiam qui in hac uita positus moriatur ad uitam, sicut ille qui ait: uiuo autem iam non ego, uiuit autem in me Christus; peccato enim mortuus B
est, deo uiuit, hoc est mors in eo mortua est, sed uita uiuit, qui est dominus Iesus. ergo bona uita eorum qui deo uiuunt,

19 Galat. 2, 20 22 Ioh. 14, 6

1 conteneri *R* conteri *PVMCC'* et *om. RV'* 3 uitae uiuere hoc est *s. u. m2 M* aeternae] &atę (atę *in ras. m2*) *A* 6 uti *ACC'* ut* *PV* ut *cet.* 7 his *PSBC'* 9 accipimus *APVC'D* 10 morti *M* morte *cet.* uiuere *Monac. 2549* mori *cet.* 11 uiuant (n *s. u.*) *A* uite (te *in ras. m3*) *P* 12 ut] et *M* (*s.* ut) *AV* & *P* uiuit *PV* 13 quia *P* morti (ti *s. u.*) *A* eum *om. RV'* aeriũno*|se (s *eras.*) *A* 14 mortis (is *ex* em) *A* aeternae (r *ex* n) *A* 16 quis *RSBP'CC'V' et* (quando quis *in ras.*) *D* 17 uiuit ad mortem (m *s.* u) qui autem *in ras. minoris spatii m1 A* moritur ... ad mortem *om. A, in quo post* autem *legitur* f (*scripta erant haec uerba eodem signo adiecto in mg. inf. nunc absciso*) 18 etiam] autem *RV'* 19 qui *om. RV'* 20 autem] uero *CC'P''* enim] autem *SBP'* 22 ihsi (i *alt. add. m2*) *P* deus *B* dno *RV'*

mala uita eorum qui peccato uiuunt. est etiam media uita ut animantium ceterorum, sicut habes scriptum: producat terra animam uiuentem secundum genus. est uita etiam mortuorum ut deus Abraham et deus Isaac et deus Iacob, quia deus mortuorum non est, sed uiuorum. sunt etiam quibus communitas est quaedam mortis et uitae, de quibus C
ait apostolus dicens: si conmortui estis, et conuiuetis. si enim conplantati inquit sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus, scientes quia uetus homo noster simul confixus est cruci, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non seruiamus peccato; qui enim mortuus est iustificatus est a peccato. sicut autem figuras multas uitae diximus, ita etiam mortis inueniemus. dicitur enim mors mala secundum illud: anima quae peccat ipsa morietur. dicitur mors communiter, sicut habes uerbi gratia quia [Adam] uixit D
tot annos et mortuus est et adpositus est ad patres suos. dicitur etiam mors per baptismatis sacramentum, sicut habes: consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem et alibi: si autem mortui sumus cum Christo, credimus etiam quia simul uiuemus cum illo. uides quia mors quidem appellatione dicatur, sed haec uita sit nostra.

2 Gen. 1, 24 4 Exod. 3, 6 Luc. 20, 37 sq. Marc. 12, 26 sq. 7 II Tim. 2, 11 8 Rom. 6, 5—8 15 Ezech. 18, 20 17 Act. 13, 36 19 Rom. 6, 4 20 Rom. 6, 8

1 et mala *B* 3 animam (a *pr. s. u*) *A* genus suum *M* (suum *s. u.*) *RP'CC''V'* etiam *om. RV'* 4 ut *om. APRVMDV'* 6 quibus *om. RV'* 7 cōm*ortui *A* cūmortui *RV'* 9 resurrectionis eius *M* (eius *s. u. m2*) *C* 10 quod *M* simul *om. M* confixus| crucifixus *PVB* fixus *C* 12 qui ... peccato *om. R* 13 sič (č *s. u.*) *A* 14 enim (*exp. m2 et s. scr.* etiam) *M* etiam *RV'* 15 illid (u *s.* i *alt.*) *A* 16 mors| et mors *NCC''* Adam *seclusi;* quidam *coniecerunt Maurini* 18 babtismatis *P* sacramenta *RV'* 19 per baptismum *om. RV'* 20 morte *PRVC''V'* mortuus est (mortuus *V'*) *om.* cum *RV'* 22 apellationem *A* iudicatur *APVD* dicitur *RV'* 23 uita uita *A*

10, 46 Iterum alia quaestio, quia dixit dominus non *esse bonum* E
solum esse hominem. primo omnium cognosce quia in
superioribus, ubi hominem finxit deus de limo terrae, non
addidit: *uidit deus quia bonum est* quemadmodum in F
singulis operibus suis. nam si dixisset illic bonum esse quia
homo factus est, inueniretur hoc esse contrarium, ut hic bonum
non esse diceret, cum in superioribus bonum esse dixisset.
sed hoc ibi cognosce, ubi solum Adam fecit. ceterum ubi
communiter conprehendit uirum et mulierem factos, licet ne
ibi quidem dixerit specialiter, tamen quia postea habet: *uidit*
deus omnia quae fecit, et ecce bona ualde, euidenter
est declaratum bonum esse quod et uir sit factus et mu-
47 lier. sed ex hac quaestione alia quaestio rursus emersit. quo- 166
modo enim quando solus factus Adam, non dictum est bonum
esse factum Adam, quando autem et mulier ex eo facta est,
tunc esse bona omnia conprehensum est? licet illic omnem
laudauerit creaturam et uniuersitatis creatio sit probata, quo-
niam in homine naturae praedicata communitas est, tamen
non uidetur otiosum, qua ratione, ubi solus factus est Adam,
non solum nequaquam praedicatio boni conplacito operi adiecta
sit, sed etiam dictum sit non esse bonum solum hominem, B
cum sciamus quia antequam fieret mulier non errauerit Adam,
posteaquam uero mulier facta est, prior diuinum praeuaricata

1 Gen. 2, 18 cf. Philo Legg. alleg. II 1 sq. (66 sq.; I 90 sq. *C.*) Quaest. I 17 4 Gen. 1, 4 sqq. 10 Gen. 1, 31

1 dš *B* 2 esse *om. RV'* primo Π*M* primum *cet.* 4 et (*s. u. m2 M*) uidit *N* deus *s. u. A* 5 si *om. RV'* dixisse (*om.* si) *APVD* 6 inuenitur Π hoc *post* contrarium *transponit R* 8 hoc *om. RV'* 9 uirum Π et uirum *N* 10 habes (s *ex* t) *M* et uidit *RV'* 11 dš (š *m2 in ras. 2 litt.*) *A* ecce erant *S* (ecce *in mg.*) *P'C'* erant (*om.* ecce) *C* 12 et *pr. om. RV'* 13 rursus (sus *s. u.*) *A* 14 factus *AR et m1 P* factus est *P m2* (est *s. u.*) *cet.* bonum *om. RV'* 15 Adam *om. M* et *om. SBP'* 20 conplacito (*m. ant. ex* conpletio) *A* cõplaciti *SB* 22 quia *om. APV* errauerit (r *pr. s. u.*) *A* errauerat *RV'* 23 postea :quẹm (quem *s. u.*, a *s.* ẹ *m2*) :uero *P* postea :uero :quam *D* postea uero quam *BP'C'C''* uero *s. u. A*, *om. R*, uiro *V'* facta est *ABD* est facta *M* (facta *s. u. m2*) *cet.*

mandatum etiam uirum suum traxerit in errorem et incentiuum eius extiterit. si igitur uiro culpae auctor est mulier, quemadmodum pro bono uidetur adiecta? uerum si consideres quia deo uniuersitatis est cura, inuenies plus placere domino debuisse id in quo esset causa uniuersitatis quam condemnandum fuisse illud in quo esset causa peccati. et ideo quia C ex uiro solo non poterat humani esse generis propagatio, pronuntiauit dominus non esse bonum solum hominem esse. maluit enim deus plures esse quos saluos facere posset, quibus donaret peccatum quam unum solum Adam, qui liber esset a culpa. denique quia idem utriusque auctor est operis, uenit in hunc mundum, ut saluos faceret peccatores. postremo nec Cain parricidii reum, priusquam generaret filios, passus est D interire. ergo propter generationem successionis humanae debuit mulier adici uiro. denique hoc ipsa uerba declarant dicentis dei non bonum esse solum hominem esse. nam si mulier prior peccatura erat, tamen redemptionem sibi paritura non debuit ab usu diuinae operationis excludi. quamuis enim Adam non est seductus, mulier autem seducta in praeuaricatione fuerit, salua tamen inquit erit per filiorum generationem, inter quos generauit et Christum.

2 Augustinus contra Iul. Pel. II 7, 20 (si igitur . . . adici uiro) 12 I Tim. 1, 15 13 Gen. 4, 15 sqq. 18 I Tim. 2, 14 sq.

1 mandatum . . . errorem et *om.* *P'* (*in quo in uerbo* incentiuum in *m2 s. u. scriptum est*) et *om.* *APVD* 2 uiri *SBP'* 3 si (i *s. u.*) *A* 4 domino] dō *B* 5 condemnandam *A et corr. m1 PV* 6 et *om.* *M Augustinus* 7 propagatio *m2 ex* probatio *A* 8 solum hominem esse *SP' Augustinus* hominem solum esse *M*, esse *om. cet.* 9 dñs *B* posset *A* (e *ex* i) *PVD* possit *RV'* posset et *MP'CC'* possit et *SB* 11 auctor est utriusque *M* (*in quo* et *ante* quia) utriusque est auctor *B* 12 nec] ne *SBC* 13 filios *om.* *B* pasus *A* 16 *alt.* esse *om.* *APVD*, esse hominem *α* si] etsi *N* 17 prior *om.* *APVD* prius *C* adtamen *M m1* attamen *M m2 P'* 18 enim] autem *B* 19 seducta *MBP'CC'* seducta et *APVD* seducta est *R* seducta** *V'* praeuaricatione uiri *M* (uiri *s. u. m2*) *P'* 20 inquit *om.* *B* regenerationem *APV* **generationem *V'*

48 Nec illud otiosum, quod non de eadem terra, de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adae costa facta sit mulier, E ut sciremus unam in uiro et muliere corporis esse naturam, unum fontem generis humani. ideo non duo a principio facti uir et mulier neque duo uiri neque duae mulieres, sed primum uir, deinde ex eo mulier. unam enim naturam uolens hominum constituere deus ab uno principio creaturae huius incipiens F multarum et disparium naturarum eripuit facultatem. *faciamus inquit ei adiutorium simile sibi.* adiutorium ad generationem constitutionis humanae intellegimus, et uere bonum adiutorium. nam si pro meliore accipis adiutorium, maior quaedam in causa generationis operatio mulieris repperitur sicut istius terrae, quae semina primo accepta cohibendo paulatim fotu suo adolescere facit et producit in segetem. in eo igitur adiutorium bonum mulieris, quamquam etiam inferior dicatur adiutor, ut et in usu repperimus humano, quia dignitate potiores plerumque adiutorem meriti inferioris adsciscunt. 167 A

11, 49 Specta nunc cur deus adhuc finxerit de terra omnes bestias agri et omnia uolatilia caeli et adduxerit ea ad Adam, ut B uideret quid uocaret ea. qua ratione hoc factum est, cum tantummodo bestias agri et uolatilia caeli ad Adam adduxerit deus? erant enim pecora secundum suum genus. denique habes infra quia *inposuit Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus bestiis agri; Adae autem non est inuentus adiutor similis illi.* quae igitur absolutio

1 Philo Quaest. I 25   8 Gen. 2, 18   18 Gen. 2, 19   23 Gen. 2, 20

1 odiosum *A*   2 adam *s. u. m2 M*   Adae *om. M*   3 uiro (i *s. u.*) *A*   muliere (e *alt. postea add.*) *A*   6 ex eo *om. RV'*   hominem *A* (v *s.* e) *M*   9 adiutorem *RSBV'*   simile *CC'D* similem *M* (m *alt. exp.*) *P'* (m *alt. eras.*) *cet.*   11 accipies *M*   12 cāsa *A*   13 sicuti *M*   14 fetu *MC et* (*m2* fotu) *P'*   segetes *B*   *uerba* in eo *usque ad* repperisti (*p. 309 u. 7*) *om. V'*   16 dicatur*** (d . . *eras.*) *A*   et] etiam *MP'*   reperimus *ABC*   humano *s. u. m2 M*   17 menti *APV*   18 exspecta *P*   finxerạt (i *s.* ạ) *A*   19 ut] et *P*   22 genus suum *SBP'C'*   23 nomina *om. R*   24 et *SBP'C'*, *om. cet.*   25 inuentos (o *ex* a *et* u *s.* ọ) *A*

est nisi quia indomitae bestiae et uolatilia caeli diuina pote-
state ad hominem deducuntur? de pecoribus autem domitis C
congregandis et homo habuit potestatem. itaque illud diuinae
operationis fuerit, hoc humanae diligentiae. simul accipe qua
causa omnia deducta sint ad Adam, ut in omnibus uideret ex
utroque sexu substantiam constare naturae, id est ex masculo
et femina et ipse usu exemploque cognosceret necessarium
sibi consortium mulieris adiectum.

50 Et inmisit inquit deus soporem in Adam, et ob-
dormiuit. quis est iste sopor nisi quia paulisper, ad con- D
iugium copulandum cum intendimus animum, ueluti intentos
oculos ad dei regnum inclinare atque inflectere uidemur ad
quendam somnum istius mundi et paulisper obdormire diuinis,
dum in saecularibus mundanisque requiescimus? denique
posteaquam soporem, inquit, inmisit in Adam et dormiuit,
tunc aedificauit dominus deus costam, quam sum-
psit de Adam, in mulierem. bene aedificauit dixit,
ubi de mulieris creatione loquebatur, quia in uiro et muliere
domus uidetur quaedam plena esse perfectio. qui sine uxore E
est quasi sine domo sit sic habetur; sicut enim uir publicis
officiis ita mulier domesticis ministeriis habilior aestimatur.
considera quia ex corpore costam sumpsit, non ex anima por-
tionem, hoc est: non anima ex anima, sed os de ossibus meis
51 et caro de carne mea haec uocabitur mulier. ergo causam
humanae generationis agnouimus. set quia plerosque mouet,

9 Gen. 2, 21 16 Gen. 2, 22 23 Gen. 2, 23

2 ad (*eras.*) ominem *A* 3 congregando *R* 4 operationis (ation *s. u. m2*) *V* hoc *om. R* (illud *in mg. m2*) humanae (h *s. u. m. ant.*) *A* qua** *A* 5 adducta *BC'* sunt *MB* 6 constaræ (a *s. u.*) *A* 7 ipso *RP''* ipse (o *s.* e) *M* usu* *A* necesarium *P* 9 inquit *om. B* 10 quia *s. u. A* 11 uelut *R* ad (d *ex* t) *P* coniungium *P* (n *alt. eras.*) *V* (n *alt. exp.*) 14 cum *SBP'* 15 inquit *om. CC'* inmisit ds̄ *N* 16 *et* 22 sumsit *AD* 17 muliere *RSBP'* dixit *om. R* 18 creationē (*om.* de) *R* & (*eras.*) quia *A* 24 cause *A* causā (ā *ut uidetur ex* a *m2*) *P* 25 sed *A* (d *ex* t) *cet.* ụọmouet *A*

qui diligentius intuentur, quomodo si uel primo magnum munus dei fuit circa homines, ut in paradiso homines collocarentur uel postea magnorum remuneratio uideretur esse meritorum, ut ad paradisum iustus unusquisque rapiatur, dicuntur etiam bestiae et pecora agri et uolatilia caeli in paradiso fuisse. unde plerique paradisum animam hominis esse uoluerunt, in qua uirtutum quaedam germina pullulauerint, hominem autem et ad operandum et ad custodiendum paradisum esse positum, hoc est mentem hominis. cuius uirtus animam uidetur excolere, non solum excolere, sed etiam cum excoluerit custodire. bestiae autem agri et uolatilia caeli, quae adducuntur ad Adam, nostri inrationabiles motus sunt, eo quod bestiae uel pecora quaedam diuersae sint corporis passiones uel turbulentiores uel etiam languidiores. uolatilia autem caeli quid aliud aestimamus nisi inanes cogitationes, quae uelut uolatilium more nostram circumuolant animam et huc atque illuc uario motu saepe transducunt? propterea nullus inuentus est menti nostrae similis adiutor nisi sensus, hoc est αἴσθησις. similem sibi solam νοῦς noster potuit inuenire.

F (line 1) — 168 A (line 11) — B (line 19)

52 Sed forte arguas quia haec quoque deus in tali paradiso locauit, hoc est passiones corporis et uanitatem quandam fluctuantium uel inanium cogitationum, quod ipse nostri fuerit

13 Philo Legg. alleg. II 4 68, 30 et 42; I 92, 13 et 21 *C.*)

1 quia *R* uel si *RM* 3 locarentur *N* uideretur *V* (re *s. u. m2*) *D* (*in ras.*) uideatur *R* (*post* esse *transpositum*) *M* uidetur *SBP'P''* 4 iustus *A* (s *alt. postea add.*) 6 animę (a *s.* ę) *A* 7 hominis *om. R* 8 pullulauerint (i *ex* u) *V* et *pr. om. RMC''* ad *alt. om. R* 9 est *s. u. A* 10 uirtutis *A* et non *BD* sed] uerum *SB et* (*ex* uero *m2*) *P'* 13 uel] et *R* corporeae *R* 14 etiam *om. B* 17 uarios motus *AVD* uario motuș *P* transducant *AV et* (-unt *corr.*) *P* 19 ΛΕϹΘΕϹΙϹ *S* aesthesis *PV* ehesin *R* aestesin *P'* athe**** *M* aestesis *uel* estesis *cet.* ΝΟΥϹ *M* NωΗϹ *S* noys *cet.* 22 possessiones *APD et* (*corr.*) *m1 V m2 C'* 23 ipsi *AC'D* noster *R* fuerint *AD et* (n *del. m2*) *P*

auctor erroris. considera quid dicat. habete inquit potestatem piscium maris et uolatilium caeli et omnium repentium, quae repunt super terram. uides quod ille tibi tribuerit potestatem, ut de omnibus iudicare tu debeas, singulorum genera iudicii tui sobria definitione discernere. C uocauit ad te omnia deus, ut supra omnia mentem tuam esse cognosceres. cur quae tibi similia minime repperisti adsciscere tibi et copulare uoluisti? dedit tibi certe sensum, quo uniuersa cognosceres et de cognitis iudicares, meritoque de illo fecundo paradisi agro eiectus es, quia non potuisti seruare mandatum. sciebat enim deus esse te fragilem, sciebat iudicare non posse: ideo dixit quasi fragilioribus: nolite iudicare, ut non iudicemini. ergo quia sciuit infirmum te esse ad D iudicandum, uoluit oboedientem esse mandato: ideo praeceptum posuit. quod si non praeuaricatus esses, periculum incerti iudicii incidere nequiuisses. itaque quoniam iudicare uoluisti, ideo addidit: ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, ut sciat bonum et malum. uoluisti tibi adrogare iudicium: poenam praui iudicii refutare non debes. posuit tamen te contra paradisum, ne memoriam eius posses

53 abolere. denique iusti in paradisum rapiuntur, sicut Paulus rap- E tus est in paradisum et audiuit uerba ineffabilia. et tu si a primo

1 Gen. 1, 28 12 Matth. 7, 1 17 Gen. 3, 22 21 II Cor. 12, 2—6

1 considerat (si *s. u.*, t *eras.*) *A* habet *A* 3 reptilium *SBP'* uideor (s *s.* or) *A* 4 tibi *s. u. A* tu *s. u. A* 5 singulorumque *B* 6 esse *om. RC'* 7 similia (*m2* disimilia, *om.* minime) *R* 8 certū *RP'V'* quo] ut *M* 9 cogitatibus *R* 10 es *om. RV'* 11 te *MSBP'* & *R*, *om. cet.* 13 quia *in ras. P* sciebat *SBP'C* infirmante esse *A et* (ṽ *s.* ạn *m2*) *P et* (infimū te *in mg. m2*) *V* 14 noluit *V'* uoluit te *RB* obedientem te *C* obedientē* (s *eras.*) *A* 15 es*ses (e *eras.*) *A* 16 iudicis *RV'* incidere] iudicare *A* itaque *om. RV'* noluisti *APVD* 17 quisi *A* (a *s.* i) quasi *CD*, *om. PVM*, tamquam *cet.* 18 scias *APVMC'* sciebat (eb *eras.*) *P'* sciat *R* (t *s. u.*) *cet.* 20 te tamen *SBP'*, tamen *om. R* 21 rapiuntur *APVD* saepe rapiuntur *cet.* sicut et *SBP'* 22 ineffabilia *A* (a *alt. ex* ū), que non licet homini loqui *add. P'*

caelo ad secundum, a secundo caelo ad tertium mentis tuae uigore rapiaris, hoc est quia primum unusquisque homo est corporalis, secundo animalis, tertio spiritalis, si ita rapiaris ad tertium caelum, ut uideas fulgorem gratiae spiritalis — animalis enim homo quae sunt spiritus nescit, et ideo tertii caeli ascensio tibi est necessaria, ut rapiaris in paradisum — F
rapieris iam sine periculo, ut possis diiudicare omnia, quia *spiritalis diiudicat omnia, ipse autem a nemine diiudicatur*, et fortasse quasi adhuc fragilis audies uerba ineffabilia, quae non liceat homini loqui, et tunc quod acceperis reseruato et quod audieris custodi. Paulus apostolus custodiebat, ne laberetur uel alios certe faceret errare. aut fortasse ideo dixit Paulus: *quae non licet homini loqui*, quia erat adhuc in corpore constitutus, hoc est uidebat istius corporis passiones, uidebat legem carnis suae repugnantem legi mentis suae. hoc enim malo intellegi, ne uideamur quendam adhuc futuri periculi 169 A
iactare terrorem; sit enim uel propter hanc uitam securitas, ut nullos praeuaricationis posthac futurae laqueos formidemus. ergo quicumque fuerit in paradiso ascensione uirtutis audiet mysteria dei arcana illa atque secreta, audiet dicentem dominum tamquam latroni illi a scelere ad confessionem et ad fidem a latrocinio reuertenti: *hodie mecum eris in paradiso.*

5 I Cor. 2, 14   8 I Cor. 2, 15   12 Augustinus contra Iul. Pelag. II 5, 13 (fortasse ... mentis suae)   13 II Cor. 12, 4   14 Rom. 7, 23   20 Luc. 23, 43

1 a secundo *om. R*   caelum *RV'*, caelo *om. C*   2 hunusquisque *A* (h *eras.*)   4 fulgore *P*   5 spiritus dei *N* (τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ).   6 rapieris (*om.* ut) *APVD*   7 rapieris *APVD* rapiaris *cet.*   8 autem] enim *R*   iudicatur *RMCV'*   9 fragilis *A* (r *s. u.*)   11 custodito *N*   12 dicit *C*   13 quae *Augustinus* qui *V* quia *cet.*   14 passiones *A* (e *ex* i)   15 car**nis *A* (ci *eras.*)   repugnantem ... suae *om. hoc siglo* ⁜ *adscripto A* (*fuit in mg. inf. nunc absciso*)   16 intellegi malo *B*   17 siçụt *A* sic *RC*   18 posthac *SBP'V'* post hanc *cet.*   19 fụẹrịt fuerit *A*   ascensionịṣ (e *s.* ịṣ *m2*) *A*   20 audiet *pr.*] audit *APD*   arcana *M* archana *cet.*   dicente domino *M*   21 dnm *in ras. A*   a] ab *RMSBV'*   et ad fidem a latrocinio *m2 PP''*, *om. C.* et ad fidei latrocinium *m1 PP'' cet.*   22 peruertenti *R* reuerti *B*

12, 54 Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum, quae erant super terram, quas fecit dominus deus. et dixit serpens mulieri: quid utique dixit deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso? B cum dicit sapientiorem serpentem, intellegis quem loquatur, C id est illum aduersarium nostrum, qui tamen habet huius sapientiam mundi. sed et uoluptas atque delectatio bene sapiens dicitur, quia et carnis appellatur sapientia, sicut habes quia sapientia huius carnis inimica est deo et ad exquirenda delectationum genera astuti sunt qui adpetentes sunt uoluptatum. siue ergo delectationem intellegas, quaedam est diuino aduersa mandato et inimica sensibus nostris, unde D sanctus Paulus ait: uideo aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae et captiuantem me in lege peccati, si autem ad diabolum referas, uerus inimicus est generis humani. quae causa autem inimicitiarum nisi inuidia? sicut Solomon ait quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem terrarum. inuidiae autem causa beatitudo hominis in paradiso positi et ideo, quoniam ipse diabolus acceptam gratiam tenere non potuit, inuidit homini eo quod figuratus e limo, ut incola paradisi esset, electus est. E considerabat enim diabolus quod ipse, qui fuisset superioris

1 Gen. 3, 1 5 Augustinus contra Iul. Pelag. II 5, 13 (cum dicit ... lege peccati); cf. III 21, 48 9 Rom. 8, 7 13 Rom. 7, 23 17 Sap. 2, 24

1 erat *om.* *RV'* 2 erant] repunt *RV'* quas *RSBP'C''V'* quam *cet.* 5 quem] quae *RV'* loquebatur *BC'' et* eb *exp.* *S* 6 illum] ilico *SB et* (*s. m2* illū) *P'* sapientiam huius *RCC'V'* 7 uoluntas *RMV'* 8 et Π et sapientia *M* sapientia *cet.* 9 quia *A* (i *s. u.*) huius *om.* *SBP'CC'*, *fort. recte* in deo *R*, *om.* *V'* 11 sunt *s. u. m2 M* 12 aduersata *RV'* mandato *A* (n *in ras.*, da *s. u.*) 13 paulus *AC''D et s. u. m2 S* apłs *s. u. M* apostolus Paulus *P'*, *om. cet.* menbris *A* 15 me *om.* *RV'* 16 autem causa *SBP'* 17 solomon *M* salemon *V'* salomon *cet.* 18 introiuit *A* (i *alt. s. u.*) introuit (*m2* intrauit) *S* introibit (v *s.* b) *R* autem] enim *M* 19 beatitudo est *B* siti *RV'* et ipse *BP'* 21 est *om.* *PVC'C''*

naturae, in haec saecularia et mundana deciderat, homo autem inferioris creaturae sperabat aeterna. hoc est ergo quod inuidit dicens: 'iste inferior adipiscetur quod ego seruare non potui? iste de terris migrabit ad caelum, cum ego de caelo lapsus in terras sim? multas uias habeo quibus hominem decipere possim. de limo factus est, terra ei mater est, coruptibilibus inuolutus est. etsi anima superioris naturae, tamen et ipsa F
lapsui potest esse obnoxia in corporis carcere constituta, quando ego lapsum uitare non potui. est igitur uia prima, ut decipiatur, dum condicione sua maiora desiderat. hic enim quidam est conatus industriae. deinde carnis est quod non habeat desiderare. postremo in quo uideor ego omnibus esse sapientior, nisi circumscribam hominem et uersutia et fraude contendam?' itaque machinatus est ut non primo Adam adoriretur, sed Adam per mulierem circumscribere conaretur. non adorsus est eum qui coram acceperat caeleste mandatum, 170 A
sed eam adorsus est quae a uiro didicerat, non a deo quid obseruaret acceperat. neque enim habes quia mulieri dixit deus, sed quia Adae dixit, et ideo per Adam cognouisse mulier
55 aestimanda est. cognoscens igitur hoc loco temptamenti genus plurima etiam aliis locis temptamenti genera repperies. alia sunt per principem istius mundi, qui quaedam uenena sapientiae in hunc mundum euomuit, ut uera putarent homines esse quae falsa sunt et specie quadam hominum caperetur affectus. B

2 inferior *APRVMV'*, *fort.* inferior creatura, *quod est in P''* aeterna (r *s. u.*) *A* inuidit *RP'V'* inuidens (dicit) *C* inuidet *P* (i *s.* e) *cet.* 3 adipiscetur *SBP'C'* adipiscitur *cet.* 4 e terris *RV'* migrauit *RV'* *et* (*corr. m2*) *S* migrabit *A* (b *ex* u) ergo *P* caelis *B* 5 terra *ARSD* terram *MBP'* 6 possọm *A* (i *s.* ọ) possum *C'* est (*pr.*) et *RP'* ei terra *P'* 7 etsi] si enim *B* anima est *MP'* 10 conditione *libri* 11 quiḍdam *P* 13 nisi *om. RMV'* 14 est *om. RV'* 15 adoletur *R* (v *s.* o *m2*, adoriretur *in mg. m2*) *V'* 16 est *om. RV'* curam *AD* 17 quid (d *s. u.*) *A* 18 et acceperat *SBP'C'* 19 ideoque (*om.* et) *B* per] ab *RV'* 20 tæmtamenta (æ *ex* a, i *s.* a *alt.*) *A* 21 reperies *A* reperiris *R* (e *s.* i *pr. m2*) *V'* repperiens *M* 23 euomuit *V* (e *s. u. m2*) esse *om. RV'* 24 quedam *A*

non enim semper quasi apertus hostis ingreditur, sed sunt quaedam potestates quae amorem simulent gratiamque praetendant, ut paulatim cogitationibus nostris uenenum suae iniquitatis infundant, a quibus oriuntur illa peccata, quae uel ex delectatione uel ex quadam mentis facilitate nascuntur. sunt etiam aliae potestates, quae ueluti conluctantur nobiscum. unde et apostolus ait: quia non est nobis conluctatio aduersus carnem et sanguinem, sed aduersus principatus et potestates et rectores huius mundi, C tenebrarum harum, aduersus nequitiam spiritalium, quae sunt in caelestibus; uolunt enim hac quadam contentione nos frangere et ueluti quoddam animae nostrae corpus elidere. unde et Paulus quasi bonus athleta non solum ictus aduersantium potestatum uitare cognouerat, uerum etiam aduersantes ferire. unde et ait: percutio pugnis, non ut aera caedens. et ideo quasi bonus athleta ad coronam meruit peruenire. ergo multiplicia temptamenta sunt diaboli. D et ideo bilinguis serpens habetur atque letalis, eo quod diaboli minister aliud lingua loquitur aliud corde meditatur. sunt et alii ministri, qui et cordis et uocis suae infectas ueneno ueluti uerborum suorum iactant sagittas, quibus dominus ait: generatio uiperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?

7 Ephes. 6, 12 15 I Cor. 9, 26 16 II Tim. 4, 8 22 Matth. 12, 34

1 ostis *A* 2 praetentdant *A* 3 suae *s. u. m2 M* infundant *R* (u *s. u. m2*) infundat *MP'V'* 5 quedam *A* noscuntur *RV'* 7 et *om. RC'DV'* est *om. RV'* 8 et aduersus *R* aduersus et *V'* aduersus (ad *s. u.*) *A* 9 rectores (s *s. u.*) *A* 13 eludere *MV'* eliidere *P'* ludere *R* (e *s. u m2*) atleta *AV et* (*corr. m1*) *C'* adleta *PB* 15 aduersitates *R* et *om. RMV'* ut *om. RMDV'* 16 aera (e *s. u.*) *A* aerem *SBP'* atleta *APV* 17 multiplicia (i *ult. s. u.*) *P* 18 lactalis *A et m1 S* loetalis *P* (o *s. u.*) *B et m2 S* 19 loquatur *N* meditetur *RMSP'* meditemur *V'* 20 suae *om. RV'* infectos *P* 21 uelut *PC'C''* sagittas iactant *RV'* 22 potestis (s *alt. s. u.*) *A*

56 Et dixit serpens mulieri: quid utique dixit deus: ne edatis ex omni ligno quod est in paradiso? et dixit mulier serpenti: ex omni ligno paradisi manducabimus, de fructu autem ligni quod est in E medio paradisi dixit deus: non manducabitis ex eo neque tangetis ex eo, ne moriamini. cum audieris sapientiorem bestiis omnibus esse serpentem, hic eius iam quaere uersutiam. simulat se uerba dei dicere et proprios intexit dolos. cum enim dixisset deus: ex omni ligno quod est in paradiso edetis ad escam, de ligno autem quod est scientiae boni et mali non edetis, qua die autem manducabitis ex eo, morte moriemini, serpens quasi interrogans mulierem, cum dixisset deus: 'ex F omni ligno quod est in paradiso edetis, de ligno autem uno non edetis', inseruit mendacium, ut diceret: 'ab omni ligno non edetis', cum de uno tantum ligno scientiae boni et mali praeceperit deus non esse gustandum. qua ratione autem fefellerit nihil mirum, quia iis qui aliquem circumscribere conantur consuetudo est fallere. non est igitur interrogatio otiosa serpentis. sed ut scias in mandato nullum uitium esse potuisse, respondit mulier et ait: ex omni ligno paradisi manducabimus, de fructu autem ligni quod est in medio paradiso dixit deus: non manducabitis ex

1 Gen. 3, 2 sq. 9 Gen. 2, 16 sq. 21 Gen. 3, 3

1 et dixit ... 7 serpentem *om.* *C'* (*in quo deinde* hic iam quaero serpentis uers.) 2 ex] ab *RV'* in medio p. *SBP'C''* paradisi *P'* 4 ligni *om.* *BP'* 5 deus *om.* *APVD* 6 neque] nec *R* ne *V'* audieritis II (ti *eras.* *D*) *RV'* 8 quęuero *A* quaero *PVC* 10 ad escam edetis *N*, ad escam *om.* *CC'* 11 quod est *om.* *MCC'* *et* (*in quo* de ligno ... boni *in ras.*) *P'* est *s. u.* *P* edatis II et qua *C'* 12 autem] enim *C*, *om.* *C'* 14 paradoso (i *s.* o *pr.*) *A* 16 uno] ligno (g *s. u.*) *A*, *om.* *D* 17 esęse (e *pr. s. u.*) *A* 18 iis *C'* is *R* *is *S* (u *eras.*) his *M* (h *in ras.*) *cet.* 19 conantur (n *s. u.*) *AC* conatur *RSBC'* et (a *ex* ā) *V'* est *om.* *RV'* 20 uitiosa *R* *post* otiosa *add.* responsio (*om. ante* interrogatio) *B* 21 et ait II ut habes *N*

e o n e q u e t a n g e t i s a b e o, n e m o r t e m o r i a m i n i. in 171 A mandato quidem nullum uitium est, sed in relatione mandati. etenim quantum praesens lectio docet. discimus nihil uel cautionis gratia iungere nos debere mandato. si quid enim uel addas uel detrahas, praeuaricatio quaedam uidetur esse mandati. pura enim et simplex mandati forma seruanda uel testimoni series intimanda est. plerumque testis dum aliquid ad seriem gestorum ex suo adicit, totam testimonii fidem partis mendacio decolorat. nihil igitur uel quod bonum uidetur addendum B est. namque hic quid offensionis habet prima specie quod addidit mulier: n e q u e t a n g e t i s e x e o q u i c q u a m? — t a n g e t i s enim deus non dixerat, sed n o n e d e t i s — sed tamen lapsus incipit esse principium. nam quae addidit uel superfluum addidit uel addendo de proprio semiplenum intellexit dei esse mandatum. docet igitur nos praesentis series lectionis neque detrahere aliquid diuinis debere mandatis neque C addere. nam si Iohannes hoc iudicauit de suis scriptis: s i q u i s a d p o s u e r i t inquit a d h a e c, a d i c i e t i n i l l u m d e u s p l a g a s, q u a e s c r i p t a e s u n t i n l i b r o i s t o, e t q u i d e m p s e r i t d e u e r b i s h i s p r o p h e t i a e h u i u s, d e l e b i t d e u s p a r t e m i l l i u s d e l i b r o u i t a e, quanto nihil diuinis mandatis est detrahendum! hinc ergo coepit praeuaricatio prima esse mandati. et plerique putant non mulieris hoc uitium esse, sed Adae fuisse. ita Adam dixisse mulieri,

17 Apoc. 22, 18 sq.

1 ab eo] ex eo *B*, ab eo (*s.* ex eo) *P'*, *in S ras. 4 litt.* ea *RV'* morte *om.* *RMV'* 2 mandatum *RV'* reuelatione *RV'* mandato (i *s.* o) *A* 3 dicimus *R* (*corr. m2*) *V'* 4 quid (d *ex* t) *P* 5 detraas *A* esse uidetur *P'* 6 enim] *malim* ergo testimonią *R* (i *m2 s.* ą) testimonii *A* (i *ult. s. u.*) *cet.* 7 gestorum seriem *RV'* 9 uidetur esse bonum *B* 11 addidit (i *pr. postea add.*) *A* addit *R* ea *A* 12 tẹngetis (a *s.* ẹ) *A* sed *alt.*] et *RSBV'* 13 addit *SBP'* 16 detraere *A* mandatis debere *B* 19 scriptæ *A* (æ *ex* a) scripta *SP'* et *om.* *RV'* 20 delebit illum dñs *B* 21 quantum ll quanto magis *B* diuinis mandatis nihil est subtrahendum *B* 22 coepit *P* (o *s. u.*) *VMCP'* cepit *AC''* cẹpit *cet.* 23 mandati *om.* *B*

dum eam uellet facere cautiorem, ut adderet mandasse deum: D
neque tangetis ex eo quicquam. habemus enim quia
Adam, non Eua mandatum acceperit a deo; non enim mulier
formata fuerat. ipsa quidem uerba Adae, quibus mulieri dicit
formam seriemque mandati, non prodit lectio, sed intellegimus
per uirum ad mulierem seriem transisse mandati. uidero tamen
quid alii sentiant; mihi tamen uidetur a muliere coepisse
uitium, inchoasse mendacium. nam etsi de duobus uideatur
incertum, tamen sexus prodit qui prius potuerit errare. adde E
quia praeiudicio illa constringitur, cuius et postea prior error
inuentus est. uiro enim mulier, non mulieri uir auctor erroris
est. unde et Paulus ait: Adam inquit non est deceptus,
mulier autem seducta in praeuaricatione fuit.

57 Nunc uideamus utrum praeter adiectionem, quae mandato
est adplicata, quod additum est obfuisse uideatur. nam re
uera si bonum est neque tangetis ex eo et ad cautionem
proficiebat, cur deus hoc minime interdixerit, immo non inter- F
dicendo permisisse uideatur? itaque utrumque quaerendum,
qua ratione nec permiserit nec interdixerit. sunt enim qui
dicant: qua ratione quod fecit uideri non iussit et tangi?
uerum cum in eo ligno audieris naturam fuisse scientiae boni
et mali, potest aestimari quia noluit te malum tangere. satis
enim nobis uidere Satanan sicut fulgur de caelo cadentem

12 I Tim. 2, 14   23 Luc. 10, 18

1 uellet eam *M* facere uellet *C'* 3 adam (a *pr. s. u.*) *A* non (*alt.*) *APVD* necdum *RV'* nondum *cet.* 4 fuerat] erat *RMV'* uera de quibus mulier *RV'* 6 uidero (r *del. m2*) *S* tamen *post* uidero *secludendum esse uidetur utpote ex altero* tamen, *quod sequitur, ortum; fort. scriptum erat* uidero <quidem> 7 coepisse *MSP'* incipisse *R* incepisse *V'* cępisse *BP''D* cepisse *cet.* 8 inchoasse *C* (h *s. u.*) incoasse *M* 10 praestringitur *SP'* quę praestringitur *B* 12 et *om.* *RC'V'* 15 est *alt. om.* *RV'* uidetur a uera si bonus *RV'* 16 et *om.* Π 18 permississe *P* 20 dicunt *N* uideri] ederi *A et* (er *eras.*) *P* edere *V* edi *D* 21 natura *A et* (-ā *m. rec.*) *P* fuisset *A et* (t *exp.*) *V* 22 satis enim *scripsi* satis est *AVBD et* (est *in ras.*) *P* satis enim est *BC''* satis est enim *M* (est *s. u. m2*) *cet.* 23 fulgor *RMV'*

secundum uocem domini et dantem escam non luminis, sed
noctis et tenebrarum filiis, quia scriptum est: dedit eum
in escam populis Aethiopum. hoc igitur de eo dictum
est quod non mandauerit tangi; quod autem non prohibuerit, 172 A
quid intellegam accipe. sunt multa quae noceant, si ante
uoluerimus haurire quam quae sint illa cognoscere. nam et
de cibis et potu plerumque usu uenit, quippe si id quod
amarum est ante cognoscas, indues patientiam et si intellegas
illa quae sunt amara prodesse, indues tolerantiam, ne offendat
amaritudo te repentina et incipias reicere profutura. prodest
ergo ante cognoscere, ut ex eo quod cognoueris profuturum
nec amara fastidias. sed haec minus nocere possunt, illud quod B
58 magis, nisi prouideatur, nocere possit aduerte. gentilis quidam est, ad fidem tendit: catechumenus est, uult maiorem
accipere doctrinae et fidei plenitudinem: caueat ne dum uult
discere male discat et discat a Photino, discat ab Ario, discat
a Sabellio, tradat se huiusmodi magistris, quorum quaedam eum
trahat auctoritas, et inductus quadam magistrorum praesumptione teneris sensibus inpressa diiudicare non nouerit. prius igitur C
oculis mentis perspiciat quid sequatur, uideat ubi uita sit,
tangat denique diuinarum uitalia lectionum, ut nullo prauo
offendatur interprete. legit illi Sabellius: ego in patre et
pater in me et dicit unam esse personam. legit Photinus
quia mediator dei et hominum homo Christus

2 Psalm. LXXIII 14 22 Ioh. 14, 10 24 I Tim. 2, 5

3 escam (s *ex* c) *A* 4 manducauerit *R* (uc *exp. m2*) *V* (uc *exp.*) *C* (*in mg.*) *P''* 6 aurire *APS* haurire (h *s. u.*) *C* 7 de potu *SB* quippe (p *pr. s. u.*) *A* 8 amarum (ma *s. u.*) *A* induis *RMP'V'* et *om. RV'* 9 induis *RP'V' et* (is *m2 ex* es) *M* 10 te* *P* (r *eras.*) profuturam *APVC''* 11 cognouerit *AVC' et* (s *s.* t) *P* 12 haec] et *RV'* possint *RV'* 13 aduertere *P* 14 cathicuminus *AVD et m1 P* cathecuminus *P m2 M* catecuminus *CC'* caticuminus *cet.* est *N* et II 15 accipere *om. V* et fidei *om. PCC'P''* 16 fotino *libri* arrio *libri semper* 17 quorum quae *A* (*hoc signo* ※ *adiecto; in quo* eum . . . qua[dam] *in mg. inf.*) 18 tradat *P* (h *s.* d) *AVD* teneat *cet., cf. p. 318 u. 5* inducetur *SBP'* praesumtione *A* 20 qui *APVC* 23 me est *B* personam esse *P'* fotinus *libri*

Iesus et alibi: quid me uultis occidere hominem? legit etiam Arius quia dixit: quoniam pater maior me est. legitur quidem manifestum, sed qua ratione dictum D sit debet ante pertractare secum, ut rationem dictorum possit aduertere. ducitur quadam magistrorum auctoritate, et profuisset ei non quaesisse quam talem inuenisse doctorem. sed etiam gentilis si quis scripturas accipiat, legit: oculum pro oculo, dentem pro dente, legit etiam: si scandalizauerit te dextera tua, abscide illam: non intellegit sensum, non aduertit diuini sermonis arcana, peius labitur quam si non legisset. et ideo docuit quemadmodum E dei uerbum inuestigare deberent, non perfunctorie, non inprouide, sed diligenter atque sollicite. quod erat inquit ab initio, quod audiuimus et quod uidimus oculis nostris, perspeximus et manus nostrae perscrutatae sunt de uerbo uitae: et uidimus et testamur et adnuntiamus uobis. uides quod ante manibus quibusdam perscrutatus sit dei uerbum et postea adnuntiauerit. et ideo nihil Adam et Euam fortasse nocuisset uerbum, si pertractantibus diligenter mentis quibusdam manibus ante F tetigissent; infirmi enim pertractando et diligentius requirendo uniuscuiusque quam non intellegunt possunt inuestigare naturam.

1 Ioh. 8, 40 2 Ioh. 14, 28 7 Leuit. 24, 20 8 Matth. 5, 30 13 I Ioh. 1, 1 sq.

3 *fort.* manifesto 4 rationum *A* 5 dicitur *ARSBV'* discitur *D* quidam *APV* et quodam *RV'* quidem *P''* 6 profuisset (t *s. u.*) *P* quaesisset *A* 7 quis *om. RV'* 10 auertit *RP' et* (*corr. m2*) *S* animaduertit (d *s. u.*) *B* sermonis archana *A* (r *alt. s. u.*) *D* archana (arcana *M*) sermonis *cet.* 13 atque] ac *B* 14 et *ante* oculis *transponit C'* oculis nostris perspeximus *om. N* 15 et manus ... sunt *in mg. inf. A* et quod manus *SP'* 17 manibus *APVD* uelut manibus *cet.* 18 adnuntiaret *RV'* adnuntiarit *M* 19 adam et euam Π adae et euae *N* nocuiss*et (e *eras.*) *A* 20 dilienter *A* quibusdam (s *s. u.*) *A* 21 infirmą (i *s.* ą) *A* requirrendo *A* 22 *post* inuestigare *add.* sententiam inuestigare *N*, inuestigare sententiam *add. post* requirendo *C* inuestigare sententiam (*om.* inuestigare naturam) *C'*

certe illi infirmi id lignum, in quo scientiam mali esse cognouerant, ante quemadmodum tangerent, debuerant perscrutari. nam et mali saepe nobis potest prodesse cognitio. et ideo diaboli fraudes uel in hac legimus lectione uel prophetia, ut discamus quemadmodum artes eius cauere possimus; cognoscenda sunt enim temptamenta eius non ut sequamur, sed ut docti instructique caueamus.

59 Sunt hoc loco qui dubitationem habeant utrum ex omni 173 A ligno ita dixerit deus esse gustandum, ut cum de omni ligno ita de scientiae boni et mali ligno gustaretur, an uero de omni ligno gustandum, de solo ligno scientiae boni et mali dixerit non esse gustandum? qui ne id quidem putant inutilis esse rationis quod, quamuis noxia esca huius ligni fuerit, tamen si cum ceteris ederetur, noxia esse non posset, quandoquidem antidotum theriacum de corpore serpentis confici solere dicatur, quod utique uirus corpusque serpentis, cum solum sumitur, nocet, cum admiscetur aliis, sanitati est et saluti. scientia quoque boni et mali, si quis sapientiam habeat, si quis uitae semper intendat, si quis cetera uirtutum genera consequatur, nequaquam inutilis aestimatur. hac igitur ratione plerique putauerunt posse etiam illud intellegi, ut uideatur deus id inhibuisse, ne absque ceteris solum lignum scientiae boni et mali gustaretur, non prohibuisse cum ceteris. C et hoc ideo putant dictum, quia ait deus ad Adam: quis tibi indicauit quoniam nudus es, nisi de ligno a

24 Gen. 3, 11

1 cognouerunt *BP'* cognouerint *C* 2 tangere *SB* et perscrutari *SB* 5 discamus (s *pr. s. u.*) *A* 6 tæmptamenta (æ *ex* a) *A* 9 ut] aut *AVD et* (a *exp.*) *P* 10 scientia *APV* mali (li *s. u.*) *A* 11 de solo ... gustandum *om. APVD* 14 possit *N* *post* quandoquidem *add.* etiam *N* 15 antidotum *BCP'* anthidotum *cet.* thiriacum *PVM* teriacum *R* teraicum *V'* tiricum *C* tyriacum *P'C'* de corpore *om. RV'* 16 utique (uti *in ras. m2*) *P* 17 sanitatis est et salutis *SBP'* 18 quoque *om. RV'* maliṣ *P* quis *APVMD* quid *cet.* sapientiā *P* (ā *ex* æ) *D* sapientia *V* sapientiae *cet.* 19 *fort.* iustitiae 22 ne ... prohibuisse *om. APVD* 24 dn̄s *RV'* 25 quoniam] quod *SBP'* quod iam *M* nuṣdus est (t *eras.*) *A* es] esses *SBP'* a quo] de quo *RM* de quo de *V'* quod *SBP'*

quo praeceperam tibi, ab hoc solo ne manducares, manducasti? quod uideretur dare aliquem interpretandi locum, nisi mulier in superioribus dicente serpente: quid utique dixit deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso? respondisset: quod est in medio paradisi, dixit deus: non manducabitis ex eo. in quo quamuis mulieris praeuaricaturae fides uideatur infirmior, D
tamen non omnibus Adam spoliabo uirtutibus, ut uideatur in paradiso nullam adsecutus fuisse uirtutem, nihil de ceteris gustauisse lignis priusque culpam incidisse quam fructus esse aliquos consecutus. non spoliabo ergo Adam, ne genus humanum omne dispoliem, quod innocens est, antequam sensum accipiat scientiae boni et mali. neque enim otiose dictum est: nisi conuersi fueritis et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum caelorum.
puer enim cum maledicitur, non remaledicit, cum percutitur, E
non repercutit, ambitionum et rapinarum temptamenta non
60 nouit. ergo uerius puto quod ne cum aliis quidem fructibus lignum edendum esse praeceperit. nam etsi bona scientia perfecto, inperfecto tamen inutilis est. inperfectum auserim omnem hominem dicere, quando ipse Paulus quasi inperfectus dicat: non quo iam acceperim aut iam perfectus sim, sequor autem si conprehendam, et ideo inperfectis dicit F
dominus: nolite iudicare, ut non iudicemini. ergo

14 Matth. 18, 3 16 I Petr. 2, 23 22 Philipp. 3, 12 24 Matth. 7, 1

1 manducaueris *R* manducaris *V'* manducasses *S* (-ares *m2*) *BP'* 2 aliquem dare *BD* interp̃tanti *CC'P'* 3 quod *B et* (*corr. m1*) *PM* 5 paradisi] paradiso *NC'* 6 manducabis *RC* 10 priusquẹm (a *s.* ẹ) *A* priusquam *P* (quam *del.*) *MCC'* incidisset *P* (e *s.* ẹṭ) *CC'* 11 consecutus *tacite Maurini* consecutum *libri* ne *s. u. A* 12 disomne dispoliens *A* 13 occiosum *A* ociosum *D* odiose *RV'* 17 temtamenta *A* 18 poto (v *s.* o *pr.*, o *alt. ex* a) *A* 19 preceperit (epe *s. u.*) *A* 21 quandoquidem *N* quasi *in mg. S*, *om. BP'* 22 non . . . conprehendam *om. B* quo iam *APV* quoniam *RV'* quod iam *cet.* aut iam Π*M* aut qm̃ *RV'* aut quo iam *S* aut quod (d *s. u. m2*) iam *P'* 23 et *om. RBP'V'*, *post* ideo *collocat M*

inperfecto inutilis scientia. denique peccatum nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces et infra: sine lege enim peccatum mortuum est. quid enim mihi proderat scire quod uitare non poteram? quid mihi proderat scire quod lex carnis meae inpugnaret? inpugnatur Paulus et uidet legem carnis suae repugnantem legi mentis suae et captiuari se in lege peccati, nec de conscientia sua praesumit, sed per Christi gratiam confidit se a mortis corpore 174 A
liberandum: et tu quemquam opinaris scientem non posse peccare? Paulus dicit: non enim quod uolo facio bonum, sed quod nolo malum hoc ago: et tu arbitraris homini prodesse scientiam, quae delicti augeat inuidiam? esto tamen ut perfectus peccare non possit: in Adam deus omnes homines praeuidebat et ideo promisce generi non conueniebat humano habere scientiam boni et mali, quam per carnis uitia
61 ut oportebat exercere non poterat. discamus igitur tempta- B
menta diaboli plena esse mendacii; uix enim unum uerum uidetur C
ex iis quae pollicitus est, reliqua falsa conposuit. sic enim habes: et dixit serpens mulieri: non morte moriemini. ecce unum falsum; nam morte mortuus est homo, qui secutus est promissa serpentis. deinde addidit: sciebat enim inquit deus quia quacumque die manducaueritis ex eo adaperientur oculi uestri. hoc solum uerum, quia infra habes quia manducauerunt ambo et aperti sunt oculi

1 Rom. 7, 7 2 Rom. 7, 8 5 Rom. 7, 23 Augustinus contra Iul. Pelag. II 5, 13 (inpugnatur . . . inuidiam) 8 Rom. 7, 24 sq. 10 Rom. 7, 19 19 Gen. 3, 4 21 Gen. 3, 5 24 Gen. 3, 6 sq.

3 quid (d *s. u.*) *A* 4 quod . . . scire *in mg. inf. A, om. P'* 6 repugnantem (n *s. u.*) *A* 7 conscientię (a *s.* ę) *A* praesumpsit (praesumsit *A*) Π 8 set (t *in ras., non satis certum*) *A* de Ch. gratia *RV'* confidet *R* (*corr.*) *V'* a *om. RV'* 9 opinares *A et* (*corr. m1*) *PV* opinare *RV'* 12 auget *R* augit *V'* 13 omnes (s *s. u.*) *A* 14 promisce *AV* promisc* (uo *s. ras.*) *P* promisse *RV'* promiscue *cet.* non] ut *P* 18 his *libri* 19 mortem *APS et* (m *exp.*) *V* 21 scit *SBP'CC'* enim inquid (inquid *s. u.*) *A* enim inquit *D*, enim *om. cet.*

eorum, sed hoc uerum quod noceret. denique non omnibus aperire oculos utile, quia scriptum est: uidebunt et non uidebunt, sed statim adglutinatum mendacium est, quia adiunxit: et eritis sicut dii scientes bonum et malum. in quo licet aduertere idolatriae auctorem esse serpentem, eo quod plures deos induxisse in hominum uideatur errorem quaedam serpentis astutia. et hoc fefellit, quia homo sicut dii; non solum enim sicut dii esse homines desierunt, sed etiam qui quasi dii erant, quibus dictum est: ego dixi: dii estis, sui gratiam perdiderunt. D

62 Et uidit mulier quia bonum est lignum ad manducandum et quia gratum oculis ad uidendum et speciosum est ad intuendum. infirma auctor iudicii, quae de eo quod non gustauerat iudicabat. et ideo non facile nisi quod diligentius pertractauerimus, quod interiore probauerimus affectu uidetur ad opus aliquod esse sumendum. accipiens inquit de fructu eius manducauit et dedit uiro suo simul, et manducauerunt ambo. bene praetermissum est ubi decipitur Adam, quia non sua culpa, sed uitio lapsus uxorio est. E F

63 et aperti sunt inquit oculi eorum, et cognouerunt quod nudi essent. et ante quidem nudi erant, sed non sine uirtutum integimentis. nudi erant propter morum simplicitatem et quod amictum fraudis natura nesciret; nunc autem multis simulationum inuolucris mens humana uelatur. ergo

2 Esai. 6, 9 4 Gen. 3, 5 9 Psalm. LXXXI 6 11 Gen. 3, 6 16 Gen. 3, 6 20 Gen. 3, 7 22 Philo Quaest. I 30, cf. Legg. alleg. II 15 (76, 1; I 100, 28 *C.*) et 16 (77, 49; I 102, 33 *C.*)

1 omnibus (s *ex* n) *A* 2 uidebunt te et *SBP'* 6 hominẹm (v *s.* ẹ) *A* 7 non . . . dii *om. RV'* 8 dii (i *alt. s. u.*) *A* homines esse *B* 12 gratum . . . auctor *om. RV'* 14 quod (d *s. u.*) *A* 15 pertræctaẹuerimus *P* (æ *ex* a *m2*) pertrectauerimus *VB* quod int. probauerimus *om. B* 17 maducauit *A* 18 et] ei (*s.* enim) *P* 19 uxorio est *A* (o *postea add.*) *MP'D* uxoris est *P* (s *pr. s. u. m. rec.*) *V* (s *pr. s. u. m1*) *S* (s *pr. s. u. m2*) *C* est uxoris *RBV'*, bene . . . uxorio est *om. C'* 22 integumentis *SC'* tegumentis *C* tegimentis *D* 23 naturẹ (a *s.* ẹ) *A* nescirent *APD* 24 ergo (r *s. u.*) *A*

posteaquam spoliatos se illa sinceritate et simplicitate uiderunt integrae incorruptaeque naturae, quaerere mundana et manu facta coeperunt, quibus nuda suae mentis operirent, delecta- 175 A tiones delectationibus et mundi huius umbratiles uoluptates uelut folia foliis adsuentes, quibus obumbrarent genitale secretum. nam quomodo clausos oculos corporis habuit Adam, qui omnia animantia ita uidit, ut his et nomen inponeret? quomodo cognouerunt, id est interiore et altiore scientia non

64 tunicam sibi, sed uirtutum deesse uelamina. et adsuerunt inquit folia ficus et fecerunt sibi subcinctoria. B ficum hoc loco pro qua specie debeamus accipere diuinarum nos docet series lectionum, quandoquidem sanctos esse qui sub uite et ficu requiescunt scriptura memorauerit et Solomon dixerit: quis plantat ficum et de fructu eius non manducat? et dominus ad ficum uenerit, sed ideo sit offensus, quia non inuenerit fructum, sed folia tantum. docet ergo me Adam quid sint folia, qui posteaquam peccauit, de foliis ficus fecerit sibi subcinctorium, qui de fructibus magis eius gustare debuerit. iustus fructum eligit, folia C peccator. qui est fructus? fructus inquit spiritus est caritas gaudium pax patientia benignitas modestia continentia dilectio. non habebat fructum qui gaudium

9 Gen. 3, 7 12 Mich. 4, 4 14 Prouerb. 27, 18 20 Galat. 5, 22

2 corruptaeque *R* (*corr. m2*) *V'* 3 quibus (*eras.*) quibus *A* delectationes *om. RV'* 4 delectionibus *A* mundi . . . obumbrarent *om. RV'* 5 foliis *P* (i *alt. ex* a) quibumbrarent (*m2* que obumbrarent) *P* 6 clausos (a *s. u.*) *M* clusos *RV'* 7 ita *om. RV'* inponerent *A* 10 succinctoria *RMSCDV'* 11 debeamus (a *s. u.*) *R* debemus *BV'* 12 docens|eries (*corr. m2*) *P* 13 uitae *APMS* et ficu *om. B, in mg. m1 S* fico *RV'* requiescant *RV'* scriptura requiescunt *A* solomon *PM* salemon *V'* salomon *cet.* 14 quis . . . manducat *om. RV'* fructu] ficu *AV et* (*corr. graphio*) *P* ueniens (*om.* sed) *C* 16 tantum (n *s. u.*) *A* eius tantum *B* 17 me ergo *RV'* flolia (l *exp. m2*) *A* folia ficus *B* 18 folia *R* (o *s.* a *m2*) *V'* succinctorium *RMBCC'V'* 19 eius magis *RMBP'V'* fructum (r *s. u.*) *A* eligit *PVMC* elegit *cet.* flolia *A* 20 qui *AP* quid *VC'* quis *cet.* 22 habebat *SP'CC'* habeat *B* habent *V'* habet *cet.* fructum (r *s. u.*) *A*

non habebat, non habebat fidem qui praeuaricatus erat mandatum dei, non habebat continentiam qui de interdicto sibi

65 gustauerat ligno. ergo quicumque praeuaricatur mandatum dei spoliatur atque nudatur et fit ipse sibi turpis. uult se D operire quibusdam ficus foliis, fortasse quibusdam inanibus uel umbratilibus sermonibus, quos conpositis mendaciis adsuens et uerbum de uerbo struens ad operiendam conscientiam suae mentis factique uelamen peccator intexit, ut pudenda sua contegat. iacit enim supra se folia qui culpam uelare desiderans aut diabolum delicti memorat auctorem aut carnis praetendit inlecebras aut alium quempiam persuasorem prodit erroris. et de scripturis diuinis frequenter promit exempla, E quibus iustos in culpam perhibet incidisse dicens, si forte in stupris fuerit deprehensus: 'et Abraham cum ancilla concubuit et Dauid alienam adamauit et sibi adsciuit uxorem'; adsuit enim quaedam sibi exempla de propheticarum serie

66 scripturarum, fructum earum non putat requirendum. nonne tibi uidentur etiam Iudaei folia adsuere, dum legis spiritalis uerba corporaliter interpretantur? quorum interpretatio fruc- F tum omnem uiriditatis amittit damnata maledicto ariditatis aeternae. bona igitur interpretatio, hoc est spiritalis ficus, est fructuosa, sub qua iusti sanctique requiescunt. quam qui plantauerit in animis singulorum, sicut Paulus ait: e g o p l a n-

3 Philo Legg. alleg. II 16 (77, 12; I 102, 7 *C.*) 14 Gen. 16, 1 sqq. Reg. II 11, 4 et 27 22 Mich. 4, 4 23 I Cor. 3, 6

1 non habet non habet *APRVDV'* non habet non habebat *M* non habeat non habeat *B* praeuaricatus (r *pr. s. u.*) *A* erat] est *B* 2 habet *V* habeat *B* 3 *post* praeuaricatur *add.* iudicia, *sed eras. A* 5 quibusdam] quibus *RMV'* 7 operiendum *A* 9 iacit (t *s. u.*) *A* culpam (l *in ras.*) *A* desiderat *RV'* 10 delicti diabolum *B* 12 promittit *A* 13 iustos *om. RV'* 14 habraham *A* (h *pr. exp.*) *R* 16 adsuit] adsciuit *P* quaedam sibi *VM* quaedam sibi quaedam *AP* quaedam sibi folia quaedam *D* sibi quaedam *SBP'C'C* quaedam *RV'* 17 earum (a *s. u.*) *A* ·earum (a *s. u.*) *P* putant (n *eras.*) *A* 20 omnem fructum *B* uiriditatis ę. *P* amittis *A* (i *pr. in ras. 2 litt.*) *P* (en *s.* i *alt.*) dampnata ē (ē *s. u.*) *P* 21 est *pr.*] esse *AVC'* est si *M* est et *M* est de *R* (de *exp.*) *V'*

taui, Apollo rigauit, manducabit ex ea fructum; mala
autem interpretatio fructum ferre, uiriditatem seruare non po-
67 terit. quod igitur grauius est hac se Adam interpretatione suc-
cinxit eo loci, ubi fructu magis castitatis se succingere de-
buisset. in lumbis enim quibus praecingimur quaedam semina
generationis esse dicuntur: et ideo male ibi succinctus est
Adam foliis inutilibus, ubi futurae generationis non fructum 176 A
futurum, sed quaedam peccata signaret, quae manserunt usque
in aduentum domini saluatoris. ceterum posteaquam dominus
aduenit, ficum inuenit incultam. rogatus ne eam iuberet excidi
ut coleretur permisit. et ideo iam non foliis, sed diuino
sermone succingimur, quia ipse dominus ait: sint lumbi
uestri praecincti et lucernae ardentes. unde etiam
pecuniam in zonis nostris portari prohibet; non enim saecularia,
sed aeterna debet zona nostra seruare. B

68 Et audierunt inquid uocem domini deambulantis C
ad uesperum. quae est ambulatio dei, qui ubique semper
est? sed puto deambulationem quandam esse dei per diuinarum
seriem scripturarum, in quibus dei quaedam uersatur prae-
sentia, cum audimus quia ipse aspicit omnia et oculi
domini super iustos, cum legimus quia Iesus sciebat

3 Augustinus contra Iul. Pelag. II 6, 16 (quod igitur . . . peccata signaret); cf. Baeda Hex. I (II 55 D *M.*) 10 Matth. 21, 19 Luc. 13, 6 sqq. 12 Luc. 12, 35 14 Matth. 10, 9 16 Gen. 3, 8 20 Psalm. XXXIII 16 21 Luc. 6, 8

1 appollo *A* manducauit *ACV' et* (-bit *corr.*) *PRM* 2 fructum ferre *RSBCC'V' et* (*in quibus* ferre et) *MP'* forma *AD* forme *PV* 3 grauius (ui *s. u.*) *A* haęc *A* succincxit *M* 4 loci *P* (o *m2 s.* i) *VC' Augustinus Baeda* loco *A* (i *s.* o *alt.*) *cet.* fructu *PMP'* fructus (magis est) *D* fructum *cet.* 5 praecingitur *APVC'D* praecingimus (r *s.* s *m2*) *M* semina (i *postea add.*) *A* 6 sibi *SBP'* est *om. Baeda* 9 salutaris *RV'* postquam *C'* postea cum *M* 10 iuberet (t *add. m. rec.*) *P* iubere *A et* (*in quo* excidi . . . sermone *in mg. sup. m2*) *V* 12 sint (t *s. u.*) *A* 13 sunccincti *P* succincti *RVSP'V'*, *cf. in Luc. VII 132* 14 portare *RSBV'* 16 domini uocem *B* domini dei *C* 17 uesperam *RBCV'* uespera *S* (-â *m2*) *P'* deambulatio *C* 18 deãbulationem (ã *s. u.*) *A* 20 audiuimus *A et* (ui *exp.*) *R*

cogitationes eorum, cum legimus: quid cogitatis mala in cordibus uestris? ergo dum haec recensemus, quasi deambulantem cognoscimus deum. fugerat ergo peccator, D non quo dei posset latere conspectum, sed intra conscientiam suam latere cupiebat, opera sua lucere nolebat. iusti enim faciem ad faciem uidere, quia iusti mens non solum deo praesens est, sed etiam cum deo disputat, sicut scriptum est: iudicate pupillo et iustificate uiduam et uenite disputemus, dicit dominus. ergo cum legit peccator has scripturas, audit uocem dei quasi ambulantis ad uesperum. quid est ad uesperum nisi quia culpam suam sero cognoscit E et sero uenit quaedam erroris praeteriti uerecundia, quae errorem praeuenire debuerat? nam dum culpa feruet in corpore et anima exagitatur corporis passionibus, non cogitat deum sensus errantis, hoc est non audit deum ambulantem in scripturis diuinis, ambulantem in mentibus singulorum. dicit enim deus: quoniam inhabitabo in illis et inter eos ambulabo et ero illorum deus. ergo cum in animae sensum redierit potestatis formido diuinae, tunc erubescimus, F tunc nos gestimus abscondere, tunc peccatorum nostrorum positi cogitationibus in medio ligni paradisi, ubi peccauimus, deprehendimur latere cupientes et arbitrantes quod deus non requirat occulta. sed scrutator animorum et cogitationum

1 Matth. 9, 4 5 Matth. 5, 16 6 Deut. 34, 10 I Cor. 13, 12 7 Esai. 1, 17 sq. 17 Leuit. 26, 12 23 Sap. 1, 6

3 dn̄m *M* 4 latere . . . suam *om. A* (*add. in mg. inf. m1 om.* latere) latere] effugere *D* conspectum . . . opera *om. B*, *add. in mg. m1 S* 5 nolebat (e *ex* i) *A* enim *APVD* est enim *NC* enim est *C' Uindob. 779 Monac. 2549* 6 faciem *pr. ARVMV'* facie *P* (e *ex* ē) *cet.* non (n *alt. s. u. m2*) *A* 8 et uenite et disputemus *R* 9 has *om. R* 10 scripturas diuinas *N* audiuit *APC* uesperam *NC* 11 uesperum *C'* uespera (*om.* ad) *V'* uesperam *cet.* quia *s. u. A* 12 erroris (r *pr. s. u.*) *A* uerecundia (e *pr. ex* &) *A* 14 anima (a *alt. s. u.*) *A* ds̄ *ante* deum *eras. A* 15 dn̄m *M* 17 in illis] inter illos *RMV'* in eis *B* 18 illorum *A* (o *ex* u) 19 sensū *ex* sensus *A* 21 ligni *suspectum* 22 cupientibus *A* 23 animarum *M*

usque ad diuisionem animae penetrans dicit: Adam, ubi
69 es? quomodo loquitur deus? numquid uoce corporea? non
utique, sed uirtute quadam praestantiore quam uox corporis
potest esse fundit oracula. hanc uocem eius prophetae audie-
runt, hanc uocem fideles audiunt, impii non intellegunt. deni-
que in euangelio habes quia audiuit euangelista dicentem patrem:
et clarificaui et iterum clarificabo, sed Iudaei non 177 A
audierunt. denique dicebant: tonitruum factum est. illic
ergo sicut supra habes quia sentiebatur deambulans deus qui
non deambulabat, sic audiebatur loquens deus qui non loque-
70 batur. sed quid loquatur consideremus: Adam ubi es?
adhuc in his remedium sanitatis est qui audiunt dei uerbum.
denique Iudaei, qui sibi clauserunt aures ne audirent, hodieque
non merentur audire. deinde habent remedium qui se abscon- B
derunt. nam qui absconditur erubescit, qui erubescit conuer-
titur, sicut scriptum est: confundantur et conuertantur
omnes ualde uelociter. deinde hoc ipsum quod uocat
indicium sanaturi est, quia dominus quos miseratur et uocat.
dicendo autem: ubi es? non locum quaerit qui nouit arcanum;
neque enim deus clausos oculos habebat, ut non uideret
latentem. denique ideo dixit: factus est Adam unus ex
nobis, quia aperuit oculos. et hic quidem aperuit oculos, ut C
culpam suam uideret, quam uitare non potuit; magis enim

1 Hebr. 4, 12 Gen. 3, 9 2 Philo Quaest. I 42 7 Ioh. 12, 28 8 Ioh. 12, 29 16 Psalm. VI 11 21 Gen. 3, 22

1 diuisionum *A* ad adam *N* (ad *s. u. m2 M*) 7 et *pr. om. SBP'* interum *A* 8 illic *P* (c *s. u.*) illi *AVCC''D* ille *BP''*, *om. RMV'*, *in S est ras. 4 litt.* 9 deambulans *A* (n *s. u.*) 12 in his *om RV'* scitatis II qui *MC'*, *om. RV'*, quia *cet.* dei *s. u. m2 M* uerbum dei *VC''* 15 qui *alt.*] et qui *B* conuertantur] reuereantur *RB* reueantur *V'* 17 denique h. i. quia u. est inditium sanandi *B* 18 quos *PRP'V'* quo *A* quibus *cet.* miseretur *MBP''* miser*atur *S* 19 nouit (u *ex* b) *A* arcanum *PVM* archanum *cet.* 20 enim *om. APVD* 21 ideo *infra u. m. ant. A* ideoque ait (*om.* denique) *B* tamquam unus *N* (tamquam *s. u. m2 M*) 22 et ... oculos *s. in mg. m1 A*

postquam peccauimus, nescio quomodo nostra delicta cognoscimus et tunc peccatum esse intellegimus, quod antequam peccaremus non putabamus esse peccatum, certe non quasi peccatum putabamus esse damnandum; nam si damnaremus, non admitteremus. deus autem omnium uidet culpas et omnium delicta cognoscit; super omnium animam, super omnium occulta oculos habet. quid ergo Adam ubi es? id est non D in quo, sed in quibus es? non interrogatio ergo est, sed increpatio. de quibus, inquit, bonis, de qua beatitudine, de qua gratia in quam miseriam recidisti? dereliquisti uitam aeternam et adtumulatus es morti, consepultus errori. ubi est illa tua bene sibi conscia confidentia? timor iste culpam fatetur, latebra praeuaricationem. ubi ergo es? hoc est non in quo loco quaero, sed in quo statu. quo te perduxerunt peccata tua, ut fugias deum tuum, quem ante quaerebas? fortasse E moueat cur ante increpatur Adam, cum mulier ante gustauerit? sed a praeuaricatione sexus infirmior coeperit, a uerecundia et excusatione fortior, ut femina erroris causa fuerit, uir pudoris.

71 Et dixit mulier: serpens decepit me, et manducaui. ueniabilis culpa, quam sequitur professio delictorum. ideo non desperata mulier, quae non reticuit deo, sed magis confessa peccatum est, quam medicabilis secuta sententia est. bonum

7 Philo Legg. alleg. III 17 (97, 21 sqq.; I 124, 9 sqq. *C*) Quaest. I 45 20 Gen. 3, 13

1 nescimus (mus *del. m2 et s. scr.* o) *A* 4 damnandū (ū *ex* ā *m2*) *A* dampnandum *PBC'V'* dampnaremus *PBC'V'* 5 autem] enim *M* 6 omnium *pr.*] omnem *Costerius* animas *MB* 7 quid est *R* (est *s. u. m2*) *MSBP'C* id est (est *s. u.*) *A* 8 in *pr. om. CC''*, quo sed in *om. APVD* esţ *A* ergo interrogatio *C*, ergo *et* est *om. BC''* 9 bonis inquit *C* 11 adtumula *A* consepultus (se *s. u.*) *A* es *AP* 12 confidentia (ṽ *m. ant. s.* oņ) *A* timoris in (in *s. u.*) te *P* timoris (*om.* iste) *R* (*in quo* is *exp.*) *V'* 13 praeuaricationem (v *m2 s.* e *alt.*) *A* non *s. u. A* 14 quo (*alt.*) . . . moueat *in mg. inf. m1 A* 16 te moueat *B* cur] quare *RV'* 22 desperat *R et* (t *postea add.*) *B* non *s. u. m2 R, om. V'* 23 sententia (ten *s. u.*) *A*

est condemnari in peccato et flagellari in delicto, ut cum F hominibus flagellemur. denique Cain quia uoluit crimen negare indignus iudicatus est qui puniretur in peccato, sed remissus est sine praescripto poenae, fortasse non tam maiori crimine parricidii — illud enim conmisit in fratrem — quam sacrilegii, quod deo credidit mentiendum dicens: nescio; numquid ego custos fratris mei sum? et ideo accusatori diabolo eius accusatio reseruata est, ut cum eius angelis flagelletur, qui cum hominibus noluit flagellari. denique de talibus dictum: 178 A non est declinatio mortis eorum, et cum hominibus non flagellabuntur. alia ergo ratio mulieris, quae licet culpam praeuaricationis inciderat, tamen de paradisi lignis habebat adhuc uirtutis escam et ideo dixit peccatum suum, et reputatum est ei ad ueniam. iustus enim accusator est sui in principio sermonis; neque enim potest quisquam iustificari a peccato, nisi fuerit peccatum ante confessus. unde dominus ait: dic iniquitates tuas, ut iustificeris. B

72 ergo quia Eua ipsa confessa est delictum, mitior sequitur et profutura sententia, quae condemnaret errorem et ueniam non negaret, ut ad uirum suum conuersa seruiret. primum ne eam facile delectaret errare, deinde ut sub fortiore uase locata non transduceret uirum, sed magis uiri consilio et ipsa regeretur. in quo quidem mysterium Christi et ecclesiae euidenter

6 Gen. 4, 9 10 Psalm. LXXII 4 sq. 14 Prouerb. 18, 17 17 Esai. 43, 26 21 I Petr. 3, 7

1 condempnari *PBCC'* 4 poene (o *s. u.*) *A* maiore *M* 5 fratrem (r *alt. s. u.*) *A* sacrilegū *P' et* (-gi *m2*) *S* 7 custos (s *alt. m2 s. u.*) *A* custus *V' et* (-os *m2*) *PR* 8 acusato *A* accusatio (i *s. u.*) *m1 P m2 V* angelis eius *B* flagellẹtur *AP* flagellaretur *B* 9 dictum est *MBC' et* (*om.* non est) *C* 10 non *s. u. A* 11 ratio] gratia *RMV'* 13 uirtutẹs (i *s.* ẹ) *A* ideo .... ei *om. RV'* 14 est *s. u. m. ant. A, om. P''* 16 qụạmfessus (con *s.* quam *m2*) *P* 18 ipsa *s. u. A* confessa *m2 post* delictum est *R, om. V'* est delictum *AP'D* delictum est *cet.* sequitur *s. u. A* 19 condempnaret *PBC'* 21 uase (e *ex* a *m2*) *V* 22 transduceret (s *s. u.*) *A* traduceret *V* uiro (i *s.* o) *A*

agnosco. designatur enim ecclesiae ad Christum futura conuersio [C] et religiosa seruitus subdita dei uerbo, quae multo sit melior quam saeculi huius libertas. denique scriptum est: dominum deum tuum adorabis et ipsi soli seruies. haec igitur seruitus dei donum est. denique inter benedictiones numeratur huius seruitutis obsequium; nam et Isaac in loco benedictionis eam dedit Esau filio suo, ut seruiret fratri suo. denique benedictionem ille poscebat. etsi unam sibi cognouisset esse praereptam, tamen aliam postulabat dicens: numquid una benedictio tibi est, pater? per hanc [D] igitur seruitutem ille qui per gulam primitias suas ante uendiderat et studio uenationis agrestis gratiam benedictionis amiserat credidit se ipsum futurum esse meliorem, si typum Christi ueneraretur in fratre. hac enim seruitute pollet populus Christianus, sicut et dominus ad discipulos suos ait: qui uult inter uos primus esse sit omnium seruus. denique hanc seruitutem operatur caritas, quae spe maior et fide est. unde scriptum est: per caritatem seruite [E] inuicem uobis. hoc est ergo mysterium quod ait apostolus in Christo et in ecclesia. haec enim uere in praeuaricatione ante fuit, sed salua erit per filiorum generationem in fide et caritate et sanctificatione cum castitate, praeuaricata utique in patribus generatio hominum salua per filios, ut quod in Iudaeis offenderat in Christiana posteritate corrigeret.

4 Deut. 6, 13 Luc. 4, 8   7 Gen. 28, 40   10 Gen. 27, 38   11 Gen. 25, 27 et 30   15 Matth. 20, 27   17 I Cor. 4, 13   18 Galat. 5, 13   19 Ephes. 5, 32   20 I Tim. 2, 15

1 decclesiae (d *eras.*) *A* et ecclesiae *VV'*   4 ipsi *APRP'CV'* illi *cet.*   6 nominatur *RV'*   uirtutis *V*   8 agnouisset *M*   9 ereptam *RV'*   postolabat *A*   11 igitur *om.* *RV'*   ille *RV'* illū (e *s.* ū *m2*) *PM* illum *cet.*   per gula *BP'* pro gula (u *in ras.*) *S*   12 uendiderat *P* (di *s. u.*) uenderat *C*   13 credit *APVD*   ipsum *B* ipso *M* (ū *s.* o *m2*) *cet.*   tipum *A*   14 hæ̣c (a *s.* æ̣) *A* haec (e *eras.*) *R*   15 sicut *om.* *RV'*   *et (e *eras.*) *A*   16 ụọuos *A*   17 et spe *R* (et *s. u.*) *SBP'V'*   est et fide *RBP'C'V'* *et fide est (est *in mg. m1*) *S*   18 unde et *B*   20 in *pr.* *APVD* esse in *cet.*   praeuaricationem *APC*   23 saluata *MP'* saluat *C* (t *s. u. m3*) saluatur *D*

73 Serpens inquit suasit, et hoc ueniabile deo uisum est F eo quod nosset multas ad decipiendum uias esse serpentis, quia transfiguratur in angelum lucis et ministri eius sicut ministri iustitiae sunt falsa inponentis rebus singulis nomina, 179 A ut temeritatem dicat esse uirtutem et auaritiae nomen inponat industriae. serpens enim mulierem decepit, uirum mulier ad praeuaricationem de ueritate deduxit. serpentis typum accepit delectatio corporalis. mulier symbolum sensus est nostri, uir mentis. delectatio itaque sensum mouet, sensus menti transfundit quam acceperit passionem. delectatio igitur prima est origo peccati, ideoque non mireris cur ante serpens damnetur iudicio dei, secundo mulier, tertio uir. secundum erroris B ordinem damnationis quoque ordo seruatus est; delectatio enim sensum, sensus autem mentem captiuam facere consueuit. ut scias autem quia serpens typus est delectationis, damnationem

74 eius aduerte. supra pectus inquit tuum et in utero tuo ambulabis. qui sunt qui in utero suo ambulant nisi qui uentri et gulae uiuunt, quorum deus uenter et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt et cibo onerati ad terrena curuantur? C bene ergo delectationi ait, quae cibis intenta terram uidetur manducare: supra pectus tuum et in utero tuo ambulabis et terram manducabis omnibus diebus uitae

3 II Cor. 11, 14 sq. 7 Philo Legg. alleg II 18 (79, 14 sqq.; I 104, 18 sqq. *C.*) 11 Philo Quaest. I 47 16 Gen. 3, 14 18 Philipp. 3, 19 Philo Legg. alleg. III 47 (114, 30; I 143, 12 *C.*) 21 Gen. 3, 14

1 suasit *APVD* me persuasit *RV'* me decepit *C'* me suasit *cet.* uenerabile (i *s.* e) *A* est *om.* *RV'* 2 no**sset *S* ad *om.* *A* 3 transfiguratur (s *s. u.*) *P* 4 eiusticiae *A* īponentis *D* inpotentis *A* (in *s. u.*) *PV* imponentes *cet.* 5 auariae (a *pr. s. u.*) *A* auaritiā *RP'V'* 7 accipit *APVC'D* 9 mouet et *BP'* mouet* *S* transfundit (n *alt. s. u.*) *AM* 11 ideo (*om.* que) *RV'* dampnetur *PBC'* *et* (p *s. u. m2*) *C* damnatur *R* dampnatur *V'* 12 iuditio (ti *s. u.*) *A* secundum (cu *s. u.*) *A* 13 dampnationis *PBC'* *et* (p *s. u. m2*) *C* (*sic semper*) 15 tipus *A* 17 ambulabant *MS* 18 uenter est et *NC'* 19 ad terrā *R* ad terra *V'* 20 intenta *SBP'CC'* interita *APRVV'* interdicta *M* nutrita *D* terrarum *SP'* uideatur *M* manducare uidetur *B*

tuae. tollenda est omnis excusatio diaboli, ne forte malitiae suae aliquid possit optendere, ut dicat iniquitatem suam ex condemnatione uenisse et ideo ad nocendum hominibus pertinaciter obniti, quia ideo damnatus est, ut noceret. quod uidetur esse proximum opinioni, si tamquam damnationis acci- D pimus istam sententiam; non enim deus ad hoc serpentem damnauit, ut noceat, sed quid futurum esset ostendit. et quidem temptatio illa quod amplius hominibus prosit superius demonstrauimus; si tamen cognouerimus quia scriptum est dicente deo: honorificantes me honorificabo, et contemptor mei honore priuabitur, licet nobis ex his uerbis aliquid aestimare. deus enim operatur quod bonum est, non quod malum; ergo doceant te uerba diuina quia E operatur gloriam, poenam relinquit. honorificantes me inquit honorificabo honorem bonorum operationis suae esse declarans. et contemptores, inquit, mei — non dixit honore priuabo, sed honore priuabuntur, non suae operationi deputans eorum iniuriam, sed quid futurum esset ostendens. ergo hic non dixit: facio te supra pectus tuum et in utero tuo ambulare et terram manducare omnes dies uitae tuae, sed: ambulabis inquit et manducabis, ut praedixisse F magis de serpente quae futura sunt uideretur quam praescripsisse quid faceret. terra, inquit, tibi cibus erit, non anima; nam et hoc peccatoribus prodest. unde et apostolus tradidit huiusmodi in interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. pectore autem et uentre

10 I Reg. 2, 30 21 Gen. 3, 14 23 Gen. 3, 14 24 I Cor. 5, 5

1 colligenda *APVCDP''* diabolo *N* 2 ut] et *RV'* 3 condemnationem *A* condempnationem *C'* uenisse (ni *in ras.*) *A* 5 proxi*mum (n *eras.*) *A* opinionis *RP'* opinione (i *s.* e) *M* si *om.* *N* accipiamus *RMP'V'* 6 istam *om.* *RV'* dampnauit serpentem *B* 7 futurum *V'* futurus *cet.* 8 temtatio *A* 9 si *APVD* st *C* sed *cet.* cognouerimus *APVCD* cognosce *M* cum legerimus *cet.* 11 contemtor *A* 13 ergo (r *s. u.*) *A* doceant te (t *pr. s. u.*) *P* doceante *A* doceant *RMV'* 14 glo*riam *A* 15 inquit me *N* 18 ostendit *RMV'* 19 ergo et hic *N* 24 nam *om.* *RV'* *et* (*in quo* et *s. u. m2*) *M*

ait reptare serpentem non tam propter corporis figuram quam
quia propter terrenas cogitationes de illa caelesti benedictione
sit lapsus; pectus enim frequenter recessus quidam accipitur
sapientiae. et ideo apostolus supra pectus Christi reclinat
caput, non in terram deicit. ergo si sapientia diaboli feris 180 A
inmanissimis conparatur, quibus intra pedes pectus sit, si
etiam homines qui terrena sapiunt nec interiore affectu
eriguntur ad caelum utero uidentur reptare per terram, utique
uentrem animae nostrae non corruptibilibus saeculi huius
implere, sed magis dei uerbo satiare debemus. bene igitur
Dauid personam suscipiens Adae dicit: humiliata est in
puluere anima mea, adhaesit in terra uenter meus;
adhaesit enim dum configuratur serpenti, qui pascitur iniquitate
terrena. ideoque nos apostolus configurari dicit oportere Christo, B
ut uirtus Christi praetendat in nobis. quae sententia non
putatur in serpentem grauis, cum etiam Adam, qui leuius
peccauit, tali condemnatur sententia. scriptum est enim:
75 maledicta terra in operibus tuis; in tristitia manducabis eam omnes dies uitae tuae. uidetur certe
similitudo quaedam esse sententiae, sed tamen in ipsa
similitudine magna discretio. interest enim utrum manducet
aliquis terram sicut serpenti dictum est quia terram man- C
ducabit an uero sicut homini dictum est: in tristitia
manducabis. adiectio enim ista in tristitia discretionem

4 Ioh. 13, 25; 21, 20 11 Psalm. XXXXIII 26 14 Philipp. 3, 16 18 Gen. 3, 17

1 reptare ait (*om.* serpentem) *RV'* 2 beatitudine *α*, *recte puto* 4 sapientia *A et* (-ae *corr.*) *P* 6 si *scripsi* sed *libri* 7 interiori *R* (i *ult. s. u. m2*) interior *V'* 8 per] super *BC'* itaque *RSBP'V'* 11 adẹa *P* 13 configiratur (v *s.* i *alt.*) *A* configurati *R* configuratus *V'* 14 configurarẹ (i *s.* ẹ) *A* 15 pretendat (ten *s. u.*) *A* quae sententia *om. RV'* 16 uidetur *RV'* serpente *RMBV'* gradus *RV'* 17 condempnatur *APBC' et* (p *s. u. m2*) *C* 18 tristitiā *RM* 19 per omnes *SBP'* 20 tamen (n *ex* m) *A* 22 est *om. RV'* manducauit *ARCV' et* (*corr. m1*) *P* manducabis *S* (*m2* ex -bit) *MP'D* 24 manducabit Π

facit: discretio quam uim habeat considera. bonum est mihi in tristitia magis terram manducare quam in delectatione. hoc est ut in actu quodam et sensu corporis contristari uidear quam delectari in peccato; multi enim propter nimias iniquitates non suscipiunt peccati conscientiam. at uero ille qui ait: castigo corpus meum et seruituti redigo contristatur in nostrorum paenitentiam peccatorum, quia sua tanta delicta non habuit, ut in his contristari deberet. denique et nobis suadet utilem istam esse tristitiam, quae secundum deum, non secundum saeculum est. oportet, inquit, uos contristari in paenitentiam secundum deum; nam secundum deum tristitia salutem operatur, saeculi autem tristitia mortem
operatur. sed et de ueteri testamento accipe illos ad gratiam E
peruenisse qui contristabantur in operibus corporalibus, illos uero supplicio remansisse qui delectabantur huiusmodi operibus. denique Hebraei, qui ingemiscebant in laboribus Aegypti, iustorum gratiam consecuti sunt et quia panem in tristitia manducauerunt, esca donati sunt spiritali, Aegyptii uero, qui talia opera cum exultatione celebrabant, regi detestabili seruientes
76 nullam ueniam sunt adepti. sed est et illa distinctio, quod F
serpenti dicitur quia terram manducabit, Adae autem in tri-

6 I Cor. 9, 27 10 II Cor. 7, 9 sq. 16 Exod. 2, 23 17 Tob. 2. 5 18 I Cor. 10, 3 Exod. 16, 14 sqq., cf. Philo Legg. alleg. III 60 (121, 23 sqq.; I 151, 14 sqq. *C.*) 21 Gen. 3, 17—19

5 ad *P* (t *s.* d) *RVM* 6 seruitute *A et* (e *alt. m2 ex* i) *S* (*in quo m2 ex* et *factum est* in *ut uidetur*) in seruitutem *D* in seruitute *V'* 7 paenitentiam *Monac. 2549* paenitentia *cet.* 9 utillæm *A* istam *s. u. R* *post* tristitiam *add.* sed eam tristitiam *MSBP'* 10 est *post* deum *transponunt N* nos *M* 11 paciencia Π nam secundum deum *om. RB* 12 saeculi . . . operatur *om. RV'* 13 ueteri (i *ex* e) *V'* 14 peruenisese *A* contristabuntur *P* 15 in supplicio *N* quạẹ (i *s.* ạẹ) *P* delectabuntur *P* huius mundi *S* (huiusmodi *m2*) *BP'* 16 ingemiscebant *A* (e *s.* ị *alt. m2*) *R* (i *alt. ex* e *m1*) *S* (i *alt. ex* e *m2*) ingemescebant *MC* 17 manducarunt *PC* 18 doṃịnati *P* aegypti *R* 19 celebrabant (r *s. u.*) *A* celebrant *RMP'V' et* (*corr. m1*) *S* 20 est et *om. R*, est *om. SBP'V'*, et *om. M* 21 manducabis *RMP'C'V'*

stitia inquit manducabis faenum agri, ut quendam intellegamus in his processum et, quando terram manducamus, in quadam malitia esse uideamur, quando faenum, in quodam processu, quando uero panem, tum consummata fuerit fortitudo. ergo et nos habeamus processum uitae huius, sicut habuit et Paulus, qui dicit: uiuo autem iam non ego — hoc est non ego, qui terram ante manducabam, non ego qui faenum, quia omnis caro faenum — set uiuit in me Christus, hoc est uiuit panis ille uiuus, qui uenit e 181 A
caelo, uiuit sapientia, uiuit gratia, uiuit iustitia, uiuit resurrectio.
77 deinde considera quia non est maledictus homo, sed maledictus est serpens, nec terra in se maledicta est, sed maledicta inquit in operibus tuis ad animam dictum est. tunc terra maledicta, si habeas opera terrena, id est opera saecularia, et maledicta non in uniuersum, sed ut spinas et tribulos generet, nisi fuerit humanae studio operationis exercita. 182 A
quod si eam exercuerimus, in labore quidem et sudore, sed tamen panem manducabimus. repugnat enim lex carnis legi mentis, et laborandum nobis est ac desudandum, ut castigemus corpus et seruituti redigamus et quae sunt spiritalia

6 Gal. 2, 20   8 Esai. 40, 6 Gal. 2, 20   9 Ioh. 6, 50 sq. 12 Gen. 3, 17   17 Gen. 3, 19   18 Augustinus contra Iul. Pelag. II 5, 13 (repugnat ... seminemus) Rom. 7, 23   19 I Cor. 9, 27   20 I Cor. 9, 11

1 *post* manducabis *add.* et cum sudore manducabis (*tum* manducabis *add.* *MSB*) *N*   faenum *RCP'* foenum *S* fenum *cet.*   2 esse in his *RMV'* in his esse *SBP'*   3 ṃalia *A* alia *D* militiae *R* (e *eras.*) malitiae *MV'*   fęnum *V'* foenum *RSBP'* fenum *cet.*   4 tum *scripsi* cum *libri*   5 habemus *RV'*   7 ante *s. u. A*   8 fęnum *pr. C* fenum *MC'D* foenum *cet.*   fęnum *alt. CD* fenum *AMC''* foenum *cet.*   sẹ& (d *s.* &) *A* sed *cet.*   9 e *s. u. m2 R*   10 iniustitia (in *eras.*) *P*   11 non maledictus est *RV'*   maledictus (c *s. u.*) *A*   13 inquit *s. u. m2 V*   *post* est *add.* id est *RMV'*   14 maledicta est *SBP'CC'*   habeas (a *alt. s. u.*) *A*   15 in *s. u. A*   uniuersū (ū *ex* a) *A*   16 exercitata *S* (ta *alt. s. u. m2*) *BC''*   excita *R* (*in mg. m2* exculta ł exercitata)   17 eam] etiam *SBP'*   18 manducauimus *RV'*   19 atque desudandum *SBP'* atque sudandum *RV'*

seminemus. si enim carnalia seminauerimus, quae carnalia sunt metemus: si uero spiritalia seminauerimus, metemus ea quae sunt spiritalia.

1 *carnalia (s *eras.*) *A* 3 *post* spiritalia *add.* amen *MCV'*, p̃rante dn̄o nr̄o ih̄u xp̄o. Cui ē honor laus (s *s. u.*) et ịpiū in scł̄a scłorum am̄ *C'*. EXPLICIT LIBER DE PARADISO BEATI ĀBROSII *A* EXPL̄. DE PARADISO LIBER SECUNDUS *P* EXPLICIT PARADI (LIBER PARADISI *V'*) *RV'* EXPLIC̄ (LIB. I. *add. P'*) DE PARADISO *SP' et* (*qui add.* ADAM ET EUA) *D* EXPLICIT LIBER SC̄I AMBROSII EP̄I DE PARADYSO *P''* EXPLICIT LIBER PARADISI BEATI AMBROSII ARCHIEP̄I *C*. *in VMBC' non est subscriptio*

DE CAIN ET ABEL.

S = Senensis F. V. 8 saec. XI ineuntis f. 139r
M = liber basicilicae Modoetianae C $\frac{1}{61}$ saec. XI ineuntis f. 151r
B = Bruxellensis 1782/4 saec. XI f. 87u
A = liber bybliothecae Ambrosianae R 82 sup. saec. XI f. 104r
A' = liber bybliothecae Ambrosianae F 117 sup. saec. XI f. 77u
P = Parisiacus 11624 saec. XI f. 50u
M' = liber s. Marci, nunc Laurentianus 511, saec. XII f. 107u
P' = Parisiacus 2637 saec. XII f. 134r
V = Uindobonensis 779 saec. XII f. 113r
μ = editio Mediolanensis a. 1477
α = editio Amerbachiana

Librorum *S* et *M* scripturas omnes adscripsi, ex ceteris selectas.

[LIBER PRIMVS.]

1, 1 De paradiso in superioribus pro captu nostro ut potuimus 183 A
quod dominus infudit, sensus inuenit digessimus, in quibus B
Adam atque Euae lapsus est conprehensus. nunc quoniam
illa penes auctores non stetit culpa, sed quod peius est dete-
riorem inuenit heredem, sequentem adoriamur historiam et ea
quae secundum scripturas sunt adnexa diuinas nostro opere
2 prosequamur. Adam autem cognouit Euam mulierem
suam, quae concepit et peperit Cain et dixit: adqui-
siui hominem per deum. quae adquirimus ex quo et a C
quo et per quid adquiramus considerari solet, ex quo tam-
quam ex materia, a quo quis auctor, per quid tamquam per
aliquod instrumentum. numquid hic sic dicit: adquisiui
hominem per deum, ut deum intellegas instrumentum?
non utique, sed ut intellegas auctorem et operatorem deum.
unde deo magis detulit, quia dixit: adquisiui hominem
per deum, ut et nos, cum aliquid adquirimus, uel omnes
euentus secundos deo magis deferre quam nobis adrogare debe- D
3 mus. et adiecit parere Abel. cum adicitur aliquid, quod
prius erat tollitur. idque colligitur ex arithmeticae portionibus
aut animae cogitationibus; addito enim numero fit alius

8 Gen. 4, 1 10 Philo de Cher. 35 (162, 1 *M.*; I 199, 26 *C.*), cf. Quaest. in Gen. I 58 19 Gen. 4, 2 Philo de sacr. 1 (163, 1; I 202, 1 *C.*)

INCIPIT LIBER SCI AMBROSII DE CAIN ET ABEL PRIMUS *S* INCIPIT DE CAIN ET ABEL LIBER PRIMUS *M* (*qui add.* EIUSDEM AMBROSII SANCTI EPISCOPI) *P* (*in quo* LIBER SECUNDUS) *P'* (*in quo* LIBER UNUS EIUSDEM) *M'* INCIPIT LIBER PRIM' SCI AMBROSII DE CAIM (CAYN *A'*) ET ABEL *AA'* DE CHAIN ET ABEL AMBROSIUS *B* INCIP DE CAIN ET ABEL *V* 4 adae *B* 7 sunt *ante* secundum *transponit B* 11 adquirimus *M* 13 aliquid *AA'M'P'* et (*corr. m1*) *S* sic dicit hic *B*

numerus, aboletur superior et cogitatio accedens noua excludit superiorem. ergo cum adicitur Abel, aufertur Cain. quod 184 A nominum interpretatione plenius deprehenditur. Cain etenim dictus est adquisitio, quod omnia sibi adquireret, Abel qui omnia referret ad deum pia deuotus mentis adtentione, nihil sibi adrogans ut superior frater. sed totum tribuens conditori quod accepisset ab eo.

4 Duae itaque sectae sunt sub duorum fratrum nomine conpugnantes inuicem et contrariae sibi, una quae totum menti suae deputat tamquam principali et quasi cuidam cogitationis B et sensus et motus omnis auctori, hoc est quae omnes inuentiones humano adscribit ingenio, altera quae tamquam operatori et creatori omnium deo defert et eius tamquam parentis atque rectoris subdit omnia gubernaculo. illa prior Cain significatur, haec posterior Abel dicitur. has duas sectas anima una parturit et ideo germanae habentur, quod uno fundantur utero, sed contrariae sunt, quia oportet eas, cum quodam C animae partu editae fuerint, diuidi ac separari; conpugnantibus enim hospitium esse unum perpetuo non potest. denique Rebecca, cum duas naturas humani ingenii parturiret, unam mali alteram boni, easque exilire intra uterum sentiret suum — Esau enim typus erat malitiae, Iacob figuram bonitatis gerebat —, mirata quid illud esset quod discordiam quandam concepti cerneret fetus, consuluit deum, ut passionem proderet, medellam daret. itaque precanti est responsum editum: duae D

3 Philo de sacr. 1 (163, 13; I 203, 3 C.), cf. de sacr. 10 (197, 29; I 265, 10 C.) 8 Philo de sacr. 1 (163, 8; I 202, 6 C.) 15 Philo de sacr. 1 (164, 1; I 203, 4 C.) 19 Philo de sacr. 2 (164, 10; I 203, 11 C.) 22 Philo de sacr. 2 (164, 30; I 204, 8 C.) 25 Gen. 25, 23

1 et cogitatio *om.* *B* 2 cum *s. u.* *S* 3 plenius *om.* *B* 8 *post* conpugnantes *add.* ee *M* 9 menti suae *BP* mentis*uae *V* mentis suae *SM* (*hi* s *bis eras.*) *cet.* 10 quidam ... auctor *M* 11 omnis motus *A'* 17 e- contrariae *S* 19 denique (*s.* deinde *m1*) *M* 21 sentiret *in mg.* *m1 S* 23 quid *om.* *M* 25 medellam *SMM'* medelam *cet.* est *om.* *M* editum ē *M* (ē *s. u. m2*)

gentes in utero tuo sunt et duo populi de uentre
tuo exibunt. quod si ad animam referas, eandem generatricem
boni et mali intelleges, quia ex quodam fonte animae utrumque
demanat, sed hoc sobrii solet esse iudicii, ut repudiato malo
uelut enutriat quod bonum est atque confirmet. prius ergo
quam pariat bonum, hoc est reuerentiam deo debitam, ut 185 A
ipsi totum deferat, sua praefert; cum uero genuerit confessionem, quae defertur deo, deponit sui cordis tumorem. adiciens
ergo deus bonum animae dogma Abel abstulit inprobum dogma
2, 5 Cain. ego tamen hoc loco secundum scripturam mysterium ma- B
gis duorum populorum intellego, quod deus adiciendo ecclesiae
suae fidem piae plebis abstulit perfidiam populi praeuaricantis,
quando quidem uerba ipsa hoc significare uideantur dicente
deo: duae gentes in utero tuo sunt et duo populi
de uentre tuo exibunt. haec figura synagogae et ecclesiae C
in istis duobus fratribus ante praecessit, Cain et Abel. per
Cain parricidalis populus intellegitur Iudaeorum, qui domini
et auctoris sui et secundum Mariae uirginis partum fratris,
ut ita dicam, sanguinem persecutus est, per Abel autem intellegitur Christianus adhaerens deo, sicut et Dauid ait: mihi
autem adhaerere deo bonum est, ut se caelestibus adtexeret, a terrenis separaret. et alibi defecit inquit anima
mea in uerbum tuum, eo quod ordinem uiuendi atque D
usum non in terrenis uoluptatibus, sed in uerbi cognitione
posuisset. ex quo cognoscitur nec illud otiose scriptum esse,
sed perpense et examinate quod legimus in Regnorum libris:

9 Phil. de sacr. 2 (164. 23; I 204, 3 *C.*) 20 Psalm. LXXII 28
22 Psalm. CXVIII 81

2 generatricem (ra *s. u.*) *MB* genitricem *Monac. 14399* 4 demanat *M et* (e *ex* i *m2*) *V* dimanat *cet.* *post* esse *add.* ueri *B* (*interpretatio est uerbi* sobrii) 5 uelut *MAA'* uel *cet.* 7 praefert *B* (ert *in ras.*) *P'* (*ras. s.* rt) 8 qua *SMBM'P'* 10 mysterium *SAP'* ministerium *M* misterium *cet.* 17 parricidialis *BP et* (i *tert. exp.*) *V* populis *M* ppl*s (i *ut uidetur eras.*) *A* 18 et *pr. om. B* 20 populus christianus *AA'* 21 se *s. u. M* 22 terrenis *AA'* μ terris *libri* 26 legimus *M* (i *ex* e) regum *V*

et adpositus est ad patres suos. intellegi enim datur quod patrum similis fuerit fide. unde claret non ad sepultu-
6 ram corporis, sed ad consortium uitae relatum. denique de Isaac non perfunctorie scriptum putatur quod relinquens corporis istius speciem, quae animae suae adtexebatur, E
adpositus sit ad genus suum, eo quod patris sui moribus adhaeserit. pulchre autem ad genus ait, non ad populum sicut alibi. nam legimus aliis locis adpositos fuisse ad populum suum, sed isti non tam praestantes; praestantior autem qui paucorum similis fuerit et non plurimorum — plures in populo suo quam in genere — et praestantius ducitur paucorum similem esse quam plurimorum. qui ergo dei erat generatus promissione, qui ad sacrificium probandae pietatis electus, qui F
unius uxoris, hoc est solius sapientiae societate contentus superni illius generis, quod est unum sibique semper conueniens, non plebeiae uilitatis imitator adstruendus fuit scripturae diuinae testimonio. etenim ubi labor doctrina meditatio, illic cum pluribus commune collegium et quoddam populare consortium est. audiendo enim plerique proficiunt, quos nominauit populum. ubi autem non humana traditione, sed ingeniosa collectione sine usu laboris disciplina percipitur, illic sublimis generis incorrupta sinceritas est. et ideo Isaac 186 A
tamquam dei munus ad genus suum magis quam ad populum adpositus legitur, ut diuinorum potius quam humanorum imitatorem fuisse sedulum recognoscas.

1 Reg. III 2, 10 3 Philo de sacr. 2 (164, 31; I 204, 9 *C.*) 6 Gen. 35, 29 7 Deut. 32, 50 Macc. I 14, 30 22 Philo de sacr. 2 (164. 33; I 204, 11 *C.*)

2 fidem *M* (m *del.*) declaret *S* (de *eras.*) *PV* declararet *M'* 4 relinquens *Mangey* (ἐκλείπει *Philo*) requirens *libri* 6 adhaereret moribus *B* 11 dicitur *MBM' et* (*corr. m2*) *A'* 15 super nullius *AA'M'V et* (*corr. m2*) *P'* 16 utilitatis *S* (*m1 ex* uilitatis) *M* 17 doctrinae *S* (e *m2*) *AA'* 18 illi cōpluribus *P* collegiū *S* (ū *in ras.*) collegio *A'* 20 non *om. M* 23 dī *unus (m) *S* (*s.* su*** *et m2* de his) dī sumus *M*

7 Beata et illa mens, quae species et ipsum genus super-
grediens meretur audire quod dictum est ad Moysen, cum
separaretur a populo: tu autem sta mecum. nam sicut in
Isaac dominicae incarnationis typus humanae generationis
supergressus consuetudinem uicit priores ita, ut in eo B
non uulgaris popularisque gratia, sed specialis praerogatiua
praecelleret, sicut lectio docet: Abrahae enim dictae
sunt repromissiones et semini eius. non dicit et
seminibus tamquam in multis, sed sicut uni, hoc
est semini tuo, quod est Christus, ita etiam in Moyse
uenturi doctoris figura, qui legem doceret, euangelium prae-
dicaret, inpleret testamentum uetus, nouum conderet, caeleste
populis alimentum daret, humanae dignitatem condicionis ex-
cessit eo usque, ut dei donaretur nomine, sicut habemus C
scriptum dicente domino: posui te in deum Pharao.
etenim uictor passionum omnium nec ullis saeculi captus
inlecebris, qui omnem istam secundum corpus habitationem
caelestis puritate conuersationis obduxerat, mentem regens,
carnem subiciens et regia quadam auctoritate castigans, nomine
dei uocatus est, ad cuius similitudinem se perfectae uirtutis
8 ubertate formauerat. et ideo non legimus de eo sicut de ce-
teris quia deficiens mortuus est, sed per uerbum dei mor- D
tuus est; deus enim neque defectionem aut diminutionem
patitur neque adiectionem capit. unde et addidit scriptura
quia nemo scit sepulturam eius usque in hodiernum

1 Philo de sacr. 3 (165, 3; I 205, 5 *C.*) 3 Deut. 5, 31 7 Gal. 3, 16 12 Matth. 5, 17 14 Philo de sacr. 3 (165, 19; I 205, 16 *C.*) 15 Exod. 7, 1 18 Philipp. 3, 20 22 Deut. 34, 5 25 Deut. 34, 6

2 mereatur *M* mereretur (re *alt. s. u.*) *B* 8 promissiones *AA'PV et* (-es *ex* em) *B* 9 tamquam inutilis *M* 12 uetus testamentum *B* 13 condicionis (*ex* dicioni) dignitatem *B* 15 in *om. B* Pharao *scripsi* faraoni *MM'* pharaoni *cet.* 16 ullis *B Monacensis 2549 α* illius *S m1* ullius *S m2 cet.* 18 conuersationis *B α* conuersionis *cet.* 21 firmauerat *M et* (i *ex* o *m2*) *S* 22 est *om. P* 23 aut] neque *B* diminutionem (i *pr. ex* ī) *S* deminutionem *MM'P*

diem, ut translationem magis quam interitum eius intellegas;
mors enim secessio quaedam est animae et corporis. mortuus
igitur est per uerbum dei, ut ait scriptura, non secundum
uerbum, ut aduertas non nuntium mortis, sed gratiae munus
expressum. qui translatus magis quam derelictus est, cuius E
nemo nouit sepulturam. quis enim in terris reliquias eius
potuit deprehendere quem secum esse dei filius in euangelio
demonstrauit? denique et Helias simul est uisus, qui trans-
latus curru est, non sepultus nec mortuus legitur; uiuit
enim qui cum dei filio est. Moyses autem mortuus quidem
legitur, sed per uerbum dei mortuus, per quod facta sunt
omnia. uerbo autem dei caeli firmati sunt; per uerbum igi-
tur dei non lapsus operis, sed firmamentum est. non ergo F
tamquam relapsus in terram deprehenditur corporis solutione,
sed tamquam uerbi caelestis operatione donatus et munere,
9 ut quietem magis caro eius quam bustum acceperit. bene
autem inter dominum et seruum seruatur distantia, ut prae-
rogatiuam domini intellegas, serui gratiam. de Moyse legitur
quia sepulturam eius nemo scit, de Christo autem <quia>
sepultura eius de terra sublata est, quia ille secundum my-
sterium legis expectabat redemptionem, ut resurgeret, hic
secundum euangelii donum redemptionem non expectabat, sed 187 A
donabat. et ideo sepultura eius non ignorata est, sed eleuata,
quam diutius creatura tenere non potuit, quia per ipsum
omnis creatura properauit a corruptionis seruitiis eleuari.
nemo ergo scit sepulturam Moysi, quia uitam eius omnes

7 Matth. 17, 3 8 Reg. IIII 2, 11 12 Psalm. XXXII 6 20 Esai. 53, 8 Marc. 16, 19 25 Rom. 8, 21

2 successio (s *alt. s. u.*, secessio *m2*) *S* 3 est igitur *AA'M'* 6 terris *Monac. 14399 et Uindob. 758* terrenis *S* (en *eras.*) *cet.* 8 *post* est *add.* a quibusdam *B* *malim* quom translatus 9 est *om. Monac. 2549* 10 mortus *M* mortuus autem moyses (*om.* quidem) *B* 17 inter dm̄ *M* 19 quia *addidi* 20 misterium *MBA'* 22 euangeliū *S* (ū *eras. et s. ras.* i) *V* euangeli *B* (i *in ras.*) 26 sepulturam scit *B*

nouerunt, Christi autem sepulturam uidimus, sed nunc iam non nouimus, quia resurrectionem eius agnouimus; debuit enim cognosci tumulus eius, ut resurrectio manifestaretur. et ideo in euangelio tumulus summa expressione describitur, in lege B non quaeritur, quia licet resurrectionem eius lex adnuntiauerit, nobis tamen euangelii series plenissime conprobauit.

10 Ergo, ut quod proposuimus conpleamus, *adiecit* inquit C *parere Abel*, hoc est meliorem Eua, quae grauiter ante peccauerat, ex se generauit sententiam, ut superioris sententiae aboleret errorem. mentior, nisi hoc in uniuersis probatur. ita enim nascimur, ut ante infirmus infantiae sensus in nobis sit, postea pueritiae corporis tantummodo curam sciens, nullum cultum, nullam habens obseruantiam diuinorum. unde et eui- D denti naturae nouitate ortum Iesum Christum ex uirgine ut probaret propheta ait: *ecce uirgo in utero accipiet et pariet filium, et uocabunt nomen eius Emmanuhel. butyrum et mel manducabit, priusquam sciat malum aut bonum: quoniam priusquam sciat bonum aut malum non credit malitiae, ut eligat quod bonum est* et infra: *priusquam sciat puer uocare patrem aut matrem, accipiet uirtutem Damasci et spolia Samariae contra regem Assyriorum.* solus enim fuit qui non est captus saeculi huius uanitate et carnali tumore, utpote qui se humiliauit factus oboediens E usque ad mortem, longe uniuscuiusque nostrum dissimilis, qui nos frustra extollimus mente carnis inflati. unde et nemo sine peccato nec unius diei infans, ille autem peccatum

4 Matth. 27, 60 5 Esai. 11, 10 15 Esai. 7, 14 sq. 20 Esai. 8, 4 24 Philipp. 2, 8 27 Iob 14, 4 sq. I Petr. 2, 22, cf. I Ioh. 3, 5

1 ịṇạ nunc iam *M* nuntium *M'* iam nunc *SAA'* 2 quia *M* (a *s. u.*) *V* qui *cet.* 5 licet *eras. S, om. MAA'* eius *eras. S, om. MAA'* 6 euangelii *M* (i *alt. s. u.*) euangeli *B* comprobabit *P* 16 uocabitur *P* uocab̄ *V* 17 malum aut bonum quoniam priusquam sciat *om. BP'V* 18 bonum aut malum *M* malum aut bonum *SAA'M'PP'V* bonum et malum *B* 24 utpute *M et* (*corr. m2*) *SP* 26 quia *BP*

non fecit. et ideo in nobis ante Cain nascitur se ipsum praeferens, postea Abel generatur. in quo sit reuerentia diuinitatis. prius ergo inrepit quod malum est, postea agnoscitur quod bonum. ubi autem bonum ibi iustum, ubi iustitia ibi sanctitas, hoc est Abel, qui adhaeret deo. F

11 et factus est inquit Abel pastor ouium, Cain autem operabatur terram. non est otiosum quod cum ante generatus sit Cain, ut lectio docet, praelatus sit hoc loco Abel, nec idem sit ordo nominum qui est ordo naturae. quid sibi uult mutatio ordinis, ut prius, iunioris meminerit, ubi describitur uitae status operisque usus? interrogemus officiorum distantiam, ut colligamus causam praelationis. operari terram usu prius est, gratia inferius quam oues pascere. hoc enim instar cuiusdam est doctoris et principis meritoque senior a uetustioribus inchoauit, iunior recentiora praetulit, quae nullas spinas, nullos tribulos germinarent, nulli sententiae essent 188 A obnoxia. denique peccati reus Adam de paradiso dimissus est uoluptatis, ut operaretur terram. recte ergo ubi nascuntur hi fratres, seruatur etiam in praedicando ordo naturae: ubi uero exprimitur disciplina uiuendi, seniori iunior antefertur, quia etsi tempore iunior uirtute praestantior est. innocentia enim tempore posterior est quam malitia et quadam suppar aetate, sed meritorum nobilitate antiquior; senectus enim uenerabilis est, non annis incana, sed moribus. B et aetas inquit senectutis uita inmaculata. ubi ergo generatio exprimitur, praeueniat Cain, ubi disciplinarum fit praedicatio, praecurrat Abel. adulescentiam igitur et ipsam in

6 Gen. 4, 2 Philo de sacr. 4 (165, 35; I 206, 12 *C.*) Quaest. I 59 15 Gen. 3. 18 17 Gen. 3, 17 21 Philo de sacr. 4 (166, 14; I 207, 8 *C.*) 23 Sap. 4, 8 25 Philo de sacr. 4 (166, 16; I 207, 9 *C.*) 27 Philo de sacr. 4 (166, 19; I 207, 11 *C.*)

4 agnoscitur *α* cognoscit *M* agnoscit *cet.* bonum est *MBV* 7 non est| none *M* 14 senior *MAA' et* (nior *s. u. m1*) *SP'* se *cet.* 15 incoauit *P'V* 16 nullos *om. S* 17 dimissus *V* demissus *P* (e *ex* i) *cet.* 18 hi *BPV* hii *cet.* 27 adulescentiam *P* adolescentia *M* adolescentiam *M'* (o *ex* u) *cet.*

exordiis iuuentutem uariarum inlecebris passionum feruere quis abnuat, sed ubi maturior aetas successerit, tamquam pubescentis lasciuiae tempestate discussa tranquillitatem refundi et in quosdam portus quietos lassae nauigium animae subducere? itaque graues motus nostrae adulescentiae fida senec- C tutis statione placidantur.

4, 12 Ne ergo dubites talibus naturae admonitus exemplis quod D malitia praecedat tempore, sed iuuenculescat infirmitate. habet illa aetatis stipendium, uirtus autem praerogatiuam gloriae, quam plerumque iusto iniquus iudici cedit. cuius rei testis est fidelis diuina scriptura, quae docet Esau cognomine stultitiae uirum cessisse patienter primatus suos fratri suo Iacob, ita ut diceret: ut quid mihi primatus? sed quos iste posthabuit hos uir cognomento exercitationis praeditus quaesiuit mereri. nonne tibi uidetur Esau tamquam in agone uictus et propriae mentis E infirmitate inparem se existimans cessisse uictori coronam, quem uidebat nullis passionum inlecebris inflecti, quarum ipse puluerem sustinere non poterat? ut quid mihi inquit primatus? apud ignauos enim nulla sunt insignia uirtutis, apud sapientes prima habentur; studia enim uirtutis quaedam instrumenta sunt. itaque sicut bellator sine armis esse non potest ita nec sine exercitatione uirtus. unde et dominus in euangelio ait: a diebus Iohannis Baptistae regnum F caelorum cogitur, et cogentes diripiunt illud et alibi: quaerite regnum dei, et ecce omnia praesto sunt uobis. non dormientibus nec otiantibus, sed uigilantibus et laborantibus pollicentur praemia, ... sed labori merces parata

7 Philo de sacr. 4 (166, 34; I 208, 3 *C.*) 11 Philo de sacr. 4 (166, 37; I 208, 5 *C.*) 13 Gen. 25, 32 14 Philo de sacr. 4 (166, 41; I 208, 7 *C.*) 23 Matth. 11, 12 25 Matth. 6, 33

9 qua *P* (a *ex* ā) 10 est *om.* *MAA'* testis*** *S* (*eras.* ē in) fidelis est *S* (est *s. u.*) *MAA'* 26 neque otiantibus *B* non otiantibus *V* 27 *lacunam significaui; fort. scribendum* ‹non inertiae›, sed ...; et labori *α*

est incuriam legis obtexens. lex enim absens peccantibus est; nam si adesset, non delinqueretur. et ideo ait: non enim adest uir meus in domo, abiit autem uiam longissimam inuolucro pecuniae accepto in manu. quid hoc esse dicam nisi forte quia diuites putant nihil esse quod non suae cedat pecuniae et in gratiam sui legem uelint esse uenalem? spargit odores suos uoluptas, quia Christi odorem non habet, thensauros demonstrat, regna promittit, amores spon- 190 A
dit continuos, inexploratos concubitus pollicetur, sine paedagogo disciplinas, sine monitore sermones, uitam sine sollicitudine, mollem somnum, inexplebilem cupiditatem. seducens inquit eum multo blandimento sermonum et laqueis labiorum suorum adligans domum adusque adtraxit. at ille secutus est eam circumuentus. nitebat aula regio luxu splendida caelatis parietibus et solo umido natabant pauimenta uino. fraglabat unguento humus, spinis cooperta B
piscium et marcentibus iam floribus lubrica. illic commessantium tumultus, concertantium clamor, litigantium caedes, concentus canentium, saltantium strepitus, ridentium cachinnus, lasciuientium plausus, confusa omnia, nihil naturae ordine. saltatrices tonsae et crispantes pueri coma, epulantium cruditas, edentium ructus, ebriorum sitis, hesterna crapula, hodierna temulentia, repleta uomitu bibentium pocula maiore odore ebrietatis quam si recentia tantum uina fraglarent. ipsa C
in medio stans 'bibite' inquit 'et inebriamini, ut cadat

2 Prouerb. 7, 19 sq. 7 II Cor. 2, 15 8 Philo de merc. mer. 2 (II 266, 10; I 211, 2 *C.*) 11 Prouerb. 7, 21 sq. 15 cf. de Helia 8, 25 et 13, 46 25 Hier. 32, 13 (25, 27)

2 derelinqueretur *A'* (re *pr. exp.*) *P'* derelinquerent *P* (n *alt. s. u.*, t ex t̄) 5 ni forte *M* 7 uenalem *V m2* uenalium *V m1 cet.*, *quod fort. defendi potest* 8 thesauros *libri* spondet *A'BP' et m2 V* 9 concubitos *MPM'* 11 somnium *M* 14 est *M Monacc. 2549 et 14399 Uindob. 758, om. cet.* circumuenitur *AA'B* 15 umido *MM'P'* humido *cet.* 16 fraglabat *P Monac. 2549* flagrabat *cet.* 19 canentium *AA' Uindob. 3925* caenantium *S* cenantium *cet.* 24 fraglarent *AP Monac. 2549* flagrarent *cet.*

unusquisque et non resurgat. ille apud me primus qui omnium perditissimus, ille meus est qui suus non est, ille mihi gratior qui sibi nequior. calix aureus Babylonis in manu mea inebrians omnem terram; a uino meo biberunt omnes gentes. qui est ergo insipientior deuertat ad me, et indigentibus sapientia praecipio dicens: panibus absconditis suauiter utimini et aquam furtim dulciorem bibite. manducemus et bibamus; cras D enim moriemur. transiet uita nostra tamquam uestigia nubis et tamquam nebula dissipabitur. uenite ergo et fruamur bonis quae sunt et utamur creatura tamquam iuuentute celeriter. uino pretioso et unguentis nos impleamus, et non praetereat nos flos temporis. coronemus nos rosis, antequam marcescant. nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra; ubique relinquamus signa laetitiae. hic omnia relincuntur, nihil secum quis feret nisi quod corporis uoluptate perceperit. denique ipsam ego institui E philosophiam. nec est alia uerior nisi ea quae bonum adserit [nisi] quod suaue atque iocundum sit. ergo uel philosophiae uel sapientiae Solomonis credite'.

15 His auditis uelut ceruus sagittatus in iecore haeret saucius. F quem miserans uirtus et casurum cito uidens inprouiso occurrit uerita ne inter moras inlecebris demulcentibus mens capiatur humana. 'palam' inquit 'adparui tibi non quaerenti me, ne

3 Hier. 28, 7 (51, 7) 5 Prouerb. 9, 16 sq. 8 Esai. 22, 13 9 Sap. 2, 4—8 17 cf. Cic. de fin. II 106 disp. Tusc. V 101 22 Prouerb. 7. 23 23 Philo de merc. mer. 3 (II 267, 1; I 212, 4 *C.*)

5 quis *S* (s *exp.*) *AA'* est *om. V* diuertat *A'BV* 9 moriamur *B* transiet enim uita *V* 12 in iuuentute *BP'V* 14 coronemur *SA' et* (nos *om.*) *M* 17 relinquuntur *AA'PV* relinquantur *B* 18 ergo *S* (r *eras.*) *P'* (*s. m2* ł ego) *MP* 20 nisi *deleuit Erasmus; uix credibile Ambrosium scripsisse* ‹non› adserit nisi uel *om. SAA'* filosofiae *MM'* 21 salemonis *V* salomonis *cet.* 24 uerita *AA'* ueritate *M'* (te *eras.*) *cet.*

fallat inprudentem et circumueniat te mulier effrenata et luxuriosa, quae non nouit pudorem. sedet in foribus domus in sella palam in plateis aduocans praetereuntes. nunc igitur, fili, audi me et intende uerbis oris mei. non declinet in uias eius cor tuum: multos enim uulnerando deiecit, et sunt innumerabiles quos trucidauit. uiae inferorum domus eius deducentes in secessum mortis. aufer igitur tibi prauum os et iniusta labia a te longe propelle. oculi tui recta uideant: noli intendere fallaci mulieri. mella enim destillant a labiis mulieris fornicariae, quae ad tempus inpinguat fauces tuas. postea uero amariorem felle inuenies. dies me citius defecerit quam uitia eius exponam, quae tamen in Prouerbiis ore sapientiae descripta atque expressa sunt. non te uincat formae concupiscentia. adulterina est, fucis inlita, nequaquam uero ac sincero fulgens decore. neque capiaris oculis: circumfusa enim retia sunt. esto magis similis illius et sequere eum qui salit super montes et transilit super colles, prospiciens per fenestras, eminens super retia. mala sunt uoluptatis uincula. oculos delectat, demulcet aures, sed mentem inquinat. multa mentitur, falsa adiungit, uera subducit. spondit pecuniam, aurum offert, sed aufert disciplinam. tu autem accipe potius disciplinam quam pecuniam et scientiam super aurum probatum: melior est enim lapidibus pretiosis. non te celabo quae summa eius feruntur, ne uideam

191 B C

1 Prouerb. 9, 13 2 Prouerb. 9, 14 sq. 3 Prouerb. 7, 24—27 8 Prouerb. 4. 24 sq. 10 Prouerb. 5. 3 14 Prouerb. 6. 24 sq. Philo de merc. mer. 4 (II 267, 36: I 213, 10 *C.*) 18 Cant. 2, 8 sq. 23 Prouerb. 8, 10 sq. 25 Philo de merc. mer. 4 (II 268, 4; I 214, 1 *C.*)

6 deicit *BV* 8 ergo *P'V* os prauum *B Monac. 14399 Uindob. 758* 9 repelle *B* 11 destillant *M et m2 S* distillant *AA' et* (i *pr. ex* e) *P'* destillabunt *S m1 B* destillabant *M'* distillabunt *cet.* 13 mei *S* (i *eras.*) *MA* defeceri*t (n *eras.; in mg. m2* deficiet) *S* deficiet *P'* 19 prospicies *M* 21 mentitu* *S* (r *eras.*, s *s. ras. m2*) mentitus *M* 22 spondet *SB et m2 V* 24 laboribus *M*

deoperire quae displiceant in uoluptate et obumbrare quae
placeant. eleuat enim et extollit mentem suasoriis uerbis, D
ostendit omnia regna terrae dicens: haec omnia tibi dabo,
si procidens adoraueris me. ibi tu caue ne capiaris
praeterlabentibus et non manentibus, quibus magna temptatio
16 est. docuit te certe dominus Iesus quemadmodum aduersus
huiusmodi temptationes resistas. tetenderat diabolus primum
laqueum gulae dicens: si filius dei es, dic lapidi huic
ut fiat panis: respondit dominus: non in pane solo
uiuit homo, sed in omni uerbo dei. laqueum soluit E
hoc dicto. posuit iterum diabolus secundum iactantiae laqueum,
qui etiam bonam mentem prosperis currentem semitis solet
strangulare. et duxit illum inquit in Hierusalem et
statuit eum supra pinnam templi et dixit illi: si
filius es dei, mitte te hinc; scriptum est enim quod
angelis suis mandauit de te ut conseruent te, quia
in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem
pedem tuum. itaque cum posset sine ullo periculo mittere
se dominus Iesus, cui suppeterent spiritales uolatus, tamen F
ne iactantiae genus esset, respondit diabolo: non temptabis
dominum deum tuum. simul docuit nos cauere ne faciamus
uoluntatem diaboli. si ergo ueri iactantia declinanda est,
quanto magis nemo debet falsa iactare pro ueris? tertius
superest laqueus auaritiae atque ambitionis. ostendit in monte
posito omnia regna orbis terrae in momento tem-

3 Matth. 4, 9 Luc. 4, 7 8 Matth. 4, 3 Luc. 4, 3 9 Matth. 4, 4 Luc. 4, 4 13 Matth. 4, 5 sq. Luc. 4, 9 sqq. 20 Matth. 4, 7 Luc. 4, 12 25 Matth. 4, 8 Luc. 4, 5

1 dō perire *SM'* dō aperire *P'* (a *add. m1*) 5 a praeterlabentibus *AA'* *fort.* in quibus 9 solo pane *M Monac. 14399 Uindob. 758* 10 homo *om. M* 11 diabolus *M* (o *ex u*) 13 stranguilare *SMM'A et* (i *eras.*) *P* stranguillare *B* (g *s. u.*) *A'* inquit illum *A'B* 14 pinnaculum *BV* 15 dei es *MAA'B* te *om. M* quia *B* 16 te conseruent *M* 17 te ne] te tene *M* 20 diabolo *M* (o *pr. ex* u) 22 ueri *MA A'* uer* *S* (e *eras.*, i *s. ras. m2*) uere *P'* (a *m2 s.* e *alt.*) *BPM'* uera *V*

poris. bene in momento, quia diuturna esse non possunt. paulultum expecta, et cito transeunt. itaque qui secuntur ea in monte sibi uidentur, sed non sunt perpetui, sicut habes scriptum: uidi impium superexaltatum et eleuatum 192 A super caedros Libani: et transiui, et ecce non erat. sed qui maximi ea facit adorare uidetur diabolum, cuius deus uenter est et in pudendis gloria. tu autem in deo gloriam quaere, qui tibi ait: dominum deum tuum adorabis et ipsi soli seruies, a quo aeterna accipias, non temporalia.

17 Tamen si quem etiam ista delectant, ab eo moderatius petantur qui uerus omnium fons est. nam et ipsa peculiaria quae possidere sibi uidetur diabolus aliena sunt, sicut ipse B dixit: tibi dabo potestatem hanc uniuersam et gloriam illorum, quia mihi tradita sunt. ab eo ergo spera, licet breuis uitae non sit longum uiaticum requirendum, tamen ab eo spera qui uniuersam creaturam condidit, qui diabolo ea ad tempus tradidit, non ut possideat, sed ut temptet; non enim poterat corona esse sine certamine. pro-
18 bandi erant dubii, ut iusti coronarentur. dedit itaque diabolo ea, quia in his ipsis poena accipientis est, si uti nesciat. C quid est enim thensaurus luxurioso nisi sumptus luxuriae? sed non luxuriosus, sed frugi probatur. et ideo utere quasi frugi his quae tibi adponuntur, ut non cum manducas multum, odibilis fias; uigiliae enim et tormenta uiro edaci et infra: si coactus fueris in edendo, surge et uome, et refrigerabit te et non adduces corpori tuo in-

4 Psalm. XXXVI 35 sq. 7 Philipp. 3, 19 8 Matth. 4, 10 Luc. 4, 8 14 Matth. 4, 9 Luc. 4, 6 19 II Tim. 2, 5 25 Sir. 34, 20 (31, 23) 26 Sir. 34, 21 (31, 25)

1 non possunt *V* (non poss *ex* neque) 2 sequuntur *P'* 3 sibi esse (esse *s. u. m2*) *S* 5 sup*ra *S* (a *s. u.*) supra *AA'BV* caedros *S* cedros *cet.* 6 maximi *M* maxime *cet.* 7 uester *M* (n *s.* s) 9 illi *BP* 12 petantur *Monac. 14399 Uindob. 758* petuntur *cet.* peculiaria *a* pecuniaria *libri* 15 eorum *B* 22 thesaurus *libri* 23 luxoriosos *M* (v *s.* o *tert.*)

firmitatem. plurimos itaque gula sua occidit, nullum frugalitas: innumeris uina nocuerunt, nulli parsimonia. plerique D inter epulas fudere animam et mensas proprio repleruut sanguine. aliis cruditas uocem simul rapuit et sensum, et si aliquibus cruditas noxia non fuit, his ruinam fecit ebrietas. alios in crimen egit ebrietas, etsi ipsa crimen sit, alios ad egestatem redegit. postremo audi quos Christus excludat. cum intrauerit inquit pater familias et clauserit ostium, incipietis foris stare et pulsare ostium dicentes: aperi nobis. et respondens dicet: nescio uos unde estis; recedite a me omnes operarii ini- E quitatis. tunc incipietis dicere: manducauimus coram te et bibimus et in plateis nostris docuisti. et dicet uobis: nescio unde estis. audisti quid de manducantibus dixerit: audi nunc quid de ieiunantibus dicat: beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur et infra: uae uobis, qui saturati estis, quo-

19 niam esurietis. sed uis manducare, uis bibere? ueni ad conuiuium sapientiae, quae inuitat omnes cum magna praedicatione dicens: uenite et edite panes meos et bibite F uinum, quod miscui uobis. delectant cantica, quae epulantem demulceant? audi hortantem, audi cantantem ecclesiam non solum in canticis, sed etiam in Canticis canticorum: manducate, proximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei. sed haec ebrietas sobrios facit, haec ebrietas gratiae, non temulentiae est. laetitiam generat, non titubantiam. nec uerearis ne in conuiuio ecclesiae aut grati

2 cf. de Helia 8, 22 sq. 8 Luc. 13, 25—27 16 Luc. 6, 21 17 Luc. 6, 25 20 Prouerb. 9, 5 24 Cant. 5, 1

2 innumeris *M* (num *ex* mun *m2*) 3 repleuerunt *P* (ue *s. u.*) *P'* 6 alios ... ebrietas *om. M Monac. 2549, in mg. Uindob. 758* 11 sitis *V* 12 manducabimus *MAA'M' et* (*corr. m2*) *S* 13 et bibimus *ante* coram te *transponunt B Monac. 2549* 14 quod *M* 25 fratres *ed. Rom.* (ἀδελφοί *LXX*) patres *libri* (patres mei *in ras. B*) 27 uereraris (is *ex* es *m2*) *SM*

odores tibi aut dulces cibi aut diuersi potus aut con-
uiuae nobiles desint aut decentes ministri. quid Christo
nobilius, qui in conuiuio ecclesiae et ministrat et ministratur?
istius conuiuae recumbentis adnecte te lateri ac te deo iunge; 193
non fastidias mensam, quam Christus elegit dicens: introiui
in hortum meum, soror mea sponsa. uindemiaui
murram cum aromatibus meis, manducaui panem
meum cum melle meo et bibi uinum cum lacte meo.
in horto, hoc est in paradiso est conuiuium ecclesiae, ubi
erat prius Adam quam peccatum committeret. ibi recumbebat
Eua, priusquam culpam crearet et pareret. ibi uindemiabis
murram, hoc est Christi sepulturam, ut consepultus cum illo B
per baptismum in mortem quemadmodum ille surrexit ex
mortuis et tu resurgas. ibi manducabis panem, qui confirmat
cor hominis, mel gustabis, quo tuarum dulcescat meatus
faucium. uinum bibes cum lacte, hoc est cum splendore ac
sinceritate, siue quod pura simplicitas sit siue quod inmaculata
gratia quae in remissionem sumitur peccatorum, siue quod
paruulos consolationis suae lactet uberibus, ut ablactati in
deliciis in plenitudinem perfectae aetatis adolescant. succede C
ergo in hoc conuiuium. an metuis ne angustior domus et
breuis conuiuii locus te conprimat? o Istrahel, quam
magna est domus dei et ingens locus posses-
sionis eius! magnus et non habet finem, altus et
inmensus. ibi fuerunt gigantes illi, qui ab initio
fuerunt statura magna scientes proelium. non hos
elegit deus. et merito non elegit, quia proelium, non

5 Cant. 5, 1 12 Luc. 23, 56 Rom. 6, 4 14 Psalm. CIII 15 15 Cant. 4, 10 sq. 19 I Cor. 3, 2 22 Baruch 3, 24—27

1 cibi *S* (c *ex* t *m2*) tibi *P et* (c *s.* t) *P'* 2 magistri *B* 4 coniunge *V* 6 hortum *M* ortum *V* (*in ras.*) *cet.* 7 murram *M et m1 S* mirram *M'* (*ex* muram) *AA'BV* myrram *S m2 PP'* 12 mirram *M'* (i *ex* u) *B* myrram *cet.* 13 mortem *AA'P'* morte *cet.* 16 bibis *MPV et* (*corr. m2*) *SM'* ac] et *MM'* 19 uberius *S* (*corr. m2*) *MM'PP'* 22 isrł *libri* 23 dī *MBM'* dn̄i *cet.* 25 ibi *P'* ubi *cet.* 27 ds̄ *SMAA'BM'V* dn̄s *PP'*

pacem sciebant, et ideo tu pacem disce, ut eligaris a deo.
sed ne forte incomptam domus magnitudinem putes et diuer- D
soria te columnata delectent, *sapientia aedificauit sibi
domum et fulsit columnas septem.* ipse etiam dominus
Iesus multas mansiones apud patrem suum esse commemorat.
in hac ergo domo epulaberis animae cibos potusque mentis,
ut postea non esurias neque sitias umquam; qui enim man-
ducat manducat usque ad satietatem et qui bibit usque ad
20 ebrietatem bibit. sed haec ebrietas pudicitiae custos est, illa
uini ebrietas fomes libidinis, quo per carnes uaporantur interna E
uiscera, animus ignescit, anima exuritur. saeuus criminum sti-
mulus libido est, quae numquam manere quietum patitur affec-
tum. nocte feruet, die anhelat, de somno excitat, a negotio abdu-
cit, a ratione reuocat, aufert consilium, amantes inquietat, lapsos
inclinat, castis insidiatur, potiendo inflammat usuque accen-
ditur. nullus peccandi modus et inexplebilis scelerum <sitis>
nisi morte amantis extingui non potest. et ideo ait apostolus: F
fugite fornicationem, ut ueloci fuga tamquam furiosae
dominae declinare saeuitiam et tetro seruitio exire possimus.
21 nam quid de auaritia dicam, insatiabili pecuniae cupiditate et
quadam aeris libidine, quae quo plura abstulerit eo magis
inopem esse se credit? omnibus inuida, sibi uilis, in summis
diuitiis inops affectu extenuat quod censu abundat. nullus
rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi. sic inflammat
animum, sic igne suo pascit animum, ut hoc solo distet, quod
illa formarum adultera sit, ista terrarum. elementa concutit,

3 Prouerb. 9, 1 5 Ioh. 14, 2 7 Esai. 23, 18 (?) 18 I Cor. 6, 18

1 eligaris *S* (i *pr. et* a *in ras. m2*) 2 incomptam *BPV* incompta *S m1 MM'P'* incomptae *S m2 AA'* 4 suffulsit *S* (suf *s. u. m2*) *V* 6 epulaueris *S* (*corr. m3*) *MP'* potusque *M* (s *s. u. m2*) 9 haec *om. M* pudicitiae ... ebrietas *om. AA'* 15 *post* potiendo *ras. 5 litt. in M* (*eras.* modus) undique (d *s. u.*) adcenditur *M* 16 <sitis *Costerius; in P' post* scelerum *ras. 2 litt.* 17 et extingui *M* 22 inuidia *S* (i *tert. eras.*) *A'* (i *tert. exp.*) *M* 23 censu *Costerius* sensu *libri* 25 animum *alt. om. B*

mare sulcat, terram effodit, caelum uotis fatigat, nec sereno
grata nec nubilo condemnat prouentus annuos fetusque terra- 194 A
rum arguit. sed haec aegritudo est animae, non sanitas. de-
nique Ecclesiastes dicit: est languor malus, quem uidi
sub sole, diuitias custodiri in malum possidentis
eas et supra: qui diligit argentum non satiabitur
argento. nec est finis adquisitionis eorum. si quae-
ris thensauros, accipe inuisibiles et occultos, quos in
caeli altissimis, non quos in terrarum uenis requiras. esto
pauper spiritu et eris diues qualicumque censu, quia non in
abundantia diuitiarum uita est hominis, sed in uirtute ac B
fide. istae te diuitiae uerum diuitem facient, si sis in deum
diues.'

6, 22 Audisti uoluptatis mysteria, audisti etiam nostrarum copia- C
rum munera, quas ego non superlectili operiendas, sed scrip-
turae nudis sermonibus demonstrandas putaui, ut sua luce
fulgerent et ex se ipsae uocem emitterent sui inuicem. neque
enim sol et luna interprete indigent; habent interpretem ful-
gorem sui luminis, quo totus repletus orbis est. illis inlumi-
natio est fides, sine indice quaedam ut ita dicam intestata
testis, quae alieno non indiget testimonio et subito se uni- D
uersorum oculis offundit. non ergo nuntiantur opera nostra,
sed clamant et se ipsa nuntiant. sane, ut et hoc quod laborio-
sum in nostris ducitur non praeteream, fides exigitur, studium
desideratur, facta quaeruntur. his enim tribus dominus Iesus
deuotionis humanae officia definiuit dicens: petite, et da-
bitur uobis; quaerite, et inuenietis; pulsate, et

4 Eccl. 5, 12 6 Eccl. 5, 9 7 Baruch 3, 17 10 Matth. 5, 3 11 Luc. 12, 15 12 Luc. 12, 21 14 Philo de merc. mer. 4 (II 269, 16); de sacr. 5 (167, 36; I 215, 21 *C.*) 17 Philo de sacr. 6 (168, 1; I 216, 9 *C.*) 23 Philo de sacr. 6 (167, 47; I 216, 8 *C.*) et 6 (168, 6: I 216, 13 *C.*) 26 Matth. 7, 7

4 dicit *S* (*in mg. m2* ait) ait *M* 15 suplectili *M* subpellectile *P* suppellectile (e *tert. ex* i *m2*) *V* supellectili *cet.* operienda . . . demonstranda *SAA'MP et* (*corr. m2*) *P'* 17 et *P'* ut *cet.* 21 subite *M* 22 offundit *scripsi* effundit *libri*

aperietur uobis et infra: omnis ergo qui audit uerba
23 mea haec et facit ea similis est uiro sapienti. haec E
qui studiose fuerit prosecutus primatus benedictionis accipiet sicut patriarcha Iacob, qui continentia et fide humanarum supplantauit uestigia passionum. iste ait: misericordiam mei habuit deus, et sunt mihi omnia. hanc itaque misericordiam nos fide, studio operibusque mereamur, quibus disciplinis inuenit Istrahel gratiam dei et per ipsam omnia: non enim mundi huius copias, sed uirtutum disciplinas sibi suppetere gaudebat. has nobis substituamus heredes, quas F
sanctus Abraham in Isaac filio suo substituit sibi, omnem operum suorum deputans hereditatem sapienti et iusto uiro nec ullum ius hereditarium ancillis uel ancillarum filiis derelinquens, sed tantummodo donationis munera. perfectae enim uirtutes totum accipiunt gloriae patrimonium, usitatis et mediocribus uile aliquid aspergitur. et ideo Agar, quae aduena latine dicitur atque accola, et Chettura, quae odorifera significatur, heredes non sunt. qui enim mediis utitur disciplinis accola, non inhabitator est sapientiae. odore aspersus non fructu expletur. sanitatem autem cibus, non odor inuehit, quia odor fructuum nuntius est. principales itaque disciplinas sequentibus et indigenas accolis agnoscimus praeferendas. 195 A

1 Matth. 7, 24 2 Philo de sacr. 9 (169, 31; I 217, 11 *C.*) 5 Gen. 33, 11 Philo de sacr. 9 (169, 39; I 219, 8 *C.*) 10 Philo de sacr. 10 (169, 40; I 219, 11 *C.*) 13 Gen. 21, 10 14 Philo de sacr. 10 (169, 46; I 219, 14 *C.*) 16 Philo de sacr. 10 (170, 2; I 220, 1 *C.*) 17 Gen. 25, 1 Philo de sacr. 10 (170, 4; I 220, 2 *C.*) 20 Philo de sacr. 10 (170, 7; I 220, 5 *C.*) 21 Philo de sacr. 10 (170, 11; I 220, 8 *C.*)

1 uerba *om. M* 3 fuerit studiose *AA'* 4 continentie *M* 6 haec *M* 8 isrł *libri* 9 huius mundi *B Monac. 14399 Uindob. 758;* mundi *in mg. V* disciplinas *in mg. S* 10 quas *BV* qua* *S* (m *eras.*, s *s.* m *m2*) quã *cet.* 13 ullo *M* (ṽ *s.* o) 14 tantumodo *M* munere *P*[M] (a *s.* e *alt.*) *cet.* 17 chettura *S m2* chectura *S m1 P'* cetura *MV* caethura *A'* cethura *cet.* 19 habitator (*om.* in) *M* 21 itaque (que *s. u.*) *S*

24 hoc secundum ingenium. at uero secundum mysterium Abraham pater gentium semini suo legitimo, quod est Christus, hereditatem omnem fidei suae detulit, qui in hac terra uelut aduena fuit, ut uitae huius odorem magis quam fructum referret. haec cum audit mens, auertit se a uoluptate uirtutique adiungit ueri decoris admirans gratiam purum affectum, simplicem sententiam, mediocrem uestem, hoc est non in per- B
suasione sermonis, sed in ostensione spiritus, qualis est apostolicae forma sententiae, amictum sapientiae atque pietatis omni pretiosiorem auro refulgens, tum chorum prudentiae temperantiae fortitudinis iustitiae suscipiens, quae fraglant odorem disciplinarum incutientes reuerentiam, infundentes gratiam. itaque talibus mota eligit studia uirtutis, quibus Iacob uir plenus exercitationis mentem intendit suam. et ideo ouium pastor inducitur, eo quod inperitare corpori et sensibus eius C
ac uoluptatibus uocisque modum tenere, ne uelut ouis uagetur incerta, praestantius aestimatur quam regere populos, praeesse urbibus; difficilius enim se quispiam quam alterum regit. animum uincere, iracundiam cohibere conpugnantesque leges carnis et mentis in unum cogere inmortalis cuiusdam est uiri, quem inferni porta non ceperit. denique ipse sibi legis lator uindicauit hoc munus, ut oues pasceret Iothor, qui dicitur D

1 Galat. 3. 16 5 Philo de sacr. 10 (170, 13; I 220, 9 *C.*) 7 I Cor. 2. 4 13 Philo de sacr. 11 (170, 23; I 220, 16 *C.*) 14 Gen. 30, 31 sq. Philo de sacr. 12 (171, 12; I 221, 19 *C.*) 22 Exod. 3, 1 Philo de sacr. 12 (171, 21; I 222, 4 *C.*)

1 aut *M* misterium *BM'* ministerium *S* (ni *eras.*) *PP'V* abraham *P'* (h *s. u.*) 9 amictu *V* amictus est *B* 10 pretiosiore *V* pretiosior est *B* refulgen* *S* (s *eras.*, te *s. ras. m3*) refulgentem *AA'* tum *MBV* tunc *cet.* 11 fraglabant *Monac. 2549* flagrabat *V et* (*s.* flagrant) *Monac. 14399* flagrabant *cet.* 12 odore *M* incutientes *BV* incutiens *cet.* infundentes *MBPV et* (te *exp.*) *P'* infundens *S* (s *m2 ex* tes) *cet.* 13 eligit *SAA'P'* elegit *B* (i *s.* e *alt.*) *cet.* 16 uocisque *frustra temptatum est; cf.* καὶ γλώττης *apud Philonem et p. 361 u. 2* nec *M* 19 legis *MM'* 21 latorū *M* 22 iethro *S m2 A'* (e *ex* o) *et* (h *s. u.*) *P'* ietro *BV* iothro *A*

superfluus, et ageret in desertum, eo quod inrationabilem et superflui uulgarisque sermonis loquacitatem in secreta quaedam sobriae doctrinae coegit mysteria. ideoque Aegyptiis abominationi erant pastores ouium: omnes enim qui corporis dediti passionibus huiusmodi et uoluptatibus indulgent suis disceptatorem uerbi doctoremque uirtutis quadam execratione declinant. et ideo per aegnimata haec docuit Moyses apta deo esse sacrificia, quae refugit omnis insipiens, id est opera et E praecepta uirtutis. ideoque pastor Abel, Cain autem operator terrae legitur, qui in fratre suo uir insipiens formam speciemque uirtutis expressam ferre non potuit.

7,25 Et factum est post dies optulit Cain ex fructibus F terrae munus domino. duplex culpa: una quod post dies optulit, altera quod ex fructibus, non ex primis fructibus, sacrificium autem et celeritate conmendatur et gratia. unde praeceptum est: si uoueris uotum, non facias moram reddere illud; melius est enim non uouere uotum quam uouere et non reddere; cum enim moram facis, non reddis. uotum est autem postulatio bonorum a deo cum soluendi muneris promissione. et ideo cum inpetraueris quod petisti, ingrati est tardare promissum. sed interdum aut neglegentibus inrepit obliuio impetratorum aut tumidis et elatis adrogare euentus sibi [hebi] cordi est et propriis 196 A uirtutibus uindicare nec auctoris deputare gratiae, sed ipsos

3 Gen. 46, 34; 47, 3 Philo de sacr. 11 (171, 6; I 222, 9 *C.*) 7 Gen. 4, 4 9 Gen. 4, 2 12 Gen. 4, 3 13 Philo de sacr. 13 (171, 41; I 223, 1 *C.*) 16 Deut. 23, 21 Eccl. 5, 3 sq. Philo de sacr. 13 (172, 7; I 223, 9 *C.*) 19 Philo de sacr. 13 (172, 8; I 223, 10 *C.*)

3 misteria *BPV* 12 *et* 14 optulit *SAA'P'V* obtulit *cet.* 16 uolueris *M* 17 est *om. AA'* inuouere *M* 22 repit (*om.* in) *M* inpetraturum *M* 23 hebi *inclusi utpote ex* sibi *ortum* hebicordiē *S* (ē *ex* em *m2*) hebicorde est *M* hebicordi est *AM'* hebicordis est *A'B* hebicordiem *P* hebicordē *P'* ****cordi est *V* hebeti corde est μ hebetis cordis est α *post* et *add.* bonum quod agit uel quod a deo consequitur α 24 ipsos *S m2 P' m2 AA'M'V* ipso *S m1 P' m1 MP* ipse *B*

se suorum bonorum auctores ducere. tertium genus est peccati quidem minoris, sed supparis adrogantiae, eorum scilicet qui datorem bonorum deum non negant, sed quae acciderint ea sibi propter prudentiam suam ceterarumque merita uirtutum iure delata arbitrantur. propterea etiam diuina dignos habitos gratia, quod nequaquam uiderentur indigni quibus talia di-
26 uinis beneficiis prouenirent. ne quid ergo huiusmodi accidat, unde uotum tuum tibi in peccatum fiat, lex te informauit atque instruxit dicente domino, qui legem dedit: adtende tibi, ne obliuiscaris beneficia domini dei tui et non custodias mandata et iudicia et iustitias illius, quae ego praecipio tibi hodie: ne cum manducaueris et repletus fueris et cum domos bonas aedificaueris et habitare coeperis in eis et oues tuae et boues tui cum repleti fuerint, aere, argento et auro conpletus fueris et omnia possidere coeperis et plena fuerint horrea tua, exaltes cor tuum et obliuiscaris dominum deum tuum. tunc ergo obliuisceris dominum, cum oblitus fueris tui. si autem cognoscas infirmum te esse, cognosces deum esse supra omnia et inmemor esse non poteris, ut ei reuerentiam debitam soluas.

27 Disce nunc quemadmodum unusquisque moneatur, ne se ipse auctorem suorum putet bonorum. ne dicas inquit in corde tuo: uirtus mea et potentia mea fecit mihi uirtutem hanc magnam, sed in mente habebis dominum deum tuum, quoniam ipse dat uires, ut facias uirtutem. unde bene apostolus quasi legis interpres non gloriabatur in uirtute sua, sed minimum se apostolorum esse dicebat et quicquid esset gratiae diuinae esse non meriti sui nihilque nos habere quod non acceperimus. quid enim

1 Philo de sacr. 13 (172, 17; I 224, 2 *C.*) 8 Philo de sacr. 14 (172, 23; I 224, 6 *C.*) 9 Deut. 8, 11—14 18 Philo de sacr. 14 (172, 30; I 224, 11 *C.*) 23 Deut. 8, 17 sq. Philo de sacr. 14 (172, 33; I 224, 13 *C.*) 28 I Cor. 15, 9 sq. 30 I Cor. 4, 7

9 dedit legem *P* 16 cūpletus *B* cum repletus *V* 29 quidquid *B* (c *s.* d *pr.*)

inquit habes quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? didicisti E ergo humilitatem magis sequi quam adrogantiam, sedulitatem affectare quam potestatem. accepisti salutaria praecepta, noli neglegere utilia instrumenta medicinae, quibus fibra omnis

28 letalis uulneris exsecatur. ille quoque qui se iustificat ne infletur cordis sui tumore; et ipse accepit salubre mandatum in huiusmodi sententiam resultante oraculo: ne dicas in corde tuo, cum consumere coeperit dominus deus F tuus gentes illas a conspectu tuo, dicens: propter iustitiam meam induxit me dominus possidere terram istam: sed propter iniquitates gentium harum extirpabit illos dominus a facie tua. non propter iustitiam tuam nec propter aequitatem cordis tui intrasti possidere terram istam, sed propter iniquitatem gentium disperdet eos dominus a conspectu tuo et restituet testamentum suum, quod iurauit patribus uestris. testamentum perfecta dei gratia est; nihil enim inperfectum dat deus, perfecta autem uirtus est et opera uirtutis. testamentum autem dicitur quo defertur bonorum hereditas. merito et testamentum dicitur et diuinum, cum ea quae uere bona sunt adtestatione mandatorum caelestium conferuntur. et testamentum dicitur, quo- 197 A niam sanguine dedicatum est, uetus in typo, nouum in ueritate. quo testamento diuinae gratiae pignus tenemus, quia sic

6 Philo de sacr. 14 (172, 39; I 225, 2 *C.*) 8 Deut. 9, 4 et 5 18 Philo de sacr. 14 (172, 47; I 225, 7 *C.*) 19 Philo de sacr. 14 (173, 1; I 225, 8 *C.*) 25 Ioh. 3, 16 Rom. 8, 32

9 consumere *α* consumare *AA'P* consūmare *cet.* 11 dš *M* 12 harum *S m2 BM'P* illarum *V* horum *S m1 cet.* extirpabit *scripsi* (ἐξολεθρεύσει *cod. Alex.*) exstirpauit *BV* extirpauit *cet.* 14 *post* tuam *add.* non propter bonitatem tuam *B α* cordis ... iniquitatem *om. M* 15 *fort.* intras tu (σὺ εἰσπορεύῃ *LXX*) 16 disperdet *S m1 V* dispersit *P* disperdidit *P'* disperdit *S m2 cet.* 18 uris *m2 ex* nris *S* 21 et diuinum ... dicitur *om. V* (*in quo* et merito) 22 uera *M*

dilexit deus hunc mundum, ut unicum filium suum pro nobis omnibus daret. unde perfectionem gratiae praedicans apostolus ait: quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?

8, 29 Prima igitur uoti gratia est celeritas solutionis. denique Abraham filium suum ad holocaustum iussus offerre non post dies ut Cain optulit, sed exsurgens mane strauit asinam suam et adhibuit secum duos pueros et Isaac filium suum et concidens ligna ad holocaustum surgens abiit et uenit ad locum quem ei dixerat deus die tertia. primo aduerte immolaturi studium maturum atque festinum, ut mora expectationis non esset nisi donec audiretur oraculum, deinde ut sterneret asinam suam, obsequium omne ipse susciperet et sacrificio necessaria praepararet, duabus quoque fidei uirtutibus comitantibus hostiam suam duceret, de potestate dei certus et de bonitate securus.

30 quod autem ait die tertia, uel quod continua esse debeat et perpetua deuotio — tripertitum est enim tempus, praeteritum, praesens et futurum, quo admonemur quod nec praeteritorum beneficiorum dei uel praesentium uel futurorum inrepere ulla debeat obliuio, sed tenax gratiae memoria perseuerare et oboedientia non deesse — uel quia is qui sacrificat in unum splendorem, unam lucem debeat credere trinitatis; ei enim qui fideliter sacrificat dies lucet, nox nulla est. sic et in Exodo Moyses ait: uiam trium dierum ibimus et immolabimus domino deo nostro. sed etiam alibi cum

3 Rom. 8, 32 5 Philo de sacr. 15 (173, 10; I 225, 15 *C.*) Quaest. I 60 7 Gen. 22, 3 sq., cf. Philo de sacr. 15 (173, 11; I 225, 15 *C.*) 25 Exod. 3, 18

1 deus dilexit *B Monac. 2549* 6 abraam *M* abraham *A* (h *s. u.*) 7 optulit *SAA'P'V* obtulit *cet.* 10 ei] enim *M* dixerit *S* (a *s.* i *alt.*) 11 immolaturi *AA' et m2 SP'* immolantis *BM'* immolationis *V* immolatur *MP et m1 SP'* 14 sacrificia *B* necessario *P* 18 tripitum *S* (i *pr. ex* e *m2*) 22 is *PV* his *S* (h *eras.*) *AM'* (h *exp.*) *cet.* 23 splendore *MM'* 25 uiam *om. M*

uisus esset deus Abrahae ad ilicem Mambrae, respiciens inquit Abraham oculis suis uidit, et ecce tres uiri stabant super eum. et uidens occurrit obuiam illis ad ostium tabernaculi sui et adorauit super terram et dixit: domine, si inueni gratiam ante te. tres uidet, unum adorat, tres mensuras offert similaginis. nam etsi F inmensus deus, tamen mensuram omnium tenet, sicut scriptum est: quis mensus est manu aquam et caelum palmo et uniuersam terram clausa manu? perfectae igitur in personis singulis trinitati interiore mentis arcano, hoc est similaginis spiritalis sanctus patriarcha sacrificium deferebat. haec est similago, quam in euangelio molit illa mulier, quae adsumetur; una enim adsumetur inquit altera relinquetur. adsumetur ecclesia, relinquetur synagoga uel mens bona adsumetur, inproba derelinquetur. ut scias autem quia 198 A et Abraham in Christum credidit, Abraham inquit diem meum uidit et gauisus est. et qui credit in Christum credit et in patrem et qui perfecte credit in patrem credit in filium et spiritum sanctum. tres ergo mensurae, una similago, hoc est unum erat sacrificium, quod uenerabili trinitati pari quadam mensura deuotionis et congrua plenitudine pietatis oblatum est.

31 Adhuc cognosce celeris studia deuotionis. cucurrit inquit B et accepit uitulum unum tenerum et bonum et dedit puero et festinauit facere eum. ubique inpigra

1 Gen. 18, 2 sq. 6 Gen. 18, 6 Philo de sacr. 15 (173, 13; I 225, 17 *C.*) 7 Phil. de sacr. 15 (173, 19; I 226, 3 *C.*) 8 Esai. 40, 12 13 Matth. 24, 41 16 Ioh. 8, 56 23 Gen. 18, 7

1 habrahae *A* 2 abraam *M* habraham *A* 6 unã *M* 7 inmensos *M* 8 *et* 9 manũ *M* 9 perfecta *M* perfecta ei *B* 10 interiori *A'* 12 molet *M'* (i *s.* e) *cet.* 15 adsumetur . . . derelinquetur *μ.* adsumitur . . . derelinquitur *libri* (*Uindob. 758* -quitur *ex* -quetur) 16 et *om. A'B* abraam *M* habraham *AA'* abraham (*alt.*) . . . qui credit *om. BV* abraam *M* abraham *P* (ha *s. u. m2*) 17 credit *M'* credidit *cet.* 23 celeris *SMAA'* celerius *cet.* 24 unum *om. B Monac. 2549* 25 puerũ *S* (*corr. m2*) *M*

et strepitum uanum reddentibus, dicenti Moysi: constitue C mihi quando pro te orem et pro famulis tuis et pro populo tuo, ut exterminet dominus ranas, cum debuerit in tanta positus necessitate rogare, ut iam oraret nec differret, respondit: crastina die. otiosus et neglegens morae poenam Aegypti soluturus excidio. itaque iste ubi impetrabat, inmemor fiebat gratiae et exaltatus mente carnis suae obliuiscebatur deum.

34 humilitas autem commendabat orationem, siquidem et Pharisaeus ille reprehensus est, qui ieiunia sua D uelut beneficia enumerabat et tamquam obiectabat deo et se criminum memorabat exortem, publicanus autem praedicatus est, qui a longe stans nolebat oculos ad caelum leuare, sed percutiebat pectus suum dicens: domine deus, propitiare mihi peccatori. et ideo diuina eum sententia praetulit dicens quia descendit hic publicanus iustificatus magis quam ille Pharisaeus. ille enim iustificatur qui peccatum proprium confitetur. sicut locutus ipse est dominus: dic iniquitates tuas E ut iustificeris. et Dauid ait: sacrificium deo spiritus contribulatus et iterum: cor contribulatum et humiliatum deus non spernit. Hieremias quoque ait: anima in angustiis et spiritus ancxius clamat ad te. ergo et Pharao et Assyrius, qui dicebat: quis deorum gentium istarum liberauit terram suam de manu mea, quoniam liberabit deus tuus Hierusalem de manu

1 Exod. 8, 9 5 Exod. 8, 10 9 Luc. 18, 11 sq. 12 Luc. 18, 13 15 Luc. 18, 14 18 Esai. 43, 26 19 sq. Psalm. L 19 21 Baruch. 3, 1 23 Exod. 5, 2 Reg. IIII 18, 35

4 debuerat *M* 8 cõmendat *V* 9 fariseus *MM'* 11 praedicatus est autem publicanus *P* 14 propitius esto *P* (*s. m2* ł propitiare) *P'* eum diuina *MB* 16 fariseus *MM'* 17 enim *om. V* 18 est ipse *BV* 20 contritum *P* 21 *fort.* spernet (ἐξουδενώσει *LXX*) 22 ancxiatus (at *s. u.*) *S* anxius *AA'BV* 23 farao *MM'* et *Monac. 2549 et s. u. m2 P'V, om. cet.* assirius *M'PV* 24 liberauit *S m2 AA'P' et B* (*in quo* liberauit istarum terrãrũ) liberabit *S m1 cet.* 25 liberauit *A* (*corr. m2*) *A'B* dn̄s ds̄ *V*

mea? exaltatione sua deiecti sunt, iustus autem sicut Iacob ad auctorem deum refert quaecumque bona fuerit consecutus dicens de omnibus quae sibi prosperare cogno- F uerit quoniam tradidit ea dominus deus tuus in manus meas. haec igitur melior uotorum solutio est, sicut et Dauid ait: immola deo sacrificium laudis et redde altissimo uota tua. laudare deum commendare est uotum et soluere. unde et Samaritanus ille aliis antefertur, qui cum leprosis aliis nouem secundum praeceptum domini mundatus a lepra solus regressus ad Christum amplificabat deum et agebat gratias. de quo Iesus ait: non fuit ex illis qui rediret et gratias ageret deo nisi hic alienigena? et ait illi: surge et uade, quia fides tua te saluum 200 A fecit.

35 Est etiam illa commendandae orationis et uoti disciplina, ut non diuulgemus orationem, sed abscondita teneamus mysteria, sicut tenuit Abraham, qui subcinericias fecit. tenuerunt et patres, qui coxere conspersum quod extulerant de Aegypto subcinericia facientes azyma, quae graece ἐγκρύφια dicunt, eo quod abscondantur in cinere, significantes ⟨sicut⟩ fermentum illud, quod abscondit mulier illa euangelica mensuris tribus, B donec fermentetur totum, mysteriorum quoque premendam esse doctrinam. quod apertius dominus in euangelio docuit suo dicens: tu autem cum orabis, intra in cubiculum

4 Gen. 27, 20 6 Psalm. XXXXVIIII 14 8 Luc. 17, 14—16 11 Luc. 17, 18 sq. 17 Gen. 18, 6 18 Exod. 12, 34 Philo de sacr. 16 (174, 15; I 227, 9 *C.*) 21 Luc. 13, 21 24 Matth. 6, 6 sq.

3 quaecumque *P* 4 tuus *AA'* meus *P m2 in ras.* suus *P m1 cet.* 13 surgite *S* (it *eras.*) 16 misteria *BPV* 17 abraam *M* subcinericios *V* 18 extulerant *M* (a *m2 ex* u) 19 azyma *S* azima *cet.* ЄΝΓΡΙΦΙa *S* ЄΝΓΡУΦΤa *P'* (*in mg.* engrifia) engrifia *MM'PV* engriphya *AA'* euphrigia *B* (*in mg.* engriphia) dicuntur *AA'V* dicunt *ex* dř *P* 20 sicut *add. Henricus Schenkl*, innuentes *post* quoque (*u.* 22) *add.* α 21 in farinae mensuris *ed. Rom.*, *ac sane* farinae (ἀλεύρου) *hoc loco requiri uidetur* fermetitetur *M* fermentaretur α 22 misteriorum *BM'PV* 24 suo] sic *B*

tuum et clauso ostio patrem tuum ora in abscondito.
et pater tuus qui uidet in abscondito reddet tibi.
orantes autem nolite multum loqui et infra: scit enim
pater uester quid uobis opus sit antequam petatis
ab eo. cubiculum tuum mentis arcanum animique secretum
est. in hoc cubiculum tuum intra, hoc est intra in alta prae- C
cordia, totus ingredere de corporis tui exteriore uestibulo et
36 claude ostium tuum. quod sit ostium tuum disce: pone,
domine, custodiam ori meo et ostium circuitus labiis
meis. et Paulus petit orari pro se, ut aperiatur inquit mihi
ostium uerbi ad loquendum mysterium Christi. sed ille
utpote electus ad euangelii praedicationem recte sibi ostium
uerbi optabat aperiri, quia de ore eius exibat salus gentium,
de ore illius prodibat uita populorum: nos autem claudamus D
ostium, ne culpa intret, ne lapsus aliquis sermonis exeat.
intrat culpa, si lapsus exierit. audi quomodo intret culpa. ex
multiloquio inquit non effugies peccatum. exiuit multi-
loquium, peccatum intrauit, quia in multiloquio nequaquam
qui exeat sermo trutinatur. inprudenter labitur, licet ipsum
37 ultra mensuram aliquid loqui grande peccatum sit. et ideo
caue ne inprudenter loquaris; labia enim inprudentis indu- E
cunt eum ad mala. caue ne in oratione te extollas; oratio
enim humiliantis se nubes penetrauit. caue ne incaute
symboli uel dominicae orationis diuulges mysteria. an nescis
quam graue sit in oratione contrahere peccatum, ubi speras
remedium? certe dominus per prophetam docuit hoc graue

3 Matth. 6, 8 8 Psalm. CXXXX 3 9 Coloss. 4, 3 16 Prouerb. 10, 19 19 Sir. 21, 25 (28) 21 Eccl. 10, 12 22 Sir. 32 (35), 21

1 ora patrem tuum *PP'* in abscondito ora *B* 5 arcanum *MM'* archanum *P* (h *exp.*) *cet.* 8 tuum *om. M'* quid *B* tuum *om. PP'* 10 mihi inquit *P* 11 misterium *A'BM'* 13 exiebat *M* 14 illius *SMAA'* eius *cet.* prodiebat *M* procedebat *AA'* 17 tuum peccatum *B* 18 intrauit peccatum *B* 22 in mala *AA'* 23 penetrat *B* penetrabit *Monacc. 2549 et 14399* 24 simboli *BV* misteria *MBV* 26 pp̄ham *M'* (*om.* per), per *om. B*

esse maledictum dicens: et oratio eius fiat in peccatum, nisi forte mediocre id tibi putas esse. diffidere est enim de potentia dei aestimare quod non audiaris, nisi clamaueris. clament opera tua, clamet fides, clamet affectus, clament F passiones tuae, clamet sanguis tuus, sicut sancti Abel, de quo dixit deus ad Cain: uox sanguinis fratris tui ad me clamat. audit te in occultis qui mundat in occultis. nos nisi loquentem audire non possumus: apud deum loquuntur non uerba, sed cogitationes. et ut hoc uerum scias, dicebat dominus Iesus ad Iudaeos: quid cogitatis mala in cordibus uestris? non interrogantis uox ista est, sed scientis. quod tibi manifestat euangelista dicens: Iesus autem scie- 201 A bat cogitationes eorum. sicut ergo filius nouit, nouit et pater. filium nosse cognouisti, patrem nosse audi consiliarium et testem patris dicentem: scit enim pater uester quid uobis opus sit, antequam petatis ab eo. coque ergo subcinericiam tuam uapore spiritus sancti, coque etiam animi passiones uerbi calore. etsi crudiores sunt passiones tuae nuper fortasse de Aegypto egredientes, operito eas et lento calore excoque, ne fortiorem ignem ferre non possint et semusti- B lentur potius quam coquantur; sunt enim plurima quae cruda displiceant, cocta delectent. foue pectore tuo alta mysteria, ne praematuro sermone et infidis auribus uel infirmis quasi incocta committas atque auertatur auditor et cum horrore fastidiat. ⟨at⟩ si coctiora gustaret, spiritalis cibi perciperet
38 suauitatem. diuine autem dominus Iesus et bonitatem te do-

1 Psalm. CVIII 7 6 Gen. 4, 10 7 Psalm. XVIII 13 10 Matth. 9, 4 12 Luc. 6, 8 15 Matth. 6, 8

4 clamet et fides *B* 7 audite eum (*om.* te) *B* audit enim te *A'* 8 loquentes *A'* loquuntur *SBM'V.* locuntur *cet.* 16 quoque *V* 17 subcinericia tua *Monac. 2549* quoque *M* 18 calore *S* (e *ex* i) 20 exquoque *MM'P* semustilentur *SM* semiustilentur *MP'* semiustulentur *cet.* 21 quae ... mysteria *om. BM'PP'* plurima ... mysteria ne *om. V Uindob. 758 Monacc. 2549 et 14399* 22 foue igitur *S* (igitur *s. u. m2*) misteria *MA'* 24 cocta (*om.* in) *M* horrore *m2 ex* honore *S* 25 at *addidi*, qui *ed. Rom.*; si contra *Monac. 2549* si**** *V*

tuum et clauso ostio patrem tuum ora in abscondito,
et pater tuus qui uidet in abscondito reddet tibi.
orantes autem nolite multum loqui et infra: scit enim
pater uester quid uobis opus sit antequam petatis
ab eo. cubiculum tuum mentis arcanum animique secretum
est. in hoc cubiculum tuum intra, hoc est intra in alta prae- C
cordia, totus ingredere de corporis tui exteriore uestibulo et
36 claude ostium tuum. quod sit ostium tuum disce: pone,
domine, custodiam ori meo et ostium circuitus labiis
meis. et Paulus petit orari pro se, ut aperiatur inquit mihi
ostium uerbi ad loquendum mysterium Christi. sed ille
utpote electus ad euangelii praedicationem recte sibi ostium
uerbi optabat aperiri, quia de ore eius exibat salus gentium,
de ore illius prodibat uita populorum: nos autem claudamus D
ostium, ne culpa intret, ne lapsus aliquis sermonis exeat.
intrat culpa, si lapsus exierit. audi quomodo intret culpa. ex
multiloquio inquit non effugies peccatum. exiuit multi-
loquium, peccatum intrauit, quia in multiloquio nequaquam
qui exeat sermo trutinatur. inprudenter labitur, licet ipsum
37 ultra mensuram aliquid loqui grande peccatum sit. et ideo
caue ne inprudenter loquaris; labia enim inprudentis indu- E
cunt eum ad mala. caue ne in oratione te extollas; oratio
enim humiliantis se nubes penetrauit. caue ne incaute
symboli uel dominicae orationis diuulges mysteria. an nescis
quam graue sit in oratione contrahere peccatum, ubi speras
remedium? certe dominus per prophetam docuit hoc graue

3 Matth. 6, 8 8 Psalm. CXXXX 3 9 Coloss. 4, 3 16 Prouerb. 10, 19 19 Sir. 21, 25 (28) 21 Eccl. 10, 12 22 Sir. 32 (35), 21

1 ora patrem tuum *PP'* in abscondito ora *B* 5 arcanum *MM'* archanum *P* (h *exp.*) *cet.* 8 tuum *om. M'* quid *B* tuum *om. PP'* 10 mihi inquit *P* 11 misterium *A'BM'* 13 exiebat *M* 14 illius *SMAA'* eius *cet.* prodiebat *M* procedebat *AA'* 17 tuum peccatum *B* 18 intrauit peccatum *B* 22 in mala *AA'* 23 penetrat *B* penetrabit *Monacc. 2549 et 14399* 24 simboli *BV* misteria *MBV* 26 pp̄hiam *M'* (*om.* per), per *om. B*

esse maledictum dicens: et oratio eius fiat in peccatum,
nisi forte mediocre id tibi putas esse. diffidere est enim de
potentia dei aestimare quod non audiaris, nisi clamaueris.
clament opera tua, clamet fides, clamet affectus, clament F
passiones tuae, clamet sanguis tuus, sicut sancti Abel, de
quo dixit deus ad Cain: uox sanguinis fratris tui ad
me clamat. audit te in occultis qui mundat in occultis. nos
nisi loquentem audire non possumus: apud deum loquuntur
non uerba, sed cogitationes. et ut hoc uerum scias, dicebat
dominus Iesus ad Iudaeos: quid cogitatis mala in cor-
dibus uestris? non interrogantis uox ista est, sed scientis.
quod tibi manifestat euangelista dicens: Iesus autem scie- 201 A
bat cogitationes eorum. sicut ergo filius nouit, nouit et
pater. filium nosse cognouisti, patrem nosse audi consiliarium
et testem patris dicentem: scit enim pater uester quid
uobis opus sit, antequam petatis ab eo. coque ergo
subcinericiam tuam uapore spiritus sancti, coque etiam animi
passiones uerbi calore. etsi crudiores sunt passiones tuae nuper
fortasse de Aegypto egredientes, operito eas et lento calore
excoque, ne fortiorem ignem ferre non possint et semusti- B
lentur potius quam coquantur; sunt enim plurima quae cruda
displiceant, cocta delectent. foue pectore tuo alta mysteria,
ne praematuro sermone et infidis auribus uel infirmis quasi
incocta committas atque auertatur auditor et cum horrore
fastidiat. <at> si coctiora gustaret, spiritalis cibi perciperet
38 suauitatem. diuine autem dominus Iesus et bonitatem te do-

1 Psalm. CVIII 7 6 Gen. 4, 10 7 Psalm. XVIII 13 10 Matth. 9, 4 12 Luc. 6, 8 15 Matth. 6, 8

4 clamet et fides *B* 7 audite eum (*om.* te) *B* audit enim te *A'* 8 loquentes *A'* loquuntur *SBM'V*. locuntur *cet.* 16 quoque *V* 17 subcinericia tua *Monac. 2549* quoque *M* 18 calore *S* (e *ex* i) 20 exquoque *MM'P* semustilentur *SM* semiustilentur *MP'* semiustulentur *cet.* 21 quae . . . mysteria *om. BM'PP'* plurima . . . mysteria ne *om. V Uindob. 758 Monacc. 2549 et 14399* 22 foue igitur *S* (igitur *s. u. m2*) misteria *MA'* 24 cocta (*om.* in) *M* horrore *m2 ex* honore *S* 25 at *addidi*, qui *ed. Rom.*; si contra *Monac. 2549* si**** *V*

tuum et clauso ostio patrem tuum ora in abscondito,
et pater tuus qui uidet in abscondito reddet tibi.
orantes autem nolite multum loqui et infra: scit enim
pater uester quid uobis opus sit antequam petatis
ab eo. cubiculum tuum mentis arcanum animique secretum
est. in hoc cubiculum tuum intra, hoc est intra in alta prae- C
cordia, totus ingredere de corporis tui exteriore uestibulo et
36 claude ostium tuum. quod sit ostium tuum disce: pone,
domine, custodiam ori meo et ostium circuitus labiis
meis. et Paulus petit orari pro se, ut aperiatur inquit mihi
ostium uerbi ad loquendum mysterium Christi. sed ille
utpote electus ad euangelii praedicationem recte sibi ostium
uerbi optabat aperiri, quia de ore eius exibat salus gentium,
de ore illius prodibat uita populorum: nos autem claudamus D
ostium, ne culpa intret, ne lapsus aliquis sermonis exeat.
intrat culpa, si lapsus exierit. audi quomodo intret culpa. ex
multiloquio inquit non effugies peccatum. exiuit multi-
loquium, peccatum intrauit, quia in multiloquio nequaquam
qui exeat sermo trutinatur. inprudenter labitur, licet ipsum
37 ultra mensuram aliquid loqui grande peccatum sit. et ideo
caue ne inprudenter loquaris; labia enim inprudentis indu- E
cunt eum ad mala. caue ne in oratione te extollas; oratio
enim humiliantis se nubes penetrauit. caue ne incaute
symboli uel dominicae orationis diuulges mysteria. an nescis
quam graue sit in oratione contrahere peccatum, ubi speras
remedium? certe dominus per prophetam docuit hoc graue

3 Matth. 6, 8 8 Psalm. CXXXX 3 9 Coloss. 4, 3 16 Prouerb. 10, 19 19 Sir. 21, 25 (28) 21 Eccl. 10, 12 22 Sir. 32 (35), 21

1 ora patrem tuum *PP'* in abscondito ora *B* 5 arcanum *MM'* archanum *P* (h *exp.*) *cet.* 8 tuum *om. M'* quid *B* tuum *om. PP'* 10 mihi inquit *P* 11 misterium *A'BM'* 13 exiebat *M* 14 illius *SMAA'* eius *cet.* prodiebat *M* procedebat *AA'* 17 tuum peccatum *B* 18 intrauit peccatum *B* 22 in mala *AA'* 23 penetrat *B* penetrabit *Monacc. 2549 et 14399* 24 simboli *BV* misteria *MBV* 26 pp̄ham *M'* (*om.* per), per *om. B*

esse maledictum dicens: et oratio eius fiat in peccatum, nisi forte mediocre id tibi putas esse. diffidere est enim de potentia dei aestimare quod non audiaris, nisi clamaueris. clament opera tua, clamet fides, clamet affectus, clament F passiones tuae, clamet sanguis tuus, sicut sancti Abel, de quo dixit deus ad Cain: uox sanguinis fratris tui ad me clamat. audit te in occultis qui mundat in occultis. nos nisi loquentem audire non possumus: apud deum loquuntur non uerba, sed cogitationes. et ut hoc uerum scias, dicebat dominus Iesus ad Iudaeos: quid cogitatis mala in cordibus uestris? non interrogantis uox ista est, sed scientis, quod tibi manifestat euangelista dicens: Iesus autem scie- 201 A bat cogitationes eorum. sicut ergo filius nouit, nouit et pater. filium nosse cognouisti, patrem nosse audi consiliarium et testem patris dicentem: scit enim pater uester quid uobis opus sit, antequam petatis ab eo. coque ergo subcinericiam tuam uapore spiritus sancti, coque etiam animi passiones uerbi calore. etsi crudiores sunt passiones tuae nuper fortasse de Aegypto egredientes, operito eas et lento calore excoque, ne fortiorem ignem ferre non possint et semusti- B lentur potius quam coquantur; sunt enim plurima quae cruda displiceant, cocta delectent. foue pectore tuo alta mysteria, ne praematuro sermone et infidis auribus uel infirmis quasi incocta committas atque auertatur auditor et cum horrore fastidiat. <at> si coctiora gustaret, spiritalis cibi perciperet
38 suauitatem. diuine autem dominus Iesus et bonitatem te do-

1 Psalm. CVIII 7 6 Gen. 4, 10 7 Psalm. XVIII 13 10 Matth. 9, 4 12 Luc. 6, 8 15 Matth. 6, 8

4 clamet et fides *B* 7 audite eum (*om.* te) *B* audit enim te *A'* 8 loquentes *A'* loquuntur *SBM'V* locuntur *cet.* 16 quoque *V* 17 subcinericia tua *Monac. 2549* quoque *M* 18 calore *S* (e *ex* i) 20 exquoque *MM'P* semustilentur *SM* semiustilentur *MP'* semiustulentur *cet.* 21 quae ... mysteria *om. BM'PP'* plurima ... mysteria ne *om. V Uindob. 758 Monacc. 2549 et 14399* 22 foue igitur *S* (igitur *s. u. m2*) misteria *MA'* 24 cocta (*om.* in) *M* horrore *m2 ex* honore *S* 25 at *addidi*, qui *ed. Rom.*; si contra *Monac. 2549* si**** *V*

cuit patris, qui bona nouerit dare, ut quae bona sunt a bono C
poscas, et inpense et frequenter monuit orandum, non ut
fastidiosa continuetur oratio, sed adsidua frequenter. offun-
duntur plerumque inania longae precationi, intermissae autem
prorsus obrepit incuria. deinde monet, ut cum ipse ueniam
tibi poscis, tum maxime aliis largiendam noueris, quo pre-
cem tuam operis tui uoce conmendes. apostolus quoque docet
orandum sine ira et disceptatione, ut non turbetur, non D
interpoletur oratio tua. docet etiam orandum in omni loco,
cum saluator dicat: intra in cubiculum tuum. sed intel-
lege non cubiculum conclusum parietibus, quo tua membra
claudantur, sed cubiculum quod in te est, in quo includuntur
cogitationes tuae, in quo uersantur sensus tui. hoc orationis
tuae cubiculum ubique tecum est et ubique secretum est, cuius
39 arbiter nullus est nisi solus deus. orandum autem praecipue
et pro populo doceris, hoc est pro toto corpore, pro membris E
omnibus matris tuae, in quo mutuae caritatis insigne est. si
enim pro te roges, tantummodo pro te rogabis, et si pro
se tantum singuli orent, minor precatoris quam intercedentis
est gratia; nunc autem quia singuli orant pro omnibus, etiam
omnes orant pro singulis. ergo ut concludamus, si pro te
roges tantum, solus, ut diximus, pro te rogabis, si autem
pro omnibus roges, omnes pro te rogabunt, siquidem et tu
in omnibus es. ita magna remuneratio est, ut orationibus F
singulorum adquirantur singulis totius plebis suffragia. in quo
adrogantia nulla, sed humilitas maior est et fructus uberior.

10, 40 Sed iam tempus est alio transire, quoniam de eo quod post 202
dies optulit Cain plene diximus fastus esse indicium resupini,

1 Luc. 11, 13 2 Matth. 26, 41 5 Matth. 18, 33—35 7 I Tim. 2, 8 10 Matth. 6, 6 15 I Tim. 2, 1 sq.

2 pascas *MM'* 3 effunduntur *Sm2* offenduntur *BP'V* 5 inrepit *M* 12 intra te *Monac. 14399* 13 tuae *om. V* 14 ubique *pr.*] ubicumque *M* 17 est insigne *B* 19 p̄catoris *V Monacc. 2549 et 14399 Aurelianensis 33* peccatoris *cet.* 28 optulit *SAA'P'V* obtulit *cet.* fastus esse *SMAA'* factus est *BPP'* factū est *M'* facta est *V* indicium resupinata *Vm1* inde res opinata *Vm2*

cum ipsa postulatio uoti matura esse debeat, ne uideamur de
humanis artibus, hoc est medendi peritia herbarumque sucis
sperasse magis remedium quam de deo subsidium poposcisse.
ad ipsum enim prius est confugiendum, qui nostrae curare C
possit animae passiones. uerum homines praepostero ordine
ante sibi opem ab hominibus arcessunt, ubi autem humana
subsidia defecerint, tunc opinantur diuini postulandam fauoris
41 gratiam. concluso ergo illo et conuicto Cain crimine aliud
oblationis uitium discutiamus. optulit a fructibus terrae,
non a primis fructibus primitias deo: hoc est primitias sibi
prius uindicare, deo autem sequentia deferre. itaque cum D
anima corpori tamquam seruo domina sit praeferenda, utique
primitias eius, hoc est animi prius quam corporis offerre
debemus. primitiae animae primi motus sunt bonarum discipli-
narum. quae licet tempore posteriores sint quam corporis
primitiae, quae sunt esca, incrementum, uisus, auditus et
tactus, odor, uox — mens autem et sensus pars animae, pars
corporis est —, tamen priores sunt disciplinis. quarum primi-
tiua est puro corde et simplici sermone oblata deo gratiarum E
42 actio. haec munera optulit Abel, et ideo respexit deus in munera
eius, quoniam a primitiuis optulit. accedit ergo quia de primi-
tiuis ouium et de adipibus earum. considera quia non de
insensibilibus, sed de animantibus optulit. plus est enim ani-
malis quam terrenus, siquidem animalis proximus spiritali
est. non enim prius quod spiritale est, sed quod animale,

1 Philo de sacr. 19 (176, 22; I 231, 2 *C.*) 9 Philo de sacr. 20 (176, 46; I 232, 2 *C.*) 15 Philo de sacr. 20 (177, 11; I 232, 11 *C.*) 20 Gen. 4, 4 Philo de sacr. 27 (180, 41; I 238, 16 *C.*)

5 homines quidam *B* 6 sibi *om. M* arcescunt *MPP'* accersunt *B et m2 V* 9 optulit *SAA'P'V* obtulit *cet.* a *m1 SP* (*m2* de) 10 a *m1 SP* (*m2* de) 11 *post* cum *add.* uero *B* 13 animae *B* 14 primi motus *SMAA'M'* primatus *BPP'V* 15 qui *M* 20 optulit *SP'V et* (p *ex* b) *B* obtulit *cet.* 21 a *S m1* (*m2* de) optulit *SAA'P'V et* (p *ex* b) *B* obtulit *cet.* 23 optulit *AA'P'V et* (p *ex* b) *B* occurrit (*in mg.* obtulit) *P* obtulit *cet.* est *om. M* 25 est *alt. om. V*

deinde quod spiritale. quod animale spirat, habet uitalem F spiritum, non item quod de terrarum est fructibus. deinde optulit non secunda, sed prima, non exigua, sed pinguia. qualia enim lex probauit et iussit offerri, sicut scriptum est: et erit inquit, cum inducet te deus in terram Chananaeorum, sicut iurauit patribus tuis, et dabit tibi. et tolles omne quod aperit uuluam masculinum domino. omne quod aperit uuluam de armentis et pecoribus tuis quaecumque nata fuerint tibi masculina sanctifica domino. omne quod aperit uuluam asinae mutabis illud oue; si autem non mutabis, 203 A redimes illud. quid tam profundi mysterii, tam altae secretaeque sapientiae quam ‹quod› in quibusdam uenis uerborum simplicium deprehendas licet atque haurias ubertatem gratiae spiritalis? Chananaei etenim mobiles, inquieti sunt. cum igitur in eorum terram fueris ingressus, quos aduertis propter euitatem et inquietudinem instabilitatemque morum possessione deiectos, tu teneto constantiam. non te uilis ratio, leuis sermo perturbet — hoc est enim Chananaeus, mobilis sermo, affectus instabilis et inquieta contentio —, sed magis tranquilli- B tatem cordis et animi serenitatem placidus seruato, ut tamquam in salo maris tutam nauibus stationem portu quodam
43 tuae mentis exhibeas. hanc possessionem tibi dominus pollicetur et quodam sacramenti promittit uinculo, ut constantiam tuam firmet. neque enim deus ideo iurat, quod fide credentis indigeat aut testimoniorum adstipulationibus destitutus suffragium sacramenti requirat sicut homines, qui fidem nobis C

4 Philo de sacr. 27 (180, 46; I 239, 3 *C.*) 5 Exod. 13, 11—13 15 Philo de sacr. 27 (181, 10; I 239, 13 *C.*)

2 idem *V* ita *B* 3 optulit *SAA'P'V et* (p *ex* b) *B* obtulit *cet.* 9 fuerint nata *B* 10 sanctificata (ta *eras.*) *B* 13 quod *addidi,* ut *add. ed. Rom.* in quibusdam inuenis *libri* quibusdam in uenis μ 15 et inquieti *B et* (et *m4*) *V* atque inquieti *Monac. 14399 Uindob. 758* 19 conturbet *M* cananeus *M* 21 placidus μ placitus *libri* 25 ideo dš *A* 26 aut stipulationibus *M*

adsciscimus sacramento et ideo iuramus, ut credamur uera
dixisse. deus autem et cum loquitur fidelis est, cuius sermo
sacramentum est; non enim propter sacramentum fidelis deus,
sed propter deum etiam sacramentum fidele est. qua ratione
igitur Moyses iurantem deum inducit? quia nos usu quodam
mortalium claudimur et uelut echini cortice quodam nos
uulgaris opinionis inuoluimus aut uelut cocleae, quae nisi D
intra testae operimentum sint spirare non possunt nec aerem
liberum carpere aut sustinere, sic nos <non> nisi intra quaedam
humanae consuetudinis latibula terrena uersamur. unde quia
illud uerius solemus credere quod iure iurando firmatur, ne
nostra claudicet fides, iurare scribitur deus, qui ipse non
iurat, sed iurantium iudex et ultor est perierantium. denique
scriptum est: iurauit dominus, et non paenitebit eum:
tu es sacèrdos in aeternum. seruauit utique quod iurauit, E
dedit nobis aeternum principem sacerdotum, ut et tu quod
iuraueris ita noueris esse seruandum, ut quia per eum iuras
44 qui non mentitur scias futurum si mentiaris ultorem. expulsis
igitur inquietis et mobilibus cogitationibus dabit tibi deus
uacuam possessionem cordis et mentis, ut eam cultu quodam
tranquillitatis exerceas et fructum ex ea capias nec sustineas
in eam Chananaeos, hoc est turbidos sensus recurrere, eradices F
gentilicium uitiorum omne consaeptum, lucos eorum diruas,
quibus obumbratur ueritas et quidam liber caelestis uisus
cognitionis horrore tenebrosae disceptationis absconditur.

2 Philo de sacr. 28 (181, 35; I 240, 14 *C.*) 3 Philo de sacr. 28 (181, 39; I 241, 3 *C.*) 4 Philo de sacr. 29 (181, 40; I 241, 4 *C.*) 14 Psalm. CVIIII 4 16 Hebr. 5, 6; 7, 17

3 fidelis omnipotens ds̄ est *B* 4 etiam *om. V* fidelis *M* 7 uulgaribus *P' m2* uulgaribus populi *V* opinionibus *P' m2 M'V* inuoluimur *MV* 9 carpere *M'* (r *pr. s. u.*) capere *V* aut] ac *B* non *add. Costerius* 10 uersạmur *P'* (e *s.* ạ *m1*) uersemur *cet.* 12 ipse qui *M* quia ipse *A'B* 13 perierantium *A* pe*ierantium *S* peierantium *M'PV* peiurantium *B* periurantium *cet.* 22 ea *V* 23 gentilicium *SM* gentili**um *V* gentilium *cet.* conceptum *M* consepultum *B* 25 cogitationis *BV*

45 Sed hoc nisi diuino donatus munere efficere non potes. et
ideo ait: dabit tibi deus, hoc est cogitationes optimas, 204 A
placida consilia, tranquillas inuentiones. cum dederit haec,
tolles omne quod aperit uuluam masculinum et sanctificabis
domino. non totum exigit a te deus, qui totum donauit. multa
enim ad usum substantiae largitur humanae, et hoc non potest
esse diuinum sacrificium, ubi est usus naturae. edere bibere
dormire aliaque ministeria corporis dono sunt tibi conlata,
non a te relata deo munera. quicquid autem sanctum cogi-
taueris, hoc dei munus est, dei inspiratio, dei gratia, sicut e B
contrario illa quae [cum] in usu naturae humanae sunt non
coinquinant hominem, sed quod exit de ore, furta, falsa testi-
46 monia, sacrilegia, haec sunt quae coinquinant hominem. in-
teriora ergo nostra mundemus, ut possit oblatio non displicere.
ibi quaeramus omne quod aperit uuluam masculinum, hoc
est iustum et principale, quod sanctificare domino debeamus.
neque enim hi nos corporei coetus atque conceptus partusque C
sanctificant, quibus uulua feminae deflorato pudore uirginitatis
aperitur. nam etsi mulier sanctificet uirum et uir mulierem,
tamen plerumque contingit uirginis uuluam etiam sine con-
iugii sanctitate reserari. neque rursum sola uirilis est gratia,
mulier autem sanctificationis aliena est, aut utriusque sexus
confusa natura est, ut uterque corporeos fundatur in partus.
habent sua munia uiri, habent mulieres sexus sui officia
discreta. generatio ista successionis humanae mulierem decet, D
47 inpossibilis eadem uiro. ergo si carnis usui non quadrat hic
sensus, officia animae discutiamus. istam sane inuenio, quae

2 Exod. 13, 11 5 Philo de sacr. 30 (182, 27; I 242, 8 *C.*) 11 Matth. 15, 11 et 18 sq. 19 I Cor. 7, 14 21 Philo de sacr. 30 (183, 4; I 243, 8 *C.*)

8 aliaque etiam misteria *B* 9 non a te relata *om. M* 11 cum *inclusi*; *aut* quaeçumque *scribendum* 17 hii *SMAA'* coetus *SMP'* coitus *A* cogitus *A'* cętus *P* cetus *M' et m1 V* fętus *B* fetus *V m2* 19 etsi *S* (et *in ras. ex* s) sanctificet *SMAA'* sanctificat *cet.* 21 reseruari *SAA'* resecari *P* rursus *AA'* 27 ista *PV*

nullo discreta sit sexu. et cum sexum non habeat, utriusque sexus munera repraesentat, nubit concipit parit. et sicut feminis dedit uuluam natura, in qua uniuscuiusque animantis generatio per menstruas formatur aetates, ita est quaedam uirtus animae, quae uelut quodam uuluae genitalis secreto cogitationum E nostrarum suscipere semina, conceptus fouere partusque solet edere. neque enim aliter diceret Esaias: in utero accepimus et parturiuimus spiritum salutis, nisi uuluam animae nouisset. harum generationum quaedam femineae sunt: malitia petulantia luxuries intemperantia inpudicitia aliaque huiusmodi uitia, quibus animi nostri quaedam eneruatur uirilitas. masculinae sunt castitas patientia prudentia temperantia fortitudo iustitia, quibus mens nostra et caro F ipsa firmatur et ad obeunda inpigre munia uirtutis erigitur. hos partus aluus ille propheticus parturiuit. et ideo ait: in utero accepimus et parturiuimus spiritum salutis. masculinum igitur et parturiuit et peperit qui spiritum salutis effudit.

[LIBER SECVNDVS].

1, 1 Hos partus anima nostra parturiat, nec solum parturiat, 205 AB
sed etiam pariat et diebus pariat inpletis, ne inmaturos partus

2 Philo de sacr. 31 (183, 23; I 244, 1 *C*) 7 Esai. 26, 18 9 Philo de sacr. 31 (183, 27; I 243, 4 *C*.)

1 sit *α* sint *libri* sexum . . . nubit *om.* *BPM'P'V* 13 nostra mens *A'* 14 ob•eunda *S* obędienda *P* inpigriae *S m1* inpigritiae *S m2 AA'* 18 effudit *om. B* EXPLICIT. LIBER . I . DE CAIN ET ABEL. INCIPIT UNDE SUPRA S̄C̄Ī AMBROSII LIB̄. II. *S* LIBER SECVNDVS EIUSDEM *M* EXPLICIT LIBER PRIM' DE CAIN ET ABEL. INCIP̄ UNDE SUPRA SANCTI AMBROSII. LIBER SECUNDUS *A* EXPLIC̄ DE CAIN ET ABEL. INCIPIT UNDE SUPRA BEATI AMBROSII ĒP̄Ī LIB̄. II'. *A'* EXPLICIT DE CAIN ET ABEL LIBER PRIMUS. INCIPIT UNDE SUPRA LIBER SCD̄S̄ *M'P'* EXPLICIT DE CAIN ET ABEL. INCIPIT ALIUS LIBER *P* EXPLIC̄. DE CAIN ET ABEL LIBER . I . INCIP̄ . II . VNDE SUPRA *V*. *in B non est subscriptio* 20 *post alt.* parturiat *add.* secundum quod legitur *B*

dies iudicii deprehendat. de his enim partubus dixit dominus
Iesus: uae praegnantibus et nutrientibus in illis diebus. maturius igitur absoluatur hic partus et cogitationes
nostrae bonorum operum processibus explicentur, ut nihil
inperfectum finis noster inueniat, nihil inexplicatum terminus
uitae nostrae offendat, nihil tamquam in incude positum usus
nostri operis derelinquat. festina igitur, anima, formare partus C
2 tuos, properatius absoluere, celerius quos genueris enutrire.
quae tanti forma sit partus demonstrat apostolus dicens:
filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur
Christus in uobis. in hanc formam tota mentis nostrae
coalescant uiscera et in illo genitali aluo animae nostrae
Christus refulgeat. partus noster fides sit, nutrimenta nostra
praecepta doctrinae sint. his quaedam cordis nostri inbuatur D
infantia, instituatur pueritia, iuuenculescat adulescentia, senecta canescat; aetas enim senectutis uita inmaculata. itaque ea demum bona est animae senectus, quam
nulla perfidiae inquinamenta maculauerint. et ideo partus suos
ab hac macula Paulus defendit — ego uos inquit genui in
euangelio —, ne cuius saeua insusurratio rudis fidei temptaret
infantiam. masculina igitur generabat, qui in uirum perfectum
populos quos docebat fidei gestiebat unitate concurrere et in E
agnitione fili dei perfectam plenitudinis Christi tenere mensuram. hoc enim sacrificium acceptabile deo nouerat, de quo
scriptum est: omne quod aperit uuluam masculinum

2 Luc. 21, 23 10 Galat. 4, 19 16 Sap. 4, 9 19 I Cor. 4, 15 21 Ephes. 4, 13 25 Exod. 13, 12 Philo de sacr. 32 (183, 35; I 244, 10 *C.*)

1 partibus *M* 6 positum *om. V* 7 derelinquat *SMAA'* relinquat *cet.* par*tus *S* (a *eras.*) 8 properantius *α* 9 demonstrans *M* 11 in uobis ..... Christus *om. V* (refulgeat *exp. m3; in* uobis *add. in mg. m4*) *Monac. 2549* (*in quo* et fulgeat *legitur*); in hanc ..... refulgeat *om. Monac. 14399 et Uindob. 758* totā *M* 12 illa *B* genitalia *M* (a *alt. eras.*) 15 iuuenculascat *S* 20 ne cuius *AA'* ne huius *P'* nec huius *M'* (c *exp.*) *cet.* 23 fili *M et m1 SAV* filii *S m2 A m2 V m3 cet.* 25 omne ... addidit *om. V* (*in quo post* uuluam *inserenda in mg. m3 haec adiecta sunt* masculinū dno et quia addidit aperit uuluam)

domino. et quia addidit: omne quod aperit uuluam de armentis et de pecoribus quae sunt tibi masculinum domino, ne quid obscuritatis habeat consideremus.

3 Dixerat de principalibus generationibus, hoc est plenis capacibusque rationis, addidit et de gregalibus, hoc est reliquis F uelut plebeis sensibus, qui inrationalibus conparantur iumentis. quae tamen cum a rectore aliquo gubernantur, facile mansuescunt et inperata exequi et iugum subire et ad uocem magistri aut celerare gradum aut sistere aut deflectere aut aliqua munia sui operis quae iubentur humano quodam famulatu obire consuerunt. tantum ualet institutio, ut uincat naturam. itaque illa quae consortium nostrae substantiae non 206 A habent agnoscunt tamen nostrae uocis imperium et, cum suae naturae rationem nullam habeant, nostrae rationem naturae capessunt et quodammodo transfusam adquirunt. equos uidemus popularibus incitari studiis, gaudere plausibus, blanditiis delectari magistri. toruos leones cernimus naturalem feritatem imperata mutare mansuetudine, suam rabiem deponere, nostros mores sumere, et cum sint ipsi terribiles, discunt timere. caeditur canis, ut pauescat leo, et qui sua iniuria exasperatur B coercetur aliena alteriusque exemplo frangitur. quotiens parata praeda et cibo obuio famem perpeti malunt, dum offensam magistri uerentur, quotiens repentino inpulsi motu aperta ad morsus ora iussi resoluunt! ita dum nostrae uoluntati obsecuntur, suae obliuiscuntur. non item illae ferae uel illa armenta equorum uel genus omne pecudum, quae sine rectore uagantur ullo et omni domitoris gubernaculo destituta exasperantur. et C

1 Exod. 13, 12 4 Philo de sacr. 32 (183, 39; I 244, 13 *C.*) 7 Philo de sacr. 32 (183, 43; I 245, 3 *C.*) 9 Uerg. Aen. IIII 641 16 Uerg. Georg. III 185 sq.

2 de *s. u. P'*, *om. V* tibi *om. B* 5 de *om. AA'* gregibus *B* 6 inrationabilibus *MAA'M'P* 11 constitutio *B* 15 capacessunt *PP''* capescunt (e *ex* i) *B* transfusam *P'* transfusa *cet.* 17 uidemus *Monac. 14399* 18 mansuetudinē *M* 19 illi *B* 21 coercitur *S* (*corr. m3*) *MAA'* cohercetur *P* alteriusque *S* (iu *ex* u)

ideo adpositi sunt armentarii, opiliones ceterique pastores
quidam magistri gregum, officia sua singuli pro animantium
4 commissorum sibi condicione formantes. uidetur ergo et sen-
suum nostrorum quoddam genus aliud domitum mansuetum,
aliud indomitum, quod armentario quodam motu mentis uelut
deside atque resoluto proruat ad inrationabiles corporis delec-
tationes, mansuetum autem, quod uelut duci cuidam moderati- D
oni mentis se subiciat et subdat. quaecumque ergo eius naturae
reguntur, ea sunt masculina atque perfecta, quaecumque autem
sine duce ullo plebeia quadam praesumptione dominantur.
uelut ciuitatis alicuius, quae regis optimatiumque consilio
priuata sit, ita corporis sui omnem statum et uirilem uigorem
muliebri quadam dissolutione effeminant. ex his illa lex carnis
est, quae legem apostolicae mentis inpugnans captiuam trahebat E
quadam lege peccati. et ideo ut de illo mortis corpore libera-
retur, spem suam Paulus omnem non in sua uirtute, sed in
Christi gratia reponebat. unde liquet quod hae conmotiones
quae secundum legem mentis sunt <ex> diuino fauore pro-
5 cedunt, alii autem sensus ex uoluntate corporea. illa igitur
quae sancta sunt primitiua sunt nostrorum sensuum, ista
uelut de quodam grege sunt et uilitate plebeia, quod uarie
uidetur Moyses nominibus significasse Iudaeis. hoc enim F
declarat etiam illa area legis mystica, de qua ait: initia
areae tuae et lacus tui non nouissima facies; pri-
mitiua filiorum tuorum dabis mihi. sanctae conmotiones
sensuum nostrorum, quae secundum uirtutem sunt, ipsae

3 Philo de sacr. 32 (183, 48; I 245, 6 *C.*) 8 Philo de sacr. 32 (184, 7; I 245, 9 *C.*) 14 Rom. 7, 23 15 Rom. 7, 24 16 Rom. 7, 25 23 Exod. 22, 29 25 Philo de sacr. 33 (184, 33; I 246, 10 *C.*)

2 singuli pro *SMA* singulis *cet.* 6 delectationes corporis *BM'PP'V* 9 masculina *S* (in *s. u.*) 11 optimatiumque *S* (i *alt. eras.*) *BM'* optimatumque *cet.* 17 respondebat *SAA'* haec *A* (c *eras.*) *M'P'* 18 <ex> *tac'te Maurini* 19 uoluptate *ed. Rom.* 21 quod] que *P* (e *in ras. m2*) uarie *B Monac. 2549* uana *M* uaria *cet.* iudaeis *SAA'* diuersis *MBM'PP'V* 26 uirtutes *AA'B et* (es *ex* ê) *M'*

sunt primitiae areae spiritalis; propterea etiam rurali areae conparantur, in qua uentilantur frumenta. sicut enim in hac rurali area excutitur triticum atque hordeum et, dum 207 A saepius uentilatur, separatur a paleis, quia paleae ceteraque purgamenta messis in diuersum leuis aurae spiramine dissipantur, illa uero quae solidiora sunt in locum eundem excusso puluere relabuntur, ita cogitationum nostrarum quae sunt solidae atque optimae puram atque sinceram exhibent uirtutis alimoniam, sicut scriptum est: quia non in pane solo uiuit homo, sed in omni uerbo dei, quae autem inutiles ac uacuae disperguntur ut fumus ac nebulae, quia B sicut fumus oculis sic iniquitas utentibus ea. et recte fumo iniquitas conparatur, quae uelut quadam saeculari caligine
6 aciem mentis obducit. et ideo dicit dominus: cum intraueritis in terram, in quam induco uos, et cum manducare coeperitis de panibus terrae illius, offeretis oblationem separatam domino, primitias conspersionis uestrae panem: sicut oblationem de area sic auferetis primitias confusionum uestrarum et dabitis domino. confusio nos sumus diuersorum elementorum qua- C dam commixtione conpositi, siquidem frigidum calido et umidum sicco miscetur in nobis. haec conspersio multas habet carnis inlecebras, plurimas delectationes, sed non sunt hi primitiui huius corporis sensus. et quia ex anima et corpore constamus et spiritu, haec conspersio principalis, in qua sanctificari nos apostolus cupit, sicut ait: ipse autem deus pacis sanctificet uos per omnia, et integer spiritus uester et anima et corpus sine querela in die domini D

1 Num. 15, 20 9 Luc. 4, 4 12 Prouerb. 10, 26 14 Num. 15, 18—21 Philo de sacr. 33 (184, 19; I 246, 1 *C.*) 26 I Thess. 5, 23

1 rurali (li *s. u.*) harene (n *eras.*) *S* 3 harea *S* (a *alt. in ras. 2 litt. m3*) 10 uiuit *BM'PV* uiuet *cet.* 17 separatam ... oblationem *om. B* 19 auferetis *S m1 MBM'V* afferetis *P'* offeretis *S m3 AA'P* 22 humidum *libri* 23 hi *BV* hii *cet.* 24 et quia *scripsi* utque *V* ut quia *cet.* 26 nos sanctificari cupit apostolus *B* 27 pacis *PV* pater *cet.*

nostri Iesu Christi seruetur. cuius conspersionis primitiae spiritales sunt, hoc est inuentiones et generationes sensuum, qui ex uigore animae procedunt. sed non omnes primitiui sensus nisi qui malitiae et inprobitatis atque omnis erroris exortes sint. sunt etiam necessariae corporis delectationes, ut dormiendi edendi bibendi deambulandi et ceteri sensus huiusmodi, sed non in his primitiae. et ideo non in his, sed
in illis domini sacramentum, ubi castitas, ubi pietas, ubi E
fides atque deuotio. cuius rei manifestum et euidens exemplum est oblatio patriarchae Isaac, quem sacrificii modo optulit pater nullius motu passionis inflexus humanae, mundam offerens deo hostiam uacuamque formidinis et corporeae cupiditatis inmunem, cum ipsa pietas patris deuotioni cederet immolantis.

2,7 Nunc consideremus quae sit uis primitiarum et utrum F
tempore aestimentur primitiae an sanctitate, hoc est utrum
omnia primogenita sanctificationem habeant primitiarum. pri- 208 A
mitiae etenim fructuum sanctae secundum legem, quia in his optimum festinae fidei sacrificium est, sed fiunt sanctae deuotione, non tempore. non prouentus sanctificat, sed deuotio. denique ubi celer prouentus est, si deuotio moretur, offensa contrahitur. non ergo omnia primogenita sancta, sed omnia quae sancta sunt etiam primogenita. denique Cain primogenitus,
sed non sanctus. sanctus quoque Istrahel dei populus, sed B
non primus aetate. et tamen primogenitus appellatur, sicut scriptum est in prophetis: primogenitus meus Istrahel. et Leui sanctus, sed non primogenitus: nam tertius Liae filius

9 Philo de sacr. 33 (184. 47; I 247, 4 *C.*) 17 Num. 18, 8 et 10 · 26 Exod. 4, 22 27 Gen. 29, 34

5 exsortes *MP'V et* (s *pr. s. u.*) *P* sint] sunt *MA' et* (sint *m3*) *V* etiam] enim *A'* 10 isac *S* optulit *SAA'P'V* obtulit *cet.* 19 festinae *M'PP'V* festina *cet.* 20 *fort.* non ⟨enim⟩ pr.; ⟨quas⟩ non *α* ⟨quia⟩ non *ed. Rom.* 21 si *om. AA'* 22 *uerba* omnia quae *usque ad p. 392 u. 7* copulatur. habes *desunt in S; exciderunt folia quattuor,* sancta . . . primogenita *om. M'* 23 sunt ⟨sunt⟩ *α* 24 *sqq.* isrl *libri* (*sic fere semper*) 27 filius *om. M*

legitur. et tamen Leuitae primogeniti nuncupati, quibus ab eo nomen est deriuatum. scriptum est enim in Numeris: ecce tuli Leuitas de medio filiorum Istrahel pro omni primogenito, qui aperit uuluam a filiis Istrahel, et erunt mihi Leuitae; mihi enim omne primitiuum. in qua die percussi omne primogenitum Aegypti, C sanctificaui omne primogenitum Istrahel. ergo Leuitae primogeniti nuncupati, qui sanctificatione utique ceteris Istrahel filiis antelati sunt. qua ratione primogeniti audi apostolum dicentem: sed adpropinquastis Sion monti et ciuitati dei uiui Hierusalem, quae in caelo est, et decem milibus laetantium angelorum et ecclesiarum primitiuorum, quae scripta sunt in caelo. quattuor ordines fecit, montis Sion, ciuitatis Hierusalem, celebritatis angelorum, ecclesiarum primitiuarum. tulit ergo dominus deus de medio D populi Istrahel Leuitas, quia non humanarum eos consortes uoluit esse curarum, sed diuinae religionis ministros, et primogenitos sibi fecit qui uuluam aperiunt spiritalem et ideo non erant ab utero naturae sicut diuersorum criminum peccatores, sed destrictis saecularibus eliguntur. unde non habent cum plebeia possessione consortium nec in medio populi conputantur, quia uerbum dei in medio sui possident, sicut E scriptum est in euangelio: ubi sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum et alibi: medius uestrum stat quem uos nescitis.

2 Num. 3, 12 sq. Philo de sacr. 36 (186, 26; I 250, 2 *C.*) 10 Hebr. 12, 22 sq. 23 Matth. 18, 20 25 Ioh. 1, 26

11 hierusalem ... scripta sunt *om. V* 12 *et* 15 *scribendum esse puto* ecclesiae primitiuorum, *cf. Epist. XXXIII 4* 15 ecclesiarum *M* ecclesiam *A* et ecclesiam *A'* et ecclesiarum *cet.* 16 israhel *M'* israel *PP'* isrł *BV*, *om. MAA'* 19 erant *P'* errant *cet.* 20 destrictis saecularibus *scripsi* destructis saecularibus *A Laudunensis et Uaticanus alter Maurinorum* destructis (is *ex* ib') saecularibus *A'* destructi saecularibus *M* destructis (-tris *M'*) se cultoribus *BM'P'V* destructis cultoribus *P*

8 Hinc ergo cognoscimus quod ante omnia fides nos commendare deo debeat. cum fidem habuerimus, elaboremus ut opera nostra perfecta sint, siquidem hoc plenum est et perfectum sacrificium, sicut ipse dominus docet dicens de donis et datis suis: obseruabitis offerre mihi in diebus F festis meis nihil detrahentes neque dispertientes, sed plena et integra et perfecta offerentes. festus autem dies domini est, ubi perfectarum uirtutum gratia est. quae tunc perfectae sunt, si sollicitudinum saecularium et corporalis inlecebrae uictor animus delenimenta uoluptatis excludat, liber a saeculo, deo deditus, nihil de tramite directae intentionis inminuens nec affectus sui tempora nunc luxuriae diuidens nunc labori. solus 209 A itaque sapiens hanc celebrat sollemnitatem, nullus alius; inmunem enim huiusmodi passionum animam repperire difficile est. diuide ergo secundum rationem animae principalia et oboedientia, et tunc quid masculinum quidue femininum sit deprehendes; nulla enim sine labore uirtus, quia labor processus uirtutis est. quod etiam legis ipsius uerba significant, quae dicit: omne quod aperit uuluam asinae mutabis oue; B inmunda enim animalia lex a sacrificio separauit et pro his ad uicem munda iussit offerri. asinae ergo partum, hoc est inmundum iubet mutare oue, quae munda et apta sacrificio est. hoc est secundum litteram. ceterum si quis sensum spiritalis legis altius persequatur, considerabit quod asina laboriosum animal sit, ouis fructuosum. fructu

2 Philo de sacr. 33 (185, 2; I 247, 6 *C.*) 5 Num. 28, 2 7 Philo de sacr. 33 (185, 6; I 247, 9 *C.*) 12 Philo de sacr. 33 (185, 8; I 247, 11 *C.*) 15 Philo de sacr. 34 (185, 12; I 248, 1 *C.*) 17 Philo de sacr. 34 (185, 15; I 248, 3 *C.*) 19 Exod. 13, 13 Philo de sacr. 34 (185, 17; I 248, 5 *C.*) 24 Philo de sacr. 34 (185, 19; I 248, 7 *C.*)

4 docet nos *P* 5 tuis *V*; dicens: de donis et datis meis *ed. Rom.* mihi offerre *B* 10 delenimenta *M et m1 M'* deliniamenta *B et M m2* delinimenta *cet.* deditus deo *B* 12 *post* sui *add.* quoque *B* 14 *post* enim *add.* mihi *B* animę *M* 22 mutari *B* 24 quis (s *m2*) *PP'* qui *A* considerabit *AA'B* considerauit *M'* (uit *s. ras.*) *P* (*m2* libet considerare) *cet.* 25 sit animal *B*

ergo dicit mutandum laborem, ut finis operis sui fructus sit.
uel certe hoc modo: omnem laborem tuum, omnem industriam
9 puro et simplici commendabis affectu. si autem non mu- C
tabis, inquit redimes. iubetur ergo secundum litteram, ut
animal aliud pro inmundo animali offeratur aut pretium, ne
inter decimas fructuum uel minus aliquid uel inmundum
uideatur offerri. intellectus autem profundior liberandam ani-
mam tuam docet, ut desistat ab iis quae fructum non habent;
qui enim redimit se liberat et quodam exuit debito. relin-
quenda sunt opera, quae uerum fructum bonosque processus D
habere non possunt, qualia sunt mundana ista, quorum usus
non potest esse diuturnus. in quibus ipse nudus et ueri
uacuus effectus est et, quamuis summo fuerit quaesitus
labore, nihil animam iuuat. ea enim quae seruitutem animae
inferunt inutilia sunt omnia, etsi non desit effectus. magna
uidetur proeliantium uictoria, triumphantium gloria, sed
frequenter ipsos uidemus qui uicerint rursus bellorum subia-
cere incertis et transferri ad hostem euentu proelii et eo ipso E
quo uictores ante fuerint fieri miseriores. opus est ergo ut
opera tua ad deum dirigas et eius tibi adspiret fauor. athleta
ipse, qui suis, non alienis decernit uiribus, quotiens congre-
ditur, dubios casus subire se credit et, cum ad coronam
peruenerit, intellegit citius hanc mundi gloriam tamquam
coronae ipsius folia marcescere. gubernator cum in portus
nauem subduxerit, uix finem inpositum labori putat et statim
quaerit laboris exordium. soluitur corpore anima et post F
finem uitae huius adhuc tamen futuri iudicii ambiguo suspen-

3 Exod. 13, 13 Philo de sacr. 34 (185, 35; I 248, 17 *C.*) 7 Philo de sacr. 34 (185, 38; I 249, 2 *C.*) 10 Philo de sacr. 35 (185, 41; I 249, 5 *C.*) 20 Philo de sacr. 35 (186, 8; I 249, 12 *C.*)

7 liberandum *MM'* liberandā *P* (ā *in ras.*) 8 iis *M'* his *cet.* 9 relinquenda ergo *P* (ergo *s. u. m2*) 10 bonusque *M et* (*corr. m2*) *PP'* 11 mundana ista *MAA'* ista mundana *cet.* 14 animam nihil *B* 15 magna enim *B* 16 proeliantium *M* (i *alt. s. u.*) 18 euentū *B* 24 portum *Monacc. 2549 et 14399* portu* *P'* 25 nauim *BV*

ditur. ita finis nullus ubi finis putatur. unde uotis et pura conscientia et spiritu caritatis adhaereamus deo nostro et diuinum nobis conciliemus fauorem precantes ut saecularibus curis tamquam ab inmitibus et agrestibus dominis possimus absolui atque exui mundanoque exire seruitio, in libertatem supernae cognitionis, quae uera et sola est libertas, uocati.

3, 10 et ut praeceptum legis exemplo adstruamus, cum deprime- 210 A
rent Aegyptii Iudaeorum populum in operibus uariis et luto ac lapide, ingemuerunt filii Istrahel et domini prouocauerunt in se misericordiam. et dixit ad Moysen: ego exaudiui gemitum filiorum Istrahel, quomodo Aegyptii in seruitutem deprimunt eos, et memor factus sum testamenti mei. uade et dic filiis Istrahel: ego dominus et educam uos de potentia Aegyptiorum et eruam uos de seruitute eorum et liberabo uos in brachio C
excelso et iudicio magno et sumam uos mihi in plebem et ero uester deus, et scietis quoniam ego sum dominus deus uester, qui educam uos de potentia Aegyptiorum et inducam uos in terram, in quam extendi manum meam. ecce quomodo populus Hebraeorum fructu mutauit laborem, ut qui in luto operabatur spem regni operaretur aeterni. ideo et dominus in euangelio inanem populorum gentilium miseratus laborem, qui lateres construerent lutulentae superstitioni et uoluptati corporis dediti, solidum fidei D
murum aedificare non possent, uelut ad quosdam asinae fetus locutus ait: uenite ad me omnes qui laboratis, et ego uos reficiam. tollite iugum meum super uos et discite a me quia mitis sum et humilis corde, et inuenietis requiem animis uestris. qua uocatione

5 Uerg. Ecl. I 40 8 Exod. 2, 23 10 Exod. 6, 5—9 26 Matth. 11, 28 sq.

3 a saecularibus *ed. Paris. a. 1661* 16 summam *M' et* (m *eras*) *MP* 21 spem *MAA'* spe *cet.* 22 ideo et *MAA'* et ideo *cet., fort. recte* gentilium populorum *P* 23 lateris *M et* (*corr. m1*) *P'* constituerent *BM'* 29 animabus *AA'BPV*

plenius mihi uideor uerba legis et mysteria recognoscere, quia asinam aut commutandam oue docuit aut redimendam pecunia, ut non solum asinae partum oue, hoc est mundis E inmunda mutemus, sed etiam redimamus. quod uidetur exprimi, si prius sacrificio purificationis et mysterio baptismatis delictorum nostrorum inquinamenta lauemus, crimina quoque nostra bonis operibus fideique pretio et miseratione redimamus.

11 Pretium nostrum sanguis est Christi. unde et apostolus Petrus ait: *non auro uel argento redempti estis, sed pretioso sanguine.* et Paulus dicit: *pretio empti estis; nolite effici serui hominum.* unde non otiose mirantur F in euangelio quod pullum asinae sederit dominus Iesus, quia populus gentilis coepit esse Christi hostia, qui secundum legem habebatur inmundus. unde et de Leuitis scriptum est quod sint redemptiones eorum, eo quod et sanctitate uitae suae et oratione peccata plebis leuarent. in quibus figura agni praecessit mysteriis uerum Leuitem uenturum, qui proprii corporis passione tolleret peccatum mundi. Leuites significatur 'susceptus pro me' uel 'ipse mihi leuis'. ipse perfectae uirtutis habet inpertiendae populo sanitatis indicium. ipse ergo qui pro salute uniuersorum expectatus aduenit pro me utero editus uirginali, pro me oblatus, pro me gustauit mortem, pro me 211 A resurrexit. in quo omnium hominum suscepta redemptio, adsumpta est resurrectio. ipse est uerus Leuites, ut nos Leuitas faceret adhaerere deo, ipsi continuas preces fundere, de ipso salutem sperare, fugere terrena negotia, in dei possessione

10 I Petr. 1, 18 11 I Cor. 7, 23 13 Marc. 11, 7 15 Exod. 13, 13 16 Philo de sacr. 36 (186, 22; I 249, 21 *C.*) 19 Ioh. 1, 29

3 pecuniā *M* ut *AA'BP'* aut *P* (a *eras.*) *cet.* 12 miramur *AA'* in sco miramur euangelio *B* 14 hostia xpi *B* 16 redemptionis *M* ẹṭ *s. u. P'*, *om. A'* *post* sanctitate *add.* et *M* 17 lauarent *P* (a *pr. in ras. m2*) *AA'M'V* 18 misteriis *MV* misterii *B* leuitam *P* (a *m2 in ras.*) *A* pro proprii *M* 19 leuite *M* leuita *AA'* 20 ipse ⟨enim⟩ perfectae α 22 me ⟨est⟩ α 25 et (v *s.* e) *M*

numerari, sicut scriptum est: *domine, posside nos.* ea est enim sola possessio, quae nullis obnoxia tempestatibus perpetuae gratiae ferat fructus. redemptor Leuites est, quia uir sapiens redemptio insipientis est, qui tamquam medicus B aegrum insipientis animum fouet et quaedam adspergit solidiori menti prudentiae medicamenta imitatus illum medicum, qui de caelo uenit, ut demonstraret hominibus prudentiae uias et sapientiae semitas paruulis reuelaret. uidebat enim laborantes non posse sine remedio saluari et ideo medicinam tribuebat aegris, ideo omnibus opem sanitatis detulit, ut quicumque perierit mortis suae causas sibi adscribat, qui curari noluit, cum remedium haberet quo posset euadere, Christi C autem manifesta in omnes praedicetur misericordia, eo quod ii qui pereunt sua pereant neglegentia, qui autem saluantur secundum Christi sententiam liberentur, qui omnes homines uult saluos fieri et in agnitionem ueritatis uenire. denique et Sodoma si habuisset quinquaginta iustos, non esset euersa et si decem habuisset, esset redempta, eo quod sermo remissionis peccatorum animam seruitute exuat et disciplinae plenitudo D perfectae mentem non sinat edaci libidinum uapore consumi.

12 Plurimum tamen refert et moralem aedificat affectum, si etiam numerum iustorum simpliciter accipiamus prodesse populorum saluti. conprimit et resecat inuidiam, confundit inprobitatem, uirtutem incitat, auget gratiam. nemo enim debet inuidere alteri laudem, quae sibi prosit, atque inprobus quisque redemptorem suum dum suscipit frequenter imitatur, certe ueneratur, plerumque etiam diligit. ipse etiam, si se E

1 Exod. 34, 9 4 Philo de sacr. 37 (187, 9; I 251, 3 *C.*; 187, 12; I 251, 6 *C.*) 8 Psalm. XVIII 8 Matth. 11, 25 14 Ioh. 3, 16 sq., Luc. 19, 10 15 Ioh. 3, 17 17 Gen. 18, 24 sqq. Philo de sacr. 37 (187, 17; I 251, 9 *C.*)

1 munerari *M* 5 solidiora *Bα*, *fort.* solidioris 14 hii *MA'P'* hi *cet.* 16 et ad *P* 18 redempta esset *P* 19 seruitute *Bα* seruituti *cet.* 21 consūmi *MM'* 24 confudit *MP*

aliis profuturum sciat, studiis augetur eaque gratia conectit populos, adcumulat caritatem ciuium, urbium gloriam. quam beata ciuitas, quae plurimos iustos habet, quam celebrabilis ore omnium, quomodo benedicitur tota de parte et beatus atque perpetuus status eius existimatur! quam gaudeo, cum aliquos mites ac sapientes diu uiuere uideo, cum uirgines castas, uiduas graues aspicio longaeuas uelut quandam incanam ecclesiae curiam, quae praetendat ipso quoddam uultu F et specie grauitatis quod reuereantur, quod imitentur, quo ad omnem morum gratiam colorentur! non enim ipsis gaudeo, cum uiuenti multa subeant taedia saeculi huius, sed quia prosunt pluribus. similiter cum aliquis huiusmodi decidit quamuis longa senectute depositus, adficior, quia destituitur grex iuuenum muro senili. denique periturae urbis aut malorum inminentium uel futurae labis hoc primum indicium, si decidant uiri consultiores uel etiam grauiores feminae, hinc primum ingruentium porta aperitur malorum. sicut ergo urbs tota solidatur atque augetur coetu sapientium uel obitu labefactatur, ita sermo grauis et quidam senilis plenus prudentiae 212 A stabilire uniuscuiusque animam solet, confirmare mentem. iam si accedat multarum lectionum usus, plurimorum praeceptorum et consiliorum quidam senatus, uel perpetuum urbis eius, quae in singulorum est praecordiis, statum efficit.

4, 13 Ideo ergo primogenitos et redemptores ceterorum Leuitas B Moyses appellauit, quod maturioris et utilis sententiae uiri

2 Philo de sacr. 37 (187, 36; I 252, 4 *C.*) 12 Philo de sacr. 37 (188, 1; I 252, 12 *C.*) 13 Uerg. Aen. XII 395 17 Philo de sacr. 37 (188, 12; I 253, 3 *C.*) 24 Num. 3, 12 Philo de sacr. 37 (188, 17; I 253, 7 *C.*)

8 curam *MP* quoddam *M'* (d *pr. eras.*) *P'* quodam *cet.* 9 quo (quod *m2 M'*) reuereantur *M'P* quo imitentur *P* quod ad *M* 11 uiuenti *Henricus Schenkl* uiuendi *libri* huius saeculi *B* 12 decedit *MAA'* 15 indicium est *M'PP'V* iudicium est *B* 16 decidant *AA' Monac. 14399 Uindob. 758* decidantur *cet.* 17 aperitur porta *B*

altero senectutem quandam animae praeferant, altero redemp-
tionem conferant. unde et ciuitates Leuitarum in ueteri testa- C
mento redemptrices significauit Moyses, quia is qui confugit
ad eam animam, in qua habitat dei uerbum, quae urbis modo
munita atque uallata sit, perpetuam libertatem adquirit sibi.
sicut enim in ciuitatibus Leuitarum erat poenarum remissio,
ut si quis ad eas confugeret, qui non uoluntariam necem
hominis admiserat, nulli eum occidere liceret intra urbes
dumtaxat positum Leuitarum, ita quem peccati proprii paenitet,
quod aut inprudenter aut inuitus admisit, si Leuitarum adhae- D
reat incolatui et ab his praeceptoribus, qui dei mandata dis-
pensant, recedendum non putet, lex ipsa ab omni eum commissi
14 flagitii poena supplicioque liberat. nec absurdum putes quod
facinorosi cohabitant piis ac maculosi sacratis; opus enim
habent purificari qui aliquo polluti sunt delictorum contagio.
et quodammodo diuerso genere causa concurrit. sicut enim
Leuites mundanis uoluptatibus abdicatus exul est culpae, ita E
reus sanguinis fugitiuus est patriae. sed hoc interest, quod
iste necessitate suos deserit propter metum legis, minister
autem dei humanarum consortiis renuntiat passionum et
quadam carnalis inlecebrae se abdicat necessitudine propter
studia uirtutis. etiam illud non abhorret a uero, quod etiam
iste uelut quasdam in se manus inicit, ut interficiat uolup-
tates sui corporis et quendam suae carnis operetur interitum.
interfecit nempe Moyses Aegyptium et fugax factus est de F
terra Aegypti, ut declinaret eius terrae tyrannum. sed non
ante illum interfecisset Aegyptium hominem, nisi prius in se
Aegyptium nequitiae spiritalis interemisset et abdicasset se

2 Num. 35, 6 sqq. Philo de sacr. 37 (188, 35; I 253, 15 *C.*) 4 Ioh. 1, 14 13 Philo de sacr. 38 (189, 14; I 254, 19 *C.*) 16 Philo de sacr. 38 (188, 38; I 254, 4 *C.*) 22 Philo de sacr. 38 (189, 2; I 254, 11 *C.*) 25 Exod. 2, 12 26 cf. Philo de sacr. 38 (189, 5; I 254, 13 *C.*) 28 Exod. 2, 10 sq.

3 is *ABV et* (i *in ras.*) *P* his *cet.* 4 urbis *AA' Uindob. 4601* uerbis *Uindob. 758* (e *eras.*) *cet.*

regalium luxu honorum, maius patrimonium aestimans thensauris Aegypti obprobrium Christi. quod stultis quidem uidetur obprobrium, nobis autem illud obprobrium dominicae crucis uirtus dei est atque sapientia.

15 Accedit eo quod duo quaedam in deo principalia sunt genera uirtutum, unum quo remittit, aliud quo uindicat. remittuntur peccata per dei uerbum, cuius Leuites interpres et quidam exsecutor est, remittuntur per officium sacerdotis 213 A sacrumque ministerium, puniuntur quoque per homines, sicut per iudices, qui potestate ad tempus utuntur, sicut apostolus docet dicens: *uis autem non timere potestatem? bonum fac et habebis laudem ex illa; dei enim minister est tibi in bonum. si autem malum feceris, time. non enim sine causa gladium portat; dei enim minister est uindex in iram ei qui malum egit.* puniuntur peccata etiam per populos, sicut legimus, quia saepe ab alienigenis dei iussu excitatis propter diuinae B maiestatis offensam subactus est populus Iudaeorum. ne is quidem qui inuitus aliquod fecerit homicidium extra ministerium est, siquidem lex ait de eo quia *deus dedit eum in manus eius.* manus ergo eius instrumenti modo diuinae ultioni ministerium praebuerunt. Leuites igitur minister remissionis est, percussor autem, qui tamen non ex dispositione, sed praeter uoluntatem fecerit homicidium, diuinae minister est ultionis. illud quoque specta quia, cum interficitur impius, C Christus infunditur et, ubi abominatio aboletur, sanctificatio

2 I Cor. 1, 23 sqq. 5 Philo de sacr. 39 (189, 18; I 254, 22 *C.*) 11 Rom. 13, 3 sq. 16 cf. Esai. 13, 17 18 Philo de sacr. 39 (189, 29; I 255, 8 *C.*) 20 Exod. 21, 13

5 sint *AA'* 6 genera] opera *AA'* 8 exsecutorum *M* 15 iram *AA'P'* ira *cet.* 16 agit *AA'* 17 dei iussu *om. B* 18 subactus *MAA'* subiectus (factus *add. Monac. 2549*) *cet.* ne *MAA'* nec *cet.* his *AA'B* 22 ultioni *B α* ultionis *cet.* 26 abominatio *M'* abhominatio *cet.*

16 congregatur, quia dominus dixit: in ea die, in qua interfecero omne primogenitum Aegypti, sanctificabo mihi omne primogenitum Istrahel. quod non ad unum diem adflictionis Aegypti referes, sed ad omne tempus. cum enim renuntiatur inprobitati, statim adsciscitur uirtus; egressus enim malitiae uirtutis operatur ingressum eodemque studio quo crimen excluditur innocentia copulatur. habes hoc in D euangelio quia ubi Satanas inmisit se in cor Iudae, Christus recessit ab eo momentoque eo quo illum recepit hunc amisit. denique sic scriptum est: et post bucellam introiuit in illum Satanas. dixit ergo illi Iesus: quod facis fac celerius. quid illud? ut quia introierat Satanas in illum, ipse abiret a Christo. eicitur itaque et extruditur, eo quod iam cum domino Iesu esse non possit qui coeperat esse cum diabolo; nulla enim communicatio Christi cum Belial. unde E statim imperio expulsus abscessit, sicut legimus dicente euangelista quia cum accepisset bucellam, exiuit continuo; erat enim nox. non solum exiuit, sed continuo et nocte exiuit. nec mirum si noctis tenebras habebat qui Christum deserebat. uerum sicut ipse receptus a diabolo exclusus a Christo est, ita Zacchaeus renuntians auaritiae Christum recepit. meritoque uidens studium eius, quod in arborem ascendisset, ut transeuntem Iesum uideret, dicit dominus: F Zacchaee, festinans descende, quia hodie in domo tua manere me oportet. et descendit festinans et excepit illum gaudens. sed excipiendo Christum exclusit

1 Num. 3, 13 (cf. Exod. 13, 15) Philo de sacr. 39 (189, 39; I 255, 15 *C.*) 5 Philo de sacr. 39 (190, 1; I 256, 5 *C.*) 7 Ioh. 13, 2 10 Ioh. 13, 27 15 II Cor. 6, 15 17 Ioh. 13, 30 24 Luc. 19, 5 sq.

1 consegratur *M* consecratur *AA'* in qua *MAA'PP' et* (*add. m3*) *V* qua *BM'* 2 Aegypti ... primogenitum *om. V* 3 isrł *libri* 10 sic *om. B* buccellam *V* introibit *M* 11 in eum *B* 13 excluditur *BM'PP'V* 16 dicentẽ euangelistã *M* 17 buccellam *APV* 21 *et* p. 393, 4, 13 zacheus *libri* 24 zachee *libri* 25 oportet me manere *BPP'*

auaritiam, relegauit perfidiam, renuntiauit fraudibus; aliter enim non ingreditur Christus nisi ut uitia excludat, quia non cohabitat erroribus. denique de templo eiciebat nummularios, quia ipse uolebat habitare. unde Zacchaeus hoc intellegens quia Christum uetere suo suscipere non poterat affectu, superiora uitia exire suo iussit hospitio, ut Christus intraret. merito igitur obmurmurantibus quod dominus Iesus ad 214 A hominem peccatorem diuertisset manere dixit ad dominum: *ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus, et si cui aliquid fraude abstuli, reddo quadruplum.* in quo illis respondit qui dicebant peccatorem Christo hospitium non debuisse praebere, hoc est: 'iam non sum publicanus, non ille Zacchaeus, non praedo, non fraudator. reddo quae sustuli, reddo qui auferre consueueram. iam dono pauperibus, quos ante nudabam, iam mea confero, qui aliena B rapiebam.' fugerunt crimina, postquam Christus intrauit; discussa est omnis carnalium caecitas passionum, ubi aeternae uitae lumen infusum est.

5, 17 diximus de primogenitis, dicamus etiam de adipibus, de quibus satis docet Dauid dicens: *sicut* C *adipe et pinguedine repleatur anima mea.* et supra ait: *et holocaustum tuum pingue fiat*, hoc docens acceptabile esse sacrificium, quod pingue, quod nitidum et quodam pabulo fidei ac deuotionis uerbique caelestis uberiore alimonia saginatum. frequenter pingue opus dicimus quod spissum et operosum uelimus intellegi et opima hostia praedicatur quae non sit tenuis et exilis. unde et sacrificium pingue recte nuncupamus, quod opimum cupimus declarare. sed etiam illud documento est quod pingues D

3 Matth. 21, 12 (Marc. 11, 15 Ioh. 2, 15) 7 Luc. 19, 9 9 Luc. 19, 8 18 Philo de sacr. 40 (190, 11; I 256, 13 *C.*), cf. Gen. 4, 4 19 Psalm. LXII 6 21 Psalm. XVIIII 4

1 religauit *M'* (*s.* i *pr. ras.*) *AA'P' et m3 S* 7 ihs *BM'* μ xpc *cet., nisi forte* Christus *delendum est* 8 ad ihm *B* 9 *post* bonorum *add.* omnium *B, post* meorum *add.* dne *P Monac. 2549 et 14399* 14 quod (*om.* sustuli reddo qui) *B*

uaccae prophetica interpretatione annis fertilibus comparatae sunt.

6, 18 Nunc consideremus quid sit quod ait dominus: si recte E
offeras, non recte autem diuidas, peccasti; quiesce.
quod indicium est deum non muneribus oblatis placari, sed
offerentis affectu. denique condemnati oblator muneris Cain
pro conscientia insincerae oblationis intellexit deo suum
sacrificium non probatum et tristis est factus. quando enim
mens sibi recti est conscia, gratulatur uelutque infusione quadam spiritali repletur animus gaudio, cum alicuius uel studia F
uel opera deo <non> inprobantur. tristitia igitur Cain conscientiae testimonium, repulsae indicium est. et quia optulit
munus, tamen quia non recte et iure diuisit, culpam incidit.
19 quattuor enim genera sunt quibus sacrificia commendabantur:
si aut noua nouorum essent aut frixa aut diuisa aut continua.
noua nouorum primo tempore anni, quae specie in primogenitis fructibus aestimabantur; nunc autem reuelatum est
eos significari qui per baptismatis sacramenta renouantur. hoc 215 A
est enim uere sacrificium primitiuum, quando unusquisque se
offert hostiam, a se incipit, ut postea munus suum possit
offerre. noua igitur fides renouatorum, ualida, pubescens, incrementum uirtutis adquirens, non remissa, non fessa, non
senio quodam marcida et uigore ignaua apta sacrificio est,
quae pullulet quodam uirenti germine sapientiae et iuuenali
diuinae cognitionis feruore pubescat, habeat tamen sucum
doctrinae ueteris; sicut enim noui ita et ueteris testamenti B
debet doctrina concurrere, quia scriptum est: manducate

1 Gen. 41, 26 Philo Quaest. I 64 3 Gen. 4, 7 8 Gen. 4, 5 Philo Quaest. I 63 9 Uerg. Aen. I 604 15 Leuit. 2, 14 Philo de sacr. 21 (177, 37; I 233, 10 *C.*) 19 Rom. 12, 1 27 Leuit. 26, 10 Philo de sacr. 23 (178, 33; I 234, 15 *C.*)

9 uelutque *scripsi* uel quia *B* uel quod *cet.* 11 a deo *V* non *addidi* probantur *B* α 12 optulit *SP'V* obtulit *cet.* 21 renouatorum *usque ad* sacrificio etiam *p. 397, u. 7 om. S; excidit folium* 24 iuuenili *BV* 27 *post* quia *add.* sicut *M'PV et* (sic *corr.*) *P'*

uetera ueterum et uetera a facie nouorum auferte. cibus nobis sit cognitio patriarcharum, epuletur animus in prophetarum <libris> oracula. tali sagina mens pascatur interior, sed iam non species agni sit, sed ueritas corporis Christi. non legis umbra praestringat oculos, sed aperte dominicae gratia passionis, splendor resurrectionis aciem mentis inluminet.

20 Si autem offeres sacrificium de primitiuis ouibus, frixum C in igne, frixum pingue, offeres sacrificium primitiuorum, sicut scriptum est, quod significat fidem tuam uelut igni probatam esse debere et sancto feruentem spiritu. denique coxit lentem Iacob et fratri primatus benedictionis eripuit, quos utique solida consequeretur fides. hic ergo robustus et uiuidus augebatur, ille autem qui cibum suum coquere nesciebat fatigatus atque deficiens defluebat. uratur igitur uerbo domini D sicut igne uirtus animae tuae. uide ustum Ioseph, sicut scriptum est: eloquium domini ussit eum. torreatur fides tua sicut spicae messium; tunc enim maturitatem fructuum praeferunt, cum eas primo solis processu tempora aestiua torruerint. sermo igitur plurimus scripturarum animam confirmat et quodam spiritalis gratiae colorat uapore, rationabilia quoque inuenta conroborat dissoluitque omnem uim inrationabilium passionum. ideoque Esau laxatis uirtutis suae nexibus E dissolutus est, illi autem qui succincti lumbos non crudum neque coctum in aqua, sed assatum in igni caput agni edere iubebantur, sicut habes in Exodo, forti ac fideli animo pede-

5 Hebr. 10, 1 8 Philo de sacr. 23 (178, 47; I 235, 2 *C.*) 11 Gen. 25, 29 Philo de sacr. 24 (179, 6; I 235, 10 *C.*) 14 Gen. 25, 30 17 Psalm. CIIII 19 26 Exod. 12, 9

3 libris *addidi* oraculo *V* oraculis *ed. Paris. a. 1569* 6 et splendor *B* 11 feruentem *M* feruente *AA'* feruere *cet.* 13 consequentur *M* consequetur *AA'* robustus *B* rubeus *Monacc. 2549 et 14399* rubus *cet.* 14 fatigatus *B* fatigatus autem *cet.* 16 iustum *V* (i *eras.*) 20 torruerunt *P* (-int *m2*) *P'* 25 igne *B et* (i *s.* e *m2*) *M'* agni caput *B*

stri itinere maria transfretarunt. in euangelio quoque assos pisces dominus Iesus manducabat, sicut scriptum est, in quo plenitudo sancti spiritus redundabat. et fortasse ideo deficiebat Esau, quia coctum in aqua desiderabat cibum, quem

21 Iacob quasi inhabilem sibi donauit infirmo. oblationem autem F atque orationem oportet non confusam esse, sed conpetenti diuisione distinctam. in omni enim confusione melior distinctio, multo magis in oratione atque oblatione, quae nisi certas diuisiones habeat, fit obscurior. ideoque hostiae plerumque membra lex diuidi iubet et holocausta offerri, ut sine admixtione et operimento atque nudum sacrificium sit, eo quod nuda atque omnibus exuta inuolucris debeat fides nostra feruere, ne uagis et fallacibus opinionibus induatur, sed pura atque sincera simplicitas mentis appareat. deinde in partes diuidatur congruas. uirtus enim genus est, quae diuiditur in 216 A plurimas species; sed principales quattuor sunt, prudentia temperantia fortitudo iustitia. redoleat igitur oratio tua prudentiam erga cognitionem dei et ueritatem fidei, redoleat temperantiam, quam etiam a coniugibus exigendam putauit apostolus dicens: n o l i t e f r a u d a r e i n u i c e m, n i s i f o r t e e x c o n s e n s u a d t e m p u s, u t u a c e t i s o r a t i o n i. et lex castificatos ante hesternum et nudiustertianum diem ad sacrificium accedere iubet. fortitudinem teneat oratio, ut nullo B interpoletur metu, nulla lassitudine deficiat; tunc enim debet esse intentio ad precandum robustior, cum urguemur aduersis. iustitiam custodiat precatio, quam si tenuisset Iudas, non in

2 Luc. 24, 42 sq. 5 Philo de sacr. 24 (179, 17; I 235, 14 *C.*) 9 Leuit. 1, 6 Philo de sacr. 25 (179, 37; I 236, 13 *C.*) 14 Philo de sacr. 25 (179, 41; I 237, 6 *C.*) 20 I Cor. 7, 5 21 Exod. 19, 10 sq.

7 enim *om. V* enim <re> *ed. Rom., fort.* enim <actione> 8 oblatione atque oratione *B* 11 atque *MM'* aque (aquę) *cet.* aliquo *ed. Rom.* 15 diuidantur *M* 19 a *om. BM'PP'V* 25 p̃candum *AA'B Monac. 14399 Uindob. 758* praedicandum *cet.* urgemur *AB et m1 M'* urguetur *P* urgetur *P et m2 M'* 26 p̃catio *AA' Uindob. 758 Monac. 14399* deprecatio *B* praedicatio *cet.*

peccatum facta esset eius oratio. quando enim magis ab iniustis operibus ac studiis abstinere debemus quam tunc quando dei iustitiam precamur? et ideo dominus, ut cordi nobis esset iustitia, beati inquit qui persecutionem patiuntur propter iustitiam; ipsorum est regnum C caelorum. haec defuit Iudae; nam si adfuisset, non tradidisset dominum, non prodidisset magistrum. defuit sacrificio etiam Cain istius, qui si tenuisset iustitiam, domino debuit primitiua munera, non posteriora deferre. defuit itaque ei diuisio, ideoque responsum ait: si recte offeras, non recte autem diuidas, peccasti; quiesce. uides quantum sit uitii. ubi deest diuisio, ibi totum sacrificium refutatur.

22 Superest ut de continua et iugi oratione dicamus, quod D inmorari nos et uacare orationi oportet. pernoctabat dominus in oratione, non ut sibi prodesset, sed ut nos doceret. frequens enim oratio quandam operatur disciplinam orandi, quia ipse usus docibiles dei facit, indocibiles neglegentia. bona igitur exercitatio. denique corporis uirtus exercitatione augetur frequenti, at inexercitata minuitur et labitur; plurimi enim exercitii dissuetudine etiam naturalem dissoluere uirtu- E tem. similiter animae fortitudo exercitationis adsiduitate solidatur, ut labor ipse disciplinae sit non oneri futurus, sed usui. hunc cibum menti nostrae deferamus, qui multa adtritus meditatione ac politus cor hominis sicut illud caeleste manna

3 Matth. 6, 33 4 Matth. 5, 10 14 Philo de sacr. 26 (180, 19; I 238, 1 *C.*) 15 Luc. 6, 12 18 Ioh. 6, 45 22 Philo de sacr. 26 (180, 12; I 237, 11 *C.*) 25 Ioh. 6, 32

2 tunc etiam *B* 3 precamur *scripsi* praedicamus *M Uindob. 758 Monac. 14399* dep̄camur *cet.* 5 quoniam ipsorum *P* (quoniam *s. u. m2*) *P'V*; *fort.* ipsorum <enim> 14 quod *B* quod sic *Monac. 14399* quodsi *cet.* 16 ut non sibimet *B* 18 dō *M* 20 aut *P* (u *eras.*) *cet.* 21 dissuetudinem *S* (e *pr. ex* i *m3*) dissuitudine *M et* (*corr. m3*) *P'* dissuetudines *P* (s *ult. eras.*) *V* desuetudine *B* 23 disciplinae *B* disciplina *cet.* honeri *S* (h *eras.*) futurịs *S* (v *s.* ị)

confirmet. quod non otiose tritum ac politum accepimus, eo quod caelestium scripturarum alloquia diu terere ac polire debemus toto animo et corde uersantes, ut sucus ille spiritalis cibi in omnes se uenas animae diffundat. ergo si tam- F quam pubescens adolescat fides, quae defectum senescentis deuotionis ableget et spiritu ferueat et congrua distinctione teneatur mensura legitimae diuisionis, et assiduitas conmendet gratiam, tunc fit illud pingue et tamquam adipale precationis genus, de quo dicit propheta: inpinguasti in oleo caput meum. sicut enim agni multo lacte pinguescunt et sicut oues bene pastae adipe nitent, ita apostolico suco pasta
23 fidelium pinguescit oratio. horum si desit aliquid quae supra diximus, sacrificium non probatur. ideoque dictum est ad Cain: si recte offeras, non recte autem diuidas 217 A namque mundus ipse distincte factus legitur, cum esset ante incomposita pars eius, quia terra erat inuisibilis et inconposita. nempe lux primum facta est et uocauit deus lucem et separauit deus inter lucem et tenebras et uocatae sunt tenebrae nox. et per ordinem singula quod facta sint legimus, caelum, terra, ligna fructifera, animalia diuersa. distributa autem sunt leuiora superioribus, ut aer et ignis et grauiora inferioribus, hoc est aqua et terra. utique simul B omnia fieri iubere potuit deus, sed distinctionem seruare maluit, quam nos in omnibus imitaremur negotiis et maxime in uicissitudinibus gratiarum. in quibus non satis est reddere quod acceperis, sed conmendare quod reddas. nam si quis debitum soluat et in referendo faciat iniuriam creditori, intolerabilius est utique quam non reddidisse quod debebat. non ergo quantitas solutionis, sed animus reddentis et qua-

9 Psalm. XXII 5 16 Gen. 1, 2 sqq.

1 accepimus *SBP'* accipimus *P* (i *pr. ex* e) *cet.* 2 terrere *S* 5 adulescat *MM'* seniscentis *S* 7 mensurae *S* (e *alt. eras.*) *PP'* 9 profeta *M* 12 superius *PV* 14 recte autem] rec (te autem *om.*) *M* 18 *puto* lucem <diem> 21 autem *om. B* 24 imitaremus *S* 26 acciperis *S* (*corr. m2*) *M* 29 et *B* μ, *om. cet.*

litas consideratur et affectus. recte igitur optulit, quia oblatio C
insigne deuotionis et indicium gratiarum est, sed non recte
diuisit, quia ante omnia deo debuit deferre primitias, ut a
gratia inchoaret auctoris. etenim diuisionis hic ordo est, ut
prima secundis, non primis secunda praecurrant et caelestia
terrenis, non terrena caelestibus praeferantur.

24 Sed quia Cain confudit hunc ordinem, dicitur ei: pec- D
casti; quiesce. omnia docet deus, primum ne pecces, ut
in Adam monuit, secundo, si peccaueris, quiescas, ut in Cain
doceris. erubescere enim debemus et condemnare peccatum,
non defendere, quoniam pudore culpa minuitur, defensione
cumulatur, et silendo corrigimur, contentione prolabimur. sit E
saltim uerecundia, ubi non est absolutio. inde illud: iustus
in exordio sermonis accusator est sui. et iterum
alibi ab ipso domino dictum legimus: dic iniquitates
tuas, ut iustificeris. quanta pudoris gratia, ut iustitiam
teneat uerecundia, quam culpae reatus abstulerit! ideo autem
ait: quiesce, quoniam non habes quod excuses. culpae ipsius
ad te conuersio est. non enim frater ei addicitur, sed error
adscribitur, cuius ipse sibi auctor est. in te inquit reuertitur F
crimen, quod a te coepit. non habes in quo necessitatem
magis quam mentem tuam arguas. in te retorquetur inpro-
25 bitas tua, tu princeps es illius. bene ait: tu princeps
es illius. etenim inpietas mater quaedam est delictorum, et
qui grauiora peccauerit in cetera facile prolabitur. quomodo
enim potest ab humanis temperare qui diuina uiolauit et

7 Gen. 4, 7 Philo Quaest. I 65 13 Prouerb. 18, 17 15 Esai. 43, 26 20 Gen. 4, 7 23 Gen. 4, 7 Philo Quaest. I 66

1 et *om. M* igitur cain *B α*, *fort.* obtulit Cain, *quod praeferam* optulit *SV* obtulit *cet.* 2 et indicium *om. M* 7 confudit *BM'P'* confundit *cet.* 8 quiesce *M* (esce *in ras.*) 9 *fort.* ⟨ut⟩ si 12 fit (*in mg.* sit) *S* 13 saltem *BPM'V* 15 alibi *hoc loco M, in S*: *eras.* (*in mg. m1* alibi, *sed eras.*); alibi *post* dictum *transponunt S* (*punctis subpositis, sed erasis deletum*) *cet.* 17 culpae *S m3* culpe *MAA'* culpa *S m1 cet.* abstulerat *B* 23 illius es *M* bene ... illius *in mg. S* 24 es *eras. S, om. MAA'*

hominibus bonus esse qui deum laesit? atrociorem igitur
scelerum reatum uitia reliqua secuntur, quoniam quo flagi-
tiosa propenderint eo inclinant cetera. tu ergo princeps operis
tui, tu dux criminis. non te inuitum, non inprudentem error 218
adtraxit, sed uoluntarius reus iudicio, non lapsu fecisti dolum,
8, 26 quo te diuinae iniuriae reum ipse conuincis. admonitus igitur
ut quiesceret auget insolentiam, acerbat flagitium. quid B
igitur sibi uult quod ait: eamus in campum nisi quia
locus nudus gignentium eligitur parricidio? ubi enim frater
habebat occidi nisi ubi fructus deesset? tamquam praesa-
giens natura tanti sceleris loco germina denegauerat, quia
non conueniebat ut idem solum et contagia parricidalis
sanguinis reciperet praeter naturam et fructus secundum
naturam germinaret. merito ipse dicit: eamus in campum,
non dicit: eamus in paradisum, ubi poma florent, non in C
aliquem cultum et fructiferum locum. ipsi parricidae indicant
fructum se sceleris habere non posse nec penes eos fructum
manere qui tantae impietati praebuerint officium. nam ipsam
refugiunt elementorum benignitatem, ut iste Cain, qui uide-
tur ueritus, ne largior boni terra prouentus triste facinus
inpediret et liberalitatis adsuetudine genitalis, qua facit sibi
fetus et fructus uarios germinascere, in hoc quoque criminis
apparatu uel muta specie sui fraternum reuocaret affectum. D
latro diem refugit quasi criminis testem, lucem adulter quasi
erubescens consciam, parricida terrarum fecunditatem. quo-
modo enim poterat communis partus uidere consortia qui
consortem sui sanguinis trucidabat? Ioseph in lacum mittitur

8 Gen. 4, 8 Philo Quaest. I 67   9 Sall. Iug. 79, 6   27 Gen. 37, 24

1 bonus *S m3 P' m2 AA'B* bonorum *M* bonum *SP' m1 PV* bononū (no *del.*) *M'*   5 in indicio *S* (in *exp. et* indicio *scr. m2*) indicio *PM'P'V*   6 est igitur *P*   7 aceruat *PV*   9 elegitur *SMAA'*   15 paradysum *SPP'*   21 quae *PV*   22 germinascere *B Monac. 14399* germinescere *Monac. 2549* (i *ex* a) μ germanescere *cet.*   23 muta *SMB* mutua *cet.*   25 erubescens *S* (cens *s. u. m3*) *AA'M'P* erubes *M* erubescit *BP'* consciam *B* conscilia *M'* conscia *cet.*   fecunditatem fugit *B*

siccum, Amnon intra domum occiditur. iustum igitur natura est inpertita iudicium ea loca, in quibus erat futurum parricidium, muneris sui dote priuando, ut ex innocentis soli quadam damnatione ostenderet quanta essent futura supplicia E noxiorum. propter scelus igitur hominum et ipsa elementa damnantur. denique Dauid montibus, in quibus Ionatha cum patre interemptus est, perpetuae poenam sterilitatis optauit dicens: montes qui estis in Gelbue, neque ros neque pluuia cadat super uos, montes mortis!

27 Nunc consideremus qua ratione interrogauit deus Cain ubi F esset frater suus, quasi nesciret occisum. sed quod ad scientiam dei spectat, negantem arguit et infitianti quasi sciens respondit: uox sanguinis fratris tui ad me clamat, quod autem ad rationem profundam adtinet, peccantes admonet 219 A paenitentiae; confessio enim poenarum conpendium est. inde in iudiciis saecularibus inpositi eculeo torquentur negantes, et quaedam tangit iudicem miseratio confitentis. est quaedam in peccatis uerecundia et paenitentiae portio crimen fateri nec deriuare culpam, sed recognoscere. mitigat iudicem pudor reorum, excitat autem pertinacia denegantium. uult te prouocare ad ueniam deus, uult de se sperari indulgentiam, uult demonstrare tua confessione quod non sit auctor malitiae. nam B qui peccatum suum ad quandam referunt, ut gentiles adserunt, decreti aut operis sui necessitatem diuina arguere uidentur, quasi ipsorum uis causa peccati sit; qui enim necessitate aliqua coactus occiderit quasi inuitus occidit. ea

1 Reg. II 13, 28 sq. 8 Reg. II 1, 21 10 Philo quod det. pot. ins. 17 (202, 31; I 271, 14 *C.*) Quaest. I 68 13 Gen. 4, 10

1 amnon *P'* agnũ *M* (nũ *in ras.*) ammon *B* amor *V* amon *cet.* 2 inperitia (inpertita *in mg.*) *S* inpertira *M* 4 esset *S* (*corr. m3*) *MM'P'* esse (*corr. m2*) *P*; quanta essent *om. B* 5 noxiorum *Laudunensis Maurinorum* noxiora *cet.* 6 ionathas *P'* 8 gelbuę *M* gelbo*e *V* gelboe *cet.* 12 spectat *Monacc. 2549 et 14399 Uindob. 758* expectat *cet.* 13 tui fratris *P* 15 paenitentiae *M* ad paenitentiam *B* paenitentiam *cet.* 16 equuleo *P* 17 confidentis *M* 23 referunt *B* refert *MP* (*in quibus* t *in ras.*) *cet.* 25 sit peccati *B* 26 coactus aliqua *B*

uero quae a nobis sunt excusationem non habent, quae autem
praeter nos sunt excusabilia sunt. sed quanto grauius peccato
ipso ad deum referre quod feceris et reatus tui inuidiam C
28 transfundere in auctorem non criminis, sed innocentiae. per-
pende autem parricidae responsionem. nescio inquit; num-
quid custos fratris mei ego sum? etsi contumaciam
prodat hic sermo, sonat tamen quia, si bonum fratrem con-
siderasset, custos debuit esse pietatis. quem enim magis
quam fratrem seruare debuerat? sed quomodo germanitatis
seruaret officium qui necessitudinis non agnouisset affectum?
aut qui fieri posset, ut naturae oboedientiam deferret qui deo D
reuerentiam non exhiberet? negat primum quasi apud igno-
rantem, recusat fraternae munus custodiae quasi exsors naturae,
declinat iudicem quasi liber arbitrii. quid miraris si pietatem
non agnouit qui non agnouit auctorem? et ideo doceris hac
serie scripturarum fidem esse radicem uirtutum omnium.
unde et apostolus ait quia fundamentum nostrum Chri-
stus est et quicquid supra hoc fundamentum aedificaueris
hoc solum ad operis tui fructum et uirtutis proficere merce- E
29 dem. congrue igitur respondit dominus tam inprudenter ne-
ganti dicens: uox sanguinis fratris tui ad me clamat, hoc
est: 'cur nescis ubi est frater tuus? soli eratis cum duobus
parentibus, inter paucos frater te latere non debuit. an quia
parentes tui accusatores esse non possunt? nolo enim ut ea
necessitudo quae est auctor salutis fiat auctor periculi, in te
solo leges suas natura amiserit. ideo ergo putas crimen latere, F

5 Gen. 4, 9 Philo quod det. pot. ins. 18 (203, 26; I 272, 15 *C.*) Quaest. I 69   17 I Cor. 3, 11 sq.   21 Gen. 4, 10

1 sunt *om.* *V*   2 grauius est *B*   3 erratus *V*   tui *MBM'V* sui *S* (tui *in mg.*) *cet.*   6 custus *M*   sum ego *A'* (go *s. u.*) *et* (*m4* ego sum) *V*   7 quasi bonum *M* (asi *in ras.*) *V*   10 necessitatis *M*   affectum *MAA'* effectum *S* (a *s.* ę *pr.*) *cet.*   11 qui *pr.*] quia *P'* (a *exp.*) *P* (qualiter *m2*) *M'* (*s.* *m2* quomodo) *SMAA'* quomodo *BV*   16 radicem esse *B*   omnium uirtutum *MB*   17 ihs xps *B*   23 te latere frater *B* potuit *B*   24 possint *M*   nol* *S* (i *eras.*, o *s.* *ras.*)   26 amiserat *B*

quia parentes accusare non debent? sed eo maior est condemnatio tua. nam si cara necessitudinis nomina accusare non debent, multo magis non debent occidere. sed si me testem abnuis et refugis arbitrum, uox sanguinis fratris tui testis est, quae ad me clamat. illa te maiore auctoritate arguit quam si frater uiueret. soli eratis: quis eum potuit alter occidere? si accusas parentes, parricidam probas. potuit fratrem
occidere qui non parcit parentibus, potuit parricida esse qui 220 A
de parricidis se ortum probare desiderat. et bene ait: uox sanguinis clamat, non frater clamat, hoc est innocentiam et gratiam germanitatis etiam in ipsa morte seruat, non accusat frater, ne uideatur parricida, non accusat uox ipsius, non anima eius, sed accusat uox sanguinis, quem ipse fudisti. tuum te ergo facinus, non frater accusat.' simul querella cri-
minoso adimitur. non potest de alieno testimonio queri qui B
crimen proprio facinore confitetur. minor est sermo quam factum. est tamen etiam terra testis, quae cepit sanguinem.
30 et bene ait: uox sanguinis fratris tui clamat de terra, non dixit: 'de fratris clamat corpore,' sed 'de terra clamat'. etsi frater parcit, terra non parcit: si frater tacet, terra condemnat. ipsa est in te et testis et iudex: testis acrior, quae adhuc parricidii tui sanguine madet, iudex asperior, quae
tanto scelere coinquinata est, ut aperiret os suum et exciperet C
sanguinem fratris tui de manu tua. et illa quidem aperuit os suum quasi exceptura de fratribus uerba pietatis, nihil timens, cum fratres uideret, quae sciret ius germanitatis amoris

18 Gen. 4, 10

1 condempnatio nra *B* 2 non debent accusare *B* 3 occidere non debent *V* 4 arbitrem *S* (v *s.* e) *M'PP'V* 8 parcit *in mg. S* 10 sanguiuis fratris (fratris *s. u. m2*) *P* sanguinis fratris tui *α* innocentiã et gratiã *AA'PV* innocentia et gratia *cet.* 11 etiam *om. P* seruatur *B* μ 12 frater Abel *P* 14 querella *M et* (l *pr. eras.*) *P* querela *cet.* 15 ademitur *MP' et* (*corr. m3*) *S* 16 proprio facinore *om. B* 17 *post* factum *add.* est *B* 19 de *alt. B Monacc. 2549 et 14399, om. cet.* 20 frater parcat *B* 22 sanguine *BP'V* sanguinem *SM'* (*in quibus* m *eras.*) *cet.*

incentiuum esse, non odii. nam quomodo poterat parricidium suspectare, quae adhuc non uiderat homicidium? sed tu effudisti sanguinem, cuius dolens illa contagium non augebit inquit uirtutem suam dare tibi. quam innocens ultio, ut quae tam grauiter uiolata fuerit satis habeat non prodesse, D
non quaerat nocere!

31 Non mediocre etiam dogma quod ait: uox sanguinis fratris tui ad me clamat, quia deus iustos suos audit etiam mortuos, quoniam deo uiuunt. et merito pro uiuentibus habentur, quia etiamsi corporis gustauerint mortem, uitam incorpoream tamen carpunt et inluminantur suorum splendore meritorum, luce quoque fruuntur aeterna. iustorum ergo audit et sanguinem, auertit se autem a precibus inpiorum, quoniam etiamsi uideantur uiuere, miseriores sunt tamen E
omnibus mortuis, carnem sicut tumulum circumferentes, cui infelicem infoderunt animam suam. quid enim aliud quam sepulta est quae intra humum uoluitur et terrenae auaritiae cupiditatibus ceterisque uitiis includitur, ut gratiae caelestis auram spirare non possit? huius modi peccator a terra maledictus est, quae est infima et postrema pars mundi. superius utique caelum et quae in caelo sunt, sol, luna et stellae, throni, dominationes, principatus est potestates, Cherubin et F
Seraphin. non est ergo dubium quod eum et superiora damnauerint quem inferiora damnarunt. nam quomodo absoluitur purae illic caelestique sententiae quem nec terrae potuerunt absoluere? et ideo gemens et tremens iubetur esse
32 super terram. euidens generalisque ratio, quia omni in-

3 Gen. 4, 12 7 Gen. 4, 10 Philo Quaest. I 70 9 Rom. 6, 10 sq. 19 Philo Quaest. I 71 22 Coloss. 1, 16 26 Gen. 4, 12 Philo Quaest. I 72

2 homicida *M* 3 augebit *S* (i *ex* a) augebat *M'P'* audebat *PV* 5 quae *hoc loco α, om. V, post* uiolata *cet.* habeat *S* (at *eras.,* re *in ras. m3*) habere *M'P et* (*in quo* non habere) *V* haberet *P'* habens *α* 13 se *s. u. M* 22 cęrubim *M* cherubim *PV* 23 seraphin *S* seraphim *cet.* 24 damnauerunt *M* 25 pura (a *ex* ę *m2*) ... sententia (a *ex* ę *m2*) *P*

probo mala et adsunt et adfutura sunt. quae adsunt tristitiam operantur, quae futura formidinem, sed inprobum plus praesentia quam futura sollicitant. unde et Cain dixit ad dominum: 221 A maior causa mea est. si derelinques me hodie, a facie tua abscondam me. nihil enim grauius quam errantem a deo deseri, ut se reuocare non possit. mors peccatoris finem peccandi adfert, uita autem diuino gubernaculo destituta praecipitatur et in grauiora prolabitur. ut si gregem pastor relinquat, incursant bestiae, ita cum deus deserit hominem, ingruit diabolus. graue praesertim insipientibus non habere rectorem. serpit malitia, uulnus augetur, ubi medicina defuerit. B abscondit se autem qui uelare uult culpam et tegere peccatum. qui enim male agit odit lucem et tenebras suorum quaerit ut latibula delictorum, iustus autem non abscondere se a domino deo suo, sed ipse se magis offerre consueuit dicens: ecce sum ego, qui non habet criminosam conscientiam, 33 quam timeat deprehendi. merito ergo se abscondit male conscius et ait: omnis qui inuenerit me occidet me. angustae C mentis homo praesentem mortem ueretur, perpetuam neglegit et diuinum iudicium non reformidat, interitum solum corporis deprecatur. sed a quo timebat occidi qui solos parentes habebat in terris? potuit quidem et incursus bestiarum timere qui legis diuinae iura uiolauerat nec praesumere de subiectis animalibus ceteris qui hominem docuerat occidi, potuit et parentes parricidas timere qui docuerat parricidium

4 Gen. 4, 13 sq. 5 Philo Quod det. pot. ins. 39 (218, 41; I 290, 23 *C.*) 7 Philo Quod det. pot. ins. 39 (218, 29; I 290, 15 *C.*) 17 Gen. 4, 14 Philo Quaest. I 74 18 Gen. 4, 15 Philo Quaest. I 75

3 dnm *M* dm̄ *cet.* 6 possit *AA'BV* posset *cet.* 9 deserit *ex* dixerit *S* 10 graue *M'V* graue est *AA'BP'* grauem *cet.* 12 autem se *P* 13 suorum quaerit ut *scripsi* suorum quaerit et *S* (quaerit *in mg. m1*) *MAA'* suorum et *P* (quaerit *ante* et *s. u. m2*) *P'* (quaerit *ante* tenebras *s. u. m1*) *BM'V et* (quaerit *post* latibula) *Monac. 2549* 15 ipse se *P* (se *s. u. m2*), se *post* magis *Monac. 2549*, *post* offerre *Monac. 14399*, se *om. cet.* 21 qui] quo *S* (i *s.* o) solus *M* (o *s.* u) 23 de subiectis *om. B*

posse committi; potuerunt enim et parentes de filio discere [D] quod didicerunt posteri de parente.

34 Nunc consideremus qua causa dixerit deus: omnis qui [E] occiderit Cain septies uindictam exsoluet et qua ratione signum super eum ponitur, ne occidatur parricida, cum prospectum non fuerit, ne innocens occideretur. octauus est homo, habet rationabile, quo praestet ceteris, habet et quinque corporis sensus, habet etiam uocem, habet et generandi gratiam. haec septem nisi illo rationabili regantur, sub- [F] iecta morti sunt. et ideo stultus in his habet omne periculum sui. qui ergo rationabile illud amiserit frustra de istorum sibi usu septem carnalium munerum blandietur. dissoluuntur haec omnia, nisi habenis quibusdam rationis adstricta sint. mors itaque rationis mortem operatur inrationabilium passionum. sed illud melius quod septimus numerus quietis et remissionis est. ergo qui alii non pepercerit peccatori et munus ei remissionis peccatorum inuiderit ipse sibi spem remissionis 35 eripiet, et erit in eo pari mensura uindicta de gratia. quod autem signum posuit super Cain, ne quis eum occideret, reflectere uoluit errantem et beneficio suo inuitare ad cor- [222 A] rectionem; ipsis enim nos facilius committere solemus, quorum habemus gratiam. nec tamen magna concedit, sed in eo ipso inprudentiam insipientis ulciscitur, qui cum esset perpetuis suppliciis obnoxius, non remitti sibi poenam poposcit, sed uitam corporis huius obsecrandam putauit, in qua plus aerumnae est quam uoluptatis. mors enim una est in secessione animae et corporis et in fine istius uitae, quae simul ut uenit, omnes corporis dolores auferre, non augere consueuit. [B] metus uero, qui hanc uitam uiuentibus frequenter ingruunt, maestitiae, dolores, gemitus diuersique cruciatus, grauitatum

6 Philo Quod det. pot. ins. 46 (223, 18; I 296, 6 *C.*) 15 Gen. 2, 2 19 Gen. 4, 15 Philo Quaest. I 76

7 praestat (t *alt. s. u.*) *M, fort. recte* 9 subiectam *M et* (m *eras.*) *S* 10 mortis *S* 16 pepercerit *Mon. 14399* pepercit *cet.* 22 nec tamen ...inprudentiam *om. M*

et aegritudinum uulnera plurimas mortes generi humano in-
ferunt, ut ista mors remedium uideatur esse, non poena; non
enim peremptoria est, per quam non adimitur uita, sed ad
meliora transfertur. nam si nocentes moriuntur, qui gradum
a peccatis reuocare noluerint, uel inuiti tamen finem non
naturae, sed culpae adipiscuntur, ne plura delinquant quibus C
uita faenus est delictorum. si autem bonae spei compotes
36 sunt, migrare magis quam deficere credendi sunt. inseritur
hoc loco dogma de incorruptione animae, quod ipsa uera
et beata uita sit, quam unusquisque bene conscius uiuit
multo purius ac beatius, cum huius carnis anima nostra
deposuerit inuolucrum et quodam carcere isto fuerit absoluta
corporeo, in illum superiorem reuolans locum, unde nostris D
infusa uisceribus conpassione corporis huius ingemuit, donec
commissi gubernaculi munus impleret, ut carnis huius in-
rationabiles motus rationabili ductu regeret et coherceret. inde
est quod postea prophetae in captiuitatem cum Iudaeorum
populo transierunt, ne reliqua plebis sanctorum destituta prae-
sidio consilioque uiduata grauiorem subiret aerumnam, sed
magis frequentibus oraculis conmonita prophetarum ad domi-
num deum suum pio rediret adfectu nec aduersis captiuitatis E
adtrita prorueret in perfidiae peccatum salutisque perpetuae
37 remedium desperaret. redarguuntur itaque hoc loco qui uni-
cam hanc uitam putent esse quae sit in hoc saeculo, ⟨quo⟩
omnia plena lapsus, plena maeroris sunt, et redarguuntur
simplici serie gestorum. ecce enim iustus innocens pius
propter gratiam deuotionis odia fratris incurrens inmaturus
adhuc aeui sublatus est parricidio, et iniquus sceleratus inpius, F
etiam fraterna caede pollutus longaeuam duxit aetatem, duxit
uxorem, posteritatem reliquit, urbes condidit et hoc meruit
permissione diuina. nonne in his aperte uox dei clamat?

12 Cic. de rep. VI 14 21 Thren. 3, 39 29 Gen. 4, 17

2 esse uideatur *B* 10 uiuet *SAA'P'* 12 isto *eras. S, om. MAA'* 16 coherceret (c *alt. s. u.*) *SPP'* cohereret *V* 20 profetarum *M* 23 redarguuntur *V* sed arguuntur *cet.* 24 putent *SAA'* putant *cet.* quo *addidi* 30 reliquit posteritatem *B*

erratis qui putatis hic esse omnem uiuendi gratiam. non intellegitis, non aduertitis senectutem hanc miseriarum esse ueteranam processionemque aetatis aerumnarum stipendia et Scyllaeo quodam usu circumsonari nos cotidianis naufragiis, tundi fluctibus, in scopulosis habitaculis degere et in his delectari sicut illud non tam aeternum animal quam inmortale malum? ergo et isti Cain longaeuitas indulta uindicta est, eo quod uixit in metu et prolixum spatium multo cucurrit et infructuoso labore, qua poena nihil grauius quam ut quis ipse sibi maiorum 223 A causa poenarum sit. uide igitur quam perpetua uita iustorum et nulla sit inproborum. iusti sanguis clamat et mortui, uita 38 autem peccatoris absconditur. tertium est quoniam cum parricidium esset admissum, hoc est scelerum principatus, ubi peccatum obrepsit, statim et lex diuinae mansuetudinis prorogari debuit, ne si continuo uindicatum esset in reum, homines quoque in iudicando nullam patientiam moderationem- B que seruarent, sed statim reos supplicio darent. diuinae autem sententiae prouidentia huiusmodi est, ut magnanimitatem et patientiam doceret iudices, ne quis praepropere raperetur studio uindictae et ipsa deliberationis inmaturitate puniret innoxium aut poenam acerbaret ingrati nec tamen penitus indultum esse pateretur in eo qui nullam paenitentiam sceleris induisset. reppulit enim eum a facie sua et a parentibus 224 A abdicatum separatae habitationis quodam relegauit exilio, eo quod ab humana mansuetudine transisset ad saeuitiam bestiarum. uerum tamen non homicidio uoluit homicidam uindicari, qui mauult peccatoris correctionem quam mortem. unde

3 Philo Quod det. pot. ins. 48 (224, 44; I 298, 4 *C.*); cf. Odyss. XII 118
23 Gen. 4, 16 27 Ezech. 33, 11

1 intellegetis *M* 2 aduertetis *M* hanc senectutem *V* 3 scylleo *P* scilleo *cet.* 21 aceruaret *PV* ingrati *AA' et m3 SM'* inrati *MP et m1 SM'* irati *BP'*, *om. V* 27 mauult *SAA'M'P'V et* (magis uult *s. u. m2*) *P* magis uult *MB* *in uerbo* mortem *desinit V* (*in f. 115ᵛ*), *in quo folium ultimum excidisse uidetur, atque Mon. 2549, qui add.* EXPLICIT LIBER SECUNDUS DE CAIN ET ABEL, *et Monac. 14399, qui add.* EXPLICIT DE CAIN ET ABEL LIBER SECUNDUS

in Lamech septuagies septies uindicatur, quia grauior culpa eius est qui nec post damnationem se correxit alterius. Cain impetu quodam inprouido ante peccauerat, Lamech utique quod in altero reprehensum aduerterat cauere debuerat. suo B sententia iudici debebatur, ne quis passim reum putaret esse feriendum. et ut ad mysterium uenias, non debuit interimere eum qui usque ad naturalem terminum mortis suae agendae habebat spatium paenitentiae. excusare posset quod se redemisset uel sera actione paenitentiae, nisi eum praematura poena rapuisset.

1 Gen. 4, 24 Philo Quaest. I 77

3 peccauerit *S* (*corr. m3*) *M* 5 esse feriendum putaret *B* 7 *in uerbo* naturalem *desinit M* (*in f. 180*[u]); *excidit folium* 10 rapuisset. amen. EXPLICIT DE CAIN ET ABEL LIBER SECUNDUS *SA et A'* (*qui add.* BEATI AMBROSII FELICITER DEO $\overline{GRAS}$. AMHN) *et P'* (*qui om.* LIBER SECUNDUS) rapuisset. amen. AMBROSII $\overline{EPI}$ MEDIOLANENSIS DE CAIN ET ABEL LIBER SECUNDUS FELICITER EXPLICIT. LAUS DEO *M'* EXPLICIT *P. in B non est subscriptio*

DE NOE.

P = Parisiacus 12137 saec. VIIII f. 1r
T = Trecensis 550 saec. XI ineuntis f. 273r
T' = Trecensis 284 saec. XII f. 1r
D = Duacensis 226 saec. XII f. 16r (inde a sectione 44)
N = Nouariensis (XLVIII) 20 saec. XIII p. 22
B = Brugensis 101 saec. XIII f. 18r
C = Parisiacus 1723 (olim Colbertinus) saec. XIIII, f. 433r (inde a sectione 44)
M = Parisiacus 1728 (olim. Mazarineus) saec. XV f. 42u (inde a sectione 44)
a = editio Amerbachiana

Libri *P* scripturas integras adieci, libri *T* multas, ex ceteris delectum. librum *T'*, qui plane conspirat cum *P*, rarius commemoraui.

1 Noe sancti adorimur uitam mores gesta, altitudinem quoque 227 A
mentis explanare, si possumus. nam cum ipsa philosophia B
dixerit nihil difficilius quam hominis interiora comprehendere,
quanto magis difficile iusti uiri mentem cognoscere? etenim
quem dominus deus ad renouandum semen hominum reser-
uauit, ut esset iustitiae seminarium, dignum est ut nos quo-
que eum describamus ad imitationem omnium et requiescamus
in eo ab omni istius mundi sollicitudine, quam cottidie diuersis
exagitationibus sustinemus. pudet filiis superuiuere, taedet, C
cum tot aduersa audiamus carissimorum, lucem hanc carpere:
ipsarum ecclesiarum diuersos fluctus tempestatesque uel prae-
sentes subire uel recipere animo quis tam fortis ut patienter
ferat? et ideo nobis quoque adfectanda haec requies fuit, ut
dum Noe sanctum maiore intentione consideramus, reficiamur
et nos, sicut omne genus in illo requieuit ab operibus suis
2 atque maestitia. unde et Noe dicitur, quod latine dicitur D
iustus uel requies. denique et parentes eius dixerunt quia
hic nos faciet requiescere ab operibus et a tristitia
et a terra, cui maledixit dominus deus. quod utique
si ad ea quae facta sunt referendum putes, cum diluuium sub
eo factum sit, non requies homiuibus, sed interitus uideatur

4 Gen. 6, 9 16 Gen. 6, 9 Philo Legg. alleg. III 24 (I 102, 22 *M.*; I 129, 22 *C.*) 17 Gen. 5, 29 Philo Quaest. in Gen. I 87

INCIPIT DE NOE LIBER PRIMUS BEATI AMBROSII EPISCOPI *PT'* INCIPIT DE NOE ET ARCHA *N* INCIPIT LIBER BEATISSIMI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI DE PATRIARCHE NOE *B*. *in T non est inscriptio* 2 filosophia *P* phylosophia *TT'B* 4 difficile *om. N* uiri iusti *N* 7 describamus eum *N* hominum *T* 8 cottidie *P* cotidiae (*transpositum post* sustinemus) *T* cotidie *cet.* 11 diuersos *P* (s *alt. s. u.*) 12 subire *s. u. P* animo recipere *N* 13 quoque nobis *B* 14 consideremus *P* (a *s.* ę)

inlatus nec remissio malorum, sed cumulus miseriarum. uerum
si iusti uiri mentem consideres, aduertes iustitiam solam esse,
quae aliis potius nata quam sibi non quod sibi utile est 228
quaerat, sed quod omnibus. haec nos requiescere facit ab
operibus iniquitatis, haec reuocat a tristitia, quia dum ea quae
iusta sunt gerimus, nihil timemus purae conscientiae securi-
tate, non dolemus dolorem grauem; nihil enim est quod
maioris doloris sit quam culpae reatus. requiescamus etiam
ab omni cura terrenae conuersationis, quae corpus nostrum
atque animam frequentibus uexat doloribus uitamque adterit.
2, 3 Huic uero tres filii nati, Sem Cham Iapheth. quae nomina B
significant 'bonum' et 'malum' et 'indifferens', ut et naturae C
gratia bonitatem habuisse et malorum ei temptamenta nequa-
quam defuisse et indifferentibus, hoc est . . . uelut supellectili
uirtutum abundasse uideatur. qua ratione autem malum in
medio posuerit, ratio euidens est, quia naturae bonum omni-
bus inest nec quasi naufragos in lucem proicit, sed et suffulcit
uiribus, ut non opprimantur temptamentis malitiae nec tam-
quam inualidi subcumbant. et munit et uestit uelut quibusdam
integumentis indifferentibus, quae sunt salus, ualitudo bona, D
pulchritudo, inpigritia, diuitiae, gloria, generis claritudo, ut
ea dote muniti tueantur bonitatem naturae et malum illud
includant, ne possit nocere, et quasi clausum strangulent.
nonne cernimus uelut aciem quandam uirtutum ordinatam in
proelium, ut inferiores in medio sint, dextra laeuaque uelut

11 Gen. 6, 1 et 10 Philo Quaest. I 88 17 cf. de excessu fratris II 29

1 remissio *P* (re *ex* se *m3*) 2 consideras *T* (e *s.* a) aduertas *B et* (*corr.*) aduertes *T* iustitiā *P* (ā *ex* ae) 3 nata est *P* (est *s. u. m1*) *T* (est *exp.*) *cet.* utile sibi *N* 4 faciat *P* (a *alt. exp.*) *B* facit (t *ex* at) *T* 7 dolemus *PTNB* etiam *T* graui dolore *N* 11 huic (c *ex* huius) *P* iapheth *B* iafeth *cet.* 13 temptamenta ei *N* 14 ***lacunam significaui: excidisse uidetur*** neque bonis neque malis uelut *s. u. P* 16 est *postea add. P, fort. delendum* 19 inualidi *P* (nu *in ras.*) subcumbant *P* succumbant *P corr. cet.* et munit *scripsi* sed munit *libri* 20 tegumentis *TNB* 21 gloria *om. N* 25 dextera *TNB*

in cornibus ualidiores, per quos tota acies robur accipiat? unde et quidam poeta Graecus ait: κακοὺς δ᾽ εἰς μέσσον ἔλασσεν, 229 A hoc est: malos autem in medium inseruit. ita ergo et natura quasi bonus dux imperante deo, quae nos ad huius mundi proelia generari nouerit, quae bona habet primo ordine constituit, quae officiant secundo, quae adiuuent tertio, ut tamquam in medio inclusus hostis geminatis quocumque se contulerit opprimatur uiribus, ne singula eorum uelut aequatis fatigaret proeliis et euadendi de angustiis naturalibus ac serpendi latius facultatem haberet. B

5 Sed quia ubi generantur, hic ordo est, ubi autem generant, Iapheth primo loco scribitur, tertio Cham, ideo ne quis contraria nos posterioribus dixisse arbitretur, etiam illius loci explananda ratio est. bonum quidem quod uelut in quadam naturae nobilitate est praecedit, malum autem sequitur. sunt enim mentis cogitationes contrariae, quae utique oriuntur postea. haec quamdiu uelut intus clausae sunt nec tamquam in herbis germinant, quodam sinu bonae mentis fouentur, ne C prodeant. nam quamdiu in uoluntate est malum, non in entelechia, hoc est in opere atque effectu, bonitas mentis gubernatoris uelut aurigae modo cohibet uel refrenat malitiam temptantem prorumpere, cum uero efferbuerit atque in ulcus eruperit, ne possit latius serpere et finitima contaminare, tunc iusta succedit prouidentia, ne illud indifferens, quod uulgo

2 Hom. Il. IIII 299 11 Gen. 6, 1; cf. 10, 2 sqq.

1 tota *P* (ta *in ras.*) tort** *T* (as *eras.*), *om.* *B* 2 kakωc ꝺЄIC (deιc *T* deyc *B*) MЄCON (MЄCωN *B*) CAΔΛCCЄN (CAΛCCЄN *corr.* CAΛACCЄN *T'* CAΛACCЄy *B*) *PT'B* kakoιsdeΓeMeCONOΛBACTEN *T* kakωcdeιcMNCωNCadCCHN *N* 4 modi *T* 5 generari *P m1 T* generare *P m2 cet.* 8 singula *TT'* singulae *PN* singulare *B* 9 fatigarentur *N* euadendi *P* (e *pr. s. u.*) 12 iaphet *B* iafhet *P* iafet *TN* iafeth *T'* 15 sunt autem *B* 16 cogitationes mentis *N* 17 clausa *N* 19 eatelechia *libri* (h *s. u. T'B*) 20 affectu *N* 21 uelut aurigae *TT'B* |: uel aupingę (*ante* p *parua ras.*) *P* (*infra in mg.* |: uelut aurigae) uel aurigae *N* uel *T'NB* uelut *P* (ut *eras.*) *T* 22 cum uero *in mg. m1 P* 24 uulgo *om.* *N*

iam iustum dixerim nisi horum liberum uinculorum, quem naturae communis uincula non teneant? omnes sub peccato ab Adam, in omnes regnabat mors. ueniat solus iustus in conspectu dei, de quo iam non cum exceptione dicatur: non peccauit in labiis suis, sed: peccatum non fecit.

4,8 Gigantes autem erant in terra diebus illis. non 230
poetarum more gigantas illos terrae filios uult uideri diuinae
scripturae conditor, sed ex angelis et mulieribus generatos
adserit quos hoc appellat uocabulo uolens eorum exprimere
magnitudinem corporis. et consideremus ne forte gigantum
similes sint homines cultu studentes carnis suae, animae
autem nullam curam habentes, sicut illi qui de terra secundum
poeticam orti fabulam mole corporis sui freti feruntur habuisse
contemptum superorum. an dispares aestimandi sunt qui, cum F
ex anima constent ac corpore, mentis uigorem, qua nihil habet
anima pretiosius, auersantur et se carnis huius imitatores
uelut maternae exhibent stoliditatis heredes? itaque in uanum
laborant caelum uotis usurpantes superbis et terrenis operibus
incubantes, qui electione inferioris et contemptu superioris
consortii tamquam uoluntariis obnoxii peccatis grauiore con-
9 demnantur seueritate. plerumque angelos filios dei scriptura 231
uocat, quia ex nullo homine generantur animae. itaque uiros

2 Rom. 3, 9; 5, 14 4 Iob 1, 22 5 I Petr. 2, 22 6 Gen. 6, 4 Philo Quaest. I 92 21 Gen. 6, 2 et 4

4 *puto* conspectum 6 in diebus *T'N* 7 gigantas *P* (e *s.* a) gigantes *cet.* 9 corporis exprimere magnitudinem *N* 11 sint similes *N* cultui *P* (i *m2*) *cet.* 14 superiorum *PB* 15 constant *T* et corpore *B* uigori* *N* (i *alt. in ras.*) quia *P* (i *eras.*) quo *B* qua ex quia *N* 16 auersentur *T* aduersantur *T'* 17 stoli (*del. m1*) stoliditatis *P* 19 inferis *T* 20 grauiori *N* 21 securitate *N* uocat scriptura *N* 22 animae *P* (a *pr. in ras. m2*)

declarat deus dicens: non permanebit spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt. spiritus sanctus spiritus sapientiae est, spiritus cognitionis. habet ergo sapientiam, habet et disciplinam, sicut et de Beseleel, qui sacrum tabernaculum diuino oraculo iussus est facere, ait scriptura quia repletus est spiritu prudentiae et disciplinae. hic ergo spiritus datur hominibus, sed non permanet. qua ratione autem non permaneat causa proditur quia caro sunt; carnis enim C natura disciplinae repugnat, quia uoluptati optemperat. denique de solo domino Iesu scriptum est: super quem uideris spiritum descendentem de caelo et manentem super eum, hic est qui baptizat spiritu sancto. in eo enim manebat quem nulla corruptelae carnalis inpedimenta reuocabant, quominus incorruptae et inpermixtae ordinem disciplinae teneret cuius caro non uidit corruptionem.

7b Per unum igitur dominum Iesum salus uentura nationibus 278 declaratur, qui solus non potuit iustus esse, cum generatio omnis erraret, nisi natus ex uirgine generationis obnoxiae priuilegio minime teneretur. ecce inquit in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea dicit is qui iustus prae ceteris putabatur. quem igitur

1 Gen. 6, 3 Philo Quaest. I 90 5 Exod. 31, 3 10 Ioh. 1, 33 19 Psalm. L 7

2 carnes *P* (es *ex* is *m2*) caro *N* 4 beselehel *T'* (h *s. u.*) *N* 6 sps *T* 8 quia *in ras. B* 14 *ante* ordinem *add.* in *P, quod erasum post u. 15 in archetypo excidit folium, cuius partem seruauit Augustinus duobus locis, contra duas epist. Pelag. IIII 11, 29 (uerba* Per unum . . . teneant) *et contra Iul. Pelag. II 2, 4 (locum totum). prius excerptum littera A, alterum littera A' significabo* 16 igitur *om. A'* 17 non *liber Floriacensis, om. codd. cet. A et A'; cf. Augustinus contra sec. Iul. resp. I 66, quo loco haec ex libro de Noe profert:* quomodo solus potuit iustus esse, cum generatio omnis erraret, nisi natus . . . teneretur? 18 erraret non ob aliud nisi quia natus *libri quidam Gallici A interpolati*

nem illa facta erant, eo utique deleto propter quem facta
sunt consequens erat ut etiam illa delerentur, quia non erat
qui his uteretur. sensu autem altiore illud manifestatur quia
homo mens est, quae est rationis capax; homo enim definitur
animal uiuum mortale rationabile. principali igitur extincto
etiam sensus omnis pariter extinguitur, eo quod nihil reliqui
ad salutem supersit, cum salutis fundamentum uirtus defecerit.
ad condemnationem autem ceterorum et ad expressionem pie- E
tatis diuinae dicitur Noe apud deum inuenisse gratiam. simul
ostenditur quod hominem iustum non obumbret aliorum offensio,
quando ipse ad totius reseruatur generis seminarium, qui non
generationis nobilitate, sed iustitiae et perfectionis merito
laudatur. probati enim uiri genus uirtutum prosapia est, quia
sicut hominum genus homines ita animarum genus uirtutes
sunt. etenim familiae hominum splendore generis nobilitantur, F
animarum autem clarificatur gratia splendore uirtutis.
5, 11 Corrupta est autem terra coram deo et impleta est 232 A
inquit iniustitia. causa terrenae corruptelae manifesta est,
eo quod iniustitia hominum terram corruperit. unde et dominus
deus ait: tempus omnis hominis uenit ante me, quia B
impleta est terra iniquitatibus suis. tempus quidem
omnium hominum in conspectu dei et in eius uoluntate est.
non enim, ut uulgo aiunt, fatale decretum allegatur, sed
tamen specialiter hic dictum puto, quia in euangelio suo
dominus redempturus hominum genus passione sui corporis
et emundaturus sanguine suo sacramentoque baptismatis ait:

5 Stob. Ecl. I 49, 3 9 Gen. 6, 8 Philo Quaest. I 96 17 Gen. 6, 11 Philo Quaest. I 98 20 Gen. 6, 13

1 erant] sunt *T'* 5 uiuum *om. B* rationale *B* (*in quo* rationale mortale) *N* ergo *B* extinctio *P* (i *alt. eras.*) 6 pariter *om. N* 9 gratiam inuenisse *N* simulque *T* 13 uirtutum *T* uirum (*del. T'*) uirtutis *PT'B* uiri uiri uirtutis *N* prosapientia *T* prosapie (*om.* est) *B* 16 autem *om. T'* 18 iniquitatis iniustitia (*om.* inquit) *B* manifesta *B* manifestata *cet.* 19 iniustitiam *P* 23 *uulgo *P* (ut *s. ras.*, a *uel* c *eras.*) 23 fatali (i *in ras.*) decreto (o *in ras.*) *T* allegatur *scripsi* alligatur *libri* 24 suo *om. N* 26 suo sanguine *B*

pater, uenit hora, clarifica filium tuum, ut et filius clarificet te. ergo quia in diluuio per arcam Noe seruatae C sunt reliquiae generis humani ad seminarium reparationis et renouationis futurae, ideo praemisit hic: tempus omnis hominis uenit, quia repleta est terra iniquitatibus suis. hoc in figura; in ueritate autem ait: reliquiae per dilectionem gratiae saluae factae sunt. ideoque exclamat apostolus dicens: superabundauit peccatum, ut

12 superabundaret gratia. corrupit inquit omnis caro uiam suam. carnem hic pro homine posuit terreno, in quo carnis inlecebra uiam eius corruperit. qui si intellexisset D quod munus accepisset a deo, non utique passus esset ut caro obstaret animae uirtutibus. itaque caro causa fuit corrumpendae etiam animae, quae uelut regio quaedam et locus est uoluptatis, ex qua uelut a fonte prorumpunt concupiscentiarum malarumque passionum flumina lateque exundant. quibus demergitur animae quoddam excusso gubernatore remigium, cum ipsa mens uelut quibusdam tempestatibus et E procellis uicta loco suo cedit. pulchre autem ait quia homo uiam naturae suae corrupit. nam uia sua in paradiso erat in illo beatitudinum tramite, in illo uirtutum flore, in illa incorruptibili gratia, quam uiam terrenis inquinauit uestigiis. alii habent: uiam ipsius, hoc est dei. hoc solet uerbo 'domini' declarare.

, 13 Sed iam de ipsa Noe arca dicendum arbitror, quam si qui F

1 Ioh. 17, 1 6 Rom. 11, 5; 9, 27 8 Rom. 5, 20 9 Gen. 6, 12 (αὐτοῦ) Philo Quaest. I, 99 25 Philo Quaest. II 1

1 et *om.* *B* filius tuus *T'NB* 4 et ideo *PNB* 7 delectionem *T* et (e *pr. ex* i) *T'* 10 posuit pro homine *B* 12 dn̄o *T* 14 regio quaedam et locus est] origo et locus est quidam *N* 15 a *om.* *B* prorumpunt *T'* (o *ex* e) *NB* praerumpunt *PT* 17 dimergitur *libri* 21 corruptibili *T'* 22 terrenis *om.* *B* 24 declarare *PB* declarari *T'* (i *ex* e) *cet.* *post hoc uerbum add.* DE ARCA NOE *P* de archa noe, *sed eras.* *T'* 25 sed etiam *B* arcam *P* (m *eras.*) arbitror *om.* *N* qui *P m1 T* quis *P m2 cet.*

uelit inpensius considerare, inueniet in eius exaedificatione discriptam humani figuram corporis. quid est enim quod ait 233 A deus: fac tibi arcam de quadratis lignis? quadratum certe hoc appellamus, quod omnibus bene consistat partibus et conueniat sibi. itaque et deus auctor nostri corporis naturaeque fabricator adstruitur et opus ipsum perfectum esse his sermonibus significatur. quadrata autem membra hominis esse euidens ratio. si consideres pectus hominis, consideres uentrem pari mensura longitudinis et latitudinis, nisi cum uoluptatibus et epulis uentre distento mensura naturalis exceditur. iam B pedes et manus brachia femora et crura quadripertita quis non ipso uisu aduertat? sunt autem pleraque eorum etsi non eiusdem longitudinis aut latitudinis, tamen quae analogiam quandam ita seruent, ut in his quoque congrua mensura ratioque concurrat. longitudo prolixior quam latitudo sit, latitudo quam altitudo. et sicut ligni arcae trina distantia est, si quidem trecentorum cubitorum longitudinem et quinquaginta <cubitorum> latitudinem et triginta cubitorum altitu- C dinem seruandam esse praescripsit, ita et in nostro corpore summa est et media et minima distantia; summa secundum longitudinem, media secundum latitudinem, minima secundum altitudinem, totum tamen corpus adtextum ex singulis membris quadratum uidetur. nam et usu ita est, ut eos quadratos dicamus, quos nec enormes proceritate et ualidos robusti
14 qualitate corporis aestimamus. quid etiam sibi uelit quod ait: D nidos facies in arca nequaquam silendum uidetur. natu-

3 Gen. 6, 14 Philo Quaest. II 2 16 Gen. 6, 15 26 Gen. 6, 14 Philo Quaest. II 3

1 impensius uelit *B* eius *P* (u *s. u.*) eis *B* exaedificatione *PB et* (ex *eras.*) *T'* aedificatione *TN* 2 discriptam *P m1 T* descriptam *P m2 cet.* quid ... ait dš *in mg. m1 P* 3 fac igitur *T'* lignis quadratis *N* 6 perfectū (ū *ex* us) *P* 7 hominis membra *NB* 8 ratio ē *T* 9 latitudinis et longitudinis *N* 10 aepulis *P* 14 quandam *om. NB* quoque [congrua] mensuraque [ratio] *P* quoque congrua mensuraque ratioque *T'* 17 trecentorum *T'NB* .CCC. *P* CCC$^{r\bar{u}}$ *T* 18 <cubitorum> *ed. Paris. a. 1642, cf. p. 425, 3* 22 ex *in ras. N,* & *T*

raliter enim dictum arbitror eo quod omne corpus nostrum adtextum est sicut nidus, ut spiritus uitalis omnis partes uiscerum penetret atque de principali nostro fundat se per artus singulos. nidi quidam sunt oculi nostri, quibus se uisus inserit. nidi sunt nostrarum sinus aurium, per quos se auditus infundit et uelut in foueam altam deicit. nidus est narium, qui ad se odorem adtrahit. nidus est quartus maior ceteris E hiatus oris, in quo nutritur donec adolescat sapor et unde uox euolat, in quo latet lingua, quae uelut organum uocis sonos eius artifici suauitate modulatur et, cum sit ipsa inrationabilis, rationabilem uocem exprimit. nidus est emicranium, nidus est membrana illa, quae cerebrum fouet et intra se cohibet. nidi sunt uiscera pulmonis et cordis. spiritus quidem nostri, hoc est eius quem carpimus et quo alimur in hac uita, nidus est pulmo, sanguinis autem et spiritus nidus F est cor. duo sunt enim eius uteri, unus quo sanguinem uelut quodam sinu suscipit et transfundit in uenas, alter quo rigatus ex illo superiore deducit in arterias iugi meatu. ossa quoque ualidiora nidos habent; sunt enim intus cauata, in quibus foraminibus est medulla. in uisceribus ipsis mollioribus nidi cupiditatis aut doloris sunt. et alia si quis consideret, et plures nidos repperiet in hac fabrica humani corporis. unde puto et illum in psalmo non solum mystice, sed etiam naturaliter dixisse: etenim passer inuenit sibi domum et turtur nidum sibi, ubi reponat pullos suos. est enim iam in 234 A hoc corpore nidus pudicitiae, in quo erat nidus inrationabilis concupiscentiae. sed ubi ante partus deformes nutriebat libido,

2 Uerg. Aen. VI 726 24 Psalm. LXXXIII 4

2 omnes *T'NB et* (e *ex* i) *PT* 4 singulos artus *B* nidi quidam sunt oculi *om. P in textu* (*in mg. m1* nidi . . . nostri; nostri *in textu del.*) 5 inserit *ed. Rom.* inseruit *libri* 11 emicianium *PB* emigraneum *T* enucranium *N* 13 se *TT'*, *om. cet.* 15 hanc uitam *PB* 16 enim *om. B* 17 rigat' *T'* rigatur *B* 18 superiori *N* superiore et *P* (et *s. u. m3*) *T'B* 21 et *alt. P*, *eras. T'*, *om. TB* etiam *N* 24 sibi inuenit *B* 25 sibi *om. B* 27 nutribat *T*

15 ibi nunc decorae castitatis adolescit hereditas. inlinies inquit eam bitumine. ex multis ossibus neruisque et ceteris aliis constat humanum corpus. et foris igitur et intus apta conpage conexum sibi adhaeret et habitudine propria, quam ἕξιν Graeci dicunt, tenetur, ut intus clausus spiritus qui infunditur uel spiritalis substantia quae intus operatur ueluti geminis con- B stricta uinculis non euagetur, sed ad unitatem aptam et concinentem conexionemque ualidam cohibeatur. ideo bitumine arca constringi iubetur; est enim bitumen uehementis ad constringendum naturae. unde graece ἄσφαλτος dicitur ἀπὸ τῆς ἀσφαλείας, hoc est tutamine, quod disiuncta conectat nexuque constringat indissolubili, ita ut naturali unitate sibi credas conuenire. ob hanc causam intus et foris bitumine arca constringitur, ne conexio illa facile rumpatur. C

7, 16 Alibi autem, hoc est in Exodo etiam deauratur intus et foris arca illa, quae in sanctis est mundi intellegibilis imitatrix imago. sicut enim pretiosius aurum bitumine ita illa quae D in sanctis est arca quam ista praestantior. denique hic simpliciter ligna posuit, ibi autem ligna quidem, sed inputribilia conprehendit declarans merita sanctorum. addidit etiam illic supportatoria immobilia esse, quod sanctorum statio stabilis et firma sit, quia uitae probabilis tramitem uirtutis ductu secuti sunt corruptelae declinantes consortia. haec autem arca utpote in diluuio huc atque illuc motu inpellebatur incerto, E eo quod peccatorum status mobilis sit et uita eorum quodam redundantium passionum diluuio corruptioni obnoxia

1 Gen. 6, 14 Philo Quaest. II 4   15 Exod. 25, 10

1 decorae (ł a *s.* ae *m2*) *T'*   inlinies (e *s. u.*) ịṇ inquiḍ (t *s.* ḍ) *P*   2 eam *N* eam arcam *P* eam archā *B* eam ạṛçạṃ (h *s.*) *T'* arcam *T*   4 ἕξιν *scripsi* ezcin *T* ezein *cet.*   graece *T*   7 ḍịuịnitatem *P*   8 cohibetur *TN*   9 constringi archa (h *s. u.*) *N*   10 asfaltos *T* faltos *PB*, *om.* *N*   11 ἀπὸ τῆς ἀσφαλείας *scripsi* aΠOTHCACΦAΛIAIAC *PT'* ΛITOTHCaC-ΦANAIAC *T* anωTHCaCΦaatatas *N* a. potes arfaltites *B*   tutamine *P m1 TB* bitumine *P m2 cet.*   15 exordo *P* (r *eras.*)   foris et intus *T'*   17 enim] etiam *T*   25 *sq.* uitae . . . obnoxiae *NB*

17 errore inconstanti uagetur. nec illud praetereundum, quod cum dixisset: et facies arcam trecentorum cubitorum longitudine et quinquaginta cubitorum latitudine et triginta cubitorum altitudine. addidit: colligens facies arcam et in cubitum consummabis eam a summo, ut reliquo corpori quod mensurae sibi conuenientis ad gratiam decore quadraret caput hominis tanquam F regalem arcem adiungeret, ex quo cum sensus omnes ad ceteras partes corporis transfunderentur, tum maxime oculi uelut speculatores et custodes naturae adpositi prouidentia prope totum urbis nostrae statum desuper contuerentur. ipsaque mens illic locata secundum plurimorum sententiam et maxime Solomonis, qui ait: oculi sapientis in capite eius, quasi in aula imperiali uirtutum concilium sibi contrahat, quo stipata comitatu et ipsa munitior sit et tamquam ex adyto quodam tuenti totius corporis regimen inpertiat <et sciat> responsa proferre, per quae possimus non solum nos 235 A ipsos retro respicere nec solum quod ante pedes est uidere, sed etiam caeli ipsius secreta profundo obtutu spectare sapientiae. ibi igitur omnis summa nostrae salutis, ibi gratia: inde custodia, inde etiam pulchritudo corpori toto adquiritur, quae primum in uultu uernat; decet enim praestantiorem esse aulae regalis nitorem, in qua sicut usus maior ita splendor est.

2 Gen. 6, 15 4 Gen. 6, 16 10 Cic. de nat. deor. II 140 13 Eccl. 2, 14

1 uageręętur *P* uagentur *N* 2 et *om.* *T* 3 longitudinem *P* (m *exp.*) *T* latitudinem *T* 4 altitudinem *P* (m *exp.*) *T* 5 cubito *N* 6 quod *om.* *N* conuenientes *P* (-is *corr. m1*) *T* 7 quadrarent *T* tanquam *P* tamquam *cet.* 8 regalem arcem *T* regaleṃ arcẹąṃ *P* regale archę *T'* (h *s. u.;* ł is *s.* e *m2*) *NB* 9 oculi *om.* *B* 11 orbis *P* (v *s.* o *m2*) *cet.* nostri *NB* 13 maximąe *P* salomonis *libri* oculis *P* (s *eras.*) 16 adito *P* (i *ex* y) *TNB* abdito *T'* quodam loco *N* tuenti *scripsi* tuendi *libri* 17 et sciat *addidi* quę *ex* quē *T'* quam *T* quem *cet.* nos ipsos non solum *N* 19 secta *N* (e *s. u. m2*) sapientię spectare *N* 21 toto *P m1 N* toti *P m4 cet.* 23 aulae *P* (ae *ex* a *m3*) uisus *N* splendor ē *T* (*ex* splendorem)

18 Namque si spectes singula quae in hominis forma ad usum aliquem composita uidentur, ut oculi ad uidendum, aures ad audiendum, nares ad odorandum, os ad loquendum, ita usus ministrant, ut praestent decorem. quam deformes sunt uultus caecorum! et quid mirum si uultus hominis sine oculis deformis est, quando ipsum caelum sine sole non habet suum decorem? tristes sine sole dies ducimus, noctes sine luna non placent; ipsi enim sunt quidam mundi oculi. detrahe stellarum lumina, et quaedam est in caelo ipso caecitatis deformitas. pili ipsi, qui orbem oculorum praetexunt et uelut quadam acie praetendunt, ne sorde aliqua et pulueris caligine pupilla laedatur, et ipsi excipiunt. si quid fuerit inlatum quod oculum possit laedere, si lippitudine intercidant, quam dedecet, si palpebra contractior fuerit. si radantur supercilia, quae pretiosorum monilium specie uelut intexta gemmis refulgent.

19 aurium quoque ut necessarius usus ita decora species, quas si qui truncauerit, toti uultui inferet deformitatem. in quibus ita elaborauit opus suum natura, ut ipsi anfractus cauernarum mira prouidentia sinuati plurimum utilitatis adferant, ne repente feriat secreta capitis sonus. denique saepe multos inprouiso clangore consternari uidemus et adtonitos aut uocis alicuius aut tumultus sono expauescere. sordes ipsae, quae intra eosdem gignuntur amfractus, uelut quodam glutino auditum ligant. simul si uehementior pulsus fuerit alicuius sonitus, infringitur ac retardatur, ut praenuntiatus potius mulceat quam inprouisus interna concutiat. uermiculi quoque si aurem

8 Secundi sent., cf. Mullach. Fragm. phil. Graec. I 518, 29 et 33

1 expectes *T* 5 sine] absque *N* 6 deformis sit *B* 7 dicimus *T* 9 ipso caelo *B* caecitatis *P* (ti *s. u. m3*) 10 praetegunt *B* 11 quandam aciem *N* aliquẹ *P* (a *s.* ẹ) 13 possit *P* (i *ex* e *m3*) 15 munilium *P* (*corr. m3*) *T* 17 qui *scripsi* quis *B* (*ut uidetur in ras.*), *om. cet.* truncauerit *T'* (is *s.* it) toto *N* infert *T'* (*corr.* infers) 18 elaborauerit *T* laborauit *N* 19 mira *s. u. m3 (?) P* adferant *P* (e *s.* a *alt.*) 23 intra *scripsi* infra *libri* inter *α* anfractus *T'* (n *ex* m) *N* 24 sonus *N*

20 penetrare temptauerint, quodam sordium uisco tenentur. nares
simae contra naturam uidentur. iam si incisae fuerint, quo-
modo potest uita subsistere sublato spirandi meatu? quemad-
modum pecudis magis facies quam uultus hominis aestima-
21 tur! capilli capitis quam grato amictu caput uestiunt uelut F
quidam aulae regiae stipatores, ne cerebrum aura laedat aut
imber feriat aut sol adurat. quos ita tamen dedit natura, ut
et pro sexu aut prolixiores placeant aut recisi et pro aetate
aut plerumque pro temporis et anni qualitate. in senibus
grata canities, in pueris prodigiosa; aestate delectat tonderi
pressius, hieme indulgentius; mulieribus ornamento est coma,
dedecori est uiris. denique apostolus hoc euidentius expressit
dicens: nec ipsa natura docet uos quod uir qui-
dem si comam habeat, ignominia est illi, mulier
22 uero si capillos habeat, gloria est illi? quid de ipsa 236 A
regia loquar, per quam aulici sermones prodeunt, quidam
mentis nostrae indices animique internuntii? quid de ipso den-
tium ordine, qui cum suo opere toti corpori quidem uires
ministrent, tum etiam modulatores sunt uocis ipsius? de qui-
23 bus si qui ceciderit, uox claudicat. haec de capite prolixius
diximus, quia oportuit sensus omnes in summo locari, unde
omnia per reliquas partes officia diuiderentur. capiti autem B
nostro a tergo ceruix proxima, dextra laeuaque bracchia sunt,
quae arcem imperialem tamquam fida tuentur custodia, deni-

13 I Cor. 11, 14 sq. 21 Cic. de nat. deor. II 140

1 quadam *B* uisco *P* (s *s. u. m3*) potestate *B* 2 simae *P m2 N* semae *P m1 T* ornare *in spatio uacuo m2 add. B, qui om.* contra. *in T spatium 5 litt.* nam *B* 6 aura letalis (*in spatio uacuo add. m2*) *ut (*om.* imber) *B* aut *P* (a *s. u.*) 7 adurat *P* (a *alt. ex* u) 8 et *pr. om. T* et *alt. PTN* aut *B* 10 tonderi *om. N* 11 praessius *P* ornamentum *B* 12 dedecoris *PB* uiri *B* euidentius hoc expressit *N* 13 nec *T* nā *P* (ā *m2 in ras.*) *cet.* quod] q *B* 14 habeat] nutriat *N* 16 sermones *P m2 TT'N* sermonis *P m1 B* 17 iudices *P* (*corr. m2*) *B* quid *P* (d *s. u.*) 18 ordin s *P* (s *s. u., eras.*) quidem corpori *N* 19 uoci *N* 20 qui *B* quid *cet.* ceciderint *ed. Rom.* 23 dextera *T'* bracchia *P* (c *pr. eras.*) brachia *cet.*

que haec in nobis ualidiora quae propiora capiti sunt, haec praestantiora. pectus quoque uelut quoddam sacrarium sapientiae et stomachus uelut quidam testis, ut medici aiunt, et conscius secretorum capitis conpassionisque consors, cui sua omnia uel salubria uel aduersa transfundat. latera naticae
femora et crura mensurae latitudinem ipsa specie significant C
pedumque gressus, qui etsi exsiliores uidentur, fiunt tamen cum incedimus latiores.

8, 24 Pulchre autem addidit: ostium ex transuerso facies, D
eam partem declarans corporis, per quam superflua ciborum egerere consueuimus, ut quae putamus ignobiliora esse corporis, his honorem abundantiorem circumdaret. quod multo gratius scriptura expressit quam Socrates in libro Platonis dixisse legitur. nam cum istud in Moysi scriptis siue ipse Socrates siue Plato, qui in Aegypto fuit, potuerit uel legere uel
ab iis percipere qui legerant, decoro motus inuento ostium E
sibi apertum putauit, ut operatoris nostri consilium praedicaret laudans eo quod id potissimum decoro conuenerit, ut ductus quosdam atque exitus cuniculorum nostrorum a tergo auerteret, ne in purgationibus uentris conspectus noster offenderetur. at uero apostolus quae uidentur inquit membra corporis infirmiora esse necessaria sunt, uno ac simplici uerbo descriptiones philosophiae supergressus, et quae putamus ignobiliora esse membra corporis,
his honorem abundantiorem circumdamus, et quae F

9 Gen. 6, 16 10 Xen. Comm. I 4, 6 12 I Cor. 12, 23 13 errauit Ambrosius eis quae apud Philonem Quaest. II 6 leguntur in errorem inductus. 21 I Cor. 12, 22 23 I Cor. 12, 23

1 propriora *P* (r *alt. eras.*) *T'* (r *alt. exp.*) sunt *om.* *N* 5 uel *pr.* *TN* uelut *T'* (ut *eras.*) *cet.* 6 latitudinem *P* (em *m3 ex* ae) 7 exsiliores *P* (s *pr. eras.*) exiliores *cet.* 9 aduerso *N* 10 superflua ciborum] cybos *N* 11 consuaeuimus *P* 16 hiis *B* his *cet.* 17 praedicarent *T et* (n *exp.*) *PT'* 18 eo *om.* *B* decoro *T* decori *P* (i *ex* o) *T'NB* conuertit *P* (*corr. m2*) *B* 19 atque] uel *N* 21 ad (t *s.* d) *P* 22 infirmiora (a *s. u.*) *P* 23 filosophiae *PT* phylosophiae *T'B* 24 membra *om.* *B*

inhonesta sunt nostra honestatem abundantiorem
habent. sobrietatis enim nostrae et temperantiae indicium
praecipue illic cognoscitur; helluones enim aut distenduntur
cruditatibus usque ad periculum aut plerumque soluuntur
25 uisceribus exinanitis. quod pulchre etiam ad ecclesiae membra
apostolus rettulit. quae enim inhonesta sunt nostra ac superflua nisi luxuria, nisi lasciuia? quibus si quis iuuentae inretitus tempore, cum ad maturiorem aetatem processerit, ueniat
ad baptismum, renuntiet superioribus moresque priores exuat,
peccata deponat, consepeliatur cum domino Iesu, crucifigatur 237 A
ei mundus et ipse mundo, nonne is peccatorum remissione
donatus abundantiorem honestatem habet quam ille catechumenus, cuius uita innocentior aestimabatur? et ut apostoli ipsius
exemplo utamur, Iudaeus erat, persecutor erat: uocatus ad
gratiam Christi coepit esse apostolus. et quia plus ei dimissum
est, plus diligere coepit, abundantius apostolis omnibus laborare, uas electionis factus, doctor gentium missus. nonne etiam B
apostolorum ipsorum plurimis uberiorem et honestiorem consecutus est gloriam, qui ante et inhonestus et ingloriosus
26 erat, cum persequeretur ecclesiam dei? pauper iste, debilis in
ecclesia ipse te redemit suis uotis. et ut maiora aperiamus
mysteria, quid tam ignobile quam gentilis populus? pauper,
utpote qui nulla haberet eloquia dei, debilis et utroque pede
claudus, qui nec in legem nec in euangelium credidisset,
uocatus tamen credidit et baptizatus accepit gratiam. itaque C
quia plus ei dimissum est, plus diligit. remansit Iudaeorum
populus, licet uno pede claudus, quamquam et in ipsa lege

5 I Cor. 12, 27 sq. 10 Rom. 6, 4 Galat. 6, 14 14 Philipp. 3, 5 sq. Gal. 1, 15 15 *et* 26 Luc. 7, 47 17 Act. 9, 15 I Tim. 2, 7

3 helluones *P* (*in mg. m1* HELLUONES GLUTTONES) 6 rettulit *B* retulit *cet.* inhonestas (*om.* sunt) *B* 11 his *P* (h *exp. m2*) his qui *T* 12 donatus *P* (s *ex* r? *m2*) donatur *T* habet *om. N* cathecuminus *PB* catecuminus *T* catechuminus *N* 13 aestimatur *N* 16 cępit diligere *N* 19 est] & *P* (s *eras.*) ē (*in ras.*) *T'* 20 erat] fuit *N* 25 et *T* ei *cet.*

claudicet. itaque ille. qui gloriosissimus habebatur, amisit
omnia, mirabilem consiliarium et prudentem architectum et
sapientem auditorem, iste. qui ignobilis erat, adeptus omnia
fidei titulo, tropaeo martyrum. angelorum gloriatur consortio.
ergo Plato quod potuit sermonis nitorem adhibuit, apostolus
autem. qui habebat dei spiritum. reuelauit mysterium. satis D
dictum de ostio. quoniam qui retro erant priores facti sunt.
9,27 Nunc illud quaeramus, quid sit quod dixerit dominus: inferiora arcae bicamerata et tricamerata facies. E
inferiora quidem dicendo aduertimus quod pulchre sentire nos
uoluerit inferiore loco aestimanda ciborum receptacula, hoc
est ea uiscera, quae acceptum conficiunt cibum. corruptibilis
enim esca est, quod autem corruptibile non superioribus conparandum, sed inferioribus. simul quia deorsum cibus fertur,
cuius exigua portio uiribus corporis alimoniaeque proficit, F
reliqua pars aluo purganda deducitur, quia intestina sunt, per
28 quae descendunt ciborum superflua, ita operator noster instituit, ut non extenta a stomacho ad imum, sed insinuata sint
ac reflexa, quo uitae nostrae usus propagaretur. nam si extenderentur intestina hominis, quae suscipiunt et deducunt cibum,
statim sine ulla pertransiret mora et necesse esset iugiter
esurire nos, iugiter epulari aut desistente alimentorum substantia deficere ilico. nunc autem in illa intestinorum reflexione
ac sinuatione bipertita ac tripertita haeret cibus et descendendo paulatim uires ministrat, sucum infundit corpori, tenet 238 A
satietatem, differt edendi appetentiam, nec subita effusio ac
repentina euacuatio est nec inexplebilis adpetentia est nec

6 I Cor. 7, 40 7 Luc. 13, 30 8 Gen. 6, 16 Philo Quaest. II 7

4 tropheo *P* (h *s. u.*) *cet.* 7 dictum *T* dictum est *P* (est *s. u. m2*) *T'NB* 8 quaeremus *NB* dixit *N* 9 et tricamerata *om. T* 10 nos sentire *N* 11 inferiori *N* 14 sed inferioribus comparandum *N* 18 a] ad (d *exp. m2*) *P*, *fort.* ab insinuata *P* (in *del. m2*) sinuata *cet.* 21 iugiter] semper *N* 22 desistente *B* (sistent *in ras.*) deficiente *N* 24 haeret *scripsi* habet *T* haberet *P* adhaeret *P corr. m1 cet.* et *om. T* 26 effusione *P* (ne *eras.*) ac] aut *N* 27 uacuatio *T*

insatiabilis epulandi libido. primum ergo indigentia esset et fames, deinde ex his sequeretur edendi sine intermissione continuatio. quid autem deformius quam semper uentri studere, qui cum repletur uacuandus est, cum uacuatur replendus? tertium quid superat nisi mors inter ipsos cibos epulasque B permixta? quomodo enim poterant diutius uitam producere simul edentes et esurientes, bibentes sitientesque et priusquam replerentur exinanientes omne quod sumpserant statimque esurientes? nunc autem dum paulatim descendit esca, famem et cruditatem naturalis temperat prouidentia. primum enim in stomacho, quem plerique uentrem appellant superiorem, conficitur cibus, deinde coquitur in iecore atque eo uapore C digeritur. sucus eius diuiditur certis uiscerum portionibus, ex quo omne corpus ualescit. quod satis iuniorum incrementa, senum testificatur perseuerantia. reliquum cibi in uentrem defluit, quem omnes uentrem appellamus sine adiectione, plerique uentrem dicunt inferiorem, ex quo fimus necesse est, qui plenus iam corruptionis descenderat, egeratur per illud ex transuerso ostium.

29 Haec cum ita fabre naturali institutione ad dei praeceptionem D composita uidentur, tamen nisi a nobis edendi agendique mensura seruetur, tamquam exuberantibus passionibus generatur diluuium et quaedam totius labes corporis; intemperantia enim accendit libidinem, cruditatem generat, corruptelam creat. itaque aut duritie interna tenduntur et quatiuntur doloribus aut incocto ciborum umore et indigestionis asperitate interior quidam intestinorum amictus raditur, quia uelut

1 indigentię *T'* indigentie *B* esset et *T* est et *P m1 N* esset *P m3 T'* ēē *B* 5 cibos *P* (o *ex* u) 6 procedere *N* 7 et bibentes *T* et *om. B* 10 temperet prudentia *B* 11 superiorem appellant *B* 12 quoquitur *T* digeritur uapore *N* 13 sucusque *B* 20 fabre *TT'B* frabre *P*, *om. N* 21 uideantur *T'* (a *s. u.*) *N* nisi *om. N* edeNdi *P* (N *ex corr. m2*) edendi a nobis *N* 22 mensura *om. N* 25 duritie *scripsi* duritiae *PT* duritia *cet.* 26 umore *T* humore *P* (hum *s. u. m2*) *cet.* 27 qua *P*

chartae specie geminus eorum amictus adseritur: unus exterior, E
quem continuum aiunt periti uel qui curiosius scrutati sunt,
a summo ad imum directus, alius interior tamquam lateribus
adtextus, unde aiunt non totum solui cum raditur; nam si
continuus esset interior, inmedicabilis scissura eius foret. illic
per moram adiunctionum adhaerere ciborum reliquias; quae si
adiunctiones soluantur, transire semesos cibos et potus defluos.
30 hoc est hominis diluuium. unde mihi uidetur per arcae huius F
figuram uoluisse deum nos edocere quemadmodum ab hoc
speciali tuti simus diluuio. corruptela enim diluuii causa est.
ea ubi inrepserit, aperiuntur aquae, ebulliunt omnes fontes
cupiditatum, ut totum corpus tanto et tam profundo uitiorum
profluuio mergatur. nihil est enim quod tam miserae serui-
tuti subiciat hominem quam libido atque eiusmodi cupiditates,
quae iugo quodam criminum graui deprimunt miseram con-
scientiam, ut se nequeat adtollere, utpote quae innocentiae
libertatem amiserit. maximum ergo in hoc diluuio remedium,
ut iustum praeferas eumque mandati caelestis exsecutorem 239 A
eligas. quis est iustus in nobis nisi mentis uigor, qui intra
istam arcam includat omne animantium genus, quod est super
terram? cohibe ergo et tu omnes inrationabiles passiones tuas
omnesque sensus tuos menti subice animique imperiis ad-
suesce. euolare foras non sinas cupiditates tuas, exire in uul-
gus libidinem: et per rationabilem mentem poteris etiam
inrationabilia tua et inmunda peccata ab omni periculo diluuii B
liberare.

10,31 Omnia inquit quae sunt in terra morientur. quid
utique muta deliquerant animantia? qua causa subiecta sunt C
poenae, quae peccandi sensum non habent? sed quemadmo-

27 Gen. 6, 17 Philo Quaest. II 9

1 chartaae *P* (charthae *corr. m1*, tae *s.* thae *graphio*) chartae *T* carthae *T'* cartae *NB* 10 enim] autem *B* 11 eam *P* (m *exp.*) *T* inrepsit *B* 13 fluuio *NB* est *om. B* 14 hominem subiciat *B* huiusmodi *TT'* 16 libertatem innocentiae *N* 17 diluuio est *N* remedium ē *P* (ē *s. u*) *B* 28 itaque *N* qui (a *s.* i) *P*

dum in bello cum imperator ab hoste occiditur, commoritur eius exercitus atque omnis comminuitur uirtus militaris, sic non discrepare a iustitia uisum est, cum interiret homo, cui regalem quandam dominus deus in omne animantium genus potestatem dedit, ut omnibus uolatilibus feris bestiis imperiali praeesset auctoritate, quod etiam pecudes et quaecumque erant inrationabilia commorerentur animalia. denique si D quando est pestilentia corrupto caeli tractu, prius ea quae sunt inrationabilia lues dira contaminat et maxime canes equos boues atque ea inficit quae cum hominibus conuersari uidentur, sic morbi uis etiam genus humanum inplicat. haec

32 igitur prima causa iustae, ut arbitror, adsertionis, secunda illa quia nemo accusat naturam cur reliqua corporis nostri membra moriantur solo capite sublato, cum multos uideamus E amputatis manibus et pedibus superuiuere. sed non eadem ceterorum membrorum est praerogatiua quae capitis, ideoque absciso eo, unde sensus nostri in reliquum corpus prodeunt, commoriuntur etiam membra omnia, nec in eo aut operatoris prouidentia desideratur aut substantiae humanae fragilitas redarguitur. similiter ergo nemo nunc arguat quia caput et principale quoddam ceterorum animalium homo est, quo moriente non debet mirum uideri si cetera commoriantur F

33 animantia. tertium illud est quia rationis expertia non propter se, sed propter hominem generata sunt animalia; hominis enim causa esse praecepta sunt, ut eorum subiectione humana praestaret condicio. denique gratiae hominis adtribuit propheta dicens: o m n i a s u b i e c i s t i s u b p e d i b u s e i u s,

8 Uerg. Aen. III 138 sq. 9 Il. I 50 (Lucr. VI 1222) 27 Psalm. VIII 7—9

5 ualatilibus *P* (o *s.* a *pr. m2*) 6 auctoritatem *P* (m *eras.*) 11 et sic *T'* hominum *T* humanum inplicat *ex* humanūplicat *P* 12 ut arbitror iustae *N* 13 nostri corporis *N* 15 pedibus et manibus *N* 16 ideo (*om.* que) *B* 18 moriuntur *N* omnia membra *N* 19 desideratur *scripsi* desiderator *T* des**eratọr (v *s.* ọ) *P* deseritur *T'* (i *ex* a) *NB* 23 animalia *NB* 25 enim *P* (n *in ras.*)

oues et boues uniuersas, insuper et pecora campi, uolucres caeli et pisces maris, quia propter ipsum illa omnia, alia propter utilitatem, alia delectationis gratia, alia uoluptatis. consequens ergo erat, ut cum deleretur homo a facie terrae, propter quem facta sunt, etiam illa pari delerentur 240 A occasu. haec secundum simplicem lectionis expositionem.

34 Altior autem et profundior interpretatio illud adtexit, quod ubi anima mole passionum curuatur graui et quasi diuersarum cupiditatum aestu mergitur, terrenae omnes cogitationes et concupiscentiae in praeceps ruunt, quia peccator unusquisque quo grauiora flagitia commiserit eo fit insolentior. namque usu atque exercitatione inprobitas augetur et inpuni- B tate nutritur audacia. recedit itaque ab omni respectu honestatis et in eo terrena moriuntur omnia letalis peccati acerbitate, quae uera et perpetua morte peccatorem deleat; nemo enim grauius moritur quam qui peccato uiuit. moriuntur in eo passiones singulae, moritur uisus, qui peccatum adnuntiat, qui intendit mulieri fallaci, qui capitur alieni uultus decore, quem oculi meretricis ligauerint, quem aspectus inlaqueauerit C fornicariae. an non uidetur mori qui sibi libidinis telum inpresserit, qui spontaneus in foueam mortis inruerit? moritur et auditus, cum refert crimina, cum sollicitantis adulteri sermonem adnuntiat, cum inserit animis uerba meretricis, quae seducit iuuenem multo blandimento sermonis, laqueis autem labiorum suorum inligat eum. moritur uox silentio, si non confiteatur deo: moritur multiloquio, quia scriptum est tibi: ex multiloquio non effugies peccatum: moritur per D

25 Prouerb. 7, 21 28 Prouerb. 10, 19

5 illa] ipsa *N* 6 simplex (*in ras.*) l. exemplum *B* 9 animae *P* (e *eras.*) 10 mergitur estu *N* 14 aspectu *B* honestatis (s *alt. add. m3*) et (*ex* est) *P* 16 mortem *P* (m *exp. m3*) 19 mulieri fallaci intendit *N* 22 inpresserit *P in ras.* 23 adulteri *P* (i *ex* is *m2*) 25 multo *ex* mulia *m2 P* oblectamento *T'* laquaeis *P* 26 uox] ex *N* 27 est tibi *P* (t *alt. s. u.*) *TB* ē'// *T'* est *N*

iracundiam, cum praetergreditur mensuram ultionis: omnis
35 postremo sensus moritur, si minister sit iniquitatis. et ideo quia terrena omnia moriuntur diluuio, solus autem iustus in aeternum manet, ad ipsum dicitur: *statuam testamentum meum ad te*, quia ipse diuinae est heres gratiae, ipse caelestis possessor hereditatis, beatissimorum consors bonorum. et homines quidem cum moriuntur, patrimonium suum testamento transcribere solent, nec cedit hereditas, donec uiuit E
testator: deus autem cum sit sempiternus, transfundit iustis diuinae hereditatem substantiae et ipse non indigens donat sua sine ullo donationis dispendio, quem non grauant suorum consortes bonorum, magisque fruitur eo quo nos utimur. denique dominus Iesus pauper factus est, cum diues esset, ut illius inopia nos ditaremur, qui testamentum utrumque suo consummauit sanguine, ut nos uitae suae coheredes et mortis faceret heredes, quo et uitae haberemus consortium et F
mortis beneficium. multum autem tribuit iusto dicendo: *statuam testamentum meum ad te*, eo quod rationabilis et fidelis uir ipse sit testamentum dei. ipse est enim hereditas dei, ipse possessio, in quo uirtus diuini testamenti est, in quo fructus iudicii, in quo hereditas promissionis, de quo dixit Dauid: *ecce hereditas domini filii, merces fructus uentris*. sed iam salua expositione profundioris mysterii ad reliqua pergamus.

3 *Intra inquit tu et omnis domus tua in arcam, quia* 241 A
te uidi iustum in generatione ista. manifeste fides B
profeticae sententiae etiam hoc adstruitur loco, quia stultus

3 Prouerb. 10, 30 4 Gen. 6, 18 13 II Cor. 8, 9 15 Rom. 8, 17 22 Psalm. CXXVI 3 25 Gen. 7, 1

5 heres est *B* 6 consors *P* (s *alt. s. u. m2*) 8 transcribere *P* (ri *m2 s.* i) 11 vllo *P* (v *s. u. m2*) 12 deneque (i *s.* e *alt.*) *P* 14 nos *om. B* 15 suae uitae *N* 16 quo (o *ex* ae *m3*) *P* et *pr. s. u. P* haberemus *P* (re *s. u.*) 19 et fidelis *om. N* 20 dei *om. NB* 22 dicit *N* dauid *om. B* merces *P* (e *alt. ex* i) 24 magist[i] *B* 25 tu et *P* (*m3 in ras. 3 litt.*) 26 manifesta *T'* 27 profeticae *P*

sibi soli stultus est, sapiens autem sibi et plurimis sapit. itaque Noe iusti merito etiam domus eius in diluuio seruatur. sic in mari nauigantes et in bello exercitus, si illis non desit gubernatoris peritia, istis imperatoris prudentia, a periculo tuti sunt aliena ope. sed quia boni imperatoris bonus exercitus est, ideo etiam in eo laudem iusti intellegimus non praeteriri, qui talem instituit domum suam, ut uirtutis ful- C geret consortio, meritoque inuenit salutem cognatio. nec repugnat quia postea aut filius aut uxor offendit. dormiebat iustus, cum erraret filius. femina quoque utpote sexus fragilioris mole periculi turbata, quae totum orbem diuino incendio perire crederet, quid miraris si uirum non potuit sequi, cum ipse iustus ab angelis monitus uix euaserit? quid autem mirum si homini obrepat error aut se relaxet intentio? argue

37 ergo quia et iustus inebriatus est. sed haec loco suo reser- D uanda arbitror. nunc quod superest consideremus. pulchre enim dixit: quia te uidi iustum in generatione ista. multi hominibus iusti uidentur, pauci deo: aliter hominibus, aliter deo: hominibus secundum uitae speciem, deo secundum puritatem animi, uirtutis ueritatem; homines quae foris sunt probant, deus quae intus examinat. perpense autem addidit: in generatione ista, ut neque superiores condemnaret E neque posteriores excluderet recteque diluuium factum adstrueret interitu generationis eius, quae non haberet aequitatis

38 consortium. haec secundum litteram. altior autem sensus prouocat nos, ut hoc putemus uigorem mentis in anima esse et animam in corpore quod est pater familias in domo sua. quod

1 Prouerb. 9, 12 7 Prouerb. 15, 6 9 Gen. 9, 22 10 Gen. 19, 26 12 Gen. 19, 15 sqq. 15 Gen. 9, 21 17 Gen. 7, 1

1 solis *P* (s *exp. m3*) 5 alien*[a] *P* (e *eras.*) 6 est *om. N* laudem iusti in eo *N* 7 quia *B* 14 obrepit *N* aut *P* (a *s. u. m3*) ut *B* relaxet *T* relaxat *cet.* argu*e *P* (a *eras.*) 18 deo pauci *B* 20 et uirtutis *P* (et *s. u. m3*) *T'* uirtutisque *T* 24 ex interitu *T* 24 consortium aequitatis *N* 26 putemus *P* (u *pr. ex* o *m3*) 27 est *om. N*

enim in anima mens, hoc anima in corpore. si mens tuta est.
tuta est domus, tuta est anima: si anima incolumis, incolumis F
caro. mens enim sobria passiones omnes cohibet, sensus gubernat.
sermonem regit. ideoque bene dicit dominus iusto: intra tu.
hoc est: in te ipsum intra, in tuam mentem, in tuae animae
principale. ibi salus est, ibi gubernaculum. foris diluuium.
foris periculum. si autem intus fueris, et foris tutus es, quia
ubi mens sui arbitra est, bonae sunt cogitationes, bonae exse-
cutiones. si enim nihil uitii mentem obumbret, sincerae
cogitationes sunt. si studio sit castitas, cordi sit temperantia, 242 A
nulla flamma inardescit libidinis, nulla ulcera proserpunt
aegritudinis; sobrietas enim mentis medicina est corporis.

2, 39 Nunc consideremus qua ratione induci in arcam iubet a B
iumentis mundis septem et septem, masculum et feminam, ab
inmundis autem duo et duo, ut nutriatur semen in omnem
terram. et, ut ego arbitror, inire mundam adserit ebdoma-
dam, quia mundus et sacer septimus numerus; nulli enim
miscetur nec ab alio generatur. ideoque uirgo dicitur, quia C
nihil ex se generat, meritoque tamquam materni exsors inmu-
nisque partus et muliebris copulae, etsi ebdomas femineo
nuncupetur uocabulo, uirilis habet sanctificationis gratiam;
omnis enim masculus adaperiens uuluam [sanctus]
domino uocabitur, hoc est sanctus. et in propheta habes:
effugit peperitque masculum, id est sanctum. secun-
dus autem numerus non est plenus, quia diuisus. quod autem

13 Gen. 7, 2 Philo Quaest. II 12 17 Philo Legg. alleg. I 5 (I 46, 13; I 64, 19 *C.*) de uita Moys. III 27 (II 166, 39) 22 Exod. 13, 12 24 Esai. 66, 7

1 anima ē *T'* hoc** *P* (in *eras.*) hoc est *B* 2 incolomis (*bis*) *T* 6 principalc *P* (al *in ras.*) 8 cogitationes *P* (gi *ex* mi *m3*) bonae sunt *N* exsecutiones (*in ras.*) *B* 10 sunt cogitationes *B* sit (*alt.*) *B ed. Rom.* si *cet.* (cordi si *T'*) 11 inardescit flamma *N* 16 hebdomadam *B* 17 nǫmerus *P* 20 ebdomadas *T* (s *eras.*) *T'* (da *exp.*) epdomas *N* 22 sanctus *om. B, inclusi* 23 hoc est sanctus *om. N* 24 effudit *T'* (d *ex* g) *N* peperitque] peperit et *N*

non est plenum uacuum habetur. septimus autem numerus D
plenus, quia ebdomas ut decas, et similis illius primi, quia
alpha ad similitudinem est illius qui est semper, a quo pro-
fluunt et mouentur quae sunt in omni genere uirtutes. haec
40 naturalia. de moralibus autem ut dicamus, non est dubium
quod inrationabile animae nostrae in quinque sensus diuidatur
et uocem et generatorium, quae natura uidentur esse femi-
nea, quia sensus nostri in materialia et saecularia cito repunt.
unde claret eos mollioris naturae habere substantiam. sed E
erudito et industrio uiro munda omnia, quia sapientia exerci-
tati uiri et uirtus firmamentum his uirile transfundit. iudicio
ergo prudentis et proposito gubernantis ex inferioris sexus
qualitate in fortiorem substantiam transferuntur. ualida enim
sapientis et fixa sententia est, non mutabilis, ut insipientis et
stulti, qui consilio nutat incerto, ut inprobi, qui non quod
uerum et iustum sit eligit, sed quod sibi commodum uel F
ut<ile> scindit a uero, secernit a iusto. iustitia enim singulare
est bonum, per se ipsa suo tantum spectatur pretio, iniquitas
uero uelut diuidua parit nunc odio inflexa, nunc quaestu et
ea quae sunt diuidenda confundit. stultus enim ut luna muta-
tur et uersicolora umorum uarietate deformis animam suam

3 Apoc. 1, 8 (21, 6; 22, 13) 4 Act. 17, 28 20 Sir. 27, 11

2 aebdomas *P* ebdomadas *T'* (da *exp.*) epdomas *N* 3 alpha *B* alfa *PT* falsa *N* est ad similitudinem *N* profluunt] fluunt *T'* 4 quae sunt *s. u. m3 P* atque sunt *B* in] bine *T* genere *P* (ne *s. u. m3*) uirtutis *B* 5 autem *om. B* 7 et *alt. om. T* 9 melioris *B* 11 uiri* *P* (a *eras.*) firmamentụm *P* (i *s.* ụ, *sed deletum*) uirile *P ante corr. T* uirili *P corr. cet.* transfudit *B* indicio *N* 12 propositũ *N* 13 in inferiorem *B* transferuntur *P* (s *s. u.*) 15 quod *N* quid *cet.* 16 et iustum *om. B* uel utile *scripsi* uelut *P* (*corr.* uelit) *T'B* uelit *N* uelse *T*, *quod si recte se habet, restituendum esse uidetur* uel secundum 18 tantũ *T'* tanti *T' corr.*, *PTN*, *om. B* 19 hodio *P* (h *eras.*) 21 et] aut *B* uersicolora $\overset{\text{uth}}{\text{ụṃọṛụṃ}}$ *P* (uth *del. m2*, *quae simul exp.* umorum *et s. scr.* aut humorum) uersicolor umorum *T* uersicolor aut humorum *T'* (h *del. m1*) *N* uersiculo aut humorum *B* (morum *in ras.*)

in leprosi corporis speciem turpi contagione commaculat salubres cogitationes noxiis saepe permiscens.

41 Sed fortasse quia munda et inmunda induci in arcam prae- 243 A cipi cernis animantia iure mouere te possit, quia dixi honestis disceptationibus indecoras non esse miscendas. nec ego abnuo inrationabilium quidem, mundorum tamen motuum esse aliqua semina et quasi principia in anima nostra et eorum qui mundi non sint. natura enim hominis contrariorum est capax, ut et malitiae in eam sit et uirtuti ingressus, meritoque in principio libri huius, qui est Genesis, per arboris speciem in paradisi medio legisti boni et mali scientiam. de quo ligno B scientiae boni et mali praeceptum est non esse gustandum, eo quod mens nostra, in qua est cognitio et disciplina, boni et mali recipit notionem. itaque naturae opifex sicut ad propagandum uel etiam reparandum genus animantia reseruauit, ut uniuersae terrae animantium semine replerentur, ita etiam corporis nostri terrenam substantiam uacuam non putauit passionum huiusmodi tamquam inmundorum animalium relinquendam, quae cum deliciis et luxurie tamquam uice diluuii C ingurgitatur, memoratis fluctuat passionibus. ubi autem sobrietate et continentia unusquisque inundantium euacuauerit diluuium passionum et quandam animae retexerit siccitatem, uiuificare incipit suum corpus et animae puritatem, cui regimen sapientia est.

42 Illud quoque studio est quaerere, quae causa est cur, postea- D quam ingressus est Noe arcam et induxit animantia, post E septem dies diluuium factum sit. non enim otiosum uidetur

10 Gen. 2, 9 et 17 25 Philo Quaest. II 13

2 salubres *P* (s *alt. s. u. m2*) 4 te *om. N* 5 non *TNB* nō *ex* nos *T'* nos *P* 6 tamen ... et eorum *om. T* aliqua esse *N* 8 capax contrariorum est *B* capax est *N* 9 ut et *ed. Paris. a. 1569* et ut *libri* malitiae in eam *P m1 T* malitiae uis in eam *P m2 T'* malitia in ea *NB* uirtuti *a* uirtutis *libri* 10 huius *P* (h *s. u. m3*) 19 luxuriae *libri* 24 est sapientia *B* 26 in archam *N* in arcam *B* inanimantia *P* (in *eras.*) 27 otiosum *P* (o *pr. s. u. m2*)

quod non aut plures aut pauciores interpositi sint dies, sed tot quot in constitutione mundi fuerunt. sex enim diebus factus est mundus, septimo die requieuit deus ab operibus suis. quo declarauit indicio ipsum se esse auctorem mundi atque diluuii. mundum propter bonitatem suam condidit, diluuium fecit nostrorum merito delictorum. admoniti sunt igitur homines uel ex numero dierum, quibus mundus est F conditus, quod conditorem suum non lacrimis solum et precatione, sed correctione morum reconciliare debuerant. ergo spatium dedit ad paenitentiam dominus magis uolens ignoscere quam punire, ut imminentis diluuii terrore suspensos ad ueniam cogeret postulandam. quo dum periculum futurae mortis horrescunt, inpietati atque iniustitiae renuntiarent. secundum est, ut hinc quoque domini supra modum misericordis clementiam colligamus, quia multorum annorum offensionem a constitutione mundi in finem usque contractam paucis diebus, si paenituisset eos, uoluit relaxare. est enim deus peccati 244 A inmemor, uirtutis remunerator, sicut ait ipse in propheta: ego sum, ego sum qui deleo iniquitates et memor non ero. tu autem memor esto et iudicemur; dic iniquitates tuas, ut iustificeris. cum enim aduerterit ueram animae refusam esse uirtutem, tantum ei honoris adtribuit, ut non solum ueniam superiorum indulgeat peccatorum, uerum etiam gratiam et iustificationes inpertiat. expectauit ergo et septimo die, ipso quo ab operatione requieuit, B ut si uenia posceretur, sequeretur correctio, et ab indignatione requiesceret.

43 Illud quoque curae fuit non praetermittere eo quod diluuium factum dixerit quadraginta diebus et addiderit

3 Gen. 2, 2 19 Esai. 43, 25 sq. 29 Gen. 7, 12

1 sunt *B* 3 die *om. B* dns *P* (n *exp.*) *B* 4 *declarauit *P* (d *in ras.*) se *om. TN* 8 precatione *P* 14 hinc *om. B* 17 uoluit *P* (i *ex* n) 18 ipse ait *N* 19 *alt.* ego sum *om. B* delebo *B* 21 aduertit *B* 22 ei *P* (i *in ras. ex* t *m2*) honoris (i *ex* e) *P* 29 *sq.* ·XL· *PT*

quadraginta noctibus. scimus enim diem dici quem sol terram illuminans signat, noctem quam circumfusae tenebrae a diei claritate disterminant et plerumque ita a nobis diem significari ut noctem non conprehendamus, plerumque ut con- C plectamur. significantes enim mensem triginta dierum significamus et noctes. unde cum satis fuisset Moysi dixisse diluuium fuisse quadraginta diebus, cur addiderit et quadraginta noctibus quaeritur. et aliqui ita acceperunt, qui ante nos fuerunt, ut et uirorum et mulierum factus diluuio interitus demonstraretur, diem ad uirum referentes, qui sit purior, similis lucis, noctem ad mulierem, quae uiro dormiente creata describitur, simul quia uir prior quasi auctor, qui uir- D tutem moueat mulieris atque in partus excitet, actu ille clarior publico, ista obscurior tamquam domesticis clausa parietibus et nocti proxima, secundo orta loco et creationis suae formata in costa uiri debens gratiam superiori, numeri quoque potioris obnoxia priuilegio et pariendi usu materialibus comparanda. consonans autem in utroque numerus periculi, quia peccata etiam consonantia, meritoque non distant spatia temporum, quia non distant merita delictorum. E

44 Non mediocriter etiam scrutantur plerique qua ratione quadraginta dies diluuium fuerit. et possumus dicere materialem numerum tristioribus, hoc est delendae creaturae deputatum, ebdomada autem constitutioni totius mundi, hoc est laetioribus. sed fortasse referat quid quod etiam lex quadraginta

8 et 21 Philo Quaest. II 14 11 et 16 Gen. 2, 21 sq. 25 Exod. 34, 28

3 a nobis ita *B* 5 ·XXX· *PT* 6 fuisset *P* (t *s. u. m2*) 7 ·XL· *PT* XXXX *P* (*quartum* X *add. m2*) ·XL· *T* 11 lucis *P* (s *eras.*) luci *T'B* 12 ita creata *B* simul* *T* 13 actus *T* auctu *N* 15 secundą *P* (o *s.* ą) 16 costa *scripsi* costam *libri* et superiori *B* numeri *T*, *om. cet.* 18 autem *om. N* 19 *sq.* distant *P* (i *ex* e *m2*) 20 *post* delictorum *add.* DE XL DIEBUS *PT* 21 *inde a uerbis* Non mediocriter *incipiunt DCM.* INCIPIT DE NOE ET ARCHA *D* INCIPIT LIBER TERTIUS *C et* (*qui add.* QUI LIBER EST DE NOE) *M* ·XL· *PTCM* (*item u. 25 et p. 442, 7*) 24 ebdomadam *TT'* epdomadam *N* mundi totius *N* 25 referat *scripsi* referatur *libri*

diebus lata est. tot dies obseruauit Moyses in monte Sina ac demoratus est, cum praescripta legis acciperet. recte F igitur eodem numero declinandorum peccatorum praecepta tribuuntur, quo poenae culpa est persoluta, ut cognoscamus quod eodem uitae tempore debeat ex correctione laus comparari, quo potest punienda culpa committi. unde nunc iam non poenae praescripti sunt dies quadraginta, sed uitae, ut hoc numero ieiuniis et orationibus crebrioribus nostrorum leuemus subplicia peccatorum atque ad praescripta legis intenti deuotione ac fide nostrum corrigamus errorem. itaque per domini resurrectionem quadragesimus dies iam non habetur nouissimus, sed primus atque inde uita numeratur, ubi 245 A ante mortis numerus ad consummationem mundi et humani generis excidium conputabatur.

45 Et delebo inquit omnem resurrectionem carnis a facie terrae. o caelestium pulchritudo uerborum, si quis ea decoro intellectu piae mentis examinet! indignatur deus peccatis nostris, sed non obliuiscitur pietatis: minatur supplicium, sed non permisit excidium: moderatur uindictam, reuocat seueritatem. deleturum se dicit carnem non a terra, sed B a facie terrae. florem decutit, radices reseruat: sinit ut in profundo substantiae uirtus maneat humanae, quae in superficie laboret, intus inpassibilis perseueret inmunisque noxae ad eorum substitutionem qui non sint reatu obnoxii reseruetur. pulchre autem posuit delebo tamquam litterarum apices, qui delentur sine fraude librorum et sine inminutione

15 Gen 7, 4 Philo Quaest. II 15

3 ergo *BC* eodem *om. N* 4 *et* 7 poenae *TBC* paenae *P* pene *M* penae *cet.* 5 quod de *D* quos de *C* 6 nunc *P* (c *ex* t *m2*) *TBCM* numet (*del. m1*) *T'*, *om. N* (*in quo* non iam) iam (*eras.*) iam *T* 9 lauemus *T* 12 inde *om. N* 15 inquit dn̄s *DCM* 16 qui se a *Pm1* *T* quis se a *Pm2 B et* (*corr.* quis ea) *T'* quis se *D* quis *CM* 17 mentis piae *B* 19 permisit *Pm1 TCM* promittit *B* permittit *Pm2 N* (ittit *in ras. m2*) *DT'* 20 deletorum (v *s.* o *m2*) *P* se *TT'DNCM*; *om. PB* omnem carnem *D* 21 terae *P* radicem *D* reseruat *B* (er *s. u.*, res *in ras.*) 23 noxiae *T'CM* 24 sunt *DNM* reatui *P* (i *s. u.*, *eras.*)

tabularum. atramentum deletur, sed lignum manet. delentur
elementa, ut scribantur plerumque meliora, atramentum tol- C
litur, substantia non exterminatur. 'delebo' inquit 'corrup-
telam carnis, ut scribam incorruptionem. delebo resurrecti-
onem carnis a facie terrae, ut scribam in caelestibus resur-
gentes. delebo de libro terrae, ut scribam in libro uitae'.
deleantur, domine meus, domine, deleantur cito elementa
ferri, ut scribantur elementa Christi. aboleatur resurrectio
terrena, ut caelestis gratia redundet. ueni, Moyses, prae-
para gremium, legem accipe, suscipe apices, quos iam miseri- D
cordia diuina non deleat. suscipe tabulas, quas dominus
statuat in aeternum. utinam ipse non frangas! et ipsas mihi
mea culpa sustulerat, nisi dominus reddidisset. iure quidem,
Moyses, indignatus es, ne haberent diuina priuilegia qui non
deferrent obsequia, sed puto quod non mihi eas, sed Iudaeis
fregeris. fregisti Iudaeis, recepisti mihi. fractae sunt priores,
ut posteriores manerent. fregisti eas in pectoribus Iudaeorum; E
quid enim proderat ut tabulas tenerent, quarum praescripta
tenere non possent? ecce secundas tabulas dicunt se tenere,
sed non tenent. dicunt se legere diuina elementa, sed non
legunt. digito dei scriptas esse tabulas Moyses dicit: illi digi-
tum dei non legunt, ferrum legunt. atramentum uident, spi-
ritum dei non uident: sed ecclesia nescit atramentum, spiri-
tum nouit. ideoque Paulus nouit scribere non atramento,
sed spiritu dei uiui. o sacrilegum ineptum populum Iu- F
daeorum! homo spiritu dei scribit et homo sub lege nutri-
tus, et illi uolunt deum atramento scripsisse, non spiritu.

3 I Cor. 15, 42 6 Psalm. LXVIII 29 12 Exod. 32, 19 21 Exod. 31, 18 Deut. 9, 10 24 II Cor. 3, 3 26 Gal. 1, 14 Philipp. 3, 5 sq.

2 aut *P* (a *eras.*) 3 corruptelam *P* (c *s. u.*, *ante* co *ras.*) 5 faciem *P* (m *eras.*) 6 in] de *T* 8 aboletur *T* 9 gratiam *P* (m *eras*) redundetur *P* refundatur *T* redundet** *B* moses *T* 12 mihi *om.* *N* 14 moses *T*, *om.* *CM* es *scripsi* est *libri* 17 manerent posteriores *B* 23 nouit spm *B* 25 populum *P* (po *postea add.*)

46 ergo, ut ad superiora redeamus, delet deus resurrectionem carnis tamquam apicum scriptionem. quo declaratur quod superfluam hominum natiuitatem propter impietatem eius deleuerit specie litterarum, substantiam autem et conuersationem generis seruarit humani uelut perpetuitate tabularum, ut ex ea semen reliquum pullularet. cui sententiae conuenire etiam illud uidetur, quia ait: delebo inquit omnem resurrectionem carnis. 246 resurrectioni autem communi usu naturae contraria uidetur esse purgatio, quia purgatione reciditur et reprimitur resurrectionis luxuria. omne tamen quod purgatur speciem amittit, substantiam suam seruat atque meliorat. repressit igitur dominus iam purgatione diluuii corporeum usum conuersationemque generationis eius, quae degenerauerat a decore naturae et accepti muneris uenustate. haec secundum litteram. quod B autem ad altiorem pertinet sensum, diluuii species typus est purgationis animae nostrae. itaque cum mens nostra [corporalibus] se a mundi istius inlecebris, quibus ante delectabatur, abluerit, bonis cogitationibus ueteris conluuiem cupiditatis absterget tamquam purioribus absorbens aquis turbidorum prius amaritudinem fluentorum.

47 Et fecit inquit omnia Noe quae mandauit ei dominus deus. C iustus mandata accipit, seruus imperia. hic amici censetur loco qui fecerit quaecumque exsequenda susceperit, ille qui nutat obsequiis oneri seruitutis addicitur. denique et dominus Iesus dicit in euangelio: uos amici mei estis,

20 Exod. 15, 23 21 Gen. 7, 5 Philo Quaest. II 16 25 Ioh. 15, 14 sq.

2 declarat *CM* 4 uelut spem *B* 5 seruarit *P* (it *ex* et) *T'* (t *s. u.*) *T* seruaret *BM* seruare *DNC* uelut] uoluit *DN* 6 pullurrraret *P* (l *s.* r) 7 quia *P m1* qui *T* quod *P m2 cet.* 12 iam *T* qui iam *PT'C* qdē *B* quadam *N*, *om. M. in D spatium est 5 litt.* 13 a *DN* quae *P* (*eras.*) *T*, *om. T' cet.* decorem *T* 14 uenustate *N* uenustatem amiserat *T* uestat *C* uenustat *cet.* haec *P* (h *s. u m2*) 15 sensum pertinet *B* 16 corporalibus *seclusi; uix probabile scribendum esse* a corporalibus se 18 bonisq; *D* (q; *exp.*) *CM* bonis quoque *N* 22 deus *om. PTT'B* accepit *T* (*corr.* accipit) *NCM* 24 et *om. B*

si feceritis quae ego praecipio uobis. iam non dicam uos seruos. mandatur ergo ut amico, mandatur ut ei qui ualida caritate, sobrio consilio quae mandata sunt exequatur. nec fefellit dominum iudicium suum. inpleuit iustus uniuersa, non partem, sed uniuersa quae mandata sunt ei, et D ideo scripturae diuinae accipit testimonium. nec superfluum putes quia simul posuit dominum et deum — nam et deus in domino et dominus in deo —, sed ut patris et filii intellegas commune praeceptum. aliqui tamen ante nos sic interpretati sunt, eo quod dominum et deum hoc loco dicendo et uindicaturi et ignoturi geminam expresserit potestatem et, quia hic uindicat prius in peccatores, ideo ante dominum dixerit, quoniam E uero postea ut iusti seminarium propagetur indulget, ideo deum postea nominauerit. denique facturus mundum deus dicitur: in principio fecit deus caelum et terram. et dixit deus: fiat lux.

48 Est etiam illa non perfunctoria consideratio, quod sescentesimo F anno Noe <mense septimo> uicensima et septima mensis fit diluuium. septimum mensem uerni esse temporis non ambigitur, quando augentur nascentia, ager parturit, terrarum pariter atque animantium fetura se fundit. tunc ergo fecit diluuium, quando dolor maior eorum foret qui in sua 247 A abundantia puniebantur, tunc ultio terribilior tamquam dicentis dei: 'ecce omnia secundum liberalitatis diuinae prouidentiae gratiam diues natura generauit, omnia in usum hominum

9 Philo Quaest. II 16 15 Gen. 1, 1 et 3 17 cf. Gen. 7, 11 Philo Quaest. II 17 20 Uerg. Georg. II 330

2 dico *TCM* ut *pr. om. N* 5 *ante* uniuersa *pr. ras. P* sed uniuersa (a *m2 in ras.*) *P* 6 diuinae scripturae *B* accepit *NM* 7 dominum posuit *B* 8 *expectes* sed posuit 11 ignoturi *T* ignoscituri *P* (sci *s. u.*) *cet.* 12 prius' uindicat *B* ante *om. B* 16 deus fiat (fiat *in ras.*) lux et facta est *B* 17 sescentesimo *P* (x *s.* s *alt., sed eras.*) sexcentesimo *cet.* 18 mense septimo *addidi*, mense secundo *M s. u. m. rec.* uicensima *P* uicesima *cet.* 19 septimum *libri* (*s.* ł secundum *D et m2 N, s.* al' secundum *m. rec. M*) 21 fetura (e *in ras.*) se* *P* 24 liberalitatis *P* (tis *s. u. et* ralita *in ras. m3 ex* rtatis)

germinauit terra fecundior. segetes spectantur tritici, hordeo campi replentur, comae arborum uenturi fructus floribus uestiuntur: non deest terra obsequiis suis, non bestiae muneribus suis, quae sollemnes soluuntur in partus, ut homini B nihil desit: homo solus partibus suis deest, nescit auctorem suum, a quo ei omnia ministrantur, neglegit conditorem. despicit homo remuneratorem suum, cum deus opus suum non despexerit. pereant cum homine omnia, propter quem nata sunt omnia. in suis diuitiis consumatur homo, cum sua dote moriatur'. nihil ante hominem terra deliquerat, nullis errauit in fructibus: in homine solo se degenerasse cognoscit, spinas et tribulos pro fructibus ferens. quod solum munus C admirabile est, principale mentis interiit. cur igitur omnia illa seruantur? ideo non post collectos fructus infunditur aqua, ne beneficium magis quam diluuium terra sentiret. denique uerno apud Aegyptios tempore, sed mense diuerso Nilus exundat, ut iaciendis seminibus terra mollescat et blandiore sinu, clementiore gremio semina missa suscipiat. quod autem sescentesimo anno Noe fit diluuium, illud uidetur ostendere, quia sexto die Adam creatus est. idem numerus, hoc est qui par D dicitur, et in auctore et in reparatore seruatur, quia fons sexagesimi et sescentesimi sextus est numerus. idem autem et primus et septimus mensis dicitur. sed magis primum obseruare debemus quod post diluuium uerno tempore colendorum cura reparetur agrorum et placidi atque uberis soli incipiat fetura procedere. quo significatur numquam deum eo numero uel tempore interitum hominum fuisse facturum, quo E

12 Gen. 3, 18 20 Gen. 1, 27

1 spectantur *P* (sp *m2 ex* p[s]) tritici hordeo (ordeo *TB*) *PTT'B* tritico et hordeo (ordeo *DNM*) *cet.* 2 fructibus *P* (ib *eras.*) 3 bestiae desunt *T'DN* 6 necgligit *T* (g *pr. eras.*) 11 errabit *P* (v *s.* b) *T* 12 ferens *P* (n *s. u.*) 14 potest *P* (st *m2 s.* test) 17 mollescat *P* (l *pr. s. u.*) 18 suscipiat *TT'B* suscipiat̄ *P* suscipiantur *cet.* sescentesimo *P* sexcentesimo *cet.* 20 hoc est qui par dicitur] est par *DN* par *CM* 22 sescentesimi *P* sexcentesimi *cet.*

fecit exordium, nisi inmanibus delictis esset offensus. simul
ueniam temporis et numeri ratio promittit, quod etiam iratus
admoneatur tam praecedentibus causis beneficiorum suorum,
ut non penitus deleat eorum substantiam quos ipse donauit.
49 Et erupti sunt omnes fontes abyssi et cata-
ractae caeli apertae sunt. uim diluuii scriptura conueni-
enter expressit dicens caelum et terram pariter esse commota,
ex quibus elementis constat istius mundi omne principium. F
undique ergo influentibus aquarum molibus conclusum genus
hominum perurgetur. haec secundum litteram. quod autem ad
altiorem pertinet sensum, caeli symbolo mens humana signi-
ficatur, terrae autem appellatione corpus et sensus. magna
igitur naufragia, quando mentis pariter et corporis sensuum-
que omnium turbo et procella miscentur. diligenter dicta
pensemus. plerumque fraus mentis et dolus suum exercent
uenenum, sed tamen sobrietas corporis et continentia obumbrant
mentis improbitatem. frequenter incerto fidei atque opinionis
suae mens lubrica est, sed tamen caro deliciis et luxuria 248 A
uacat, ut frugalitas errorem mentis excuset, sicut multi sunt
haereticorum, qui praetendere uolunt corporis continentiam, ut
adsertioni suae fidem testimonio sobriae carnis adquirant. etsi
sensu lubrici, tamen quo minus turpes aliquanto excusabili-
ores habentur. cum autem uenena mentis et contagia corporeae
obscenitatis sensum omnem uigoremque confundunt atque
animus incerto lubricus motu, malitiae faetidus atramento, B
crudelitatis furore succensus etiam corporalibus flagitiis inci-

5 Gen. 7, 11 Philo Quaest. II 18

4 paenitus *P* 5 erupti *PTB et* (e *eras.*) *T'* rupti *cet., cf. p. 454, 13* catarectae *P* cataractae *N* (a *tert. in ras. m3*) 8 ex *PT* e *cet.* 11 sensum *P* (sensu *in ras.*) humana mens *DNCM* 16 corporis *P* (*m2 ex* corpuro) corporum *T* 18 luxuria *T'C* luxoria *PT* luxuriae *DN et* (e *eras.*) *M* luxuriosa (*om.* et) *B* 19 fragilitas *DNBCM* mentis *om. B* 21 adsertionis *TDNB* 23 corporee *P* (e *alt. ex* a *m2*) 24 omnemque uigorem *B* 25 fetidus *B* fędus *N* fedus *DCM* 26 furore *P* (f *in ras.*)

tatur. auarus quoque affectus inpatiens mediocrium facultatum luxuriae cupiditate effundendique libidine praecipitatur in facinus adpetendae salutis alienae. tunc magnum est diluuium omnibus pariter ingruentibus passionibus. tunc se insipientia iniustitia temeritas inprobitas perfidia de superiore parte tamquam cataractae mentis uidentur effundere. inde erumpunt de corporis fonte terreni libido temulentia luxuria. postremo C
diuersorum criminum prolapsiones, quae penitus et corporis robur et uigorem mentis effeminant.

15, 50 Et clausit deus a foris arcam. sermo manifestus est D
secundum litteram. claudenda fuit arca et tuto saepienda munimine, ne eam uaga diluuii fluenta penetrarent. altioris quoque sensus non incongrua interpretatio, si corpus humanum, E
cui arca haec quae describitur figuratur, saeptum corio iudicemus a frigore aestuque defendi, quod artifex deus ad omnium membrorum protectionem naturalibus uestiuit exuuiis et quodam circumfuso induit operimento, ut neque frigore congelescat
51 nec aestiuo calore soluatur. exundauit igitur aqua et leuauit arcam, et ferebatur super summum aquarum. non inmerito exundauit aqua, quando caeli cataractae apertae sunt et de F
terra rupti sunt fontes aquarum et flumina. quod magna enphasi dictum est. ubi enim eruptio, ibi inreuocabilis effusio sit necesse est, nec retineri facilis ingentium prolapsio fluentorum. manifestum igitur quod scriptum est. uerum si altius spectandum putes, caro nostra diuersis agitatur et freti modo

10 Gen. 7, 16 Philo Quaest. II 19 18 Gen. 7, 17 24 Philo Quaest. II 20

1 auarus *B* auaros *P* (os *ex* us *m3*) *T*' (v *s.* o) *DNCM* auaris *T* 2 luxoriae *PT* luxoriose *B* effundendique *P* (den *s. u. m3*) 5 superiora *PC* superiori *T*' (i *alt. ex* e) *DNM* 7 luxoria *P* (v *s.* o) *T* 9 mentis uigorem *B* 10 est *om. B* 11 tuto & sepienda *T* 17 induit (i *alt. longum ex* l) operimento (eri *s. u.*) *P* indulto operimento *T* congelascat *B* 22 enfasi *libri* 23 retineri potest *T* prolaptio *N* prolatio *CM* 24 manifestum *T* manifestum est *P* (est *s. u.*) *cet.* aliquis *P* (*ex* altius *m2*) *T* 25 *post* agitatur *add.* fluctibus *DN* freti more *T*

fluctuat passionibus, quibus huc atque illuc tamquam super undas molestiarum suarum nunc fame, nunc siti, nunc cupiditate, nunc gaudio, nunc dolore iactatur.

52 Illud quoque non praetermittendum arbitror, quia scriptura 249 A non praeteriit, quantis numero cubitis aqua super terram fuerit; quindecim enim cubitis super excelsos montes aquam fuisse dixit. simplex itaque intellectus patet, allegoria autem quinque sensus conplectitur, qui sunt in corpore nostro uelut excelsi montes, qui hanc carnem passionum obumbrant et plerumque incursantur bestiis et exagitantur condensa et opaca eorum. unde et dominus per nationum credentium fidem ueniens ad ecclesiam suam uenit a Libano, sicut ait Ambacum propheta dicens: dominus a Libano ueniet, a monte B umbroso et opaco. ecclesia quoque uenit a Libano, sicut habent Cantica canticorum. ita enim legimus: ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano. transibis et pertransibis a principio fidei, a cubilibus leonum et montibus pardorum, quod gentiles populi, qui uelut bestialium passionum graues patiebantur incursus, nunc altitudine fidei et sublimitate deuotionis emineant. per hos igitur montes Christus aduenit comprimens euangelicis disputationibus C ferocis istius corporis motus atque illam altitudinem cordis et se extollentem superbiam oboedientia et humilitate sui destruens, meritoque fructus mansuetudinis ferre coeperunt quos ante grauium passionum diluuia subruebant. de numero autem cubitorum sic quidam ante nos aestimauerunt, quod quinque sensus triplicem collectionem habeant, eo quod uisus uisibile uidet et auditus audibile audit et odoratus odorabile

4 et 25 Philo Quaest. II 21 6 Gen. 7, 20 13 Amb. 3, 3 15 Cant. 4, 8

1 atque *P* (at *s. u. m3*) 6 ·XV· *PTCM* montes excelsos *N* 8 sensus *om. B* 10 et *pr. om. B* exagitentur *P* (a *s.* e) 12 ambacum *T* abacuc *T'C* abacuch *M* abbacuc *cet.* 13 a Libano *om. NCM* 16 sponsa . . . Libano *om. B* 20 emineant *T* meant *cet.* 22 ferocis *T* feroces *P* (es *ex* is) *cet.* istius *om. DN* 24 mansuaetudinis *P* (a *alt. eras.*) 25 grauia *B*

odoratur et gustatus gustabile gustat et tactus quod tangendi D substantiae subiacet tangit. ideo quinque sensus tripliciter aestimati sunt uel secundum illud: scribe tibi tripliciter. ego tamen illud commodius puto, ut sensus terreni hominis atque animalis et spiritalis accipiam, quos illa diluuii fluenta transcenderint.

53 Merito mortua est omnis caro, quae mouebatur. quod et secundum litteram liquet et proprie ac naturaliter carnis corruptelam indicio procellosae commotionis expressit. E commotio enim uitiosa non est nisi per affectus corruptionem; mouet enim uoluptates caro et ipsa uoluptatibus commouetur, talis autem commotio corruptelam creat. causa ergo corruptelae commotio istius mundi est, per quam anima uniuscuiusque degenerat. cum enim uitiosae passiones mentem mouent, corruptela generatur; cum excitantur studia uirtutum, disciplinae profectus est. omnis igitur qui erat in arida mortuus est; F nec enim poterant non mori quos tanti diluuii unda demerserat. hoc secundum scriptum seriemque uerborum. ceterum si allegoriam quaeras, non est dubium quia exemplo ligni aridioris, quod simul ut lambere coeperit ignis exurit, ita anima, nisi diuersarum umescat rore uirtutum poculo quodam inrigata sapientiae et fonte iustitiae atque inriguo castitatis, tamquam arefacta radice uitali cupiditatum deflagrat incendio uel profluuio carnis inlisa procumbit. unde semper epulari debet animus bonorum operum cogitationes, ut prudentiae 250 suco mens inebriata pinguescat, quo non facile diluuii corporalis cedat iniuriae atque arido incuriae situ euirata moriatur.

3 Prouerb. 22, 20 7 Gen. 7, 21 Philo Quaest. II 22 16 Gen. 7, 22 Philo Quaest. II 23

1 gustạṭus *P* gustus *cet.* 3 tibi *om. B* 12 corruptela creatur *B* 14 degenerat *TT'* degenerat̃ *P* degeneratur *DNBCM* 15 excitantur *scripsi* excitant *libri* 17 demerserat *TM et* (de *ex* di) *T'* dimerserat *cet.* 19 est dubium *PT'B* dubium est *cet.* ad exemplum *N* exemplū *CM* 21 humescat *D* (h *s. u.*) *T'BNCM* 27 situ//// *P* siti *DN* euirata *P* (e *in ras.*) uirata *B* euicerata *M*

ideoque nos admonet dominus a fonte sapientiae non recedere, pocula uirtutis haurire, ne quis sole iniquitatis arescat et procellam persecutionis sustinere non possit. scriptum est enim: quodsi in umido hoc faciunt, in arido quid fiet?

54 Deleuit inquit deus omne quod erat super faciem B terrae. scripti euidens explanatio, allegoria autem expositam nobis declarat superbiam, quae se extollit in hac terrena fragilique substantia et inmemor diuinorum humana despiciens ipsum adrogantis uiri habitum incessumque deformat. quales describit Esaias Iudaeae filias oculorum micantes nutibus et alta se ceruice iactantes. sunt enim huiusmodi erigentes supercilia, inflato corde, elato pectore, ceruice resupina, qui solum quidem pedum perstringant uestigiis, toto autem se librent C corpore et inani suspendant examine, in priora gressu prodeant in posteriora uerticem reclinantes, caelum spectent, terram autem fastidiant tamquam ceruicis dolore suffixi, ut eam inclinare non possint. hos igitur deleuit de libro uitae deus dicens: omnis qui se exaltat humiliabitur nec inter merita sanctorum commentis facit adhaerere caelestibus.

55 omnibus igitur qui extra arcam fuerunt interemptis dere- D lictus est solus Noe in arca cum iis qui cum ipso erant. non indiget interpretatione sermo simplicior — concurrit intellectus cum littera —, altior autem et interior significatio demonstrat iustum uirum amatoremque sapientiae tamquam arborem fructuosam internecatis quae escam eius solebant adrodere, comam obumbrare, coartare processus ramorum

1 Baruch 3, 12 4 Luc. 23, 31 6 Gen. 7, 23 Philo Quaest. II 24 11 Esai. 3, 16 18 Apoc. 3, 5 19 Luc. 14, 11 21 Gen. 7, 23 Philo Quaest. II 25

6 omnem *P* (m *alt. eras.*) super... declarat *om. T* 8 superbia *T* qua&ę *P* (ł se *s.* &ę *m2*) quae te *T* que (e *in ras.*) & *T'* quae uel *B* 11 filias *P* (a *m2 ex* o) 14 pedem *P* (v *s.* e *alt. m3*) prestringant *P* (p *m3*) praestringant *TT'* librent *P* (r *s. u.*) 15 procedant *DNCM* 16 in *T* ad *P* (*s. u. m2*) *cet.* 20 sanctorum *om. B* 22 hiis *M* his *cet.*

uelut exsortem inrationabilium passionum solum remansisse
cum suis. sui autem sunt purae animi disceptationes, quae E
uirtuti adhaereant. et bene addidit in arca remansisse, quasi
uix credibile amputatis corporalibus passionibus uideretur eum
adhuc uersari in corpore, quo, licet iam terrenis careret con-
tagiis, incorruptam licet, corporis tamen adhuc substantiam
reseruabat et uelut incorporeus in corpore superferebatur
diluuio, non absorbebatur, corpus quidem gerens quasi in
arcae positus interno, sed qui corpus ipsum insuperabilis
passionibus quasi incorporeus in medio tantorum motuum F
gubernaret.

16, 56 Memor fuit dominus Noe et bestiarum et iumen-
torum, ut inquit scriptura diuina. mouentur plerique qua
causa non dixerit scriptor quod etiam uxoris et filiorum Noe 251
memor fuit deus, cum bestiarum fuerit et iumentorum memor.
sed cum dixerit quod memor Noe fuerit, in auctore et prae-
sule domus necessitudines eius reliquas conprehendit. simul
exprimi uidetur quidam reliquarum consensus necessitudinum.
etenim cum omnes inuicem sibi cari sunt, una est domus;
cum autem discrepant, separantur et scinduntur in plures
domos. ubi ergo caritas, ibi senioris nomine, de quo pendent
ceteri, domus omnis significatur, ut si quis arborem dicat, B
utique conprehendit et ramos, si quis ramum nominet, etiam
fructus qui in eo sunt pariter uno atque eodem sermone
57 conplectitur. nec illud otiosum quod primo dixit quia memor
fuit deus Noe, deinde bestiarum, postea iumentorum, hoc est
cur non ea animantia quae mitiora sunt post hominem nomi-

12 Gen. 8, 1 Philo Quaest. II 26 25 Philo Quaest. II 27

2 suae *P* (i *m2 s.* ae) *T* 3 addit *T* mansisse *B* 5 uerberari *P* (be *eras.*, s *m2 s.* r *alt.*) reseruati *C* reseruari *M* quod *TDBCM* 7 incorporeus *T'DN* corporeus *cet.* in *om. DN* 8 diluuio non absorbebatur *om. T* 10 in *T* (n *s. u.*) fluctuum *B* 15 memor *pr. om. DNCM* dns *T'DNCM* memor et iumentorum *B* 16 noe memor *DNCM* 21 domos *P* (o *alt. ex* u) 22 domos *P* 27 non ea] non *DN* noe *CM*

nauit, sed ferociora. in quo uidetur illa esse ratio, ut ea quae
ferociora erant utriusque partis uicinitate mansuescerent. quod C
uidetur etiam in illo uersu poetico declarari: κακοὺς δ' εἰς
μέσσον ἔλασσεν. hinc enim etiam poeta usurpauit, ut disposi-
tionem dimicaturi ita ordinaret exercitus, quo inferiores in
medio conlocaret, quo magis hinc inde a fortioribus iuuarentur
et dimicationem utriusque partis adsumerent. in his scripti
series manifestatur. altiore autem sensu certum est quod
iustus in medio habet, non in parte cogitationes cordis sui et,
quoad carpit hanc uitam, habeat necesse est in corpore tam- D
quam in illa arca bestias graues. nulla enim mens est, nulla
anima, quae non recipiat etiam malarum motus agrestes cogi-
tationum. itaque insipientis anima ferinos acuit motus atque
adolet uenena serpentum, sapientis autem uigor mitigat et
58 coercet. et induxit dominus spiritum super terram,
et cessauit aqua. non puto ita hoc dictum, ut spiritus
nomine uentum accipiamus. neque enim uentus poterat siccare E
diluuium: alioqui cum mare cotidie uentis exagitetur, exina-
niretur profecto. nam quomodo non euacuaretur mare uento-
rum ui, cui cessisset toto diffusum orbe diluuium usque ad
Herculis ut aiunt columnas et mare magnum tectis montium
excelsorum uerticibus exaestuans? spiritus igitur diuini uirtute
inuisibili diluuium illud repressum esse non dubium est,
caelesti operatione, non flatu. unde scriptum est: omnia a
te expectant ut des illis cibum in tempore. aperi- F
ente te manum tuam uniuersa implebuntur boni-

3 Hom. Il. IIII 299 15 Gen. 8, 1 Philo Quaest. II 28 21 Gen. 7, 19 24 Psalm. CIII 27—30

3 kakoyτδEICNETTONEΛACCEN *P* (*in mg. m1* kakos de is meson sadassen, *eadem B*) kAkoyδEICMæTTONeΛaCCeN *T* kakoyιδEICNTTONEΛACCEN *T'* kakoyτδεICNTTONEaCCEN *DNC* kakoyτdeicNCCONeaCCeN *M* 6 qua (o *s. u.*) *P* 7 dimicationem *P* (d *s. u.*) 12 in (*del. m2*) anima *P* quae (ae *ex* a *m2*) *P* malarum *P* (a *alt. ex* o) malorum *CM* 15 cohercet *T'DNM* 18 alioqui *P* alioquin *cet.* 21 herculas (i *s. u.*) *P*, *uix* Herculeas *scribendum* 26 tuam *om. T*

tate, auertente autem te faciem turbabuntur. auferes spiritum eorum, et deficient et in puluerem suum conuertentur. emittes spiritum tuum, et creabuntur, et renouabis faciem terrae. est ergo spiritus, cuius operationi cedere uniuersa uideantur, in quo caeli ipsius uirtus sit, sicut scriptum est: uerbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis uirtus eorum. qui spiritus est creator uniuersorum, sicut etiam Iob dicit: spiritus diuinus qui fecit me.

17, 59 Nunc consideremus quid sit quod ait scriptura: clausi 252 A
sunt fontes aquarum et cataractae caeli. nec obscurum arbitror. his enim causis minuitur diluuium, quibus creuit. erupti erant fontes aquarum, apertae fuerant cataractae caeli, ut undique influentibus aquis terra inundaretur. debuerant claudi ea ex quibus diluui origo manauit, ut eius inciperet esse defectus. hoc littera sonat, subtilior autem C
interpretatio exprimit eo quod diluuium animae uitio mentis et luxuriae corporalis influxerat, ut malitia passioni, passio malitiae misceretur. ingrediente medico dei uerbo ad uisitationem animae, quae diutina aegritudine laborabat disceptationum inprobitate et passionum acerbitate, prius causae debuerunt aegritudinis amputari. principium enim medicinae est causas languoris incidere, ne diutius ea quae nocent ad incrementum aegritudinis ministrentur. quod nos etiam lex docet. cum D

6 Psalm. XXXII 6 9 Iob. 33, 4 10 Gen. 8, 2 Philo Quaest. II 29 24 Leuit. 13, 4

1 auertente . . . turbabuntur *P in mg. m1, om. DN* 3 emite *T* emitte *T'* 4 reno^{u}cabis *P* (re *in ras. m2;* u *m4*) 7 $\overline{sps}$ *N* 10 Nunc *ex* Non *P* Non *C* scriptura *PBC* scriptura diuina *cet.* 11 cataractae *P* (ae *ex* a *m2*) 12 diluuio (ṽ *s.* o) *P* 13 *rupti *T'* (e *eras.*) ^{a}*pertae *T* 14 cataractae (ta *pr. s. u.*) *P m1 N m2* cateracte *T* 15 diluui *P* diluuii *cet.* 16 subtilior* *P* (a *eras.*) 17 intpretatio *P* (t̃ *et* reta *in ras. m2*) exprimit *P* (it *ex* et *m2*) 18 luxoriae *PT* ut *P* (*s. u. m2*), *om. T* 20 diuidua *P* (*corr. m2*) *T* diurma *M* 21 et passionum acerbitate *in mg. m2 P* 22 causam *T*

enim steterit lepra, ut iam non diffundatur, tunc ait mundam esse leprae stationem quandam et mansionem; quidquid enim praeter naturam mouetur immundum est. haec igitur est animae sanitas, haec salubritas mentis, ut affluentia cesset erroris, sistatur culpa, ne serpat. cessante incentiuo culpae atque delicti salus tuta est atque inoffensus uigor animae se refundit.

60 Et sedit arca inquit septimo mense septima et E uicensima mensis. nisi diligenter intendas, etiam secundum litteram difficilis loci istius conprehensio est. et primum omnium cauendum, ne quem septimi mensis repetitio crebra perturbet. sic enim scriptum est, sescentesimo anno septimo mense septima et uicensima mensis coepisse diluuium, centum quinquaginta diebus fuisse infusionem aquarum, sedisse arcam in monte septimo mense septima et uicensima mensis: postea F minui coepisse aquas misericordia dei, centum quinquaginta diebus deminutionem aquarum factam, postea apparuisse capita montium: deinde post quadraginta dies aperuisse ostium arcae sanctum Noe, dimissum coruum non reuertisse, dimissam columbam reuertisse uacuam, iterum post septem dies dimissam reuertisse cum ramo oliuae, tertio post septem dies dimissam non reuertisse, tunc aduertisse Noe quod aqua

8 Gen. 8, 4 Philo Quaest. II 31 et 33 12 cf. Gen. 8, 13 sq. 14 Gen. 8, 3 17 Gen. 8, 5 18 Gen. 8, 6 sqq. Philo Quaest. II 33

2 qu[a]edam *P* quidquid *P m1* quicquid *P m2 cet.* 3 est igitur *B* 4 cessit *P* (*corr. m2*) *T'* (*corr. m1*) 5 culpa *P* (l *s u.*) 6 dilecti *P* (*corr. m2*) 8 et *alt. P* (t *s. u. m3*) 9 uiceṇsima *P* uicesima *cet.* intendas *om. B* 10 *post* est *spatium 9 litt. B* primo *P* (r *s. u*, o *ex* um) *T'B* 11 ne (*s. u.*) quạem *P* 12 sescentesimo *P* sexcentesimo *cet.* *ante* septimo *D m2 in mg. et N m2 s. u. add.* secundum hebraicam ueritatem mense secundo; *in M s.* septimo *scr. m. rec.* secundo 13 *et* 15 uicensima *P* uicesima *cet.* 13 coepisse *P* (e *pr. s. u.*) diluuium coepisse *B* ·CL· *PCM* et CL *T* 16 ·CL· *PTCM* 17 diminutionem *P* (di *ex* de *m2*) *cet.* 18 ·XL· *PCM* dies *P* (s *in ras. ex* m) apperuisse *P* (p *pr. eras.*) *TM* apparuisse *C* 19 reuertisse *P* (re *ex* de *m2*) *T* (re *s. u.*)

omnis recessisset. ac sic annus conclusus ostenditur septimo 253 A mense septima et uicensima mensis [ac sic annus conclusus ostenditur sescentesimo primo anno Noe in secundo mense septima et uicensima mensis]. quod igitur ad explanationem apertam pertinet, eodem mense atque eodem die restituitur aequalitas terrae post diluuium. quo corrupta est incipiente infusione diluuii. ueris enim tempore omnis ager uiret et terra parturit fructus. tunc incipiunt gemmare arbores, germinare fructus. diuitem ergo reformauit dominus et restituit qualitatem. mense igitur secundo, hoc est, aprili B — primus enim mensis martius est, quo habet iustus natalem, quando noctium dierumque aequalitas aestimatur, hoc est octauo ut Romani putant uel ut alii quinto kalendas apriles —, mense inquam secundo, hoc est aprili, septima et uicensima mensis, coepit diluuium. uer igitur initium anni aestimatur, non secundum usum temporis, sed secundum naturae praerogatiuam, ut quia tunc spes anni incohat et incipit se fructus ostendere, tunc uideatur anni esse principium. septimus autem mensis secundum numerum is qui C september dicitur computatur, quia etsi a septembri mense annus uideatur incipere, sicut indictionum praesentium usus ostendit — tunc enim seminum iactus —, uere tamen, ex quo plenior gratia se incipit demonstrare, ex eo anni origo

7 Uerg. Georg. II 330

1 ac si *C* septimo . . . ostenditur *om. T* septimo mense *D* (*in mg. m2* secundo mense) *N* (ł secundo *m2 s.* septimo) *M* (ał secundo *s.* septimo *m. rec.*) 2 *et* 4 uicensima *P* uicesima *cet.* 2 ac sic . . . 4 mensis *seclusi* ac si *C* 3 sescentesimo *P* sexcentisimo *T* sexcentesimo *cet.* mense] anno (*s. u.* ł mense) *D m1 N m2* anno *cet.* 8 incipient *P* (v *s.* e *m2*) germinare (geminare *B*) arbores *NDBCM* 10 qualitatem *P* (v *s.* e *m2*) *T'* (e *in ras.*) ergo *B* apreli *T* 11 enī mensis *P* (enī m *s. u. m2*) 13 octauo *DNM* octauum *P m1 T* octaua *P m2 T'B* octauam *C* quinto *DN* quintum *P m1 T* quinta *P m2 cet.* kal. april. *N* 14 apriles *P m1 DCM* aprilis *P m2 T'B* aprelis *T* 15 uicesima *libri* 17 incoat *TD* inchoat *P* (h *s. u.*) *cet.* 19 nuņçrum *P* (me *s.* nc *m2*) his *TC et* (h *eras.*) *T'* 20 ad *P* (d *eras.*)

subducitur et ideo qui alia ratione primus putatur diuersa aestimatione septimus habetur. tunc ergo sedit arca, hoc est in mense septimo septima et uicensima mensis super montem †quarati. ex illo minui diluuium coepit. simul considera D quia isdem numeris quibus aliqua incipiunt resoluuntur, ut diluuium coepit secundo mense anni septima et uicensima mensis, centum quinquaginta diebus influxit diluuium, centum quinquaginta diebus aliis cessit diluuium, quadraginta diebus nimia uis caelesti imbre et fontium eruptione exaestuauit, quadraginta diebus aliis exactis, postquam uisa sunt capita montium, undecimo mense prima die mensis dimisit coruum E sanctus Noe. ita constat eodem numero quo cumulatum est diluuium esse inminutum. unde docet nos scriptura ordinem esse seruandum.

61 Quod autem ostium arcae sit, quod aperuit iustus, secundum corporis rationem supra dictum est. secundum altiorem autem interpretationem illud dicendum uidetur, quia corporis sensus uelut ostiorum similes habentur. per hos enim tamquam per ostia ingreditur in nostram mentem uelut quaedam sensi- F bilium conprehensio. ergo mens nostra per hos sensus respicere uidetur et maxime per uisionem, quae omnibus sensibus corporis praestabilior aestimatur, quia domestica est luminis et per eam aspicientes caelum terram maria, solem quoque, lunam et stellas quibus axis ornatur intellegimus deum esse operatorem mundi atque rectorem nec sine auctore deo tantorumque operum conditore haec potuisse fieri credimus aut

2 Gen. 8, 4 15 Gen. 8, 6 Philo Quaest. II 34 16 cf. sect. 24

1 quia *DNCM* 3 et *T om. cet.* uicensima *P* uicesima *cet.* 4 quarati *PB* quando *T* qua ratione *T* quadrati *cet.* Ararat *ed. Rom.*, *fort.* qui est Ararati, *ut hoc nomine Armenia significetur* 5 quiạ *P* isdem *T* eisdem *P* (e *s. u. m2*) *cet.* 7 CL *pr. PTCM* CL *alt. TB* 8 *et* 10 XL *PBCM* 9 caelesti *P* (i *ex* e *m2*) ẹxestuauit *P* estuauit *T'B* 12 eodem *om. T* 14 seruandạm *P* (v s. u.) 15 sit archae *N* 17 uidentur *B* 18 hos *P* (h *s.* u.) 25 ‹at› çumque *P* cumque *T*, *qui om.* rectorem . . . fieri 26 conditorem *P* (m *eras.*)

62 posse consistere. per hanc igitur fenestram coruum primum 254 A iustus emisit. quaerenda causa nec tamen latet quantum ad litteram pertinet, quia plerique quasi adnuntium futurorum coruum aestimant et uoces eius obseruant uolatusque rimantur. sensus autem altior significat quod mens iusti, quando mundare se incipit, quae tenebrosa et inmunda et temeraria sunt primo a se repellit, siquidem omnis inpudentia atque culpa tenebrosa est et mortuis pascitur sicut coruus, lumini autem uicina uirtus, quae mentis puritate et simplicitate resplendet. et B ideo tamquam emittitur et fugatur culpa et separatur ab innocentia, ut nihil remaneat in uiri iusti mente tenebrosum. denique egressus coruus non reuertitur ad iustum, quia fugitans omnis culpa est aequitatis nec probitati uidetur et iustitiae conuenire. denique euasisse se credit iniustus tamquam de uinculis, cum iustus ab eius se consortio separauerit, diluuii cuiusdam et corruptelae familiaris, ut coruus, qui, cum siccitatem terrae nusquam inuenerit, non reuersus est, sed remansit. C

63 considerandum etiam quare non regressum dixerit coruum, donec siccaret aqua a terra, quasi uero postea sit regressus. sed elocutio familiaris scripturae est diuinae, siquidem et in euangelio habes scriptum de sancta Maria quod non cognouerit eam Ioseph, donec peperit filium, cum utique nec postea cognouerit. deinde quae est locutio ista, ut diceret donec siccaret aqua a terra, non terra ab aqua? D et quidem usus loquendi etiam hoc habere consueuit. tamen

1 Gen. 8, 6 Philo Quaest. II 35 12 Gen. 8, 7 18 Philo Quaest. II 36 19 Gen. 8, 7 21 Matth. 1, 25 23 Philo Quaest. II 37

5 mens iusti] omnis iustus *DN* mundare *P* (m *s. u. m2*) undare (*om.* se) *T* 6 sunt *om. CM, post* tenebrosa *transponunt DN* 12 reuertit *TC* 13 aequitatis *P* (i *pr. m2 ex* ali) probitate *P* (i *s.* e, *sed eras.*) *T'N* 14 denique euasisse *P* (de *ex* d&, nique e *in ras. 5 litt., quarum ultima* s *fuisse uidetur*) 15 iustus *P* (us *alt. m2 in ras.*) istis (*om.* cum) *T* 17 terrenos quam *P* terre nusquam *T'* (e *alt. et* u *in ras.*) inueniret *NM* 20 elocutio *Pm1* haec locutio *Pm2 cet.* diuinae est scripturae *N* 23 quae est (est *s. u. m2*) elocutio *T* 24 a terra ... aqua *infra in mg. m1 P*

nonnulli ante nos aestimauerunt, eo quod immoderata quaedam uideatur uis exprimi passionum hac elocutione uerborum, quia turbidis passionibus ac procellosis consumatur anima, deficientibus autem et uelut arescentibus uirtutem resumat. non redit igitur culpae species in animam iusti quasi siccam et mortuam derelinquens et cui iam nocere non possit.

3, 64 Nec illud uacuum, quod postea columba dimittitur; malitiam E etenim simplicitas et culpam uirtus resoluit. malitia igitur F amat diluuium, consortium iustae mentis refugit et quasi desolata et sine aliqua statione remanet nullam habens cum uirtute communionem, uirtus autem redit amans iustorum consortia et largiendae familiarior utilitati, quae conferat salutaria et cauenda ea quae sunt nocitura commoneat, sicut columba dimissa cum uideret cessasse aquam, regressa est tamquam plena iustitiae, ut ei a quo missa fuerat nuntiaret quid adhuc cauere deberet atque spectando fructu postea meliore potiretur. quod autem columba non inueniens requiem 255 A suam regreditur ad eum, manifestum indicium dedit per huiusmodi aues quantum intersit inter malitiam et uirtutem exprimi, siquidem coruus ante dimissus, cum aliquanto uideretur amplius exundare diluuium, uisus est locum inuenisse residendi. et certe non est huiusmodi coruus ut aliae aues, quae in aquis conuersationem habere consuerunt. cum ergo coruus ubi remaneret inuenisse uideatur, columba autem non inuenerit, euidens ratio est altiore interpretatione signari quia malitia B inquietis passionibus et cupiditatibus, quibus corrumpitur anima, se miscere consueuit et quasi cognatis et domesticis delectatur ibique commorationem suam locat, uirtus autem

7 Gen. 8, 8 Philo Quaest. II 38 17 Gen. 8, 9 Philo Quaest. II 39

2 eloqutione *T* locutione *DN* quia (i *s. u.*) *P* 3 consummatur *T'* (*s.* ꝉ mitur) *N* 4 uelut recedentibus *B* resumat *DN* resumit *P* (i *ex* a) *cet.* 5 siccam et mortuam *T'* sicca et mortua *cet.* 6 derelinquens *P* (re *s. u. m2*) 9 amauit *PBCM* 12 quae *om. B* salutaria *P* (a *alt. s. u.*) salutari *T* 16 expectando *Erasmus* 19 huiusmodi *P* (h *s. u. m2*) 20 cum *P* (c *in ras.*) 23 habere *s. u. P* consueuerunt *T* 25 interpretatione *P* (o *s. u. m2*)

prima statim specie uisionis offensa regredi festinauit ad mentem animamque iusti. quod illic diuersorium sibi tutissimum sit locatum, eo quod alibi tamquam columba ita huiusmodi uirtus stationem tutissimam inuenire non possit. tarde enim C inter astutias istius mundi et saecularium fluctus cupiditatum
65 portum solet inuenire simplicitas. itaque sicut uirtus uelut uisendi gratia progressa paulisper ad mentem optimam redire festinat nec longius discedit a iusto, ita etiam iustus et studiosus uirtutis, ubi uirtutem adpropinquare cognouerit, gremium suae mentis expandit. quid enim sibi uult quod uir studiosus uirtutis Noe extendens manum suscepit eam et introduxit ad se? quod etsi secundum litteram planum uidetur, D non facile tamen colligas, nisi uiri sapientis tibi nota sit consuetudo, qui uelut speculatrice uirtute utitur et ei explorandorum negotiorum gerendorumque praerogatiuam quandam uidetur committere. ea ergo uirtus expendit naturas, ut si qua earum sibi uidetur adcommoda, profectum ei possit adiungere. communis enim quaedam est bonitas sapientiae et liberalis et larga utilitatis, ita ut quas morigeras sibi cernit adsociet. ubi E autem proposito suo uiderit aliquorum recalcitrare naturam, uelut ad hospitium familiare sibi reuolat et recurrit, quam sapiens et industrius tamquam manu quadam mentis festinat excipere, omne cor aperiens suum, quo eam etiam absentem tenebat; numquam enim potest sapiens exors propriae esse uirtutis.

66 Quid praeterea sibi uelit quod tenuit septem diebus aliis columbam et iterum dimisit eam, nisi ut aduertas quod bonum F sapientis optimumque propositum semper sibi etiam alios

10 Philo Quaest. II 40   26 Gen. 8, 10 Philo Quaest. II 41

4 tarde *P* (ar *in ras. m2*)   6 uirtus] iustus *C* iustitia *DNM*   8 nec *P* (c *m2 ex* l) *T'* (c *in ras.*) ne *B*   14 qui *P* (i *ex* e *m3*)   16 exp*endit *P*   qua *P* (a *s. u. m2*)   17 adcommoda (c *s.*) *T* cọṃṃịṭṭẹṛẹ *P* (*puncta erasa, s. ras. 9 litt.;* adcommoda *erasum esse uidetur*) *T'* (*in quo* sibi se) *cet.*   21 requirit *T* (cur *s.* qui *m2*)   23 accipere *B*   24 exsors *P* (s *pr. s. u.*) *T'DNB*   27 emisit *B*

adiungere studet, errantes emendare, corrigere uagantes? si
quem in principio resilire conspexerit, tamen commutandi eius
et corrigendi non desperat profectum. sicut enim bonus
medicus, etsi tempus medicinae non sit, tamen uisitationis
speculam ante praemittit, deinde non neglegit iustae expec-
tationis excubias et paulisper passionibus cedens operitur
facultatem medendi, quae ubi fuerit oblata, suum non inter-
mittit officium: ita ergo et sapiens uerbis ac disputationibus
tamquam medicus medicamentis contrarias curare desiderat 256 A
passiones. et quia in omnibus remedio diuini fauoris utendum
est, ideo septem expectauit dies, quibus mundus omnis de-
scribitur absolutus et operatori requies ministrata, ut ex illo
auctore omnium sumeretur disciplina operationis humanae.

19, 67 Regressa est igitur columba ad uesperam habens B
folium oleae et ramum in ore suo. non otiose et
uesperam posuit et regressam et habentem folium oleae et
ramulum in ore suo, ut non fugitantem uirtutem arbitreris
profectus futuri, si quos possit adquirere, neque rursus tam-
quam sine lumine eam fuisse cognoscas et quibusdam tenebris C
occultam, sed diurno candore fulgentem expectasse usque ad
occasum diei ac sic ad eum regressam, apud quem etiam
uesperi tenebras habere non posset. folium quoque quod secum
detulit, etsi breue illud folium detulisse uideatur, spem eorum
quos sui paeniteret erroris etsi non magnam, aliquam tamen
significauit; folium enim sine uirgulto esse non poterat. ergo
quasi germinantis correctionis licet non magnum, aliquod D
tamen uexit insigne et folium oleae, in qua arbore oliua

11 Gen. 2, 2 14 Gen. 8. 11 Philo Quaest. II 42

2 respexerit *D* (*in mg.* con) *N* (ł con *s.* re) 3 despexerit *B* 6 et *s. u. m2 P*, *fort.* set operitur *N* operit *BM* opperit *C* opperitur *P* (p *pr. s. u. m3*) *cet.* 7 cum fuerit *N* 10 amoris *B* 12 ministrata *P* (a *alt. ex* v̄) ministratur *B* 14 habens *P* (h *s. u.*) 15 ot. ad uesperam *B* 16 et *alt. om. B* oliuae *T* oleae (*s.* uł oliue) *B* 17 ramū *T* (ū *ex* ulum) *D* in *TDNM* et in *PBC et* (et *eras.*) *T'* 22 possit *B* 23 breḅe *P* (v *m3 s.* ḅ) uidebatur *T* (b *eras.*) 24 tamen aliquam *B* 26 correptionis *DNCM*

generatur, ex qua oleum conficitur, quo materiale hoc lumen fouetur et tenebrarum fugatur obscuritas. quid autem magis quam lumen familiare uirtuti est? folium ergo et ramulus insigne est correctionis, correctio autem quasi radicem sui paenitentiam habet, quae paenitentia non potest in turbidis, sed in iis qui iam spiritalem sermonem acceperint germinare. in ore quoque non frusta ramulus oleae uidetur esse delatus, E eo quod uirtus et sapientia in sermone sui habeat claritudinem et ipsa statim specie lumen eius effulgeat, maxime cum pacifica loquitur, quoniam hunc quoque ramulum pacem petentes praeferre consuerunt. tulit ramulum, eo quod simplicitas puritate et sinceritate semina quaedam auribus nostris utilitatis infundit et bonae doctrina uirtutis aut ad instantiam prouocat et inuitat ad praemium bonae sibi conscium disciplinae aut F gerendae paenitentiae et sequendae conuersationis cupiditatem inicit peccatori.

68 Unde praeterea cognouerit sanctus Noe quia defecerit aqua a terra, sicut scriptum est, considerandum uidetur. primo omnium secundum litteram, quia potuit intellegere siccum an umidum folium esset allatum, deinde quoniam non est huiusmodi columba, ut fructus latentes sub aqua possit eruere. sed utrum illud folium ante diluuium fuerit exortum an tempore diluuii contuendum est tibi. si ante diluuium, uir

17 Gen. 8, 11

2 magis quam *P* (*s.* agis quam *ras. octo fere litt.*) *T* (quam *ex* quod) 3 familiari *P* (-re *m2*) *C* uirtutum *P* (-ti *m3*) *N* uirtute *B* 4 correptionis *D* corruptionis *N* correptio *N* 5 habet *P* (et *m3 in ras. 2 litt.*) 6 his *libri* acceperunt *BCM* 10 ṣamulum (r *s. u.*) *P* 11 consuerunt *PT'* consueuerunt *cet.* 12 ac sinceritate *CM* 13 doctrinam *T* ad *s. u. P* instantiam *scripsi* industriam *BC* iustitiam *cet.* 14 conscium] cõmissum *DNCM* 17 unde et *T'* cognouit *T* cognouerit *T'* (*s.* ł uit *eras.*) 19 utrum siccum *P* (utrum *s. u. m2*) *cet.* 20 umidum *PT* humidum *D* (h *s. u.*) *T' cet.* quoniam] quo *B* quia *DN* 21 ut fructus latentes sub aqua possit *T* ọ̣uạẹ (ae *ex* a) pọṣṣịṭ *P m1* (*del. m2*) ut possit fructus latentes sub aqua *P in mg. m3 cet.* 23 conșțituendum *T'*

iustus gauisus est fructum de ueteri semine aliquem reser- 257 A
uatum et inde collegit misericordiae insigne diuinae, quod
iam diluuium remouisset, quae fructum demonstraret, cui non
potuissent nocere diluuia. si diluuii tempore natum est folium,
aduertit utique iustus noua semina misericordiae fruticasse
caelestis, ut radices arborum uiuerent et quasi resumpta
anima fetus germinarent uetustos atque in adsuetos partus
69 redirent, quorum indicium praemissa folia demonstrarent. sed B
hoc alta potius interpretatione collegit, quia dominus deus
noster, quamuis acerbis iniquitatis nostrae offensus esset er-
roribus, tamen antiquae nobis prosapiae patriaeque uirtutis
semen aliquod uel exiguum reseruaret, ne penitus operis et
creaturae suae omne circa humanum genus amputaretur in-
signe. unde et Esaias ait: nisi dominus Sabaoth reli-
quisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus
et sicut Gomorra similes fuissemus, in alterius
nomine ciuitatis exprimens caecitatis indicium, in alterius
nomine sterilitatem. ita enim lingua patria Chaldaei Sodomam C
et Gomorram nuncuparunt caecitatem et sterilitatem signifi-
cantes. meritoque dominus in huiusmodi specie ciuitatum ampu-
tauit magis humana uitia quam puniendos homines iudicauit.

70 Tertio dimittitur columba post septem dies atque eadem
non regreditur. unde consideremus, ne id quod supra diximus
inueniatur esse contrarium. si uerbo quidem columba, opere D
autem uirtus non reuertit ad iustum, ergo destitutus est iustus

14 Esai. 1, 9 18 Philo de ebriet. 53 (I 391, 10) de somniis II 29 (I 684, 25)

1 est *om.* *B* 2 inde *P* (n *s. u.*) colligit *P m2* *T* 4 est *om.* *B* 5 fruticasse *P* fructicasse *m1* *TT'* fructificasse *T m3* *T' m2* *cet.* 8 indicium *P* (in *ex* iu *m2*) 10 acerbis *P* (b *ex* u) esset] sit *cet.* 12 paenitus *PT'* 18 nomine *P* (*exp. m2*) *T*, *om.* *DNBCM* chaldei *P* (i *add. m3*) *D* (h *s. u.*) nuncuparunt sodomam et gomorram *DN* sodomam nuncuparunt et gomorram *CM* 20 merito (*om.* que) *B* ciuitatū *N* (ū *in ras. m2*) 22 tertio *P* (o *s. u. m3*) 25 reuertit *TCM* reuertitur *cet.* est *om.* *B*

et defrudatus munere suo? nequaquam. numquam enim uir huiusmodi a uirtute disiungitur nec, cum emittit ex ore iustitiam disputationemque alicuius uirtutis inducit, uirtute se exuit et imitanda aliis aequitate dispoliat, sed uice solis alios inluminat, cum radios suae lucis emittit. ignis nempe calefacit adpropinquantes, ita ut calorem naturae suae ipse possideat. E numquid deficit lux diei, cum totum mundum inluminat claritate? habet inoffensum cursum suum inlibatamque naturam. sic et ista in columbae specie uirtus, cum adhuc ferueret diluuium, secundum auem tamen in terris, secundum uirtutem in hominum passionibus reuertit ad iustum, quia in iniquorum pectoribus uirtus ut posset haerere non potuerat inuenire. et ideo in illo secundo diuorsorio sui regrediens haeret atque requiescit. at uero ubi deferbuerint diluuia passionum et F auditi uerbi conpertaeque doctrinae plurimi studuerint esse consortes, iam non unius patrimonium, sed commune bonum esse incipit disciplina uirtutis et tamquam sapientiae poculum hauritur a plurimis, qui ante sitientes bibere noluerunt, sicut nunc feruent diluuia in pectoribus Iudaeorum, et cum aqua doctrinae caelestis exundet, potus exuberet, non putant esse potandum. euangelium legitur, uirtus exit de sermone caelesti, 258 A tractat sacerdos in ecclesia, sed ne forte intra arcam solus positus non possit audiri, interdum et egressus ecclesiam, ubi Iudaeus occurrerit, monet, exemplum adfert caelestium scripturarum: cludunt aures, ne uel inuitos fons abluat et uerbi dominici umor aspergat. si qui uero crediderint, currunt ad fontem, doctrinam expetunt, insinuari sibi euangelium concu-

1 defludatus *P* defraudatus *P corr. m1 cet.* 2 a uirtute *P* (a *s. u. m2*) 4 despoliat *P* (de *ex* di) *T'* disiungit *B* 10 auem *DNBCM* autem *P* (t *eras.*) *T'* (*del. m2*) aquam *T* tamen *del. m2 T'* 11 reuertit *TC* reuertitur *cet.* in *s. u. m3 P* 12 ut *s. u. m2 P, om. T,* ui *ex* ut *T'* herere *P* (ę *ex* e *pr. m3,* e *alt. m2 s. u.*) potuerant *P* (n *exp. del. m3*) *T* 13 ideo *P* (o *s. u.*) diuersorio *P* (e *ex* o *m3*) *cet.* suo *T* (o *ex* i *m2*) 14 ad *P* (t *s.* d) *T* uero *om. N* 20 caelestis doctrinae *N* 21 legitur *P* (l *in ras. m3*) 25 cludunt *PTT'* claudunt *T' corr. cet.* 26 umor *T* humor *P* (h *s. u.*) *cet.*

piscunt nec satiantur adsiduitate potandi. ita fonte sapientiae certatim repleri desiderant, quem ante fugere gestiebant. quem B fontem? audi dicentem: s i q u i s s i t i t, u e n i a t a d m e e t b i b a t. q u i c r e d i t i n m e, s i c u t d i x i t s c r i p t u r a, f l u m i n a d e u e n t r e e i u s f l u e n t a q u a e u i u a e.

), 71 In primo et sescentesimo anno uitae Noe primo die mensis C <primi> minutam aquam dicit a facie terrae, in secundo autem mense septima et uicesima die mensis siccatam terram esse commemorat. quid sibi uult illa adiectio de aquae inminutione, cum supputata ratio superior annum conclusisse uideatur, qui D annus a secundo mense incipit et in secundum mensem anni alterius usque progreditur, nisi forte hic iusti formam declaratam uelimus accipere, ut primus annus is fuerit, quo coepit diluuium, post sescentesimum scilicet annus primus, primus iterum annus et primus mensis post sescentesimum annum, quando minuta est aqua a facie terrae, eo quod iustus et in peccatorum generatione, quae propter delicta deleta est, uirtute E primus erat et in secunda generatione, quae coepit post diluuium, primus ordine, quia primus secundae generationis fuit. et merito primus euaserat. recte enim ei honor defertur qui et primae generationis primus fuit et posterioris principium, qui meruerit et de illa euadere et isti ad seminarium propagari. cum enim alii deperissent, solus uitae egregiae merito et praerogatiua uirtutis apud deum diues non est expertus malitiae corruptelam, per quem factum est ne totum corpus F

3 Ioh. 7, 37 sq. 6 Gen. 8, 13 sq. Philo Quaest. II 45

1 fontem *P* 2 repleri *P* (i *ex* e) 4 dixit *PT* dicit *T'* *cet.* 6 sescentesimo *P* (x *s.* s) sexcentesimo *cet.* 7 primi *addidi* minutam *T* imminutam *P* (im *s. u. m3*) *cet.* dicit aquam *B* faciem *P* (m *eras.*) 9 aquae *ex* quae *P* 12 declaratam *P* (ta *s. u. m2*) 14 sescentesimum *P* sexcentesimum *cet.* annum *T* primus *alt. s. u. m2 P* 15 sescentesimum *P* (x *s.* s) sexcentesimum *cet.* annum *s. u. m2 P* 16 minuta *T* imminuta *P* (im *add. m3*) *cet.* 19 primus ordine et *T* et ordine *P* (*in quo* ordinem, m *eras.*) *T'* *cet.*; et *deleui* et *om. T* 20 euaserit *T* ei *T'DNBCM* et *P* (*exp.*; *s. m2* ei) *T* 22 ad *om. B*

generis humani uel abolitum uideretur in terris uel a dei abscisum gratia relinqueretur.

72 Et denudauit inquit Noe tectum arcae. cum arcam, sicut supra interpretati sumus, pro specie corporis acceperimus, quid sit denudare corpus intellegamus, secundum altiorem scilicet sensum. ceterum liquet quemadmodum arca potuerit aperiri secundum litteram. quid igitur tectum corporis humani sit, quod clausum in diluuio fuit, nisi forte delectationem ac- 259 A cipiamus. quae operiebat hoc corpus nostrum et quasi tegebat per illum Adae errorem? et eo maxime tecti similis aestimatur, quia sensus omnis in capite, inde delectatio, quae corpus omne subiectum habebat. sed ubi mens iusti uiri sobria atque integra a corruptione diluuii diuinae cognitionis inflammata desiderio exilire atque euolare uoluit in superiora, detexit omnia quae erant impedimento et speciem uoluptatis, quae quodam operimento ceteras partes tegebat corporis, redo- B peruit ac retexit, ut non solum corpus a seruitio dominatricis ignobilis liberaret, uerum etiam ea quae erant incorporalia comprehenderet; quae enim non uidentur aeterna sunt. et ideo iustus quem non uidebat dominum requirebat corruptelae

73 exors, cupidus aeternitatis. quod autem ait primum mensem uel secundum eumque esse uerni temporis diem, habes et C alibi dictum: hic mensis primus erit uobis in diebus anni. qui enim in gratia primus post periculum, hic recte

74 praerogatiuam primi mensis accepit. ne te autem moueat quod diximus supra folium in ramo repertum post diluuium potuisse generari, etsi sub aqua plerumque herbae soleant germinare, tamen ut scrupulus omnis possit auferri, quid magnum si deo

3 Gen. 8, 13 Philo Quaest. II 46 4 cf. sect. 13 sqq. 21 Gen. 8, 13 sq. 23 Exod. 12, 2 25 Philo Quaest. II 47 26 cf. sect. 67

5 denudare *T* denudari *P* (de *ex* di *m3*) *cet.* 7 quid *T'NM* quod *cet.* 8 çuṃ (*exp. m3*) accipiamus *P* 10 tecti *T* tectis *P* (s *eras.*) *cet.* 12 uiri iusti *B* 15 erant *P* (n *s. u.*) uoluptatis *TDN* uoluntatis *cet.* 19 compraehenderent *P* 21 exsors *T'B* 25 nec *TD* 27 solent *B*

iubente uno die quo inminuta fuerit aqua statim germinauit
et terra, cum idem sit fructuum reparator et conditor atque D
operis sui usum non fuerit oblitus? denique habes in exordio
statim quod iusserit ut terra herbam pabuli germinaret et
lignum fructiferum cum fructu suo — et statim eiecit terra
herbam pabuli habentem semen secundum genus et lignum
fructiferum — et ille dies unus fuerit, quo haec deus iussit
aut fecit. ergo beneficii sui deus non inmemor, inmemor
autem nostrae iniquitatis opus suum eiusdem qua coepit E
temporis quantitate reparauit.

,75 Et dixit dominus deus ad Noe: exi de arca tu
et uxor tua et filii tui. itaque recedente aqua et siccata F
terra exire Noe potuit de arca. sed iustus nihil sibi adrogat.
sed totum se diuino committit imperio. et maxime qui caelesti
fuerat ingressus oraculo caeleste debuit ut egrederetur ex-
pectare responsum; uerecunda enim iustitia est, quia inuere-
cunda iniquitas, quae usurpat indebita nec reueretur auctorem.
76 nunc quaeramus qua ratione quamdiu ingrediebantur in arcam
hic ordo fuit ingredientium, ut primo ipse ingrederetur et
filii eius, inde uxor eius et uxores filiorum eius, quando autem
exierunt commutatum sit. nam scriptum est: exiuit ipse
et uxor eius et filii eius et uxores filiorum eius.
et littera quidem significat in ingressu abstinentiam gene- 260 A
rationis, in egressu generationis usum. tunc enim pater cum

3 Gen. 1, 11 sq. 11 Gen. 8, 15 sq. Philo Quaest. II 48 18 Philo Quaest. II 49 21 Gen. 8, 18

2 sit *post* reparator *transponit* *B* 3 et in *N* exordio *P* (i *s. u.*, ordio *in ras. m3*) *M* (i *s. u. m2*) *TT'B* exodo *C* genesi *D* (*in ras.*) *N* 4 terram *P* (m *eras.*) 7 quo] quod *P* (d *eras.*) *T* (d *exp.*) 8 memor autem *DNCM* 9 quae *P* (e *eras.*) 11 deus *om.* *B* 12 uxor *P* (*ex* exur) 13 potuit *P* (*ex* puituit) *T* (*ex* poterit) nil *B* 14 caelestis *P* (s *alt. eras.*) 15 oraculum *P* (*corr. m2*) 16 ueraecunda *P* (e *alt. s. u.*) inuerecundia *P* (i *alt. eras.*) 17 reuereretur *P* (re *alt. eras.*) 20 fili *P* (*corr. m3*) *T* 22 et filii eius *T* filii eius *B* et filii *P* (*s. u. m3*) *cet.* 24 egressu *P* (e *pr. s. u.*) in egressu generationis *om.* *T*

filiis prius introiuit et filii cum parente et postea uxor eius et filiorum eius uxores, id est non commiscetur sexus in introitu, commiscetur in egressu. aperte igitur uelut ordine ipso ingressionis uocem quandam iustus emittit, tempus illud non esse concubitus neque deliciarum, quo omnibus immineret interitus. unde in euangelio dominus ait reprehendens quod temporibus Noe manducarent et biberent, uxores ducerent et filias suas nuptum traderent, et ideo propter intemperantiam eorum superuenisse diluuium. maeroris igitur tempus illud, non laetitiae erat, et inde iustus consortio non delectabatur uxoris uel filii iusti petebant copulam coniugalem — quam enim indecorum ut quo tempore uiuentes morerentur, tunc perituri generarentur! — postea autem recte ad seminarium ceterorum successit usus et cura coniugii, cum diluuium recessit. itaque non uiri cum uiris, sed feminae cum uiris exeunt, ut uirilis in se interdicta permixtio, permissa autem uirilis et feminea

77 legitima sorte coniugii copula uideretur. sensus autem altior hoc habet, ⟨ut⟩, ubi periculum est, uiriles quaedam et fortiores disceptationes menti adhaereant et eo se mens quasi quadam tueatur subole filiorum, quo tempestatibus et grauioribus passionibus acies quaedam uirilis occurrat. decurso autem periculo nihil obest, si molliores cogitationes ualidioribus copulentur, non ut effeminentur a mollioribus fortiores, sed

6 Luc. 17, 26 sq.

1 introiuit *P* (i *alt. s. u.*) parentem *P* (m *eras.*) 2 et *T* uel *cet.* commiscetur *B* (com *add. m2*) 3 ordine *P* (or *s. u.*) 8 suas *om. DNCM* nubtum *P* nuptui *TBCM* 9 igitur *P* (i *pr. ex* in) 10 unde *DN et* (*corr. m2*) *T* 11 iusti filii *T* 14 sucessit *P* (c *in ras. unius litt.*), *om. DN* 15 femine *P* (e *alt. ex* a *m3*) 16 permixsio *P* (t *s.* s *m3*) cōmixtio *T'* uirilis (lis *eras.*) *T'* feminea *scripsi* feminaeae *P* (feminęę *m3*) feminee *TCM* feminęę *DN* feminęe *T'* (e *ult. eras.*) femine *B* 17 legitima *P* (a *ex* e *m3*) copulam *P* (m *exp. m3*) 18 ut *addidi* 19 eose *P* (e *alt. s. u.*) eas *T* quasi *om. B* quadam *N* quandam *P* (m *del.*) *T'* (n *exp.*) *TM* quādam *D* quamdam *BC* 20 sobole *Pm3 T'NB* subolem *Pm1* (m *del.*) *Tm1* sobolem *Tm2 cet.* 21 occurrat *Pm1 T'* occurrunt *C* occurrit *Pm3 cet.*

ut molliores sensus uelut quibusdam uirilibus roborentur, cum omnia consilia nostra ad uirtutem iustitiam integritatem fortitudinem dirigantur et quodam usu seminarioque uirtutem creari atque adolescere possint ualidiora consilia. non est igitur utile, cum uitiorum aliqua confusio est, quae mentem occupet, serere aliquas cogitationes atque generare et partu- E rire mentem. cum autem compressae fuerint cupiditates et mens requieuerit, tunc seminario quodam disceptationis accepto uirtutes possunt et bona opera germinare.

78 Et aedificauit inquit Noe aram deo. qua ratione F supra dominus admonuit quae faceret et fecit Noe omnia, hoc autem quod non admonitus est fecerit fortasse quaeratur. sed utique dominus non debuit quasi auarus mercedem gratiae postulare et iustus eam intellexit ueram actionem gratiarum esse, quae non iuberetur, sed deferretur. itaque nec dilationem passus est. etenim grata animi uirtus passionem dubitationis excludit; qui autem debitor gratiae ut a se exigatur expectat ingratus est. quod autem aedificauit inquit deo et non dixit domino, sed deo, secundum nominis interpretationem non coacta uidetur haec actio esse gratiarum quasi domino, 261 A sed uirtus iusti morigera et grata quasi deo quod imperiale 79 est sequestrauit, quod beneficii nominauit. et sumpsit a bestiis et a uolatilibus mundis et obtulit inquit holocausta. littera euidens est quod ea quae incontaminata sunt debemus offerre, in quibus affectus reluceat offerentis, altior autem interpretatio hoc habet, quod bestiae mundae

10 Gen. 8, 20 Philo Quaest. II 50 18 Philo Quaest. II 51 22 Gen. 8, 20 Philo Quaest. II 52

2 cum *P* (u *ex* o *m3*) 3 ẹṭ *P* (*s.* ut) ut *T'* 9 germinare *T* germinari *P* (ri ex re) *cet.* 10 deo *M* α dn̄o *cet.* 11 *puto* admonuerit... fecerit 12 requiratur *DN* 14 postulari *P* (ri *ex* re) *CM* 16 gratia *P* (i *eras.*) *T*, *qui post* animi *add.* et 17 debitor *P* (*s. m3* ł debitū) *TT'* debitum *cet.* 18 est *om. B* 21 gratia *P* (*corr. m3*) *TT'* 24 euidens ē (ē *add. m3*) |& (& *eras.*) *P* 25 reduceat *T* (lu *s.* du *m2*) offerentem *P* (is *s.* ẹṃ) *T* (tis *m2 s.* tem) 26 mundae *T'* multae *cet.*

uidentur sensus esse sapientis, uolatilia autem intellectus, B qui sunt longe subtiliores atque leuiores.

80 Nunc uero consideremus diligentius quid sit quod ait quia dixit dominus deus recogitans: non adiciam maledicere terram propter opera hominum, quia permanet cor hominis diligenter super mala a iuuentute. non ergo adhuc addet percutere omnem carnem, sicut fecit, omnibus diebus terrae. etsi uindicauerat in hominum genus, tamen cognouerat quia uindicta legis ad timorem proficit et cognitionem doctrinae magis quam ad naturae com- C mutationem, quae corrigi in aliquibus potest, in omnibus mutari non potest. uindicauit ergo dominus ut timeremus, pepercit ut reseruaremur, et uindicauit semel ad exemplum timoris, pepercit in reliquum, ne dominaretur semper amaritudo peccati, simul quia si quis peccata cupiat frequentius uindicare, asper magis quam censorius habetur. ideoque dicit deus: non adiciam maledicere terrae propter opera hominum, D id est quia pietatem suam circa uniuersitatem hominum uoluit declarare et tamen securitatem et neglegentiam quandam mentibus humanis adferre non debuit, in paucos uindicat, plures reseruat. deinde cum dicit: non adiciam, ostendit quod ableuet magis aerumnas hominum quam ingrauet sciens quod penitus peccata hominum auferri non queant, tamquam in prouerbio ut si quis reti subtili haurire aquam cupiat, sic qui

81 malitiam ex pectoribus hominum conetur auferre. non adi- E ciam inquit maledicere terrae propter peccata hominum, quia permanet sensus hominis diligenter

4 Gen. 8, 21 Philo Quaest. II 54 7 Gen. 8, 21 16 Gen. 8, 21 25 Gen. 8, 21 Philo Quaest. II 54

3 quia *T* quid *P* (*exp. et s.* &) et *cet.* 7 addet *scripsi* addit *T*, *om. B* (*qui praeterea om.* adhuc) *cet.* percutere *T* percuterem *P* (t *s.* m *m2*) percuteret *cet.* carnem *scripsi* (πᾶσαν σάρκα *LXX*) terram *libri* 10 ad *om. B* 11 mutari in omnibus *B* 12 timeremus *P* (re *s. u. m2*) 13 seruaremur *B* 14 relicum *T* 15 frequentius *PTB* saepius *cet.* 16 dus *DN* 17 adiciam ultra *N* 20 humanis *P* (is *in ras.*) 22 ableuet *T* alleu.t *cet.* 24 ut *om. DN* in reti *B* cupiat aquam *DN*

super mala a iuuentute. uide quomodo studiose nos delinquere deus significet dicendo permanere super mala sensum hominis diligenter, quo dicto significare uidetur diligenter cor hominis ad peccata propendere et inesse principali nostro lubricum delinquendi et quod peius est studium non deesse. ideo enim ait diligenter, quasi solliciti simus, ne F
immunitas culpae nobis possit obrepere. deinde non in unum malum dixit, sed in multa mala et a iuuentute addidit; ex illa enim aetate crescit malitia, licet alibi legerimus quod non sit sine peccato nec unius diei infans, sed et infantia sine peccato non sit propter corporis infirmitatem, diligentia autem et studium peccandi incipiat a iuuentute, ut puer quasi infirmus peccet, iuuenis tamquam inprobus, qui studiose cupiat peccata committere et in criminibus glorietur; apud plerosque 262 A
enim innocentia pro ignauia et culpa pro laude habetur. ita se luxuria et deliciis et adulteriorum affectibus iuuenes iactare consuerunt. crescit ergo cum aetatibus culpa. omne igitur genus hominum iam non consumendum declarat, cum dicit: non adiciam percutere omnem carnem, sed in parte uindicta seruatur.

3, 82 Quid sit etiam quod ait: semen et messis, frigus et aestus, aestas et uer, die et nocte non requiescent. B
quod secundum litteram significat permansura manentibus secundum institutionem domini et statum suum temporibus

10 Iob 14, 4 sq. 19 Gen. 8, 21 21 Gen. 8, 22 Philo Quaest. II 55

1 iuuentute *in ras. T* 3 diligenter (*alt.*) enim *PBCM et* (enim *del.*) *T'* 7 immunitas *T* (muni *m2 ex* minu) 10 unius *P* (i *s. u.*) 12 autem *PTB* enim *cet.* 16 luxoria *P et* (u *s.* o) *T* deliciis *P* (e *m2 ex* i) effectibus *P et* (e *pr. in ras. ex* a) *T'B* 17 consueuerunt *B* crescit *P* (it *ex* &) genus igitur *B* 21 frigus et aestus, aestas et uer *scripsi* (ψῦχος καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ *LXX, cf. p. 473, 10 et Philo Quaest. II 55*) hiems (hiemps *TBCM*) et aestus (aestus, a s. u, *T*, aestas *N*) *libri*, frigus et aestus, hiems et aestas *ed. Rom.* 23 quod *eras. D, om. N*

incorrupta futura animalia uel nemorosa omnia. nam cum C
corrumpuntur tempora, corrumpuntur etiam illa quae tempo-
ribus suis quaeque gignuntur. si autem confusio sit temporum,
quomodo possunt confusione facta etiam ea quae sunt gignentia
permanere? ergo tempora sunt quae aut corrumpunt aut
reseruant, prout ipsa sui habuerint qualitatem. ideoque annus
ex contrariis ducitur, uere autumno aestate atque hieme. sicut
armonia cantilenae permixtis grauibus et acutis uidetur con-
sistere, sic ergo et mundus iste ex contrariis continetur, aere D
et terra, igni et aqua. nostra quoque corpora frigore et calore,
umore et siccitate quendam naturae ordinem seruant. nam si
naturalis ordo ac mensura confunditur, tunc necesse est
sequatur interitus. ergo certum ordinem temporum dominus
remota confusione diluuii ad perseuerantiam mundi promittit
83 futurum. altior autem sensus hoc habet, ut per semen intel-
legamus principium, per messem intellegamus finem. in utroque E
salutis est causa. alterum sine altero inperfectum est, quia
ait: 'ubi principium est, finis quaeritur nec potest esse sublato
fine principium et finis in principium recurrit.' ergo semper
in eadem recursurum, dum in hoc mundo est, genus memorat
humanum, ut cum incipit annus, finiatur, cum finitur, incipiat,
non medio mundus tempore resoluatur. ita et mens quando
aliquid uidetur incipere, ad finem usque contendat et operis
sui terminum quaerat. quando finit aliquod opus, non quasi F
consummato opere ferietur, sed in alia recurrat opera et semper
incrementa uirtutis exerceat, quando quidem uidet quod in
fructus suos semper terra reuocetur, qui diuersi aut uere et
84 aestate ut in partibus orientis aut aestate autumnoque nascantur

1 futura *post* nemorosa *transponunt* *DN* nam cum *s. u.* *P*, cum *om.* *B* 7 dicitur (v *supra* i) *T* autemno (v *supra* e) *P* atque *om.* *DNCM* 8 cantilenae *P* (i *in ras.*) 9 si *T* ita *CM* iste] ęșșę *T* 11 humore *T*'*DNBCM* 12 mensumpra *P* (*corr.* mensu*ș̣ụpra) mensu**ra *T*' 13 çẹrṭụṃ certum *P* temporum *om.* *B* 17 quia ạiṭ *T* quia** *P* quia *cet.* 18 potest esse *ex* postea *ut uidetur* *P* 21 finiạtur *PT*' 25 finiatur *N* finietur *CM* alia *P* (i *ex* t *m3*) 27 aut aestate *DNCM*

ut in partibus occidentis. alio tempore terrarum seminaria partus suos edunt, alio autem tempore fructus arborum carpimus. diuidui ergo fructus sunt necessarii et uoluptarii: 263 A necessarii ex seminibus terrarum, at uero ex arborum fructibus uoluptarii. itaque corpus nostrum tamquam uere, hoc est ἔαρι, cibo pascitur naturali. ἔαρ autem Graeco nomine, uer Latino dicitur. ideo scriptura de partibus orientis et maxime Aegypti, per quam transiuit Hebraeus, uel ex partibus Phoeniciae sumpsit exemplum. anima autem uoluptariis, hoc est sapientiae fructibus alitur, cui iterum, ut corpori nostro contrarium frigus B et aestus, ita timor et iracundia uidentur aduersa. sed quia in corpore est, necesse est et iracundiam habeat et timorem, nec potest sine hac esse corporeae necessitate naturae. et ideo mens sapientis moderamina iusta dispensat, ne iram et
5 timorem permisceat et fiat confusio quaedam animo illius atque diluuium. d i e quoque e t n o c t e quod ait, per diem intellegis inluminantem uirtutem, per noctem recognoscis tene- C brosam insipientiam. itaque et in timore tamquam in frigore potest esse inluminans uirtus. similiter et iracundiam potest reprimere temperantia, ut in timore aliqui non penitus resoluatur et magis timore dirigatur ad opera uirtutis, uerbi gratia si persecutor insistat, ut plus deum timeas et perpetua magis supplicia quam praesentia putes esse uitanda, quae dum times, accendaris ad gloriam perfidiae iratus et sceleri, rursus iracundia succensus diuino commotionem timore modereris.

86 E t b e n e d i x i t d o m i n u s N o e e t f i l i o s e i u s d i c e n s : D

26 Gen. 9, 1 sq. Philo Quaest. II 56

2 partus *m3 ex* portos *P* sedunt *P* (s *eras.*) educunt *DNCM* 4 ad (t *s.* d) *P m3 T m1* 5 ἔαρι *scripsi* aere *libri* 6 ἔαρ *scripsi* aer *P* (*ex* ear) *cet.* 8 phoeniciae *B* foeniciae *PT* feniciae *D* feniciae *cet.* 12 necesse est *om. DN* 13 corporea nec. natura *T* 19 in (*eras.*) iracundiam *P* 20 temperantiam *P* (m *alt. eras.*) *T* (m *alt. exp.*) aliquis *TB et* (s *s. u.*) *T'* resoluantur *DNCM* 21 timore dirigatur *T* per timorem dirigantur *M* timorem dirigat (dirigant *DNC*) *cet.* 23 subplicia *T* 24 accendaris *P* (c *pr. ex* d) 25 diuini commotionem (m *ult. eras.*) timoris *T*

crescite et multiplicamini et replete terram et dominamini eius. et timor uestri et tremor erit omnibus bestiis terrae et omnibus auibus caeli et in omnibus quae mouentur super terram et in omnibus piscibus maris. haec praerogatiua potestatis in cetera animalia uidetur homini adtributa et in superioribus partibus, sed eo loco ubi dixit quod deus hominem ad imaginem dei fecit, <ait>: masculum et feminam fecit eos et benedixit eos dicens: crescite et multiplicamini et replete terram et dominamini eius et potestatem habete super pisces maris et uolatilia et bestias terrae et reptilia. quod eo admonui, ut intellegas geminam hominis generationem expressam: unam secundum imaginem dei, alteram secundum figmentum de luto terrae. denique illa creatio hominis de luto terrae uidetur esse facta post mundum, postquam requieuit deus ab operibus suis. sero quodammodo terrenae statuae figmentum gignitur. non erat pluuia super terram nec homo terram operabatur. tunc de limo terrae finxit deus hominem et insufflauit in faciem eius spiritum uitae, et factus est homo in animam uiuentem. ille autem qui sexto die quasi perfecto numero, quo omnia conclusa sunt opera dei, quasi perfecta operatione constitutus est homo secundum imaginem dei est <factus>. cui etiam iste comparatur qui in diluuio iustus inuentus est. et ideo supra terrena omnia eum

E (beside line 1) F (beside line 11) 264 A (beside line 17)

8 Gen. 1, 27 sq. 17 Gen. 2, 5 19 Gen. 2, 7 23 Gen. 1, 26 sq.

1 repleta (e *s. a*) *P* 2 ur̄ *T* 4 in *pr. om. B* terram] aquam *T* 5 potestatis *om. B* 6 cetera animalia *Pm1 T* ceteris animalibus *Pm3 cet.* hominibus *DN* superioribus *P* (or *s. u.*) 7 loco *ex* locum *P* ad imaginem dī *T* dī *P eras., om. cet.* 8 ait *addidi, om. Pm1 T* dicitur *Pm3 cet.* 9 eis *DN* 10 terram *P* (r *alt. s. u. m3*) 12 eo *ed. Rom.* ideo *T* ego *cet.* 15 denique ... terrae *in mg. inf. m1 P, om. B* 20 insuflauit *P* 21 qui *om. DNCM* 22 sunt opera ... imaginem *om. T* 23 est *T*[v], *om. cet.* 24 factus *addidi* 25 super *T*

constituit deus, sicut et illum ad imaginem dei factum, quia B
uterque a terrenis uitiis temperabat, ille qui ita generatus
est, ut nihil terreno deberet contagio, iste qui et in periculis
fuerat adprobatus et examinatus in passionibus et repertus
87 quod in confusione non fuisset obnoxius confusioni. altior
autem sensus habet quod iustus magnitudine et multitudine
uirtutis augetur atque doctrinae et replet terram quasi cor
quoddam, in quo sit receptaculum intellegibilium. ita nihil
uacuum sapientiae esse patitur, quod insipientia possit inua- C
dere. dominatur igitur terrenis omnibus passionibus, sed etiam
sensibus corporalibus, bestias quoque sibi quodam terrore
subigit et timore, in quibus species uidetur inesse malitiae
atque feritatis. inmitis enim et agrestis est omnis malitia:
inflatur aerio quodam tumore. nec illud obscurum quod reptilia
quaedam letalium quandam habent speciem passionum, a
quibus uenenum quoddam menti uidetur infundi. omnibus
ergo his imperat iustus, quibus non commiscetur, sed coercet D
ea, si mens eius non delectatione, non cupiditate ducatur, non
tristitia et timore frangatur, non etiam luxuria atque deliciis
tamquam lubricum et caducum uitae istius agat cursum, sed
continentia ac temperantia ableget a se uir sapiens huiusmodi
88 passiones. sed quia subdidit statim: o m n i a r e p t i l i a q u a e
s u n t u i u a e r u n t u o b i s i n e s c a m, ne forte te moueat

22 Gen. 9, 3 Philo Quaest. II 57

2 uterq; *P* (q; *in ras.*) ita *s. u. P* 3 cont∗agio *P* 5 confusioni *PTB* passioni *cet.* 6 magnitudinem *P* (m *del. m3*) 7 doctrinae *T* doctrina *cet.* 9 sapientia *TDN* 10 dominatur igitur *T et in spatio uacuo m2 T'* donatur (*s. m3* ł domat is) igitur *P* donatur igitur *CM* domatis igitur *D* dogmatis (g *s. u. m2 B*) igitur *NB* terrenis *T* non solum terrenis *P* (non solum *s. u. m3*) *cet.* 11 sensibus *P* (ib *s. u. m3*) 12 subigit *P* (g *s. u.*) *T* subdidit *B* subicit *T* (c *s. u.*) *cet.* inesse *PTB* esse *cet.* 14 ac inflatur *C* illud *P* (m *scribere uoluit librarius, sed statim* d *correxit*) 16 uidetur menti *B* 17 iustus *om. B* 18 ea∗∗∗ *P* dilectione (*corr. m2*) *P* 19 etiā *P* (tiā *in ras. m2*) luxoria *P et* (v *s.* o *m2*) *T* 21 ac] et *DN* ableget *T* abliget *P* (*corr. m3*) *T'* (*corr. m1*) *CM* abiget *B* abigat *DN*

quia ante de reptilibus diximus uenenatis, cognosce alia esse E reptilia uenenata, alia mansueta. de mansuetis igitur reptilibus accipe, quae etsi non omnia uentre et pectore repunt sicut colubres, exiguos tamen pedes habent, ut repere magis quam ambulare uideantur. ergo uenenatorum reptilium similes inmundas corporeas accipe passiones, mansuetorum autem decoras. omnis enim affectus, qui est praeter deformis delectationis inlecebram, passio quidem est, sed bona passio. cupiditas mollior et ira ac timor, haec noxiae animae passio- F nes sunt, affectus autem innoxii passiones bonae sunt. et his uiuendi quidam nobis usus ministratur et causa, harum cibo utimur ad uitae gratiam, harum epulis delectamur.

25, 89 Quid est etiam quod ait: sicut holera pabuli dedi 265 A uobis omnia? in quo et hi qui simpliciter intellegunt, ut non expendant sermonis examen, non nobis uidentur esse contrarii. sunt enim qui putant quod holera ad escam nobis dei iussu adtributa uideantur, quo his magis uti quam carnalibus epulis debeamus: ego autem libenter his adquiescerem, ut generi hominum ad parsimoniam magis et temperantiam holerum usus inolesceret, nisi uiderem ab his qui id non libenter accipiunt posse referri mihi quia non omnia holera C escae hominum inueniantur adcommoda, deinde quia non omne hominum genus sapientiae et continentiae amore ducitur, ut continentiam sequi possit. et ideo quod generale praeceptum

13 Gen. 9, 3 Philo Quaest. II 58

2 reptilia *P* (*s.* ia *ras.*) mansuetis ergo *B* 4 colubręş *T* (i *s.* ęş *m2*) 5 inmundas *T'DN et* (a *in ras.*) *M* inmundos *C* inmundo *PTB* 6 corporeas *T* corpore *PBCM et* (corporis *corr.*) *T'* in corpore *DN* 7 deformes *P* (i *s.* ę *alt.*) *B* 8 inlecebras *B* quedam *T* (e *ex* i *m2*) 9 cupiditas enim *B* haec *P* (c *eras.*) *T* (c *exp. m2*) *M* hae *cet.* 12 et harum *P* (et *s. u.*) *T'B* 13 olera *TBCM* 15 uidentur *P* (n *s. u.*) 16 quod] ut *DN, om. CM* holera *D* (h *s. u.*) olera *NB* 17 dī *ex* dš *T* iussu *PTB* nutu *cet.* uideantur *om. M* magis tanquam carnalibus epulis uti *B* 20 holerum *T* (h *exp.*) olerum *B* inholesceret *P* (h *eras.*) *T'* (h *del.*) qui id *P* (*exp. m1*) *B* quid *T* qui *cet.* 21 olera *BM*

est, ad portiunculam paucorum hominum diriuare non possu-
90 mus; omnibus enim hominibus hoc praeceptum datur. ideoque consideremus quid dixerit. *sicut holera* inquit *pabuli dedi uobis omnia*, non holera omnia dedi uobis ad escam. utantur igitur qui utuntur carne tamquam holeribus non ad D distentionem nec ad aruinam corporis, quam epulae carnis facere consuerunt. sed quemadmodum et holera non omnia ad escae usum habilia sunt, ita etiam non omne uiuum reptile adcommodum ad usum epulandi, siquidem ab omnibus uenenatis abstinere debemus, licet huc quoque processerit luxuria, ut magis delectationi consulat quam periculo et in plerisque resecto quod dicitur uenenatum naturaliter inesse reliquam partem ad cibum uindicet, quae etsi non plena periculi, tamen E uicina periculo est et corruptela aliqua necesse est in totius sucum se carnis infuderit. plerique etiam sagittis uenenatis transfigunt ceruos et huiusmodi uelocia animalia et postea resecta quadam parte membrorum reliquo corpore ad cibum
91 utuntur. quod autem ad altiorem sensum pertinet, hoc est, unde magis dictum est, quod inrationabiles passiones ita debeant menti sapientis ut holera rustico esse subiecta, atque ita his F utatur tamquam reptilibus cogitationibus, ut agricola holeribus, quae obesse non possunt, cibi tamen non habent gratiam fortioris. generale enim omnibus et commune praeceptum non altiora indicit genera uirtutum, quae utique paucorum sunt, sed etsi quis uirtutum epulas fortiores sibi exhibere non possit,

3 holera *T* (h *exp.*) olera *BC* 4 olera *B* 5 oleribus *TDB* 6 distentionem *T* (s *s.* ṭ *alt.*) distensionem *N* aruinam *α* ruinam *libri* 7 consueuerunt *NM* holera *T* (h *exp.*) olera *B* 8 reptibile *P* (bi *exp. m3*) 9 aepulandi *P* 10 hoc *P* hinc *B* hic *M* quọqụẹ (*in mg. m2* usque) *T* luxoria *P et* (u *m2 s.* o) *T* 11 ut *TDNCM* aut *B et* (a *eras.*) *PT'* 13 ad cibum *om. N* plena *P* (e *ex* a) 17 quidam *P* (a *s.* i) reliquo *s. u. P* 20 holera *T* (h *exp.*) olera *B* his ita *DNBCM* 21 utaṇtur *T* utamur *DNCM* tamquam *om. DNCM* holeribus *T* (h *exp.*) oleribus *B* 22 quae licet *DN* 23 fortioris *P* (s *ex* a)

gescit. quisque igitur diligens uirtutum est cibos ablegat et reicit corporales, nisi quantum scit satis esse naturae, quisque autem neglegentior tamquam lubricum et aquosum uitae istius fuerit cursum secutus quasi amissis uestigiis in uterum decidit et uentrem. itaque ea quae sunt terrena desiderat cibi caelestis alienus et qui non possit dicere: *nostra* 267 A *autem conuersatio in caelis est.* ideoque ut ad secretos nos prouocaret cibos, ait idem: *ne tetigeritis, ne adtaminaueritis, ne gustaueritis, quae sunt ad corruptelam ipso usu, secundum praecepta et doctrinas hominum; quae sunt rationem quidem habentia sapientiae in obseruatione religionis et humilitate cordis, non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis.*

26, 94 Denique hunc sensum esse posteriora adprobant; sic enim BC ait: *etenim uestrum sanguinem et animarum uestrarum exquiram de omnibus bestiis et de manu hominis.* bestiali malitiae conparauit, immo etiam aceruauit iniquitatem hominis ultra bestiarum feritatem dicendo: *de manu hominis fratris.* etenim bestiae nihil nobiscum habent commune naturae, nullo uelut fraterno iure deuinctae sunt. si nocent hominibus, quasi extraneis nocent, naturae iura D non uiolant, germanitatis non obliuiscuntur affectum. ideo grauius homo peccat, qui fratri insidiatur, et ideo dominus seuerius uindicaturum se esse promisit dicens: *sanguinem*

6 Philipp. 3, 20   8 Coloss. 2, 21—23   16 Gen. 9, 5 Philo Quaest. II 60   25 Gen. 9, 5

1 quisquis *B*   2 quisquis *B* quis; *C*   5 in uentrem *B*   itaque ea quae *T'BCM* ita ạdque (ad *exp. m3*) ea quae *P* itaque qụị ẹạ (qụị ẹạ *eras.*) qui ea quae *T* itaque quae *D* (*in quo uerba* itaque quae sunt *in ras.*) *N*   7 ideoquae *P* (i *in ras.*, a *eras.*)   8 nos prouocaret cibos *T* prouocaret *cet., fort.* nos cibos prouocaret   18 coaceruauit *P* (coa *s. u.*) *T'B*   19 iniquitatem *in ras. P*   21 habent (en *ex* ui *m2*) *P*   22 iura (a *ex* e *m3*) *P*   24 quia *P* (a *eras.*) qui *T'*   ideo *om. DN*   25 se uindicaturum *B*   *in uerbo* promisit *desinit T hac subscriptione adiecta* EXPLICIT LIBER NOE. INCIPIT LIBER DE ABRAHAM

hominis de manu fratris eius exquiram. an non frater
est quem rationabilis naturae quidam uterus effudit et eiusdem
matris nobis generatio copulauit? eadem enim natura omnium
mater est hominum, et ideo fratres sumus omnes una atque
eadem matre generati cognationisque eodem iure deuincti. ideo- E
5 que et dominus fratrem appellauit et eum fratrem, a quo sanguis
fratris exquiritur, ⟨qua re⟩ significat magis ab his periculum
pertimescendum qui fraterno sibi iure sociantur. hinc enim
insidiae, hinc pericula frequentiora hominibus comparantur et
ut speciale comprehendamus, quod fratribus specialibus in
hereditatis diuisione frequenter odia succrescunt. deinde si
fratri amplius collatum fuerit a parentibus, fratres alii indi- F
gnantur magis et gratiam conlatam a parentibus parricidio
auferre conantur. ista magis bella suspecta, bella non ciui-
tatum, sed singularum domorum. illos ergo dominus ad
ultionis iudicium conprehendit, quos magis insidiaturos sibi
6 esse cognouit. tertium est quod in eo fratrem dixit, non quo 268 A
dignus pietatis nomine parricida sit, sed quo magis pietatis
grauetur uocabulo atque inde fiat sceleris incrementum, quo
iustior sit uindicta caelestis. ergo dominus deus noster ultionem
promittit, ut uel sic frangatur metu qui pietatis est oblitus
et sciat quod etiamsi homines effugiat homicida, dei tamen
iudicium non possit euadere, sed maiori et aeterno supplicio
7 reseruetur. altiore autem sensu hoc intellegimus, non solum B
ab extraneorum insidiis, uerum etiam a nostris, hoc est a
domesticis nobis cogitationibus cauendum, deinde obseruandum
nobis non solum a malitia mentis, uerum etiam ab ipsis ser-

6 eum fratrem *PBM* eum *DN*, appellauit et eum fratrem *om. C* 7 qua re *addidi* significat *CM* et significat *P* (et *s. u. m3*) *T'B* significans *DN* 8 enim] etenim *DN* 12 alii fratres *B* 14 ciuitatum *B et* (uitatum *in ras.*) *T'* ciuium tantum *M* cibi tantum (tm̄ *C*) *cet.* 17 non $\overset{o}{q}$* (d *eras.*) *N* 18 nomine ... pietatis *om. CM* 20 caelestis *P* (is *in ras. ex* es) *T'B* celesti *CM* scelesti *D et* (sti *in ras.*) *N* Noster (oster *m2*) *P* 23 maiori *P* (ri *ex* re) 25 insidiis *om. DN* a *alt. om. N*

monibus nostris. ideoque ait: de multiloquio non effu-
gies peccatum. ergo hoc significari uidetur, non solum
operis nostri, sed etiam sermonis, qui est magis domesticus,
rationem domino esse reddendam. et ideo diligentius consi-
derandum, ne uel sermone uel opere contrahamus offensam, C
quia sicut ore confessio fit ad salutem, sic ore fit lapsus ad
mortem.

98 Qui effuderit inquit sanguinem hominis pro san-
guine hominis eius effundetur. non errauit elocutio,
sed enphasis facta uerborum est, eo quod is qui effuderit san-
guinem hominis ipse quasi sanguis effundetur, quod spem
ei posteritatis eripiat, quia sicut sanguis fusus in terram hac
atque illac spargitur ita impiorum anima corporeae fragilitatis
more soluatur, quia et de anima dictum est mortem eius esse D
corruptionem, eo quod gratiae caelestis munere defrudetur et
uelut conlisa malitiae scopulis salubritatis suae corpus im-
99 minuat. mouet etiam plerosque quod dixerit: ad imaginem
dei feci hominem et non dixerit: ad imaginem meam,
cum ipse sit deus. sed intellege et patrem esse et filium esse.
et licet per filium omnia facta sunt, tamen legimus quia pater
fecerit omnia et fecerit per filium, sicut scriptum est: omnia E
in sapientia fecisti. siue ergo pater dicit, ad imaginem
uerbi fecit, siue filius dicit, ad imaginem dei patris fecit. et
ideo familiarem quandam et domesticam deo demonstrat ho-
minis esse naturam, id est rationabilis hominis, secundum quod
ad imaginem dei creati sumus, eaque causa inultum non esse
apud deum quod in domesticum sibi animal uideat crudeliter
100 et inpie esse commissum. causa ergo addita uindictae facit,

1 Prouerb. 10, 19 8 Gen. 9, 6 Philo Quaest. II 61 14 Iob 33, 28 17 Gen. 9, 6 Philo Quaest. II 62 21 Psalm. CIII 24

2 signari *M* (ri *s. u. m2*) 9 effundetur *P* (e *alt. ex* i *m2*) eloquutio *P* 10 enfasis *libri* his *P et* (h *del.*) *T'* 13 illę *P* (ac *s.* ę *m2*) 15 defrudetur *P* defraudetur *cet.* 18 feci *scripsi* fecit *libri* dixerit *T'NB*, *om. C*, dixit *cet.* 23 imaginem *P* (a *ex* e) 25 quod ymago dei *B* 26 creati *DN*, *om. cet.*, *fort.* <facti>

ut primum excludamus philosophorum quorundam opiniones, F
qui negant deum curam habere super homines, deinde scientes
praerogatiuam nostrae ultionis apud deum manere neque in
alios committamus quod diuino iudicio uindicandum sit neque
ipsi mortem uehementius pertimescamus, cum sciamus necati
hominis innocentis apud deum nullum esse contemptum.

01 Non erit inquit diluuium, ut corrumpat omnem 269 A
terram. dubium uidetur utrum enim non erit diluuium B
intellegendum sit 'quod diluuium corrumpat terram' — hoc
enim diluuia facere consuerunt — an uero 'non erit tale dilu-
uium, quo terra omnis corrumpatur'. quod posteriora aperiunt,
cum dicit omnem terram non corrumpendam; ostendit enim
diluuia quidem esse futura, sed non talia quibus omnis possit
2 terra corrumpi. sensus autem hoc altior habet, quod iam pro-
uidentia futura sit domini, ne tantum sit diluuium corporalium C
passionum, ut anima omnis intereat. et quidem non audeo
dicere quia uidetur dominus statuere quod nullius anima
possit penitus interire. quid enim de parricida dicimus? quid
etiam de homicida, quid de adultero, quid de praeuaricatore?
quas ei partes animae ad ueniam reseruamus? unde magis
illud arbitror quod prouocet dominus deus noster, ut etiamsi
quis leuiores alias habeat passiones, non penitus diuinam D
desperet gratiam nec omnimodis uicturum se esse diffidat, sed
etiamsi est luxuriosus nec potest studium uitare luxuriae,
ab adulterio tamen studeat temperare, sit epulandi delectatio,
non stuprandi sit. set etiamsi nescio qui auarus, qui aliena
diripuit, eiecit pupillos, eliminauit uiduas, uel postea tamen
in paenitentiam regressus restituat quod abstulit. denique

7 Gen. 9, 11 Philo Quaest. II 63

3 manere *P* (a *ex* e *m2*) 6 contemtum *P* 8 enim *del. T'* diluuium non erit *DN* 9 *malim* diluuium quod 10 consueuerunt *N* 11 quod terra *N* quod *om. N* 13 esse *om. T'BCM* possit omnis *M* 19 quid de adultero *transponit ante* quid etiam *N* 21 Ñ = noster *P* non *T'* (*exp.*) *BC*, *om. cet.* 22 non *om. DN* diuinam penitus *N* 25 dilectio *B* 26 sit. set *scripsi* sit*** *P* sit *cet.* qui *pr. PBC* quis *T' cet.* 27 pupillos *P* (o *ex* u) 28 denique *om. B*

Zacchaeus ideo ueniam meruit, quia non solum se restituturum,
sed quadruplum promisit quibus aliqua sustulisset, pauperibus E
quoque medietatem sui patrimonii donaturum.

103 Consideremus etiam diligentius quid sit quod ait: arcum
meum ponam in nube, et erit signum testamenti
aeterni inter me et terram. et erit cum innubila-
uero nubes super terram, parebit arcus meus in
nube, et memor ero testamenti mei. non enim sicut
plerique arbitrantur, arcum istum dicit quem aiunt homines
esse, quo pluuiarum signa aliqua declarentur, in quo colores
diuersi tamquam radiorum solis nunc rutilantium, nunc lumine F
clariore lucentium figurantur, unde et pluuia futura significatur,
eo quod inconstantia quaedam serenitatis uersicolora illa
specie demonstretur. arcum hunc irim quidam appellant, sed
absit ut hunc arcum dei esse dicamus; hic enim arcus, qui
iris dicitur, per diem uideri solet, nocte non apparet. etiam
per ipsum diem, si obductus aer taetris nubibus fuerit, ne sic
quidem uidetur, ni forte cum grauiores nubes se coeperint

104 relaxare. ergo uideamus ne, quia arcus, quo sagittae iaciuntur,
nunc tenditur, nunc resoluitur, quandam extensionem et remis-
sionem uideatur scriptura significare, per quam neque penitus 270
per nimiam extensionem uniuersa rumpantur, sed sit quaedam
mensura et quoddam diuinae uirtutis examen. est ergo uirtus
inuisibilis dei, quae et specie istius arcus extendendi et remit-
tendi moderatur pro diuina uoluntate misericordia potestate,
quae neque omnia confundi nimia solutione neque disrumpi
nimia inruptione patiatur. quam ideo in nubibus dicit poni,
quia tunc maxime opus est diuinae auxilio prouidentiae, quando
agmina nubium in procellas tempestatesque coguntur. ideoque B
dicit: arcum meum ponam in nube, non ‘sagittam ponam’.

1 Luc. 19, 8 4 Gen. 9, 13—16 Philo Quaest. II 64

1 zacheus *PDNM* zachaeus *cet.* se *s. u. m2 P* restiturum *BC et corr. P m2 T' m1* 2 aliquid *B* 5 tæstamenti *P* 14 quidam *P* (q *ex* a) uocant *CM* 16 per noctem *DCM* 17 tetris *libri* 18 coeperint se *B* 19 *quo *P* 27 patiatur *post* solutione *transponit N* 28 diuinae est *N*

arcus enim instrumentum iaculandae sagittae est; itaque non ipse arcus uulnerat, sed sagitta. et ideo dominus in nubibus arcum magis quam sagittam ponit, id est non illud quod uulneret, sed quod habeat terroris indicium, uulneris effectum habere non soleat.

105 Qua ratione autem cum supra tres filios Noe conputauerit, C Sem Cham Iaphet, hoc loco unius conprehenderit medii filii generationem — hoc est quod ait: Cham autem erat D pater Chanaan; isti erant tres filii Noe — et maxime cum illi duo iusti, iste iniustus medius? iniusti ergo prius generatio quam iustorum conprehenditur. neque enim possumus negare quod scriptum est, sed ad coaceruandum delictum ipsius addita eius est generatio, quod, cum haberet filium et pater esset, solus ipse patrem non cognouit, qui magis cognoscere debuisset. et ideo meruit improbum habere filium, quia improbus fuerat patri. simul significat ex illo Chanaan E Chananaeos fuisse, qui post multas generationes oppressi a populo iusto cesserunt in eius possessionem. auctorem ergo Chananaeorum Chanaan fuisse manifestum est, qui fuit filius
106 huius Cham, qui impius in patrem extitit. altior autem sensus nominum interpretatione signatur. Cham enim 'calor' est, Chanaan 'turbatio eorum'. qui enim calet continuo mouetur et perturbatur, ideoque euidentissime declaratur non tam F hominem patrem hominum fuisse, sed passionem malam improbae passionis generatricem, quae esset a patris moribus, hoc est ab usu uirtutis aliena.

107 Et coepit Noe homo agricola esse terrae. uidetur 271 AB

7 Gen. 9, 18, cf. 6, 1 et 10 Philo Quaest. II 65 8 Gen. 9, 18 sq. 27 Gen. 9, 20 Philo Quaest. II 66

4 quod magis habeat *N* 7 iafeth *P* iafet *C* iaphet *cet.* 9 chanaam *M* 13 est eius *M* quod *C* qui *P* (ex *quod*) *T'B* quia *cet.* 15 improbum meruit *DNCM* 16 ex eo (*om.* Chanaan) *B* 17 a populo iusto oppressi *DNCM* 19 chanaam *C* 20 impius *om. B* patrē *T'* patre *cet.* excessit *B* 21 est *om. N* 24 fuisses *P* (s *tert. eras.*) 27 noe homo *DN* homo noe *cet.*

quidem prima specie Adae illi, qui de terra factus est, comparari Noe uir iustus, quia et de illo scriptum est quod e paradiso eiectus coeperit operari terram. de isto quoque quoniam egressus ex arca factus sit agricola. et propemodum in utroque praecesserat quaedam forma diluuii, quia et Noe post diluuium et Adam post mundi constitutionem secundum figmentum corporis. nam ut mundus fieret, congregata est [C] aqua in unam congregationem, ut uideretur terra, quae ante non poterat per aquarum confusionem uideri. ergo sicut ille primigenes magister terram uidetur operatus, ita etiam egressus ex arca Noe seminationis et culturae auctor est factus. haec putantur similia: sed si uerba consideres, quae iam uim sensus altioris exprimunt, aliud est operatorem terrae esse, aliud agricolam; alius enim tamquam mercennarii, alius tamquam patris familias loco fungitur. denique Cain, qui fratrem [D] occidit, erat operarius terrae. et ut scias quod operari terram magis seruile quam liberum sit, maledicto parricidalis eius operatio conprehenditur. denique scriptum est: quoniam operaberis terram et non augebit uirtutem suam dare tibi. gemens et tremens eris super terram.

108 terra autem caro nostra est, quam improbus operatur, bonus autem excolit, ille quasi mercedem quaerat e terra, iste quasi bonae fructus capiat et gratiam disciplinae, ut magis fructi- [E] ferum agrum faciat suum et qui domini possit respondere

3 Gen. 3, 23 7 Gen. 1, 9 12 Philo de agri cult. 1 (I 300, 16) 16 Gen. 4, 2 18 Gen. 4, 12 21 Philo de agri cult. 5 (303, 37) 24 Uerg. Georg. I 47

1 prima specie *T'B* prima* specie *P* (s *s. u. eras.*) primum a (ab *N*) specie *cet.* 2 *fort.* ut de 5 praecesserat *T'* (prae *ex* pro) processerat *C* (*in quo* quaedam processerat) *cet.* 8 unam *P* (a *ex* u) 9 per] propter *M* 10 primigenes *P* (i *alt. m2 ex* ae) 12 putamus *B* consideraes *P* 13 terrae *om. B* 15 patris (s *s. u.*) *P* 16 quod] quia *M* 17 sit *om. B* parricidialis *M* 18 est *om. B* 21 nostra caro *B* 22 autem *om. C* ille ut *P* (ut *s. u.*) *T'B* quaerit *N* e terra *P* (*m2 ex* terra) eterna *C*, *om. M* 23 bonae *P m1 CM* bonus *P m2 T'* boni *cet.* capit *D* (*om.* et) *N*

culturis et indulgentiam cultoris ostendat. operator autem quid aliud nisi escam tantummodo corporis sui quaerit, uentris magis usu studens atque id solum explicare contentus, quod sibi prodesse possit ad uictum? ille uero alius fructuum utilitate pascitur. quos fructus habeat iustus agnoscitis. fructus autem spiritus caritas gaudium pax patientia bonitas. bonus F
ergo agricola habet continentiam, castitatem, ut si quae arbores cito curuantur in terram et effusius germinant, eas uelut quadam temperantiae suae falce succidat, ut abiciant quod infirmum est, germinent quod decorum.

109 Quid est quod iustus primum uineam plantat et non aut triticum aut hordeum? unde autem uinea post diluuium corruptionemque terrae? sed de hoc et supra diximus quia ueris tempore etiam corruptarum radices uitium pullulare potuerunt. 272 A
unde illud maiore sollicitudine soluendum arbitror, quia iustus prius quae uoluptaria quam quae necessaria sunt requirit. necessarii enim fructus sunt tritici et hordei, sine quibus non possumus uiuere, uinum autem uoluptarium, causa delectationis datum. quod, quia iustus est, ideo magis sibi, hoc est quod secundum erat quam quod primum est, uindicauit. necessaria enim alimenta uiuendi deo detulit, quod erat . . . . . superfluum
110 autem uinum hominibus et non necessarium. sed fortasse dicas B
ita sine potu non posse homines uiuere, quemadmodum etiam sine cibo. necessarius ergo est potus sicut cibus? non abnuo.

11 Philo Quaest. II 67 13 cf. sectt. 68 et 74

2 tantummodo escam *B* corporis *om. CM* 3 usu *CM* usui *P* (i *s. u. m2*) *cet.* 4 fructum *N* 5 agnoscitis *P* (i *pr. ex* e) *DNC et* (is *ex* ur) *T'* agnoscitur *B* agnoscis *M* 9 succidat *P* (i *ex* e) 11 primam *B* 12 hordeum *P* ordeum *cet.* 13 et *PBCM, eras. D, om. T'N* 16 sunt *om. N* 17 fructus *exp. m2 P* hordei *P* ordei *cet.* 18 et causa *P* (et *s. u.*) *cet.* 19 sibi magis *DN* est *alt. om. DN* 20 est *om. B* 21 *post* erat *lacunam recte statuerunt Maurini, sed quod suppleuerunt* primum *non sufficit, immo plura sine dubio interciderunt, fortasse haec fere* ⟨nulla in eorum progeneratione cooperatio⟩; *cf. Philo Quaest. II 67* 22 forte *DNB* 23 quemammodum *P* 24 est ergo *B*

siti utique necessarius a domino constitutus est? non repugno. et ideo ad potum necessarium fontes et flumina conuenit deriuare, quae non utique manu hominis effecta, sed domini dei nostri iussu et operatione fluxerunt. ac ne quia diximus operationem domini, ad illud retorqueas, quod operatio Cain uidetur C maledictiones habuisse, considera non operationem maledicti nomen accipere, sed quia scriptum est operari terram. qui enim operatur terram mercennarius est; ille autem non mercennarius, sed dominus qui ait: pater meus usque modo operatur. et ego operor. quid operatur huius modi operator audi: meus cibus est, ut faciam uoluntatem patris mei, qui in caelis est.

111 Et bibit inquit de uino et inebriatus est. non dixit: D uinum bibit, neque iustus uinum ebibit, sed de uino, hoc est de eius portione libauit. ebriosi est omne obsorbere uinum et intemperantis euacuare quod sumpserit, continenti autem utendum mensura legitima est. ebrietatis itaque species gemina est, una quae titubationem corpori afferat atque eius supplantet uestigia sensumque perturbet, altera quae mentem uirtutis uaporet gratia et omnem infirmitatem uideatur auertere. unde apostolus ait: uino modico utere propter frequentes E tuas infirmitates. sicut enim isto bibendi moderamine uinum non infirmitati est, sed saluti atque omnem infirmitatem ableuat corporis, ita etiam ebrietas illa praeclara omnem infirmitatem carnis excludit, de qua scriptum est: et poculum

9 Ioh. 5, 17 11 Ioh. 4, 34 13 Gen. 9, 21 Philo Quaest. II 68 17 Philo Quaest. II 68, de plantat. 35 (I 354, 27) 21 I Tim. 5, 23 25 Psalm. XXII 5

1 siti *P* (i *alt. ex* u) *post* dn̄o *add.* utique *PT'B* constitutis *P* (v *s.* i *alt.*) est *PB*, *om.* *T' cet.* 2 deriuare *Pm1 C* diriuare *Pm2 T' cet.* 4 non *P* (*s.* nr̄i *m2*) nostri non *C* at ne *N* 6 maledictiones *DN* maledictionis *T'* (*corr.* -nes) *cet.* 15 obsorbere (*m2 ex* obseruare) *P* absorbere *T'* (a *ex* o) *C* 16 sumserit *P* continentia autem utendi *DN* 17 ebrietas *CM* 18 supplantet *P* (et *ex* ant) supplantet** *T'* 21 frequentes *P* (fre *s. u.*) 24 ableuat *Pm1 T'* alleuat *Pm2 DNCM*; ableuat . . . infirmitatem *om.* *B*

inebrians quam praeclarum. quae sit ista ebrietas? inebriamini inquit non uino, in quo est luxuria, sed implemini spiritu, sicut apostolus dixit. et secundum litteram igitur cautio est et secundum altiorem sapientis F sensum laudatio est. cautus est qui, etsi nudatur, in domo tamen nudatur sua, ubi operimenta non desint et quaedam

12 tegmina ebrietatis, ut uitia sua norit abscondere. corporalia igitur nudum corpus tegunt ut parietes et tecta, animae autem quae sint operimenta uideamus. sed tunc operimenta repperimus, si enudationem eius discusserimus. gemina autem est nudatio sapientis. gemino igitur amictu mens nostra uestitur, si aut peccatum imprudens admiserit — haec est enim nudatio uelut ebriae mentis, ut nesciat quod delinquat, quasi quae temu- 273 A lentia quadam ignorantiae in uitium deducta labatur — aut rursus neglegentiae et ignorantiae somno sepulta errorem suum nesciat. quae cum inciderimus, immo cum peccata plura inciderimus etiam per scientiam — est enim naturalis quaedam etiam nostrae infirmitatis ebrietas, ut impetu delectationis feramur in uitium, sicut plerique iuuenali accensi calore aut luxuria et delectatione flammati aut auaritiae rapti cupiditate B —, certe omnibus his medicina quaeratur, ut aliquis tegat huiusmodi infirmitatem suam primum pudore quodam et uerecundia, ut etiamsi in lubrico sit adhuc positus delinquendi, det tamen emendationis insigne. etenim plurimum interest utrum peccata sua iactare desideret; in altero enim turpis inpudentia, in altero tolerabilis uerecundia spem futurae cor-

2 Ephes. 5, 18 5 Philo Quaest. II 69 15 Uerg. Aen. II 265

3 $\overline{\text{spu}}$ $\overline{\text{sco}}$ *T'DN* 4 sapientis altiorem *DNCM* 5 cautis *P* (v *s.* i) qui *om. B* 6 nudatur ubi sua *B* 7 et| ebrietatis *P* (et *eras.*) 8 tegant *P* (v *s.* ą) *CM* 10 nudationem *M* emulationem *B* est *P*, *om. cet.* 12 amiserit *PNC* 15 somno *post* neglegentiae *transponit B* 16 non nesciat *PT'CM*, *fort.* non sciat ($\overset{\text{ne}}{\text{non}}$ sciat) 17 in$\overset{\text{o}}{\text{ciderim}}$ *P* (o *uitiose pro* ') 19 iuuenali *P m1 C* iuuenili *P m2 cet.* calore accensi *B* 21 his omnibus *N* 25 *fort.* desideret <an non desideret> 26 uerecundiae *P* uerecundie *T'* (-ia *corr.*) *CM*

113 rectionis ostendit. alia est autem denudatio animae, qua uelut
quandam sarcinam corporis abicit atque exsuit sicut sepulchrum C
quoddam carnis effugiens. sepulchrum enim patens est guttur huiusmodi hominum, in quo sepulchro uelut adtumulatur
anima delectationibus et cupiditatum passionibus onerata
diuersis. exsuit igitur se a congestione terrena et quasi retia
quaedam circumfusa euadit atque effudit quaecumque se ab
omni nudauerit laqueo passionum et omnem illam deformem
speciem terrenae labis auerterit, ut lucem uideat decoris D
aeterni.

30, 114 Quaero nunc cur non simpliciter dixerit: 'uidit Cham nuda- E
tionem patris', sed: uidit Cham pater Chanaan? utique
Chanaan natus non erat. cur ergo nomen addidit fili nisi ut
et uitio auctoris deformaretur hereditas et auctor fili nequitia grauaretur? et pater igitur in filio et in patre filius redarguuntur habentes stultitiae, nequitiae, impietatis quoque commune consortium. nec poterat fieri ut bonum generaret filium
qui ipse bono patri nequam filius et naturae et eruditionis F
115 degener extitisset. haec secundum litteram. quod autem ad
altiorem sensum pertinet, omnes mores pessimi erroribus
delectantur alienis, nec solum erroribus, sed etiam iis quae
ipsis uideantur mala esse, etiamsi non sint. nudum enim se
Noe non sentiebat, qui amictu erat indutus sapientiae. denique
nec Adam in paradiso positus nudum se putabat nisi posteaquam praeuaricationis commisit errorem. et redopertus amictu
sapientiae ac iustitiae mandatorumque caelestium praeuaricatione nudatus <se> nudum uidit et foliis operiendum putauit.
ridet igitur Cham nudatum patrem cernens. omnis namque

3 Psalm. V 10 (11) 12 Gen. 9, 22 Philo Quaest. II 70
24 Gen. 3, 7 28 Philo Quaest. II 71

1 quia *P* (i *eras.*) *T'* (i *exp.*) *CM* 2 *et* 6 exsuit *P* (s *eras.*) exuit *cet.*
5 delectationis *PT'B* 11 quur *P* 13 quur *P* 13 *et* 14 filii *P* (i *tert.* *s. u.*) *cet.* 15 filios *P* (v *s.* o) 21 his *libri* 24 se nudum *B*
26 mandatorum (*om.* que) *DNM* 27 se *addidi*, *post* nudum *α* foliis
M et (o *ex* i) *T'* filiis *cet.* 28 cernens] uidens *DN*

improbus, quoniam ipse deuius disciplinae est, aliorum lapsus 274 A
non solum pro sui erroris solacio accipit, quod consortes
inuenerit culpae, uerum etiam improbo laetatur affectu, tamquam sua ipse delicta correxerit. mala mens ergo laetatur
praeter propositum aliquid accidisse sapienti, cum utique corporis lapsus in uitio esse non debeat, etiamsi lapsus putetur,
nisi animus quoque inclinet in culpam. postremo ueniabilia
huiusmodi iudicentur errata, non odio persequenda, non B
habenda ludibrio, sed mens, ut dixi, improba, cum putat errasse sapientem, insultandum arbitratur ei cuius sibi putat
mores esse contrarios, quod peccatum suum uelut tacito
quodam sapientis testimonio redarguatur, eoque laetandum
sibi, quod iusto uiro nec eruditio ipsius profuerit nec iustitia
suffragata sit nec ea quae secundum corpus sunt habuerint
prosperos cursus. haec enim pro summis bonis apud improbos
aestimantur in diuitiis aut honore posita, quae tamen nullum C
fructum ad laudem uirtutis conferunt. propterea insipientiae
defensores uidentur <qui> uirtutis amatorem prosperorum
munere esse fraudatum, qui omne bonum temporalibus magis
quam perpetuis aestimandum putant.

,116 Quid est quod Sem et Iapheth uestimentum imposuerunt supra umeros suos et perrexerunt retrorsum et operuerunt nudum patrem et non uiderunt nudationem eius? littera euidentem pietatis expressit D
affectum, quod nudatum amictu patrem boni filii uidere cauerunt, ne paterna reuerentia uel ipso minueretur aspectu, siqui- E
dem etiam tacito uultu pietas frequenter offenditur. unde

21 Gen. 9, 23 Philo Quaest. II 72

1 est disciplinae *M* 2 solatio *libri* 4 delicta (a *ex* o) *P* 5 accidiss& *P* (*corr. m2*) *CM* 7 inclinet *P m1* inclinetur *P m2 cet.* in *PT'B* ad *cet.* 8 prosequenda *DNCM* 10 mores putat *B* 13 profuerit (pro *s. u.*) *P* 18 ṣidentur *P* (u *s.* ṣ *m2*) uidentur *T'* (u *pr. in ras.*) qui *add.* *α* 21 iapheth *P* iafeth *T'* iafet *M* iaphet *cet.* 22 super *N* humeros *libri* 25 amictum *P* (m *alt. eras.*) 27 tacito uultu etiam *B*

etiam Romae uetus fuisse usus dicitur, ne filii cum parentibus 117 et maxime puberes intrarent lauacrum. sensus autem altior hoc habet, quia insipiens praesentia tantummodo uidet, quae in oculis sunt, futura non respicit, praeterita non cogitat, sapiens autem et praeterita recordatur et futura considerat. F omnis ergo mens sapiens retrorsum ambulat, hoc est praeterita spectat nec naturae quodam usu impeditur: nihil uacuum, nihil nudum suorum patitur esse gestorum. operit quae aliter gesta sunt amictu quodam et gratia uel praesentis operis uel futuri, ut nihil indecorum praetereat, nihil inornatum relinquat. unde et apostolus superiora obliuiscebatur, priora appetebat, sed obliuiscebatur, ut absconderet persecutionis errores, ut tegeret superiora delicta bonisque operibus obumbraret. *beati* enim et illi *quorum tecta peccata sunt*, id est si tegantur bonis factis et operiantur uirtutum sequentibus disciplinis.

118 *Et sobrius* inquit *factus est Noe a uino*. manifestum 275 A est ex ebrietate intercedente somno sobrios fieri homines, mens autem sobria est, quando et praeterita et futura cognoscit. sobria ergo erat mens iusti et quando ebria putabatur; est enim praeclarum poculum inebrians iustos. ille autem uere inebriatus erat qui ridebat patrem. quia enim neque praeteritam generationis gratiam neque praesentem reuerentiam patris neque futuram poenam paternae iniuriae considerabat, uere ebrius erat et quod putabat uidere se non B uidebat. erat in illo profunda caecitas qui patrem uidere non poterat. nam si uidisset patrem, non utique risisset; neque enim ridendus, sed uerendus est pater. multo autem amplius mentem iusti insipiens uidere non poterat. quomodo

1 Cic. de off. I 129, cf. Ambros. de off. I 18, 79 11 Philipp. 3, 14 13 Psalm. XXXI 1 16 Gen. 9, 24 Philo Quaest. II 73 20 Psalm. XXII 5

3 tantummodo praesentia *B* 10 praetereat *P* (t *alt. s. u.*) inortatum *P* (n *s.* t *pr. m2*) 12 persequutionis *P* 13 bonisq; bonisq; (*alt. eras.*) *P* 14 sunt peccata *DNM* 16 est *om. DNCM* 17 somno intercedente *B* somNo *P* (N *in litura*) 19 et] etiam *M* 20 ille enim *B* 21 fuerat *B* patrem ridebat *B* quia enim *P* qui enim *cet.*

enim uidebat qui in eo putabat ebrietatis errorem, ubi erat perfectus sapientiae ceterarumque uirtutum uapor? sicut scriptum est: u a p o r e s t e n i m u i r t u t i s d e i. quando enim C mens magis sobria est quam tunc, quando naturam omnium rerum temporumque praesentium et futurorum ita spectat negotia, ut nulla in eo temporalis titubantia ebrietatis appareat?

119 quaero etiam qua ratione, cum ante medium dixerit inter filios Cham, nunc iuniorem constituat. sic enim scriptum est: c o g n o u i t N o e o m n i a q u a e f e c i t e i f i l i u s i u n i o r. numquid ante scriptura in ordine generationis errauit? non utique. quid ergo? contraria nunc scripta sunt? non arbitror. D quomodo igitur soluitur, nisi iuniorem non aetate, non tempore accipias, sed rudem sensus et in quadam intellectus infantia constitutum, qui doctrinam prouectioris aetatis non hauserit nec perceperit senile consilium? cani enim quidam sunt sensus hominum. et ideo inquit: q u o m u e n e r i s a d s e n i o r u m c o n c i l i u m, c l a u d e o s t u u m, ut habet alibi sententia: d i s c e n d u m e n i m t i b i p r i u s e s t q u a m l o q u e n d u m. aures ergo paratas habe, ut aliquid de sapien- E tium consiliis consequaris. lingua reprimenda est, auditio praeparanda.

120 Benedicens filium suum Sem ait Noe: b e n e d i c t u s F d o m i n u s d e u s S e m, e t e r i t C h a n a a n s e r u u s e i u s. et dominum et deum dixit et specialiter deum filii sui, cui nomen est Sem, eo quod deus iustorum, hoc est deus mentium, non uallium, qui gratiam habeant uirtutis excelsae. deinde

3 Sap. 7, 25 7 Philo Quaest. II 74 9 Gen. 9, 24 16 (Sir. 32, 13) 18 Sir. 18, 19 22 Gen. 9, 26 Philo Quaest. II 75 25 Reg. III 21 (20), 28

1 dubietatis *DNCM* 3 est (t *s. u.*) & (*exp.*) enim *P* es enim *B* uirtutis *P* (*in ras.*) 6 titubatio *DN* 11 contrariane (*om.* nunc) *B* 13 sensus *P* (s *ult. eras.*) sensum *C* sensu *cet.* 15 hauserit *P* (*ex* auxerit) *T'* (h *s. u.*) cani . . . quam loquendum *om. B* 16 quom *scripsi* qụẹ̄ *P* (cū *s. m2*) cum *cet.* 22 suum *om. DN* 24 cui *DN*, *om. cet.* 25 nomine *P* (*m2 ex* nomen est) *T'B* quod sit *T'* iustorum est *DN* 26 uirtutẹs *P* (i *s.* ẹ)

qua ratione, cum filius eius Cham peccauerit, non ipsum, sed
filium eius seruituti addixit? et fortasse ideo quod plus affi-
citur pater iniuriis filii sui, maxime quarum ipse reus et
auctor exsistat, et uehementius contristatur sui peccati dam-
nationem a filio persolutam, qui non tam suo quam patris
merito puniretur: deinde quia, cum doctrinae paternae disci- 276 A
pulus esset filius et pessimarum aemulus cogitationum, uno
corpore uterque uteretur et mente eademque malitia. indif-
ferenter igitur uel paternae uel suae malitiae filius pretium
luit, quoniam improbitatis commune consortium est. quod
igitur pro patris soluit improbitate sine dubio et pro sua
soluit culpae eius reus uel certe diutius poena producitur,
cum etiam ad filium usque pertendit et successoris afflictio
121 in tempora multa profertur. hoc secundum litteram. ceterum B
non tam hic homines quam mores conprehenduntur, quorum
in utroque una natura. nam Cham 'calor', Chanaan 'conmotio'
et 'inquietudo'. qui autem calidus est utique inquietus atque
conmotior est. in duobus igitur erat una passio et unus
122 affectus. itaque cum alter addicitur, uterque damnantur. cur
sanctus igitur Noe benedicens filium suum Iapheth ait: C
dilatet dominus Iapheth et habitet in domibus Sem
et fiat Chanaan seruus eius? diximus supra Iapheth
quasi indifferens bonum significari. indifferentia autem latitu-
dinem habet, quae est in salute uigore decore fortitudine
diuitiis gratia nobilitate amicis potestatibus et ceteris. sed
haec licet indifferentia bona sint, tamen plerisque nocuerunt,
qui ea non cum sapientia et iustitia possederunt. multos enim

16 Philo Quaest. II 77 de sobr. 10 (I 399, 23 sq.) 21 Gen. 9, 27 Philo Quaest. II 76 et 77 22 cf. sect. 3

3 pater *om. DN* ipse *om. DNCM* 4 exsistat *P*, *om. B* existat *cet.* 6 deinde quia cum *scripsi* deinde quia qui *PT'B* deinde qui *C* deinde quia *M* denique qui *D* (qui *s. u.*) *N* 13 eam usque ad filium *N* afflictionis *P* (nis *eras.*) 19 addicitur *P* (d *alt. s. u.*) damnantur *P* damnatur *cet.* cur *scripsi* cum *P* (*exp.*) *DNCM*, *om. T'B* 20—22 iafeth *T'* iaphet *cet.* 21 et *T'*, *om. cet.*

ebrios fecere diuitiae, nobilitas et potestas superbos, pulchri- D
tudo luxuriosos, cuius suffragio alienae mentis corruperint
castitatem. ergo pro utentis affectu horum quae diximus
indifferentia est, quorum usus aut uirtutibus regitur aut certe
sine gubernatione uirtutum fraudi esse incipiunt quae possunt
esse utilitati.

33, 123 Nunc quoniam post diluuium Noe dicitur uixisse trecentis E
et quinquaginta annis nequaquam praetereundum putamus.
nam in trecentis crucem Christi significari certum est, cuius
typo iustus a diluuio liberatus est. in quinquaginta iubelaeus
est numerus remissionis, quo spiritus sanctus missus a caelo
est gratiam humanis pectoribus infundens. perfecto igitur
numero remissionis et gratiae iustus curriculum uitae huius F
124 impleuit. de generatione inquit Iapheth: Rodus et aliae
insulae nationum sunt. non inmerito latitudo dicitur,
quando etiam in alteram partem naturae, hoc est maritima
generatio eius processit. uere enim tamquam latitudo non
fuit eo contenta, quod in usum hominibus natura praescri-
pserat, hoc est terrae possessione, uerum etiam introgressa
est mare, ad insulas usque processit. hoc secundum litteram.
125 secundum altiorem autem sensum, eo quod ea quae extra
sunt, quae dicuntur bona, diuitiae potestates honores, quasi 277 A
diffunduntur latius nec tantum his contenti sunt diuites quae
in manibus et in conspectu sunt, sed longe lateque diffundunt
suas cupiditates, dum aut pecuniarum conpendium de ulterio-
ribus quaeritur aut honor a pluribus aut potestas diffusior aut
cupiditas.

7 Gen. 9, 28 Philo Quaest. II 78 14 Gen. 10, 4 sq. Philo Quaest. II 80

2 luxoriosos *P* (os *alt. ex* us *m2*) *T'NC* suffragatio *DN* corrupi**t *D* corrupit *N* corruperunt (i) *B* (i *in ras.*) 4 indifferentiae sunt *DNCM* 10 tipo *PT'* iubeleus *PDNB et* (e *pr. ex* i) *T'* iubileus *CM* 11 est a caelo *M'* 14 iafet *T'* iaphet *cet.* 19 mare introgressa (*om.* est) *B* introgressa *P* (o *ex* a) 20 est *delendum esse uidetur* 21 eo quod *eras. D, om. N*

34, 126 Nunc quaero qua ratione Cham illius improbi filium Chum B
seniorem scriptura fuisse memorauit? duo genera terrae, unum
uelut harenosum et puluerulentum, immo ut expressius dicam
puluis, aliud genus terrae fructiferum atque fecundum, hoc
est terra solidior et profunda. quid igitur improbus nisi pul-
uerem generat, ex quo generatio esse non possit? ideoque C
propheta puluerem impiis conparauit dicens: *non sic impii,
non sic, sed tamquam puluis, quem proicit uentus
a facie terrae*, eo quod etiam secundum altiorem sensum
infecunda sit impiorum anima, quae fructus utiles generare
127 non possit. qua ratione etiam Chus Nembroth gigantem
generat, qui erat uenator ante deum? unde dictum est: *sicut* 278 A
Nembroth gigans uenator ante deum. quid aliud
igitur puluis et harena generaret nisi terrenum hominem, eo
quod impius caelestibus terrena praeponat. gigantes enim
fabula inducuntur aduersum superna pugnare uoluisse et
128 terreno ascensu ascendendum ad caelestia putauerunt. altiore
autem sensu illud significatur, quod qui terrenas diligit
uoluptates et eas sequitur et putat his se posse ad dei gra-
tiam peruenire et regnum caeleste huiusmodi erroribus defe- B
rendum, is aduersum caelestia contumaci proeliatur affectu.
propterea in prouerbio est de eo qui deliquerit: 'sicut Nem-
broth gigans uenator ante deum'. Nembroth autem per
interpretationem Aethiops dicitur. color Aethiopis tenebras
animae squaloremque significat, qui aduersus lumini est, clari-
tatis exsors, tenebris inuolutus, nocti similior quam diei. uena-

1 Gen. 10, 6 sq. Philo Quaest. II 81 7 Psalm. I 4 12 Gen. 10, 8 sq. Philo Quaest. II 82

1 Chum *scripsi* çū *P* (*del. m1*), *om. cet.* 2 fuisse scriptura *B* 8 proiecit *P* 9 altiorem *om. N* 11 nembroth *B* (b *s. u. m2*) nebroth *CM* 13 nebroth *T'C* nebroth *B* (b *s. u. m2*) 13 *et* 23 gigans *P* gigas *cet.* 16 fabulae *P* (ae *ex* a) *T'BCM et* (*in quibus haec leguntur:* uoluisse pugnare aduersum superna fabulae inducunt) *DN* inducunt̃ *P* (˜ *eras.*) inducunt *cet.* 18 terrenas uoluptates sequitur et eas diligit *B* 19 se posse his *B* 21 contumaxae *P* (ci *m2 s.* xae *del.*) praeliator *P* (v *s.* o) praeliatur *cet.* 22 *sq.* nebroth *CM* nembroth (b *s. u. m2*) *B*

toris quoque usus in siluis, inter feras ac bestias conuersatio eius. inrationabilis ergo miscetur inrationabilibus passionibus C et ea quae sunt malitiae agrestis atque praedurae uenator huiusmodi explorare consueuit atque his potiri atque delectari. denique Nembroth huius principium regni Babylon, hoc est 'confusio', eo quod malitia et potestas non in simplicitate et puritate, non in distinctione uirtutis, sed in confusione uitiorum est.

5 Gen. 10, 10

5 nebroth *CM*   DE ARCA NOE LIBER PRIMUS EXPLICIT. (*m. alt. eiusdem aetatis add.* SECVNDUS DEEST. REǪ.) *P et* (*in quo* SECVNDUS DEEST. REQUIRE *eadem manu. add.*) *T'* EXPLICIT (LIB̄. S. AMB°SII *add. N*) DE NOE ET ARCHA *DN* EXPLICIT LIBER DE UITA SANCTI NOE *B* EXPLICIT LIB'. III. DE S̅C̅O̅ ABRAHĀ *C* EXPLICIT LIBER TERCIUS BEATI AMBROSI DE S̅C̅O̅ ABRAHAM *M*

2 3 13:ST2 53 0C5 3A 6139

T2 53 005 8A 6139

BR 60 .C68 v.32, etc. C.1
Sancti Ambrosii Opera.
Stanford University Libraries

3 6105 038 024 159

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(650) 723-1493
grncirc@sulmail.stanford.edu
All books are subject to recall.

DATE DUE

DEC 2 2003
JUN 30 2004